MAGYARORSZÁG

TÖRTÉNELME

HORVÁTH MIHÁLY.

AZ ÚJ DOLGOZAT MÁSODIK, BŐVÍTETT KIADÁSA

HETEDIK KÖTET.

BUDAPEST.

KIADJA A „FKANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IRODALMI INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA
1873

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNELME

HETEDIK KÖTET.

TARTALOM.

TIZENNYOLCZADIK KÖNYV.

A nemzeti kibékülés és meggyöngülés korszaka.

ELSŐ FEJEZET.

III. Károly országlata a pragmatica sanctióig.

I. Visszapillantás a forradalmak korszakára. A szatmári békekötést Eleonora özvegy császárné megerősíti; de nehány magyar úr mindenféle fondorlattal ki akarja játszani, mígnem a Spanyolországból megjött Károly azt ünnepélyesen megerősíti s kibirdetteti. A koronázó országgyűlés. Az elöleges tanácskozmányokban szóba hozatik a nőági örökösödés, melyet a horvát rendek már elfogadtak; de viszhangra nem talál. A koronázás után új törvény alkottatik a királyválsaztás jogának feléledéséről az uralkodóház férfi ágának kihalta után. De a szatmári béke ellen hasztalan újítják meg fondorlataikat némely tirak. Mialatt ezután a vallásügy felett folynak a viták, a terjedező mirigyhalál a rendeket szétoszlani kényszeríti. Károly 1713-ban a pragmatika sanetionak nevezett örökösödési törvényt családilag megalkotja. Az utrechti békét el nem fogadván, még egy ideig hadakozik Francziaországgal; de 1714-ben békét köt Rastadtban; ezután ismét egybehívja a megszakadt országgyűlést. Pálfy Miklós nádorrá választatván, a viták most is a szatmári béke és a vallásügy felett folynak leghevesebben. A békekötés végre beczikkelyeztetik; de nem úgy mint Károlyi Sándor és Pálfy János kívánja. A vallás ügye sem a protestánsok kívánatai s a lelkiösmereti szabadság igényei szerint intéztetek el a két új törv. czikkben. A jobbára reactionarius szellemű urak a felségsértés ügyében is súlyos törvényt alkotnak. Egy törvény az állandó hadsereget s hadiadót alapítja meg; más törvények a kormányszékek függetlenségét biztosítják.

II. A törökök háborút kezdvén Velenczével, abba ennek szövetségese, Károly is belékeveredik. Eugen 1716. Futaknál száll táborba; miután pedig Pálfy az ellenséggel egy fényes csatát vívott, a pétervaradi sánczokba rendeli hadait, s a törököt, ki azt ostromolni ezándékozék, egy elhatározó ütközetben megveri. Innen Temesvár alá száll, s egy török hadat, mely a várbeliek segedelmére jön, megvervén, a várost, majd a várat is megveszi s az egész bánságot visszafoglalja és Mercy tábornok kormányára bízza. E közben Steinvill Erdélyből Oláhországba tör, Maurocordato vajdát elfogja. A török Montagu angol követ által (kinek neje magyarországi útját érdekesen írja le) sürgeti a békét; de ez meg nem adatván, a háború 1717-ben is foly. Eugen Nándorfehérvár ostromát tűzi ki czélul; de midőn hadait Pancsováról a Dunán átszállítja, Károlyi Sándor alatt Magyarországban is intézkedik a bujdosók netaláni betörése ellen. Eugen seregének vezérei. Nándorfehérvár megszállása; előkészületek az ostromra. A török 200 ezernyi sereget hoz a vár megsegéllésére. Vékony János hasznos felfedezései után Eugen a török tábort megtámadja s megveri; minek következtében Nándorfehérvár is feladja magát. Ez alatt azonban tatárok törnek be Erdélybe s Magyarországba; a Szamosközt elpusztítják, majd Ugocsában rabolnak. Károlyinak nincs ereje ellentállni; de Bagosy egy éjen szerencsésen megüti őket; kik aztán a felkelt néptől Mármaroson keresztül űzetnek. A német vezérek alaptalanul vádolják Károlyit hanyagsággal. Horvátországban ez alatt a törökök némi előnyöket nyernek; de az Al-Dunánál Eszterházy József és Splényi őket megverik. E közben FülÖp spanyol király Olaszországban támadja meg Károlyt; minisztere, Alberoni, meg a törököt izgatja, hívná meg Párisból Rákóczy t, s készítene általa felkelést Magyarországban. A török hajlik a tanácsra. Rákóczynak nem nagy reménye van ugyan a sükerre Európa s Magyarország jelen állapotában; de bizonyos feltételek alatt elfogadja a meghívást. Mire azonban ő Törökországba érkezik, ott minden békére néz, s az alku meg is kezdetik Passzaroviczán. Rákóczy tanácsai a török iránt, melyeket azonban a franczia meghiúsít. A béke Passzaroviczban megköttetik. Feltételei szerint Szerb és Oláhország egy része is Károly birtokává lesz. Rákóczy pedig bujdosó társaival a határszélekről távolabb belebbeztetik. Ezek egy ideig Konstantinápolyban s vidékén élnek, de 1720-ban az osztrák követ működései következtében Rodostóba kénytelenek menni. Rákóczy jól ellát tátik a töröktől; de ő visszavágy a nyugatra, vágya azonban nem teljesedik. Számúzöttségben többféle terveket készít, hogy hazája ügyén, melyet figyelemmel kisér, egynémit lendítsen; de a francziát semmire sem nyerheti meg. Levelei Dubois és Mór vilié frauczia miniszterekhez, az Orleans' herczeghez. Szigorú, klastromias magánélete. A bujdosók egyenkénti halálozásai. Rákóczy György megjelenése Rodostóban. Ennek elhanyagolt neveltetése; útja Francziaországba.

III. A béke helyreállta után a különféle országos bizottmányok kény-

lenek tanácskozni; melyek azonban, kevés vagy semmi eredményt sem mutathatnak fel. Az udvar ez alatt főleg oda munkálkodik, hogy a pragmatika sanctiot mind a külhatalmakkal, mind saját népeivel elfogadtassa. A német örökös tartományokban ez 1720-ban s a következő évben meg is történik. A magyar korona tartományaira nézve, kivált az 1715-ki 4-dik t. ez. után, e tekintetben törvényre lévén szükség, az udvar czéljai sikeresítésén kéz alatt egyeseknél hosszan működik; s mihelyt kedvező híreket vesz, Erdélyben országgyűlést tart, hol aztán a pragmatica sanctio nehézség nélkül elfogadtatik. Hasonló czélból Magyarországban is országgyűlést hirdet 1723-ban Csáky Imre érsek működése. A pragmatica sanctio alaptörvénynyé léteiének története; e törvény hordereje. Az országgyűlés egyéb munkái. Az előleges kívánatok; a kir. válasz azokra. A vallásügyi kérdés fejleménye. Az adó s katonatartás, poreziók, deperditák. A többi törvények; az ország többféle jogainak megerősítése. A helytartótanács felállítása. Az ország épségére, az igazságszolgáltatásra s az anyagi érdekekre vonatkozó törvények. Az országgyűlés vége.

IV. Kir. rendelet a vallásügyben. Vallási súrlódások Pest megyében. Eszterházy Imre prímássá neveztetik Az új helytartótanács első működései leginkább az anyagi érdekek emelésére irányozok; de pénz híjában keveset tehet. A földművelés, jobbágyok állapota, új telepek. A kereskedelem akadályai, közlekedési eszközök hiánya. A helytartótanács feladata; melyet azonban pénzhiány miatt meg nem oldhat. Károly' maga is ügyekezik emelni a kereskedelmet. Fiúmét szabad kikötővé teszi, a tengerpartra utat készíttet. Az anyagi érdekekre nézve legtöbb történik a temesi bánságban, hol Mercy tábornok s kormányzó áldásosán működik. Béga-csatorna. Selyemipar. .

V A cambrayi cofigressus eredménytelen maradván, a spanyol király kéz alatt s titkon egyezkedik Károlylyal; de az így kötött szerződések ezt majdnem megint háborúba bonyolítják; a pápának még is sikerül hét évre fegyverszünetet eszközölni. A béke ideiglen biztosíttatván, Károly 1728-ban országgyűlést hirdet. Az udvar czélja az, hogy a jobbágyi földeket az adó alapjává tétesse; de a rendeknél, kik a jobbágy személyét s nem földjét akarják kitúzetni adóalapul, nagy ellenzésre talál. A gyűlés heves, mint rég nem volt. Eszterházy József és Zichy- Ádám végre személyesen felkeresvén Károlyt, őt engedésre bírják. Az adófelosztásra kiküldött bizottmány esküje miatt igen heves vita támad a katho.l. és protestáns felek közt, míg végre a király, mind a két féltől felkéretvén, közbelépte által békét nem eszközöl. A kir. rendelet azonban, melyet a vallásügyben kibocsát, nem elégítheti ki a protestánsokat. Mi azonban váratlan vala, annak Althan váczi püspök is nyilván ellentmond Pest megye gyűlésén; miért a püspök meg is fenyíttetik. Az önkény, melyre a vallásügyben magok a rendek hívják fel a kormányt, a vallásügyről egyebekre is mindinkább elterjed. Hogy ezt a nemzet élén álló

férfiak tűrik, sőt elősegítik, méltán gáncsot érdemelnek, mert ekkor fészkeli be magát annyira az ország kormányában a bécsi német kormányférfiak befolyása, hogy azt utóbb a legújabb időkig sem tudta magáról lerázni.

VI. Az ügyek ezen állapotát jól ismeri Rákóczy Ferenez, ki, azonban minthogy az európai viszonyokat sem látja lyanoknak, melyek közt valamit lendíteni lehetne hazája javára, ez okoknál fogva le is mond minden politikai terveiről, s 1729-ben abban kezd vala működni, hogy bujdosó társai és saját fiai sorsát a jövőre biztosítsa. E végett ki akar békülni a bécsi udvarral. Közbenjárásra **a** porosz és lengyel királyokat kéri fel; de bár ezek azt szívesen megteszik, a bécsi udvart arra nem találják hajlandónak. Rákóczy minden útat elvágva látván maga előtt, ismét felkelési tervekben kezd működni. Némi kilátást erre a lengyel örökösödés nyújt neki. Ebbéli reményei 1733-ban II. Ágost lengyel király halálával teljesednek ugyan; de mivel sem a portát nem sikerült háborúra bírni Károly ellen, sem segedelmet a szultántól nem kaphat Törökországból távoznia, a lengyel örökösödési háború is befejeztetik a nélkül, hogy hazája mellett valamit tehetne. E miatti búja megöli őt 1736 aprilban. Végrendelete. Bujdosó társainak sorsa. Fia, Rákóczy József lesz a bujdosók fejévé. — Már sírjában feküdt Rákóczy Ferenez, midőn neve megint fegyverzaj közt kezd hangzani Magyarországban, a Peró-féle zendülésben. A szerb telepek sorsa Magyarországban. A köztök kitört elégületlenség Szegedinecz Péter ezredest lázadásra indítja. Szegedinecz, más néven, Peró és társai tervei, izgatásai a magyarok közt. Ezeknek fellázadása. A zendülők elfogatása s a bűnösök kivégeztetése.

VII. Károly, birodalma örökösét, Mária Terézia leányát 1736-ban Lotbringeni Ferenez herczeggel házasítja egybe. Eugen herczeg, a nagy hadvezér meghal. Hiányát nem sokára érzi Károly, mert az orosz és saját foglalásvágya ót 1737-ben a törökkel megint háborúba bonyolítja. Pálfy János mellőztével Seekendorf neveztetik fővezérré; ki azonban felette ügyetlenül és szerencsétlenül működik. A törökök Nisszát megveszik és Boszniában is előnyöket nyernek, Oláhországban pedig Wallist megverik. Az udvar Seckendorfot hadi törvényszék elébe állítatja s Grétzben fogságra vetteti. A békekisérletek meghiúsulván, 1738-ban is foly a háború, a múlt évinél még szerencsétlenebbül. A fővezér, Königseck, oly ügyetlenül működik, hogy a törökök a császáriakat a Száváig visszanyomják, Vég-Szendrőt, Mehádiát megveszik. **A** török Rákóczy Józsefet is szerepeltetni kezdi; általa, kit Erdély fejedelmévé nevez, a magyarokat, erdélyieket felkelésre izgatja. De Rákóczy József nem csak az országban, hanem bujdosó társai közt sem tud rokonszenvet ébreszteni maga iránt; a beteges ifjú az év vége felé Csernavodán meghalálozik. A másodévi hadjárat végével megint tétetnek némi békekisérletek; de mivel a török Belgrádot és Temesvárt visszakívánja, eredménytelenül. Az 1739-ki hadjárat még szerencsétlenebb a két elébbinél. A fővezérlet most

Wallis kezébekerül; Koroczkánál megveretik. A győzedelmes török Belgrádot szállj a meg: Wallis e's Neiperg a béke felett kezdenek vele alkudozni s annak fejében az ép s még nem is vívott várat neki átadják; miért aztán mind a ketten börtönnel lakóinak. Károly halála.

TIZENKILENCZEDIK KÖNYV.

A nemzet s a királyi ház közti bizodalom helyreállta.

ELSŐ FEJEZET.

Mária Terézia országlatának első fele.

I. Mária Terézia a kormány átvételét tudatván, koronázó országgyűlés összehívását s a nemzeti jogok megtartását előleg is ígéri., Külviszonyai eleitől fogva veszélyesek, a fejedelmek nem akarván elismerni a pragmatica sanetio érvényességét. A bajor fejedelem s a porosz király az osztrák birtokot azonnal meg is támadják, s példájok által a lengyel, szárd és spanyol királyt is támadásra ingerük. Francziaország mind ezen ellenségeket szövetségbe egyesíti Mária Terézia ellen. Ő is szövetségesek után lát; de Anglia s Holland vonakodik s csak közbenjárást ajánl; az oroszt a franczia által felizgatott svéd foglalja el. II. Fridrik a királyné hadait 1741-ben megveri s egész Sléziát elfoglalja; a bajor, segíttetve franczia hadaktól Ausztriába tör. Mária Terézia nagy veszélyben forog; nemcsak miniszterei, de már férje is azt tanácsolják, hogy a porosznak és a bajornak engedje át tartományai egy részét. E körülmények közt nyílik meg a pozsonyi országgyűlés. A magyarok erre azon szándékkal jelennek meg, hogy az ország minden sérelmei orvosoltassanak, s az alkotmány azok ellen a jövőre is biztosíttassék. E végett új hitlevelet akarnak készíteni. A RR. a királyné férjét kormánytársnak elfogadni nem akarják; Pálfy Jánost nádorrá választják. Mária Terézia a hitlevelet megváltoztatni nem engedi, de abban előleg is megegyez, hogy némely főkívánatok törvénybe igtattassanak; koronázat. Mária Terézia oly bizalmat gerjeszt maga iránt, hogy némelyek már oda is kezdenek törekedni, hogy Magyarország tétessék a monarchia középpontjává, s a királyné itt lakjék, csak így lehetvén mellőzni a német miniszterek befolyását. Előleg is azt kívánják, hogy a királyné több magyart vegyen fel titkos tanácsába, s egészen függetlenné tegye a magyar igazgatást. A királyné törekvése Ferencz n. herczeget kormánytárssá fogadtatni. Párbeszéd Eszterházy Józseffel. A RR. elégületlensége a sérelmek s kívánatokra adott válaszszal. Újabb felirat ez iránt. E közben a királyné kül ügyei mind veszélyesbekké válnak: a bajor Linczet megveszi s Csehországba megy; az osztrákok és csehek neki hódolnak. Nagy tanács. A magyarok javasolják, fedezze fel állapota egész veszélyességét a nemzet, előtt:

de ezt a német miniszterek ellenzik; a királyné végre még ie elhatározza magát reá. Szept. 11-ke: a királyné szemben a nemzettel; ennek nagylelkű elhatározása. Nemesi fölkelés és 30 ezernyi rendes had ajánltatik. A királyné újabb törekvése. Ferencz herczeget kormánytárssá fogadtatni, miben végre nagy nehezen czélt is ér. A herezeg feleskövése. A királyné bemutatja a kis Józsefet a nemzetnek. A sérelmek s kívánatokra érkezett második válasz nagy zajt okoz, mert nyomába jönek, hogy a királyné akarata megmásíttatott. Harmadik felirat ez iránt; mire a válasz kielégítő lévén, a KR. nagy buzgalommal készítik elő a királyné védelmének eszközeit, s evvel a gyűlés befejeztetik. A megalkotott fontos törvények.

II. Az országgyűlést nagyszerű fegyverkezés váltja fel; de e közben a királyné ügyei a veszély tetőpontjára jutnak. A bajor, franczia hadaktól segítve, Prágát megveszi, a cseh rendeket meghódoltatja, 1712. elején magát császárrá választatja. Egy franczia had Lombardiába tör. A veszély azonban csak addig tart, míg a magyarok fel nem készülnek. Ez meg lévén, Khevenhüller visszafoglalja Felsö-Ausztriát; hadaink Bajorországba törnek, s azt elfoglalják; Károly császár földönfutóvá lesz. De II Fridrik újra fegyvert fog, Brűnnt vívja, majd Lothringeni Károly herczeget megveri; a békére még is hajlandó, azt Berlinben megköti, miért a királyné Sléziát neki átengedi. Most a Csehországban lévő franeziák ellen fordulnak hadaink, s azokat onnan kiverik; utóbb Bajorországot is másodszor elfoglalják. Batthyáni lesz kormányzójává. E közben már az angolok is kiállították a pragmatical hadat s a francziákat Dettingennél megverik; Lothringeni Károly Elsasst fenyegeti. Hadaink Olaszországban is szerencsések; a szárd király békét köt.; a spanyol sereg megveretik, s Toscanából kifizetik. A wormsi szerződés. Még csak két ellenség marad: a franczia és bajor. A királyné Erdélyben országgyűlést tart. Ez alatt a háború új fordulatot vesz: Francziaország, mely eddig csak a bajort segíté, a szövetségeseknek háborút iz.en. Lothringeni Károly Elsasst elfoglalja; Nádasdy Lauterburgot megveszi. A királyné hálalevele a nádorhoz. II Fridrik megint fegyverhez nyúl s Prágát Csehország nagy részével elfoglalja. A királyné idején újabb segélyre szóllítja a vármegyéket; majd Pozsonyban „magyar minisztériumával[11] tanácsot tart, mely után Pálfy nádor közönséges felkelést hirdet. Hadaink a poroszokat Csehországból kiűzik. Károly császár meghalálozván, fia békét köt Mária Teréziával. A háború!715-ben mindemellett is szerencsétlenül foly: de Saxe marechal Belgiumot elfoglalja; a spanyol-franczia hadak Lombardiát meghódoltatják; II. Fridrik több győzedelmet nyer. Mária Terézia vele 1746-ban békét kot Dresdában. A háború ezentúl még két évig foly a franeziával, mi végre 1748-ban Aachenben közön séges béke köttetik.

III. Hogy oly csekély áldozattal mentheti meg a felosztástól birodalmát, leginkább a magyaroknak köszönhette Mária Terézia. Ezért ő mind

halálig hálás érzelmeket táplál szívében a nemzet iránt; de hálája mákonyszerű hatást gyakorol a nemzetre. Háláját leginkább az urak s nemesek iránt tanúsítja; de kiterjed az az egész nemzetre is. A bécsi kormánynál uralkodó kényuralmi elvek azonban ezt gyakran a nemzet ellen fordítják. Az udvar régóta törekedik államhatalmának szilárdítására, az egység és központosítás által az igazgatásban. Mária Terézia ezt a német örökös tartományokban teljesen végrehajtja. Magyarországban az alkotmányos formákat nem szándékozik mellőzni; de a kényuralmi elveket itt is alkalmazni törekszik; mi neki nagy mértékben sikerül is. E végre mindenek előtt a magyar nemzetiséget ügyekezik gyöngíteni s a németséghez simítani. E műtétéit az arisztokratiánál különféle fogásokkal teszi foganatba; mi által annak nemzeties erkölcseit elkoresítja, elnémetesíti. Hasonló módon tigyekezik hatni a nemességre is, kivált a testőrsereg és a Thereziánum által.

i V. Mária Terézia az aacheni békekötés után megváltoztatja házának hagyományos külpolitikáját. Sléziát Poroszországtól , mihelyt csak lehet visszavenni óhajtván, a megunt angolok helyett a francziákkal akar szövetségbe lépni; e czélra Kaunitz párisi követe által nem siker nélkül törekedik. Az 175L-ki országgyűlés; ennek fő oka; a kir. előadások adószaporítást kívánnak, mit a rendek, bár nem ellenzés nélkül, végre megadnak. A királyné utazása Budapestre, Gödöllőre. Viták a kormány s a rendek közt az új kir. x árosok miatt. Miért ellenzik azt a KR. 7 A királyné e miatt boszús, s bár a rendek végre engednek, boszúsan fejezi be az országgyűlést.

V. E boszúság nem tartós ugyan a királyné részéről; s ő azontúl is a kegyes királyné marad, kivált a nemesség iránt; de országgyűlést 13 évig nem tart s a minden lépten nyomon feltűnő hiányokat egyedül királyi hatalmából pótolja, s önkényesen intéz egynémi reformot. Ő ezeknél nem mellőzi, ugyan az alkotmányos kormányorganuniókat; de a kanczellária, helytartótanácsra s kamarára mind több befolyástenged a német statustanácsnak; mi által a kényuralmi kormányelvek a mi kormányszékeinknél is erős gyökereket vernek. Ezen idegen befolyás különösen a hadi, financziai és kereskedelmi ügyekben fészkeli magat. A hadi kormány és nemzet, hadálladók; a végvidéki katonaság kormánya; a budai s károlyfehérvári hadi kormányszékek. A bécsi német kamara befolyása pénz és kereskedelmi ügyeinkre; a közjövedelmek Magyarországból.

VI. E belreformok mellett nagy gondja van arra is, hogy a Franczia-országgal megkezdett barátságos viszonyt ápolja. Midőn a háború Franczia- s Angolország köztl755-bcn kitört,sem ez a poroszszal kötött szövetséget, Mária Terézia is megvalósítja a franczia szövetség iránt rég ápolt tervét. II Fridiik énnél fogva háborút izén Mária Teréziának. Magyarország e hét éves háborúban is hűségesen részt vesz, újonezokat állítva, pénzben, gabonában

lóban stb. sfgedelmet nyújtva. A királyné a háború alatt nyújtott segélyt többlélekép ügyekszik meghálálni. Az „apostoli[11] kir. czim; a testörsereg felállítása; Sz. István díszrendjének megalapítása.

MÁSODIK FEJEZET.

Mária Terézia reformtörekvései.

I. A háború tetemes statusadósságot hagy maga után, miért Mária Terézia, ki sem a sereget, sem udvartartása fényét csökkenteni nem akarja, az adót kívánja fölemeltetni; e végett 1764-ben országgyűlést hirdet. E gyűlés előtt jelent meg Kollár Adám könyve, mely a nemesség kiváltságait hevesen megtámadja, s e miatt nagy haragot von magára a nemesség részéről. A gyűlésen a RR. meghallgatván a kir. előadásokat, melyek az adó fölemelését s a nemesi fölkelés szabályozását indítványozzák, nem kételkednek, hogy Kollár könyve az udvar tudtával jelent meg; a könyv ellen tehát feliratot készítenek. De a királyné annak felküldését megelőzve, a könyvet eltiltja. A RR. ezután a nemzeti sérelmekkel s kívánatokkal foglalkodnak, hogy lássák, lehetne-e feljebb emelni az adót. Á királyné, őket jó kedvben tartandó, ünnepélyeket rendeztet; Váezra s Budára is lerándul. De a RR.-ket mindez nem hajlítja az adó felemelésére. A tagadó válasz viszont a királynét boszantja fel; Béesbe távozik. A RR. végre némileg engednek, s felemelik az adót; de részükről nem akarják szabályozni az úrbért. Az országgyűlés bezáratik.

II. Ferencz császár 1765-ben meghalálozván, eleintén úgy iátszék, Mária Terézia visszavonul a közügyektől; de utóbb még nagyobb szenvedéllyel ragadja megakormány rúdját. Ezóta kezd a királyné Magyarország közügyeiben is intézkedni, reformálni. E reformokat ő, az alkotmányosság kárára, bár jótékonyan, de önkényesen intézi; miért azonban méginkább a minden újítástól iszonyodó nemesség érdemel megrovást. E reformokat, melyekben veje, Albert herczeg, kit Pozsonyban kir. helytartóvá nevez, ót híven gyámolítja, az úrbéri szabályozáson kezdi. Majd a polgári törvénykönyv pótlásául a Tabulare planumot készítteti. A szellemi s erkölcsi viszonyokra nézve különösen nagy és részben jótékony a hatása. Intézkedései a kath. egyház körében. A protestánsok azonban nem dicsekedhetnek kegyeivel; nem üldözi őket, de *a* hol csak lehet még is nyomást gyakorol reájok. A köznevelésben korszakot alkot kormánya. Reformjai a tudós iskolákra nézve. A jezsuita szerzet eltörültetése. A tanulmányi bizottmány. Az irodalom. A népnevelés. Az anyagi érdekek tekintetében is jót akar, tesz is egynémiben, hol maga közvetlen vagy magyar tanácsosai által intézkedik. De mind ezt megrontja a német kormány. A Commerzien-Rath vámrendszere s kereskedelmi politikája. A vámviszonyok történelmének áttekintése. Az új gyarmati rendszer. Az ország több rendű panaszai. A királyné jószándékát a német kormány

a Commerzien-Rath eltörlése után is kijátsza. A vámrendszer annyira befonódik a monarchia adó és financz-iigyeibe, hogy aztán egy századig nem lehet segíteni anyagi érdekeinken. Mária Terézia ezeken lendíteni akar Fiume bekebelezése által: de az eredmény nem felel meg a jó szándéknak.

III. Bár ezen intézkedéseket önkényesen hajtja végre, jó szándokát, használni akarását lehetetlen félreismerni. E jó szándoknak különösen az úrbéri szabályozás és a katonaszállásolás ügyében számtalalan tanúságait adja. De jóakaró kormányának fénypontja az ország épségének helyreállítása. Intézkedései a szerb telepek iránt. A bánság visszakebelezése.

IV. Lengyelország felosztást. A lengyel nemesség önbünei által ad arra alkalmat. Orosz és Poroszország ravasz politikája Lengyelország meggyöngítésére. III Ágost halála után Oroszország tényleg beavatkozik a lengyel ügyekbe; a bári szövetségeseket megveri s II Fridrikkel osztálytervet készít. Mária Terézia azt ellenzi. Az orosz Törökországgal is háborúba keveredik s annak felosztását is indítványba teszi, mit Mária Terézia még inkább ellenez; de ha háborút kezdeni nem akar, végre még is kénytelen megegyezni Lengyelország felosztásában. Abból a szepesi városok és Galiczia jutnak neki osztályrészül. De midőn erre megegyeztél adja, kiköti Törökország épségét; Bukovinát megszállja, utóbb azt Kis-Oláhorszáqe'rt cserében nyeri és Splényi kormányára bízza. — A bajor örökösödési háború. Magyarország készsége királynéját segélyezni: de erre most nincs szükség, Mária Terézia békét köt. Intézkedései élete végső évében. Halála. Magán jelleme.

HUSZADIK KÖNYV.

A nemzetiséget s alkotmányt veszélyeztető önkényes újítá sok korszaka.

II József kormánya. 1780—1790.

I. A vérkeverés hatása az uralkodó házra. József eleitől fogva nagy reményeket s aggodalmakat ébreszt kormánya iránt, minek részint a korban, részint saját jellemében fekszik oka. A kor szelleme. Szabadéi vüség; emberiséges, jótékonysági irány. E szellemet József korán magába szívja. Egyéni tulajdonságai, neveltetése, a külpéldák reformátor! vágyakat keltenek benne. Anyja életében ezt magába fojtani kénytelen, útazásokban keres szórakozást; s midőn valahára a kormányra jut, annál nagyobb mohósággal kezdi meg újításait. Czélja: egységes, centrálisait, gépiesen szervezett, gazdag, erős birodalom. A nagy czélra hiányosak előkészületei. Szükségkép számos akadályokba kell ütköznie; ő azokat kényszerítéssel akarja legyőzni, mi ellenhatást szül s müvét végre is megbuktatja.

II. Koronáz tatását mellőzi; de a nemesség jogait fentartani ígéri. Reformjait saját udvarában takarékossággal s a hivatalnokok díjainak és az évdíjaknak rendezésével kezdi. Elvei a hivatalnokok alkalmazásában; viseleti jegyzékek. A sajtó felszabadítása. Egyházi reformok. Ez iránti elvei. A kir. tetszvény. A szerzetesek összeköttetéseit Rómával megtiltja. Az In Coena Domini és Unigenitus bullák. A püspökök esküje. A püspökök ellenhatása. A türelmi rendelet a katholikusokat felingerli, a protestánsokat ki nem elégíti. Az egyházi búcsújáratokat s társulatokat eltiltja. A rendszertelen újítási modor ébreszt leginkább elégületlenséget s ellenzést. A pápa útazása Bécsbe sükeretlen. Több féle szerzet eltörültetése; vallási pénztár. A császár a vallási közönyösség vádja ellen védi magát. Ő nem csak nem vallástalan, de nem is szabadelvű. Leghasznosabb intézkedése a lelkipásztorság körüli reform. Egyházi bizottmány. Ennek hatásköre. Az egyházi jövedelmek körüli reform. A plébániák szaporításán felül arra is van gondja, hogy egy felvilágosodott papságot képeztessen. Papneveldék. Népiskolák. Az összes tanulmányi ügy és rendszer reformja; tandíjak.

III. Politikai reformok. Két czélra törekszik: hogy az országot az egységes osztrák birodalomnak jog és igazgatás tekintetében egyenlő tartományává tegye; és némely nemesi kiváltságokat megszüntetvén, alattvalóit egyenlő állam terhek alá vesse, s a közjóllétet felvirágoztassa. Az egyik czél, mely szerint az alkotmányt megsemmisíteni törekedik, az alaptörvényekkel s különösen a pragmatica sanctióval ellenkezvén, minden tekintetben gáncsolandó; a másikért magasztalást érdemelne, ha azt nem önkényesen, hanem alkotmányos úton ügyekezett volna létesíteni. Neki sem arégiebb erőszak, sem Mária T. kíméletes, de lassú egyesítési modora nem tetszvén, nyíltan lép fel terveivel. Eleinte oktató, felvilágosító leiratokat bocsát ki. Reformjait a kormányszékeknél kezdi. Az udvari kamarát eltörli, s az általa kezelt ügyeket részben a kanczellária, részben a helytartótanácshoz kapcsolja. A magyar és erdélyi kanczelláriákat egyesíti. A helytartótanácsot Budára helyezi át s újból szervezi. Híres intő levele a hivatalnokokhoz. Ezekben találja reformjai titkos, de leghatékonyabb ellenségeit. De nem csak ezekben, már a nemességben is mind hevesebben kezd mutatkozni az újítások ellenzése.

IV. Minden eddigi rendeletéinél nagyobb ellenzést ébreszt ama két rendeletete, melyek által a koronát Bécsbe vitetni, s hivatalos nyelvül a németet elfogadni parancsolja. Köz szomorúság s ingerültség a korona elvitele miatt. A vármegyék heves feliratai sikeretlenek. A német nyelvet illető rendelet körül némi ravaszsághoz is nyúl, színre kérdést intézvén a kormányszékekhez, alkalmas-e a magyar nyelv az ügyvitelre. Midőn a kormányszékek a latin meghagyása mellett nyilatkoznak, kijelenti, hogy a holt nyelvet nem tűri s helyébe a németet kívánja hivatalos nyelvvé tétetni. Kétségtelen azonban, hogy eleitől fogva elhatározott szándéka volt, a magyart mellőzve, a

németet tolni fel a nemzetre. Rendeletében még felette méltánytalanul sérti k a nemzetet. A rendelet szabályai. A vármegyék feljajdulása s heves felirata? eredménytelenek maradván, a nemzet ebben méltó büntetését tekinti nemzeti nyelve elhanyagolásának, s gyűlölettel fordulván el a némettől, a magyar nyelv mívelését buzgón megkezdi.

V. Még talán hevesebb ellenzést kelt, — mert a nemesi kiváltságokat sérti, a népösszeírás és házmegszámolás iránt kiadott rendelet, mit a katonaság hozzájárultával parancsol végrehajtatni. A nemesség ezt szabadsága meggyalázásának, és katonai összeírásnak tekinti. A megyék hevesen írnak fel s kijelentik, hogy készebbek mindenüket feláldozni, mint ezt túrni. József hadi szemle *és* gyakorlatok Örve alatt nagy számú katonaságot küld az országba , maga is Pestre jő, többekkel értekezik; de rendeletétől nem áll el, s a hivatalnokokat, lelkészeket és földesurakat felelősekké teszi a közcsendért. A megyék újra is felírnak; némelyek az előkészületeket is meggátolják. József erre kijelenti, hogy a nemesi kiváltságot e rendelettel nem szándékozik sérteni, de azt, ha kell kényszerítő eszközökkel is végrehajtatja. Erre több megye kijelenti v hogy engedelmeskedni fog, de csak kényszerűségből; más megyék ellenszegülnek. József ezekbe katonaságot küld s erőhatalommal hajtatja végre rendeletét. Forgách Nyitrában, Batthyány Vasban főispán! hivatalaiktól is megfosztatnak.

VI. Az összeírást illető rendelet az erdélyi oláhoknál lázadásra szolgál indokul. E lázadás sajátképeni oka az oláhok elnyomatásában fekszik, az őszszeírás csak alkalmul szolgál a kitörésre. A zavargás kezdete, Szalisz izgatásai; a katonatisztek könnyelműsége. Hóra a lázongók élére áll; Kloskát és Krizsánt alvezérekké nevezi s megkezdi dúlásait a földesurak közt. Bruckenthal kormányzó s Preuss főhadi parancsnok hanyagsága terjedni engedi a lázadást. Hóra a Hunyadmegyei hegységbe vonul, magát főispánnak, majd dák királynak kiáltja ki, s a nemesség jószágait társai közt felosztja. A nemesség látván, hogy a katonaságtól nem védetik, fegyverre kel. Végre megjő a császár parancsa; Fábri új főhadi kormányzó a lázadást elfojtja. Hóra s alvezérei kivégeztetnek. A nemesség gyanúja, hogy a lázadást szándékosan hagyták kitörni **a** nemesség megfélénkítése végett. Józsefnek e lázadás okul szolgál az úrbéri viszonyok ss^ibályozására; az örökváltságot a jobbágyság szegénysége még nem engedi átalánossá tétetni; de József azt is elősegíti. A czigányok rendezése.

VII. József látván, hogy reformjaiban az eddigi kormányorganumokkal nem boldogul, a megyei igazgatást is átalakítja. Az országot tíz kerületre osztja; mindenikbe egy biztost rendel; kiknek külön utasítást ad, kerületeik összes anyagi, erkölcsi és szellemi érdekeinek miként vezetésére. Az eddigi főispánokat, hivatalaikból elmozdítván, a megyei igazgatást az alispán kezébe teszi le, kit ő maga nevez ki, s felelőssé tesz a megye összes polgári igazgató-

sára nézve Ezért a megyei gyűléseket végkép eltörli. Ezek iránti rendeletéi. Az igazságügyet a polgáritól egészen elválasztván, külön rendezi. Ennek élére állítja a hétszemélyes táblát, mint törlesztő széket, mely az egész igazságügyet igazgassa; a kir. táblát, mint fölebbviteli széket; a kerületi táblákat, melyek a birtokperekben stb. ítéljenek; és a 38 altörvényszéket, mely minden polgári s bűnvádi pörökben, mint az első folyamodást szék ítéljen. Az úriszékek eltöröltetnek; az úrbéri ügyek az alispán intézése alá rendeltetnek. A kamaralis ügyek igazgatását tiz kamarai helytartó kezébe adja. A centralisatió tökélyesbítésére József még a magyar kanczelláriát és a hétszemélyes táblát is beolvasztani szándékozik az illető bécsi középponti kormány és törvényszékbe; de más elfoglaltságai erre már nem engednek időt.

VIII. A physiokratiai adórendszer. Ez iránti előleges leirata a kanczellárokhoz. Részletes kidolgozására 1784-ben egy udvari bizottmányt alapít. Fő elve erre nézve, hogy minden föld terjedelme, termékenysége s jövedelme szerint egyformán rovassák meg; továbbá, hogy a kereskedelem felszabadíttassék s minden közbeeső vámok eltöröltessenek. E vámok eltörlésére azonban csak oly feltétel alatt hajlandó, ha a magyar nemesség is arányosan osztozik az adóban. Erre őket hajlandóvá teendő, a közbenső vámokat ideiglen még terhesebbekké teszi; s egy levélben a kanczellárhoz 1785-ben akként fejti ki tervét, hogy ha a nemesség arányosan akar adózni a nemnemesekkel, akkor ő a fegyverrekelési terhet és fiskalitást eltörli; ha pedig az ország aztán a többi örökös tartományokkal is egyenlő adót kész elfogadni, úgy ő meg a közbenső vámokat fogja eltörülni s az országot anyagilag a monarchia többi részeivel egyenlőleg kegyelni. Ha Magyarország ezen új adó-rendszert el nem fogadja, azt még inkább gyarmattá teendi, mint eddig volt. Hogy ezen adó-viszonyokat tisztán érteni s rendezni lehessen, mindenekelőtt katasztrális felmérést rendel; kijelentvén egyelőre is, hogy utóbb, a nemesség megkérdezése végett, akarja-e az új adót elfogadni, országgyűlést hirdetend. 1786 tavaszán, midőn a földfelmérés megkezdetett, maga is megint beutazta az országot. A földfelmérés, elegendő mérnökök hiánya miatt roppant nehézségekkel, de, 1787 végén még is elkészül. József ezután egy bizottmányt nevez, mely az adórendszer elveit a kataszter táblákra alkalmazná.

IX. József az anyagi érdekek tekintetében egyenlőleg kívánja ugyan kegyelni Magyarországot a német örökös tartományokkal; de az általa elfogadott központosítási rendszer logikája meghiúsítja jó szándokait. E rendszernél fogva Magyarország érdekeit egészen alárendeli a többi örökös tartományok érdekeinek. A közbenső vámokat, melyeket ideiglen még súlyosabbá tesz az országokra nézve, ő el akarja ugyan törülni, ha Magyarország is egyenlő adót akar fizetni a többi tartományokkal; de ha azokat eltörülte volna, sem ápolhatja Magyarország anyagi érdekeit úgy, mint a többi tartományokét, míg rendszerét meg nem változtatja; mert tulajdonkép a monarchia szá-

mára a külföld felé fölállított véd vámrendszer az, mi Magyarország iparának s kereskedelmének ártalmas. Az osztrák ipart gyorsan emelendő, minden külföldi gyártmányt eltilt, vagy felette magas vámokkal terhel, miket Ausztria kiállíthat. Hogy ez a gyári kellékeket olcsón beszerezhesse Magyarország külkereskedését is megkorlátozza, s azon szerepet juttatja az országnak, hogy a többi tartományok gyárkellékeinek szállítója, gyártmányainak fogyasztója legyen. A külföld visszatorlásokkal él, mi csak Magyarországot sújtja. Végül az osztrák ipart még a magyar ellen is védi, mi gyárainkat tönkre teszi. Az elszigetelési rendszer ekkép bizonyos fokig gyorsan emeli Ausztriát; de megrontja Magyarországot, József minden jó szándokai daczára.

X. Török háború. József feszült viszonyai a portával azon akadályok miatt, melyekkel a törökök a magyar-osztrák alattvalók kereskedelmét megnehezítették. József elégtételt sürget megkárosult alattvalóinak s Katalin orosz czárnéval, kivel Chersonban személyesen találkozik, szövetséget, köt a török ellen. A porosz közbenjárást nem fogadja el, és a háborút 1788-ban megizeni. De Lascy védő terve miatt a harcz lankadtan foly. Seregünket járványkor tizedeli; maga József is, ki egész nyáron át a táborban vala, betegen tér vissza fővárosába. E közben a nemzet, melytől újonczokat s gabonában segélyt kér, gyűlések tartására alkalmat nyervén, elégületlenségét megint élénken fejezi ki, az újításokat eltöröltetni s az országgyűlést egybehivatni kívánja. Az erőszakolt gabonagyüjtés a kedélyeket még inkább felingerli. József tervei 1789-re. A közvélemény nyilatkozata a háború felett. A háború elébb Hadik, azután Loudon fövezérlete alatt szerencsésen foly. A török több ízben megveretvén, Belgrádot is átadja. Servia s Oláhország nagyrésze elfoglal tátik.

XI. De e győzedelmek nem vidíthatják fel a beteg József kedélyét melyet a tartományaiban mindenfelé növekedő bonyodalmak és zavargások keserítenek. Ő mindemellett is menten halad újításaiban; telekkönyvi hivatalt állíttat; a hiteles helyeket megszünteti s az ott őrzött okmányokat egy országos levéltárban egyesíttetni parancsolja. Ezen újítás, melyet a birtokosok, a birtokaik alapjául szolgáló okmányokra nézve veszélyesnek tartanak, nagy elégületlenséget ébreszt az országban. Nemcsak a vármegyék, hanem maga a hétszemélyes főtörvényszék is visszavonatni kívánják a magánjogokat sértő rendeletet és országgyűlést sürgetnek. József e feliratokkal mit sem gondolva, a következő 1790-ki hadjáratra is újonczokat s gabonaadót vet az országra. De •i vármegyék többsége kijelenti, hogy országgyűlésen kívül sem újonczot sem gabonasegélyt nem adhatnak. Több megye az országbírót is felszólítja, hogy ha a fejedelem nem akarja, törvényes joga szerint ő hívja egybe az országgyűlést. József erre kijelenti, hogy mihelyt a háborúnak vége szakad, ki fogja hirdetni a gyűlést; addig is adják meg a megyék mi az ellenség előtt lévő hadak élelmére szükséges, különben azt erőszakkal is beszedeti, mit aztán

némely megyében teljesíttet is. De az erőszak most a nemzetet is daczra keményíti. Látván, hogy kérelmeik, feliratai sükertelenek, több megye az országbírót az országgyűlés kihirdetésére hívja fel. József leirata: királyi szavát adja, hogy a béke helyreállván, országgyűlést fog hirdetni;· a hadi-segélyt azonban mindjárt megadatni kívánja. De a kedélyek mind inkább elkeseredtnek: rögtön országgyűlést kívánnak; több megye az újításokat tényleg eltörli, s ezt Józsefnek is feljelenti. Nyitra, Bihar, Pest, Pozsony feliratai. E dacz okai részben a' külviszonyokban s a porosz izgatásban keresendők, valamint abban is, hogy József a fellázadt belgáknak kívánatát megadja: a magyarok is lázongani kezdőnek tehát, hogy mit kéréssel ki nem eszközölhettek, daczczal csikarják ki.

XII. József ez alatt mind közelebb ér sírjához. Súlyos belső harcz után, magát meggyőzve, újításait eltörli. A január 28-kán (1790.) kelt leírat. A koronát visszaküldi. Ez a nemzettől nagy ünnepélylyel fogadtatik. De sem a korona visszaküldése, sem a leirat nem képes már lecsillapítani a forrongást. József e közben meghal. Végnapjai. Észrevételek kormánytörténelmére.

Vége a hetedik kötetnek.

TIZENKILENCZEDIK KÖNYV.

A NEMZETI KIBÉKÜLÉS

S MEGGYÖNGÜLÉS KORSZAKA.

1711 — 1740.

ELSŐ FEJEZET.

III Károly országlata a pragmatika sanctióig.

I.

A szatmári békekötéssel szakad vége azon fölkeléseknek melyek, rövid szünetekkel minduntalan megújulva, egy egész század folytában egy nagy táborhelylyé változtatták az országot, s harczi zajjal és a háború minden rémségeivel s nyomoraival tölték vala be annak határait. I Ferdinándot s nemzetségét, mint tudjuk', leginkább azért hívta meg a magyar nemzet megürült trónjára, mivel reményié, s ígéretét is birá, hogy általa a Németbirodalom fejedelmei s más keresztény hatalmak is egyesíttetvén, Magyarország, a kereszténységnek ezen, százados harczaiban már meggyöngült, roskadozó védfala, biztosabbon meg *fog* védetni a hódoltató izlam árja ellen. De a nemzet reményei nem teljesedtek; sőt mit üdvére válandónak hitt, veszedelmének lőn forrásává.

Egy részről a Habsburg fejedelmi ház világuralomra s a lelkiösmeret szabadságának elnyomására irányzott törekvése fölébreszté a francziák s más népek féltékenységét s ellenséges visszahatását; miszerint aztán ezek nemcsak segedelmére nem siettek többé a Habsburg dynastia birtokába jutott Magyarországnak, hanem, e dynastia gyöngítése végett, még maguk is ösztönzik vada támadásainak megújítására a különben is hódoltatni vágyó törököt, vagy legalább közönyösen nézék azóta ennek foglalásait: mert vallássza-

badságukban magok is háborgattatván, nem érzőnek kedvet harczolni a török ellen. A magyarok ezt nehéz szívvel ugyan, de még is eltűrék, legfölebb panaszaik kiöntésében keresve könnyebbülést szorongó kebleiknek.

De másrészről, míg az eléggénem védett hazának mind nagyobb s nagyobb részét szállta, hódoltatta meg a török: a külföldön székelő, német s cseh miniszterektől környezett királyok kormánya az országnak épségben maradt felét is mindinkább megfosztani törekedett nemzeti függetlenségétől, ősi törvényeitől s alkotmányától, hogy igazgatására nézve azt egyenlővé tegye a fejedelmi ház német-cseh tartományaival; mindinkább elfojtani törekedett nálunk is a lelkiösmeret szabadságát, hogy az általa megindított ellenreformatiónak itt is diadalt szerezzen, mint szerzett Csehországban s a német örökös tartományokban. De ezt már nem tűrte békével a magyar nemzet.

Bár előbbi széles terjedelméből csak némi foszlányok maradtak még épségben: így megfogyva, meggyöngülve is, az arany bulla záradékából folyó jogosság czíme alatt, több ízben fegyvert ragadt királyai ellen, nemzeti függetlenségének, alkotmányos törvényeinek s vallásszabadságának védelmére. Míg a török Budán uralkodók, elfojtá magában a gyűlöletet is, melylyel e zsarnok hódoltató ellen viseltetett, és szövetséget kötött vele, hogy segedelmével saját királyai ellen támadjon s azoknak kormányát a maga megsértett nemzeti függetlenségének, törvényeinek és vallási szabadságának helyreállítására, tiszteletére kényszerítse. Miután pedig az egyesült keresztény hadak a törököt az országból vn Juhára kiűzték, s a bécsi kormány ebből magának jogot képze, a megszabadult országot új szerzemény, fegyverrel meghódított tartomány gyanánt tekinthetni s nemzeti függetlenségétől, alkotmányától ismét megfoszthatni: nemzetünk egymagára maradva is újabban fölkelt szabadsága, törvényei védelmére.

Nagynak, lelkében minden egyéb fölött uralkodónak

kellett lenni a nemzet szabadságszeretetének s ragaszkodósának ősi törvényeihez s alkotmányához, hogy egyaránt magába fojtsa a gyűlöletet ellensége iránt, kivel három százados élethalál harczot vív vala, s a hálaérzelmeket fejedelme iránt, kinek szabadulását köszönhető a török járom alól!

A megtörhetlen hűséget nemzeti intézményeihez és szabadságához, melyekért vérét, javait, jólétét feláldozni nem habozott, végre is süker jutalmazta. A nemzeti függetlenség, az ősi alkotmány, bár vértől ázva, meg lőn mentve; a szabadság életfája, bár lombjaiban a vihartól megkuszálva gyökerében szilárdan maradt ép azon korszakban, midőn az egy Angolországot, Hollandot és Svájczot kivéve, a kényuralom özöne a nemzetek alkotmányos szabadságát mindenütt elborította. S e fölött az imádott szabadság, melyért minden felekezet annyit áldozott, már a harcz alatt is hinteni kezdé áldásait: a vallási érdekek miatt egymás közt meghasonlott hazafiak szorosabban fűződtek egymáshoz, s feledve elébbi villongásaikat, testvéries türelemre szoktak egymás irányában, azontúl csak a hazafias áldozatkészségben vetélkedendők egymással [1]). Sajnálandó azonban, hogy a kor még nem volt annyira felvilágosodva, miszerint a szabadságharcz a külön néposztályokat is közelebb hozta volna egymáshoz; sajnálandó, hogy a nemesség még önzőbb féltékenységgel ragaszkodók kiváltságaihoz, mintsemhogy állampolgári jogait megosztani hajlandó volt volna az alsóbb néposztálylyal, mely mégis, kivált vallási érdekektől ösztönöztetve, szövetségesévé lett svele közösen harczolt az áldásait reá ki nem terjesztő alkotmányért.

A nemzet e százados felkeléseinek történelméből az uralkodó ház is üdvös tanulságot meríthetett végre jövendő

[1]) Rákóczy felkeléséből egy emlékpénz maradt reánk, melyen bárom áldozár látható: egy katholikus, egy református és egy evangélikus; mindenik fát hoz a közös oltár áldozatának meggyújtására. Körirata: „Concurrunt, ut alant[11], eléggé értelmezi az ábrázolatot.

kormánypolitikája tekintetében. Meggyőződhetett, hogy függetlenségét, szabadságát e nemzet semmi előnyért nem adja cserében; hogy ha ideiglen kénytelen is talán meghajolni a hatalom előtt, legelső alkalommal ismét fegyverhez nyúl a maga bálványaiért, kész azok visszaszerzéséért mindent koczkáztatni; hogy annak hűségét s áldozatkészségét csak úgy biztosíthatja magának állandólag, ha viszont a nemzet jogait, törvényeit, alkotmányát tiszteletben tartja s az országot alkotmányos módon igazgatja.

E tanulság látszék indítani Eleonora anyacsászárnét, kit a haldokló József a Spanyolországban lévő testvére s ezt a nádornak s a prímásnak azonnal tudtára adván, több örököse megérkezéséig birodalma kormányzójává rendelt, Ő főpapokat s urakat gyűjtött a maga körébe'), s már május 26-kán megerősítette és Károly fia által is, mihelyt megérkezik, megerősíttetni s megtartatni ígérte a szatmári békekötést [1]). Javasiák ezt most nemcsak Eugen szavójai herczeg, hanem Trautson, Wratislaw, Schönborn és Seilern miniszterek is; mert miután Angolország el volt határozva, a békét a francziával külön is megkötni, s az alkudozások eziránt már jóformán előrehaladtak, Ausztria helyzete ismét megnehezült a spanyol örökösödési háborúban.

Az ellenzés — ki hitte volna! — most magyaroktól, azon néhány magyar úrtól származott, kik a háború kezdetekor Bécsbe vonúlván, javaik élvezetétől megfosztattak, azokban nagy károkat vallottak volt. A szatmári szerződés azon pontjai ellen, melyekben az ország jogai fentartásáról s a sérelmeknek a jövő országgyűlésen megszüntetéséről biztosíttatik, természetesen ezeknek sem volt, nem lehetett semmi kifogásuk; — hiszen azokat nemrég önmaguk is sür-

[1]) Eleonora levele a Cancell, levéltárában. Wagner Histor. Josephi 408.

[2]) Szilágyi Istv. Történ. Tár: VII, 213. Hazánk: II, 262.

gették volt a meghalt királynál; de annál makacsabbul ellenzik vala az amnestiát a felkeltek személyeire s még inkább azok jószágaira nézve. Ők, valamint elébb azt kívánták, hogy fegyvererővel nyomassák el a lázadás: úgy most oda törekvőnek, hogy részeseinek elkobzandó s köztök felosztandó javaiból kárpótlást nyerjenek szenvedett káraikért, jutalmat állandó hűségükért.

Ezek, daczára Eleonora császárné megerősítésének, nem nem is tartják vala tiszteletben a kötött szerződést, hanem, bűnös önzésük s boszújok által elragadtatva, azonnal megkezdték az engedelmességre tértek s megkegyelmezettek üldözését: ezt törvény elejébe idéztették, itélőmesterek s más országos bírák által személyeik s jószágaikban elmarasztalhatták és börtönbe vettették; amazt törvényen kívül erőszakkal bántalmazták személyeik s javaikban. Mitsem gondolának avval, hogy a békeszerződést sértvén, egyszersmind hazájoknak általa biztosított jogai ellen is bűnös merényletet követnek el, s az egyeseknek bántatlanságát biztosító pontok megsértése által a kormánynak veszedelmes példát nyújtanak azon pontok megszegésére is, melyek a nemzet jogait biztosítják. Károlyi Sándor, kinek leginkább feküdt mind érdekében, mind becsületében a szerződés pontos megtartása s végrehajtása, ezt nemcsak Bécsbe küldött s fentebb említett követei, Csajági János és Pongrácz György által, hanem Károly koronaörököshöz, a Londonba utazott Eugen herczeghez, Trautson és a többi miniszterekhez intézett leveleiben sem szűnt meg az egész nyáron és őszön át sürgetni. De bár Eugen herczeg kedvezőleg válaszolt s a kötmény lelkiósmeretes megtartását Ígérte, s az ügyet figyelemmel kísérő angolok s hollandiak tekintetéből is, a többi miniszterek szintazon módon nyilatkoztak: a magyar uraknak — kik közöl, úgylátszik, maga a nádor, Eszterházy Pál herczeg, Erdődy György országbíró, Illésházy Miklós cancellár leginkább vádolhatok, — ellenzésén megtört minden ügyekezetök; s a szatmári béke kihirdetése s végrehajtása a kormány

reszétől mind addig nem is ment végbe, míg azt Károly trón-örökös maga nem rendelte').

Károly, Erzsébet nejét Cataloniában hagyván, septemberben indult meg Barcellonából; s miután Frankfurtban császárrá választatott s deczember 22-én megkoronáztatott, 1712 elején érkezett meg Bécsbe. Károlyi Sándor, ki reá már a székvárosban várakozik vala, az elsők közt nyervén kihallgattatást, buzgón könyörgött előtte a békeokmány megerősítéséért. De bár a fejedelem azt egész készséggel megígérte, „s a felséges udvar és az egész minisztérium tapasztalhatóképen kívánta a szatmári pacificatio állandóságát“, a magyar cancellarián az még is sokáig fenakadt. Mert „a magunk részéről való magyar úri s főrendek — úgymond Károlyi Sándor — kivált a kik a felséges császár hűségében megmaradtak volt, és sok károkat vallottak, nagyon sajnálották a generális amnestiát, a minthogy némelyek már el is kezdették volt Dunán túl és innen való földön, mind törvénynyel mind törvénytelenül, via facti, az üldözést.“ Károlyi attól tartván, hogy ezen urak az országgyűlés megnyíltáig akarják elhalasztani az ügyet, hogy aztán csak korlátolt amnestiát igtathassanak a törvénykönyvbe, kéz alatt Keresztély Ágost szász herczeg s esztergami érsekprimás és Trautson herczeg s miniszter által szorgalmaztatá az okmány kiadatását. Ezek közbenjárásával aztán kinyomoztatván, hol rekedt volt meg a megerősítés,— „min a fölség nem kicsiny* nyé indula meg,“ — Illésházy cancellárnak nyomban meghagyatott, hogy azt haladék nélkül adja ki, mi aztán marcz. 30-kán meg is történt.

A szatmári szerződvény készültekor különösen két pont iránt maradt fenn nehézség, melyeket Pálfy János, meghatalmazás híjában, nem vélt elfogadhatni: hogy t. i. azok is mind személyeik mind javaikra nézve hasonló amnestiában részesüljenek, kik, a szövetséges rendektől már elébb

[1]) Károlyi Sándor önéletírása. Cserey Mihály. Hist. 457.

elszakadván, egyenkint s csak személyeikre nyert kegyelem 1712. következtében tértek vissza az engedelmességre; és hogy azoknak javai, kik a háború folytában egyenes örökös nélkül haltak el, ne a fiskusra, hanem az osztályos atyafiakra szállnának. E pontokat, Károlyi Sándor kérelmeire már Eleonora császárné az illetők javára döntötte el a kötményt helybenhagyó okmányában. Ebben továbbá még azokra nézve is világosabb s határozottabb rendelkezés tétetik, kik az országon kívül s attól távol lévén, az amnestia határnapjáig meg nem érkezhettek. És végre az amnestiáltak még aziránt is bővebben biztosíttatnak, hogy a múltakért semmiféle nyomozástól s keresettől tartaniok nem kell, mi a királyi kegyelmen s közhiteién nem csekély csorbát ejtene: „a fejedelem atyai kegyessége s igazsága teljesen eltörül minden előbbi vétket s azt újból feszegettetni nem engedi,“ — mondja okmányában a császárné.

Anyjának ezen kegyclemtorjesztéscit Károly is jóváhagyta, s a maga megerősítő levelébe szóról szóra beigtatá Eleonora okmányát, „megtartani s királyi hatalmunk teljességéből — úgymond — megerősíteni akarván mind azt is, miket bővebb kegyelmesség jeléül, s az özvegyek, árvák, törvényes örökösök s minden más, hűségünkre visszatértek javára s vigasztalására, ő felsége, kedves anyánk, általunk is helybenhagyandóknak nyilvános hittel ígért s fogadott“ Ennek következtében a megerősítő levél mind Magyarországon mind Erdélyben minden vármegyék s városokhoz megküldetvén s kihirdettetvén, mind azoknak, „kik már üldözés alatt voltának s tömlöczre is vettettenek, ítélőmester által convincáltattanak, és exequaltattanak, szabadulásukat felséges urunk kegyelmesen resolválta; sőt azon felül az imperialis cancellariától a magyar cancellariára s úgy onnat a mélt. herczeg s palatínus és az országbíró cancellariá-

[1]) A „Hazánk“ czímű folyóirat második évfolyamának 257. s kövv. II. Szilágyi Istv. Történ. Tár VII, 233.

jára kemény parancsok mentenek, hogy ezentúl legkisebb proceessust vagy parancsolatot a szatmári békekötés ellen ki ne adjanak, sőt a mi eddig esett volna, megsemmisítsék vagy jóvátegyék“ [1]).

Károlyi Sándornak a béke helyreállításában szerzett érdemeiért még József biztosított volt 50 ezer ftot. Az udvari kamara azonban a szerződés megkötése után nehézségeket emelt a jutalom megadása ellen, mígnem Eugen herczeg ama nyomatékos intésére, hogy miután az Ígéret megtétetett, az adott szót megszegni többé nem lehet, e pénz fejében az erdődi, huszti, hód-mező-vásárhelyi és tarczali javak írattak be neki. Az adományt aztán Károly király is megerősítette, sőt még altábornagyi rangjában, melyet a felkeltek soraiban nyert volt, s a szatmármegyei főispánságban is meghagyta őt. Károlyi a király felszólítására egy emlékiratot is nyújtott be neki, azon elvek s módok iránt, melyek szerint Magyarország kormányzandó lenne, hogy a belbéke megszilárduljon. A koronázó Károly a koronázó országgyűlést mindjárt néhány napországgyüiés. p;1| Becsbe étkezte után kihirdette april 3-kára, a husvét utáni első vasárnapra. Az összehívó levélben, mely febr. 2-kán kelt, kijelenti a király, hogy eleget akar tenni az 1687-ki 2-dik törv. czikkely rendeletének, mely míg a fejedelmi nemzetség fiágának örökösödését megalapítja, egyszesmind azt is kiköti, hogy a mindenkori trónörökös, megkoronáztatása előtt, az ország régi szokása szerint hitlevelet adjon ki s megesküdjék a? ország jogainak s törvényeinek fentartására s védelmére. S hogy ezt eddig elmulasztotta, csakis a spanyolországi bonyodalmak miatti távolléte s az út hosszasága okozta.

Bár az országban, kivéve néhány egyházi s világi urat, nagy megelégedést szült, hogy Károly, a szatmári békekötést marcz. 30-kán megerősítette; a rendek mindazáltal az utak nagy rosszasága miatt csak lassan gyülekeztek össze.

[1]) Károlyi Sándor önéletírása.

A Bihar megyei követeknek, például, három hétig tartott az utazás Pozsonyba. S így lőn aztán, hogy a rendek első ülésöket csak május 2-kán tarthatták meg teljesebb számmal.

Ezt megelőzőleg addig is, míg a rendek valamennyien összegyűlnének, a jelenlévők egy bizottságot neveztek ki, mely a hosszan tartott belháború alatt nagy zavarba sülyedt országos ügyek jó karba állításáról valamely tervet készítene. E terv pár nap alatt elkészült s a következő pontokból állott:

1. Szükség, hogy miután a százados török háborúk s hódítások által szétszaggatott ország valahára nagyob részében helyreállíttatott, a visszafoglalt részek abba ismét bekebleztessenek. E részek következők: Erdély, Pozsega, Verőcze, Valkó, Szerem, Bács, Csongrád, Csanád, Arad, Torontál, Bodrog, Zaránd, Békés vármegyék, a kis és nagy kunsági s a jászsági kerületek; továbbá az arany s ezüst bányák, a bányakamarákkal; a varasdi generalatus által elfoglalt terület; a Zrínyi és Frangepán-féle tengervidék, Lika, Corbavia, s a Mokricza uradalomhoz tartozó, de Krajna tartomány által elfoglalt Száva-vidéki terület.

2. Múlhatatlanul szükséges továbbá az adók mérséklése. E sokat szenvedett ország, a hosszéi kül és belháborúk s a gyakori dögmirígy pusztításai következtében emberekben s barmokban annyira megfogyatkozott, hogy legalább két-három annyit is elbírna tartani. A mívelés hiánya miatt a veszélyes, mérges legyek, egerek s patkányok, melyek a barmokat s vetéseket rontják, igen elszaporodtak; a soha sem gondozott folyamok kiáradásaikkal egész kerületeket elöntenek s pusztítanak mocsaraikkal. Pénz az országban hihetetlenül kevés létezik. A lakosoktól tehát az adót inkább termesztményekben mint pénzben kellene beszedni.

3. Az ország erejének gyarapítása végett az elpusztult, lakatlan vidékeket mennél gyorsabban be kellene népesíteni.

4. Ugyanezen okból szükséges a kereskedelem emelése, a kivitelnek felszabadítása.

5. De nem kevesbbé valamely tudományos főiskola, egyetem vagy legalább akadémia felállítása.

6. S végre siirgetőleg szükséges a had, az igazságszolgáltatás, a közigazgatás és nemzeti gazdaság ügyeinek czélszerű rendezése. Különösen a hadügyre nézve szükséges egy, felében honiakból, felében külföldiekből szerkesztett állandó sereg alkotása és bentartása, melyet a kassai, pesti, aradi és eszéki generalatusokra lehetne osztani. Béke idején e sereget, nehogy a népet zsarolja, a határszéleken építendő laktanyákban s a várakban kellene elszállásolni. Tartására az élelmi szereket Magyarország, a zsoldot a többi örökös tartományok szolgáltatnák. A katonai kihágások meggátlása s büntetése, az élelmezési s elszállásolási ügy rendben tartása végett ő Felsége egy országos biztost nevezzen ki s egy hadi tanácsot alkosson, mely egy elnökből, két tanácsosból állhatna a szükséges segédszemélyzettel, mely azonban magyarokból legyen választva[1]).

Míg ezek felett folynak vala az értekezletek, az ország rendei is mind számosabban gyülöngének össze. April 16-kán a korona is nagy ünnepélyességgel hozatott le Pálfy Miklós és Kollonics Ádám őrök által Bécsből, hova az a lefolyt belháború kezdetén vitetett föl. De váratlanul egy más tárgy is merült fel, mely bár a rendek üléseiben nem került is szőnyegre, mind az udvart, mind az urak néhányait igen élénken foglalkodtatá.

Midőn Pálfy János bán Horvátországban *a* magyar országgyűlésre küldendő követek megválasztása végett márcz. 9-re tartományi gyűlést hívott össze: Eszterházy Imre, zágrábi püspök azon meglepő indítványt tette a rendek előtt, miszerint a horvát nemzet, moly az osztrák házból eredt királyai iránt mindenha oly példás hűséggel viseltetett, ezek férfiága kihaltának esetére, ismerné el a leányág örökösödését is az országban. „Ez, úgymond, már a magya-

[1]) A magy. Cancellaria levéltárából.

roknak és cseheknek is szándokában lévén (?), utóbb a horvátok által is teljesítendő leszen: ne hagynák tehát elültetni magukat az elsőség dicsőségétől. — A horvátok minden nehézség nélkül elfogadták az indítványt, meg lehetvén győződve, hogy azzal kedves dolgot cselekszenek az udvarnak, melynek most municipalis jogaik megerősítése s ha lehet, kiterjesztése végett minden módon kedvébe kívántak járni. Az indítvány tehát végzésképen kimondatott, csak az köttetvén ki a női ág örökösödésének feltételeül, — hihetőleg a régóta osztrák igazgatás alatt lévő horvát őrvidék, s a töröktől való félelem tekintetéből, — hogy országukban mindig ugyanazon személyt illesse az örökösödés, ki Ausztriának, Stiriának és Karantanfoldnek leend fejedelme.

A fejedelmi házban Leopoldíg nem volt szabatosan meghatározva az örökösödés rende. Ő tehát, midőn magát a spanyol ágnak 1700-ban történt magvaszakadta után arra határozta, hogy nemzetségének reászállott egész örökségét két fia közt feloszsza, 1703-ki sept. 12-kén ezekkel két szerződést Íratott alá. Ezek egyike szerint határoztatott, hogy a spanyol korona Károlyé s annak férfi maradékaié legyen; Magyar- és Csehország pedig, a többi osztrák tartományokkal együtt Józsefet és fiöröködeit illesse. A másik szerződés arról szólott, hogy, ha a két testvér valamelyike fiutód nélkül halna meg, annak birtokait a másik fii! maradékai örököljék. Azon esetben pétiig, ha mind a kettejük Hágának magvaszakadna, az örökösödés az elsőszülöttség rende szerint a nőágra szálljon.

E szerződés azonban, mely a női örökösödésre vonatkozik, cddigelé több okoknál fogva mély titokban őriztetek az udvar által. Annál meglepőbb lehetett most Károlyra nézve a horvát tartományi gyűlésnek a női ág örökösödésére vonatkozó határozata. Mert hogy arra neki nem volt semmi befolyása., kétségbe vonni alig lehet. Neki eddigolé nem csak fiú, ile leánygyermeke sem lóvém; semmiféle érdek által nem érezhető magát arra ösztönözve, hogy a leányági örökösö-

dést, s pedig épen a horvát tartományi gyűlésen hozassa szóba. Sőt Károly maga is talán csak a szász-seizi herczeg, esztergami cardinál-érsek leveléből értesült először a horvát gyűlés ilyféle határozatáról. Midőn ugyanis a horvát követek: Eszterházy Imre püspök, gr. Draskovich János, Delissimonovich Kristóf és Plenich György Pozsonyba érkeztek, s általok ez ügy az urak némely köreiben elhirűlt, s némely urak azt látszának restelni, hogy az udvar e tárgyat a horvát tartományi gyűlésen hozatta szóba legelőbb; a cardinal érsek april 10-kén azt írá a császárnak: miképen ő azt mondta légyen a magyar uraknak, hogy ő bizonyosan tudja, hogy a horvát végzés ő Felsége tudta nélkül alkottatott; mert ha a női ág örökösödésének megállapítását kívánta volna ő Felsége, bizonyosan nem a horvát tartományi, hanem a magyar országgyűlésen nyilvánította volna kívánságát

A császár erre, már april 13-kán következőleg válaszolt:[2]) „A horvát pont iránt jól gyanitá Kedveltséged, hogy arról én eleve semmit sem tudtam. En azonban abból csak azt következtetem, hogy azon ország ezen ügy tárgyalása esetére régi ragaszkodása mellett azt is önkénytesen akarta légyen nyilvánítani, mennyire elismeri s méltányolja e dolog illőségét s közhasznúságát. Erről egyébiránt lemenetelemkor (Pozsonyba) majd bővebben szólandok Kedvességeddel.“

Károly e levele nyilván tanúsítja, hogy bár meglepő, még is igen kedves volt légyen neki a horvátok ezen cselekménye. És miután a horvát rendek követei azt neki april második felében mind a rendek feliratában átnyújtották, mind élő szóval is előadták: nem is akarta azt többé hallgatással mellőzni. Minthogy azonban a tárgy eddigelé egyátaljában nem volt előkészítve: mindenek előtt miniszterеinek véleményét kívánta az iránt meghallgatni. E végett april

[1]) A bécsi csász. titk. levéltárból
[2]) A császár levele 11. o.

27-kén b. Seilern elnöklete alatt titkos udvari értekezletet tar- 1712.
tatott, melynek e kérdéseket tűzte ki tanácskozása tárgyául: „mitkellend e tárgyban tenni? Hallgatással mellőzze-e most a horvátok e végzését, vagy a magyarok által is követendő példa gyanánt adassa azt elő a pozsonyi országgyűlésen?“

Az udv. értekezlet akként vélekedék, hogy miután a horvátok végzése a pozsonyi urak köreiben már elhírűlt: hallgatással nem tanácsos azt mellőzni. Elő kell tehát azt adatni s pedig oly módon, hogy nyilvánítsa ő Felsége, mikép e dologról eleve ugyan semmit sem tudott; de miután egyszer szóba hozatott, oly hasznosnak tartja azt a közügyre nézve, hogy előadását nem mellőzheti. Mindenek előtt külön külön kelléne ez iránt beszélni Pálfy Jánossal, Eszterházy nádorral, Károlyi Sándorral, a prímással s a kalocsai érsekkel. Illésházy cancellár oly módon készíthetné elő ezen urakat, hogy ők maguk pendítenék meg az országgyűlésen e tárgyat, mint a horvátok által adott oly példát, „melyet a rendeknek nem annyira követniük, mint megelőzniük kellene“. Úgy hiszi az értekezlet, hogy a magyarok ebben nem inerészlendcnek ellentmondani a horvátoknak; valamint az is feltehető, hogy az említett urak örömest megteendik az önkéntes előadást, hogy annak érdeme reájok háramoljék *).

Károly, miniszteréi e véleményét teljesen elfogadta, s pár nap múlva írt is aztán ez értelemben a prímásnak. A cancellár pedig hihetőleg a többi urakat is kellőleg előkészítette. De bár kételkedni nem lehet, hogy ezen urak örömest megfeleltek volna a miniszteri véleményben irántok kifejezett bizodalomnak: erre most nem volt többé ido.

A rendek april végén már teljes számban össze lévén gyülekezve, május 2-kán megtartották az első ülést. A tanácskozások mindjárt a koronázás előkészítésével kezdettek

[1]) Az udv. Confer, pár szóval oda vetett jegyzőkönyvének fogalmaznia. Csász. titkos levélt. Az egész felterjesztést közli Salamon Fér. A pragm. sanct. tört. 88. kövv.

Sokan azt kívánták, hogy az ország sérelmei néhány pontba összevonva szinte igtattassanak be a hitlevélbe, s azok orvoslata a koronázás feltételéül tűzessék ki. A horvát követek viszont municipalis jogaik teljes helyreállítását és csorbíttatlan megtartását sürgették. Több napi vitatkozás után május 11-kén végre a következő öt pontban állapíttatott meg a koronázási hitlevél. 1. Hogy a király az ország valamennyi jogait, szabadságait s kiváltságait, törvényeit és szokásait megerősíti s mind maga megtartja, mind mások által megtartatja; az esküt erre az I Fordinándé szerint, csak az 1687-ki kihagyással fogja letenni. 2. A koronát az országban őrizteti. 3. Az országnak már visszafoglalt vagy ezután visszanyerendő részeit, a törvények szerint, az országba visszakeblezi. 4. „Azon esetben (a mit isten messze távoztasson), ha őfelsége férfi ivadékának magva szakadna a nevezett KK. és RR. király választási és koronázási joga visszanyeri hajdani hatályát és állapotát, s érintetlenül marad fenn ezen Magyarországnál és nevezett részeinél a régi szokás szerint“. 5. Valahányszor a király utódai megkoronázandók, e hitlevelet kiadni s annak megtartását esküvel fogadni kötelesek.

Némely udvari párton lévő urak illőbbnek vitatták, hogy Károly, mint örökös király, az eddigi szokás ellenére, csak a koronázat után adja ki a hitlevelet; mi azonban a többségnél nem talált viszhangra.

A koronázási hitlevélnek s ebben azon czikkelynek, mely szerint a fejedelmi ház férfi ivadékának magvaszakadása esetében a királyválasztási jog a nemzetre visszaszállíttatik, szerkezete már meglővén állapítva, mielőtt az udvar a fentebb említett miniszteri értekezleten ajánlott mód szerint csak meg is kezdhette volna a működést a női ág örökösödése mellett: Károly maga is annál korszerűtlenebbnek láthatá ennek most szőnyegre hozatalát s tán nagyobb zajjal[1]) is

[1]) Hogy zaj e nélkül is volt az országgyűlés kezdetén, bizonyítja Sávolynak, kevéssel Pozsonyba érkezte előtt kelt levele, melyben meg-

történhető tárgyalását, mivel a nőági örökösödésnek Magyar-*országon* még egyik szövetségese, Angolország, is ellene nyilatkozott az átalános békét tárgyaló utrechti congressuson[1]). Ő tehát aztán a női ágat az örökösödésből kizáró 4-ik pont daczára is elfogadta s megerősítette a hitlevelet, mely azután valóban is ezen szerkezettel igtattatott be a törvénykönyvbe, midőn ez 1715-ben szentesíttetett.

A horvát követek az országgyűlésen, úgy látszik, említést sem tettek tartományi gyűlésüknek a női ág örökösödésére vonatkozó végzéséről. Ezzel nekik csak is az volt czéljok, hogy biztosítsák maguknak az udvar pártfogását municipalis jogaik megerősítésére s kiterjesztésére nézve; ezt pedig,'jól tudhaták, már maga a végzés felterjesztése által is elérték. Előttük e municipalis jogok csorbítatlan fentartása s ha lehet bővítése, volt a czél, s erre aztán valóban mindjárt is igénybe vették az udvar pártfogását.

Eszterházy Imre, zágrábi püsgök, ez iránt épen az napon, melyen a koronázási feltételek szerkezete megállapíttatott, máj. 11-én irt Illésházy cancellárnak egy igen erélyes levelet, melyen meglátszik, hogy a horvát nemzet biztosnak érzi magát a fejedelmi kegy birtoka iránt. „Az indokokat — úgymond egyebek közt —, melyekből az ellenpárti rendek iránti bizalmatlahságunk s ama hő kívánságunk ered, mely szerint municipalis jogainkat az ő hozzájárulásuk nélkül tárgyalni és meghatároztatni óhajtjuk, a mellékletben [2]) kapcsolom levelemhez. Ök sem a koronázásnak, sem a női örökösödésnek nem akarnak akadályt vetni: csak azt kívánják, hogy a koronázatnak sem előtte, sem utána ne végez-

hagyja a nádornak, hogy, mivel mint hitelesen értesült a diéta igen zajos, a követek egymást ki sem hallgatják, sőt fenyegető szavakal is illetik: intse meg őket, ne szítsák a villongások tüzét, hanem egyetértöleg munkálják az ország javát. Cancellári levéltár.

[1]) Fiedler: Actenstücke zűr Gesch. Fr. llákőczy's I, 352.

[2]) Sajnáljuk, hogy ezen indokokat tartalmazó csatolmányt a levél mellett nem találtuk.

tessék valami az ellenféli urakkal, a horvát rendek sérelmére, s ne tétessék a szerződésbe oly záradék, mely ezeket a magyarországi rendeknek alárendeli. Ezen alárendeltséget mi el nem ismerhetjük, ha csak önmagunk nem akarjuk magunkat megfosztani országunk kiváltságaitól, melyek egyenlők Magyarország kiváltságaival. Ebből az következik, hogy az egyenlő semmi hatalmat nem bírhat az egyenlők felett. Mi csak természetes urunknak vagyunk alárendeltjei oly módon, hogy, ha a férfi-ág kihaltával fenáll a választási szabadság, ezt mi az osztrák ház nőágára szorítjuk; ha pedig ekként korlátolva van, a korlátolt szabadságot önként elismerjük, de a nélkül, hogy egyszersmind bárki másnak hatalmát fölöttünk elismernők.“

Azon municipalis jogokat azután, melyekről fentebb szól, így sorolja el: 1. Az adó ügye, hogy meghallgattassunk, mire és mennyit adózzunk. 2. Határszéleink ügye. 3. A varasdi generalatus, vagy inkább annak mostani területének ügye. 4. A nemesség ügye, hogy t. i. az albáni, a zágrábi és körösi főispánsági hivatal mindig annak kebléből töltessék be. 5. Az igazságszolgáltatás ügye; hogy t. i. a fölebbvitelnél a báni tábla ne mellőztessék. 6. A tartományi szokások és magán statútumok ügye, a mennyiben azt kívánják, hogy azok ne magyar urak, sem ezek ajánlottal, hanem inkább udvari bizottság által vizsgáltassanak s crősíttessenek meg ’).

Valamint e levélből nyilván kitűnik, mi volt a horvátok fő czéja az örökösödési végzősökkel: úgy viszont Károlynak máj. 16-kán a horvátok felterjesztésére adott válasza világosan tanúskodik arról, hogy midőn ő a női örökösödés kérdésének, mint most időszerűtlennek mellőzésében megegyezett, azt csak elhalasztotta; elvetni azonban koránt sem volt szándokában. „Előadandják nektek ugyanazon követ urak — így szól a leirat egy pontja — mit láttunk ezen oly

[1]) A csász -titk. levéltárból

üdvös dolog végrehajtására és szilárd megalapítására szükségesnek; s nem is kételkedünk, hogy annak előmozdításában, midőn szükség leend, velünk együtt ti is buzgók lesztek.“ [1]).

A nőági örökösödés eképen alkalmasb időre halasztva, a koronázási hitlevél pedig elfogadva lévén, Károly május 18-kán Pozsonyba jött. A királyi előadások más nap, május 19-kén olvastattak fel a rendek előtt. Ezekben a már az 1708-ki csonkán maradt országgyűlésen megkezdett ügyek bevégzésen kívül a közigazgatás és igazságszolgáltatás javítása, s az ország határszéleinek kellő biztosítása, a közterhek arányosabb felosztása s a szatmári békekötésnek beczikkelyezése egész átalánosságban tűzetett ki a tanácskozások tárgyaiul. Inté egyszersmind Károly a rendeket, hogy a sérelmek s kívánatok tekintetében, a mikre már elődétől megnyugtató választ nyertek s ennek nyomán az illető törvényczikkelyek is elkészültek, azokat újra ne feszegessék, neki sem lévén szándoka megmásítani elődе határozatait, a rendek méltányosságával sem férhetvén meg, hogy a miben egyszer már megnyugodtak, attól ismét eltérjenek. — Más nap, május 21-kén hitlevelét is, mely a Józsefé nyomán készült, s csak öt pontra[2]) szorittatott, szokott formában kiadván, Károly magát a következő napon, máj. 22-kén ünnepélyesen megkoronáztatta.

Hogy gondjait egészen a Hollandban folyó békealkudozásokra fordíthassa, miként már a kir. előadásokban is

[1]) A csász. titk. levéltárból.

[2]) E pontok következők: 1. Hogy az ország valamennyi jogait, szabadságait, kiváltságait, törvényeit és szokásait megerősíti, s mind maga megtartja, mind mások által megtartatja. 2. Hogy a koronát az országban őrizteti. 3. Hogy az országnak már visszafoglalt vagy ezután visszafoglalandó részeit a törvények szerint ahhoz visszakapcsolja. 4. Hogy férfiágának kihalta esetében a király választás joga a nemzetre visszaszáll. 5. Hogy valahányszor férfiágának örökösei megkoronáztatnak, e hitlevelet kiadni s annak megtartását esküvel fogadni kötelesek.

kijelentette volt, Károly mennél előbb befejezni óhajtá az országgyűlést; s ennélfogva ott kívánta felfogni a tanácskozásokat, hol azok előde alatt megszakadtak. Ezek menetét a maga részéről lehetőleg siettetendő, a rendeknek még József életében, az 1710-ki april 18-kán benyújtott strelmi feliratára már május 23-án leküldé egynémiben kedvező válaszát. Véleménykülönbség a király s a rendek közt kivált két tárgyra, a felségsértési bűnökre s azok büntetésének módjára és az új szerzemény! bizottmányra nézva létezett.

Ellenben megegyezett Károly a RR. ama kívánatében, miszerint törv. czikkekben akarták biztosíttatni, hogy „ő felsége az országot nem más módon, mint annak országgyülésileg alkotott vagy ezután alkotandó saját törvényei szerint fogja kormányozni; e kijelentéssel pedig az iránt is biztosítja ő felsége a rendeket, hogy a hitlevél ama záradéka: miként a törvények értelme fölött a király s a rendek országgyülésileg közös megegyezéssel fognak intézkedni, — sem valamely országrész elszakasztására, sem a más tartományok kormánymodorának behozására nem értetik.“ A rendek erre nézve azonnal el is készítették a törvényczikkelyt, mely azonban a többiekkel együtt csak 1715-ben nyert szentesítést.

A szatmári tárgyak bevégeztetvén, Károly máj. 26-kán oly értelmű levelet intézett Eszterházy nádorhoz, hogy ő a békeügygyel felette el lévén foglalva, a jövő szombaton kénytelen lesz elhagyni Pozsonyt. Ha tehát lehet, végezzék be addig az országgyűlést, különben két kir. biztost hagy ott maga helyett [1]). De a diéta ily korai bevégzésére gondolni sem lehetett, miután az előbbi tárgynál még nagyobb hévvel folyt, mert magánérdekekbe vágott, a szatmári béke beczikkelyezésének kérdése. Nehogy e szerződvény a jövőben is hasonló sérelmeket szenvedjen, minőket fentebb említettünk, Károlyi Sándor s mind azok, kik abban üldözések ellen tá-

[1]) A csász. titkos levéltárból.

maszt kerestek, oly módon kívánák azt beigtatni a törvénykönyvbe, mint egykor a bécsi békekötéssel történt vala. De nem így azon urak, kik a nemzeti mozgalomban részt nem vettek volt, s annak részeseivel most örömest éreztették volna boszúságokat, vagy javaikból kívántak volna magunknak kárpótlást szerezni szenvedett káraikért. Ezek látván, hogy a békeokmányt a király megerősítése után megváltoztatniok többé nem lehet, annak legalább is a törvénykönyvbe felvételét akarták megakadályozni, hogy ahhoz utóbb, ha csak a volt felkelők s a fejedelem közt létrejött szerződés gyanánt, mintegy magán jogtény marad, akár törvényhozási, akár folyamodás! úton még hozzáférhessenek, s azt részletenként foszthassák meg érvényétől. E tekintetben annál kevesebb tartózkodásra vélték magukat kötelezetteknek, minthogy a közjogokról a békeokmányban különben is csak átalánosan tétetik szó; attól tehát e jogokra nézve nagyobb biztosítást nem is vártak, mint a már létező törvények vagy hitlevelektől. De valamint az engedelmességre visszatértek, jövendő biztonságuk tekintetében, múlhatatlanul szükségesnek vélik vala a békeszerződvényt törvény által is szentesíteni; úgy jelenleg az udvar is érdekében fekvőnek látá a szatmári egyezés érvényben tartása iránt a kedélyeket itthon teljesen megnyugtatni, hogy aztán az utrechti congressuson, az ország megelégedésére tökéletesen befejezett tény gyanánt mutathassa fel azt.

Fentebb láttuk, hogy a szatmári szerződés Rákóczyt épen nem tartóztatá attól, hogy a kül udvaroknál s az említett congressuson buzgóan működjék, miszerint a maga erdélyi fejedelemsége s Magyarország jogai a közbéke által is biztosíttassanak. Az emlékirat, melyet Klement Mihály, Rákóczy ügynöke, ezek iránt nyomtatva is kiadott, a fejedelem és hazája előnyére nagy zajt ütött az Utrechtben időző diplomatiai körökben[1]), melyekben az sem maradt titok,

[1]) Fiedler: Actenstücke zur Gesch. Fr. Rákóczy's II, 348.

hogy Polignac cardinal s franczia békebiztos, határozott parancsot vett királyától, mely szerint kötelességévé tétetett, Rákóczy ügyét a congressuson támogatni'). E körülmény, Szintúgy mint az angol és porosz kabinetnek Rákóczy s a magyar ügy iránt még akkoron tanúsított jó akarata bírta arra Eugen herczeget is, .ki ekkor künn a békével foglalkodék, hogy a bécsi udvarnak javasolja, ne mulasztana el semmit, mi Magyarország megnyugtatására szolgálhat. Az udvar ennélfogva hajlandó is lőn támogatni Károlyi Sándor és Pálfy János sürgetéseit a szatmári békeszerződés fölvételében. S így történt aztán, hogy azon urak is, kik előbb oly zajosan kívánták e szerződésnek ha nem is teljes elvetését, — mi a királyi megerősítés után már lehetetlen volt, legalább kihagyását a törvénykönyvből, kénytelenek lőnek megegyezni, hogy az a törvényhozás által még is tárgyaltassék.

De ha ebben végre is engedni kényteleníttcttek ezen urak, mindazáltal még nem mondtak le szándékukról, a szerződvényt lehetőleg meggyöngíteni. A módot erre most a formában keresték, mely alatt az a törvénykönyvben kir. szentesítés alá terjesztessék. Mellőzvén ugyanis azon módot, mely a bécsi békekötésnél követtetett, — hogy a szerződvényt akár annak eredeti, akár a király által a megerősítésnél elfogadott szövegében, egyszerűen átírva, igtatnák törvenyezikkelybe: a szerződvény egyes pontjait vették majd egy majd más alkalommal s tekintetből tanácskozás alá, s külön alkottak rólok oly törvényczikkelyekct, melyok aztán a felkelés volt részeseinek több tekintetben hátrányára váltak. így történt például a jószágok ügyében, mi egyébiránt ezen uraknak leginkább is feküdt szivökön [2]). A szatmári egyez-

[1]) Fiedler: Actenstücke zur Gesch. Fr. Rákőczy's II, 272 373.

[2]) Valószínűleg ezek állták útját a királyi kegyelemnek a Rákóczyval külföldre menekült azon urak s nemesek előtt is, kik a nyomortól kényszerítve hazatérni kívántak, de jószágaik visszanyerése tekintetében tagadó választ nyertek. Rákóczynak megszolgál sem kaphattak haza útlevelet, midőn őket mind nagyobb pénzhiányban szenvedő urok

meny második czikkében, mely mind a személyekre mind a javakra nézve biztosít amnestiát, ez iránt következő pont áll: „ide értetik pedig azon javak visszaadása is, melyek egy vagy más czímnél fogva másoknak adományoztattak, eladattak vagy elzálogosíttattak s már tényleg mások által biratnak; ezek is . . . minden halogatás nélkül visszavétessenek“.

A rendek azonban az országgyűlésnek már ezen első szakában oly törvényczikkelyt alkottak, melyben kimondatik, hogy „az cddigelé történt jószágelkobzások a jelen állapotban maradjanak,“ — felmaradván azok számára, kik magukat ez által igazságtalanul sújtva érzik, a külön kereset joga. „Hogy pedig — úgymond tovább a törvényezikk — a felségsértés bűnétől az apák még a gyermekeikre háramlandó büntetés által is elrettentcssenek, . . . a a közbéke állandó maradjon, végeztetett: miszerint a felségsértést elkövető atyának . . . valamennyi ingó s ingatlan„ bármi ősi és teljes joggal bírt jószágai, . . . minden bármi korú gyermekeinek s rokonainak kizárásával, a fiskus által koboztassanak el, csak a hűségben állhatatosak jogai s követelései maradván épségben“, az apa bűnétől ment gyermekek sorsa pedig merő kegyelemre hagyatván.

Hasonló volt az eset a vallásszabadság tárgyában is. A vallás ügye. A protestáns felckezet, valamint elébb a protestáns udvaroknál, úgy most az utrechti congressuson külön követ (Körtvélyesi) által is sürgőtteti'vala vallása szabadságának biztosítását, s azt megnyernie ekkoron még nem is hiányzók a remény. Sinzcndorf, a congressuson lévő osztrák biztos, maga is azt igére a hollandiaknak, kiket Magyarország tekintetében csak a vallás ügye érdekel vala, hogy a császár teljesen elbocsátani szándékozók. Némelyek pedig a megkegyelmezettek közöl is folyton érezték egy s más ürügy alatt ezen urak boszúját. így Géczy Zsigmond csak Lengyelországba szökés által menekülhetett meg a fogságtól, melybe öt a Rákóczyval folytatott levelezés ürügye alatt vetni akarták; holott Rákóczy maga tanúsítja, hogy mióta a hazát elhagyta, senkinek egy betűt sem írt. U. o. II, 403.

kielégítenek a magyar protestánsokat, ha ők, a hollandiak és angolok, viszont Rákóczy ügyét ejtik ol; miben aztán Heinsius, nagy pensionarius, teljesen mégis nyugodott'). És bar mennyire rajta volt is Klement, Rákóczy ügynöke, hogy a vallás ügye uráétól külön ne választassák, még sem lőn képes azt megakadályozni. Az angol, porosz és hollandi békebiztosok már aprilban (1712) elvégezték, hogy a magyar protestánsok ügyét, miután azt a congressuson tárgyalni nem lehet, külön fogják ajánlani a császárnak, különösen azt i;ővetelondők tőle, hogy az 1647-ki állapotba helyezze vissza a vallási viszonyokat[2]). Ezen körülmény sbefolyások indíték az udvart, hogy a szatmári szerződvénynek általa kiadott szövegében biztosítsa a protestánsokat, „miképen a vallás ügyében az ország elfogadott végzései fentartatnak, a vallás gyakorlata mind Magyarországban mind Erdélyben, ugyanazon végzések s törvények szerint, az őket jogosan illető javadalmakkal együtt, megengedtetik, senkinek sem záratván el az út, sérelmei tárgyában a királyi felségnél, vagy az országgyűlés előtt lépéseket tenni."

A protestánsok tehát, a kül pártolásokra is támaszkodva, mindjárt a koronázat után folyamodtak a királyhoz, panaszosan adván elő miképen a kath. rend a bevett vallások szabadságát nyilván ellenzi, midőn nemcsak az elébbi törvényeket, békekötéseket s királyi okleveleket, hanem még a sopronyi czikkelyeket is, bár azokat a protestánsok ellenzése daczára, önmaga alkotta, felforgatni s ekképen új zavarokra okot szolgáltatni ügyekezik. A szatmári békekötés bevetteknek nevezi az ágostai és helvecziai vallástételeket s e nevezettől ők nem állhatnak el, Nem akarják a vallásuk miatt szenvedett üldözéseket elszámlálni, s csak azért könyörögnek, hogy az 1681-ki sopronyi törvénykönyv 26-dik czikkclye, melynek értelme különfélekép elcsavartatok, az elébbi törvények, békekötések s kir. oklevelek szellemében módosít-

[1]) Fiedler: Actenstüke zur Gesch. Rákóczy's II, 2. 9.
[2]) U. o. II, 355. V. o. Rákóczy levelét Klementliez inárcz. 12-röl.

tassék. Ők semmi újat, az előbbi törvényekkel s a szatmári szerződvényuyel ellenkezőt nem kivannak; de jogos kívánataik csak úgy lesznek kielégítve, ha bevett vallásuk szabad gyakorlata, egyezőleg a törvényekkel és békekötésekkel, az országban mindenütt megengedtetik, a földesurak jogai méltányos korlátok közé szoríttatnak, a vallásügyben kiküldött biztosok visszaélései megszüntettetnek

A kathol. főpapság s a vele tartó urak azonban, mivel e tárgyra nézve az udvar is így vélekedék, semmi újabb kedvezésben nem akarták részeltetni a protestánsokat; minek következtében a jul. 11-kén kelt leiratában Károly is csak arról biztosítá őket, hogy a vallásukat illető sopronyi és pozsonyi törnyczikkelyek pontosan meg fognak tartatni, s a mennyiben azok megsértve volnának, akiküldendő biztosok által helyre fognak állíttatni. De a protestánsokat, kik épen a sopronyi t. czikket kívánták módosíttatni, e leirat nem elégítő ki, s a viták még tovább is folytak a gyűlésen.

E tárgyakon kívül még a felségsértés, hűtlenség s az új szerzemény! bizottmány iránt alkotandó törvények foglalkodtatták leginkább a rendeket, midőn őket augusztusban a mind sűrűbben feltünedező mirígyhalál szétoszlani, s a tárgyalásokat mind ezen, mind egyéb ügyekre nézve határozatlan időre felfüggeszteni kényszerítette. Október végén azonban Károly a nádorhoz írt levelében deczember 1-re megint összehívatni kívánta a rendeket, hogy az akkor aztán leküldendő resolutiókból a törvényczikkelyeket megalkotván, az országgyűlést véglegesen be lehessen fejezni. De két hét múlva, értesülvén, hogy Pozsonyban ismét dúl a mirígyhalál, nem csak a netalán már folérkezett követeket, hanem azon bizottságot is haza küldetni rendelte, mely ott eddigelé az adófelosztás kidolgozásával foglalkodék [2]).

Károly idejét s figyelmét azonban a külügyekmost sokkal inkább igénybe vevék a magyar ügyeknél.Minthogy a bécsi

[1]) Ribinyi: Memorab. August. Confess. II, 532.
[2]) A csász. titk. levéltárból.

udvar az utrechti congressuson nagyobb követelésekkel lépett fel, mintsem a békét vele megkötni lehetett volna, Angolország, mely az európai egyensulylyal meg nem férhetőnektekinté, hogy Károly a császári s magyar királyi koronák mellett a spanyolt is megtartsa: nemcsak külön békét kötött Franciaországgal, s példája által aztán Hollandot is elvonta az osztrák szövetségtől; hanem maga is a francziához csatlakozván, el vala határozva fegyverrel is kényszeríteni Károlyt Spanyolország feláldozására s a közönséges béke megkötésére. A tíz éves háború által kimerült bécsi udvar tehát végre is kénytelen lőn hajolni a nyugati hatalmak akaratára, s az 1713-ki marcz. 14-kén megkötötte a Spanyolország kiürítésére vonatkozó szerződvényt; minek következtében Erzsébet császárné is odahagyta Spanyolországot. Az utrechti békét azonban, mely egyrészről Francziaország, másrészről Ausztria elébbi szövetségesei, az angol, hollandi, porosz, portugál és szárd hatalmak közt ugyanazon évi april 11-kén alakult meg, Károlyi[7]még sem fogadta el, s a háborút Francziaországgal szövetségesek nélkül is folytatni határozta.

Az utrechti békealku folyama, s még inkább az általános európai politikai viszonyok azon lényeges változása, mely szerint az osztrák fejedelmi ház eddigi szövetségesei, Anglia és Hollandia, tőle elpártolván, Francziaországhoz csatlakoztak, Károlyt mind hatályosabban figyelmezteté arra, hogy nemzetsége érdekeinek biztosítása végett szükséges az örökösödési rendet, melyről eddig csak egy titokban őrzött családi szerződés létezett, országai s tartományai megegyeztével is tisztába hozni s megállapítani. A horvát tartományi gyűlés kezdeményezése, mely ha nyilvánosan nem tárgyaltatott is a pozsonyi rendek által, de köztudomásra jutott, már ennél fogva is igen alkalmas kiindulási pontul szolgálhatott ez ügynek óhajtott elintézésére. Az utat s módot erre elég ügyesen kijelölte már az 1712-diki april 27-kén tartott udvari értekezlet, s Károly ennek véleményét teljesen elfogadta.

E vélemény szerint az ország legbefolyásosabb férfiait kell vala a cancellárnak előkészíteni. Miután ez megtörtént, a király felszólítá herczeg Eszterházy Pál nádort, tartana a magyar tanácsosokkal értekezletet, melyből azon kérdésre adnának neki véleményt: kire szálljon a trón örökségül, ha ő fiú maradék nélkül találna kimúlni?

A nádor, a szász herczeg s cardinal-primással, Erdődy György országbíróval, Pálfy János bánnal, Pálfy Miklós koronaőrrel és C'sáky Imre kalocsai érsekkel julius 7-kén (1712-bcn) tartotta meg a tanácskozást, s annak eredményéről más nap lényegében a következő folterjesztést intézte a királyhoz:

„Felséged akarata szerint a nevezett uraknak előadtam, miképen Felséged azon esetre, ha fiörököse, kit azonban nyerni még reméli, nem lenne, már eleve gondoskodni kíván Magyarországról, nehogy az interregnum veszélyeiben, melyeket már a maga kárára több ízben tapasztalt, veszendőbe menjen. Véleményünk ím a következő:

Azon esetre, ha Felséged fiörökös nélkül halna el, az interregnum ama veszélyeit úgy lehetne elhárítani, ha nem csak Felséged kir. tanácsosai, hanem az országnak a jelen diétára összegyűlt valamennyi rendei a felséges ausztriai ház leányági örökösei közöl egyet törvényes, örökös királyunkul választanának, és ezen országnak jövendő igazgatása iránt még e diétán egyezkedés történvén, a *KK. és RR-nek* elégséges, semmi változásnak ki nem tett diploma vagy kir. biztosítás adatnék ki, ezen feltételek alatt:

1. A felséges ház nőágának tagjai egymás közt örök szerződést kötnének, mely szerint magok és utódaik nevében lemondanának a felséges ház minden örökös országaira s tartományaira való jogukról, s azt közakarattal a nőág egyetlen utódára ruháznák át, úgy hogy a mit most felséged bír és kormányoz, azt is felosztathatlanul s elválaszthatlanul birtokolja s kormányozza. Továbbá, hogy ezen felosztathatlanság s elválaszthatlanság jogát, még a jelen diéta folyama

alatt valamennyi örökös országok s tartományok statusai szintén külön szerződés által ismernék el, s magokat kötelezznék, hogy a nőágnak csak egyetlen s ugyanazon utóda által akarnak kormányoztatni. E szerződés kötésekor azt is meg kellene határozni, hogy a többi örökös tartományok miként s mennyivel járulnának a magyarországi végvidék, mint a török elleni közös védfal fentartásához.

2. Ezen szerződések közöltetnének a magyar országgyűléssel.

3. Ilyetén nőnembeli utód nevében Magyarországnak s kapcsolt részeinek már most mindenkorra változhatlan hitlevél adatnék ki, hogy az ország szokásait s törvényeit megtartja, és ezen országot nem más örökös tartományok módjára, hanem magának az országnak már létező vagy a jövőben országgyülésileg alkotandó törvényei szerint fogja kormányozni; s mind azon területet, mely egykor a magyar koronához tartozott s vagy már visszafoglaltatott, vagy a jövőben visszafoglaltatik, Magyarországhoz visszakapcsolandja, és semmi szín alatt el nem idegeníti. Mihez képest

4. Az ily nőági örökös kiskorúsága esetében az ország külföldiek által né kormányoztassék; hanem a kormányt a törvények értelmében a nádor tartsa.

5. Ha e nőnembeli utód még hajadon, az Magyarország s a többi örökös tartományok véleménye szerint adassák férjhez.

6. Ezen nőági örökösödésből eredhető háborúk elhárítása végett Magyarországon erősebb s egy részben magyarokból is álló sereg tartassák; s a végvárak is jó karba állíttassanak.

7. Minthogy az elválaszthatlanság Csehországra is kiterjed, határoztassék meg, miként fog a római birodalom electoratusában megállhatni a nőnembeli utód házassága előtt s után. Férje pedig, ki királyi méltóságot nyerend, csak kath. vallású lehessen.

8. Ezen férj is köteles lenne Magyarországon magát megkoronáztatni, s előlegesen a hitlevelet kiadni.

9. Minthogy e tárgy a kir. előadásokban nincsen megérintve, szükséges, hogy azt a nádor az országgyűlés elébe terjeszsze s felette a KK. és RR. szabadon tanácskozzanak s végezzenek.

10. Minthogy Magyarország a női örökösödés által nagy engedményt tesz: ő felsége is nyilvánítsa, mily engedményekre számíthat viszonzásul az ország a török elleni védelem felett? A jelenlevő tanácsosok ezeket véleményezik: a titkosabb tanácsban magyarok is alkalmaztassanak; a kereskedés szabad legyen valamennyi örökös tartományokban. Miután Magyarország a többi örökös tartományokkal szorosabb kapcsolatba jőne; ezek pedig a római birodalomhoz tartoznak: határoztassék meg az is, minő viszonyt s összeköttetést akar ő felsége megállapítani Magyarország s a többi örökös tartományok között; hogyan lesznek elintézendők a közös ügyek? Az országban a törvényes rendet helyre kell állítani s aztán szigorúan megtartani. A király személyesen legyen jelen az országgyűléseken.

11. Hogy a KK. és rendek hajlandókká váljanak a nőnem megválasztására, s abban mind magok mind küldőik megnyugodjanak: szükséges leend az országgyűlést némely főbb sérelmek megszüntetésével megvigasztalni, nevezetesen: hogy a magyar ügyek magyarok által kezeltessenek hogy a törökkel s másokkal való béke nem fog az ő hozzájárulások nélkül megköttetni; hogy a királyi jószágok nem fognak elidegeníttetni; az egyháziak s világiaknak szabadságukban álljon, minden királyi megegyezés nélkül, szerzett jószágaikról végintézetileg rendelkezni; a köznéptől csak az országgyűlésen meghatározott adók fognak szedetni; a nemesektől midőn saját termesztményeiket kiviszik, vagy házi szükségeiket külárukkal látják el, vám, harminczad ne vétessék; az országban maradó katonaság minden kicsapongásoktól eltiltassék, a kicsapongást elkövetők szigorúan bün-

késztessenek s elégtételre szoríttassanak; az ország egyházi s világi tisztségei csak benszülötteknek adományoztassanak“ [1]).

Károlynak, kinek ekkoron még leánygyermeke sem volt, semmiképp nem tetszhetett e vélemény első pontja, mely szerint nem csak már most megnevezendő volna a női utód, hanem a többiek mindnyájan, tehát az ő netalán még születendő leánygyermekei is kizárandók lennének az örökösödésből. Ő tehát julius 18-kán (1712) b. Seilern főcancellárt a kamaraelnök s Illésházy magyar cancellar kíséretében a fentebb nevezett magy. kir. tanácsosok gyűlésébe küldvén, előttök a következő választ olvastatta fel beadott véleményükre:

„Ő felsége egyedül a közjó tekintetéből kívánja megállapittatni a nőági örökösödést; várakozása ellen történt tehát, hogy a főméltóságú herczeg nádor által minap benyújtott iratból az ő s a nemzeti főrendü urak véleményét teljesen át nem érthette; annyit mindazáltal kivett belőle, hogy az ügy nálok nincs annyira előkészítve, hogy azt ő felsége rövid idő alatt s gyorsan nem a maga, hanem az ország és közjó tekintetéből kívánatos jó végre vezethesse; az ügyet tehát alkalmasabb időre szükség halasztani, s az országok és emberek viszontagságait rendező fatumra kell hagyni, melyben teljesen bízik ő felsége“ *).

E szerint, miként már fentebb mondottuk, Károly elhalasztotta ugyan, de koránt sem bízta a fatumra a nőági örökösödés ügyét. 1713-ban marcz. 14-kén megkötötte a Spanyolország kiürítésére vonatkozó szerződvényt. S alighogy az utrechti békének april 11-kén történt megkötéséről értesült, a női örökösödés megállapítására april 19-kén már is egy nagy udvari tanácsot hivott egybe, melyben huszonnégy belső titkos tanácsos, köztök a magyar országbíró s cancellár

[1]) A csász. titkos levéltárban lévő eredetiről. Szószerinti fordításának szövegét egy másolatról közölte már Szalay is: Budapesti Szemle XIX, 267 1. kövv.

[2]) A csász. titk. levéltár másolatáról

is megjelentek. Ezek előtt felolvastatta mindenek előtt elődei- lil3.
nek örökösödési szabályait, különösen azon, már fentebb említett szerződéseket, melyeket Spanyolországba távozta előtt 1703-ki szept. 12-én ő maga kötött volt boldogult atyjával, Leopolddal és bátyjával I. Józseffel, s mely ez alkalommal jutott először nyilvánosságra. Ezek fel lévén olvasva, Károly kijelenté nekik, hogy ő e szerződések értelmében oly módon szabályozza az örökösödési rendet, miszerint, ha isten őt fimagzattal megáldaná, az s annak maradékai elsőszülött - ségi sorban örököljék a maga halála után nemzetsége birtokait, hozzátévén, hogy azok felosztatlanul együtt maradjanak. Ha fia nem lenne, vagy annak fiágon magvaszakadtja, akkor a maga leányaira s azok maradékaira szálljon az örökösödés. Ezek híjában, testvére, az elhunyt I József leánygyermekeire s azok magzataira kerüljön a sor. Ha végre mind az ő, mind József ágai kihalnának, akkoron a maga nővéreit, I Leopold leányait s következőleg a fejedelmi ház minden egyéb nőágait illesse az örökösödés, feltéve mindig az egész birtok felosztathatlanságát s az elsőszülöttségi rendet.

E nyilatkozatát aztán Károly jegyzőkönyvbe Íratván, felszólítá tanácsosait, hogy ezen rendelkezését érvényesíteni ők is minden módon ügyekezzenek[1]). Ezen örökösödési szabályozatnak, mely aztán sanctio pragmatica nevezettel jelöltetett, mind birodalma egyes országaiban, mind a külhatalmaknál elismertetése s érvényesítése lőn utóbb egyike Károly legbuzgóbb törekvéseinek egész hátralévő életében.

A Francziaországgal megújult háborút azonban nem pártolta a szerencse. A tiz év óta tartó nagyszerű harcz annyira kimerítette már Ausztria erejét, hogy az ezen évi rajnai hadjáratot Eugenherczeg lángesze s hadi szerencséje sem volt képes előnyössé tenni. Károly tehát, miután a szintén kifáradt Németbirodalomtól sem nyerhetett többé teteme-

[1]) A tanács szószerinti jegyzőkönyvét közli Salamon Ferencz: **A** pragmatika Sanctio története 103. kövv. 1.

sebb segélyt, végre elfogadta a francziától megújított béke- A rastadti bé- ajánlatot. Az alkudozások Rastadtban, a két fél fővezérei, kekötés. Eugen herczeg és Villars tábornagy közt folytak, s a béke 1714-ben marcz. 6-kán valahára megkötteteett. Értekezlet közben Villars tábornagy, udvarának utasítása szerint, Rákóczy ügyéről is tett ugyan némi említést; de mivel azt Eugen, ki a fejedelem iránt mindenha ellenszenvvel viseltetek; egyszerűen mellőztetni kívánta, a franczia felhatalmazott is megszűnt azt tovább szorgalmazni. Utóbb Rákóczy még a német udvarok által tőn némi kísérletet; de általok még csak azt sem nyerhette meg, hogy két fia szabadon hoízá eresztessék. Az ifjakról, kiknek nevelése végkép elhanyagoltatott, alább leend még emlékezet.

A rastadti békekötés által gondjai legsúlyosbikától szalés folytatása, badulván meg Károly, a dögmirígy miatt két év előtt megszakadt országgyűlést kívánta mindenekelőtt folytattatni és bevégeztetni. E végett már jul. elején véleményt kért a magy. kir. cancellariától: mikorra lenne az kihirdetendő, s a félbeszakaszottak befejezése mellett mily újabb tárgyakat kellene ott felvenni? A cancellaria jul. 9-én tartott tanácsüléséből válaszolt a király kérdéseire. A kihirdetés idejét szept. 8-ára véleményezi. Az újabb tárgyakat illetőleg, tanácsolja a nádorválasztást s a királyné megkoronázását. A nádorválasztásra nézve véleményezi, hogy miután most a protestáns mágnások közt a nádori méltóságra alkalmas egyén nem találtatik: csak a kath. főrendűek közöl kellene hármat kijelölni. A király a határidőre nézve elfogadta a tanácsot; mihez képest az országgyűlés szept. 8-kára haladéktalanul ki is hirdettetett. A nádorjelöltekre nézve azonban kijelenté, hogy a törvényhez és szokáshoz fogja magát tartani[1]).

A KK. és RR. csak szeptember vége felé gyűltek össze teljes számmal, Károly pedig októb. 13-kán érkezett meg Pozsonyba. A nádorválasztás mindjárt a következő napon

[1]) A magy. kir. caneellária levéltárából.

ment végbe, a király által. Ezeknek tárgyai idő közben kettővel szaporodtak meg: Eszterházy Pál herczegnek mégg- a múlt évi márcziusban történt halála új nádor választását tette szükségessé; a király pedig nejét is megkoronáztatni kívánta. A nádorválasztás októb. 14-kén ment végbe, a király által kijelöltek közöl Pálfy Miklós, országbíró, egy értelem- mel választatván meg a magas méltóságra. Helyét az ország- bíróságban Koháry István töltötte be. Erzsébet királyné fejére októb. 18-dikán a szokott ünnepélyességgel tétetett a korona. Károly ezután nemsokára visszatért Bécsbe, Traun grófot hagyván Pozsonyban biztosául az országgyűlésen. Onnan adta ki deczemb. 9-kén azon oklevelét, mely által az esztergami érseket a római birodalom herczegi czímével éke- sítette fel.

Az ország rendéi közt ugyanazon törekvéseket, ugyan- azon ellenzéket találjuk, melyeket már az 1712-diki gyűlés rendéiről fentebb jelölőnk meg. Azon urakban, kik Rákóczy felkelésében részt nem vettek, az önérdek még most is ébren tartá az ellenszenvet a szatmári békekötés iránt; másokban pedig személyeik és javaik biztonságának, vallásuk szabad- ságának s a közhitei fentartásának érdeke s hasonló indokok jelenleg sem engedék megernyedni az erélyt, küzdeniök azért, mire jogot tartanak vala. A szatmári béke s a protes- tánsok vallási szabadsága, a mennyiben azok 1712-ben nem nyerhettek kielégítő megoldást, most is a leghevesebb vi- táknak szolgáltak tárgyaiul. A mozgalmakban részt nem vett urak, előbbi ellenzésüket folytatva, nemcsak hogy egész terjedelmében beczikkelyezni nem akarták a szatmári béke- okmányt, hanem, mint Károlyi Sándor magát önéletírásában kifejezi, még „a generális amnestiát is meg akarták herélni“. Pálfy János ötször, Károlyi háromszor volt e miatt kihall- gattatáson a császárnál, míg végre Eugen herczeg is közbe- lépvén, ama szűkkeblű urak „egy héti nagy kiáltozás és ellenkezés után decretaliter hallgatásra birattak“. Az okmány mindazáltal ekkor sem czikkelyeztetett bo egész terjedelmé-

ben, hanem csak egy, lényegére nézve következő törvényczikk (a 49-dik) alkottatott: ‚bár Rákóczy, Bercsényi s valamennyi követőik a szatmári egyezkedés előtt már országgyülésileg elítéltettek; mivel azonban ő felsége ezen ítéletet az említett egyezkedésben kitűzött határideig megtérőkre nézve kegyelemmel mérsékelte: mind azok, kik ama határideig engedelmességre tértek s a hűségesküt letették, azon ítélettől felmentetnek, s a királyi kegyelemben a szerződvény szerint részesíttetnek; hozzáadván mindazáltal, hogy a mozgalmak alatt eltulajdonított s még meglévő ingóságaikat elébbi birtokosaik törvényes úton visszavehessék; azokat pedig, kik jószágot, jövedelmeket kezeltek, számadásra kényszeríthessék. Kik a királyi kegyelmet a szabott ideig elfogadni elmulasztották, újabban is mint felségsértők és „szabadságfelforgatók“ ítéltetnek el, miszerint ha kézre kerülnek, meg is lakoltassanak, minden ingó s ingatlan javaiktól megfosztassanak. A közlekedés ezekkel felségsértés bűne alatt tilos?

A protestánsoknak, mint fentebb említők, a szatmári szerződvény csak általános szavakban biztosította a törvények által megszabott vallásgyakorlati szabadságot, sérelmeikkel őket az udvarhoz vagy az országgyűléshez utasítván. Említők azt is, miként az illető felekezetek 1712-ben aziránt folyamodtak, hogy az 1681-ki törvény, mely ama helyeket számlálja cl, hol templomokat, iskolákat építhetnek, a régibb törvények és békekötések értelmében módosíttassák, de kérelmüknek az 1712-ki gyűlés folytában sikerét nem láthatták. Az angolok és hollandiak biztató pártolása az utrechti congressuson akkor még reményt nyújthatott a protestáns feleknek, hogy jogos követeléseikben végre még is czélt érendenek; de csalatkoztak. Most pedig minden reménynyűket elölte a királynak a múlt april 28-kán kibocsátott rendelete. A prímás és a többi püspökök panaszszal járultak volt Károly elébe, hogy a protestánsok oly helyeken is gyakorolják vallásukat, tartanak iskolákat, tanítókat, melyek az

említett 1681-ki törvényben nem foglaltatnak; hogy a protestans nemesek majdnem mindenütt tartatnak udvaraikban isteni szolgálatot, melyre a szomszéd helységek lakosságát is csoportosan beeresztik; hogy papjaik a megengedett helyeken is számosabbak, mint lenniök kellene, kik aztán ál-öltözetben a szomszéd falukat is bejárják, azokban tisztük szerint működnek, s ezáltal a kath. lelkészek jövedelmeit msgesorbítják; hogy iskoláikat még a bölcsészeti és hittani osztályokban is szaporítják; a kath. egyházak alapítványait erőszakosan lefoglalják; a decretalis ünnepeket meg nem tartják, menyekzőket nagyböjt! időben intéznek stb. A király e panaszok következtében, melyeknek türelmetlen szellemén nem lehet eléggé nem csodálkozni, az említett napon kibocsátott rendeletében meghagyja a protestánsoknak, hogy ezen s hasonló „kihágásoktól·' ezentúl óvakodjanak, a sopro·» nyi és pozsonyi törvényeket pontosan teljesítsék, különben „példás és önkényes büntetéssel·' fognának sujtatni; a kinek mi követelendője van, várja meg az e végett országgyülésileg kiküldendő bizottmányt

De a protestánsokat sem a rendelet, sem az országgyűlési rendek kath. nagy többsége nem rettentő el jogaik további követelésétől. A vitákat Okolicsányi Pál, Szirmay Miklós, Ráday Pál, Vay Lászlo vezérszónoklata mellett mind újabban s hevesebben kezdik vala meg. Mind a két fél több ízben s még akkor is intézett feliratot a királyhoz, midőn az illető czikkolyek már a királyi sanctió alá valónak felterjesztve. Az eredmény, mint eleve is várható vala, most sem kedvezett a lelkiismeret szabadságának. A 30-ik törv. czikk a sopronyi és pozsonyi törvényeket újítja meg; s mi több, annak szövegébe még oly szót is sikerült becsúsztatni, a kathol. pártnak, mely a protestánsokra újabb bajokat hozhatott volna a jövőben, ha, szerencséjükre, maga a haladó kor s növekedő felvilágosodás nem veszi vala pártfogása alá a

[1]) A magy. kir. Kancellária levéltárában. Kubinyi II, *612.*

lelkiismeret szabadságának sérthetetlen jogait: „Ő cs. kir, felsége — így szól az új czikkely — kegyelméből s kegyelmességéből az idézett 1681-ki és 1687-ki czikkelyeket eddig kifejtett igazi értelmeikben még fentartandóknak s ennélfogva megújitottakúl, megerősíttettekül tekintendőknek itélte“. Egyébiránt a vallási ügyek megvizsgálása végett egy országos bizottmány rendeltetvén, egyszersmind végeztetek, hogy ha valaki magát annak eljárása által sértve érezné, az ellen csak külön, a maga, nem pedig közösen, a felekezet nevében, intézhet folyamodást. A 31· dik czikkely a lefolyt mozgalmak alatt tartott rózsahegyi zsinat végzéseit törülte el.

Az országgyűlés egészen az 1715-ki jún. 15-kcig nyúlt A megalkotott ki,[1]) mikor aztán Károly összesen 136 törvényezikkelyt hitelesített, melyek nevezetesbjei az említetteken kívül következők: a királyválasztás jogának, a fejedelmi ház férfi ága kihalásának esetében, a nemzetre ’visszaszállásáról még 1712. készült czikkely, az 1713-ki családi tanácsvégzés által megállapított pragmatica sanctió ellenére is fentartatott, világos bizonyítványául, hogy a korona-örökösödés felett Magyarországban csak a nemzet megegyeztével lehet intézkedni; a czikkelyt szentesítvén, e jogot nyilván elismerte a király. Ugyanezen czikkelyben biztosítja Károly a nemzetet, hogy azt a maga saját törvényei szerint fogja kormányozni, s hogy a hitlevél ama záradéka: „miként a törvények .értelme felett az országgyűlés végezend“ — soha sem fog arra csavartatni, hogy az ország eldaraboltassék, vagy a német örökös tartományok módja szerint kormányoztassék.

A felségsértési bűnt illető törvény megalkotásában nemcsak alkotmányunk szellemének, hanem az igazságnak

[1]) Károly már májusban sürgető a nádort s a prímást, fejezzek be valahára az országgyűlést, mely mind a magok ügyeinek elhanyaglásával, mind a szegény nép terheltetésével oly hosszúra nyújtatik. Kancell. levéltár.

megsértésére is engedte magát ragadtatni a felkeléseket — bár azoknak köszönhették alkotmányuk megmentését — már megúnt s az udvarhoz mindinkább simuló urak s az általok indított rendek többsége. A tör vény czikket ezirán t már az 1712-ki ülések szakában megalkották volt a rendek, mely azonban egynémiben különbözik a törvény könyvbe beigtatott szövegtől. Az előbbi szerkezetben a felségsértés eseteit a hűtlenségtől megkülönböztetvén, a következőkben határozták meg: ‚részes a felségsértésben mind az, a ki a fejedelem személyét szentségtelen kézzel illeti, fegyverrel vagy méreggel élete ellen tör, *vagy* a hajlékot, melyben létezik, hatalmasan megtámadja; a ki a király s haza más ellenségével nyilván vagy titokban egyezkedik, a végett követségben jár; a törököt, tatárt az ország s más keresztény tartományok ellen izgatja, behívja, s ekkép a törvényes király s az ország ellen fellázad; végre, a ki a király vagy a korona ellen nyilván felkel, a törökkel, vagy a király s ország veszedelmére összeesküszik, vagy ily merényben tudva megegyez, vagy azt, bár ismeri s bebizonyítani is tudja, fel nem jelent?. Most azonban maguk is érzék a rendek, hogy túlságosan tág s a jövőben maguk vagy utódaiknak is könnyen vesztére válható a felségsértésnek ezen értelmezése; miért is azt a czikkclyből egészen kihagyván, csak a kereset módját határozták meg „a közbéke fentartása s a jó, békés polgárok védelme“ végett, rendelvén, hogy a felségsértés eseteiben, „mely eket Sz. István II-dik törvénykönyvének 51-dik fejezete s más hazai törvények kijelölnek, a megidézés formaságából támadható veszélyek elkerülése végett, ezentúl semmi idézés nem kívántatik“, minden más felségsértési és hűtlenség! esetekben fenmaradván az előleges megidézés törvényes szokása. A javak azonban elmarasztalás előtt el ne kobosztassanak. Az ügy megítélése egyedül a királyi felséget illet- . vén, ha abban személyesen eljárni akar, azt mind az országban mind azon kívül teheti, de magyar tanácsosaival s a hazai törvények szerint; ha pedig személyesen bíráskodni

nem akar, maga helyett tetszése szerint nevezhet bírát, de csak magyart, ki aztán csak az országban s a hazai törvények értelmében mondhat ítéletet, azontúl köteles lévén eljárását a király elejébe terjeszteni. A felségsértésben elmarasztaltak minden javaikat elvesztik, merőben a király kegyelmére hagyatván, hogy ártatlan gyermekeiket mennyiben vegye tekintetbe.

Az ország biztosságáról való gondoskodást s a közterhek arányos felosztását Károly már az 1712-ki előadásokban is főtárgyaiul tűzte ki a tanácskozásoknak. A honvédelem tekintetében a király lényeges átalakítását czélozta az eddigi rendszernek. Ennek törvényes elemei eddigelé, mint tudjuk, a személyesen fölkelt és saját költségein táborozó nemesség hadából, a király, a zászlós urak, s az egyházi és világi főrendek bandériumaiból s a jobbágyok bizonyos kulcs szerint kiemelt telekkatonaságából álltak vala. Ezekhez járultak még a végvárak zsoldos őrségei, s a török hódoltatás óta szokásba jött részint végházi, részint mezei állandó lovasok, kiknek számát az országgyűlések időnkint a fölmerült szükség szerint határozták meg. A lefolyt század alatt a honvédelem e törvényes elemei jelentékeny változást szenvedtek. Mióta a török az ország nagy részét elfoglalta, úgy az ország zászlósainak tiszti, — mint az egyházi s világi urak magán bandériumaira nézve mind nagyobb zavar álla be; sőt, bár a régi törvények e tekintetben változatlanul maradtak fen, gyakorlatban e bandériumok mindinkább megszűntek, mert alapjok, az úri javak s egyházi tizedek, nagy részben a török birtokába jutottak. Más viszonyok hoztak zavart a nemesi fölkelés intézményébe. Egyes megyék vagy országrészek nemességének részletes fölkelését, a particularis insurrectiót, a minduntalan betört török-tatár csapatok visszaűzésére, ezen egész korszak alatt gyakorlatban találjuk ugyan; de annál ritkábban akadunk az egész nemesség személyes fölkelésére, a generális insurrectióra. Tudjuk a régi törvényekből, hogy az összes nemesség csak akkor köteleztetett a

személyes fölkelésre, midőn maga a király, vagy legalább a nádor által vezettetek. De a mohácsi ütközet óta egyszer sem történt, hogy a király maga állott volna a nemzeti had élére; sőt nádora is ritkán volt a nemzetnek. A nemesség ennélfogva, melyet a gyakori részletes fölkelések különben is kifárasztottak vala, közönséges fölkelését jobbára némi adóval váltotta meg. De maga a kormány sem volt barátja a nemzet közönséges fegyverre kelésének. Igazgatása ellen folytonosan szolgáltatván okot a panaszra, elégületlenségre, ovakodék alkalmat nyújtani, melyben a fölkelt nemesség a maga fegyverét ellene fordíthatná: a, fölkelést tehát maga is minden [módon gátolni ügyekezék; sőt a gyakorlat végett múlhatatlanul szükséges évenkinti szemlét is megtiltotta. Természetes következménye lett a kormány e féltékenységének, hogy a mely mértékben fejlett s tökéletesedett, kivált a harmincz éves vallási háború óta, a hadi mesterség, ugyanazon mértékben csökkent a gyakorlatlan felkelő sereg értéke, használhatósága, — mint ezt a Rákóczy Ferencz felkelése alatt vívott harczok történelme eléggé bizonyítja.

Azonban, ha e bajon időnkinti rendes gyakorlat által lehetett volna is segíteni, a nemesi felkelés, — még attól is eltekintve, hogy a bécsi kormány nem örömest látá a jogaira, szabadságaira oly féltékeny nemesség kezében a fegyvert, — nem elégíthette ki többé az udvarnak a hadügyi reformok körüli kívánatait. A létező viszonyok szerint e tekintetben az udvar leginkább a támadó külháborúkat tartá szeme előtt. A nemesi felkelést pedig mind természete, mind a törvények szerint, csak a határokon belül, egyedül védő háborúban lehetett használni. A banderialis hadrendszer továbbá, melyiyel királyaink hajdan külháborúikat viselték, már egészen felbomlott vala, s azt helyreállítani sem a belállapotok lehetségessé, sem a külviszonyok, kivált a megváltozott hadakozás! módszer mellett, nem tehették többé kívánatossá. Mióta XIV Lajos franczia király példája s a kényuralmi kormányrendszer folyton növekedő uralma, a többi európai hatalma-

kat is állandó zsoldos hadak szervezésére kényszerítette: egy, mindig fegyverben álló, jól fegyelmezett s begyakorlott sereg, mind a külbiztosság, mind a fejedelmi autocratia tekintétében mellőzhetetlen szükségnek tartatott. A német-cseh örökös tartományokban azt már I. Leopold felállította volt; s annak Magyarországban is életbeléptetését Károly annál inkább óhajtja vala, mivel ezáltal egyszersmind a nemesi fölkelést is szükségtelenné tehetni s a fegyvert a nemesség kezéből kivehetni reményié. Ezt czélozta Károly azon indítvány által, melyet a honvédelem tárgyában az 1712-ki kir. előadásokban az országgyűlés elejébe terjesztett.

A király ezélzatai a rendeknél nem találtak ellenzésre. A nemzeti fölkelést illető régi törvényeket megváltoztatni, egyelőre nem kívánta az udvar: a nemesi jogok s kiváltságok ennélfogva illetetlenül hagyattak. Az udvar czélja csak az volt, hogy a jobbágyosztályból, annak régi telekkatonasága helyett, szerkesztessék egy állandó had s ennek tartására vettessék ki adó, mely, minthogy a nemesség saját költségén való felkelési kötelezettsége fentartatott, természetesen szintén csak a nem-nemes osztályra vala háramlandó. A rendek tehát osztályérdeköket az állandó hadsereg által nem láták fenyegetve; sőt egy ily magyar zsoldos hadból az országra nézve még azon hasznot is várhaták, hogy a német zsoldos katonaság, melyet a kormány eddigelé nem kevesbbé a nemesség megfékezése, mint az ellenség elleni védelem végett tart vala az országban, s mely önkényes hatalmaskodása s ellennél is kíméletlenebb zsarlásai és fosztogatásai miatt méltán gyülöltté vált, a honi zsoldos had felállítása következtében, nélkülözhetővé válván, az országból ki fog vezettetni. A rendek tehát minden nehézség nélkül megszavazták a VIII-dik törvényezikkelyt, mely a nemesi fölkelés és az illető bandériumok fentartása mellett az állandó katonaságot s az annak ellátására szükséges adót megalapította.

A törvény azonban mind a két pontra nézve felette határozatlanul alkottatott. A nemzet nem vállalt magára kö-

tclezcttségct, hogy bizonyos időszakokban bizonyos számú újonczokat állít a zászlók alá; hanem csak az állandó hadsereg szükségének elvét mondván ki, az újonczok kiállítását, mind a számra mind a módra nézve, megfoghatatlan gondatlansággal, egészen a kormány önkényére hagyta. A kormány aztán a toborzást hozta divatba, mely nem ritkán valóságos fogdosássá fajúit el; a szolgálatidőt pedig kénye szerint minden egyes katonára nézve annak korától, szolgálati képességétől föltételezte. Az adóra nézve mindazáltal kikötötte a törvény, hogy az mindig országgyülésileg, az ország rendéinek megegyeztével határoztassék meg; s csak rendkívüli esetekben, ellenséges betörések idején, midőn a segély oly gyorsan szükséges, hogy veszély nélkül az országgyűlés megtartásáig nem halasztathatik, hatalmazta fel a királyt, hogy az adóösszeg kivetésére az ország főtisztviselőiből s más urakból és a közelebb fekvő megyék követeiből hívhasson össze rendkívüli gyűlést, — úgynevezett „regnicolaris concursust“, — mely azonban kizárólag csak e hadi adó meghatározásával foglalkodjék. Az összeg kivetésében mindazáltal oly féltékenyek voltak az ország rendei, hogy azt számszerint ki sem fejezték a törvényben, nehogy az a jövőre is szabályul vétessék.

A honvédelem, mi eddigelé a nemességnek volt fő s rendes kötelessége, e törvény általa nem-nemes jobbágyosztály vállaira tétetett; mert bár sem a nemesség személyes fölkelésének, sem a bandériumok kivezetésének kötelessége nem töröltetett is el, sőt mind a kettő továbbra is fentartatott; de mivel ezeknek csak az ország megtámadtatásának ritkább eseteiben lehetett helye: az ország állandó rendes védelme, mind a személyes szolgálatot, mind a zsoldos had díjazására szükséges adót tekintve, egészen a nem-nemes osztályra háramlóit, a nélkül, hogy e néposztály az új teher viseléséért némi alkotmányos és polgári jogokban részesíttetett volna, ősi alkotmányunk egyik sarkelve volt, hogy az országos terhek, s kivált a személyes honvédelmi szolgálat

kötelessége, az országhatalomból kiáradó jogokkal s kedvezésekkel mindig igazságos arányban álltak, azaz: mindenki azon arányban viselte a terhet, a honvédelem tekintetében, a mely arányban részesült az alkotmány jótéteményeiben, a haza javaiban. Alkotmányunk e sarkelvét az új törvény egészen megsemmisítette; mert, a személyes honvédelmi tehernek az osztályok közt megalapított aránytalanságán felül, e törvénynek lőn eredménye az is, hogy a nemesség, mely elébb, valahányszor a személyes fölkelési kötelességtől fölmentetett, szolgálatát pénzzel, adóval tartozott megváltani, ezentúl a színleg fenmaradt személyes fölkelés ürügye alatt egészen kibújt az adó terhe alól. S innen vette eredetét a nem-adózásnak, a köz jólétre később oly károssá vált, dicstelen kiváltsága.

Az állandó sereggel kapcsolatban egyike volt a legh asznosabb intézkedéseknek a katonatartási s élelmezési terhek szabályozása. Minthogy az 1712-ben elnapolt országgyűlés a dögmirígy miatt sokáig nem gyűlhetett ismét össze, Károly 1713-ban legalább e tárgyat, mely annyi panaszra szolgált okul, kívánta mennél elébb elintéztetni. E végett október folytában az ország négy kerületéből negyven egyént, kik arra, hogy a katonatartás terheinek s a „porcziók“ méltányos és helyes felosztásának kérdéseit tárgyalni illetékesek volnának, rendelt novemb. 12-re Nagyszombatba összehivatni, s a prímás elnöklete alatt s Thierhaimb fő hadi biztos jelenlétében tanácskozni.

A bizottság körülbelül egy hónapig vitatkozott az elébe adott kérdések felett, s deczemb. 14-kén terjesztette fel tanácskozásainak eredményét, egyebek közt a kívánt 110 ezer portió helyett csak 70 ezret véleményezvén szedetni az az ország népétől. Károly azonban deczemb. 22-kén (1713) kelt válaszában kijelenté, hogy bár mennyire törekedik is könnyíteni a nép terheit, e kívánatban nem egyezhet meg; mert már a 110 ezer portióban kevesebbet kívánt tíz ezerrel, mint a mennyit az udv. hadi tanács előirányzott. Ígéré mind-

azáltal, hogy a tűzi fa a katonaság számára a kincstár részéről készpénzben fog vétetni, s különben a fegyelmet is szigorúan fentartatja a hadseregben[1]).

E tárgyat azután az 1714-ben összegyűlt országgyűlés által is újra tanácskozás alá vétette a király. Tapasztalván, hogy a megyéknek e tárgyban kelt sűrű panaszai nem annyira a portiók elviselhetlen mennyiségéből, mint azoknak aránytalan felosztásából erednek, szeptember folytában „Idea regni“ czím alatt egy munkálatot küldött le az ország rendéinek, felszólítván őket, hogy nevezzenek ki minden megyéből két-két adószedőt, kik, ha a rendek ezen „Idea regni“ munkálatot jónak találják, a szerint, — ha pedig hiányosnak, az általok majdan megjavítandó munkálat szerint írják össze maguk vármegyéjét, illetőleg az országot[2]).

E tárgyban, melyet az évek óta e czélra működött pozsonyi deputatió mind eddig nem tudott jó végre vezetni, egy ideig tanácskoztak is aztán, s némi határozatokat is alkottak a rendek; melyek azonban, minthogy a provinciális érdekeket egymással igazságosan kiegyenlíteni most sem sikerűit, közmegnyugvással most sem fogadtattak. A panasz ezek ellen is oly sűrűn érkezett fel Becsbe a megyék részéről, hogy Károly az 1717-ki év derekán kénytelennek látá magát e tárgyban ismét egy körlevelet intézni a megyékhez, melyben kijelentvén, hogy miután az adó-összeirás, mely az utolsó országgyűlés rendelkezéséhez képest ez évet illetőleg befejezve van, rósz, hibás és czélszerűtlen, rendeli: hogy minden egyes kerületbeli megyék küldjenek képviselőket egy-egy középpontba, kik az általa kinevezendő elnök alatt tanácskozzanak a felett: mily úton-módon lehetne a portáks ezek alapján a teherviselés arányosságát megalapítani. Megállapodásaikat kerületenként küldjék be az ország nádorához[3]). Hogy azonban a közigazgatás e valóságos gordiusi

[1]) Mind a három okirat a Kancell. levéltárában.
[2]) Kancelláriái levéltár.
[3]) U. o.

csomóját ekkor som sikerült megfejteni, a felette még számtalanszor megújult tanácskozások eléggé bizonyítják.

Az említetteken kívül még körülbelül a következő jelentékenyebb törvények alkottattak a gyűlés folytában: Országgyűlés, „mint a sérelmek orvoslatának üdvös eszköze", minden bárom évben, a közjó pedig úgy kívánván, elébb is tartassák. A korona mindig Pozsonyban őriztessék. A béke és más közügyek, a törvények szerint, mindig a magyar kir. tanácscsal tárgyalandók s végezendők; különösen a törökkel való szerződések mindig alkalmas magyar egyének hozzájárultával kötendők. A magyar kancellária minden más udvari kormányszékektől független s ezekkel a közös ügyekben mint egyenjogú közlekedik. A magyar kir. kamara sem függ a császári udvari kamarától; az ügykezelés könnyítése végett mindazáltal emevvel összeköttetésben álljon, általa tegye felterjesztéseit a királyhoz, általa vegye a király rendeletéit s utasításait (!). A szepesi kamara, valamint a budai, eszéki, aradi, szegedi és más efféle tiszttartóságok is közvetlen a magyar kir. kamara alatt állanak. A jászok és kúnok a német rendtől, melynek elzálogosíttattak, kiváltassanak, az 500 ezei· ff zálogbér felét a kamara, másik felét a rendek tartozván lefizetni; a váltság három év alatt hajtandó végre, s ez megtörténvén, a jászok és kúnok régi szabadalmaik s kiváltságaikba helyeztessenek vissza, azontúl a nádor törvényes bírósága alatt állandók. .

Mcghatároztattak továbbá az esetek s módok, melyek szerint a magvaszakadtak javai a fiskusra szálljanak. A töröktől visszafoglalt alföldi jószágok igaz birtokosainak kinyomozása, az igazságszolgáltatásra vonatkozó törvények s törvényszékek, — úgy a politikai, hadi, vallási és az államgazdászati ügyek körül szükséges javítások, reformok rendszeres kidolgozása végett országos bizottságok választattak, munkálataikat a jövő országgyűlésnek benyújtandók. Szeged, Debreczen, Szatmár-Németi szabad kir. városokká emeltettek, illetőleg e jogaikba visszahelyeztettek, a tör-

vényhozásban való részvét is biztosíttatván számukra. Kívánták a rendek, hogy Pozsega, Verőcze, Szeréin, Valkó, Csongrád, Csanád, Arad, Békés, Zaránd, Torontál és Szörény úgy szinte az Erdélyhez szakadt Mármaros, Kraszna, Kővár és Közép-Szolnok megyék az ország testébe visszakebeleztessenek, s a törvényes megyei igazgatás azokban helyreállíttassék. A király elismeri ugyan e kívánat jogosságát; többféle politikai s hadi tekinteteknél fogva mindazáltal, valamint azért is, mivel e megyék határai, újonnan kitűzve még nem lévén, bizonytalanok, az e végett kiküldendő bizottság előterjesztéséig az ügyet elhalasztandónak Ítélte. A premontrei kanonokok és jezsuiták szerzete, az általok bírt apátságok s prépostságok címénél fogva, az országgyűlésen ülést és szavazatot nyernek; a kegyes iskolák (piáristák) derék és hasznos szerzete pedig törvényesen bevettnek nyilváníttatik. Horvát- és Tótország helyhatósági statútumai, intézményei, melyek királyi megerősítést nyertek, vagy a jövőben nyerendenek, kétségbevonhatlan érvényüeknek nyilváníttatnak, stb. stb. Végül a haza vagy a kir. ház iránt hasznos szolgálatokat tett számos külföldiek, köztök a méltó magasztalással kiemelt Eugen szavójai herczeg s tábornagy, honosíttatnak s a magyar nemesség jogaiban részesíttetnek.

Mi egyébiránt ezen országgyűlés általános jellemét illeti, épületesnek azt, fájdalom, épen nem mondhatni. Az udvari párt, mely Rákóczy f< Ikelése alatt Becsben keresett volt menedéket, a kormány tekintélyére támaszkodva, zsarnoki elbizakodottsággal foglalta el a tért s tolta fel a maga reactionaries szellemét, a még ugyan többségben lévő, de a felkelés szerencsétlen vége által megfélénkített nemzeti pártra. A szabad szó egészen elnémíttatott a gyűlések teremében, s azt csak amaz urak vették igénybe, majd pártczéljaik, önzésük s bosziijok érvényesítésére, majd az udvar kényuralmi czéljainak támogatására. Szinte a nemtelen káröröm hangja szól azon általok keresztülvitt törvényekben, melyek által a felkelésnek kibujdosott fejeit s tagjait szemé-

lyeik s javaikben sújtották; az elfojtott felkelést, melynek még is a legbecsesebb nemzeti jogok megmentését köszönhetik vala, méltatlanul bélyegezték; a felkelők gyűléseinek s azok minden rendeletéinek s intézkedéseinek, voltak légyen azok bár jók és hasznosak, még nyomát is kitörülni ügyekeztek a nemzeti életből.

E szűkkeblűség mellett azonban, mely kivált a fő-rendek részén mutatkozott, s melynek a lefolyt háború alatt sokfélekép megsértett magán érdek volt forrása, némi tekintetben még is egy új korszak szelleme kezd vala már nyilatkozni ezen országgyűlés folyamában, mely részint a király személyiségében, részint a haladó kor növekedő felvilágosodásában találja megfejtését. Károly, a spanyol örökösödési háborúban fiatal kora daczára is oly életiskolán esett át, mely őt nemcsak kigyógyítá atyjának a csupán erőszakra támaszkodó merev absolutismusi rögeszméiből, hanem sok oldalú csalódásai s üdves tapasztalatai által élesebb államférfiúi szellemet is ébresztett fel s képezett ki benne, mely népeinek nem egyedül szolgai engedelmességét, hanem fejlődését, jólétének tényleges gyarapodását is czélozá. Ő mind a jogtudományban, mind az államgazdaságban szép ismeretekkel bírván, míg egy részről atyjánál sokkal inkább tiszteletben tartá a népek jogait, ellenében az egyedül isteni eredetűnek hirdetett fejedelmi jogokkal; más részről az államháztartás szükségleteit nem népeinek nagyobb megterhelése, hanem inkább adózási képességűk kifejtése által ügyekezett előteremteni; s e végett mindjárt kormánya kezdetétől fogva többféle üdves reformokra kezdett útat törni. Mind ennek számos nyomai vannak azon leiratokban, melyeket az országgyűlés által tárgyalt kérdések ügyében az ország rendéihez intézett.

Károly ezen egyéni tulajdonai, melyekhez nagy igazságszeretet, s a nép érdekei iránt általában jó akarat csatlakozók, eleitől fogva őszinte becsülést és bizodalmát kezdenek iránta ébreszteni a nemzet keblében; mi ismét kapcsolatban

az értelmiség fejlődésével, a reformok kívánatát is élénkebbé tette, azok ogynémelyikét pedig tényleg életbe is léptette. Az állandó hadsereg megalapítása s azon országos bizottságok kinevezése, melyek a reformok kidolgozásával s előkészítésével bízattak meg ezen országgyűlést egyikévé teszik lognevezetesb országgyűléseinknek.

II.

Még együtt ülnek vala Pozsonyban a magyar ország- Török gyűlés tagjai, midőn az 1715. májusban egy török követ, háború. Ibrahim mutefcrrika, jelent meg Bécsben. Küldetésének czélja volt: kijelenteni a fényes kapu barátságos indulatát, s egyszersmind kieszközleni, hogy Károly közönyös maradjon a háborúban, melyet a szultán Velencze ellen kezdeni szándékozók. Ürügyet erre a portának néhány török kalóz hajó elfogása nyújtott; de az ellenséges szándok valódi oka abban rejlék, hogy a törökök most, midőn a nem rég bevégzett hosszú háború által a császárt s egész Európát kimerülve lenni hivék, alkalmasnak látják vala az időt Morea visszafoglalására, melyet a karlóczai békekötéskor Velencze birtokában hagyni kényteleníttettek. De bár a válasz, melylyel a követet Eugen herczeg a császár nevében elbocsátotta, abból állott, hogy a fényes porta bízná a viszály kiegyenlítését a császár közbenjárására, ki, ha a portán sérelem történt, nem fog késni kellő elégtételt szolgáltatni: II Ahmed szultán a harczias nagyvezér, Damad Ali basa, által háborúra ösztönöztetvén, arra mitsem hajtott; s hadait Morcába küldven, Aeginát, Módónt, Napoli di Romániát, Malvasiát több várral együtt rövid idő alatt elfoglalta.

Károly már a török követnek Bécsben jártakor igen valószínűnek, mióta pedig a törökök Vclenczét megtámadták, elkerülhetetlennek látván a háborút, arra az előkészületeket is mindjárt megkezdette. Első gondja volt a pénz és élelmi szerek előteremtése. E végett már októberben (1715) figyel-

mezteté a nádort, hogy az ottoman porta készülődései igen gyanúsak; minél fogva tehát gondoskodni kell a katonaság felszereléséről, s a könnyen kitörhető háború viselésére szükséges élelmi szerek beszerzéséről. Nehogy azonban e teher egészen a szegény nép vállaira essék: szükségesnek látta a főrendnek és nemesek közöl a Pozsonyhoz közelebb lakókat egy országos concursusban összegyűjteni; kik aztán a köztök szintén megjelenendő gr. Thierhaimb fő hadi biztossal közösen tanácskoznának a kivetendő, de nem egyedül a föld népe, hanem az armalisták s egytelkes nemesek által is viselendő s a megyék közt a porták számarányában beosztandó szállítmányok felett. A porcziók számát az udvar majdnem három millió forint értékben állapító meg, melyet a concursus végre is kénytelen lőn elfogadni ‘).

Körülbelül ugyanazon időben Károly, Rómában lévő követe, gr. Tallas Venczel által a pápánál is lépéseket tétetett a papság megadóztatásának engedélyéért. XI Kelemen pápa nov. 30-kán kelt levelében tudatú vele, hogy az engedélyt a kereszténység ellenségei ellen viselendő háborúra, melyre őt még hatályos szavakkal is ösztönző, örömest megadja s erről szóló Brevejét rövid napok múlva megküldi. Az utóbb megérkezett Brevében a papság tizedjövedelme tűzetett ki hadi segélyül, úgy mindazáltal, hogy e segély csak a háború végéig tartson, s a bécsi nuncius által szedessék az egész papságtól, kivéve mindazáltal az esztergomi és kalocsai cardinál érsekek és a máltai vitézrend tizedeit, melyek ezen adózás alól kivétetnek. Károly azonban ezen engedménynyel nem volt megelégedve, s római követének meghagyta, hogy ha a cardinálok s a máltai rend tizedei iránt tett kivételt nem sikerülne megszűntetnie, legalább azt eszközölje ki, hogy a hadi segély szedése a múlt évi július elejétől fogva engedtessék meg.

Az sem tetszők neki, hogy a beszedendő tizedeknek a

[1]) A magy. Kancellária levéltárából.

nuncius kezén kellett volna keresztül menniük. Ennek mellőzése végett a brevét az esztergomi érsekkel közölvén, 1716-ki május közepén felszólítá őt, gyűjtené össze junius közepére Nagyszombatba a főpapságot s a szerzetek főnökeit s tanácskoznék velők azon összeg kiállításáról, melyet a küszöbön lévő háború viselésére a papságtól igényel. A pápai breve szerint a dézsma-pénzeket ugyan a nuncius által kellene szedetnie: ő mindazáltal úgy vélekedik, hogy sokkal czélszerűbb s a papságra nézve is kellemesebb leszen, ha a főpapok nagyszombati gyűlése a három évi tizedek fejében bizonyos összeget szavazna meg, mely ezen évek folytában egyenesen a kincstárba lenne fizetendo. A főpapi gyűlés august, elején jött létre, s bár végzéseiről nincs tudomásunk: az utóbbi évek eseményeiből azt lehet következtetni, hogy főpapjaink a király kívánata szerint alkották végzésüket[1]).

E közben a törökök által tényleg megtámadott velonczei köztársaság is, mihelyt birtokaiban a török által megtámadtatott, a bécsi udvart, mint a karlóczai békekötésben szerződő társát, követe, Grimani Péter által újabban is felhívta szövetségesévé az elbizakodott, török ellen. Károly némi nehezteléssel viseltetett ugyan Velencze irányában a spanyol örökösödési háború alatt tanúsított ingatag viselete miatt; de mivel nem kételkedék, hogy a török, Velenczét legyőzvén, a Magyarországban elvesztett birtok visszafoglalására is kiterjesztendi vágyait: a szövetséget Velenczével 1716-ki april 13-kán megkötötte. Pár hét múlva, Eugen íierczeg, mint a főhadi tanács elnöke, a nagyvezérhez írt levelében a karlóczai béke megtartását még egyszer erélyesen kívánván, Velencze számára elégtételt követelt. De a porta kevélyen utasítá vissza a kívánatot: a császár, mondá, nem köteles, a karlóczai béke szerint, segíteni Velenczét; s ha

[1]) A pápa levele Károlyhoz. Károlyé a prímáshoz, s N.-Szombat városához, melyben a városnak meghagyja, hogy a főpapság számára szállásokról gondoskodjék. Az udv. Kancellária átirata a magy. Kancellariához. A magy. Kancellária levéltárából.

még is teszi, mint békeszegő, ellenséget látand a szultánban. Es kevés napok múlva már útban voltak Magyarország felé a roppant hadak; Ali nagyvezér júliusban kétszáz ezernél több fegyverest vezetett át a Száván, s Karlócza magaslatain megerősített táborba szállá.

Eugen herczeg, mióta békére intő első levelét a nagyvezérhez a múlt évi szept. 9-én megírta, eleve is sejté, hogy a viszály háborúval *fog* végződni, s az egész télen át nagy munkásságot fejt vala ki, hogy a nagyszerű harczra a nyár kezdetével készen legyen. A hadak szervezésén s a végvárak jó karba állításán kívül egy hajóhadat is készíttetett a Dunán. Midőn a török sereg a Száván átkelt, Eugen herczeg már egypár hét óta Futaknál táborozék mintegy 70 ezernyi seregével. Alatta a lovasságot Pálfy János tábornagy, a gyalogságot Heister Siegbert tábornagy, az egyes osztályokat Sándor würtembergi herczeg, Mercy Kolos, a magának vakmerő portyázásai által nagy hírnevet szerzett Ebergényi, továbbá Nádasdy, Löffelholtz, Stahremberg Miksa s több más tábornokok vezényelték.

Legelőbb is Pálfynak jutott a szerencse, régi babéraihoz egy újabbat tűzni homlokára. Eugen, értesülvén a töröktábornak Karlóczára érkeztéről, fekvésének kikémlelése végett egy erőszakolt szemlét kívánt ellene intéztein i. A vállalatra maga Pálfy ajánlkozók s indula meg aug. 2-kán mintegy három ezernyi lovasból s ötszáz gyalogból álló dandárral, oly utasítást vivén magával a fővezértől, hogy komolyabb harczba ne ereszkedjék. De az utasításhoz lehetetlen volt betű szerint ragaszkodnia; mert alig haladta meg Pétervároadot, már is egy húsz ezernyi török lovashad által támadtatott meg kisded dandára. A helyzet felette veszélyes volt: a harezot kikerülni lehetetlenné tette az őt körülözönlött ellenség heves támadása: a harcz pedig csaknem bizonyos vereséget látszék eredményezni az ellenséges hadak számának oly nagy túlsúlya miatt. Pálfy mind e mellett is a dicsőbb harezot választó: s rettenthetetlen bátorsága s

ügyessége, mely dandárének kitartó vitézségében hűséges támogatásra lelt, nemcsak megmenté őt, hanem új dicsőséggel is koszorúzta nevét. Négy egész óráig foly vala az aránytalan harcz, a nélkül, hogy az ellenség — mint Eugen másnap maga írá a császárnak — csak egy tenyérnyi tért is nyert, vagy bármi más előnyt vívott volna ki; Pálfy két lovat veszte maga alatt; többen a főbb tisztek közöl megsebesedtek vagy elestek, Brenner Szigfrid altábornagy a legbátrabbak egyike, midőn ellőtt lovát mással készűle felcserélni, fogságba esett. Az ötödik órában Pálfy végre idejét látja, visszavonúlni dandáréval, „melynek mind tisztjei mind közlegényei leírhatatlan hősiességet tanúsítva, a többszörösen számosabb ellenséggel folyvást ernyedetlenül harczolának.“ A visszavonulás, kivéve némi, de hamar ismét helyrehozott zavart, mely egy szoros útnál támadt, folytonos harcz közt, a legjobb rendben hajtatott végre. A dicső hadi tettben, mely mindössze csak mintegy 400 sebesültbe s halottba került, vezérek és közvitézek előfutóját üdvezelték a nemsokára kivívandó teljes diadalnak.

Minthogy a török előhad, melylyel Pálfy viaskodék, őt mindenütt nyomban követve, Pétervárad közelében megállapodott s ott azonnal tábort jártat vala, Eugen nem lehetett többé kétségben, hogy az ellenség e várat szándékozik ostromolni. Ő tehát a Szegednél hagyott hadosztályt is magához rendelvén, gyalogságával haladék nélkül átkelt a Dunán, melyen két hidat veretett volt, s azon sánczokban foglalt állomást, melyeket Caprara huszonkét évvel elébb oly hosszan védelmezett vala, — lovasságát ideiglen még a Duna bal partján hagyván. Majd midőn az említett hadosztály aug. 4-kén megérkezett, az egész hadat a sánczokban egyesítvén, a következő napra tűzte ki az ütközetet; mert idő közben az összes török sereg is a sánczok körül szállá meg, s Eugen nem látá tanácsosnak, időt engednie, hogy különben is előnyösen fekvő táborát, min nagy buzgalommal dolgozik vala, erősebben körülsánczolja.

majdnem párhuzamos vonalból álltak, jobb végökkel a Dunára, a ballal a vár erődítéseire támaszkodva. A csatarend aug. 4-én oly módon adatott ki, hogy a würtembergi herczeg és Regal táborszernagy a külső vonalon kívül hat gyalog ezreddel, Bevern herczeg, Harrach és Löffelholtz táborszernagyok a többi gyalogsággal a két sánczvonal közt foglaljanak állomást, úgy, hogy a belső sánezokban csak öt gyalog zászlóalj maradjon; a lovasság nagyobb része Pálfy alatt a balszárnyat, négy lovas ezred pedig Ebergényi által vezérelve, a szűkebb terjedelmű jobb szárnyat képezze.

Az ütközetet a würtembergi herczeg reggeli hét órakor kezdé meg a maga osztályával; s oly orélylyel támadá meg közép bal oldalán az ellenséget, hogy ez, tíz ágyúját neki martalékul hagyva, futásnak eredt. Ugyanazon időben Pálfy is visszanyomta a szipahik tömegeit, úgyhogy balszárnyunkon mármár kivíva lőn a diadal. De a közép jobb oldalán eleinte nem szolgált a szerencse. Midőn itt a gyalogság a sánczok közöl ütközetre vezettetek, a hely szűke miatt némi rendetlenség támadt a sorokban, mit a törökök észrevévén, nagy számmal s hevesen rohannak a mieinkre, s őket visszaűzvén, már a sánezokat is megmászni kezdik; hevüktől azonban annyira elragadtatnak, hogy oldalaikat egészen fedezetlenül hagyják. Alig pillantja meg ezt Eugen, a kedvező pillanatot azonnal megragadva, parancsot küld Pálfyhoz, hogy lovasságával a jancsárokat oldalt üsse meg. Pálfy négy vasas ezredet haladék nélkül az ellenség fedetlen oldala ellen indít; és míg ezek ellentállhatatlan erővel nyomulnak előre, a würtembergi herczeg, majd Löffelholtz is, a sánczok felé törekedő ellenségre rohannak, s őket mind addig visszatartják, míg végre a megzavart osztályok ismét rendbe hozatnak. És most ezek is tűzbe vezettetvén, az egész vonalon közönségessé válik a viadal. A jancsárok azonban, kiket a Pálfy által már elébb megszalasztott lovasság nem támogat, a mieinknek, mindenfelől megnyitott tüzét nem

bírják sokáig kiállani s hátrálni kezdenek; majd rendetlen futásba erednek. Ali nagyvezér, ki eddig táborkarával egy magaslatról intézé az ütközetet, kivont karddal rohan a futamlók elébo, hogy őket megállapodásra s újabb harczra bírja; de hasztalan, vagdalkozásai szintoly sükeretlenek, mint szitkai: a futamlókat semmi sem képes többé megfordítani. 0 tehát, midőn látja, hogy lovasságunk mármár a szekérvárba is benyomul, egy csapat tiszt élén a mieinkre rohan, s rövid harcz után halva bukik le lováról. A vezér eleste után azok is, kik eddig a szekérvárba vonultak, a többi futamlók után erednek, vágatva, öletve az üldözésökre küldött huszárok által. És mielőtt a nap délpontját elérte, az egész török tábor minden hadi szerrel és poggyászszal együtt, a győzők birtokába jutott. A tömérdek zsákmány közt 160 ágyú, ugyanannyi zászló s öt lófark számiáltatott. — Eugen kivált a lovasság kitűnő vitézségének tulajdonító a dicső győzedelmet. „Felséged lovassága — mondja egyebek közt a diadalról írt tudósításában, melylyel gr. Khevenhüller ezredest azonnal. Bécsbe indítá, — Felséged lovassága, bál-elegendő tere sem volt sorainak kifejtésére, s csak ezredenkint, sőt századonkint támadhatott, nagy becsületet és dicsőséget szerzett magának; mert bizonyára mindent megtőn, mit *egy* lovasságtól csak kívánni lehet.“ S e dicsőség fő része kétségkívül annak vez íréit, Pálfyt, Ebergényit, Nádasdyt, Mcrcyt, Martignyt, Falkensteint és Battéet illeté. A török veszteségét mintegy hat ezerre, a mieinkét fél annyira számítják. Halottjaink közt valónak, a szekérvárban bilincseiben leölt Breuneren kívül Wellenstein és Lanken altábornagyok, Honsbruck tábornok, öt ezredes, és Pálfy Kér. János, táborkari segéd[1]).

[1]) Arneth. Prinz Eugen von Savoyen 380—400. Okmányok u. o. 519. kövv. Dumont. Histoire Műit, du Prince Eugene I. 105. kövv. Ferrari. De rebus gestis Eugenii. Lib. XI. 73. kövv. Schmitt. Imperat. Ottoman. II. 422. kövv. Hammer Gesch. der Osman. IV. 145. kövv.

1716.

A fényes győzedelemnek gyümölcse is nagy fontosságú lett, mert ez tette lehetővé a hős vezér határozatát, hogy daczára az előrehaladt idénynek, a siker reményével fordulhasson Temesvár, a török uralomnak ezen utolsó bástyája ellen Magyarországban. Pálfy János tábornagyot Eugen mindjárt a győzedelem után e vár alá indítá egy lovas hadosztály lyal, hogy azt minden újabb segélytől elzárja; maga aug. 14-kén eredt utána a sereg többi részeivel s 26-kán a Tiszán Zentánál átkelvén, a hó végével érkezett meg a város alá.

Temesvár akkoron nemcsak erődítéseinél, hanem mo-csárfekvésénél fogva is jelentékeny fegyverhely vala. Művei tulajdonképen négy részből álltak. A város mint hajdan, midőn még nem jutott volt török járom alá, a Béga folyam jobb partján álla, mély árkokkal, szilárd falakkal, köröndökkel s tornyokkal jól megerősítve. Vele szemközt, a túlparton, melyet a várossal hid kapcsolt össze, létezett a kastély vagy fellegvár. Mind a két fő erődnek egyegy palánkja volt: a kastélytól délfelé, az úgynevezett sziget, azaz, a mocsároktól védett kisebb palánk nyúlt el; míg a nagy palánk ellenkező oldalon, éjszak felől, a belső várost környező s a Béga vizéből táplált árokkal és magas sánczokkal volt ellátva. A két palánk a külvárosokat képezte. Mind ezen erődöket számos ágyú s mintegy 18 ezer fegyveres őr védelmező, kik eleségben s védszerekben semmi hiányt nem szenvedtek s több hónapi ostromra fel voltak készülve.

Vizenyős évben, midőn a megdagadt Béga az egész vidéket mocsárrá változtatta, csak *egy* oldalon, a nagy palánk felől lehetett a városhoz férni. Jelenleg az uralkodó szárazság egyebütt is megközelíteni engedte ugyan az erődöket; de a víárkok s párhuzamok könnyebb s biztosabb készíthetése végett a különben is késő évszakban, Eugen szintén ama partosabb oldalon, a nagypalánk felől, kezdette meg szeptemb. 1-jén az ostrommunkákat; míg Pálfy a lovassággal a kis palánk déli oldalán, honnan, mint várni lehete, a törő-

kök e főfészkök védőimére segélyt hozhatának, száll vala táborba. Midőn a vímüvek a hónap 17-kén a nagypalánk árkáig elkészültek, a herczeg feladásra szólíttatá fel a várbelieket; de Mehetned basa, a vár parancsnoka, tagadólag válaszolt. Most tehát az öreg lőszer kezdé meg játékát a palánk ellen. Míg azonban ez működék, Babocsay ezredes, kit Pálfy egy csapat huszárral dél felé portyázni küldött volt, hírül hozza, hogy a Duna felől egy jelentékeny török sereg közeledik a vár megsegítésére. Eugon tehát mintegy 10—12 zászlóaljjal s néhány üteg ágyúval haladék nélkül átmegy a folyamon s Pálfyhoz csatlakozik. A hír megvalósult: szept. 23-kán mintegy 20—25 ezernyi török had támadta meg Pálfy táborát; de többször ismételt heves rohamaimindannyiszor vissza veretvén, még az nap hátra-, majd a Dunán is átvonult.

A következő napokban az ostromhoz mindennel elké- Megvétele, szülvén, Eugen azt októb. 1-jére tűzte ki. Sándor würtembergi herczeg 30 zászlóaljjal s ugyanannyi gránátos századdal nyeri azt feladatul; s bár a múlt éjen szakadt eső a sükert nem kevéssé megnehezítette, több órai véres harcz után, mely alatt maga a herczeg is több főtiszttel s mintegy 1500 közlegénynyel együtt megsebesedett, ötszázan pedig halva maradtak, a palánkot végre hatalmunkba ejté. A szintén nagy veszteséget szenvedett törökök sietve vonulának vissza a belvárosba; de mintegy ötödfél százan még is fogságba jutottak. Eugen ezután ütegeit a palánkba vitetvén, a következő napokon oly hevesen lődözteté a belvárost, hogy a törökök annak megtarthatását nem remélvén, okt. 12-dikén az átadás iránt alkuba ereszkedtek. A másnap megkötött szerződés szerint, az őrség s a lakosok közöl is, kiknek tetszék, vagyonukkal, poggyászukkal együtt, minek átszállítására ezer szekér állíttatott ki számukra, szabadon elköltözhettek Belgrádba. Fedezetül Eugen 500 lovast rendelt melléjük; míg azonban ezek s a szekerek visszatérnének, néhány előkelő törököt túszul tartóztatott le magánál. Az átadás 16-án

ment végbe; s ekként Temesvár s vele együtt az egész tartomány a töröknek 164 évig tartott uralma alól valahára szintén megszabadult.

A hős Eugen ezen újabb dicső győzelmei után novemb. közepe felé Bécsbe ment, hogy ott személyesen fogadja hálás uralkodójának oly fényesen kiérdemlett köszönetét. Út közben, Győrött vette át, ünnepélyes egyházi szertartás közben, a drága kövekkel s gyöngyökkel kirakott kalapot s kardot, mikkel XI Kelemen pápa kívánta tanúsítani elismerését s feldíszíteni a kereszténység dicső hősét[1]).

A Temesvárral együtt visszavett tartomány kormányát Eugen herczeg, távozta előtt, gróf Mercy Kolosra bízta. Ha már az alkotmányos igazgatás helyre nem állíttatott s nem magyar ruháztatott fel a temesi gróf hajdani czímével s hatalmával, jobbat Mercynélalig lehetett volna választani ezen állomásra, melynek a fölött, hogy az elnéptelenedett, mocsáros vadonná vált tartományt szintén újból kell vala teremteni, még az is különös fontosságot kölcsönözött, hogy nagy részben innen kellett előkészíteni a háború folytatására a jövő évben szükségessé válandó eszközöket. A szintoly értelmes mint jóakaratú s fáradhatlan tábornok, ki e tartománynak utóbb is számos éven át folytatott s kivált anyagi tekintetben jótékony, áldásos igazgatásáért az ország hálájára tette magát érdemessé, jelenleg vett utasításai szerint is, mindenekelőtt azon erődök megvételére indult, melyek a Duna balpartján még török kézen maradtak. Ilyen még három vala, melyeket a törökök Temesvár eleste után önként nem ürítettek ki: Pancsova, Újpalánka és Orsóvá. A két első minden ellontállás nélkül feladta magát; de Orsóvá erélyes védelemre készüle; miért is a tábornok a beállott rósz időben erejét reá vesztegetni —, vagy ha megvenné is, távol-

[1]) Schmitt: Imper. Ottom. II, 425. kövv. Ferrari e. h. 103. kóvv. Dumont, e. h. 110. V. o. Arneth: Prinz Eugen II, 403. kövv. Hammer: IV, 149.

sága miatt a török alatt sivataggá lőtt földön megsegéllésben utóbb, ha megtámadtatnék, könnyen nem részesíthetvén, újabb esélynek kitenni nem akarta s alóla hamar elszálla. Nehogy mindazáltal az ország e szöglete az ellenségnek védetlenül maradjon kitéve, Mehádiát erősítteté meg s látá el őrséggel 9·

Az osztrák-török háború Rákóczyt sem engedé teljes tétlenségben maradni, bár ő, mint fentebb elbeszéltük, ez időben a franczia udvarnál időzvén, XIV Lajos király halála óta a gros-boisi camalduliak remeteségébe visszavonúlva, egyedül ajtatossági gyakorlatainak látszék élni. ‚Már 1715-ben előre látván, — úgymond önéletírásában — a török háborút, a Lengyelországban tartózkodó Pápai Jánost oda utasítottam, hogy élelemkereset ürügye alatt Oláhországba menvén, saját nevében figyelmeztetné reám az oláh fejedelmet, fejtegetvén neki, hogy a törökök fegyelmezett, rendes hadsereg nélkül soha sem fognak a németeknek ellentállhatni; rendes seregre pedig csak oly keresztény fejedelem közbenjártával tehetnének szert, ki más fejedelmekkel is barátságban lévén, azokat, kikre nézve az osztrák hatalom félelmes, képes lenne a törökkel szövetségre bírni. Ilyetén szerepre, saját érdekénél fogva is az erdélyi fejedelem lenne a legalkalmasabb. Ügyekeznék tehát az oláh fejedelem magának a Portánál az által érdemet szerezni, hogy őt, Rákóczyt, Konstantinápolyban az említett czélra javaslatba hozza. Ha e terv tetszenék az oláh fejedelemnek, bírja őt reá, hogy általa a Portához e végett követül küldessék. Ha pedig az ügy ennyire haladt, tudósítaná őt Pápai, hogy aztán ő, Rákóczy, a franczia udvar közbenjártával tényleges szerződés megkötésére indíthassa a törököt/

Pápai elment ugyan, vett utasítása szerint, Bukarestbe, de, miként Rákóczy, életirásában maga tudósít, egy egész

[1]) Schmitt: II, 427. Arneth 410.

év alatt semmi lépést sem tett az oláh fejedelemnél, kit a némethez szítának, Rákóczy ellen pedig ellenséges indulatának tapasztalt. „De, úgymond Rákóczy, e fejedelem 1716 vége felé elűzetvén, s Maurocordati Miklós, az egykori portai tolmács fia által, ki sok nyelveket értő, tudományos ember volt, helyettesíttetvén, Pápai az új fejedelmet, nem ugyan, utasításom szerint saját nevében, hanem szörnyű negélylyel, koholt megbízó levél mellett, mint az én követem fogadtatta magát a fejedelem által. Ez, a portai ügyekbe jól beavatva lévén, megtisztelve érző magát a tudtom nélkül s akaratom ellen az én nevemben tett előadás által s haladék nélkül közié azt a vezérrel, ki, a Porta szokása szerint, a szomszéd hotini basához utasító a fejedelmet s meghagyó ennek, hogy a Lengyelországban lévő tábornokaimat hívná magához, az én közelebbi megjelenésemet is kilátásba helyezvén. Pápai tehát Horváth Ferenczczel, egykori portai követemmel Hotinba menvén, ott is nem csak az én nevemben, bár utasításom nélkül, folytatá működését, hanem Bercsényinek is azt írá, hogy általam küldetett a Portára követül, s ügyeimet mint ilyen jól végezvén, tanácsolja Bercsényinek, hogy a többi tábornokokkal együtt szintén menjen oda, magam is nem sokára ott leendvén. A Porta csakugyan íratott is levelet az oláh fejedelem által Bercsényinek, minek következtében ez Ebeczky Istvánt küldő Jassziba. Pápay e miatt gyanússá lett, mintha Bercsényi saját kezére-akarna működni, Ebeczkyt tehát Hotinba magával vitte. A basa itt megmutatta neki a szultánnak hozzám intézett levelét, melyet azonban Ebeczky oly gőgösnek s minden biztosítás nélkülinek talált, hogy nem hihette, miképen én arra Törökországba menjek.

„Nem sokára megjelentek ott Bercsényi, Forgách és Csáky tábornokok is; Esztorházy már elébb ott volt, nagy reményekkel kecsegtetve magát. Bercsényi azonban zavarosnak látá az állapotot s ellenkezésbe jött Pápaival, ki a szultán levelével minden óvatosság nélkül hozzám akart utazni, mit

mégis szükségesnek lát vala, miután a franczia most békében volt a császárral.

„Míg ezek Hotinban történnek vala, Ali basa nagyvezér, a Száván átkelvén, Belgrádot kezdé ostromolni, hol azonban maga is elesett. Utódja, Chalil basa, lelkes, de a háborút nem kedvelő, mérsékelt, udvarias, jó tanácsot inkább venni, mint adni alkalmas férfiú, a hotini basától nyert tudósítások után Pápait és Horváth Ferenczet, ki törökül jól tudott, Belgrád melletti táborába magához hivatván, velők a hozzám intézendő meghívó levélről tanácskozott, melylyel aztán, miután az Adrinápolyban elkészült, Pápai hozóm útra eresztetett. Távozta után Bercsényi is meghívatott a Portára, s miután tanácsai egy hadsereg alkotása s a jövő évi háborúviselés iránt helyeseltettek, nem csekély pénzösszeg is tétetett rendelkezése alá. Mind ezek az én tudtom nélkül az én nevemben s oly módon intézteitek, hogy azokat én helyben nem hagyhattam. A többi tábornokok sem voltak egy értelemben, mert mindenik a maga módja szerint akart sereget gyűjteni s háborúskodni. S ekként burjánzott köztök a gyanúskodás, viszály s kölcsönös vádaskodás, mi bizonyára szomorú véget ért volna, ha isten engem akaratom ellenére nem vezet Törökországba.“

A magyar tábornokok közt azonban 1716 végén nagy lehangoltságot okozott Steinville tábornagy s erdélyi főkormányzónak az oláh fejedelem ellen végrehajtott merénye. Károly császárnak a törökön nyert két nagy gy őzed elme a dunai török tartományok keresztény lakosaiban is élénk reményeket költött a török járom alóli szabadulhatásuk iránt, melyeket az előbbi oláh fejedelem is nagy mértékben szítogatott. E miatt azonban fejedelmi székéből elűzetvén, mint említők, Maurocordati Miklós, Sándornak a karlóczai békeszerződéskor portai tolmácsnak fia tétetett oláh fejedelemmé. Az új hoszpodár, mióta észrevette, hogy a bojárok s a nép a császári fegyverek győzedelmét örömmel üdvezlik, oly kegyetlenséggel ügyekezett elnyomni a nép szabadulási vá-

gyait, hogy Eugen herczeg nem kételkedek róla azt mondani, miképen ő bizonyára rosszabb a töröknél. Ő mindazon bojárokat s papokat, kiket a császár felé hajolni gyanított, Bukarestben szoros őrizet alá tétette, többeket közölök ki is végeztetett. Néhánynak azonban sikerűit Erdélybe menekülnie, kik aztán könyörögve reménkcdének Steinville előtt, szabadítaná meg hazájokat a zsarnoktól. A tábornagy, ki különben is utasításul vette volt Eugen herczegtől, hogy a töröknek Havasalföldön s Moldvában, mennyire lehet, ártani törekedjék, nem maradt süket a bojárok kérelmére. Dettin határszéli kapitányt egy csapat német gyaloggal, magyar és szerb lovassal útnak indítá, hogy magát Bukurestbe lopván, a hoszpodárt foglyul hozza Erdélybe. A csíny teljesen sikerűit: az utált zsarnok mellett senki sem fogott fegyvert, s Dettin őt székvárosában meglepvén, bár váltig szabadkozék, s tetemes váltságdíjat igére magáért, foglyul hozá Szebcnbe. A megszabadúlt bojárok s mások közöl is sokan önként vándoriának ki Erdélybe. A fogoly testvére s utóda jó viszonyba ügyekezett lépni Steinville tábornagygyal, s tetemes sarczczal ígérkezett megváltani a császáriak betörését a tartományba.

Nem kedvezett ily jól a hadi szerencse egy más portyázó csapatnak, mely 1717 elején Moldvába tört; mert bár a jászvásári erődöt ez is hatalmába ejtette, de utóbb, a reáütött tatároktól majdnem egészen levágatott. — Az- őszön s télen át Horvátországban is történt némi szerencsés csatározás. Draskovics tábornok Novit, Diller ezredes pedig Sabáezot siker nélkül támadta meg ugyan; de a hős Petrás testvérek egyike, Miksa, bródi kormányzó, tetemes kárt okozott az ellenségnek, azt néhány váraiból kiugrasztván, s ezeket szétrontván [1]).

A lefolyt diadal- s dicsöségteljes hadjárat a következő évire nézve még nagyobb reményeket ébresztett a bécsi ud-

[1]) Schmitt e. h. Arneth: II, 411. Ferrari e. h. Lib. II, 105.

varban; miért ez sem a Konstantinápolyba utazó angol követnek Wortley Montagunak[1]) az angol kormány részéről ajánlott közbenjárását, sem a fényes kapunak az általa letartóztatott osztrák követ, Fleischmann, útján tett egyenes

[1]) Nem lesz érdektelen, egynémit ide igtatnunk Lady Marie Wortley Montagu, Countess of Mar, a követ neje, Magyarországra vonatkozó úti jegyzeteiből. Megemlítvén, mennyire valótlanok valónak azon rémképek, melyekkel őt a Magyarországon át teendő téli utazástól Becsben ijesztgették, elbeszéli, miként érkeztek meg január 17-kén, 1717-ben, Győrött s mondja egyebek közt: „A temesvári püspök (ki még mindig Győrött lakik vala) eljött látogatásunkra, nagy udvariassággal és igen kér vala bennünket, hogy másnap nála ebédeljünk, mit, mivel el valánk tökélve, utunkat folytatni, el nem fogadhatánk; ő tehát több kosár gyümölcsöt, sokféle' magyar bort, és egy épen lelőtt fiatal özet küldött nekünk. Ő nagy hatalmú főpap ez országban, a régi Nádasdy családból való ... Igen udvarias, kellemes, jó kedvű öreg, magyar öltözetet visel, s tiszteletet gerjesztő ősz szakáin egészen övéig ér le“.. . Győrtől Budáig tetszők neki a szép rónaság, „mely azonban, úgymond, legnagyobb részben parlag és néptelen, el lévén pusztítva a hosszú török és belháborúk által . . . Valóban semmi sem lehet szomorúbb, mint, Magyarországon keresztül utazván, s visszagondolván az ország egykori virágzó állapotára, látni a föld oly szép darabját majdnem egészen elnéptelenítve . . . Buda egykoron székhelye volt a magyar királyoknak, a kiknek palotája a kor leggyönyörűbb épületei közé tartozott; de most egészen el van rombolva, a város egy része sem lévén az utósó ostrom óta helyreállítva, kivévén a bástyákat s a kastélyt, melyben Ragul, a hadi kormányzó lakik[11]. Leírván ezután Buda fekvését s történetét, folytatja, hogy 23-dikán indultak tovább Adonyon s Földváron keresztül. „Mind a kettő nevezetes város volt a törökök kezében; de most egészen romban fekszenek .... Az ország ezen része nagyon erdős és kevéssé látogattatik. Alig hihető, mily tömérdek számát láttuk a szárnyas vadnak . . . 25-kén Mohácsra érkeztünk, s megnéztük a mellette lévő mezöt, hol Lajos, az ország fiatal királya seregét, s életét elvesztette .... Nem akarom megnevezni mind azon kis falukat, melyekről semmi érdekest sem mondhatnék; de mindenütt meleg kályhát találtam s nagy bőségét főkép a vadkan s más vad húsnak, kivált a szárnyasoknak. Azon kevés számú nép, mely Magyarországot lakja, elég könnyen él: pénze nincs; de az erdők és mezők bőségben nyújtanak neki élelmet. Meg volt nekik parancsolva, hogy minden szükséglettel, sőt lóval is, a

békeajánlatait nem fogadta el. Egyébiránt is a diván békeajánlata még korán som oly hangú vala, hogy azt Becsben, a nyert diadalok után s az Eugen lángeszébe és szerencséjébe vetett bizodalom s a jövőre is ápolt remények mellett figyelembe vehették volna. Válaszul tehát azt nyerte a porta, hogy ha ajánlatai őszinték s elégtételre hajlandó, mindenekelőtt szükség, hogy a császári követet szabadságba helyezze s Becsbe ereszsze, hogy ott a szultán szándokait szóval adhassa elő; mert már a követ letartóztatása is nagy sérelmére van a császárnak. A porta ezután csakugyan szabadon eresztő a követet; de általa, valamint utóbb az angol követ Wortley Montagu által is, még mindig Temesvár visszaadását kívánta elfogadtatni a béke feltételeül. „Az ügyek, istennek hála, nincsenek oly rósz állapotban, hogy ilyféle feltételt el hányat csak kívánunk, ingyen lássanak el bennünket; de Wortley úr nem akarta e parancs igénybevételével nyomni a szegény falusi népet s mindig kifizette nekik teljes árát mindennek, a mire szükségünk volt. E váratlan nagylelkűség, mihez vajmi keveset vannak szokva, annyira meglepte őket, hogy távozásunkkor mindig erővel toltak reánk vagy egy tuczat kövér fáczánt, vagy más . oly neműt, ajándokul. Öltözetük nagyon primitív, állván csupán egyszerű juhbörből és hasonló anyagból készült süvegből és csizmákból·[1] . . . Leírván utóbb Eszéket, mely, úgymond, a török alatt gazdag s népes vala és kiterjedt kereskedést űzött, most azonban romokban fekszik, — 28-kán átmegy Bokorvárra (így nevezi Vukovárt). „Ez egy terjedelmes rácz város . . . Ott N. ezredes fogadott bennünket, a ki sehogy sem engedte, hogy máshova szálljunk, mint az ő lakásába, hol nejét, egy igen kellemes magyar asszonyságot, leányát és unokaleányát, két gyönyörű fiatal hölgyet, találtam ... A magyar asszonyok sokkal szebbek, mint az osztrákok; valamennyi bécsi szépség ezen országból való. Közönségesen igen fehérek és szép termetnek; . . . öltözetük igen jól illik rájok. Az ezredesné nyuszttal béllelt és prémezett vörös bársony felső öltönyt viselt, mely feszesen álla testéhez s egészen lábáig nyúlt le; az ríjjak szinte szorosan simulnak karjaira, Mellénye, elöl két sor kicsiny aranyból, gyöngyből vagy gyémántból készült gombokkal van begombolva. Fövegök nyuszt vágymás finom szőrméből van, melyről arany bojt lóg le az egyik oldalon. Szépen megvendégeltek; társalgásukat udvariasnak és kellemesnek találtam. Egy darabig még el is kisértek bennünket“, stb.

kellene fogadni“ írá Eugen herczcg a császárnak, midőn az a követ sürgönyét Bécsbe felküldötte [1]).

Eugen e levelet Pancsováról, jún. 15-kén irá Károlynak: midőn hadai épen átkelőben valának a Dunán; mert ez évben Nándorfehérvárnak, a szent harcz előházának megvétele lőn kitűzve a hadjárat czéljául. A tél és tavasz folytában mindeneket a legnagyobb erélylyel készített elő a gondos fővezér, hogy a nagy czélt elérhesse. A határszélek közelében több helyt nagy élelmi s táborszeri raktárakat, a Dunán az eddiginél erősebb hajóhadat készíttető; a Magyarországban telelt hadakat, még számos ezredekkel, melyek részben a német fejedelmektől fogadtattak zsoldba, szaporította meg. Nehogy godig Bercsényi, Csáky, Forgách vagy Esztcrházy Antal, “kik, mint hirlék, a kibujdosottakkal Lengyelországból betörni szándékoznak, az országban zavart támaszthassanak: egyrészről Virmont altábornagyhoz a Lengyelországban lévő osztrák követhez, utasítás küldetett, követne cl mindent, hogy a zavargók ott segedelemre ne találjanak; másrészről Károlyi Sándor altábornagy parancsot vett, hogy a tiszai megyékben Nógrádtól Erdélyig ügyeljen fel a belbékere, s e végett minden megye által egy-egy fegyveres csapatot állíttasson lábra; Bagosy László tábornokot néhány száz gyaloggal s a megyék hadi népével a Lengyelországból bevezető szorosokba rendelje, az útakat ott eltorlaszoltassa; szóval, minden betörést lehetetlenné tegyen.

Ezen óvatosság a császáriak részéről nem is volt felesleges azon hírek után, melyek Magyarország hangulatáról s a menekült bujdosókról Bécsbe hatottak. E hírek szerint a felvidéki protestáns lakosság gyanús gyülekezeteket tartott volna'-); Rákóczyt pedig a hollandi hírlapok már Törökország felé utaztatták[3]). Bár azonban e hírek alaptalanok

[1]) Arneth: II, 415. kövv. 423. köv.

[2]) A Kaneell. levéltárában lévő több okmány.

[3]) Quoique la Gazette de Hollande, pendent tout I’hyver me

voltak, mindazáltal a menekült magyarok sem maradtak tétlenségben.

Említők, miképen Bercsényi s a többi magyar tábornokok, az oláh fejedelemtől meghivatván, már a dunai tartományokban időzének; Pápai pedig a szultántól meghívó levelet is eszközlo ki Rákóczy számára s azzal a múlt év végén valóban meg is indult Marseillebe, ezt levél által is tudatván megindulta előtt a fejedelemmel. Rákóczy, e levelet vévén, mivel Pápainak a törökökkel kötött előleges egyezkedését nem helyeselte, azonnal válaszolá neki, hogy eljárását helyben nem hagyhatja; s őt Horváth Ferenczczel együtt oly szerződés megkötésére utasító s hatalmazta fel, mely szerint a török magát kötelezné, hogy neki, Rákóczynak, bizonyos összeget biztosít, melyen a sereget ő maga fogadhatná s a háborút a török seregtől függetlenül viselhetné a németek ellen; hogy továbbá a háború alatt elfoglalandó magyar jogú várakra s vidékekre a török semmi igényt nem tartand, Erdély s Magyarország jogait pedig semmi módon nem csorbítandja. Ily szerződés nélkül, úgymond, egy lépést sem tesz Francziaországból. Irt, sőt a franczia udvar által is íratott a Konstantinápolyban lévő franczia követnek is, gátolná meg a török követnek, ki Pápai tudósítása szerint érette küldetni határoztatott, megindítását, mielőtt ama szerződés megköttetnék.

Pápai azonban nem vette kezéhez a fejedelem levelét s 1717 tavaszán Párisba érkezett. „Csodálkoztam inkább mint örültem — mondja önéletirásában Rákóczy — midőn a szultánnak ezüst tokba rejtett arany pecsétes s aranyos betűkkel irt levelét előmutatta, minőt ama fejedelem csak a hatalmafaisait voyager et vaguer les meeres, je n'ay jamais joui d'une vie plus douce et plus tranquille, que depuis je tache de fairé ma cour au Roy des Rois dans cette solitude, dönt les charmes ont faite evanuir la vaine curiosité de scavoir ce qui se passe dans le monde". írja maga Rákóczy Grosboisból 1716-ki aug. 18-kán Gualterio bíbornokhoz. Magy. Történelmi Emlékek. Okmányok V, 287. köv.

sabb királyoknak szokott írni, s minővel az én elődeim közöl egyet sem tisztelt meg .... Pápai, mondja tovább, kivel a remeteség melletti erdőben többször találkoztam — elmondá a kajmakámnak, ki a szultán veje s első minisztere, nagy ígéreteit, melyeket a szultán nevében tett: miképen ez hajlandó Magyarország minden jogait és szabadságait helyreállítani, a lugosi, kárán sebesi és temesi bánságokat, sőt Havasalföldet is az országhoz visszakapcsolni; a háború viselésére két millió ötszázezer tallért rendelkezésemre bocsátani, melylyel egy rendes hadat alkothassak; miképen továbbá, a háború főleg az én tanácsaim szerint fog intéztetni, a béke pedig meg nem köttetik, mielőtt Erdély nekem visszaadatnék, Magyarország szabadságai pedig helyreállíttatnának.

Mind ez átalános szavakban meg volt írva a szultán levelében is, melyhez latin fordítás is volt kapcsolva . . . Itt tehát az idő, mondá Pápai, gyorsan felhasználni az alkalmat a haza javára. Az egész minisztérium egy értelemmel kívánja megérkeztemet, s az egész török nemzet, maga a szultán is reményt helyeznek személyemben; szükség, hogy e bizodalmát gyors megjelenésem által még növeljem s felhasználjam az időt, mely, akár legyőzetik, akár diadalmaskodik a jövő nyáron a török, minden esetre nagy változásnak lesz alája vetve, ha késedelmeskedem. A török ily ígéreteket még nem tett soha keresztény fejedelemnek; s ha ajánlatait megvetem, haragjában vagy elpusztíttathatja tatárjai által Magyarországot, vagy tábornokaim valamelyikét helyezheti az ügyek élére s az erdélyi fejedelemségbe.

Rákóczy e hírekkel nagyszombat napján kereste fel az Orleansi herczeget, XV Lajos kiskorúsága alatt az ország regensét. „Ez hasznosnak állítá ugyan Franciaországra nézve a háború folytatását; de még sem tanácslá, hogy személyemet annyi veszélynek tegyem ki, kivált mintán még az ígéretek is bizonytalanok. Figyelmeztetett a svéd király sorsára, s tudni állítá, hogy a török békét sürget a császárnál; várnám meg tehát a közelgő nyár végét. De én, úgymond,

azt válaszolám, hogy esküdt kötelességem, fejedelemségemet s híveimet saját életem veszedelmével is védenem. Maga a gondviselés nyújtja az alkalmat, hogy Magyarországot a törökök pusztításaitól megóvjam. Személyemet a veszélyektől megvédeni a gondviselés dolga“.

„Ön philozof, monda a herczeg, csodálom elhatározását?[1] Barátsága tehát nem akar sem abban megerősíteni, sem arról lebeszélni, s csak arról biztosít, hogy őszintén segíteni fog, a miben javamra lehet. — Néhány nap múlva Bercsényi gróf levelét vettem, melyben tudósíta, hogy Pápai távozta után ti Portára *hivatván,* a *franczia követtel együtt rosszall!* a Porta elhamarkodását, s jobban sikerülendőnek állítá az ügyet, ha a szerződés megjelenésem előtt forma szerint megköttetik. De a vezér és a kajmakám meghagyta neki, hogy azon ígéreteket, melyek a szultán nevében Pápainak tétettek, ő is ismételje s megérkezésemet sürgesse.“

Rákóczy c levél által elhatározásában megerősítve, Pápai által ezt a Portának is megüzente, tudtára adván egyszersmind, hogy mielőtt útnak indulna, hasznosnak látja, némely fejedelmek barátságát is biztosítani ez ügyekre nézve. Értesülvén ugyanis az Orleansi herczeg által, hogy Péter czár Hágába utazott s Francziaországot is meglátogatni szándékozik, eltökélte magát, hogy annak megérkezését bevárja. „A királyi paloták látogatása alkalmával, mond Rákóczy — vele aztán gyakran találkozván, szándékomat, melyet vele közlék, ő is veszélyesnek látta s arról irántam való jó akarata szerint lebeszélni ügyekezett; egyébiránt mindazáltal megígérte, hogy a török béke megszerzésében a közbenjárást, ha arra megkéretik elvállalja.[11]

Midőn a czár junius elején Párisi oda hagyta, már a török követ is, ki Rákóczyért küldetett volt, megérkezett Toulonban. Az orleansi herczeg s regens, ki Ausztriával ekkor békében élt, ennek semmiféle gyanúra nem akarván okot szolgáltatni, nem szívesen látta volna a török követnek Parisba jöttét. Rákóczy tehát Pápai által megizené neki,

hogy ott Toulonban várakozzék reá, míg útra kelhet. Épen okkor kezd vala híre szárnyalni, hogy Spanyolország Nápolyi visszafoglalni szándékozván, szinte háborút akar izenni a császárnak. E hír valóságát megtudni felette érdeklé Rákóczyt, mert annak nagy befolyása lehetett a török háborúra. Jobbára ezen ügy tehát egész augusztus közepéig visszatartá őt Párisban, midőn aztán a hír csakugyan megvalósúlván, párisi barátjaitól végbucsút vett s Marseillebe utazott.

A háború ekkoron már javában folyt Magyarország határain. A sereg, melyet Eugen június közepén Pancsovánál a Dunán átszállított, 61 gyalog zászlóaljból és 176 lovas századból áll vala; emezek ismét Pálfy János, amazok Heister tábornagyok vezérlete alá lévén helyezve. Ezeket utóbb még több, mind gyalog mind lovas hadak követték a főtáborba. Az egyos osztályok s dandárok vezérei ugyanazok voltak, kik a múlt évben Pétervárad és Temesvár alatt munkáltak közre a győzedelmek kivívásában: Sándor würtembergi herczeg, Stahremberg Miksa, Bevern herczeg, Mercy, Eegal, Harrach, Ebergényi, Nádasdy, Montecuccoli, Martigny, stb. tábornokok. De ezekhez most több ifjú kül fejedelmek s urak is csatlakoztak, kiket a hírvágy hozott a világhírű vezér hadi iskolájába; köztök volt a lengyel Szobieszky, Bécs egykori megsegitőjének unokája, Emanuel, V. János portugali király öcscse, Károly-Albert és Ferdinánd bajor és számos más német és franczia fejedelmek és herczegek.

Június 18-dikán Nándorfehérvár fekvését s a vidéket szemlére vévén, Eugen maga tűzte ki a táborhelyet, s azonnal nagy erélylyel kezd vala munkáltatni a sánczokon, melyekkel táborát nemcsak a vár felől, hanem s még inkább háta mögött megerősíttetni akarta, nem kételkedvén, hogy a török egész fegyverhatalmát síkra állítandja ezen első rangú

[1]) Károlyi Sándor önéletírása.

várának megsegítésére. A tábor egyik szárnyával a Dunára, másikkal a Szávára támaszkodék, s mind a két folyamon keresztül hidak által tétetett kapcsolatba a magyar földdel. A hajóhad, melyben a kisebb sajkák mellett kiloncz nagyobb 46 ágyús hajó létezett, a dunai hid két oldalán állíttatott fel, hogy azt mind a Belgrád mellett lévő török naszádok,, mind az alulról a várbeliek segélyére jöhető ellenséges hajók ellen megvédjék. És ekként a vár mind a száraz!, mind a vizi oldalról teljesen el lőn zárva; mert mi alatt a vár körül a tábor sánczai ásatnak vala, a törököt Eugen Zimonyból is kiüzette, s a hídfőknél, mind a Duna mind a Száva balpartján, egy-egy erődöt készíttető, s azokba is elég katonát helyeze az onnan megkísérthető támadás visszaverésére. Szóval, mindeneket oly gondosan intéz vala, hogy a győzedelemben senki sem kételkedők, bár a várat a vitéz Musztafa basa alatt mintegy 30 ezer őr s 600 ágyú védelmező, Chalil nagyvezér pedig egy rémséges tábort vont össze Nisszánál, hogy avval a vár segedelmére jőjön.

Még nem készültek el a tábor sánczai s az ágyútelepek, midőn jul. 13-dikán egy iszonyú vihar mind a dunai mind a szávai hidat elszakasztá s több hajót elsülyeszte. A törökök e szerencsétlenség hatására számítván, azonnal egy erős dandárt szállítának át a Száván, hogy annak hidmaradványait végkép elrontsák; de a hídfő sánczaiban lévő őrségtől, mely a táborból is megsegíttetett, vitézül visszafizettek. A törököknek azon kitörésöknél sem volt több szerencséjük, melyet jul. 17-kén kisérlének meg a dunai híd körül lévő, még bevégezetlen sánczmunkák ellen. Az ott fekvő császáriak, eleinte megzavarodván, visszahúzódtak ugyan; de a rögtön segedelmükre érkezett lovasságtól gyámolítva, csakhamar ismét rendbe sorakoztak, s a támadókat jelentékeny veszteséggel visszakergették.

Néhány nap múlva ezután nemcsak a megszakgatott hidak helyreállítva, hanem a földmunkák s az ágyútelepek is teljesen bevégezve lévén, Eugen minden oldalról oly

rémítő ágyúzást kezdetett a vár ellen, hogy annak, kivált a vízre néző gyöngébb oldalán rövid idő alatt nagy rések nyíltak, házai, utczái romba dűltek vagy elégtek. Az őrség az első napokban élénken viszonzá a tüzet; ágyútelepei azonban a mieink jól irányzott tüzétől mindinkább elnémíttattak. De ekkoron már a segély is közelge számukra. Chalil nagyvezér 200 ezernyi seregével július végső napjaiban megérkezett s Eugen sánczai mögött egy ágyúlövésnyire szállott táborba. A török, mihelyt megtelepedett s táborát szinte megerősítette, hevesen kezdé lövetni a császári tábort, úgyhogy az ostromlók mintegy ostromlovakká váltak.

Még komolyabb veszély fenyegető a mieinket azon esetben, ha a nagyvezérnek valamely módon sikerülne a várbeliekkel szót váltania, s ellenök mind a két oldalról egyszerre intézni támadását. Hogy ezt Chalil basa mindenkép ügyekezni fog megkísérteni, kétsége nem lehetett Eugennek, ha meggondoló, hogy az ellenség ily roppant tábort már az eleségszerzés nehézsége miatt sem hagyat sokáig tétlenül, egyedül zárlatra szorítkozva: ő tehát elhatározó mennél elébb megelőzni a török támadását. A számítás helyessége nemsokára kiderült. Midőn Temesvár a múlt évben kapuit a győzőnek megnyitotta, a kivonuló török őrség azon kuruezoknak is szabad elköltözést kötött volt ki, kik a szatmári békekötés után, hódolni bármi okból nem akarván, Temesvárra vonúltak s török szolgálatba álltak. Ezek egyike, Vékony János — miként Károlyi Sándor tudósít — biztosító Pálfy Jánost, „hogy most elmegyen ugyan a törökkel, de a jövő esztendőbeli hadjáratkor micsoda készülettel és' erővel fog a vezér megindulni, ő herczegségének szolgalatjára, jó tudósítással fog megjelenni“. És épen Vékony János volt az, kit a nagyvezér most levéllel külde a várba, hírül vinni Musztafa basának a maga szándokait. Vékony, múlt évi ígérete szerint, a levelet egyenesen Pálfyhoz vitte, és szóval is hasznos tudósítást hozott a török tábor ügyeiről. Eugen ő körülményekről értesíttetvén, a kuruczot a levéllel

együtt menni engedé, a hova küldetett, meghagyatván neki hogy a várbeliek válaszával térjen vissza; mit aztán Vékony nem is mulaszta el teljesíteni a török szándokairól. Eugen ekkép értesülve lévén, tábornokai főbbjeit hadi tanácsba gyüjté, hol a török tábor megtámadása más napra elhatároztatván, az ütközetre minden intézkedések megtétettek. Browne altábornagy nyolez gyalog zászlóaljjal, Viárd altábornagy hét lovas ezreddel a víárkokhoz rendeltetett, hogy azokat a várbeliek netalán mcgkisérlendő kitörése ellen védelmezzék. Négy zászlóalj a sánezok őrizetére hagyatott. A többi összes haderő parancsot vön, éjfél tájban csöndesen kivonúlni a táborból s a meghatározott csatarendbe helyezkedni. A gyalogság a közepén Sándor würtembergi herczeg, a lovasság a két szárnyon Pálfy parancsai alatt álla; az egyes osztályokat Sándor herczeg alatt, Stahremberg, Harrach és Bevern herezeg —, Pálfy alatt a jobb szárnyon Ebergényi, Battée és Mercy, a balon Montecuccoli, Nádasdy és Martigny vezényelték. Seckendorf altábornagy 15 zászlóaljjal a harezrendek mögött tartalékul maradt. Camus, a tüzérség parancsnoka, rendeletet von, hogy a város ellen szünet nélkül a leghevesebb tüzelést folytassa.

Midőn a sereg pár órával hajnal előtt az ellenség tábora felé megindult, sűrű köd száll vala a vidékre, mely a mieink mozdulatait elfödte ugyan az ellenség szemei elől, de egyszersmind a mozdulat rendszerességét is gátolta. Pálfy tábornagy, ki a jobb szárnyon első harczvonalával közelítő meg legelőbb az ellenséget, a sűrű ködben váratlanúl egy sánezra bukkant, melyet a Száva felé azon éjjel hánytak fel a törökök. Az ott állomásozó jancsárok a mieinket észrevévén, az egész tábort fellármázták, minek következtében az

[1]) Vékony aztán a török elleni harezban is résztvett és meg is sebesült. Szolgálatai jutalmául utóbb kapitányi rangra emeltetvén, Károlyi Sándor mellé küldetett. — Károlyi önéletírása.

szinte fegyvert ragadt. Ez alatt Pálfy az árkokon áthatolván, kemény harczot kezd a mind sűrűbb tömegekben összecsődülő ellenséggel; majd a második harczvonal által is megsegittetvén, a törököt e szárnyon, egy véres viadal után, futásra kényszeríti. Ugyanazon időben Stahremberg a közép jobbján lévő gyalogságot is az ellenség sánczainak ostromára vezeti, s azokat makacs ellentállás után megveszi, az ágyúkat elfoglalja, védőit levágja vagy megszalasztja. Kissé beljebb azonban újabb ellentállásra sorakozának a törökök; de homlokban gyalogságunk, oldalt lovasságunk által vágatva, nyomatva, most sem bírják kiállani a harczot, s túlnyomó számuk daczára futásban keresnek menekülést.

E közben balszárnyunkon is megkezdődék a harcz. Gyalogságunk, a tábor árkáig nyomulván, azt hevesen víni kezdi s egy öldöklő viadal után hatalmába ejti. Csak a középpontunkkal szemközt álló török csapatok maradtak még megtámadatlanul; mert, a sűrű ködben, mely tíz lépésnyire sem engede látni, harczvonalunk itt megszakadt, s mivel jobb szárnyunk nagyon a Száva felé fordult, a középpontban nagy hézag támadt. A törökök itt ellentállásra nem találván, sánczaikból mind nagyobb tömegekben s mind előbbre nyomulának a hézagba, a nélkül, hogy a nagy előnyt, melybe a véletlen által jutottak, a sűrű köd miatt észrevették s felhasználták volna.

Nyolcz óra volt, midőn a keletkező szellő a ködöt elszéleszté, s Eugennek, ki a balszárnyon egy magaslatról lesé az ütközet fejleményét, végre látni engedé a rémítő veszélyt, mely onnan eredt, hogy a középponton támadt hézagba az ellenség nagy tömegei ékelték be magukat, s előnyös helyzetüket most, a köd oszoltával, ők is erélyesen felhasználni kezdék. 0 tehát azonnal a balszárny gyalogságának második harezsorához vágtat s avval saját vezénylete alatt rohan az ellenségre. Majd a würtembergi herczeg is a veszélyes pont felé fordul. De a törökök sem hajlandók egy könnyen feladni előnyüket s a császáriak ismételt rohanásait vitézül felfogva,

eredménytelenné teszik. A harcz itt mind a két részről nagy megátalkodottsággal hosszasan foly vala, mígnem Eugen a sánczok őrizetére hagyott Viard lovasságát is előparancsolja, s az ellenséget általa oldalba fogatja. Ez végre engedni kénytelen, sánczai közé vonúl vissza, s ágyútelepei mögött sorakozik végső ellentállásra. De most már itt sem képes visszatartóztatni győzedelmes vitézeinket, kik szuronyszegezve rohannak a köztök egész barázdákat nyitó ütegekre, azokat hatalmokba ejtik, s az ellenséget ezen utósó állásából is kivetik. Egy órával a köd eloszlása után, kilencz óra tájban, az ellenség az egész harczvonal hosszában legyőzetve, nagy sietséggel hagyá el táborát; azontúl pedig rendetlen futásban keresett menekvést. De az utána eredt huszárság, s a mindenoldalról feltámadt szerb népség, a futamlók közöl is sokakat levágott.

Eugen a dicső győzedelem után a török tábor előtti magaslatokra állítá fel hadait, s nehogy a tábor felprédálása alatt támadható rendetlenségben a bár megfutott, de nagy száma miatt meg nem vethető ellenség ösztönt nyerjen a visszatérésre, minden zászlóaljból csak bizonyos számú vitézt szabadíta fel, hogy a maguk és társaik számára zsákmányt hozzanak az ellenség táborából. A zsákmány tömérdek vala. Egyebek közt mintegy 200 ágyú, 50 zászló, 9 lófark, 3000 mindenfélével terhelt szekér s a marhának oly nagy sokasága találtatott a táborban, hogy egy forinton három tevét is lehetett venni. Az ütközet s üldözés alatt elesett törökök számát 20—22 ezerre teszik. A mi veszteségünk, tekintve a harezoló tömegek s a győzedelem nagyságát, aránylag csekély, 1500 halottból s 3500 sebesültből állott. Amazok közt ismét egy Pálfy, a tábornagy legidősb fia, esett áldozatul.

A várbeliek a sürü köd s az ellcnök intézett rendkívüli tüzelés miatt csak ennek szűntével láták a szomorú valóságot, mely őket a megsegélés minden reményétől megfosztotta. A roppant tábor veresége annyira lehangolta őket, hogy már a következő napon kitűzték a fehér zászlót, s két

tisztet küldtek táborunkba a feladási szerződvény megkötésére. E szerint az őrség s lakosság minden vagyonával szabadon kiköltözhetett; a hadi szerek azonban s a hajók a győztesek birtokában maradtak. Aug. 22-én Nándorfehérvárban nem létezett többé török. A tudósításban, melyet Eugen aug. 25-kén a császárhoz küldött, egesz seregének vitézségét magasztalván, különösen Pálfy János tábornagyot, Sándor würtembergi herczeget, Veterani altábornagyot, s az utóbb még nagyobb hírre jutott Khevenhüller ezredest ajánlá a császár kegyelmeibe[1]).

Míg az Al-Dunánál ezek történnek vala, Károlyi Sán- Á tatárok dór, kire az ország belbékéjének fentartása bízatott, kémei betörése. által már julius vége óta több ízben hírét vette, hogy a tatárok betörni készülnek. Ő erről mind Eugen herczeget, mind a főhadi tanácsot azonnal értesíté, kérvén őket, engednék meg, hogy a megyékben külön-külön felállított katonaságot egy hadtestbe egyesíthesse. De az engodelem erre megtagadtatott, hihetőleg, mivel híre futott, hogy Eszterházy Antal s más bujdosók is a' tatárokkal jőnek, s Bécsben attól félnek vala, netalán az egyesítendő nemzeti sereg is hozzájok csatlakozzék. De valamint a bujdosók betöréséről szárnyaló hír meg nem valósult, úgy attól, ha megtörtént volna, sem lehetett alaposan tartani, hogy az országban maguknak nagyobb pártot szerezzenek. Károlyi ekként jelentékenyebb erővel nem rendelkezhetvén, gondját csak arra fordítá, hogy a határszéli szorosokat cltorlaszoltassa s a betörést, mennyire lehet, megnehezítse.

A tatárok, mintegy 25 ezren, csakugyan betörtek Besztercze felől Erdélybe, s a borgói sánezokban lévő német századot levágván, dúlva, rabolva haladtak Szamosújvárig. Innen egy részök a rabbá tett néppel és zsákmánynyal, hogy azt Moldvába szállítsa, visszavonúlt Besztercze felé; más

[1]) Schmitt: Impel. Ottóm. 438. Ferrari: De hello Pannon. 117, kövv. Arneth: II. 424. kövv.

részük pedig, a khán fiának vezérlete alatt, Deés felé Belső-Szolnok és Kővár megyéken keresztül Nagy-Bányának fordula, hova épen akkor érkeznek vala meg, Szent-Bertalan napján, midőn Károlyi Sándor Nagy-Károlyban a nándor-fehérvári győzedelmet örömlövésekkel üdvözlé s „Te Deumot“ tarta. Ereje az ellentállásra nem lévén, a Tiszához sietett, hogy a hajdúkat s jászokat fegyverre szólítsa. Ez alatt a tatárok Szatmár mellett elhaladván, a Szamosközt, utóbb Ugocsa megyét rabolták, hol felette sok kárt tőnek.

Eugen a betörésről értesülvén, Viárdot két ezreddel haladék nélkül Erdélybe, Martignyt pedig négy ezreddel, Pancsován, Aradon keresztül a Felső-Tiszához indítá. De mielőtt ezek megérkeztek, Bagosy László egy éjen, alig száz emberrel táborukra ütvén, három ezer rabnál többet megszabadított, s oly zavart okozott a támadó hadat nagyobbnak vélt tatárokban, hogy azok rögtön nyakrafőre Mármaros felé fordulónak. Majd Károlyi is titánok eredt az összegyűjtött tiszavidéki nemességgel s a jászokkal. De az alatt az összecsoportosult nagy-bányai, felső-bányai s mármarosi nép, a megeredt esőtől elázott tatárokat egy szoros völgyben megtámadván, megverte, sok keresztény rabot megszabadított s mintegy 9000 lovat nyert el tőlök. Károlyinak megérkezett előhada őket ezután Mármarosból is szerencsésen ki kergette *)

Salzer altábornagy s nagyváradi parancsnok, és Kucklánder ezredes, huszti várnagy, amaz aug. 30-dikáh, emez sept. 3-dikán Eugenhez írt leveleikben élesen vádolják vala Károlyi Sándort, hogy bár reábízatott a felvidék védelme, ő e helyett csak a maga biztosságáról gondoskodik, s tétlenül nézi, miként égeti, dúlja, rombolja az ellenség a mezővárosokat, falvakat, templomokat, miként hurczolja rabságra a nép ezreit. De e vád alaptalansága eléggé kiderül abból,

[1]) Károlyi Sándor önéletírása, és ugyanannak „Relatiója“. Századok: I, 57. kövv.

hogy Károlyi minden sürgetései daczára sem nyerhetett engedelmet arra, hogy az egyes megyékben felállított csapatokat összevonhassa; a körülötte lévő, alig száz főnyi huszár csapattal pedig csak nem állíthatta meg a több ezernyi ellenséget. A német parancsnokok, kik ellene ama vádakat emelték, vagy e körülményről nem valának értesülve; vagy az irigység s gyűlölség szóla belőlük az altábornagy! rangját nem a császári seregben, hanem még a kuruczok élén nyert s még is elejökbe tett hazafi ellen. Hogy Károlyi e nehéz körülmények közt nem saját személyének hanem hazájának megmentésében fáradott, s tett annyit, mennyit csak lehetett, nyilván kitűnik Eugennek, kit e tekintetben részrehajlás vádja bizonyára nem érhet, septemb. 16-dikán Zimonyból kelt leveleiből, melyekben őt az ellenség visszaűzéséré tett intézkedéseiért, a veszélyes körülmények közt tanúsított hűségéért s buzgalmáért a leghizelgőbb dicséretekkel halmozza el; s a szót tettel is követvén, neki, eddigelő csak a ezímet viselőnek, ezóta altábornagyi díját is kijáratta[1]).

Mennél fényesebb volt a nándorfehérvári győzedelem, annál inkább boszonthatá a dicső vezért az, hogy Horvátországban a császári fegyverek nemi csorbát szenvedtek. Petrás Miksa tábornok s bródi parancsnok, a főtáborból némi segélyt nyervén, Zwornik ostromát kisérlé meg; mi azonban a derék tábornok megsebesültének következtében sükeretlen maradt. Szerencsétlenebbek voltak még Draskovich János és Königsegg tábornokok Novinál. A helyett, hogy e várat megvették volna, alóla visszanyomattak, s hazatértökben még egyszer megtámadtatván, majdnem egész dandárokat elvesztették; Draskovich maga is bajosan menekült meg Kosztainicza falai mögé. A vereség miatt Eugen nemcsak a két vezénylő tábornokot, hanem a határszélek főparancsno-

[1]) Károlyi Sándor önéletírása. Schmitt: Imper. Ottóm. II. 444. Arneth: II, 439. kövv. ki azonban szokása szerint itt is, mint minden más alkalommal, elárulja gyűlöletét a magyar ellen.

kát Heister Hannibal altábornagyot is okolta, kit is aztán alkalmasabb egyéniséggel kívánt pótoltatni

Szerencsésebbek valónak az Al-Dunánál Eszterházy Józsof és Splényi tábornokok. Amaz feladatul nyerte Eugentől, hogy Újpalánkát, melyet a törökök megszállani szándékoztak, védje meg; egyszersmind pedig kémlelje ki, mi szándéka van amaz ellenséges hadtestnek, mely a nándorfehérvári ütközet után a futamlókból ti tájon összegyüjtetett. Eszterházy hat század válogatott huszárral s egy század szerbbel indult meg. Az ellenséget megközelítvén, bár azt a maga csapatánál többszörösen számosabbnak látá, bátran megtámadta, s megfutamítván, tiz ágyúját s minden pogygyászát elnyerte. Hasonló győzedelmet vívott ki Splényi egy más török hadon, mely Orsóvá felől tört be a temesi bánságba; miután pedig azt kiűzte, csak 1500-ra menő dandáréval Orsovát is megszállotta. Az őrség, mely a múlt évben oly erélyesen áll vala ellent Mercynek, most a belgrádi vereség benyomása alatt, alig pillantó meg a magyar hadat, azonnal hajókra rakodott s a várat ellentállás nélkül engedte át Splényinek[2]).

Az örömet, melyet a nándorfehérvári fényes diadal éb-[E]y°k. vesztett, a külviszonyok tekintetében némi aggályok zavarták a bécsi udvarnál. Francziaország ugyan, Ausztriának ezen örökös ellensége, mióta XIV Lajos halálával az orkansi herczeg, mint regens, kezeibe jutott a kormány, hagyományos politikáját megváltoztatva, mindinkább közeledek a császárhoz; de annál ellenségesebb érzelmeket táplál vala magában ellene V Fülep spanyol király. Midőn a felek, melyek a spanyol örökösödési háborúban egymás ellenében álltak vala, egymással részint az utrechti, részint a radstadti s badeni békekötésekben kibékültek, az ellenséges viszony-

[1]) Arneth e. h. 441.

[2]) Schmitt e. h. Kolinovics: Posthuma memória C. Jós. Eszterházy 151.

nak a fő vetélytársak, Károly és Fülep közt még koránt sem szakadt vége. Károly még nem mondott le végkép igényeiről Spanyolországra; Fülep pedig visszaszerezni óhajtá Spanyolországnak azon olasz és németalföldi birtokait, melyek a háború végével Károly kezén maradtak; s erre most, ennek elfoglaltsága alatt a törökkel, a legjobb alkalmat látá ajánlkozni. Hajóhadait tehát felkészítvén, a nyár vége felé elébb Szardínia szigetét, majd Szicíliát is hatalmába ejtette.

De még más oldalról is ügyekezett a spanyol király s minisztere, Alberoni cardinál bonyodalmakat készíteni Károlynak; mert bár, miként fentebb láttuk, maga Rákóczy sem maradt tétlen, kétséget mindazáltal nem szenved, hogy elhatározására, miszerint a törökkel szövetkezni készült, a spanyol udvarnak is nem csekély befolyása volt.

Rákóczy, midőn aug. közepén Párist elhagyta, nem kecsegteté ugyan magát felette nagy reményekkel: ilyenekre sem az európai viszonyokban, sem Magyarország belállapotában nem talált elegendő alapot. Mióta látá, hogy Franciaország, hagyományos politikája ellenére, a bécsi udvar barátságát keresi, s ez, az egy Spanyolországot kivéve valamennyi többi hatalmakkal is jó viszonyban áll: abban keveset bízhata, hogy a török huzamosabban képes legyen folytatni a háborút a császárral, kivált miután ez oly hadvezért állíthat seregei élére, mint Eugen herczeg Syanyolország hadi hatalma ekkoron már sokkal csekélyebb volt, mintsem hogy az a császárt, oly távol fekvő harcztéren, mint Olaszország, — hova ez a szárazon küldhető hadait, míg Spanyolországnak csak a tenger áll vala nyitva, — tetemesen gátolhatta volna abban, hogy a háborút Károly egész hatalmával folytassa a török ellen. Bár tehát a spanyol 1717 elejétől fogva nagy buzgalommal készül vala a császárt

[1]) Rákóczy levele (lualterio bíbornukhoz. Magy. Történ. Emi. Okmánytár V, 292.

Olaszországban megtámadni; Rákóczynak alig lehetett kétsége, hogy a császár ezen évben is képes leend egész hadi hatalmát a török ellen fordítani; minélfogva a jelen évi hadjárata sem leend kevesbbé szerencsés a múlt évinél. Azt pedig eleve is tudhatá, hogy a török, ha ismét megveretik, békét keresend, mit a császár sem fog megtagadni; mert nem vala titok előtte, hogy egyrészről Franczia- és Angolország is minden módon ügyekeznek a békét helyreállítani; más részről pedig ez fő kívánsága Károlynak magának is, mind hogy annál erélyesebben léphessen fel régi vetélytársa, Fiilep ellen, mind hogy a nőági örökösödést megalapíthassa a maga nemzetségében.

De a magyarországi viszonyok sem oly színben mutatkoztak Rákóczy előtt, hogy e tekintetben felette vérmes reményeknek engedhette volna oda magát. Tőle magától tudjuk, hogy valamint a közönséges európai viszonyokat, úgy hazája ügyét is folyton élénk figyelemmel kísérte. Tudhatá, s tudá is ennélfogva, hogy itt ugyan nem szüntetett meg minden oka az elégületlenségnek: — hogy, egyebek közt, a protestánsok, kiknek kívánatait az 1715-diki 30 és 31-dik t. czikk ki nem elégítette, még folyton visszasovárognak a lelkiösmereti szabadság azon élvezetére, melyet a szécsényi gyűlésen ő alapított vala meg; hogy, továbbá, mind a nemesség, mind a nép felette zúgolódik a kimerült ország erejét meghaladó „porcziozás“ ellen, mely, mióta a török háború megkezdődött, évenkint rendkívüli gyűléseken, az úgynevezett országos concursusokon, szokott kivettetni[1]); hogy a vármegyék e porcziók súlya alatt mármár roskadoznak, s a nép, e porcziózáson felül alig győzi az erődítések körül parancsolt ingyen munkát, a hadsereg ellátására kívánt ingyen fuvarozást, a bentelelő roppant hadak szállásolásával pedig annyira terheltetik, hogy némely vidékeken csoportosan megszökik, s kibujdosás által (igyekszik mene-

[1]) Károlyi Sándor önéletírása.

külni az elviselhetetlen zaklatástól stb.[1]). — Tudhatná — mondám — Rákóczy, hogy ezen s hasonló okok miatt az alsó és közép osztályokban sok a panasz országszerte; oly közönséges felkelésre mindazáltal, mint 1703-ban történt, nem számíthat.

Ha az urak már akkor is nagyobb részben elvonták magukat a nemzettől s Bécsbe menekültek: sejtheté, hogy most ezekből még kevesebben fognak hozzá csatlakozni. Jól tudta ő, hogy az udvar, kivált a nőági örökösödést illető terveinek sükerítése végett, azóta sokban megváltoztatta politikáját Magyarország irányában. Hadait, bár a háború óta nagyobb számban telelteti is az országban, mintsem ennek ereje győzné, de azokat általában jobb fegyelemben tartja [a]); s legalább az uraknak nem ad okot ellenök panaszkodni. A püspökségeket s más jövedelmes egyházi javadalmakat nagy úri nemzetségek fiainak osztogatja; az urakat szívesebben látja az udvarnál, számosokat közölök kitüntetésekben részesít; kiktől azért nem is várható egyéb, mint, hogy minden módon ügyekezni fognak fentartani az osztrák házat[3]). Tapasztalásból tudta pedig mennyire csökkentheti a felkelés sükerét az úri osztály különválása a nemzettől. A közép és alsó osztályokban, a nemességben és a népben még most is rendületlen volt ugyan bizodalma, hogy kedvező körülmények közt nagy számmal gyülendene zászlai alá; de, a múlt felkelés alatt szerzett tapasztalatai után, csupán ezektől nem várhatott sükert; sőt jól tudá, hogy még a nemesség is csak azon esetben fogna számosabban hozzácsatlakozni, ha őt nagyobb külsegélylyel látná megjelenni az országban, mintsem elébb történt vala.

[1]) Ld. az 1717-ben Pozsonyban tartott regnicolaris concursusból kelt feliratot. Katonánál: Hist. Crit. XXXVIII, 336. kövv.

[2]) Az átvonuló vagy beszállásolt katonaság azonban a szigorú tilalmak ellenére még sok zsarlást űzött. L. Halas város történetét. 19. k.

[3]) Rákóczy lev. 1722. febr. 24-röl az orleansi hghez. Fiedler: Actenstücke II, 501. kövv.

Azonban, ha múlhatatlannak látta is Rákóczy a tetemesebb külsegélyt valamelg újabb felkelési kísérlet sükerére: ily segélyül ő egyátaljában nem török hadakat kívánt maga mellé. A török hadak iránt most még kevesebb bizodalommal viseltetett, mint felkelése idejében, midőn, mint tudjuk, nemcsak nem kereste, hanem elfogadni sem akarta a török hadak segedelmét. Tudta ugyanis, hogy a muzulmánok nem örömest szolgálnak keresztény tisztek alatt; ezek nélkül pedig a török hadak, mint az utolsó évek eseményei eléggé tanúsiták, a keresztények kifejlettebb hadi tudományának ellentállni nem képesek. Nagy hátrányt látott a török hadakra nézve abban is, hogy azok télen nem szolgálnak; minélfogva, ha nyáron át nyerne is velők némi előnyt, télen mind azt ismét elvesztené; s így csak pusztításoknak tenné ki hazáját. Végre, még aziránt sem tudta magát megnyugtatni, vájjon a töröknek, ha győzne, nem támadna-e kedve, Magyarországot megint saját uralma alá vetni. Tudta ugyan, miképen a porta maga is belátja, hogy ez a jelen körülmények közt nem volna érdekében; de vájjon nem fogná-e a netalán győzedelmes katonaság azt a szultán és miniszterei ellenére is kívánni?

Mind ezt éretten megfontolta volt Rákóczy,'midőn a török őt grosboisi magányában ajánlataival fölkereste; s minthogy ezen ajánlatok csak átalánosak s határozatlanok voltak, nem nagy kedvet érze magában elhagynia megkedvelt remeteségét. Válaszul tehát azt adá a portának: hogy ő csak azon esetben lenne hajlandó egy felkelést megkísérteni Magyarországon, ha a török őt biztosítaná, hogy elegendő költséggel kész őt ellátni a végre, hogy keresztény alattvalóiból szedhessen magának annyi sereget, mennyit a vállalat sükerére szükségesnek látand. A török, mint fentebb elbeszéltük, jelen szorongatott állapotában, bár csak Pápai szóbeli izenete által ezt is egész készséggel megígérte; s Rákóczy Marseilleben September első felében a hosszú útra mindenkép felkészülve, szolgáit, podgyászát sept. 15-kén az őt

váró hajóra szállíttatván, más nap maga is beszálla. Nagy boszúságára, az ajándékokat, melyeket Parisban a szultán s basák számára megrendelt, még mind nem találta a hajón. De volt ennél nagyobb baj is. „A kapucsi basa — úgymond életirásában a fejedelem, — az indulást sürgette; de sürgették ezt a Párisból vett hírek is. Pár nappal elébb, mintsem a karthausi remeteséget (szept. 6-kán) meglátogattam, több barátomtól leveleket vettem Párisból, melyekben tudósítónak, hogy a török Belgrádnál megveretett, s a vezér iszonyú veszteségével az erőd is megvétetett, a spanyol hajóhad pedig Szardíniát elfoglalván, a császárnak háborút izent .... Barátaim sürgetőnek, ne folytatnám útamat, s térnék vissza; de miután istenhez fordulva, szívemet minden veszélyek ellen megerősítve éreztem, sem a török veresége sem a vár elveszte nem tett reám benyomást; egyedül a békekötés aggasztott; ezt pedig meggátolni vagy elhalasztani csak utazásom által remélhetém. Úgy hittem, soha sem felehetek meg jobban a törökök bennem helyezett bizodalmának, mint ha most, súlyos körülményeik közt sietek támogatásukra. De mind ennél inkább indított az, hogy isten akaratát teljesítem; mert te látod uram, hogy, sem a fejedelemségre nem vágytam, sem a háborút s boszúállást nem kívántam, sem a veszélyektől nem irtóztam. Közönyös volt reám nézve, mely úton járok, csak azon járjak, melyet te tűztél ki nekem“.

Miután tehát D’Abrac gróf által a spanyol királyt elindulásáról értesítette s arra kérte, hogy küldene hozzá Törökországba oly utasítással ellátott követet, kinek közbenjártával a közös ellenség ellen a török szövetséget is eszközölhesse; szept. 16-kán a Hyeri szigetekhez hajózott, s onnan a török követet Pápaival előre küldvén, maga csak az elkésett ajándék-tárgyak megérkezte után, sept. 21-kén folytatta útját mintegy 40 személyből álló kíséretével Törökországba, hol octób. 10-kén kötött ki Gallipoliban [1]).

[1]) Rákóczy önéletírása (Coniessiones). Szint az ó levele az orleηlῖ. A töröknek ekkoron már, az angolok, franciák s hol-

r

landiak tanácsai szerint is, minden törekvése oda volt irányozva, hogy békét kössön Károly császárral. Musztafa basa a volt nándorfehérvári parancsnok, már szept. 5-kén békeajánlatot tett volt kormánya nevében Eugen herczegnek, kitől aztán oly választ vett, miszerint a császár sem ellenzi, hogy a béke tárgyalása végett a két fél meghatalmazottjai valahol találkozzanak. Találkozási helyül utóbb Passza rovicz, egy szerb kis város, lőn kitűzve. És ekként, mielőtt Rákóczy a török földön kikötött, már mindenek a békére néznek vala; mert maga a bécsi udvar is világos jeleit adta békevágyainak.

A török Rákóczyt, ki mindenütt nagy kitüntetéssel fogadtatott, s a táborból visszatért Chalil nagyvezérrel dec. 12-kén, magával a szultánnal pedig 1718-ki január 4-kén Drinápolyban hosszabban értekezett, nem szűnt meg Ígéretekkel kecsegtetni, s e közben Magyarországban vagy Erdélyben némi tüntetések végrehajtására ösztönözni. De miután a porta, elébbi ígérete szerint, megengedni vonakodott, hogy a fejedelem a keresztény alattvalókból szedjen hadat, Rákóczy hamar meggyőződött a biztatások hiúsága felől, kiváltmiután még a franczia követet is mindenben maga ellen működni tapasztalta. Arra tehát, hogy, mint a török kívánta, hazájába felszólításokat intézzen, a népet fegyverfogásra izgassa, semmi módon sem vala rábírható, bár személye c miatt eleinte nem csekély veszélyben forog vala a török részéről[1]). Ha daczára azon általtásoknak, melyekkel a törökök szándokaikat a béke tekintetében előtte minden módon elfedni ügyekezének, nem volt volna is eddigelé meggyőződve, hogy fő törekvésük a béke megkötése: május 9-ke óta eziránt semmi kétsége sem lehetett többé. E napon bukott meg

ansi herczeghez 1722-ki máj. 24-ről. Fiedlernél II, 513. Mikes Kelemen. Toldy kiadása I, 3. 39. I. I

[1]) Fiedler e. h Rákóczy önéletírása..

ugyanis Chalil basa s pótoltatott a fővezérségben Ibrahim kajmakám, a szultán veje s a békepárt főnöke által. E kinevezés után a béke megalakultán senki sem kételkedett többé. S bár az új nagyvezér junius 6-kán nagy pompával indult meg némi hadakkal Szófia felé, mindenki tudta miképen ez nem más okból történik, mint hogy a passzaroviczi békealkudozásoknak kedvezőbb irányt adjon[1]).

Eákóczy látván a török békülési szándokait, tanácsié a portának, hogy necsak az angol és hollandi hatalmak, hanem egyszersmind Franczia-, Lengyel-, Porosz- és Muszkaország közbenjárását is vegye igénybe a béke megkötésére. Ő ugyanis két congressus megtartását tette indítványba, melyek nemcsak a töröknek, hanem Ausztriának is határokat szabnának. A porta készséggel fogadta a tervet, s tett is aziránt lépéseket a francziánál. De a franczia kabinet, melyet ekkoron a spanyol iránti féltékenysége mind közelebb vitt Ausztriához, késedezék a válaszszal; minek következtében a török, nem halaszthatván tovább a béke megkötését, biztosait végre elküldötte Passzaroviczba[2]).

A békealkut itt Károly részéről gróf Virmont táborszernagy, s Talmann és Fleischmann hadi tanácsosok intézők; Magyarország részéről b. Sándor Gáspár, Horvátországéról Antolics János adattak a biztosok mellé segédekül, de ezeknek alig volt valamely befolyásuk [3]). Velenczét, mint a császár szövetségesét Ruzini Carlo képviselte. A török Ibrahim szilihdárt, Mahomed effendit, a tüzérség felügyelőjét és Maurocordato oláh vajdát küldé oda biztosokul. Jelen voltak még Anglia és Holland, mint közbenjáró hatalmak, részéről sir Robert Sutton és Coliers Jakab.

Már a felek felhatalmazó leveleiben a jelen birtokálla-

[1]) Mikes level. Hammer IV, 159.

[2]) Rákóczy lev. 1724-ki mart. 3-ról gr. Morville franczia miniszterhez Fiedlernél II, 532. kövv.

[3]) A két biztossegéd 1718-ki májusban hívatott fel Becsbe, hogy a hadi tanácstól átvegyék utasításukat. Kancell. levélt.

pot tűzetett ki az alkudozások alapjául. Az első találkozás junius 5-kén ment végbe Passzarovicz és Kosztelicza között,, mely helységek az alkudozó biztosok táborhelyeiül szolgáltak. A császári biztosok mindjárt ezen első találkozás alkalmával azt követelék, hogy Rákóczy s vele lévő bujdosó társai: Bercsényi, Forgách Simon, Csáky és Vay kiadassanak; mire a törökök azt válaszolták, hogy e követelést tudtára adják kormányuknak. A szultán azonban azonnal kijelenté, hogy inkább elveszti fővárosát, mintsem magát a vendégszeretet megsértése által eképen meggyalázza. Az utóbbi összejövetelekben a császáriak még azt is kívánták, nagy csodálkozására a török biztosoknak, hogy a jelen birtokállapot egész Szerb- és Oláhországra, mint Belgrád és Temesvár járulékaira is kiterjedtnek tekintessék: a hadi költségek pedig megtéríttessenek. Azonban annak híre, hogy a spanyol, hajóhad, mind több foglalásokat tesz Olaszországban, utóbb mind a császáriakat, mind a velenczeieket, kik szintén többféle követelésekkel álltak volt elő, nemsokára mérsékeltebbeké tette. Eugen herczeg, ki az olasz háború tekintetéből mennélelébb befejezve óhajtá látni a békealkudozást, a maga részéről is meginté Virmontot, tartózkodnék olyféle követelésektől, melyek csak a sikert késleltetik. így történt aztán, hogy a békealku julius közepe táján minden nagyobb nehézség nélkül befejeztetett, s e mellett még egy külön kereskedelmi szerződés is köttetett a felek alattvalóinak anyagi javára. Julius 21-kén valahára Velenczével is megtötént az egyesség, s mind a két szerződvény még ugyanaz nap ünnepélyesen aláíratott s kicseréltetett.

A békeokmány főbb pontjai következőkben állapíttatták meg a birodalom határait az Olt, a Duna, a Timok, a Kis-Morava, a Drina, a Száva és az Unna folyamok képezik; minélfogva Oláhország öt kerülete, Szerb- és Bosnyákország északi részével a császár birtokaihoz kapcsoltatnak; a határszélek bátorsága, a keresztény vallásnak az ozmán birodalomban való szabad gyakorlata, a foglyok kölcsönös

kiadása, újabban is oly módon biztosíttatik, miként az már a mskarlóczai békepontok által meg volt határozva. A magyar bujdosókra nézve kiköttetik, hogy a határszélektől távolabb belebbeztessenek. A béke tartama 25 évre határoztatik. — A kereskedelmi szerződés szerint a két fél alattvalóinak kölcsönösen szabad közlekedés biztosíttatik, mi végett a szerződő felek egymásnak konsulságok és ügynökségek felállítását is kikötik mind azon helyeken, hol azokat a közlekedés előnyei szükségük

A bujdosók, kiknek a szultán vendégszeretőleg rendelte ki élelmükre a szükséges költséget, egyidcig Konstantinápoly körül —, Rákóczy Jenikőben, Bercsényi Perában, mások másutt laknak vala. 1720-ki tavaszon érkezett Konstantinápolyba Virmont tábornok nagyköveti minőségben s egyebek közt nagy erélylyel és szívósággal követelte a magyarok kiadatását. De a nagyvezér hasonló erélylyel válaszolta: hogy Rákóczy s a többi magyarok a törököknek meghívott vendégei, kiket ellenségeik kezébe kiszolgáltatni, sem a becsület, sem a korán nem engedi. „Te sugallád, istenem, ezen erélyt a török miniszterbe, a milyent a keresztény fejedelmek közt nem találtam — sóhajt fel önéletírásában Rákóczy. Ezek, hasonló esetekben, azt szokták mondani, hogy államokok nem engedik a változott körülmények közt megtartani ígéreteiket. A törökök ekként a világi barátságnál többre tartják a törvényt, míg a keresztény fejedelmek a törvényt a barátság miatt reám nézve megsértették“. E sóhajt kivált Francziaországregense az orleansi herczeg fakasztá Rákóczy kebléből, kinek, midőn kívánságát francziaországi remeteségébe visszatérhetni tudtára adta, a regens, ki most Ausztriával jó barátságban volt, a toulousi herczeg által neki azt iratá, hogy a visszatérést államokok miatt neki meg nem engedheti.

[1]) Dumont VIII. 1, 520. Katona i. h. 371. Hammer IV, 162· Arneth: II, 448. 529.

Rákóczy azt hitte, hogy a török őt most csak azért védi ily erélyesen az osztrák ellen, mivel általa szövetséget remél köthetni a császár ellen a muszkával, kinek szinte e végett most követe is járt Konstantinápolyban. „Védenek a törökök úgymond — a bécsi udvar üldözései ellen, önhasznuk reményéből, melyet az osztrák-orosz háborúból várnak, mert azt hiszik, hogy e háborúban általam Erdélyt s Magyarországot is elszakaszthatni a császár hatalmától, mely most súlyosan nehezedik reájok. Félnem kell tehát, hogy, ha e hasznossági tekintet megszűnik, s a czár elveszti a kedvét a császár ellen viselendő háborútól, a törökök félelme is nőni fog, s a császár követe könnyen megnyerheti tőlök, hogy én messze vidékre száműzessem“.

A mitől tartott, legalább részben meg is történt. „Nem tudom, mond élotirásában, merre forduljak azon útak közöl, melyeket állapotom elembe tűntet: a remeteség után, melyet a te parancsodra elhagytam, ó uram, sóvárgok, itt, a pogányok közt maradni félek, a czárhoz s udvarába menni borzadok, a háborút s emberi vér ontását utálom; fejedelemsségemet azonban a szolgaságból kiszabadítani kötelességemnek tartom, de a földi élet s következőleg lelkem üdvének veszélyei miatt még sem kívánom. Mutasd meg uram te az utat, melyen járnom kelljen, mert mind ezek, melyeket említek, telvék veszélyekkel. Béketürésben várom a mit parancsolni fogsz; de attól is félek, nehogy elhanyagoljam azt, mi hivatásom, ha semmit sem téve, röstté válnék.“ De e kételyekből nem sokára kiragadták a körülmények. Angolország most békét kívánt Európában s nem csak a czárt arra kényszerré, hogy minden háborúskodás tervéről mondjon le a császár ellen, hanem Spanyolországot is mind hajlandóbbá· tette a békére. A czár ennek következtében vissza is hívta követét Konstantinápolyból; a császári követ pedig újabban is megkezdé fondorlatait a magyar bujdosók ellen, minek végre is az lett eredménye, hogy Rákóczy bujdosó társaival együtt Rodosztóba, a Marmora tenger partjaira belebbez-

tetett [1]). Rákóczy ezután még inkább sóvárga visszatérhetni grosboisi remeteségébe, vagy, ha a franczia udvarnak a bécsivel mind barátságosabbá vált viszonya ezt nem engedné, Spanyolországba. Irt is e végett több ízben mind az orleíinsi herczegnek, mind Dubois cardinal s külügyminiszternek; de választ soha egyiktől sem nyert. A török ugyan folyton nagy becsületben tartá őt, s több ízben tanácsát is kikérte az európai viszonyok tekintetében; szükségleteit pedig elég bőségesen ellátta, naponkint 70 tallért adván udvara számára: de Rákóczy mind e mellett sem szűnt meg visszasóvárogni nyugati Európába. Az átalános politika menetét folyton figyelemmel kisérvén, lesve lesé az alkalmat, mely neki is rést nyitna, szabadulnia Törökországból, melyet megszeretni soha sem tudott, — s valamit lendíthetnie hazája ügyén is, melynek sorsa, alakulása maradt számüzöttségének is legfőbb gondja.

Hazájával ő, előttünk ismeretlen utakon, aztán is folytatta összeköttetéseit s többször vett hírt az ott alakuló viszonyokról. Ezekből tudja vala, hogy bár az úri osztály, melynek ragaszkodását a bécsi udvar magának azontúl is biztosítani ügyekezék, mind szorosabban csatlakozik Becshez; a közép nemesség azonban, kivált pedig a protestánsok, kiknek panaszai nem szüntettek meg, Károly halála esetében örömest elszakadnának a többi osztrák tartományoktól, a nemzet feléledő joga szerint külön királyt óhajtók választani az országnak. Még maguk a Magyarországban lakó szerbek is, kiket a felkelés alatt minden ügyekezete daczára sem birt volt elszakasztani a bécsi udvartól, most ettől magukat megcsalatva panaszolván, több ízben megkínálták őt szolgálataikkal azon esetre, ha újabb felkelést intézni szándékoznék.

E viszonyok bírták reá Rákóczyt, hogy az európai bonyodalmak alakulásai szerint ő is mind újabb s újabb tervet

[1]) lRákóczy: Confessiones — Önéletírása

készítsen hazája érdekében. Miután Károly császár viszályait Spanyolországgal nagyából valahára békésen intézte el, s a még fenmaradt vitapontok s átalában az európai politikai ügyek szabályozása végett a cambrayi congressus megtartásában megegyezett: Rákóczy észrevévén, miképen a császártól nem rég alkotott s váratlan fejlődésnek indúlt ostendei kereskedelmi társaság gyarapulta miatt, a bécsi udvar iránt mind Anglia, mind Francziaország újabban féltékenységgel kezd viseltetni: ő is megint oly terveken töri vala fejét, melyek által az osztrák hatalom meggyöngítése, Magyarországnak s Erdélynek attól végkép elszakasztása lehetővé válnék. *1722* elején egy emlékiratot terjesztett Dubois cardinal s franczia külügyminiszter elébe, melyben egy, Ausztria ellen intézendő, újabb szövetség tervét fejtegeté.

Irt utóbb magának az orleansi herczegnek is, s figyelmébe ajánlá a miniszterrel közlött tervet, mely röviden a következőkből álla: Franczia- és Angolország kötne titkos szövetséget a muszka czárral, s bírnák reá ezt, hogy vele, Rákóczyval, mint Erdély fejedelmével, s a törökkel nyilvánosan szövetkezzék egy, Magyarországban kezdendő háborúra. A czár, kivel eziránt ő már 1716-ban bővebben értekezett volt Fontaincbleauban, s kit nem rég sikerűit a törökkel egészen kibékítenie, a tervre könnyen meg volna nyerheto. A töröknek a háborúban csak annyiban kellene részt vennie, hogy pénzt adjon s a tavaszszal tűzze ki a lófarkat Magyarország felé a nélkül, hogy tényleg támadna. A háborút csak a czár és ő fogná kezdeni. Franczia- és Angolországnak az első évi hadjárat alatt egyedül a néző szerepet kellene viselniük s legfölebb azt gátolniok, hogy a császár nagyobb segélyhadakat ne nyerjen Németországból. Meg van győződve, hogy hacsak tíz ezer muszkával menne is be Magyarországba, a nemesség, a nép, maguk a szerbek is csoportosan követnék zászlait. Az első hadjárat után Franczia- és Angolországnak közbenjárókul kellene föllépniük, s Ausztriát, ha a békét nem akarná, fegyverrel is kényszeritniök annak

elfogadására. A congressus, mi ezt követné, kénye szerint fogná szabályozhatni az osztrák örökösödés kérdését [1]). Ausztriának, mely több tekintetben hatalmas, Magyarország és Erdély a gyönge oldala; mivel azonban ezen ország a többi örökös tartományoktól s a török birtokaitól környeztetik, kívülről kell megsegíttetnie, hogy a monarchia többi részeivel kiköthessen. Jól tudták ezt a franczia királyok már I Ferencz óta, s azért keresték Magyarország szövetségét. Kétséget nem szenved, hogy most is mind azon tervek közt, melyek szerint a franczia kabinet Siciliát a Sz. György lovagjainak adni, Mantuát elvenni stb. szóval, Ausztriát meggyöngíteni törekszik, legnagyobb haszna abból lenne, ha őt, Rákóczyt, Erdélyben helyreállítaná, s vele és a czárral, kinek a háború nagyon ínyére lenne, daczszövétségét kötne. Erdély kétségtelenül maga után vonná Magyarország elszakadását is; és csak ennek megtörténtével gyöngülne meg Ausztria annyira, hogy Francziaország egyéb terveit is süketíthesse. Mi őt magát illeti, ő ugyan megtanulta már a megnyugvást a gondviselés végzeteiben; nem titkolhatja mindazáltal, hogy mondhatatlan örömére válnék, még egyszer síkra kelnie Ausztriával[2]).

A terv azonban Párisban nem nyert elfogadást. Sőt Dubois miniszter még oly ígéretet is tett Ausztriának, hogy minden módon meggátolja Rákóczy visszatérhetését Franczíaországba. Rákóczy tehát ezentúl oda működék, hogy engedtessék meg neki legalább Spanyolországba mennie, honnan a cambrayi congressuson, ha nem is magáért, legalább fiaiért s a bujdosó magyarokért kíván vala lépéseket tétetni, miszerint amazok hozzá eresztessenek, emezek javaik birtokába visszahelyeztcssenek. De Dnbois cardinál s utóda gróf Morville miniszterek ebben is akadályokat vetettek elébe; s ő mindinkább tünedező reménynyel tölté napjait Rodosztó-

[1]) Rákóczy lev. Fiedlernél e. h. II, 591. kövv.
[2]) U. o. 513.

Elhanyagoltatása a francziától, kinek egykoron oly nagy hasznára vált felkelése által, annál inkább fájt neki, minthogy a miatt a török előtt is mindinkább csökkenni látá a maga tekintélyét. Kétségtelen jele volt ennek egyebek közt az is, hogy díját megkisebbítették, naponkint hatvan tallért rendelvén udvartartására[1]).

De mind e meghiúsult tervek, a száinüzöttség mind ezen gyötrelmei sem valának képesek megzavarni Rákóczy lelki vidámságát, s azon, valóban nagy lélekhez illő, példás kereszténvi megnyugvást, melylyel a sors csapásait tűrni egy perczig sem szűnt meg számüzöttségében. Vigasztalást ennek unalmai közt élénk vallásos érzetében, folytonos munkásságban, s azon szigorú rendtartásban keres vala, mely udvarát majdnem kolostorrá változtatta. „Egy klastrombán nincs nagyobb rendtartás, mint a fejedelem házánál, — mond főkamarása, Mikes Kelemen. Reggel hatodfél órakora dobot megütik, s akkor a cselédeknek fel kell kelniük . . . Hat órakor ... a fejedelem felöltözik; aztán a kápolnába megyen s misét hallgat. Mise után az ebédházba megyon; ott kávét iszunk és dohányozunk. A mikor az óra háromfertály nyolczra, akkor elsőt dobolnak misére; nyolcz órakor másodikat, s egy kis idő múlva harmadikat, — akkor a fejedelem misére megyen; mise után a maga házába; és kiki oda ' megyen, a hova tetszik. Tizenegyedfél (11½) órakor megütik a dobot ebédre, és *12* órakor az asztalhoz ülünk és törvényt teszünk a tyúkokra. Harmadfél órakor a fejedelem, csak magánosán, a kápolnába megyen és ott vagyon három óráig. Mikor az óra háromfertály ötre, akkor elsőt dobolnak estvéli imádságra, öt órakor másodikat, és egy kevés idő múlva harmadikat; akkor a fejedelem a kápolnába megyen és azután kiki eloszlik. Vacsorára hetedfél órakor dobolnak. A vacsora nem tartván sokáig, nyolcz órakor a fejedelem

[1]) Mikes levelei I, 67. Rákóczy lev. gr. Morvillehez Fiedlernél e. h. 532. kövvi

levetkezik; de leggyakrabban le nem fekszik még akkor; és reggel, ha szinte hat órakor öltözik is fel, de éjféli két órakor felkél .... Ha szinte a fejedelem beteg volna is, akkor is mind egyaránt foly a rend. ... A mi pedig a mulatságot és az időtöltést illeti: ... a fejedelem minden héten lóra ül kétszer, és estig oda vadászunk .... Mikor pedig vadászni nem megyen, akkor csak a sok Írásban tölti az időt'). — Hogy minden úgy töltse az időt, mint a mi urunk, — mondja másutt Mikes [2]), — arra az isten ajándéka kívántatik; mert ebédig az olvasásban és az írásban tölti az időt; ebéd után pedig, a ki látná, azt mondhatná, hogy valamely mesterember: vagy fúr vagy farag, vagy az esztergályban dolgozik.

Es az ő gyönyörű szakálla sokszor tele forgácscsal, hogy maga is neveti magát; és úgy izzad, mintha munkája után kellene enni kenyerét. Őt minden csodálja; ő pedig neveti az olyat, a ki azon panaszkodik, hogy elunja magát," stb.

Ily egyszerűségben folyának a bujdosók napjai; s azokba legfőbb csak egyik vagy másik társuk halála hoz vala némi változást. Az 1723-dik és következő év ebben különösen bővelkedék. Mindenek előtt meghalt Eszterházy Antal; néhány hónapra követte őt Horváth Ferencz; majd Bercsényi grófnét vitték az örök nyugalomra. Ugyanez időben érkezett híre Rákóczyné halálának is Páriából. Két évvel később, 1725-ben, nov. 6-kán végezte be bujdosását Bercsényi Miklós.

Rákóczyt magát e halálozások közt leginkább azon szomorú sors búsítá, melyben gyermekeit és számüzöttsége társait volna hagyandó, ha a keleten gyakrabban uralkodó mirigyhalál az ő bujdosásának is véget találna vetni. E miatti aggodalmai közt néha azon módokról is kezdett már gondolkodni, melyek által valamikép megbékülhetne a bécsi udvarral; mert, úgymond: „gyermekei s a vele lévő magya-

[1]) Mikes levelei I, 75.
[2]) U. o. 222.

rok sorsa kétségbe ejti őt“. E végett 1726-ban egy barátja, D’O marquis, által újabban is működni kezd vala Fleury cardinálnál, hogy engedtessék meg lakását vagy Franczia-, vagy Spanyolországba áttennie[1]). De mind hasztalan; lépései most is sikeretlenek maradtak, s csak újabb bizonyítványokban gazdagodott Francziaország hálátlanságáról, ‚mely — mondá egykor keserűségében, — talán már azt is közönyösen fogadná, ha önmaga adná ki magát Ausztriának.[1] E keserű érzelmei közt némi örömet hozott atyai szívének az, hogy ifjabb fia, György, Bécsből elosonván, 1727-diki júniusban Francziaországon keresztül IRodosztóba érkezett. A viszontlátás örömeit mindazáltal nem kevéssé megkeserítette az, hogy az egyébiránt „szép, eszes és értelmes” ifjú neveltetését végkép elhanyagolva találta. „A mi herczegünknek — mond Mikes — semmi neveltetése nem volt, és azon igyekeztek, hogy semmit no tanuljon; azt véghez is vitték; — és azt csodálom, hogy írni tud, ha roszul is. Legnagyobb fogyatkozást azt találom benne, hogy magyarul nem tud. Dé az nem az ő vétke. Németek nevelték, a kik csak a Miatyánkot sem engedték volna, hogy magyarul megtanulja. — — Az atya .... keservesen tapasztalja mind ezeket; de mit tehet róla?“ Nem is tehetett egyebet, mint hogy, bár nehezen vált meg tőle, néhány hónap múlva őt, neveltetése hiányainak némi helyrepótlása végett, Franczia-országba küldje[2]). ,

[1]) Rákóczy lev. 1726-ki nov. 29-ről D’Ő marquishoz. Fiedlernél II, 543

[2]) Mikes levelei I, 206. 222. Ennyi mindössze is, mit eddig Rákóczy Ferencz gyermekeinek neveltetéséről s azon sorsról tudtunk, melyben őket a bécsi udvar részesítette. Legújabban mindazáltal Thaly Kálmán egy érdekes oklevelet fedezett fel a vörös vári Rákóczy-féle levéltárban, mely Rákóczy Györgyről szól. Az íróhártyán 24 nagy nyolczadrétü alakban kiállított eredeti okmány ezen keltet viseli: Datum Prágáé 3-ő mensis july ao nat. dni 1723. Imperii nri Románé 12-ő Regnorum autem nostrorum Castellae, Aragonum 19-ő Hungariae vero

et Boh. 13-o. Aláírva: Yoel Remp. Dnus Rex mandavit mihi Andreae de Molina — több más aláírással. Az okmány szerint VI Károly, mint a két Sicilia királya Rákóczy György, „kedvelt hívének, kit születésének kitűnő fénye s jeles lelki tulajdonságai felette ajánlanak, s kit már gyermek korától fogva felséges házának gyámságába s pártfogásába vett“, s ki hűséges magaviseleté, engedelmessége s jóakarata által kegyelmes indulatát magára vonta, — két hübért, melyek egyikét Del Contrasto, másikát Giunchi völgynek nevezik, s ezenfelül 2500 seudi évdíjat adományoz; a Giunchi völgy birtokot egyszersmind grófságra, s az adományost siciliai gróffá emeli, az ilyféle grófok minden jogaival. Az adományhoz, mely Rákóczy Györgyre s törvényes fiutódaira szól, azon feltétel köttetik, hogy mind ő, mind utódai folyton Siciliában lakjanak, s a 2500 seudi évdíját soha el ne idegenít-hessék, sót az alkirály engedelme nélkül zálogba még rövid időre se vethessék.'

Ha — min az aláírások kételkedni nem engednek, e birtoknak és évdíjnak valóban birtokába lépett György úrfi, onnan, Siciliából kellett megszöknie, midőn 1727-ben Francziaországon keresztül atyját Rodosztóban meglátogatta. Mi történt vele utóbb, midőn őt atyja hiányos nevelésének pótlása végett Francziaországba visszaküldte, bizonyosan nem tudjuk. Hihetőleg a Dangeaux család gondviselésére bízta öt, melylyel neje, Amalia herczegasszony után rokonságban állott, s mely családnak Francziaországban léte alatt maga is sok jótéteményeivel élt, keblében valóságos rokoni szeretettel fogadtatván. Legújabban mindazáltal b. Nyáry Albertnek olaszországi kézirat-gyűjteményéből Rákóczy Györgyről is kaptunk egy új adatot, melyből kitűnik, hogy a fejedelemfi 1742-ben még élt s a török követtel Párisban titkos terven törte a fejét. De a bécsi udvar is éber figyelemmel kiséré ót, s tán épen ez lőn okozója rejtélyes végének. Az új adat, a bécsi udvarnak 1742-diki május 24-dikén a pápához küldött titkos jegyzék egykori másolata, mely a turini levéltárban létezik „Memória per S. Santita“ czím alatt, s így szól: Mondják, hogy Rákóczy Párisban a török nagykövettel titkon gyakran találkozik, s erre kedvező alkalmat szolgálnak nekik egymáshoz közel fekvő lakásaik, melyek kert által vannak összekapcsolva. Éjji látogatásokról is beszélnek, melyeket Rákóczy a török követ hintáján Villeneuve marquis volt konstantinápolyi franczia követnél szokott tenni. Ezt az egész világ tudja már. Sőt Rákóczy, miután ágyasa fivérét Konstantinápolyba előre küldte volna, értékesebb holmiit a porta miniszterének gondjaira bízván, a múlt hó 23-kán maga is elindult.“ Ezóta végkép nyoma veszett Rákóczy Györgynek. Ld. Századok II, 586.

Egyébiránt Óváry Lipót, kit jelenleg az Akadémia történelmi bizottsága levéltári munkálatok végett Olaszországban utaztat, legújabb! jelentései egyikében tudósít, hogy több becses adalékhoz jutott II. Rákóczy Ferencz fiainak dél-olaszországi birtoklásaira vonatkozólag. E tudósításból csak annyit veszünk ki, hogy a Giunchi grófság, miután azt György Siciliából távozása után elvesztette, testvérének Józsefnek adományoztatott.

MÁSODIK FEJEZET.

A pragmatica sanctió elfogadása.

I.

A szatmári békekötés után valahára beállott csöndesebb időben az ország rendei szintúgy, mint a kormányon ülők oly élénken kezdik vala érezni az ország minden közügyeiben felmerülő hiányokat, s rendetlenségeket és ezekkel együtt a közigazgatás javításának szükségét, hogy az 1715-diki országgyűlés több országos bizottmányokat küldött ki, melyek a még fenmaradt vallásügyi sérelmeket, panaszokat intéznék el, az adó, igazságszolgáltatás s a közigazgatás egyéb ügyeiben szükségessé vált reformokat dolgoznák ki s terjesztenék a jövő országgyűlés elejébe.

E bizottmányok a bekövetkezett török háború miatt több évig nem működhettek; minek csak az lett következménye, hogy a közügyek hiányai s viszásságai még érezhetőbbekké, a javítások utáni vágyak még élénkebbekké lőnek. Egy 1717-ki emlékirat *) e hiányok és ferdeségek közöl többeket magának a fejedelemnek is tudomására vitt. A királyi táblát tűrhető állapotban tűnteti ugyan elő; de annál több kifogása van a hétszemélyes tábla, a királyi helytartótanács és a vármegyék ellen. A hétszemélyes táblánál, úgymond, sok a viszály, mely kivált onnan ered, hogy a belső titkos

[1]) A régi magy. Kancellária levéltárában.

tanácsosi rangban lévők az ország zászlósai előtt akarnak ülni. Az emlékirat azt javasolja, hogy az országos jellegnek adassék elsőbbség. A kerületi tábláknál, az emlékirat szerint, nincs elég ügyvéd, s e miatt a perek igen lassan folynak le. A királyi helytartóságnál a sok szünetelés és kevesek megjelenése miatt igen roszul megy a ^közigazgatás. Az alispáni hivatal mind a kir. táblánál, mind a helytartóságnál sokakat, visszatartóztat a megjelenéstől. E hivatalokat egymással megférhetleneknek kellene nyilvánítani. A helytartóságnál az ügyvitel bajait az is szaporítja, hogy nincs háza s illő helyisége. A vármegyék mibe sem veszik a helytartóság rendeletéit; különösen a számadásokat nem küldik be, stb.

Még súlyosabban érzé, kivált a török háború alatt mind az udvar, mind az ország az adóviszonyok körüli bajokat: az udvar, mert a költségekhez mérve az adó mindig kevés volt; az ország pedig azt, csekélysége mellett is'), a múlt idők viszontagságai következtében kimerült nép által elviselhetetlennek állítá. A katonaság tartására kivetett, úgynevezett porcziók értéke mintegy három millió frtot tőn. Ezeknek arányos felosztása végett már 1717-ben tartatott vala Pozsonyban gr. Thierhaimb Sebestyén, császári biztos jelenlétében egy országos concursus. Ennek tagjai akkoron hasztalan folyamodtak a magában nem nagynak látszó, de a kimerült, elnéptelenedett ország által elviselhetetlen nagy teher alábbszállítása végett: válaszul nyerték, hogy a török há-

[1]) Egy 1718-ki irat szerint, mely a Kancellária levéltárában létezik az egész monarchia adózása így állott: Csehország fizetett két milliót; Morva 900,000 ftot; Slezia 1.800,000 ft; Alsó-Ausztria 870,060 ft; Felső-Ausztria 450,000ft; Stiria 430,000 ft; Krajna 70,000 ft; Karinthia 150,000 ft; Tyrol 170,000 ft; Elő-Ausztria (Vorder-Österreich) 120,000 ft; Magyarország két millió 832,000 ft; Erdély 900,000 ft; — összesen 11.392,000 frtot. Ebből az örökös tartományok belügyeire felment 2.708,054 ft; az adóssági pénztárba 1.000,000 ft; hadi előlegekre 816,000 ft; a bankbiztosításra 1.536,120 ft fordíttatott; a hadseregre tehát 5.271,224 ft maradt.

ború fölös költségei kérelmüket teljesíteni nem engedik, s a kormány akként van meggyőződve, hogy ezen adóteher nem lesz elviselhetetlen a népre nézve, ha az a megyék közt igazságosan, a nép számának s vagvonosságának arányában osztatik fel, s e végett a nádori kapuk pontosabban iratnak össze, a vármegyékben [1]). A tanácskozmányok akkoron kevés, vagy semmi eredményre sem vezettek; s a megyék e miatt azután is több ízben megújították panaszaikat a kormánynál.

E panaszoktól indíttatva, Károly nem sokára a török béke megkötése után foglalkodtatá kormánya közegeit ezen fontos tárgygyal. Maga az udvari államtanács is több értekezleten elővette azt. 1719-ki junius 23-kán Eugen herczeg elnöklete alatt Sinzendorf, Stahremberg miniszterek, Pálfy nádor, Illésházy kancellár, Koháry országbíró, Eszterházy zágrábi, és Erdődy nyitrai püspökök behatóbban tanácskoztak a porták összeírása és kiigazítása felett. E tanácskozmány jegyzőkönyvéből[2]) látjuk, hogy az 1715-ki országgyűlésből kirendelt összeíró bizottmányok a portákat a törvényhozás által megállapított rendszer szerint újra megszámlálták [ugyan; de ezen munkálatba is számos, részben szándékos hiba csúszott be. A középponti kormány ezeknek tudomására jutván, meghagyta az összeíróknak, hogy e részletben is kijelölt hibákat magokban az illető vármegyékben, helyszínén 'igazítsák ki. Ezen új összeírás aztán több helyt meg is kezdetett ugyan; de némely hatalmasok befolyása következtében, kik érdekeiket fenyegetve láták, maga az udvar által ismét betiltatott. A nádor aztán az előbbi összeírás hibáit kimutatva egy újabb rendszert indítványozott az udvarnál, melyet utóbb a király Csáky cardinállal is közöltetett véleményadás végett. A cardinál egyátaljában nem helyeslé a nádor által készített tervet, s oda nyilatkozott,

[1]) Ld. e tanácskozmány feliratát 1717, októb. 16-ról, s a kir. biztos válaszát nov. 10-ről Kaotna i. k. 336. 352.

2) A csász. államlevéltárból.

hogy az első összeírási terv szerint készült első munka tartassák fenn s csak ennek hibái igazíttassanak ki. De a nádor ezt semmiképp sem akarta elfogadni, s megczáfolván a cardinal érveit, a maga terve szerint új összeírást követelt. Mind ezek után az udvari értekezletben határozattá lőn, hogy a megkezdett összeírás folytattassék, úgy mindazáltal, hogy az a főispánok által az adó arányosítása iránt beküldött vélemény szerint kiigazíttassék. Ha azonban ezt a tél előtt végrehajtani nem lehetne, az országgyűlés rendéinek kívánata szerint is, a reform keresztülviteléig az 1702-ben megállapított módozat vétessék irányadónak.

Ezen előzmények után 1720-ban, gróf Csáky Imre cardinal elnöklete alatt, Pozsonyban ismét összegyűlt az országos bizottság. Tagjai, az ország kerületei szerint négy külön tanácsban értekezének az országos összírókkal. Egybevetették s újonnan megvitatták a megyéknek és kir. városoknak két rendbeli országos és dietalis összeírását, mely szerint jelenleg 5494 porta számiáltatott az országban. De bár egynémi hibát, hiányt s aránytalanságot megjavítottak is, a i'áradalmas munkának most sem lett oly sükere, mely az ország külön vidékeit megnyugtatta s kielégítette volna [1]). „Mind ezen országos bizottmány nagy munkájának is semmi gyümölcse nem tapasztaltatott, — mond gr. Károlyi Sándor, a bizottmánynak maga is tagja, többször említett önéletírásában. A hazában bizonyos magyarnak álma szerint meggyökerezett és rögzött . . . aránytalanság semmiképen nem engedvén visszaállítani az istenes proportiót“.

Semmivel sem mutathatott fel több eredményt a vallási ügyben működött országos bizottság. A lévai s más községbeli protestánsok sűrű panaszai következtében, jóval a bizottság összeülése előtt, az udvari államtanács is foglalkodott a kérdéssel. Az 1719-ki decemb. 5-kén Eugen herczeg elnöklete alatt, Trautsohn herczeg, Sinzendorf, Stahremberg

[1]) A bizottság felirata októb. 24-ról a Kancell. levéltárban.

miniszterek, Illésházy kancellár, Ottl és Hunyady tanácsosok által tartott értekezlet a lévai s más protestánsok panaszait behatóbb tanácskozás alá fogta. Illésházy kancellár, kit a kor szabadelvűbb szelleme még nem hatott át, úgy a lévaiak, mint a többiek panaszait is alaptalanoknak, meghallgatásra nem méltóknak nyilvánítá. E panaszok, úgymond, már az országgyűlés törvényczikkei által szintúgy mint a régibb s újabb királyi határozatok által elítéltettek. E törvények s határozatok kitűztek minden vármegyében két községet, hol a protestánsok vallásukat nyilvánosan gyakorolhatják. A jobbágyokat a vallásnak csak magán gyakorlata illeti meg, a nyilvános nem. A lévai küldöttek tehát, kik hitsorsösaik panaszait felhozták, ily válaszszal volnának hazautasítandók.

Az értekezlet többi tagjai azonban nem osztozának a magyar kancellár véleményében. A lévai küldötteket ugyan, a kancellár iránti tekintetből, ők is a vallásügyi bizottsághoz határozták utasíttatni, ennek végzéséig az ügyet jelen állapotában akarván fentartatni: kijelenté mindazáltal az értekezlet, hogy a protestánsokkal szelíden s méltányosan kell elbánni. A katholikusok ama panaszai ellenében, hogy vallásuk, egyházuk nem gyarapodik, azon észrevétel talált visszhangra a tagok többségénél, hogy e gyarapodást ne is a protestánsok üldözéséből, vallásgyakorlatuk korlátozásából várja a katholika egyház. Ha ez eléggé nem gyarapodik, annak csak az az oka, hogy a kath. papság keblében nagy a tudatlanság s hanyagság. Ezt kell tehát megszűntetni s a végett a püspököket meginteni. Ám a protestánsoknak nem csak számra elég, de tudományra nézve is kitűnő papjaik vannak. Erre kell tehát a kathol. püspököknek is törekedniük [1]). ,

Egyébiránt, végezte az értekezlet, hogy a panaszok megszüntetése végéit az 1715-ki 30-dik t. ez. által megren-

[1]) A bécsi csász. államlevéltárból.

delt országos bizottság mennél elébb üljön össze, s a kinevezett biztosokhoz, magok mihez tartása iránt a kancellária egy rendeletet készítsen, mely azqnban, kibocsátása előtt egy újabb miniszteri értekezletben átnézessék. Ez meg is történt ugyan a jul. 12-kén tartott értekezleten, hol aztán leginkább az hangsúlyoztatott, hogy a nov. 1-jén Budán összeülendő bizottság különösen az 1681: 25. 26. és az 1687: 21. s végre az 1715: 30. törv. czikkek igazi értelmét ügy ekezzék megállapítani: de egyszersmind az is végeztetett, hogy Koháry országbíró, a bizottság elnöke más előbbkelő tagokkal együtt Bécsbe hivassanak, ő felségétől munkálataik miként intézése iránt még bővebb utasítást is veendők *).

országos bizottság, melyhez a panaszos protestánsok cgak tizennégy hónap múlva, 1721-ki marczius közepén, a kathol. vallás iránti nagy buzgalmáról ismeretes gr. Koháry István országbíró elnöklete alatt Pesten kezdte meg tanácskozmányait. A protestánsok, kik vallásuk gyakorlatában már Károly országlata alatt is több helyt különféle korlátozásokat szenvednek vala, april 17-kén egy folyamodványt nyújtottak be az országos bizottmányhoz, követelvén abban, hogy vallásuknak, a bécsi és linczi békekötések értelmében, az országban mindenütt s minden rendű s osztályú lakosra nézve teljes szabadság engedtessék; vallásának megváltoztatására, vagy az avval ellenkező cselek vényekre, eskütételekre stb. senki, semmiféle ürügy alatt és semmi módon ne kényszeríttessék; a vegyes házasságokból születendő gyermekek vallásának meghatározása egyedül a szülőket illesse; a protest, egyházi könyvek behozatala, a prot. ifjaknak külország! egyetemekbe járása semmi módon ne gátoltassék stb. Öt hónapig mindinkább növekedő hévvel s elkeseredéssel vitatkozónak egymással a bizottmány külön vallásfelekezetbeli tagjai ezen s egyéb viszályos pontok,

[1]) A bécsi csász. államlevélt. A jegyzőkönyvbe Károly saját kezével e szavakat írta: „Placet in totum. Carolu s.“

valamint általában is a bécsi és linczi békekötések érvényessége fölött, midőn végre a biztosok, maguk is meggyőződvén fáradozásaik eredménytelenségéről, a bizottmány feloszlatását kívánták. Károly ezt aug. 10-kén 1721-ben kelt leiratában oly meghagyással teljesítette, hogy a vallási viszonyok minden tekintetben ugyanazon állapotban maradjanak, melyben a bizottmány cgybeülése előtt léteztek [1]).

Hasonló országos bizottmányok működtek még, az 1715-ki 24-dik és 59-dik t. czikkek értelmében, az igazságszolgáltatás, és az összes politikai, hadi és közgazdászat! rendszer javításában, mind a kettő gróf Csáky Imre cardinál elnöklete alatt; kit aztán, mivel elnyavalyásodott, a törvénykezési bizottmánynál gr. Eszterházy Imre veszprémi püspök pótolt az elnöki székben. Ezen bizottmánynak egy, még 1719-ki május 16-kán Eugcn lierczeg elnöklete alatt tartott, és Trautsohn, Sinzendorf és Stahremberg miniszterekből s Buol tanácsosból állott udvari értekezlet határozata szabta meg az irányt, mely szerint az állandó törvényszékeket hozta javaslatba. Az említett értekezletnek az volt ugyanis a király által is megerősített végzése, hogy Magyarországon a legközelebbi országgyűlés alkalmával a következő törvényszékek állíttassanak fel: a nádori, Vagyis a hétszemélyes tábla; a királyi tábla; az új négy kerületi tábla; a püspökök egyházi törvényszékei, a megyei és az úri törvényszékek[2]).

Ezen országos bizottságok munkálatai mellett ezen évek folytában a kathol. papság is többféle ügyek rendezése végett tartott értekezleteket a maga keblében. Ily értekezlet dése. volt, például, az, melyet a bíbornok-prímás 1716-ki septemb. havában püspöktársaival s néhány világi úrral a kegyes alapítványok hátralékos kamatainak lefizetése iránt tartott. Ezen értekezlet abban állapodott meg: hogy mind azon

[1]) Lampe: Hist. Eccl. Reform. 540. kövv. Ribinyi: Memorab. Aug. Confess. II, 183. kövv. gr. Károlyi Sándor önéletírása.

[2]) Az udv. értekezlet jegyzőkönyve a bécsi csász. levéltárban.

adósok, kik 1702 óta, midőn t. i. a Rákóczy-félc mozgalom kezdődött, a kegyes alapítványokból kölcsönpénzt bírtak, és sem a tőkét vissza-, sem kamatait meg nem fizették, ha 1710-ig a királyi ház iránti hűséget meg nem szegték, a nyolcz évig felszaporodott kamatoknak csak felét kötelesek lefizetni; a kik pedig Rákóczyhoz pártoltak, nemcsak a tőke s kamatok, hanem még emezek kamatjainak lefizetésére is reászoríttassanak

Nagyobb horderejűek valának ennél azon értekezletek., melyek 1719-ben a papság által a várak fentartására fizetendő évi segély tárgyában, magának a királynak ez évi október 9-kén kelt rendelete szerint kezdődtek meg. Említők fentebb, hogy Károly 1716-ban, midőn a török háború már a küszöbön állott, hadi segélyül a pápa által is engedélyezett tizedek tizedei helyett egy átlagos összeget kívánt a papságtól. Ő e segélyt most a határszéli várak jó karban tartására állandósítani s rendszeresíttetni kívánta. E tárgygyal szoros kapcsolatban állott a papság végrendelkezési joga is, mely miatt a királyi kincstár régóta perlekedett a papsággal; és Károly most mind a két tárgyat ugyanazon főpapi gyűlés által kívánta elintéztetni, melyet az 1719-ki októb. 9-kén kibocsátott rendelete szerint, mielébb Pozsonyban gr. Csáky Imre, kalocsai bíbornok elnöklete alatt megtartatni akart.

A főpapságnak azonban semmi kedve sem volt állandósítani a várak fentartására követelt évi adót, s a gyűlés megtartása előtt az iránt Rómában is kérdést tőn, nem kételkedvén, hogy az onnan érkezendő válasz a papság részére leend kedvezo. Ebben nem is csalatkozott főpapságunk mert még azon évi december 2-kán mind az esztergami bíbornok érsekhez, mind a nunciushoz azt Íratta a pápa, hogy a király, ha lelkiismeretét terhelni nem akarja, a papság tizedeiből ilyféle állandó adót nem kívánhat; ám folyamod-

[1]) A volt magy. kancellária levéltárából.

jék, mikor a segélyre szüksége van a szent székhez, s ez miként eddig, úgy ezután sem fogja azt tőle megtagadni, hogy a tizedek tizedét bizonyos időre kincstára számára szedethesse.

A főpapság e késlekedését tapasztalván, 1720-ki január 4-kén újabban is sürgeté Csáky cardinált a gyűlés megtartására, melytől választ vár ama kívánatéra, hogy a papság, „valamely jelentékenyebb évi segélyt adjon a várak tatarozására és fentartására“. Meghagyja egyszersmind az érseknek, hogy miután az 1715-ki 16-dik törv. czikk értelme szerint, ideje volna már a papság végrendelkezésének kérdését is elintézni, terjeszsze azt is elő a gyűlésben; „nehogy, úgymond, a kir. fiscus, mint a magtalanúl elhalok törvényes örököse és utóda, az eddig gyakorlatban volt módozatot') ezentúl is folytatni kényteleníttessék“ . . . „Reméltük volna ugyan, mond tovább, hogy a clerus az említett törvényes határozat szerint, vagy az említett bizottságnak, mely a papság végrendelkezési jogának szabályozása végett küldetett ki, folytatása végett, vagy a Kollonics-féle szerződés megerősítése végett, hozzánk alázatos folyamodást fog benyújtani: a clerus mindazáltal, a helyett, hogy a törvényes intézkedés valamelyik pontjának létesítésén munkálkodott volna, ezen ügyet, bár mind reá magára, mind kir. fiscusunkra nézve nem csekély fontosságú, úgy látszik, szándékosan feledékenységbe merítette.“

A papi gyűlés ezután 1720-ban csakugyan megtartatott; végzései azonban semmi tekintetben nem elégíthették ki a kormányt. Feliratukban több érvet fejtenek ki a főpapok, mint a melyek a papság megadóztatása ellen harczolnak. Tiltják ezt, mondák, nem csak a zsinatok és pápák határozatai, hanem magok a honi törvények is, melyek szerint a papságnak, mint az első országos rendnek, nem áll hatalmában külön, s országgyűlésen kívül, bármily közügy felett is

[1]) E szerint a hagyaték egy harmada volt a fiscusé

mondani határozatot. A végrendelkezési jogra vonatkozólag pedig kijelentik: hogy azt ő felsége kívánata szerint tárgyalásba fogták ugyan; de miután a kamarai biztosok nem voltak eléggé felhatalmazva velök alkudozni s valamiben véglegesen megállapodni, kérik a királyt, hogy nevezzen ki s hatalmazzon fel biztosokat; a magok részéről gr. Csáky bíbornok-érseket, Erdődy nyitrai, Nádasdy nagyváradi, Volkra Ottó veszprémi, Spatay, Okolicsányi és Mednyánszky választott püspököket nevezvén ki felhatalmazott biztosokká [1]).

A kormány e felirat következtében Majthéni kir. ügyigazgatót s b. Viechter kamarai tanácsost nevezte ki biztosaivá, kik a főpapság megbizottaival értekeznének. Emezek mindenek előtt azon kérdést intézték a kir. biztosokhoz, van-e nekik, különösen b. Viechternek teljhatalma a tárgyalásra, mert a papság ezúttal véglegesen kívánna határozni? A kir. biztosok azt válaszolók, hogy nekik csak azon hatalmok van, mely a megbízó levélben áll. De nincs is szükség teljhatalomra mindaddig, míg a főpapság határozottan nem nyilatkozik, hogy mit akar: ragaszkodik-e a Kollonics-féle conventióhoz, vagy újat kíván alkotni? Különben is a végelhatározás ő felségét illeti. A főpapság azonban e válaszszal nem volt megelégedve, s május havában újabban is kéré a kormányt, adjon biztosainak teljhatalmat a kérdés végleges elintézésére. Junius 8-kánkelt feliratukban a kir. biztosok is kérdést intéztek az udvari kamarához, mit kelljen továbbá tenniök? A válasznak azonban nyomára nem találtam; s úgy látszik az udvarnak figyelmét most sokkal inkább elfoglalta a mindjárt elbeszélendő fontos ügy, s ennek jó bevégzése végett a papság jóakaratát is sokkal inkább érdekében állott megtartani, mintsem hogy ezen minden esetre kényes kérdést ez úttal tovább feszegetni akarta volna. Annyi

[1]) Mind ezen okmányok a kancellária levéltárban.

bizonyos, hogy az ügy csak Mária Therezia kormánya alatt nyert vég elintézést [1]).

Mialatt e bizottmányok s értekezletek részint Pesten, részint Pozsonyban működve, a jövő országgyűlésen fölvevendő tárgyakat előkészítették, az udvar maga egy más főfontosságú kérdés megoldására irányozta törekvését. Említők, mikép Károly 1713-ban, a rastadti béke megkötése előtt, april 19-kén egy új örökösödési rendet alapított meg s hirdetett ki nemzetsége számára, mely szerint, ha ennek fiága kihalna, az örökösödést a nőágon olébb a maga, aztán bátyja, I József, s végre atyja, I Leopold, leányaira s azok maradékaira, az elsőszülöttségi rendben osztatlanul kívánta kiterjeszteni. Károly akkor még csak 28 éves férfiú volt, kinek, bár házassága első évei meddők maradtak is, még nem tűnt el reménye fiörökösökre; s ennélfogva 1715-ben nem is vonakodott a nemzet kívánata szerint megerősíteni ama még 1712-ben alkotott törvényt, hogy az uralkodó ház hágónak kihaltával a királyválasztás joga a nemzetre visszaszálljon. 1716 tavaszán Erzsébet császárné őt valóban egy fimagzattal ajándékozta meg, ki azonban még ugyanazon őszön meghalt. Károlynak e feletti bánatát mérséklé némileg a következő évi május 13-kán leányának, Mária Teréziának születése, kit utóbb még több leánygyermek is követett.

Károlynak ezóta mind haláláig legbuzgóbb ügyekozete lőn, az új örökösödési rendszert mind egyes országai s tartományaiban, mind a külhatalmak által elfogadtatni s illetőleg törvénynyé emeltetni. A német-cseh örökös tartományokban, hol a fejedelem akarata s rendelete szolgált törvény gyanánt, e tekintetben semmi nehézség sem merülhetett fel, s a dolog csak arra szorítkozott, hogy Károly az új örökösödési szabályzatot a rendek gyülekezetében kihirdettesse s törvénykönyveikbe írassa. Ez 1720-ban s a következő esz-

[1]) Az ide vonatkozó okmányok részint a császári udvari, részint a kancelláriái levéltárban léteznek.

tendőben mind Csehországban mind Ausztriában s a többi német örökös tartományokban megtörténvén, az örökösödési rend, mi aztán pragmatica sanctiónak neveztetett, ezen országok s tartományokban alaptörvénynyé lett.

Másként állt a dolog Magyarországra nézve, hol mind a királyságnak örökössé léteiékor, 1687-ben, mind legújabban is 1712-ben, semmi kétség alá nem eshető, világos törvényekben rendeltetett, hogy a királyi nemzetség fiágának kihalta után a királyválasztás joga a nemzetre visszaszáll; s hol, mint alkotmányos országban, csak a nemzet megegyeztével lehetett a régibb törvényeket módosítani vagy elterülni, s új törvényt alkotni. A nemzet megegyeztének kieszközlése s egy új örökösödési törvény alkotása tehát múlhatatlanul szükségessé vált, hogy az 1713-ban családilag megalapított új örökösödési rend, az avval ellenkező régibb törvények megmásításával, Magyarországban s a magyar koronához tartozó más országok s tartományokban is érvényessé, alaptörvénynyé legyen. Egy ilyetén új törvény alkotását pedig annál szükségesebbnek látta maga Károly is, mivel a cseh-német örökös tartományokban már alaptörvénynyé lett 1713-ki családi rendelkezés szerint, minden országait s tartományait, tehát a magyar korona birodalmát is osztatlanul átszállítani kívánta nemzetsége női ágára.

Horvátország rendei, mint említők, 1712-ki marcziusban lefolyt tartományi gyűlésükön gr. Eszterházy Imre, zágrábi püspök indítványára, még a következő évben alkotott családi határozatot is megelőzve, önszántukból végzéssé mondták volt ki, hogy országuk birtokát mindenkor az örökölje, ki egyszersmind Ausztriának, Stiriának és Karinthiának is fejedelme leend. De a felett, hogy e végzés nem foglalta magában teljesen az új örökösödési határozatot, különösen annak a monarchia feloszthatlanságára vonatkozó részletét, — ezen egyszerű végzésnek érvényét egészen megsemmisítette ama 1712-ben magának Horvátországnak is hozzájárúltával alkotott törvény (IV. t. ez.), melyet Károly

a következő szavakban szentesített: „Az esetben, — melyet isten elfordítani méltóztassék, ha a fiágon magvunk szakadna, a nevezett Karok és Kendek királyválasztási és koronázási előjoga régi érvényében feléled, s az elébbi állapotban reájok visszaszálland, s ezen Magyarországunkban és annek említett részeiben, régi szokása szerint csorbíttatlanul fenmarad.“ Az 1712-ki horvát tartományi gyűlés végzése tehát, e törvény után, magára Horvátországra nézve sem maradt kötelező, s úgy az ő, minta magyar korona többi országai s tartományai tekintetében is új törvényt kellett alkotni, hogy az új örökösödési rend érvényessé legyen a magyar. birodalom területén. Azon egy hasznát azonban e végzésnek még is látta az udvar, hogy abból eleve is meggyőződhetett, miképen Horvátország részéről nemcsak nehézséget nem, sőt inkább támogatást várhat, midőn az örökösödés kérdését majd a törvényhozás előtt szőnyegre hozandja.

Azon kísérlet után, melyet az udvar az 1712-diki országgyűlés megnyíltakor e tárgyban, mint említém, bár csak kéz alatt tétetett, nem Hitte az udvar, hogy e fontos kérdést könnyen megoldhassa. Még csak az imént csillapíttatott le a felkelés, melynek czélja teljes elszakadás vala az osztrák fejedelmi háztól; melynek cselekvő személyei még jobbára éltek a hazában; melynek fejei még jelenleg is ugyanazon czélra működének a külföldön. S mellékesen megjegyezve, épen azért távolíttatá el Konstantinápoly közeléből is a bécsi udvar, 1720-ban, a portára küldött követe, Virmont altábornagy által, Rákóczyt s bujdosó társait, hogy e működésüket megnehezítse. Benn a tíz évi törvényesebb, alkotmányszerűbb kormány, az úri családok iránt tanúsított különféle kedvezések, a nemesi előjogok s kiváltságok legyezése, stb. számos, előbb ellenséges kedélyt lefogy vérzett, sok új barátot, pártolót szerzett ugyan már az udvarnak; de nem lehetett titok, hogy a nemesség nagy része még folyton ragaszkodik, az uralkodó ház férfi ágának kihalta esetében,

a nemzet király választási jogához: Károly tehát nagy óvatossággal kívánta e kérdést szőnyegre hozatni.

Meghallgatni kívánta ez iránt mindenekelőtt bizodalmába német miniszterei, különösen Trautsohn herczeget, Sinzendorf és Stahremberg grófokat, kikkel e végett Eugen herczeg elnöklete alatt 1720-ki jul. 15-kén az utóbbinál értekezletet tartatott.

Az értekezlet tagjai abban állapodtak meg, hogy a női örökösödés kérdése mind Magyarországon, mind Erdélyben valahára komolyan állíttassék fel. Mielőtt azonban e végett az országgyűlés kihirdettetnék az 1715-ki törvények által megrendelt országos bizottságok által múlhatatlanul be kell végeztetni az organicus reformmunkálatokat, kiváltképen azokat, melyek a politikai igazgatásra, a hadi és közgazdasági ügyekre vonatkoznak. E bizottságok tehát hivassanak össze mennél elébb, s mihelyt munkálataikat bevégzendik, azonnal tétessenek meg az előkészületek az országgyűlésre is *).

Miként fentebb elbeszéltük, e bizottságok 1720-ban meg is kezdték aztán működéseiket, de jobbára Csáky cardinálnak, e bizottságok elnökének betegeskedése miatt, azok sem ezen, sem a következő 1721-dik évben nem végezték be teljesen munkálataikat. Károly, kinek annyira szívén feküdt a női örökösödés ügye, e vontatás miatt szinte türelmetlenné lévén, 1722 elején a kérdést végre komolyabban tanácskozás alá vétette, kijelentvén, hogy az országgyűlést mind Erdélyben, mind Magyarországon mennél elébb megtartatni kívánj a.

Erdélyre nézve semmi nehézség sem forogván fen, az országgyűlés febr. 19-kére Szebenbe ki is hirdettetett, s Virmont Demjén tábornagy, az 1720-ki szeptemberben meghalt Steinvillenek a hadi főkormányzóságban utóda, nevezteték ki királyi biztossá.

[1]) A Confer, jegyzőkönyve a csász államlevéltárban.

A kormányszék s a tartomány három nemzete a többi karai és rendei, a királyi biztos előadása következtében, az 1713-ki családi szabályozni szerint, minden nehézség nélkül elfogadták a nőági örökösödést, leginkább azt emelvén ki a marcz. 30-kán eziránt kelt végzésök indokául, hogy ezen, a török járom alól sok költséggel a vérrel megszabadított „örökös fejedelemség a hozzá kapcsolt részekkel, mint a keresztény név esküdt ellensége dühének a többiek felett kitéve, saját erejéből önmagát megótalmazni épen nem képes, s az ő felsége örökös országai s tartományaival leendő ezen tartós egyesülésből s az elsőszülöttségi rendnek mind a két nemen megerősítéséből, mind a köz-ügyre dísz és biztosság, mind a haza egyes polgáraira haszon fog háramlania'*[1]). 1722.

Erdélyben ekként czélját érvén, annál kevésbbé kétel- kodék Károly végre Magyarországban is szőnyegre hozatni sodéa a kérdést, mivel tudósításai az iránt innen is mind kedve- ban. zőbben szólnak vala. Az 1720. óta Pozsonyban és Pesten tartott különféle országos bizottmányok, melyekben mind az úri mind a nemesi rendből a rendes tagokon kívül is nagy számú előkelő hazafiak vettek részt, legjobb alkalmúl szolgáltak az udvarnak e tárgyban kipuhatolni a közvéleményt, s egyenkint mind többeket megnyerni szándékainak támogatására. Az örökösödési kérdés volt főoka annak is, hogy Károly a vallásügyi bizottmányt ideiglen feloszlatta: a protestánsok kívánatait teljesíteni hajlandó nem lévén, legalább a reménytől nem akarta őket megfosztani a maga czéljának elérése előtt.

Ugyanakkor, midőn az udvar a női örökösödésnek Erdély általi elfogadtatását tényleg megindította, Magyarországra nézve is elhatározó lépések tétettek az udvarnál. A márczius első napjaiban tartott udv. értekezleteken, Illésházy kancellár javaslata szerint, végzéssé lett, hogy az 1715-diki törvények által megrendelt, s különösen a politikai, állam-

[1]) Approb. et Compil. Constitut. III. 14.

gazdasági s hadügyi reformmunkálatok elkészítésére kiküldött bizottságok az országgyűlés kihirdetése előtt múlhatatlanul bevégezzék munkájokat; mert, miként a márcz. 10-én magának Károlynak elnöklete alatt tartott értekezleten Csáky cardinál mondá, maga ezen munkálat képes lesz a magyarok kedélyét akként hangolni, hogy ne csak elfogadják, de önmagok ajánlják fel a női örökösödést.

Ezen udv. értekezletek tagjainak, kik közt Eugen és Trautsohn herczegok, Sinzendorf és Stahremberg miniszterek mellett rendesen ott találjuk még Pálfy nádort, Illésházy kancellárt, Eszterházy zágrábi és Erdődy nyitrai püspököket — közvéleménye szerint, ezen országos bizottság két, legfölebb három hónap alatt teljesen bevégezhetvén a maga munkálatait: a marczius 10-keiértekezleten oly végzés alkottatott, hogy a bizottság husvét utáni vasárnap üljön össze s kezdje meg működését; az országgyűlés pedig junius vége felé határoztatott összehivatni. Végzéssé lett az is, hogy már a királyi meghívó levelekben említtessék meg az örökösödés kérdése, úgy mindazáltal, hogy azzal nem annyira a maga házának, mint inkább az ország javának, biztosságának s belbékéjének érdekeit kívánja előmozdítani ő felsége. Kimondatott végre, a kancellár indítványára az is, hogy a püspökök, főispánok s káptalanok magán levelekben is intessenek meg, ügyekezzenek oda munkálkodni, hogy az országgyűlési rendek, meg sem várva a kir. előadásokat, magok ajánlják fel a női örökösödést. E végett hagyassák meg különsen a főispánoknak, hogy azon megyei gyűléseken, melyek a követek utasításait készítendik, személyesen megjelenjenek [1]).

Az országos bizottság ezután april 13-kán Csáky Imre cardinál elnöklete alatt meg is kezdte a maga üléseit. Tagjai

[2]) Több, e tárgygyal foglalkodott udv. conferentia jegyzőkönyve a csász. államlevéltárban, s a kancellár felterjesztései a kancell. levéltárában.

voltak: Koháry István országbíró, Károlyi Sándor, Eszterházy Gáspár, Kiss János anzari püspök, Paluska György, Szirmay Endre, Ráday Pál, Skaricza Gábor, Nagy István alnádor, Szluha Fér. nádori itélőmester, s a betegségük miatt távollévő b. Ebergényi László és Dobner Férd, sopronyi polgármester. A bizottság még az nap, a politikai, hadi és országgazdasági ügyek szerint három albizottságra oszlott, s azontúl oly szorgalommal dolgozott, hogy eleve is bizton lehetett remélni, miképen munkálataival pár hónap alatt teljesen clkészülend').

Részt vett ezen országos bizottságokban Managetta udvari tanácsos is, kit az udvar nem csak azért küldött le Pozsonyba, hogy a bizottságokban felvilágosításokat adjon azon nézetekről, melyek az udvari értekezleteken egy s más szőnyegre kerülő .tárgy iránt irányadóknak tekintettek, hanem azért is, hogy kéz alatt mennél többeket nyerjen meg a női örökösödésnek. Managetta e titkos működéseinek sikeréről, aztán nem csak levelek által értesíté az udvart, hanem több ízben személyesen is felrándult Bécsbe számot adni az ügy állásáról.

Jelen volt ő az april 30-kán Eugen herczegnél s ennek elnöklete alatt tartott udvari értekezleten is; s tudósító ennek tagjait, hogy a mágnások jobbára hajlandók ugyan elfogadni a női örökösödést, de terhes feltételeket tűznek ki. Csáky cardinál, mondá egyebek közt, bár nem hiszi, hogy a magyarok magok indítványozzák a női örökösödést, úgyvéli mindazáltal, hogy lesznek többen, kik által az indítványt meg lehetne tétetni. Ilyen volna, például, Koháry országbíró, ilyen Erdődy püspök, Károlyi Sándor, ilyen Prileszky ügyvéd, ki bár lutheránus, de az ügyre alkalmas; ilyen Nádasdy Tamás, Eszterházy Gáspár, s báró Sándor Gáspár, ki nem csak igen tehetséges, de kitűnőleg jó indu-

[1]) A csász. államlevéltárból.

latú. Leginkább ellenzik pedig azt az ítélőmesterek, különösen Szluha nádori és Nagy prímási itélőmester; Ráday, Rákóczynak egykori titkára, szintén csak szinleg jó [1]).

Az udvari körökben egyébiránt már az év elejétől kezdve oly határozott alakot öltött a női örökösödés ügye, hogy azok előtt, kik e körökben megfordúltak, a kérdés már nem is annyira az volt: elfogadja-e az ország a női örökösödést, mint inkább az: hogy mit kívánjon viszont engedményül?

Hogy a dolog valóban így állott, semmi kétséget nem enged helyt azon levelezés, mely e tárgyban Pálfy Miklós nádor és Szluha Ferencz nádori itélőmester közt már 1722 elején folyt. A nádor ugyanis épen azon napokban, midőn e tárgy végett az erdélyi országgyűlés kihirdettetett, február 21-kén, e levélkét intézé Szluhához: „Vájjon mit lehetne minekünk a successióért kérnünk felséges Urunktól, ne terheltessék Kegyelmed kevéssé papirosra feltenni, és énnekem sub manu kezemhez küldeni.“ Szluha, Rákóczynak egykori híve, ki még az 1712-ki országgyűlésen választatott meg ítélő mesternek, ekkor még egyátaljában nem volt barátja a női örökösödésnek, s már febr. 23-kán kelt válaszában kitérőleg felelt. ‚E kérdésről, úgymond, mely a publicumot illeti, privatus embernek, (az ki publica conjunctárákat és az felséges udvarnak intentióját nem tudja) csak gondolkodni is nehéz .... Kettő mindazáltal proprimis occurrál:, kívánja-e a felséges udvar proponálni a successiót, vagy mink offeráljuk? ... És most-e, vagy a jövőben? Ha most: felséges Urunknak friss, jó, számos esztendőkre Isten kegyelméből országolható reménysége látszatik nekem ellentállni; kinek eleven példája vagyon nagy emlékezetű s boldogult Leopold császron. Ha a jövőre: nem lévén semmi állandó az ég alatt, jövendőbeli dolgok elintézése is terhes“. E nehézségek mellett a számtalan orvoslandó sérelmekre nézve, úgymond,

[1]) Az udv. értekezlet jegyzőkönyve. Császári levélt.

eszébe sem juthat, mit lehetne az udvartól kérni, mi a női örökösödéssel egyenértékű lenne.

A nádor erre két nap múlva azt feleié: „Kegyelmed bölcsen discurál, mindazonáltal nem fog ártani, ha mostanság Pozsonyban lévő, országunk értelmes tagjaival titkon beszél azon esetre, hahogy a jövő diétán a felséges udvartól az örökösödés proponáltatni fog — mit, úgymond, bizonyosnak tud, — az ország is eleve gondolkozzék, mit kérjen viszontengedményül.“ -- „Valakivel ez iránt beszéltem, válaszolá marcz. 2-kán Szluhaigen vonogatva szólnak; mert nem tudván a statusok véleményét, senki sem mer ily közjogi kérdésben nyilatkozni! A sérelmek orvoslatát azonban mindenki emlegeti, különösen a következőket: hogy Erdély, a részek, a temesi főispánság, Szerémség, Szervia, a határőri helyek az országhoz vissza nem kapcsoltattak; Ausztria, Stiria s más szomszédság felé a határok ki nem igazíttattak; a nálunk jószágokat bíró osztrákok a többiekkel semmit sem adóznak. Ezekhez járul a nagy adó; a katonai szállásolásból eredő nagy kárvallások; a hazának elszegényitése; a hazafiak mellőzése a hivatalokban; a só nagy drágasága; az egyházi javadalmaknak idegenekkel való betöltése; a magyaroknak a hadseregből való kizáratása; s a magyar ezredek számának leszállítása; a nyolczados törvényszékek nem tartása, s több ilynemű sérelem. A fő ok azonban, a miért nyilatkozni vonakodnak, úgymond, az, hogy ha egyes magán embernek, a törvény szerint adót nem szabad megszavazni, még kevesbbé szólhat ily fontos dologban.

Ez azonban, mond tovább, mások véleménye; mi őt illeti: ő ismét csak azt mondja, szükségtelen még ő felségének gondolkodni leányörökösről, holott még elég fiatal (ekkoron Károly 35 éves volt) arra, hogy fiörököst is remélhessen. Az országra nézve jobb is lesz későbbre halasztani e tárgy eldöntését. Nem titkolhatja, hogy őt aggasztja az, hogy a női örökösödés esetében idegen lenne ezen örökös férje, kiről eleve nem tudni, mily indulattal viseltetnék az

ország iránt. Az is bizonytalan, mily viszonyba jutand Ausztria, s vele együtt Magyarország is ily női örökösödés esetében a Németbirodalomhoz. De aggasztja őt az is, hogy a pragmatica sanctió szorosabban kapcsolná Magyarországot Ausztriához. Hogyan lehetne pedig a független Magyarországot összekötni Németország egyik tagjával? Sem a politikával, sem a szent korona méltóságával nem egyeztethető meg, hogy a nagyobb legyen a kisebbnek járuléka, s egy királyság alája vettessék egy herczegségnek .... Egyébiránt nem is érti, miért kellene idő előtt jobban örökösiteni az országot, holott ennek biztosságáról szükség esetében választás által is lehetend gondoskodni.[4]

Mind ezen ellenvetéseket azon reményben tette volt Szluha Ferencz, hogy az udvar maga nem fogja a jövő országgyűlésen kezdeményezni a női örökösödést, s a nemzetnek szabadságában álland azt tárgyalni vagy mellőzni. A nádornak marcz. 7-kén hozzá intézett levele azonban ez iránt minden kételyeit eloszlatta. „Tudósítom, úgymond, titokban kegyelmedet, hogy az örökösödést egyátaljában kívánni fogják, s arra való nézve kívántam kegyelmed által az ott lévő némely tekintetes nemes statusoknak véleményét venni: ha csak elfogadnunk kellene a successiót, helyesen és méltányosan mit lehetne kérnünk a felséges háztól, mert muszkát vagy más külső hatalmasságot választanunk nem lehetne. . . . Ezen tárgyban tehát az ott lévő urakkal tovább is beszélgetvén, engem mindenképen tudósítani ne terheltessék, mert általlátom, hogy a successiót akarják inducálni, tudhassunk azért mi is felelni“ ’).

Pálfy nádornak e vég szavaiból nyilván kitűnik, hogy az udvar mindenképen el volt határozva a női örökösödést, miképen az az 1713-ban megalkotott családi intézvényben — melynek kihirdetésénél Pálfy is jelen volt — megállapít-

[1]) A nádor és Szluha Ferencz közti levelezést közli a Budapesti Szemle XIX. köt. 278. kövv. lapokon.

tatott, a jövő országgyűlésen Magyarországban is alaptörvénynyé emelni; s a nemzet szabadsága e tekintetben csak azon korlátok közé maradt szorítva, hogy az uralkodó háznak adandó fontos engedményért viszont engedményeket kérhessen a maga számára. Az országgyűlés történetéből azonban eléggé kiderül, hogy a nemzet oly ügyesen készíttetett elő e fontos határozat megalkotására, hogy a karok és rendek azt nemcsak nem ellenzették, hanem önmagok ajánlák fel a pragmatica sanctiót.

Ezen előzmények után az országgyűlés, melyen e nagyfontosságú törvény megalkottatnék, s egyszersmind az országos bizottmányok által kidolgozott reformok is életbe léptettetnének,amájus 1-jén 1722-ben kelt kir. meghívó-levelekben jun. 20-ára Pozsonyba hirdettetott ki. „Miután az 1715-ki országgyűlésen alkotott 14-ik t. ez. által rendeltetett, hogy minden harmadik évben országgyűlés tartassék, — így szól a k. meghívó-levél, — eddigelé is kívántunk volna ugyan e törvényes végzésnek eleget tenni . <. , ha abban a keletről s nyugatról támadt háborúk nem akadályoznak vala. Most azonban békésebb s alkalmasabb idő tűnvén fel, ezen örökös országunk a nekünk kiváltképen kedves Magyarország s a közügy iránti atyai gondoskodásunknál fogva, — nehogy, tudniillik, ezen a török iga alatt hosszan nyögött s az alól mind a magunk, mind a boldog emlékezetű elődeinknek isten segélyétől támogatott dicsőséges fegyvere által szerencsésen megszabadított, sőt határaiban is szélesebbre terjesztett országunk a jövendő időkben bármi zavarokba s veszélybe essék; hanem inkább maguknak a hű Karok és Rendeknek a mi legkegyelmosebb szándékainkban való megegyezése s azok támogatása által, minden akár kül erő, akár bel mozgalmak ellen üdves orvoslat találtassák s rendeltessék, és országgyülésileg is oly intézkedések tétessenek, hogy az istentől nekünk s felséges házunknak alávetett többi örökös országaink s tartományainkkal való szomszédi s barátságos egyetértés és egyesség által, a köznyugalom és állandó, zavaratlan béke minden

esetekre tartósan megalapíttassék; s e szerint az országlakosok megmaradásáról, fentartásáról, pártolásáról és védelméről a lehető legjobb módon gondoskodva legyen: említett Magyarországunk és kapcsolt részei valamennyi Karainak és Rendelnek a folyó évi jun. 20-kára sz. kir. Pozsony városunkba közönséges gyűlést vagy is diétát hirdetni és azon isten segélyével személyesen is jelen lenni határoztuk" [1]).

A kir. meghívó-levél annyiban méltó figyelemre, a pragmatica sanctió törvényének történelmében, hogy azon egyesülést emeli ki különösebben, melyet az udvar a nőági örökösödés s a monarchia feloszthatlanságának megalapítása által a magyar birodalom s a német-cseh örökös tartományok közt létrehozni óhajt vala. Mit értett Károly ezen egyesülés alatt, s mily fokig valósúlt óhajtása, a törvény megalkotásának körülményei s maga a törvény helyes értelmezése minden kétségen felül helyezik.

Még mielőtt megnyílt az országgyűlés, az udvar s a kormány élén álló államférfiak semmit sem mulasztának el, hogy egy részről a kérdés ezen oldala is mennél jobban felvilágosíttassék a rendek köreiben, más részről ezek a király azon óhajtásának teljesítésére reábirassanak, hogy az ország maga kérje a nőági örökösödést. „Ezen . . . országos commissióknak méltóságos elnökei, condelegatus és condeputatus méltóságos úri és nemesi főrendjei majd a színéből a nemes országnak — mondja azoknak egyike, gróf Károlyi Sándor — ... Még minekelőtte a diéta megindult volna, kezdett együtt is másutt is hintogettotni a felséges ausztriai háznak magvaszakadtével következő leányág successiója; mely iránt is kinek-kinek mi légyen véleménye, a fölséges udvar előre alkalmasint beszedte. [2]).

E véleménygyűjtők s egyszersmind rábeszélők egyike volt, mint említők, az országos bizottsághoz leküldött Managetta udvari tanácsos. Ő egyebek közt június 4-kén kelt

[1]) Kovachich: Supplem. ad Vestigia Comit. III. 432.
[2]) Károlyi S. önéletírása.

levelében azt irá a német kancellárnak, hogy legközelebb beszélt légyen b. Sándorral azon urakról s megyékről, a kik a női örökösödés tárgyában hajlandók megfelelni ő felsége várakozásának. A beszélgetés eredménye ím a következő: a nádor s pozsonyi főispán jó szándéka ismeretes; ugyanaz áll Pest megyéről, annak szintén a nádor lévén főispánja; valamint Győrről is, hol a főispáni méltóságot, a szász cardinál bírja. Nyitra megye főispánja, Erdődy Ádám püspök első rendben fogja az ügyet vezetni. A barsi főispán, Erdődy György kamaraelnök, erősen támogatandja püspök-testvérét. Erdődy Gábor püspök s hevesi főispán, testvéreivel híven közre fog működni. Erdődy Sándor vasi főispánról szintén fel lehet tenni, hogy rokonait követendi. Veszprémnek nincs főispánja. Sopronyban Erdődy György a főispáni helyettes. Hontban, Koháry főispánról nem lehet kétség. Mosonyban Zichy Károly megnyerhető a nádor és b. Sándor által. Zalában Althan főispán bizonyos. Hasonlót mondhatni a váczi püspökről és Szathmárban Károlyi Sándorról. Sárosban Szirmay Tamás megnyerhető b. Sándor által. Ezek jutottak, úgymond, beszélgetésünk alatt b. Sándor eszébe; majd gondolkozik másokról is, s mihelyt megérkeznek, beszélni fog a megyei követekkel is. B. Sándort kellene megbízni avval is, hogy teljesen biztosítsa az ügynek Csáky cardinált, ki még kétesnek, s csak azon esetre látszik hajlandónak, ha elébb az ország kívánatai teljesíttetnek. Ennél fogva, úgymond, eddigelé nem is vehettem ki belőle, hogy hajlandó lesz-e az önkéntes felajánlásra, vallván ő azon elvet: quod medela praesentium fuerit optima persvasio futurorum — hogy a létező sérelmek orvoslata lesz a jövendő ügyek legjobb ajánlása. De majd fog még hatni reá, mind maga, mind mások által, s meg fogja vele értetni, hogy az örökösödés készséges felajánlása adhat legtöbb reményt a magyarok igazságos, méltányos és mérsékelt kívánatainak teljesítésére[1]).

[1]) A csász. államlevéltárból.

Egy más levelében június 19-ről Managetta udv. tanácsos írja ugyananak, hogy a nádor és az Erdödy grófok, most már nem külön, hanem együttesen munkálkodnak Ő cs. kir. felsége szándékainak előmozdításában; és minthogy Csáky cardinál ezekkel igen jó viszonyban áll, ő is ígérte, hogy mind maga hathatósan támogatandja, mind övéi által támogatatni fogja az ügyet.

A pozsonyi megyegyülés, mondja tovább igen kedvezőleg folyt le. A bán ugyan kitüntette magát; a prímás Paluska által működött, Csáky cardinál s a nyitrai püspök úgy nyilatkoztak a gyűlés után, hogy ezen jó példát az egész clerus követendi.

A felvidéki megyék már megadták követeiknek az utasítást, mely általában az örökösödés elfogadása, sőt felajánlása mellett is szól. Ez kivált Károlyi műve. Ezen férfiú valóban sokat tesz, s megérdemli, hogy különös kegyelemmel vétessék figyelembe.

Oly jól megy az ügy, végzi Managetta, hogy a nádor, a cardinál s a nyitrai püspök nem látják szükségét a külön királyi kéziratoknak [7]).

Két nappal később (jún. 21.) gr. Erdődy László püspök is azt írá Trautsohn herczegnek, hogy nem kételkedik az örökösödés önkéntes felajánlásáról. Dicséri ez ügyben szerzett érdemeiért Károlyit, s ajánlja őt az ürességben lévő országos báróságok valamelyikére kineveztetni. A levélből egyébiránt az is kitűnik, hogy buzgalmáért maga a levélíró is dicséretet aratott legfelsőbb helyről[2]).

Mihelyt az ország rendei jún. utolsó tizedében nagy számmal[3]) összegyűltek, az említett urak s az udvarnak e végre megbízott ügynökei mind magán úton, mind az *előle-*

[1]) A csász államlevéltárból.

[2]) U. onnan.

[3]) Jelen volt a főrendeknél: 33 főpap, 8 zászlós úr, 2 koronaőr, 16 főispán, 38 gróf, és 59 báró; a rendek tábláján: a kir. tábla 15 tagja, köztök két horvátországi, 43 káptalani, 70 városi, 89 vármegyei követ,

ges gyülekezetekben, még az országgyűlés formaszerinti megnyitása előtt, hatványozott buzgalommal megkezdték az izgatást a végre, hogy a nemzet önszántából, még a kir. előadások meghallgatása előtt fogadja el a nőági örökösödést s az ahhoz kapcsolt pontokat. Csáky Imre cardinál s érsek egyenkint látogató meg mind azon felsőmagyarországi befolyásosabb urakat s követeket'), kiket az országos bizottmányok alkalmával, — mivel azokban részt nem vettek volt, megnyerni alkalma hiányzott. „De azon számos urak mellett, kik ily értelemben működnek, rósz szándékúnk sem hiányoznak", írá Managetta udv. tanácsos, junius 29-kén kelt levelében. Ezek, úgymond, pár nap előtt egy iratot terjesztenek, melyet velem gr. Károlyi közölt. Mondatik ebben egyebek közt: „hogy daczára az egyesülésnek, melybe az örökösödés elfogadása által Magyarország a monarchia többi részeivel lépend, az indigenákat nem kell egyesíteni; hogy ezen egyesülés az ország felforgatására vezet, mert az országot a birodalomnak alávetett tartománnyá sülyeszti, úgy hogy csak árnyéka fog maradni az országnak, és Sión leányától elvétetik az ő ékességük; hogy, végre ma kelt fel a szabadság utolsó napja stb.

„Károlyi azonnal a kerületi ülésekbe fog menni, hogy az ilyféle gondolatokat a követek elméjéből kibeszélje. Magam pedig megyek a nádorhoz, javasolni, hogy estvére megint hívja magához a követeket, és beszéljen előttök megvetőleg s roszalólag ezen iratról, miképen az egy gonosz akaratú, tudatlan ember műve." [a]) s a távol lévő mágnások 04 képviselője, kiknek azonban sem ülésök sem szavazatuk nem volt a rendek közt.

[1]) „Quo esset (Csáky) in Austriacam domum studio et fidelitate, Inculente docuit, quando pro foeminea Caroli caesaris progenie, in Hungariae trono locanda, nonmodo commune cum proceribus suffragium túlit; séd superae Hungariae proceres ac nobiles obiit, atque ut in eo locandam velint permovit.[11] Timon: Purpura Pannon. 344.

[2]) A csász. államlevéltárból.

látszik, nem igen, vagy csak nagyon kevesek részéről támadt ellenzés. Ha mi ellenvetés emelkedett is némelyek részéről, az csak arra vonatkozott, hogy az udvar kívánatának teljesítése előtt minden sérelmek orvosoltassanak s az alkotmány a nőági örökösödés mellett is biztosítva maradjon; a szorosabb egyesülés pedig, mely a monarchiának törvényesen kimondatni kívánt feloszthatlansága mellett Magyarország s a többi örökös tartományok közt czéloztatik, arra ne értelmezessék, hogy az osztrák örökös tartományokban divatozó kényuralom azon törvény által Magyarországra is kiterjesztetik; sőt inkább ez a nőági örökösödés és a monarchia feloszthatlansága mellett is megtartsa a maga külön, alkotmányos kormányformáját; szóval, hogy a kívánt szorosabb egyesülés a monarchia többi örökös tartományaival, Magyarország jogaiban semmi csorbulást ne okozzon; s egyátalában ne a közigazgatás közösségére, hanem egyedül a fejedelem személyének ugyanazonosságára vonatkozzék s értelmeztessék. És ennélfogva a koronázás eddigi formája, az új fejedelem által, koronáztatása alkalmával kiadatni szokott hitlevél s a kir. eskü, az ország alkotmányának és szabadságainak fentartására, ezentúl is a törvényes mód szerint életben s érvényben maradjon. Magában is értetik, hogy az ilyféle ellenvetéseket s aggodalmakat maguk azon urak is mindenképen eloszlatni ügyekeztek, kik az udvar érdekében az új örökösödési törvény mellett izgatának; mert bár törekednek vala is életbe léptetni e törvényt, de az alkotmányt s külön alkotmányos igazgatást azáltal megcsorbítani, meggyöngíteni, maguknak sem volt, nem lehetett szándékában; sőt inkább magok is oda törekedtek, hogy az udvar ezen engedményért némely viszont engedményeket adjon a nemzetnek.

A rendek eképen előkészítve, megnyugtatva s megnyerve lévén, mivel a kir. személynek gyöngélkedése miatt meg nem jelenhetett, Nagy István alnádor, junius 30-kán, rövid magyar üdvözlő beszéddel s azon indítványnyal nyi-

totta meg az első nyilvános ülést, hogy miután a mágnások is együtt vannak, illendő volna őket egy küldöttség által üdvözölni. Egy 12 tagú küldöttség ezután meg is vitte hozzájok a rendek üdvözletét; mit aztán a mágnások nyomban viszonozván, küldöttségük által egyszersmind felszólíták a rendeket, hogy miután „tudva van előttök, mi végre méltóztatott ő felsége összehívni ezen országgyűlést: szükséges, hogy a rendek annak tárgyában véleményüket tudassák a mágnásokká I.“

Ekként most is szintúgy mint 1687-ben, a rendekre lévén bízva a kezdeményezés, az alnádor, a főrendi küldöttség távozta után, magyar nyelven előadá: miképen „igen jól tudják a rendek, hogy az országgyűlés főleg a végre hívatott egybe, hogy az ország jövendő békéjéről s nyugalmáról gondoskodjék. Mert tekintetbe vévén a körülményeket s megfontolván, minő ellenség az ország szomszédja, külső segedelem nélkül, ezen annyi szerencsétlenség által meggyöngült ország, ha ismét virágzatra jutna, som lenne már képes magát oly nagy hatalom ellenében fentartani. Ha pedig interregnum támadna, mindenki tudja, mily zavarnak szokott az lenni forrása. Szükséges tehát azon esetre, ha; mitől isten mentsen, ő felsége fiörökös nélkül találna kimúlni, az ország már eleve gondoskodjék utódáról. Ennek hasznos voltát Szluha Ferencz úr bővebben ki fogja fejteni.

Szluhában, ez egykori tüzes kuruczban, ki egy ideig még a szatmári békekötés után is Rákóczy mellett volt Lengyelországban, nem tudjuk, mi okból, felette nagy változás ment végbe azóta is, midőn a nádor felszólítására vele négy hónap előtt e tárgyban oly óvatos leveleket váltott. Ő most egy nem annyira erős érvelésű, mint a kor szokása szerint czikornyás latin beszédben, előbbi leveleivel ellenkezőleg, fejtegeté a nőági örökösödés megállapításának szükségét s hasznait különösen az oly hatalmas ellenségtől fenyegetett Magyarországra nézve.

A hangos éjjenekkel fogadott beszéd után ugyan csak

Szluha az éljenzést határozatnak véve, indítványozd, menne azonnal a rendektől egy küldöttség a mágnásokhoz, megvinni nekik e határozatot. Míg aztán a királyi tábla a küldöttséggel 8 izenettel foglalkodék, mind a felső magyarországi, mind a dunántúli s inneni követek külön külön is kinyilatkoztatták, hogy a szóban forgó örökösödést önként s jó szántukból, minden kényszerítés nélkül fogadták el. Miután pedig a küldöttség a mágnásoktól, kik az izenotet szinte éljenekkel fogadták, visszatért: Szluha ismét azt indítványozá, hogy magához ő felségéhez is menne fel Becsbe mindjárt egy országos küldöttség, mely neki e határozatot tudtára vinné, — mi szinte azonnal megizentetett a főrendeknek. Majd ezek küldöttsége hozta meg a választ a kettős izenetre. A főrendek e válasza annyiban érdemel külön említést, hogy ők a női örökösödést azon záradékkal fogadták el, hogy „a magyar szent korona más országai és tartományai is olyanoknak tekintessenek, mint a melyek a női örökösödést velők együtt elfogadták.[1]" E záradék által az ország integritásának megóvására czéloztak a főrendek, mintegy kijelenteni akarván, hogy mind Horvátországra nézve, mely az országgyűlésen szinte képviselve van, mind Erdélyre nézve, csak a most illetékesen kijelentett női örökösödés tekinthető érvényesnek. A rendek ezután a mágnások termébe mentek, s azokkal ott egyesülten, a nádor és a kalocsai érsek beszédei után, újra is kimondták a női örökösödésre vonatkozó határozatot, mely ekként minden vita nélkül egyértelmüleg fogadtatott el az ország által.

Az országos küldöttség ezután, melyben a felső tábla részéről 40, a rendekéről 22 tag neveztetett ki, részint még az, részint más napon megindult Becsbe, s ott július 3-kán nagy fénynyel, jobbára hatos fogatú hintókban hajtatott be, a bécsi lakosság kíváncsi tömegei közt, a „Favorita" palotába, mely Károlynak akkor rendes lakául szolgált vala, utóbb pedig a Theresianum lovag-akadémiát fogadta falai közé. Az udvar főtisztviselőitől, miniszteritől s tábornokai-

tói környezett császár-királytól fogadtatván, Csáky Imre bíbornok, mint a küldöttség szónoka, egyebek közt a következő szavakban adta elő a törvényhozó-testület végzéseit: „Az ország valamennyi karai s rendei, minden erkölcsi kényszerítés vagy rábeszélés nélkül, egyező szavazattal, egy szívvel és szájjal, önként, szabadon, megfontolva s jóakarattal abban egyeztek meg, hogy alázatosan megkérjék Felségedet, miszerint a férfiágra nézve már örökös Magyarországát, mind azon már visszafoglalt s isten segélyével még visszafoglalandó országokkal s tartományokkal együtt, melyek szent koronájához tartoznak, a férfiág magvaszakadtának esetére, — mit isten kegyelmesen elfordítani méltóztassék, — mostan, akkorra s mindenkorra a nőág számára is elfogadni méltóztassék, megtartván mindig a nemzedékek szerint az elsőszülöttség jogát és rendét/' Elmondván aztán az indokokat, melyek az országot e lépés megtételére vezették; s ezek közt megemlítvén a hálát, melylyel a nemzet az uralkodó ház iránt a török járom alóli megszabadításáért viseltetik, a trónváltozási zavarok s veszélyek megelőzésének kívánságát, az ország külső s belső biztosságát, a hitet és reményt az uralkodó ház kegyességében s igazságszeretetében: a mondottakhoz még a következő érveket kapcsolja, melyek az országos határozat horderejére nézve nagy fontosságúak: „Ebből erősen hiszi s reméli Magyarország, mind a maga, mind a többi, Felségednek s mind a két nemű utódainak piája vettettek s ezekkel való üdvösen ezélzott egyességét. Hiszi, mondom, s kétségtelenül reméli, hogy nemcsak ősi szabadságának s előjogainak fenmaradása s fentartása erősebb támaszt s megállapodást nyerend, hanem Felséged s mind két nemű utódainak atyai kegyelmei s adományai reá még dúsakban s bőségesebben fognak áradozni.“

„Hallá — ez volt a király rövid válasza — a karok és rendek szándékát; helyesli, hogy a női örökösödést megajánlák. Ennél fogva ő is azokra, a mik általán és részletesen a Karok és Rendek megmaradására szolgálóknak fognak

látszani, gondot fordítaná, különben biztosítja kegyelméről a Karokat és Rendeket.“

Pár nap múlva Károly személyesen megjelent Pozsonyban, s jul. 8-kán az országgyűlést forma szerint megnyitván, a királyi előadásokban ajánlá a rendeknek, hogy az örökösödési határozatot törvényformába szerkesztve terjeszszék elébe, s az országos bizottmányok munkálatait haladék nélkül vegyék tanácskozásba. Mielőtt pedig a rendek e munkába fognának, készségökot szándokai teljesítésében maga is hasonló királyi jóakarattal viszonzandó, „minden egyebek előtt, s a nélkül, hogy ez iránt a rendektől előleg megkéretett volna, egyedül iránt ok érzett atyai indulatából, Magyarország s a hozzákapcsolt részek, országok s tartományok Karait s Rendéit minden jogaikban, kiváltságaikban, szokásaikban, előjogaikban és törvényeikben, melyek eddigelé alkottattak, vagy a jelen s jövendő országgyűléseken alkottatni fognak, fentartani ajánlkozott, s azokat kegyelmesen megerősítette[1]).

E biztosító királyi leirat a némelyekben netalán még fenmaradt aggodalmakat is végkép eloszlatta aziránt, hogy kapcsolatból, mely szerint a magyar korona országai s tartományainak birtoklása a többi cseh-német örökös tartományok birtoklásával együtt elválaszthatlanul s felosztlhatlanúl a fejedelmi ház nőágára is átszállíttatik, Magyarország alkotmányos törvényeire s igazgatására nézve semmi csorbulás sem fog háramlani. .

A rendek tehát néhány nap múlva az örökösödés új szabályzatáról szóló törvényczikk szerkesztéséhez fogtak. A két törvényczikket, mely erről szól, s azok bevezetését, mely a női örökösödés elfogadásának indokait tartalmazza, Szluha Ferencz, nádori itélőmester fogalmazta. E törvényjavaslatok a király elébe terjesztetvén, Károly azok megvizsgálása végett jul. 13-kán Eugon herczcg elnöklete alatt, Sinzendorf és Stahremberg miniszterek, Öttl és Managetta udvari taná-

[1]) Az alkotott törvények 1-sö czikkében.

csosok által Pozsonyban conferentiát tartatott, mely mind a törvényczikkelyeket, mind azok bevezetését minden változtatás nélkül elfogadta[1]). A törvényjavaslat ezután a rendek táblájához visszakerülvén, általa julius 16-kán véglegesen elfogadtatott. A rendek utóbb, Nagy István alnádor indítványára, elhatározták, hogy miután az örökösödés egyező rendének, elfogadása által a többi örökös tartományokkal való elválhatlan egyesülés is törvénynyé leend, ezen országok s tartományokkal is szerződést kellend kötni. E szerződés azért feküdt a rendek szivén, mert miként 1608-ban, úgy most is, e szerződés által a többi tartományok segélyét akarták az országnak biztosítani a török ellen. A király azonban a megváltozott körülmények közt, midőn a csehnémet örökös tartományok régi rendi alkotmányukat s ezzel együtt önrendelkezési jogukat már elvesztették s merő patrimonialis birtokokká lettek, szükségtelennek látván ilyféle szerződést, azt válaszolá, hogy a király maga gondoskodni fog az ország bizton létéről[2]). Az országgyűlés e válasz helyességét maga is belátván, ily szerződésről többé szó sem tétetett.

Az ekként a király által is elfogadott czikkelyek elsejében egyebek közt megköszönik a királynak, hogy az ország jogait, szabadságait, törvényeit újabban is megerősítette, megtartani s megtartatni Ígérte; megköszönik aztán, hogy a nőágnak általok Magyarországra nézve is önként kikiáltott örökösödését illető ajánlatukat elfogadta, és e szerint „ezen örökösödést, szintazon módon, miként az az elsőszülöttségi rend fentartásával s tekintettel arra is, hogy ugyanazon ág egyenlő fokaiban a férfiaknak elsősége legyen, ő felsége által egyéb, mind Németországban mind azon kívül fekvő országai s tartományaiban már megrendeltetett, megalapíttatott, kihirdettetet s elfogadtatott, Magyarországban s hozzákapcsolt részei, országai s tartományaiban is elválaszthatlanul megalapí-

[1]) A csász. államlevéltárból.
[2]) A m. múzeumban lévő országgyűlési diarium.

tani s fentartani akarja oly módon, hogy azon férfi- *vagy* nő-örököse, ki a felséges osztrák ház fentebb említett országait s tartományait az elsőszülöttségnek ugyanazon felséges házban megalapított rende szerint öröklendi, minden jövendő trónváltozások esetében ugyanazon öröklési joggal Magyarországban s a hozzákapcsolt országok s tartományokban is, melyek szintén felosztathatlanok, kétségtelenül királynak tartassák s koronáztassák.“ E czikkelyben, mint látni való, főleg azon új kapocs határoztatik meg törvényesen, mélyet az ország render a magyar szent korona birodalma s a többi örökös tartományok közt megalapítani kívántak; s mely e szerint csak abból áll: hogy valamint Magyarország s hozzákapcsolt részei, országai s tartományai magukban véve egymástól elválaszthatlanok és felosztathatlanok: úgy a többi örökös tartományokkal is elválaszthatlanul s felosztathatlanul együtt maradjanak, s Magyarországnak és kapcsolt részeinek is mindenkor az legyen királya, ki a megállapított öröklési rend szerint a többi örökös tartományoknak leszen fejedelme. E kapcsolat tehát egyedül a fejedelem személyének ugyanazonosságára, vagy — mint rövidség okáért kifejezni szokták — pers onal-unióra szoríttatott.

A második czikkelyben főleg maga az örökösödési új rend határoztatik meg, s egyszersmind azon indokok fejtetnek ki, melyek miatt, és azon feltételek szabatnak meg, melyek alatt az ország, a férfiág kihaltával különben törvényesen föléledő szabad királyválasztási jogáról lemondván, a nőági öröködés új rendét elfogadja. „Bár az ország s kapcsolt részeinek hű Karai s Rendei, — így szól lényegében a t. czikk, — tekintvén ő felsége virágzó korát, bizton remélik, hogy az isten őt még számos fimaradékkal ajándékozza meg; meggondolván mégis a fejedelmeknek más emberekkel közös halandóságát; megemlékezvén egyszersmind ő felsége elődeinek s magának ő felségének az ország iránt szerzett érdemeiről, s kivált azon dicső tetteikről, melyek által ezen országot az ozmánok igája alól győzedelmes fegyvereikkel

megszabadították s a polgárok békéjét s biztosságát helyre-, állították: hogy a jövőben is mind a kül megtámadások, mind a bel zavarok s veszélyek ellen biztosíttassanak; egyszersmind ő felsége iránt hálájokat is tanúsítani kívánván, kijelentik: hogy ő felsége fiágának kihaltával az örökösödési jogot Magyarországban s annak koronájához tartozó országok e tartományokban, melyek isten segélyével már visszaszereztettek vagy ezentúl visszafoglaltatnak, a felséges osztrák ház nőágára is kiterjesztik s elfogadják oly módon: hogy elsőben ő felségének, a most uralkodó III Károlynak leánymaradékaira —, ezek kihaltával a boldogult I József leányivadékaira —, s ha ezek is kihalnának, végül az első Leopoldtól származott leánymaradékokra s ezeknek mind a két nembeli katholikus ivadékaira szálljon a korona, éspedig mindenkor az ő felsége által a többi örökös tartományokban már megállapított első szülöttségi rend szerint olyképen, hogy azok mind Magyarországot s kapcsolt részeit, mind a többi örökös tartományokat feloszthatlanul s elválaszthatlanul együttesen birtokolják. És midőn a felséges osztrákház nőágának örökösödését ekképen elfogadják s megalapítják, kikötik egyszersmind azt is: hogy a felséges osztrák háznak a mondott rend szerint következő trónörökösei, az országnak s kapcsolt részeinek legújabban ő felsége által is megerősített jogait és szabadságait, az 1687-dik 2-dik és 3-dik, úgy az 1715-ki szintén 2-dik és 3-dik törvényczikkelyek értelmében, koronáztatásuk alkalmával mindenkor s örök időkre megerősítsék. Kijelentik végül, hogy az ország rendelnek ősi s régtől divatozott szabad királyválasztási jogát és szokását csak az elszámlált nőágak maradékainak teljes kihalta után kívánják ismét felélesztení, életbeléptetni s fentartani.“

Az idézett 1687-kis 1715-ki 2-ikés 3-ik törvényczikkelyek, melyeket a rendek a nőági örökösödés és a fejedelem személyének ugyanazonsága mellett is mindenkorra érvényben tartatni kikötnek, az ország törvényes függetlenségére, önállóságára s külön alkotmányos kormányzatára vonatkoznak,

rendelvén: hogy a trónörökös a rendeket, a királyi hitlevél kiadása és a kir. eskü letétele által koronáztatása alkalmával mindenkor biztosítsa az iránt, hogy az ország jogait és szabadságait fentartandja, s az országot „nem akarja más módon igazgatni s kormányozni, mint az eddig alkotott s ezután országgyűlésileg alkotandó saját törvényeinek megtartásával. “

Midőn aztán Károly az országgyűlés végén e törvényczikkelyeket a többiekkel együtt szentesítette, az idézett két törvényczikkelyhez még több más czikkelyek is kapcsoltattak, melyekben a király az ország jogait és szabadságait, kiváltságait és törvényeit nemcsak átalánosan, hanem, — mint alább említendjük — némely főbbeket még egyenkint is, ünnepélyesen megerősíti s megtartani ígéri, kötelezvén egyszersmind utódait is, Magyarország törvényesen megkoronázandó királyait, azoknak sértetlen megtartására.

És mind ezt kellő figyelembe véve, kétségtelennek állíthatjuk, hogy a magyar korona, mind 1687 után, midőn az elsőszülöttségi örökösödés a férfiágban megállapíttatott, mind 1723 után is, midőn ezen elsőszülöttségi örökösödés III Károly, I József és I Leopold leányivadékaira kiterjesztetett, ezen örökösödési rend mellett is tulajdonképen és szorosan véve választási korona maradt. Mert valamint elébb, 1527-től kezdve 1687-ig, midőn a nemzet az elsőszülöttségi örökösödés szabálya nélkül is több nemzedéken keresztül mindig e ház fejét választotta meg királyává, a választás formasága nem volt egyéb, mint a független kormányzás és alkotmányos önállóság jelképe: rigy 1687 és 1723 után az elsőszülöttségi örökösödés nem vált föltétlenné, mint a csehnémet örökös tartományokban, hanem ezen örökösödés mellett is mindig feltételekhez maradt kötve a koronázás. Es azért, a fejedelem közössége mellett is mindig nagy különbség létezett Magyarország s a többi örökös tartományok között. Míg ezekben a fejedelem halálával a trónörökös tényleg fejedelemmé lett, Magyarországban az országgyülésileg

egyesült nemzet csak hitlevél s előleges feltételek mellett, mikre a trónörökös megesküdni tartozott, tette annak fejére a koronát s üdvözölte őt törvényes királyának. Az ily módon történni kellő koronázás elmulasztása pedig csorbát üt az örökösödési jogon, melyet csak e feltétel alatt fogadott el a nemzet. De ezenkívül, a fejedelem ugyanazonosságából származó kapcsolat mellett, még azon különbség is létezik e tekintetben Magyarország és a cseh-német örökös tartományok között, hogy amaz csak III Károly, I József és I Leopold leánymaradékaira szorította az örökösödést, kiknek kihaltával a király szabad választásának joga ismét feléled a nemzet számára; a többi örökös tartományokban pedig az 1713-ki april 19-kén megállapított örökösödési szabályzat szerint az osztrák ház nőágának egyéb maradékait is illeti az örökösödés.

Miután Károly az örökösödésről s annak föltételeiről szóló két czikkelyt julius első felében előlegesen is elfogadta, s ekként az ország új alaptörvényéül szolgáló, két oldalú viszonylagos szerződés a nemzet s fejedelmi háza közt a trónöröklés tekintetében megköttetett: az ország rendei az országos sérelmekre, a kir. előadások szerint is, az országgyűlés másik fő tárgyára, az országos bizottmányok reformmunkálataira mentek által. Tekintvén e tárgyak nagy fontosságát, a megoldandó reformkérdések nagy terjedelmét s nehézségeit, mindjárt előleg kétség támadt, váljon be fogják-e már ezen gyűlés alatt végezhetni mind azon tárgyakat, melyek e bizottmányok munkálataiban foglaltatnak? Abban egyeztek meg tehát a két tábla rendei, hogy a bizottmányok politikai, hadi és közgazdászat! rendszeres munkálataiból némely főbb fontosságú pontokat kiszedvén, azokat előlegesen tárgyalják s terjeszszék a király elejébe. E végett még julius első felében feliratot intéztek hozzá, könyörögvén, engedné meg, hogy mielőtt e munkálatokat egész terjedelmében elejébe adnák, a belőtök kiszedett, számszerint tizenhárom pontot vehessék tanácskozásba, s tudatná is velők azokra nézve a

E feliratot mindjárt tanácskozásba vette a jul. 15-én Pozsonyban tartott udvari conferentia, melyben Eugen herczeg elnöklete alatt az esztergami és kalocsai cardinálok, Trautsohn hg., Sinzendorf és Stahremberg miniszterek, Pálfy nádor, Pálfy János bán, Illésházy kancellár, Koháry orsz. bíró, Eszterházy zágrábi, Erdödy nyitrai püspökök: gr. Dietrichstein, Öttl, Sauber, Hunyady és Managetta udv. tanácsosok vettek részt.

Nem lévén idő a kérelmek minden pontjait tárgyalni, Illésházj néhány könnyebb pontot ad elő, s ezek közt a két évi adó elengedésé t pártolja. Utána Trautsohn úgy nyilatkozik,hogy számos pont bővebb megfontolást kíván, ezek tehát az illető hivatalokhoz volnának átküldendök rendes tárgyalás végett. A prímás két részre osztja a pontotokat: azokra, melyek bővebb tárgyalást igényelnek, s azokra, melyek iránt a felség azonnal adhat resolutiót. Ez utóbbiak közt említi a felállítandó Helytartótanácsot, a két évi adómentességet és a kaszárnyák felállítása iránti kívánatot. Sinzendorf elismeri, hogy némelyekre kell mindjárt adni kedvező leiratot, s ilyen pont: a Helytartótanács, a harminczadok, a Fiscus jogainak módosítása a mellék rokonágak örökösödése és a bányák iránt. A többit bővebben meg kell vizsgálni. Stahremberg véleménye ugyanaz, szintúgy a nádoré is; de a kaszárnyák felállítását már most engedélyezni kívánja. Pálfy bán, a Consilium hivatalnokainak fizetését az ország által véli kiállítandóknak. Az adóra nézve véleményezi, hogy csak fél hadi adó s termesztményekben fizettessék. Pártolja a kaszárnyákat; de azok felépíthetésén kételkedik. A só árát leszállíttatni javasolja. A többi pontokat ő is rendes tárgyalásra véli hagyandóknak. Illésházy a következőkben számlálja'elő a pontokat, melyekre nézve mindjárt adandó volna kedvező leirat: 1. Erectio Consilii. 2. Sublatio notarüm municipalium. 3. Super fisco régió posse Cameram audiri. 4. Libertatém a tricesimis super rebus ad proprium usum destinatís. 5. Moderandum pretium Salis. A többiek iránt, úgymond, csak jó szavakat kellend adni.

•Legfontosabb s leghazafiasb Csáky cardinál véleménye: A kérelmi pontok, úgymond, nem oly nehezek, mint első tekintetre látszik; mind e pontok jól át vannak gondolva s könnyebbeknek fognak látszani, mihelyt a rendszeres bizottsági munkálat ismeretes leend. A rendek semmi feltételt sem kötöttek a női örökösödéshez, hanem azt önként ajánlották fel; most pedig e viszontengedményekért könyörögnek. A

A király már jul. 16-kán az örökösödési törvény elfogadásával együtt kiadta válaszát, kijelentvén abban, hogy bármennyire óhajt is különben megfelelni a rendek kivánatainak, mind ezen pontokra nézve lehetetlen még határozottan kifejeznie a maga nézeteit, tekintvén, hogy e tárgyak egynémelyike bővebb meghányást igényel, egynémelyikét pedig nem is lehet az illető rendszeres dolgozatból kiszakasztva, magában tárgyalni. Hogy mindazáltal atyai indulatának a rendek iránt ebben is tanúságát adja, ama pontok iránt következőleg válaszol: Egy magyar királyi Helytartótanács felállítását elvben helyesli, s annak 23 tagra tervezett személyzetét is ki fogja nevezni; a pénzalapot mindazáltal, melyből e tisztviselők díjaztassanak, a rendeknek kellene! kimutatniok. Azon kérelmek tekintetében: hogy a szegény adózó nép kész pénzben való adózástól két év alatt fölmentessék; hogy a főkapitányságok (gencralatus), melyek a török kiűzetése következtében az ország közepére esnek, a határszélekre tétessenek át, a szükségtelen várak kiürítteskirályi helytartótanács szükséges; az országnak az elmúlt háborúk s a felhordott többi okok miatt valóban szüksége van a két évi adóelengedésre. A miniszteréknek meghagyandó lenne, fejtsék meg azon módot, mely szerint mind az alattvalókon könnyebbítve legyen, mind a katonaság elláttassék. — A mi Erdély bekeblezését illeti: Nem kérik a rendek, hogy Erdély alávettessék Magyarországnak, hanem hogy ehhez, saját törvényei fentartásával visszakapcsoltassék; s ezt is csak három pontra nézve kérik: 1. hogy az országgyűlésekre az erdélyiek is megjelenjenek; 2. hogy háború esetén fegyveres erejök a magyarokéval egyesíttessék; 3. hogy a felebbezés a magyar dicasteriumokhoz történjék. A municipalis nótákat sem eltörültetni, hanem csak módosíttatni kívánják. A sóra nézve, a császár semmit sem fog veszteni árának mérséklése által. Egyébiránt az ország elégelni fogja, ha a könnyebb pontok iránt adandó resolutio mellett, a többiekre nézve jó reményben hagyatik.

Ezen értekezletnek eredménye lett aztán a szövegben közlött 16-kán a rendekhez leküldött resolutio.

Az értekezlet jegyzőkönyve a csász. államlevéltárban.

senek, a lovas katonaság laktanyákba szállásoltassék, s e végett kaszárnyák építtessenek, s a benlévő katonaság élelmezésének ellátása végett magyar hadi biztosságok alapíttassanak; hogy az újonnan visszaszerzett vármegyék s kerületek az országba visszakebleztessenek: mind e tárgyakat oly fontosaknak, a közigazgatásba oly mélyen bevágóknak látja ő felsége, hogy azok iránt csak érettebb megfontolás után határozhat, s jelenleg csak arról biztosítja a rendeket, hogy a fenálló hadi szabályzatot, míg újjal nem pótoltatik, pontosan megtartatni, a fegyelmet szigorúan kezeltetni fogja, miszerint minden kihágásoknak s visszaéléseknek, melyek például a katonaság számára kiszolgáltatandó előfogatok, az ezredek által bitorlott hús- és bormérések, vámszedések stb. korul bepanaszoltattak, eleje vétessék, a megtörténtek pedig méltó büntetéssel toroltassanak meg. E végett, s a netalán felmerülendő károk megtérítése végett az országos hadi biztosságok felállítását ő is czélszerűnek látja. Az új szerzemények visszakeblezését, miután a meghallgatandókat meghallgatta, fontolóra veendi. A többi elejébe terjesztett pontokat illetőleg, melyekben könyörögnek: hogy a magszakadásoknál az örökség a rokon ágakra szálljon; hogy a hatósági „nota-perek“, a felségsértések esetein kívül végkép eltöröltessenek; hogy a só ára leszállíttassék: hogy az országlakosok, midőn saját termesztményeiket viszik ki, a fél— harminczad alól fölmentessenek; a királyi belvámokés harminczadok a nem-nemesekre nézve is megszűntettessenek, — bővebb meghányás szükségeltetvén: valamint az elébbiekre nézve az udvari főhadi tanács, úgy ezekre nézve a királyi kamarák és fiskus véleményének meghallgatása után, oly értelemben adandja ki válaszát, hogy a rendek abban atyai indulatának az ország iránt újabb tanúságát láthassák. Addig is ajánlja a rendeknek, hogy a rendszeres munkálatok felett buzgóan folytassák tanácskozásaikat.

Károly ezután nemsokára visszatért Bécsbe, gr. Stahremberg Gundakert és Kinszky Ferencz tanácsosait rendel-

vén teljhatalmú biztosaiul az országgyűlésen. A rendek itt 1722. mindenek előtt az országos bizottság által készített politikai, államgazdasági és hadi reformmunkálatot fogták tárgyalásba, s annak átvizsgálására a bán elnöklete alatt egy 70 tagú bizottságot küldöttek ki keblükből, mely aztán nyomban meg is kezdte működését. „A polikumban sok lesz a nehézség“ — írá Managetta udv. tanácsos Sinzendorf államcancellárnak, jul. 29-kén, midőn a kiküldött bizottság e munkálatot átnézte volt. „A. magyarok a felállítandó helytartótanácsot „Kegium Palatinale Locumtenentiale Consiliumnak“ akarják nevezni; kívánják azt is, hogy abba az egész királyi tábla felvétessék. Ezt, mond tovább, nem lehet megengedni, mert mód felett emelné a nádori tekintélyt; más részről pedig a helytartótanács így, a királyi tábla belevonásával, egy állandó diéta fogna lenni s pedig a király távollétcben, mely egy örökös királyságban, hallatlan s rósz eredményű dolog lenne. Csáky cardinál maga sem volt evvel egy értelemben, s azért úgy intézte a dolgot, hogy az országos bizottságból s az országgyűlési választmányból hat-hat tagú albizottság üljön össze a bán elnöklete alatt, mely módot találna ezen ügyet valamikép elintézni. Ezen albizottság jul. 27-kén ült össze, s némileg módosította ugyan a rendek kívánatát; de az ügy még nem intéztetett el az udvar elvei szerint. Az országgyűlés holnap veendi tárgyalásba a választmány véleményét; s időközben *gr.* Kinszky csász. biztos a nádort, a zágrábi püspököt, gr. Károlyit —, én pedig Csáky cardinált, s a nemesek közöl a hatásosabb tagokat, különösen Nagy Istvánt, Szluhát, Prileszkyt, Jeszenákot arra ügyekezünk reávenni, eszközölnék, hogy valamint az örökösödés ügyében, úgy ebben is Ő Felsége akarata teljesedjék“.

A helytartótanács ügye, de soha sem elkülönzötten, hanem együttesen a többi reformpontokkal, mind az udv. conferonciákon, mind az országgyűlésen még hosszabb tanácskozásoknak szolgált tárgyául. Az aug. 3-kán tartott országos ülésben, valamint már elébb a 70-es bizottságban is éles vita

támadt különösen a felállítandó kerületi táblák felett. Ezeket az ítélőmesterek, mivel az ő hatáskörüket korlátozandók voltak, különösen ellenezték. A zágrábi püspök, ki rendesen az udv. conferencziákon is részt vön, határozottan oda nyilatkozott, hogy ő felségének szándéka ugyan felállítani a kerületi táblákat; de meg akarja még is hallgatni elébb a rendek véleményét. Az itélőmesterek ebből azt a következtetést vonták le, hogy ő felsége a rendek véleményétől függesztette fel, vagy felállítani e dicasterialis táblákat, vagy az eddigi alsóbb törvényszékeket tartani fen némi reformokkal.

A zágrábi püspök ez ellen némi érzékenységgel kelt ki az aug. 4-kén tartott ülésben. Panaszkodék, hogy szavainak más értelem adatott, mint a milyennel ő azokat mondta s a maga igazolása végett a naplót is felolvastatni kívánta. E felett aztán a nádor· is szóváltásra kelt a püspökkel, úgy hogy a nádor még az ülést is el akarta hagyni. A kölcsönös magyarázatokkal a két úr közt a béke ugyan helyreállíttatott; de az alsó tábla, az itélőmesterek által megnyerve, a kerületi törvényszéket makacsul ellenzé, s csak a megyei törvényszékek hatósági körének szélesbítését s az itélőmesteri hivatal czélszerűbb berendezését kívánta. — A felső táblánál 30 tag fogadta el a rendek véleményét; 39-en pedig az új törvényszék felállítását, az itélőmesteri hivatal korlátozását, a megyei törvényszéknek pedig jobb berendezését sürgette [1])·

A rendek kívánatai közöl legtöbb nehézségre a két évi adómentesség talált az udvarnál. A szept. 6-kán Eugen herczegnél tartott udvari konferenczián a Kamara az adó fejében, búzát, zabot, húst s egyéb termesztményoket is elfogadhatónak vélt, de Erdély, Tótország, a temesi és belgrádi bánság kivételével. A porcziók számát azonban 85 ezernél vagy pénzben 2.040,000 ftnál nem vélte alább szállíthatni.

[1]) A csász. államlevéltárból.·

A főhadi tanács evvel is eléggé könnyítve vélt az országon, miután 1716-ban 116,000, 1718-ban a békekötés idején 104,000, 1719-ben 90,000 volt a porcziók száma; most tehát a. 85,000 porczió annál könnyebben lesz viselhető, minthogy megszűntek a katonai járatok, fuvarozások s más hasonló terhek. Maga a nép is nem ezen adó, hanem a belső rósz igazgatás és a teher aránytalan felosztása miatt panaszkodik; e kettőt kell tehát mindenek előtt javítani').

Managetta udv. tanácsos szept. 14-kén kelt levelében az országgyűlés vontatása miatt panaszkodik. „A politikai igazgatás reformja, úgymond, miként biztosan értesültem, csak ízért halogattatik, mivel a rendek közöl sokan a helytartótanácsot, mely véleményük szerint a nádori hatóságot felette korlátozza, végkép elhagyni kívánják. Ez azonban, úgymonl, csak ürügy: a consilium mellőzésére vonatkozó kívánatmk valódi oka abban fekszik, mivel attól tartanak, hogy az által a régi visszaélések majd eltöröltetnek s jobb és szigorúbb rend hozatik be '-)·

Károly ennél fogva, az októb. 9-kén a „Favoritában“ saját elnöklete alatt tartott udv. conferenczián véglegesen elhatározta, fogy a helytartótanács, melyet magok a rendek is kértek, az akotott szabályzat szerint felállíttassék, s Illésházy kancellár ajánlatot tegyen a tanácsosokká, kinevezendő egyénekre nézve. Az adó tekintetében pedig oly végzést mondott ki, hog} a kir biztosok ügyekezzenek reá bírni a rendeket, hogy 85 ezer porcziót, vagy pénzül 2.040,000 ftot ajánljanak meg, mt a császár kész elfogadni, feltéve, hogy az ország a katonádnak kenyeret, a lovasoknak szállást ad. Az adózás könnyebb'tése végett az új helytartótanács szüntessen meg minden visszaélést, a megyéket pedig szorítsa szigorú számadásra[3])·

A rendek e közbei.a vallás ügyet vették tanácskozásba.

[1]) A csász. államleveltárban
[2]) U. o. - [3])U. o.

A protestáns hitfelekezetek sérelmei a 27-dik pont alá voltak igtatva az ebben működött bizottmány által. Midőn azonban a tárgyalás alkalmával szopt. 24-dikén a rendek országos ülésében a sor e pontra került, a katholikusokból álló többség azt egyszerűleg kihagyatni határozta. E lépés annál sérelmesebbnek tűnt fel a protestánsok előtt, minthogy ugyanazon többség a következő 28-dik pontban, mely tulajdonkép arról szól vala, hogy a püspökök s más egyházi személtek javadalmaikban székeljenek, még az 1550-ki 12-dik t. czilkre is hivatkozott, melyben a kath. egyházzal ellenkező minden tan s eretnekség kiirtása, mint az ország egyességc telintetében hasznos törekvés, tűzetik ki czélúl. A protestáns rendek mindenek előtt magánál a törvényhozó testületnél kerestek orvoslatot; de mivel folyamodásukat a kathol. többség felolvastatni sem engedte, a királyhoz folyamodtak s a történteket bepanaszolván, kérték őt, ne engedje az i6O6-diki bécsi békekötést ilyképen megsértetni, s védje ölet a kath. vallási! többség zsarnoksága ellen.

Károly, a maga egyházának egyébiránt óuzgó híve, nem örömest látta volna jelenleg Magyarországban is hevesebb kitörésben a vallási viszályokat, miket többféle okok s körülmények mindénkép meggátolni javasbnak. Tudjuk, hogy a vallási viszályok Németországban a 30 éves vallási háború után sem szűntek meg soha teljesen;nanem hol egyik hol másik felekezet türelmetlensége által,gyakran politikai czélokból is felszítva, időről időre heveseiben is ki-kitörtek. Ez volt az eset épen jelenleg is néhány év óta. A császár egynémely esetben szigorral lépett fela protestáns fejedelmek ellen, kik a vallási egyenetlenséget más mellékczélok végett ápolták: annál kevesebbé ak;rta ennél fogva magát ama vádnak kitenni, hogy saját protestáns alattvalóit elnyomja, vagy elnyomatni engedi, mivel különben is több oldalról emeltetett ellene panasz, hogy a protestánsok vallási sérelmei a birodalomban régóta orvosolatlanok. E vallási viszályokba nemcsak Poroszorszig s a kisebb német fejcdel-

niek, hanem Holland, Svéd és Dánország, sőt még György angol király is, mint Hanover fejedelme, be voltak bonyolódva; kikkel pedig Károly jelenleg, a vallási ügyeknél még inkább szívén fekvő okok miatt, minden módon barátságos viszonyban óhajt vala lenni.

Angliával s Hollanddal a vallási kérdéseken kívül egy idő óta különben is igen feszültek valának Károly viszonyai azon mindinkább gyarapodó ostendei kereskedelmi társaság miatt, melyet belga alattvalói keletindiai kereskedelmének emelése végett nem rég alapított. E nehezteléstő most annál inkább megszűntetni kívánta, minthogy a cambrayi congressus a küszöbön volt, s Károly ennek egyik fő czéljául tűzte ki a maga birodalmában immár megállapított nőági örökösödésnek az európai hatalmak által is elismertetését.

Ezen indokok bírták őt leginkább arra, hogy, a kül protestáns államokkal mindig összeköttetésben lévő magyar protestáns rendek folyamodása következtében, Pálfy Miklós nádornak nov. 1-jén (1722-ben) kelt leiratában meghagyja, miszerint ezek panaszai az országgyűlésen a többi sérelmekkel együtt tárgyaltassanak. De a kath. többség ezután is minden módon mellőzni kívánta a vallásügy felvételét, kivált miután a főpapság óvást tett, melyben mind azon ellenmondásokat megújítottaknak tekintetni kívánja, melyekkel a papság eddigelé mindannyiszor közbelépett, valahányszor az ágostai és helvét vallásfelekezetek előnyére valamely törvény alkottatott. A vallásügy tárgyalásának mellőzésére a kir. leirat után nem láttak más módot, mint hogy a Pesten működött, de, mint említők, királyi parancs által felfüggesztett. vallásügyi bizottmány munkálatait bevégeztessék s a bizottmány elnöke, Koháry országbíró által a király elejébe terjesztessék; nem kételkedvén, hogy Károly határozata e munkálatok nyomán inkább a katholikus, mint a protestáns egyház érdekeit legyezendi. De a protestánsok, kik e munkálatok iránt már elébb is kikeltek volt, újabban is folyamodnak vala a királyhoz, kérvén őt, szüntetné meg sérel-

meiket, melyeket, eddigi rendeletéi daczára is, folyton szenvednek az által, hogy némely templomaik legújabban is elvétettek, hogy papjaik s más hitsorsosaik vallási ügyekben kath. sz. székek elébe idéztetnek, vallásukkal ellenkező szertartásokra kényszeríttetnek, a protest, jobbágyok kath. földesuraik által erőszakosan áttéríttetnek, kik pedig áttérni így sem akarnak, földjeikről elűzetnek, javaikban megkárosíttatnak. .

— Midőn e folyamodás 1723 tavaszán Becsbe küldetett, a vallási viszályok még inkább elmérgesedtek volt Németországban, úgyhogy már szinte komolyabb összeütközéstől lehetett tartani. Károly ennek az említett okoknál fogva mindenkép elejét akarta venni. Ezt tanácslá, sürgető Eugen herczeg is, kinek befolyása, az ellene koholt némi ármányok meghiúsulta után, megint túlnyomóvá lett a minisztertanácsban, s kiről tudjuk, hogy a jezsuitákat nem szívelte, s a vallási türelmet minden alkalommal pártolta. Mind ezen okok egybefolyásából lehet csak származtatni Károlynak Luxemburgból, 1723-ki jun. 12-kén, tehát kevéssel az országgyűlés befejezése előtt, kelt s a vármegyékhez intézendő ama rendeletét, melyben kedvetlenségét fejezi ki a miatt, hogy daczára a hazai törvényeknek, s daczára saját rendeletéinek, melyekben meghagyta volt, hogy míg a vallási bizottmány munkálataira határozatát ki nem adja, a vallási viszonyokban minden a régi törvényes állapotban maradjon, némelyek még is a közbékét s nyugalmat a protestánsok háborgatása által zavarni nem szűnnek. Szigorúan meghagyja tehát a vármegyéknek, hogy a megsértett protestánsoknak a választmány munkálataira kiadandó határozatáig is elégtételt szolgáltassanak, miszerint elvett templomaik visszaadassanak, az elűzött jobbágyok, káruk megtérítésével, javaikban helyreállíttassanak, vallásukkal ellenkező szertartásokra, úgy papjaik is vagy más hitsorsosaik a sz. székek előtt való megjelenésre ne kényszeríttessenek. Ki e rendelet ellen vét, bár mely felekezethez tartozzék, mint közbéke-háborító, s a ki-

rályi rendeletek megvetője, a törvényes büntetésben fog elmarasztaltatni.

A püspökök azonban, kiknek élén még mindig Keresztély Ágost szász herczeg s esztergám! bíbornok-érsek áll vala, s kiket ebben a világi urak is támogatának, oda vitték a dolgot, hojjy a király e rendelete a vármegyékhez el nem küldetett, ki nem hirdettetett. Sőt, a főpapok az országgyűlés befejezése után ő viszonyok felett tanácskozván, június 29-kén a nádori szék előtt óvást tettek, kijelentvén, hogy miként eddigelé, a nem-katholikus hitfelekezetek ez országban elterjedése és tűrése óta, a kathol. papság az e felekezetek előnyére alkotott minden törvénynek ellentmondott: úgy a mostani papság is, elődei nyomdokait követve, mind ezen óvásokat s ellenmondásokat, valamint már a lefolyt országgyűlés elején is tette volt, most, a gyűlés végével ismét megújítja, s azok érvényét a jövőre is fentartatni kívánja. A protestánsoknak egyelőre nem volt mit tenniök, mint megvárni a bizottmány munkálataira megígért királyi határozatot, s addig is hasonló óvásban kijelenteniük, hogy a kath. papság ezen ellenmondásai az ország törvényei által már semmiseknek s érvényteleneknek nyilváníttattak, s e törvényekhez ők mind most mind a jövőben ragaszkodnak[1]).

De ideje, hogy é sajnos viszályokról visszatérjünk az országgyűlésre, hol a rendeket részint a sérelmek, részint az országos bizottmány! munkálatok foglalkodtaták. Ezek közöl mint fentebb mondók, legtöbb időt vett igénybe az igazságszolgáltatás némely ágainak, az adó s katonatartás terhének szabályozása. Emezt illetőleg, melyre nézve a határozatok t. [Az] adó. ezikkelyekbe sem foglaltattak, említők már, hogy a rendek az adónak kész pénzben fizetését, a jobbágyosztály nagy kimerültsége s pénztelensége miatt, az országgyűlés elején, két évre felfüggesztetni kívánták; kérelmüknek azonban a

[1]) Károly rendeletéi s az óvások Lámpánál: Hist. Eccl. Reform. 546. kövv. Ribinyi: Memor. Aug. Confess. IT, *558.* kövv.

a kincstár szűk állapota miatt nem adatott hely, s hosszabb alkudozás után, mely kivált az adó alapja körül forgott, az évi adó két millió negyven ezer rajnai forintban határoztaték meg, mely szokott módon a nem-nemes osztályok által légyen fizetendo. Ezen összeg azonban korán sem fejezte ki a terhet, moly a jobbágyosztály vállain feküdt; ehhez még a katonatartás és szállásolás is hozzáadandó, hogy e teherről tiszta fogalmunk legyen. Az országban létező katonaság e tekintetben két részre osztható: arra, mely a várak őrségeit képezte; s arra, mely a falusi s mezővárosi népnél szállásoltatok el. A várőrségek ellátásáról az illető megyék csak kenyérül szolgálandó búzát adtak, úgy mindazáltal, hogy annak bécsi mérője nekik csak fél forintba számíttatott be, a rajok eső adóösszegből levonandóba; midőn a búza mérője drágább volt, a félforintot meghaladó összeg — az úgynevezett deperditák — a házi pénztár terhére esett, mely pénztárba szintén csak a jobbágyok adóztak.

Sokkal nagyobb teher volt még a népre nézve a nála elszállásolt katonaság tartása; mert a kincstár a fenálló szabályozat szerint a katona öt krajezárnyi napi zsoldjából kenyérre, s általában élelmi szerekre csak két krajezárt számított kárpótlásul, a maradék három krajezár pénzül lévén kifizetendő a katonának. Fát, világítást a szállásoló ingyen tartozott szolgáltatni. Hasonlókép egy lótartási adag november és deczember hónapokban egy-egy hónapra csak három forintban, a többi három téli hónapon át pedig két forintban számíttatott be havonkint a kincstár által. A megye az ekként kiszolgáltatott porcziók árát a reáesett adóösszegből lehajlítá ugyan; de a mennyiben c porcziók kiszabott áruknál többe kerültek, az e végre szükséges adópótlékot ismét csak a jobbágyoknak s más nem-nemeseknek kellett kiállítani, melyet aztán a megye a maga házi pénztárába szintén a „deperditák“ czíme alatt szedett be a néptől.

Az adó s katonatartás tárgyában február közepén a kormánynyal megegyezvén, a politikai, igazságszolgáltatási

és közgazdászati munkálatokkal még egészen június közepéig (1723-ban) foglalkodnának az ország rendei. E tárgyakra nézve, különösen pedig a kerületi törvényszékek felállítása ellen 1722-ik év felé, s még inkább a következő év elején oly heves ellenzék fejlett ki a KK. és RR. mind két tábláján az udvari szándékok ellen, milyent Bécsben koránt sem vártak volna a diéta kezdetének oly csöndes folyama, s a női örökösödésnek oly készséges elfogadása után. Ezen ellenzék leginkább onnan eredt, hogy Károly a RR. sérelmeire s kívánataira február végén leküldött resolutiójában sem a kerületi táblák felállításától nem akart elállni, sem az adót, mint kívántatott, két évre el nem engedte, s némely egyebekben sem hajóit a KK. és RR. kívánataira.

Midőn a király válasza a rendek tábláján felolvastatott, írja marcz. 2-kán Managetta, mély s megdöbbentő csend támadt a rendek között; utóbb pedig azt susogta egyik a másiknak, hogy a királyi biztosokhoz egy küldöttséget kell intézni azon határozott kérelemmel, kiméltessék meg az ország e kerületi tábláktól. Szóltak aztán többen, hogy az itélőmesteri törvényszéket, a már elfogadott módosításokkal minden áron fen kell tartani; mit aztán a felső táblának is azonnal megizentek. Itt azonban Csáky cardinal keményen kikelt a rendek határozata ellen, mely nem csak az igazságszolgáltatás érdekeit, hanem az ő felsége iránti tiszteletet is mélyen sérti. Ő felsége csak azért sürgeti e kerületi táblák felállítását, hogy a királyi tábla folyton ülésezhessen, mit eddig az itélőmesteri székek miatt nem tehetett.

A nádor aztán szavazásra bocsátotta az alsó tábla üzenetét. Csáky cardinál boszúságára, még ekkor is nyolez szótöbbség volt a mellett, hogy a rendek izenete értelmében a kir. biztoshoz küldöttség intéztessék, mely kijelentse, hogy a KK. és RR. a kerületi táblákat teljesen mellőztetni kívánják. Az ügy tehát ekként a kir. biztos elébe került. Nádasdy püspök, a küldöttség szónoka, a királyi biztos, Stahremberg gr. előtt is erős szavakban kelt ki a dicasteriumok ellen,

melyek az ország jogait és szabadságait veszélyeztetnék. A királyi biztos azonban a protestatiót nem fogadta el, s rendes tárgyalásra utasította vissza a kérdést, melyet, mint Managetta mondá, csak Nagy István alnádor rósz akarata hamarkodott el *).

A királyi biztosok, a veszprémi püspök s Managetta tanácsos ezen eseményről szóló levelei Károlyt arra bírták, hogy Eugen s Trautsohn herczegekkel, Sinzendorf főkancellárral s Buol tanácsossal, marcz. 13-kán saját elnöklete alatt tartson értekezletet. Miután itt az említett tudósítók levelei felolvastattak: Eugen herczeg emelt szót némi ingerültséggel ábrázolván a magyarok elbizakodott, zavargó szellemét, mely már annyiszor lázadásban tört ki a felséges ház annyi kárára s veszélyére. Most ugyan megegyeztek a női örökösödésben, de csak mivel a többi tartományok példája által ösztönöztettek, s mintegy kényszerűségből a felséges ház nagy hatalma miatt, mely Magyarországot semmi esetben nem engedné át más örökösnek. Beszédét azon javaslattal végzé, hogy a mennyire lehet, kedvezni kell ugyan e nemzetnek, de egyszersmind óvatosnak is kell lenni irányában, (nationem quidem colendam, at etiam sibi cavendum).

Az országgyűlés folyamára nézve, roszalja, hogy gróf Stahremberg kir. biztos az országgyűlési tárgyak felett Kinsky gróffal nem tanácskozik. A mi a kerületi táblát illeti, úgy vélekedik, hogy a veszprémi püspök javaslata szerint, azt legalább ideiglen s próbaként a jövő országgyűlésig minden esetre fel kell állítani.

Trautsohn herczeg is c törvényszékek felállítására szavaz. Javasolja, hogy Szluhát meg kellene nyerni Managetta által; egyébiránt a királyi személynökségre, ha az már most betöltetnék, minek hasznosságán azonban kételkedik, Hunyadyt ajánlja.

Sinzendorf cancellár is úgy vélekedik, hogy a magya-

[1]) A csász. államlevéltárból.

rokkal szelíden, de egyszersmind erélyesen (svaviter et fortiter) kell bánni. Ő is úgy látja, hogy a női örökösödést csak szükségből ajánlották fel; miért azonban a RR. a fiscus kárára, nagy engedményeket nyertek.

Ezen s hasonló nyilatkozatok után megiratni határoztatok a kir. biztosoknak, hogy ő felségének elhatározott szándéka felállítani a kerületi táblákat, hassanak tehát Managetta által oda, hogy a rendek azt elfogadják. Ezzel ő felsége csak a jobb és gyorsabb igazságszolgáltatást czélozza. — Levél küldetett a császár nevében Pálfy Miklós nádornak is, melyben szemrehányást kellett olvasnia a miatt, hogy a kerületi táblák ellenzésében ő is részt vett. Reményű azonban ő felsége, hogy a nádor ezentúl a rendekkel együtt jobban méltánylandja a királyi szándékot, melynek czélja csak a jobb igazságszolgáltatás. Hasonló levél ment Koháry országbíróhoz is, ki szintén ellenző a dicasteriumokat; Pálfy János bán ellenben és a két cardinál megdicsértettck, hogy :iz udvar szándékait oly erélyesen támogatták[7]).

E leiratok ezután, s a kikhez, azok intézve voltak, nem sokára meg is változtatták a közvéleményt az országgyűlésen. Managctta már marcz. 17-kén írja Sinzendorfnak, hogy hiszi, miképen a kerületi táblák a jövő tárgyalás alkalmával felkiáltással fognak elfogadtatni. Ez pár nap múlva, marcz. 20-kán valóban meg is történt. A felső táblánál is irányadó lett a prímás, kivált pedig Csáky cardinál felszólalása, ki nagy erélylyel beszélt[2]).

A közgazdasági tárgyakkal azonban a rendek nem tud- tak boldogúlni, s azoknak kidolgozását az újdon felállított les vege' helytartótanácsra bízták. A többiekkel elkészülvén, június folytában 129 törvényezikket terjesztettek a királyi szentesítés alá, mi e hónap 19-kén kiadatván, a nagy fontosságú országgyűlés épen egy évi tartama után befejeztetett. Az

[1]) A csász. államlevéltárból.
[2])U. o.

alkotott törvényczikkelyek közöl némelyek oly fontosak, hogy hiba volna, azokat, ha csak röviden is, meg nem említenünk.

Miután a fentebb előadott szerződés, mely szerint egy- nemzet a nőági örökösödést elfogadta, másrészről a király az ország jogait, törvényeit, külön alkotmányos kormányzatát megerősítette s mind maga megtartani, mind örökösei által megtartatni ígérte, a már bővebben kifejtett két első czikkben a törvény könyv élére helyeztetett: a nemzeti jogok s törvényes igazgatás biztosítására ezekhez még több czikkelyek is függesztettek és szentesíttettek a király által. Ezek egyike, szám szerint a 3-ik, így szól: „Ő cs. kir. felsége az ország s kapcsolt részei hű Karainak és Rendéinek minden úgy okleveles, mint más jogait s kiváltságait, szabadságait s előjogait, minden alkotott törvényeit és törvényes szokásait, a jelen diéta 1-ső s 2-dik s az 1715-ki három első törvényczikkelyei s az emezekbe foglalt esküforma értelmében, kegyelmesen megerősíti s megtartandja; s hasonló módon utódai, Magyarországnak és kapcsolt részeinek törvényesen megkoronázandó királyai az ország s kapcsolt részeinek rendéit ugyanazon előjogaikban, kiváltságaikban s törvényeikben sértetlenül fentartandják; melyeket ezen kívül ő felsége a maga bármely állapotéi s rangéi tanácsosai által is meg fog tartatni.“ A következő czikkelyek némely egyes jogokat még külön is biztosítanak. Egyik a nádor s egyszersmind királyi helytartó méltóságát s hatóságát'erősíti meg; egy másik a főpapok, főrendek s nemesek azon kiváltságát biztosítja, miszerint őket törvényes megidézés és elmarasztalás előtt személyeik s javaikban megsérteni, károsítani még bűnvádi s hűtlenség! esetekben [1]) sem szabad; egy harmadik a nemesi jogokkal bírókat a hadi adó, contributio,

[1]) A hűtlenségi esetek közt, melyeket a törvény fej- és jószágvesztéssel rendelt bűnhesztetni, a következők számoltatnak el: felségsértés; nyilvános lázadás; álokmányok készítése; hamis pénz verése s forgatása; a nyilvános béke felforgatására irányzó izgatások; kárhoz-

alól tovább is örök időkre fölmenti, s csak a törvényes honvédelemre és szükség esetében a király által kihirdetendő fölkelésre kötelezi; egy negyedik kötelezi a királyt, hogy országgyűlést minden harmad évben, s a szükség úgy kívánván, elébb is hirdessen; egy ötödikben Károly mind a maga, mind a jövendő királyok nevében biztosítja a nemzetet, hogy, egy régibb törvény kötelezése szerént is, midőn csak súlyosabb európai gondjai engedik, az országban fog székelni.

Ezekkel kapcsolatban rendeltetett továbbá, hogy a magyar királyi kamara a bécsitől független legyen, s vele csak mint egyenlő egyenlővel közlekedjék. A közigazgatás rendszerresítése végett egy kir. helytartótanács alapíttatott huszonkét tanácsossal, kik az ország ügyeit a nádor elnöklete alatt intézzék. Ezen kormányszék, mond a törvény, semmi más udvari kormányszéktől nem, hanem mint királyi tanács, egyedül ő felségétől fog függeni. Felterjesztendőit feliratokban adja a király elébe, kitől leiratban vagy rendeletben veendi a választ. A többi örökös országok s tartományokkal és azok kormányaival egyenesen nem fog érintkezni; hanem minden ilynemű közügyet ő felsége elejébe terjesztend. A helytartótanács az ország törvényei ellen semmit sem határozhat hanem csak ezeket fogja az illetők által végrehajtatni. E kormányszék hivatása leend egyebek közt még a szükséges reformokat, kivált az államgazdászatra nézve kidolgozni s az országgyűlés elejébe terjeszteni; az ipar s kereskedelem gyarapítására szolgálható terveket készítni; szóval a közigazgatás kifejtésére, a köz jólét emelésére törekedni. — A megyei igazgatás fejei mind a közügyekre, mind az igazságszolgáltatásra nézve a főispánok lévén, szükség, hogy megyéikben lakjanak, minden három évben tisztújító gyűlést

tatott eretnekségek nyilvános vallása; a végvárak elárulása s feladása: az ellenséggel való czimborálás s annak bármi segélyezése; az ezüstnek, aranynak alattomos, a királyi jövedelmek csökkentésére szolgáló kivitele.

tartsanak. Mit a megyék közgyűlései végeznek, azt a kis gyűléseknek, fő s alispánoknak megváltoztatni nem szabad.

Az ország épségének s törvényes igazgatásának érdekében újonnan is rendeltetett, hogy a töröktől visszaszerzett országrészek az országba visszakebleztessenek, a kamarai és hadi helyek törvényes megyei kormány alá vettessenek. A régi főkapitányságok, melyek a török kiűzése következtében az ország közepén fennmaradtak, minő a kassai, győri, komáromi, varasdi stb. az ország s kapcsolt részeinek határaira tétessenek át.

Az igazságszolgáltatás tekintetében: a legfelsőbb, főieb bviteli törvényszék az úgynevezett hétszemélyes-tábla bírálnak száma tizenötre emeltetett; a királyi tábla újonnan szabályoztatok, s mind azon ügyek, melyek elébb a nádor és az országbíró előtt folytak, e törvényszék elébe utasíttattak. Mivel ekként az új rendezés következtében szintezen törvényszékhez kapcsolt nádori s orrzágbírói itélőmesterek tiszti foglalkodásai tetemesen megszaporodtak, nehogy e miatt az igazságszolgáltatás gyorsasága szenvedjen: azon ügyek megítélésére, melyek eddig az itélőmesterek előtt folytak, az ország négy kerületében külön új törvényszékek — az úgynevezett kerületi táblák —, Horvát- s Tótország részére a báni tábla alkottattak. Mind ezen törvényszékek működése, némely meghatározott szünetekkel folytonossá tétetett. A káptalani levéltárak kezelése s a hiteles helyek eljárása szabályoztatok; s egy országos levéltár felállítása is megrendeltetett.

A béke nyugalmában érezni kezdék már az ország rendéi, a százados harezok z >ja s gondjai közt mennyire elhanyagoltatok a hon anyagi jóléte: a hiányokat tehát pótolni, a sebeket orvosolni, a jobblét forrásait felnyitni annál inkább ösztönöztetve érzék magokat, minthogy a haza általános kimerültségében minden rendek s osztályokba nyomasztó szegénység lopódzott. A százados harczok, a török járom s a belforrongás a népet, kivált az alvidéken, felette meggyérítették,

úgyhogy a magyar korona alattvalóinak száma — Erdélyt ide nem értve, alig ment többre öt millió léleknél. Hogy tehát mindenek előtt a munkás kezek, az ipar s jólét ezen első, lényeges föltétele, megszereztessenek, a bevándorlást, megtelepedést jutalmak által ügyekezett előmozdítani a törvényhozás, minden beköltöző földmívelőnek hat, műiparosnak pedig tizenöt évig adómentességet s más kedvezéseket Ígérvén. Az ország lakosai, terheik arányosítása végett, összeírassanak, s mind illető földes uraik, mind az országban elszállásolt zsoldos katonaság zaklatásai ellen védessenek.

A hitel, ipar, s kereskedelem gyarapítása végett rendeltetett, hogy a kereskedők rendes üzleti könyveket vezessenek, az adósságok betábláztassanak. Az új helytartótanács megbízatott, nyomozná ki az akadályokat, melyek a külkereskedést nehezítik s a módokat, melyek szerint azok legczélszerűbben elháríthatok; a belkereskedés tekintetében készíttessen csatorna- s útterveket, s gondoskodjék mind azon módokról, melyek által a közlekedés fő akadályán, a szállítás nehézségein könnyíteni lehessen [1]).

IV.

Az országgyűlés bevégeztetvén, nagy munkát adott a Behznrvor.-kormánynak a királyi helytartótanács és a kerületi táblák kedés szervezése s felállítása, az azok számára adandó utasítás elkészítése s a személyzet kinevezése. A kerületi táblák felállítása a királyi curia újbóli szervezését is múlhatatlanul maga után vonta; mert azon jogesetek, melyek eddigelé az itélőmesteri székeknél nyertek elintézést, ezentúl jobbára a kerületi táblák elébe lévén utasítva, az itélőmesteri hivatal hatásköre is jelentékeny módosításon ment keresztül.

Az új kormány- s fő-törvényszékekhez a tiszti személyzet mindjárt az országgyűlés után junius 24-kén kinevezte-

[1]) Országgyűlési irományok. Corpus Juris Hung. II, 135. kövv.

A kir. helytatótanácsnak Pálfy Miklós nádor elnöklete alatt a következők lettek tagjaivá: a papságból: az esztergami érsek-cardinál, Csáky Imre kalocsai érsek s cardinál, Eszterházy Imre veszprémi és Szörinyi vál. dulcinai püspökök; a mágnásokból: Koháry István országbíró, Pálfy János horvát bán, Czobor Márk, Csáky Zsigmond, Draskovics Ádám, Erdődy György, Eszterházy Ferencz, Károlyi Sándor, Eszterházy Gáspár grófok és Mesko báró; a nemesekből: Antolcsics János, Fiáth János, Paluska György, Sándor Adalbert, Sigray Ferencz, Madarász Imre, Palásty Ferencz, Fekete György.

A szintén újjá szervezett hétszemélyes táblához, mely szintén a nádor elnöklete alatt állt, a mágnásokból: az országbíró, Csáky cardinál, Csáky Zsigmond, Zichy Péter, Eszterházy József, Bérényi Tamás és Batthyány Zsigmond grófok, Kiss, Berkes és Okolicsányi vál. püspökök; a nemesekből: Ugrinovics Kristóf, Melczer Mózes, Hrabovszky Gáspár, Baranyai Miklós neveztettek ki tagokká.

A királyi táblánál a megürült királyi személynöki hivatalra Nagy István alnádor, Szluha és Meskó ítélőmesterek és Sigray udvari tanácsos tartottak legtöbb igényt. A két első s a negyedik azonban, mivel az országgyűlés vége felé, kivált a kerületi táblák ügyében az udvar szándékait ellenzék, neheztelést vontak magokra. Meskót a most nagy befolyást nyert Eszterházy Imre veszprémi püspök pártolá ugyan; de egy ideig még is betöltetlen maradt a személynöki méltóság.

A helytartótanács mellé kerületi főbiztosokká a Dunán innen Inkey János, a Dunán túl Vajay István; a Tiszán innen Sinyei Merse Kristóf, Tiszán túl Ötves Miklós neveztettek ki.

A királyi helytartótanácsot 1724-ki marcz. 21-kén gr. Sinzendorf Fülep a császári udvar főkancellára igtatta be ünnepélyesen hivatalába; ő vette át annak tagjaitól is az esküt, melyet az ügykezelés tekintetében kiadott utasítás

megtartására letettek. Beszédében, melyet az ünnepély alkalmával mondott, egyebek közt azon reményt fejezte ki, hogy e kormányszék teljesen megfelelend az azt törvényesen megalapított király s országrendek czélzatainak. „Benne találandják, mondá többek közt, az egyháziak méltóságuknak, a főrendek kiváltságaiknak, a nemesek jogaiknak, a polgárok iparuk s kereskedelmüknek, a parasztok földmivelésöknek, az egész ország a maga jólétének legerősebb támaszát/'

Nagy hibát követtek el azonban az országgyűlés rendei, midőn az utasítást, mely szerint e kormányszék az ügyeket kezelje, maguk elkészíteni s törvénybe igtatni elmulasztották, s annak megszabását a királyra bízták. Ez lőn leginkább oka, hogy a bécsi kormány, mint alább alkalmunk lesz elbeszélni, daczára a törvény azon átalános intézkedésének, mely e kormányszéknek teljes függetlenséget biztosít, már ekkor megvetette alapjait a maga döntő befolyásának e kormányszékre. Ellenkezett a törvénynyel, s érzékenyen sérté az ország függetlenségét s méltóságát különösen az is, hogy a király egy német tanácsost rendelt biztosul e kormányszék üléseibe, a tárgyalások ellenőrzésére.

A helytartótanács azonban, kivált mivel nagy részben másfelé is elfoglalt nagy urakból állott, felette bajosan tudott megindulni a kormányzat ellátásában. Még az 1725 júliusban is azon panasz érkezett fel Bécsbe, hogy az üléseket nagyon kevesen látogatják: a prímás távol van, a veszprémi püspök, mint a királyné kancellára, annak udvarában időzik, gr. Csáky Zsigmond még az esküt sem tette le, Koháry országbíró, beteges öreg, a mennyire egészsége engedi, a hétszemélyes táblánál elnököl, Czobor Márk csak egyszer, a boigtatáskor volt jelen. Minek következtében a király aztán a főpapságból új tagokat rendelt választatni, a világiakhoz pedig intést küldetett, hogy hivatalaikat pontosabban teljesítsék[1]).

[1]) Kancelláriái levéltár okmányai. Ezekből olvassuk a hivatalno-

A vallásügyet ama kölcsönös óvásokkal, melyek az országgyűlés bevégzése után a főpapsága a protestánsok részéről tétettek, korán sem lehetett befejezettnek tekinteni: a súrlódások, panaszok nemcsak fennmaradtak, hanem még szaporodtak is az új év folytában. Károly tehát, ki a magyar országgyűlés után azonnal Prágába ment, hogy ott magát s hitvesét megkoronáztassa, októb. 19-kén onnan egy újabb rendeletet bocsátott az országba, mely szerint a vallás tárgyában ismételve megtiltott minden újítást, míg a vallási bizottmány mukálataira végelhatározását kiadandó lész· n; az idő közben tett újításokat pedig addig is megsemmisíttetni s mindeneket azon állapotba rendelt visszahelyezni, melyben a vallási bizotmány működésének kezdetéig létezték ‘). Pest megye protestáns rendéi ennélfogva 1724 elején folyamodást nyújtottak be a megye közgyűléséhez, követelvén, hogy e királyi rendelet meghagyása szerint Sz.-Mártonkátán, Alsó-Némedin, Mogyoródon, Szadán, Veresegyházán s Üllőn helyeztessenek vissza nem rég elvett templomaik birtokába; Kis-Váczon, Kis-Újfalun, Sz. Miklóson és Mar-

kok díjait s átalában e kormánytestületek ellátásait s költségeit is, imlyek a következő tételekből álltak: .

A húsz helytartótanácsoknak egyenként	2000 frt.
A három titkárnak egyenként	1200
Az összes helytartósági sezmélyzetnek díja,	
. s egyéb költségei	51,050 fit.
A hétszemélyes tábla elnökeinek	2000 frt.
Az összes személyzetnek	22,000 „
A kir. személynöknek	4000 frt.
A táblai bíráknak	2000 „
A kir. tábla egész költsége	38,000 Irt
A kerületi táblák elnökeinek	1500 frt.
A táblai ülnököknek	1000 „

A négy kerületi tábla összes költsége — — 27,840 frt. így állnak a tételek a Kancellária felterjesztésében; de a királyi resolutió a helytartótanácsosoknak és *a* hétszemélyes, úgy a kir. táblák ülnökeinek is csak 1500 frtot engedélyezett.

[1]) Lampe: Hist. Eccl. Ref. 550.

tyánban pedig, honnan papjaik elűzettek, állíttatnék helyre vallásuk szabad gyakorlata. A megye azonban a kérelmezőket elutasította, okul adván, hogy a templomok 1715 óta ugyan, de még is az országos bizottmány összeillése előtt vétettek el a helvét hitvallásúnktól: s ennél fogva nem esnek a kir. rendelet intézkedése alá. A protestánsok tehát újabban is a királynál sürgették sérelmeik orvoslatát; néhol pedig hol szerét tehették, tényleg helyreállították vallásuk gyakorlatát. De e miatt meg, a felérkezett panaszok nyomán, a helytartótanács szóllott az ügybe, 1725-ki aug. 7-kén meghagyván a megyéknek: hajtanák szigorúbban végre az említett kir. rendeletet, „nehogy a panaszlóknak okuk legyen, minduntalan ő felségéhez folyamodniok s ilyféle súlyos panaszokkal császári füleinek, mint az eddigelé gyakran történt, alkalmatlankodniok.“ De mivel a királyi végelhatározás még ezután is sokáig késék, a súrlódások is fenmaradtak s a következő országgyűlésen, mint látni fogjuk, ismét élénk vitákban törtek ki. — 1725-ben, aug. 23-kán halt meg Keresztély-Agost herczeg s esztergami cardinal-érsek. Károly még azon évi szept. 1-jén Eszterházy Imre veszprémi püspököt nevezte ki utódává a primási méltóságban.

Az új kományszéknek valóban széles mezeje nyíltj - s azon korlátozások nélkül, melyekkel hatásköre mind a hatalom mind az eszközök tekintetében a bécsi kormány által összeszoríttatott, még szélesebb nyílt volna, — az országnak minden közügyeire nézve érvényesíteni jótékony hatását. De valamennyi közöl talán egy sem igényli vala annyira a kormány ápoló gondoskodását, mint az anyagi érdekek. Igaz ugyan, hogy az ipar, kereskedelem oly természetű, miszerint gyámkezek nélkül is önmagától gyarapodik, ha egyesek által el nem mozdítható, tényleges akadályok nem gátolják haladásában. Igaz nem különben az is, hogy azon akadályok egy része, melyek azt a török uralom korában csaknem egészen megsemmisítették, vauy szánandó pangásra, s az élet legnélkülözhetlenebb szükségleteire szorították, magokkal a török

uralommal s a belharczok zavargásaival együtt elháríttatott: megszűnt a török timárlik (hűbéresek) és szandzsákok minden szorgalmat elölő fosztogató önkénye; a harczi zajjal együtt megszűnt az azt nem ritkán önző czéljaira kizsákmányoló úri zsarnokság, melyet a törvény s büntető igazság most, a béke ölében könnyebben megfékezhetett; az iparos és földmivelő osztály nem volt többé kitéve a szabad hajdúk és kuruczok rabló zaklatásainak, a labanczok és más külföldi zsoldosok még iszonyúbb zsarlásai s dúlásainak, kiket a kormány most általában szigorúbb fegyelemben tartatott. De ezeken kívül még több olynemű akadálya létezett a földmivelési, kézműi s kereskedelmi iparnak, melyeket egyesek szorgalma el nem háríthat, s melyek akkoron, midőn az egyesületek varázshatalmát még nem igen ismerte a világ, esak a kormány gondos intézkedéseitől várhatták megszűntetésüket. Ilyenek valának különösen: az iparos, kivált a földmivelő osztály polgári állapota, a népszam csekélysége s munkás kezek hiánya; ilyenek a folyamok rendezetlensége s az útak rosszasága, szóval a közlekedési eszközök hiányossága; ilyen, hogy egyebeket mellőzzünk, a czélszerűtlen vámrendszer.

Tudjuk, hogy az iparos osztály polgári állapotának minőségétől függ nagy részben maga az ipar gyarapodása vagy sülyedése is. A polgári műveltségnek mint minden, úgy ezen ága is csak szabadságban, csak szabadelvű törvények védelme alatt tenyészhetik; az önkény, a féktelenség vas karja, a szolgaság bilincse, mint téli fagy a növényt, elöli a polgári szorgalmat, míveltséget. A földmivelő jobbágyosztálynak már a múlt korban visszaadatott ugyan személyes szabadsága, a költözködési jog, de csak feltételesen s kellő biztosítás nélkül. A zsarnok úr, ama zavargó időben, ellenszegülve a törvény emberiségesebb szavának, megvetve vagy elcsavarva annak intézkedéseit, még sok esetben büntetlenül zaklathatá jobbágyait, korlátolható azok költözési szabadságát. Az 1715-ki és 1723-ki törvények, bár még felette hiányosan, de némileg még is jobban biztosították a jobbágy

költözési jogát, védték személyét, meghagyván a várme- [17‹2›*.
gyéknek, őrködnének kebelökben a jobbágyok e különben is szűk jogának sértetlensége fölött s óvnák meg okot a netalán igazságtalan, vagy épen zsarnok földesuraik zaklatásaitól; s ne engednék, különösen, hogy a birtokosok jobbágyaikat, azok megegyezte nélkül, egy jószágukból a más megyékben fekvőkbe önkényesen telepítsék át. A felügyelettel e törvények pontos megtartása tekintetében az új kormányszék volt megbízva, mely e tisztét, mint némely esetek tanúsítják, nem is mulasztó el teljesíteni.

Az ország déliebb részei, melyek másfél századon át nyögtek vala a török pusztító járma alatt, még mindig néptelenek valának; s bár Szorbországból, a német birodalomból s magának az országnak északi népesebb vidékeiről is szállíttattak mind némely magánosok, például gróf Károlyi Sándor, mind a kormány által is, ezen elpusztult részekre, némely telepek: a népesség mindazáltal ott még felette gyér vala; mi a föld becsét munkás kéz híjában igen megcsökkentette. Például, az udvari kamara igen jó alkut vélt kötni Harucker Jánossal, kinek a múlt török háború alkalmával tett hadi szállítmányaiért 70 ezer forinttal adósa maradt, midőn neki ezen adósság fejében Békés vármegye felét átengedte. A számítani s jövőre építeni tudó hitelező teljesen megelégedett a kárpótlással s a megye másik feléért szintannyit ajánlott a kamarának; mi el is fogadtatván, 140000 írtért s a Budán lévő, ezóta úgynevezett császár-malomért, melyet a vételár pótlásául átengedett, egész Békés megye birtokába jutott. A múlt országgyűlés, mint mondók, a földiái velőket hat, más iparosokat tizenöt évi adómentességgel határozta beédesgetni a német birodalomból; a helytartótanácsnak pedig tisztévé tette felügyelnie, hogy az új telepek az adómentes évek eltelte után szét ne oszoljanak, a kézművesek földművelőkké ne váljanak. Es mivel az adóteher aránytalan felosztása miatt is sok volt a panasz: e kormányszéknek kötelességévé tétetett, hogy a

megyék segélyével közönséges népösszeírást intézzen az országban.

A lefolyt két századon át a nemzet szünet nélkül a maga fenmaradásaért, léteiéért küzdeni kénytelen, folyamainak szabályozására, útak készítésére csak gondolni sem érérkezvén reá, amazokat is, emezeket is magukra hagyta, végkép elhanyagolta. Az eliszapolt folyamok medreikből kicsapván, a nép egészségének ártalmára, szaporodásának akadályára, a földmívelés kárára egész vidékeket mocsárrá változtattak. A magukra hagyott útak rosszasága, az ipar s kereskedelem hátrányára, a közlekedést általában megnehezítő, sőt egyes vidékeken ideiglen egészen meggátolj. A mennyire akadályozák vala pedig ezen okok az ipart és belközlekedést, szintannyira gátolák a külkcreskedés lendületét azon vámszabályok, melyek Magyarország s a német örökös tartományok közt fenálltak, s melyeknek nem annyira az volt czéljok, hogy a kereskedelem gyeplőjéül szolgáljanak, mint inkább, hogy a kincstárt töltsék. E vámrendszer 1720-ban még azáltal is nyomasztóbbá lett az országra, hogy Károly az országba vissza nem keblezett temesi bánság és Tótország felől is hasonló vámvonalt állíttatott fel, minő az osztrák tartományok határain létezett.

Az ország rondei súlyosan érezvén a nagy pénzhiányt, mint említők, már az 1715-ki országgyűlésből rendeltek ki egy országos bizottmányt, mely az összes anyagi érdekek gyarapítására szolgálandó czélszerűbb államgazdászati rendszert dolgozná ki. A bizottmány foglalkodott is egy munkálattal, melyet utóbb az 1723-ki országgyűlésnek be is mutatott De a rendek e tárgyban mitsem végeztek: az anyagi javításokra tetemes pénzerő lett volna szükséges; de mivel maguk, kiváltságaikba burkolózva, adózni nem akartak, a nem-nemes osztályt pedig, mely csekély keresete mellett terhei alatt már is roskadozék, még súlyosabban terhelniük nem lehetett: a tervezett országos pénztárt nem tudván miből kiállítani, a szükséges pénzerőt előteremteni sem voltak

képesek. Hogy még is az égető kérdésben valamit tenni látszassanak, az új helytartótanácsot bízták meg az anyagi érdekek emelésére szolgáló módok s eszközök tervének kidolgozásával, két pontban szabván elejébe az e körül követendő irányt. Ezek egyike az, hogy a kereskedésben jártas emberekkel tanácskozván, dolgozná ki egy kereskedelmi társaság felállításának s az e végre szükséges pénzalap előteremtésének módjait s mutatná ki az eszközöket, melyek a kereskedelem tényleges gyarapítására szolgálhatnak. A másik pont különösen a belközlekedés könnyítését és élénkítését czélozza, midőn a folyamok szabályozásának, csatornák készítésének szüksége kimondatván, a kormányszék megbízatik, hogy az ahhoz értőkkel terveket készíttessen s ezeket a jövő országgyűlés elejébe terjeszsze.

Meg kell azonban vallani, sokkal czélszerűbben intézkedett volna az országgyűlés, ha a kormányszék rendelkezésére mindjárt némi pénzalapot is ad vala, melyből az anyagi javításokat tényleg megkezdeni lehessen; mert mint előre is látható vala, s a tapasztalás utóbb bőségesen kimutatta, a szükséges pénzerő nélkül mind ama terveknek meddőknek kellett maradniok. Az urak s nemesek azonban e tapasztalatok után is, bár mind sürgetőbb szükségnek érzik vala hozzá fogniok a százados mulasztások helyrepótlásához, fájdalom, még sokkal elfogultabbak valónak nem-adózási kiváltságaik tekintetében, mint hogy a jövendő felvirágzásra a magukéból valamit előlegezni akartak volna.

A kiváltságos rendek még a házi pénztárba, melyből a megyei igazgatás vala ellátandó, sem valának hajlandók adózni; bár ezen, elébb egyedül a bírságok s más törvényszéki díjakból is kitelt költségek jelenleg már szinte oly mértékben megszaporodtak, hogy az illető megyék, azoknak fedezhetése végett, nemcsak a jobbágyokat, hanem, az utolsó országgyűlés rendelete szerint, az cgytelkes nemeseket is megadóztatni kényteleníttettek. A jobbágyokra, kiket a hadi s házi adó, az ingyen közmunka, a katonatartás, az úri

robot s kilenczed és a papi tized különben is felette súlyosan terhel vala, az ország anyagi érdekeinek emelése végett még újabb adót is vetni nem lehetett. A kincstárt, melynek jövedelmei ezen korban az egész monarchiából, még a Németalföldet is beszámítva, alig haladják vala meg a 14—15 millió forintot [1]), az udvar fényűzése, a külviszályok s háborúk és a békében is fentartott állandó katonaság stb. nemcsak kimerítették, hanem tetemes adósságokkal is terhelték: ennek magyarországi jövedelmeiből tehát, melyek a hadi adóból, a kamarai javakból, az érez- és sóbányákból, a vámok és harminczadokból stb. folytak be, valamit még a köz jólétre is fordítani, a kincstár örökös szorultsága mellett, senkinek sem jutott csak eszébe is. Még azt is bajosan lehetett a múlt országgyűlésen kieszközleni, hogy az újdon felállított helytartótanács tisztviselőinek díját a királyi kamara fizesse. Ily körülmények közt bármi buzgalmat s tárgyavatottságot fejtett volna is ki a helytartótanács az anyagi érdekek gyarapítására, különösen a közlekedés könnyítésére szolgáló terveiben, a szükséges költségek hiánya miatt azokat életvalóságra is érlelnie egyátalában nem lehetett.

Károlyiéi egyébiránt, ha kincstára jobb állapotban létezik vala, e tekintetben sokat lehetett volna várni; mert az építkezés, a kereskedelem emelése, s általában az anyagi érdekekről való gondoskodás kedvencz foglalkodásai közé tartozott. Az elsőnek hazánkban is bizonyítványa a palotaszert! laktanya, melyet a rokkant katonák számára Pesten emeltetett; Horvátországban is tanúja a nagyszerű út, melyet Károlyvárostól a dinári alpokon keresztül tizenhét mérföld hosszában Fiúméig építtetett. Az osztrák házból származott királyaink közt ő volt az első, ki a kereskedelem virágzatának fontosságát kellőleg méltányolta és tett is egynémit e tekintetben.

A passzaroviczi békekötés után, melynek alkalmával

[1]) Arneth: Prinz Eugen von Savoyen III, 96.

mint említők, egy külön kereskedelmi szerződést is kötött a portával, élénken foglalkodtatá őt ama kérdés: melyik vonal emelhetné sükeresebben a kereskedelmet: a duna-fekete-tengeri-e, vagy az ádriai? Károly, részint a török barbárság s a Törökországban gyakran uralkodó mirigyhalál miatt, részint s főleg két siciliai és más olaszországi birtokainak tekintetéből, — anélkül mindazáltal, hogy a dunait egészen elhanyagolni akarná, az ádriai vonal gyarapítására hajlott. Ez volt czélja az említett Károlyváros-fiumei útnak, ez annak is, hogy Fiúmét 1725-ki novemb. 19-kén kelt okmányában szabad kikötőnek nyilvánítván, mind azon kiváltságokkal megajándékozta, melyekkel más országok szabad kikötői bírni szoktak. Fiume, mely a magyar koronától még a XV-dik század vége felé szakadt el, akkoron ugyan, mint külön osztrák tartomány feje, vámvonallal volt elválasztva a magyar korona területétől, s e miatt Károly ezen intézkedéseinek eredményei nem is annyira Magyar- s Horvátországra, mint a többi örökös tartományokra voltak számítva: a Károlyváros-fiumei müút mipdazáltal a magyar korona alattvalóit is részosíté némi haszonban. Ezek azonban a Fiume felé fenálló vámvonal miatt inkább látogatták Buccarit, melyen keresztül vette útját jobbára Velencze felé azon marhakereskedés is, miből, miután annak szabadsága az 1715-diki 117-dik t. ez. biztosítása óta nem korlátoltatott, évenkint körülbelül hatszázezer forint folyt be a magyar korona területére, azon mintegy 30 ezer írton felül, melyet a kincstár a harminczadból húzott [1]).

Az anyagi érdekek tekintetében ezen évek alatt sehol sem történt annyi, mint a temesi bánságban. E tartományt Eugen herczeg Temesvár megvétele után 1716-ki novemb. 1-jén kelt határozatánál fogva, mely aztán Károly által is megerősíttetett, nemcsak hadi, hanem közigazgatási tekin-

[1]) Ld. ezt bővebben: Ipar és kereskedés történelme czímü munkámban II, 111. kövv.

tetben is a nagy tapasztalatú, önzéstelén, jó akaratú, gondos gróf Mercy Kolos tábornok kormányára bízta, oly utasítást adván neki, hogy az új szerzeményt mind a kincstárra, mind lakosaira nézve oly hasznossá, virágzóvá tegye, mint csak lehet. A császár, kinek a török háború végével, szintén Eugen herczeg javasolta volt, hogy e tartományt ne kebelezze vissza az országba, hanem legfőbb földesúri hatóságának fentartásával, Magyarországtól külön oly formán koríányoztassa, mint Erdélyt[1]), utóbb az udvari kamara a főhadi tanács által bővebb utasítást is adatott a tartomány kormányát illetőleg Mercynek. De az ügyes, jó akaratú tábornok, ki szinte szenvedélylyel fogott e szép földterület igazgatásához, képes Ion még is kieszközleni, hogy a jövedelmek egy része anyagi javításokra fordíttassék. Meg lévén pedig a pénzerő, valóban atyai gonddal s helyes tapintattal fektette is be azt a tartományba. Buzgalma, gondoskodása egyaránt kiterjedt a földmívelési és kézműi iparra.

Mindenek előtt a munkaerőt növelendő, számos magyar, német és szerb telepeket szállíta be az elpusztult vidékekre· Majd a Béga folyam kiöntései által képezett mocsárokat szárítá ki, e folyam mentében, majdnem az egész tartományon keresztül csatornát ásatván. A selyemtenyésztés és gyártásnak kezdete is az ő érdemei közé számítandó. Ő mind a régi, mind az új lakosok által a helységekben eperfákat ültettetett; s oly nagy buzgalommal fogta fel e kedvencz tárgyát, hogy midőn e fiatal ültetvényekben ittott néhány csemetét megsértve látott, még halálos büntetéssel sem kételkedett fenyegetni azokat, kik ilyetén kárt szándékosan tennének. És miután a fák megerősödtek, Olaszországból alkalmas egyéneket hozatott, kik a népet a selyemhernyók tenyésztésében oktatnák. A buzgó törekvést nemsokára oly szép süker jutalmazó, hogy néhány év múlva már fonodát és gyárat is állíthatott Verseczen és Temesvárott, melynek egyik

[1]) Arneth: e. h. II. 529. az 59-dik jegyzet alatt,,

új külvárosa is e selyemgyártól nyerte nevét. Hasonló gon- 1725.
dot fordít vala Mercy a rizs-termesztésre s a bányamívelésre is. Ily buzgó ápolás alatt a temesi bánság néhány év múlva egyike Ion legvirágzóbb tartományainknak; hol elébb a dermesztő török járom alatt mocsár vagy sivatag terűi vala el, és csak nyomorult gunyhók léteztek, ott mosta derék tábornok varázskeze alatt vagyonos szép faluk emelkedőnek.

A jogsérelem, mely az országon e tartomány be nem kebolezése által elkövetett, e szintoly jeles kormányzó, mint vitéz tábornok, buzgalma s gondoskodása következtében legalább anyagi felvirágzással kártalaníttatott.

V.

A cambrayi congressus, melynek fő czélja volt, Károlynak a Fülöp spanyol királylyal fenmaradt s leginkább a Nápoly s más olasz tartományok birtoka körül forgó vitakérdéseit megoldani, miután a hatalmaktól oda küldött fólhatalmazott miniszterek a czímek és más formaságok felett két évnél tovább vitatkoztak, 1724-ki aprilban valahára valóban is összeült. De egyrészről Károly, másról a spanyol király s a parmai herczeg túlzó követelései miatt azután sem nyert sükeresebb folyamatot. A spanyol király, látván, hogy ő tanácskozmányból semmi jó eredmény nem fog kikerülni, végre arra határozta magát, hogy mellőzve az inkább akadékoskodó, mint egyeztető közbenjárókat, Angol- és Franczíaországot, egy titkos ügynöke által közvetlen egyezkedjék a császárral. Báró Ripperdának — ez vala az ügynök neve, — sikerűit is aztán 1725-ki aprilban oly szerződéseket kötni Bécsben, melyek egyike szerint a felek nemcsak viszályaikat kiegyenlítették, Spanyolország pedig a pragmatica sanctiót elismerte; hanem két másika által még daczszövetséget is kötöttek, melynek czélja volt: egyrészről Angolországot reászorítani, hogy Gibraltárt a spanyol birtokába visszaereszsze; másrészről az osztrák Németalföldnek Spa-

nyolországban kedvezményeket, s az ostendei tengeri kereskedelmi társaságnak — Károly ezen kedvencz teremtményének, — az angolok s hollandiak agyarkodásai ellen létéiét biztosítani.

E szerződések azonban majdnem ismét egy súlyos nyugati háborúba bonyolítják vala Károlyt. I György angol király s Hanover választófejedelme, azoknak tudomására jutván, Franczia- s Poroszországgal, melyekhez utóbb több apró hatalom is csatlakozott, még ugyanazon (1725) évi szeptemberben Herrenhausenben, Hanover mellett, Károly ellen szövetséget kötött, az osztrák Németalföld elfoglalását s az ostendei kereskedelmi társaság megszüntetését tűzvén ki annak czéljául. A háború kitörését csak Holland késleltete, mely a szövetségre mind a két féltől ösztönöztetvén, csak az 1726-ki nyár vége felé tudta magát elhatározni az angolok s francziák részére. A háború azóta elkerülhetetlennek látszik vala a jövő évre, s mind a két fél nagy mérvben készüle. A pápának mindazáltal 1727. tavaszán még is sikerült, hét évre fegyverszünetet eszközleni, melynek folytában az európai béke újabb egyezkedések által biztosíttatnék.

E viszonyban feküdt leginkább oka, hogy Károly az országgyűlést, melynek törvényes ideje 1726. második felével megérkezett, a háborús kilátások miatt elhalasztotta; mihelyt azonban a békeértekezletek Soissonsban megkezdettek, 1728-ban az országgyűlés is kihirdettetett május 17-re. Ennek előkészületeivel a helytartótanács és a vármegyék a múlt diéta óta letelt egész időközben foglalkodtak vala. Mióta az állandó katonaság az 1715-ki országgyűlésen megalapíttatott, fő törekvése lett az udvarnak, egy oly törvényt alkottatni, mely a katonaság tartására szükséges adónak alapját is mindenkorra kimutassa s meghatározza. Minthogy a nemesség, felkelési kötelezettségének fentartása miatt, e hadi adóban részt nem vett, legczélszerűbbnek látá az udvar, hogy ezen adó alapjául a jobbágyok kezén lévő föld tűzessék

ki; de a nemesség ezt mind a két lefolyt országgyűlésen határozottan ellenezte. Tudjuk, hogy e földek tekintetében csak a haszonvétel volt a jobbágyé, a birtokjog folyton az úré maradván; s történt nem egyszer, például a jobbágyok elköltözése, magvaszakadta esetében, hogy e földek ténylegesen is az urak kezére szálltak; sőt néha az úr maga szándékosan vette el azt a jobbágytól és fogta saját mívelése alá.

Nehogy tehát, ha a jobbágyi föld tűzetnék ki az adó alapjául, ily esetekben az adót maga a földesúr tartozzék fizetni: a rendek nem a főidet, hanem a jobbágy személyét kívánták tekintetni az adó alapjául. De ebben viszont a kormány nem akart megegyezni, miután a jobbágyok száma, mely nagy változékonyságnak van kitéve, biztos alapot nem nyújthat.

A vita tehát az 1723-ki országgyűlésen is eredménytelen maradt, s a király és a rendek abban egyeztek meg, hogy a vármegyék a helytartótanács vezetése alatt közönséges összeírást intézzenek, melyben a jobbágyok száma mellett, a kormánytól előadott terv szerint, azok földálladéka is ki legyen mutatva. Ugyanakkor a király kívánatára határozattá lett az is, hogy a vármegyék a polgári s büntető törvények korszerű javításának tervét is dolgozzák ki, s a jövő országgyűlés elejébe terjeszszék. E feladatok czélszerű megoldására Károly időközben ismételve is ösztönözte ugyan a megyéket; de ezek nemessége, aggodalmában úri jogai fölött, az összeírást a törvény daczára is határozottan ellenző; miért az nem is készült el az országgyűlés megnyíltáig.

A király tehát most újabban is e kérdést tűzte ki a tanácskozások fő tárgyául előadásaiban, melyeket, maga ekkoron az ádriai tengerpart vidékén utazván, a királyi biztosokul kinevezett Kinsky Ferencz és Nesselrode János grófok által küldött le Pozsonyba. „Ügyekezzenck a rendek — így szólnak egyebek közt a kir. előadások, — hogy ő felsége a hadsereget, melyet a jelen idők viszonyai szerint, az elébbinél sokkal nagyobb számban kell tartani, kényelmesebben elláthassa; és mivel e tekintetben az adó arányos fel-

osztása múlhatatlanul szükséges; ezt pedig csak az egyesek vagyonállapotának megvizsgálása teheti lehetővé: kell tehát, hogy az ország azon módon, melyet a király a rendeknek minapában előadott, megszámláltassék s összeirassék.“ Ezen kívül még az igazságszolgáltatás javítása, az ország határainak pontosabb kitűzése s az államgazdaság, különösen a kereskedelem gyarapítása tűzetett ki a tanácskozások tárgyaiul.

Míg egyéb tárgyak felett folyt a vitatkozás, az országgyűlésnek csöndes volt a menete; de mihelyt az adóügy, s különösen az adó alapjának az udvar kívánata szerint kimutatása került szőnyegre, az önérdek s kiváltságok bálványozása azonnal felszította az indulatok viharát: az országgyűlés zajossá lőn, minő már régóta nem volt. Egyebek közt egy gúnyirat terjesztetett szét az országgyűlés tagjai közt, melyben az udvar fő hívei, kik annak szándokait pártolák, erősen gáncsoltatnak. Mihelyt ennek híre Bécsbe jutott, a király parancsot küldete a kir. biztosokhoz s a nádorhoz, hogy szigorú nyomozás intéztessék a gúnyirat szerzőjének fölfedezésére.

Míg azonban e nyomozás tartott, a királyi biztosok auguszt. 6-kán egy újabb röpiratról tőnek Bécsbe jelentést, mely amannál még sokkal veszélyesebb, maga az uralkodó ház ellen is bűnös, vakmerő izgatást foglal magában. Javasolják egyszersmind a biztosok, tűzetnék ki 300 darab arany a szerző felfedezőjének jutalmául; s ha még ez is eredménytelen maradna, azon példányokat, melyek összegyűjthetök a bitófa alatt kellene nyilvánosan megégetni, jeléül annak, hogy a szerző akasztófát érdemel müvéért.

E jelentésnek felette nagy fontosságot tulajdonítottak az udvarnál. A kancellária véleményadásra szólíttatván, mivel a nádor az országgyűlési ügyekkel van elfoglalva, gr. Eszterházy József, Meskó Ádám és Paluska Antal, helytartósági tanácsosok által javasolja intéztetni a nyomozást. A király maga még arra is elég fontosnak tartá az ügyet, hogy

Eugen herczeg elnöklete alatt udv. értekezletet tartasson; mely aztán egészben helyeslé a kancellária véleményét[1]).

Mi különben a? országgyűlés folyamát illeti: a rendek félelmükben, hogy a jobbágyoktól netalán elhagyandó vagy — mi a megszaporodott szegényebb családoknál, kivált a felföldön, nem ritkán történt, — maguktól a földesuraktól elfoglalandó s majorsággá változtatandó földektől majd maguknak a földesuraknak is fizetniük kellend, körömszakadtáig védelmezek azon elvet, hogy az adó terhe nem a földön, hanem a jobbágy személyén fekszik. Kedvetlonségök és boszúságokban, melyet a kir. biztosok s néhány udvari pártiak sürgetései okozámk, a főrendek közöl többen még a gyűlést is odahagyták; mit az udvar nagy nehezteléssel vön s gróf Batthyány Lajos kancellár által kemény parancsot küldött le Pozsonyba, a gyűlés rendes folytatását illetőleg. Leghevesebben vívtak a fonák elvért gróf Eszterházy József, és a nádori itélőmester Zichy Ádám, kik aztán a nemesi kiváltság védelme s az adóalapra vonatkozó királyi kívánat visszavonása végett szeptemberben a Grétzben időző királyhoz is felküldettek. Járásuk nem is maradt sükeretlen: miután általok a rendek készségűket nyilvánították, az adót harmadfél millió forintra emelni: az udvar is elállóit az adóalap kimutatásának további sürgetésétől, s csak azt ajánlá a rendeknek, hogy az adóösszeg felosztásában igazságos arányt alapítsanak meg.

A rendek, ezt tenni önként is hajlandók, ő végett egy bizottmányt neveztek ki kebelükből. De íme alighogy e vitatárgy ekként mellőztetett, a felekezeti szellem már ismét egy másikat hozott a szőnyegre, mely aztán a szenvedélyeket még hevesebben felizgatván, hosszú s ingerült vitákat okozott. Ezek miatt aztán egészen az 1729-ki novemberig kihúzódott az országgyűlés. A rendek ugyanis végzést alkottak, ' hogy az adó felosztása végett kinevezett országos bizottmány

[1]) A kancellária levéltárából.

tagjai esküvel kötelezzék magukat, miszerint a reájok bízott tárgyban részrehajlás nélkül, lelkiösmeretesen fognak eljárni. Azonban Zsembery Samu Turócz, és Katona Pál Borsod megyei követek, e bizottmány tagjai, amaz ágostai, emez helvét hitvallású, vonakodtak letenni a szokott törvényes esküt,állítván, hogy vallásuk elveivel ellenkezik oly esküt mondani, melyben a szűz Máriára s a szentekre is tétetik hivatkozás.

A kath. többség erre hevesen kíváná, hogy Zsembery és Katona s mind azok ellen, kik a hitet a századok óta divatozó törvényes esküforma szerint letenni nem akarják, kereset indíttassék. A protestánsok viszont válaszolák, hogy a vallásügy, melyhez tartozik az esküforma is, magának a kathol. többségnek végzése szerint, nem teheti tárgyát az országgyűlési vitáknak; ezt is a király elejébe kell tehát terjeszteni. A mind hevesebbé vált viták folytában mind a két fél a kir. biztosokhoz folyamodott. Ezek mind a két félnek aug. 8-kán küldték át válaszukat, ajánlván nekik, hagynának fel a szenvedélyt izgató kérdéssel s várnák annak eldöntését a király elhatározásától.

A protestánsok ebben megnyugodtak; mert jelenleg kedvező választ reméltek az udvartól. Károly, hogy mennél több települőket édesgessen be az országba, a múlt évben egy nyílt levél által biztosítá a Németbirodalom azon ágostai s helvét vallású lakosait, kik bevándorolni szándékoznak, vallásuk gyakorlatának szabadsága felől. Úgy hitték tehát a prot. rendek, hogy mi az új lakosoknak igértetik, azt a régiektől sem lehet, sem fogja az udvar megtagadni. De a katholikusok nem akartak engedni, s Erdődy Gábor, egri püspök heves beszéde következtében a kir. biztosok javaslatát félretévén, és Jeszenák Pál, Eugen herczeg követének ellenmondására sem hajtván, Zsemberyt és Katonát a helytartótanács ajtónállója által a gyűlésből kivezettették, s a keresetet ellenök nyomban elintézvén, a törvényes 64 forintnyi bírságban elmarasztalták; mit aztán rajtok börtönnel való fenyegetés által meg is vettek.

Ugyanekkor Veszprém, Közép-Szolnok és Kraszna megyék protestáns követeit, kik az esküt e formában letenni szintén vonakodának, aug. 11-kére a rendek táblája elébe idézték. De az említett megyék követei e miatti panaszukkal, még ugyanaz napon felsiettek Bécsbe s oly leiratot eszközlének ki Károlyiéi, mely szerint a kathol. rendek végzése az utóbb leérkezendő kir. rendeletig felfüggesztetek s mindnyájoknak meghagyatott, hogy az eskü kérdését félretévén, az adó felosztásával foglalkodjanak.

A szintoly meddő, mint kellemetlen vitának evvel valahára vége szakadt; a felek mindazáltal még egy feliratot intéztek a királyhoz. A kath. rendek ebben vádolák a protestánsokat, hogy a boldogságos szűzre és a szentekre esküdni nem akarván, a hazai törvényeket sértik, s a király parancsa szerint tárgyalandó közügyek bevégzését ezáltal késleltetik. Mentik eljárásukat a turóczi és borsodi követek irányában, állítván, hogy azt, mintha ezek a helytartótanács ajtónállója által vezettettek volna ki a gyűlésből, „világosan bebizonyítani nem lehet"; nem is az eskü megtagadása, hanem azért ítéltettek légyen el, mivel azt megtagadván, a közügyek tárgyalását gátolták. Ezen eskü, mondják tovább, nem puszta szertartás, hanem törvény; s kérik is a királyt, tartsa fenn azt ezentúl is sértetlenül. Nagy ingerültséget fogna szülni, ha a boldogságos szűztől, ezen örökös ország kegyes asszonyától s királynéjától a kellő tisztelet megtagadtatnék. Kérik tehát ő felségét, vegye szivére a boldogságos szűznek s így magának a mindenható istennek ügyét s előzzön rneg minden botrányt. A protestánsok ellenben azt állíták feliratukban, hogy ők a boldogságos szűz iránt a legnagyobb tisztelettel viseltetnek ugyan;de miután az eskü, vallásuk elvei szerint, imádási tény, őt abban megnevezniök ez okból nem lehet').

[1]) Országgyűlési irományok. — Kolinovics: Posthuma Memor. C. Jós. Eszterházy 71. Ribinyi II. 204. Kovács: Magy. Krónika 130.

Az országgyűlés ezután még egészen novemb 30-ig kihúzódott, mely napon a király, ki e gyűlésre sem megnyitásánál, sem bezárásánál nem jelent meg személyesen, ötven új törvényt szentesített. Említésre méltóbbak ezek közöl azok, melyekben a rendek úgy a töröktől visszafoglalt, mint az Erdélyhez kapcsolt részek visszakebelezését sürgetik; a helytartótanács, egy új vámrendszer kidolgozásával és a czéhek szabályozásával megbízatik; a vadászat szabályoztatik: a jobbágyok ingyen közmunkái a várak körül 24 ezer írton meg váltatnak; s más tekintetben is egynémi rendeltetik ezen néposztály javára s védelmére. A törvények nagyobb része egyébiránt az igazságszolgáltatásra vonatkozik; s a zálog és adóssági perek, a porrendtartás és a felebbvitel tekintetében egy némi üdvös intézkedést foglalnak magukban.

A vallási viszályoknak a hitfelekezetek közt végre is az ország kormányának függetlensége vallotta kárát. Ha a vallás ügye, a régibb gyakorlat ellenére, az országgyűléstől elvonatván, egyenesen a király elhatározására bízatott: ennek, az alkotmányos törvények szerint, magyar tanácsával kellett volna abban intézkednie. De mivel a kizárólag katholikusokból álló helytartótanács, mint több intézményei tanúsítják, e tárgyban csak pártfélnek vala tekinthető; s mivel ekként a hazafiak e tárgyban maguk közt megegyezni épen nem tudtak: Károly, Eugen herczeg elnöklete alatt, német miniszteriből nevezett ki egy bizottmányt, mely a vallási viszonyokat, az 1723-ki országos bizottmány munkálatainak tekintetbe vételével szabályozná. Az említett elnökön kívül, a miniszteriális conferenczia tagjai voltak még: Sinzendorf, Stahremberg, Ditrichstein, Nesselrode és Kinsky, kik mellé a magyarok közöl egyedül Batthyány Lajos kancellár neveztetett ki tagtársul.

Ezek értekezleteinek nyomán Károly végre az 1731-ki márczius 21-kén küldötte le a pozsonyi helytartótanácshoz a maga elhatározását, mely a következő pontokat foglalja magában: I. Megújítja Leopold királynak 1691-ki april 2-kán

kelt ama leiratát, melyben az 1668-ki 25. s 26-dik, és az 1731. 1687-ki 21-dik törvényczikkek akként magyaráztatnak, hogy az ágostai s helvét hitvallásunknak az egész országban engedett szabad vallásgyakorlat csak magán gyakorlatnak értendő; a nyilvános gyakorlat pedig csak azon helyeken szabad, melyek az 1681-ki 26. t. czikkben névszerint elszámláltatnak. 11. E törvényes helyeken vallásuk nyilvános gyakorlata végett annyi lelkészt tarthatnak, a mennyi szükséges; de e személyzet számának szüksége előleg kimutatandó, s kir. jóváhagyás alá terjesztendo. III. E törvényes helyeken kívül a lelkész! foglalkodások tekintetében a nem katholikus lakosok is a kathol. plébánostól függnek; ki azonban tőlök csak annyi díjakat szodend, mint saját híveitől. IV. A földesurak jogai az idézett törvények szerint ezután is fentartatnak, úgy mindazáltal, hogy ha a vallás dolgában valamit változtatni akarnának, azt előleg indokolva terjeszszék a király elébe. V. Superintendensek választása a két hitfelekezotnek megengedtetik; szükség azonban, hogy elébb a király elébe terjesztessék: hány ily elöljárót s mely helyekre akarnak választani? Ezek tiszte leend szigorúan felügyelni az alattok álló lelkészek erkölcseire s a vétkeseket lakoltatni.

Egyébiránt a protestáns lelkészek, világi ügyeikben, az illető világi hatóság alatt állandanak; hogy azonban tudassák: váljon e lelkészek annak módja szerint keresztelik-e a felekezetbeliekct? s van-e erre elegendő tanulságok? —a kath. főesperesek vizsgálatának is alája lesznek vetve. A házassági párok, miként a hazai törvények rendelik, a megyés püspökök törvényszéke elejébe tartoznak; de ezek azokat az ágostai és helvét vallástételek elvei szerint kötelesek megítélni; a fe- . lebbezés az érsekhez veszi útját. VI. A mely katholikus hittagadóvá lesz, kivált ha elébb ágostai vagy helvét hitvallásról tért át a kath. egyházba, a világi hatóságok által azok belátása szerint súlyos büntetéssel lakoltatandó; de a végrehajtás előtt a király elébe kell az esetet terjeszteni. VII. A vegyes házasságok megengetedtnek, de csak kath. lelkész

előtt köthetők. VIII. A kath. ünnepeket külsőleg a nem katholikusok is kötelesek megtartani; a műiparosak czéheikkel vesznek részt az egyházi menetekben. IX. Az ágostai és helvét hitvallásnak esküjét illetőleg: a bírák, hivatalnokok, ügyvédek, a törvényes esküforma szerint, tehát a boldogságos szűz és a szentek megemlítésével teendik le a hitet; a tanúk azonban, nehogy az igazságszolgáltatás e miatt akadályt szenvedjen, csak a közönséges forma szerint fognak megeskedtetni. Egyébiránt a vallásügyben eddigelé felmerült áthágások ezen ízben még kegyelmet nyernek; de ezután minden, a rendelet ellen vétkező, akár kath. akár nem katholikus legyen, a kir. ügyigazgató által teendő kereset következtében múlhatatlunul lakolni fog. Ha pedig valaki magát vallása ügyében sértve érzendi, orvoslatért csak a maga, nem pedig felekezete nevében folyamodhatik a királyhoz.

Hogy a két protestáns felekezet, e királyi határozattal meg nem elégedhetett, fölösleg volna bővebben fejtegetni: ők tehát még ezután is több ízben, de mindig sikeretlenül, folyamodtak méltányos szabályokért, kivált a törvényes esküforma alóli felmentetésökért, a királyhoz. De hogy a katholikusok közt is találkoztak, kik még ezen kir. határozat, mint a protestánsok iránt felette engedékeny, ellen kifogásokat tettek, a kölcsönös vallási türelemnek és szeretetnek keresztényiebb szellemétől áthatott korunkban alig lehet eléggé csodálkozni.

Nem csekély meglepetésünkre válhatik tehát, midőn hogy Althán Frigyes bíbornok s váczi püspök, ki elébb egy ideig Nápoly Kormányzója vala, a helytartóság által kihirdetett kir. rendelet ellen, Pest vármegye közönséges gyűlése előtt, még ugyanazon (1731) évi május 23-káu óvást tett s kijelentette, hogy „lelke keserűségével és borzadalmával olvasván a rendeletet, melynek tartalma a kathol. hittel, az isteni tisztelettel, a lelkek üdvével, az apostoli szék tekintélyével, a szabadságokkal, kiváltságokkal s jogokkal homlokegyenest ellenkezik,” főpásztori kötelességének tartja,

ez ellen is megújítani mind azon ellenmondásokat, melyek a. vallás ügyében a katholikusok részéről 1608. óta tétettek; és miként maga e rendeletet érvénytelennek tekinti, úgy kinyilatkoztatja, hogy az egy megyéjebeli katholikust sem kötelez, egy által se tartassák meg. Végül felebbez a pápához, mint a vallásügyekben egyetlen bíróhoz.

Két egész hónapig szótlanul tűrte a hatalomteljességére különben oly féltékeny Károly a cardinál ezen tettét; s csak miután a protestánsok védelmére felszólalt angol, porosz, dán és svéd követek közbeléptek, aug. 3-kán kívánta a cardínál ellenmondását az eredeti beadványban felküldetni az udvarhoz. Az említett hatalmak felszólalása után Károly, ki velők a pragmatica sanctió elfogadása s a béke állandó megkötése felett jelenleg is alkudozásban áll vala, a tényt sem a protestánsok, sem saját tekintélyének sérelme nélkül nem hagyhatta többé büntetlenül. A bíbornok Bécsbe idéztetett, s mivel kétszeri meghívásra sem jelent meg, a kérdéses okmány oly meghagyással küldetett vissza Pest megyéhez, hogy azt nyilvános gyűlésben szakgattassa szét, a püspök egyházi javait pedig vesse zárlat alá. A rendelet szeptember elején hajtatott végre; s a püspök csak egy év múlva, nagy könyörgések után s pápai közbenjárás következtében juthatott ismét javai birokába *).

Az egyházi ügyekre nézve különben is üdvesek voltak Károlynak ez idő tájban tett intézkedései. Különösen szívén hordta azt, hogy a lefolyt török háborúk alatti pusztítások következtében megfogyott lelkészségek szaporíttassanak, a gyarapodni indult új telepek s községekben, hol hiányoznak, a nép oktatása végett új lelkészségek alapíttassanak, a már fenlevők pedig, a mennyiben szegények volnának, jobban megadományoztassanak.

Ezen ügy tárgyalását Károly 1732 végén újabban is

[1]) Desericzky: Hist. Ep. Vaciens. 241. Kibinyi II, 266. Fleury: Cont. Hist. Eccl. LXXIII, 707. Katona, i. h. 696.

szívére kötötte a magy. udv. kancelláriának. Minek következtében az 1733-ki febr. 9-kén az egyházi ügyekre nézve egy hosszabb előadást tett a királynak. Indítványozza, hogy a győri s egri felette nagy egyházmegyékből, a vallásügy jobb elláthatása végett új két megye szakasztassék ki; a pécsinek egy része pedig a zágrábi, más része a szerémi püspökségekhez kapcsoltassék; továbbá, hogy a szentgothárdi és pécsváradi apátságok egészen, a nagyváradi püspökség jövedelmeinek maradványrésze pedig a lelkészségek szaporítására s jobb ellátására alapított pénztárhoz kapcsoltassanak. Károly aztán, e felterjesztés alapján ki is adta rendeletét a lelkészségek rendezésére s kellőbb ellátására és e végett egy bizottságot alakíttatott Pozsonyban, melynek elnökévé a prímás, tagjaivá az egri püspök, az országbíró, egy helytartótartósági s egy kamarai tanácsos neveztettek ki ’).

Kevéssel utóbb, marcz. 7-kén Károly kir. kéziratot intézett Eszterházy Imre prímáshoz, melyben elmondván, hogy bár Leopold király a töröktől visszafoglalt részeken a püspököknek visszaadta javaikat, a parochiák ott még is kevesek s a lelkészekben nagy a hiány: reményét fejezi ki, hogy e baj orvoslatára a többi püspököknek is jó példát fog adni. „Mert bizonyára ezen s nem más czélból engedtek elődeim, a kegyes királyok a püspököknek más gazdag jövedelmek élvezete mellett még tizedeket is szedetni az alattvalóktól, hogy azokból a lelkipásztorkodás kellőleg s elégségesen elláttassék; s az alattvalók is joggal követelhetik ezt ezen áron.“Felszólítja tehátőt, válaszoljon egy hónaplefolyta alatt; mennyivel akar jövedelmeiből járulni a Pozsonyban lévő lelkészség! pénztár gyarapításához; megyéjében hány s mely új lelkészségeket fog megalapítani vagy megújítani?

A prímás e felszólításra azt válaszolá, hogy miután czélra már eddig is sokat áldozott s még adósságai is vannak lerovandók, egy évig ezen adózástól magát felmentetni

[1]) Kancell levéltár.

kívánja; de azontúl évenkint 6000 írttal járuland a lelkészségek pénztárának gyarapításához.

Hasonló kézirat küldetett az udvartól néhány más nagyobb s gazdagabb javadalinú püspökökhöz is, névszerint a nyitraihoz, váczihoz, egrihez, zágrábihoz és pécsihez, a lelkész! pénztár gyarapítása és megyéik egy-egy részének, melyekből új püspökségek alakíttatnának, vagy a létező kisebbek nagyobbíttatnának, átengedése iránt [1]). Midőn azonban Károly tapasztalná, hogy a püspökök, ha nem ellenkeznek is nyíltan, de vonakodnak megfizetni a reájok e végett kivetett évi összegeket, s közölök egynémelyik több év óta semmivel sem járult a lelkészi pénztárba, utóbb erélyesebb rendszabályokhoz nyúlt. 1733-ban a kincstárból évenként fizetendő 19,000 írttal maga ment jó példával elő a közönséges lelkészi pénztár megalapítására, melyet aztán a prímás elnöklete alatt egy bizottság vezetésére bízott. Ugyanazon évben Sinzendorf cardinál a győri püspökségből a boroszlóira tétetvén át, győri püspökké Szentgyörgyi Adolfot a piaristák volt főnökét azon feltétel alatt nevezte ki s praesentálta Kómába is, hogy a püspökség jövedelmeiből magának csak annyit tartson meg, a mennyi illő udvartartására szükséges, atöbbit pedig a lelkeszi pénztárba legyen köteles beszolgáltatni. A pápa, midőn őt a püspökségben megerősítette, e határozatlan járulékot évi 6000 írtban szabta ki.

Ugyanannyit köteleztetett e pénztárba fizetni Altban Frigyes cardinalis, és utóda Althan Mihály, váczi püspökök. Okoliesányi János nagyváradi püspök kineveztetéséhez pedig azon feltétel csatoltatott, hogy jövedelmeiből magának csak 17,000 frtot tartson meg, a többit a lelkészi pénztárba fizesse. 1736-ban Erdődy László nyitrai püspök meghalálozván, helyébe Harrach Ernő, auditor rotae, a következő évben szinte azon feltétel alatt neveztetett ki, hogy miként már előde, évenként 6000 frtot fizessen ugyanazon pénztárba. Ugyanazon évben a meghalt Okoliesányi helyébe nagyváradi

[1]) Több okmány a kancel. levéltárában.

püspökké lett gr. Csáky Miklós kinevezéséhez is szintazon feltétel köttetett, mely alatt előde bírta a javadalmat. Végre, Cienfuegos cardinalis halála után, a pécsi püspökségre kinevezett gróf Berényi Zsigmond is csak azon feltétel alatt nyerte e javadalmat, hogy az említett pénztárba évenkint 5000 frttal adózzék ').

A mi Károlynak a külön vallásfelekezetek egymás iránti viszonyaira vonatkozó határzatait illeti: a fentebb közlött vallási rendeletből nyilván látható, hogy azon vívmányok, melyeket a protestáns felekezetek a lelkiösmeret szabadsága tekintetében maguknak a múlt század közepéig, kivált a bécsi és linczi békekötések által, biztosítottak, és melyeket a közös szabadságért küzdő hazafiak a század elején, a szécsényi gyűlésen, kölcsönös, testvéries megegyezéssel helyreállítottak, megint elvesztek; s a törvényes szabadság helyét a változékony királyi kegyelemből származó, felette korlátolt türelem foglalta el.

A protestánsok, miután a lefolyt belharczok alatt számban megfogytak, s azon hatalmasabb nemzetségek, melyek tagjainak vezérlete alatt vívták volt ki elébb vallási szabadságukat, vagy kihaltak, vagy a kathol. egyházba tértek: a kath. nagy többség ellenében erőtlenekké lettek ama békekötéseket s az azokon alapuló törvényeket érvényben tartani. Nehogy tehát e törvények országgyülésileg eltörültessenek, mint történelmünk folyamában láttuk, több ízben maguk folyamodtak a királyhoz, venné őket a katholikus többség ellen ótalma alá s rendezné országgyűlésen kívül vallási viszonyaikat. A királyok örömest megragadták az alkalmat, mely hatalomkörük tágítására ajánlkozók.

A kathol. rendek pedig, hihetőleg lelkiösmeretük azon titkos szemrehányásaitól is indíttatva, hogy a természeti törvény ellen, igazságtalanság mellett küzdenek, s tulajdon-

[1]) Mária Teréziának az 1742-ki nov. 9-kén a maga római követéhez intézett levele. A csász. államlevéltárban.

kép, nemzeti alkotmányos szabadságuk alatt is vágják a fát, 1731. midőn, a papság ösztönzéseire hallgatva, a már törvényesen bevett vallások gyakorlatának szabadságát korlátozzák: nem bírtak elég bátorsággal, a törvényhozás elejébe követelni vissza a tárgyat, moly felett alkotmányos országban csak törvény intézkedhetik érvényesen. Szabad tért engedtek a király önkényének, talán azon titkos indokból is, nehogy maguk kényteloníttessenek alkotni oly törvényt, melyet bár a pártérdekek javasoltak, lelkiösmeretök fejtekében lehetetlen volt önmaguknak is nem kárhoztatniok. És így történt, hogy, miként a politikai viszonyok közt legtöbb esetben, úgy ekkor is, az érdekek győztek az igazság és lelkiösmeret sugallata fölött; a győzedelem gyümölcseit azonban egy harmadik, a hatalom, szedte.

Mert a szabadság ügyén elkövetett árulás, történjék az A kormtoy akár elfogultságból, akár felekezeti érdekekből soha sem marad onkeny®-s ekkor sem maradt büntetlen. A király, ki ekként a vallási kérdésekben maguktól a rendektől nyerte a felhatalmazást arra, hogy a létező világos törvények ellenére kénye kedve szerint intézkedjék: az őt, mint császárt s más örökös tartományai fejedelmét, környező cseh-német kormányférfiak ösztönzéseire, az alkotmány egyéb pontjainak tekintetében is annál hajlandóbb lett, önkényes akaratát csúsztatni a törvény helyébe, mennél kényelmetlenebbnek érzé az igazgatás némely ágaiban, melyek egyéb tartományaiban önkényétől függtek, a magyar törvények által kiszabott korlátokat. S *így* lőn, hogy Károly alatt is, daczára annak, hogy a magyar alkotmányos jogokat s törvényeket, a pragmatica sanctió megalapításakor újra biztosította, s a nemzettel kötött szerződés szerint mind maga megtartani, mind mások által megtartatni fogadta, mind több és több rés veretett a nemzeti kormány függetlenségén; az ezt biztosító törvények megsértésének szokása mind mélyebben meggyökerezett az udvarnál.

És ez most annál veszélyesebb volt közigazgatásunk

törvényességének tekintetében, mivel Károly nem nyúlt olyféle kedélyingerlő szabályokhoz, minők Leopold alatt divatoztak; nem tagadta a nemzeti jogokat, sőt a törvényeket s azok megtartásának szándokát minden alkalommal emlegette; s gondosan kerülni látszék, az igazgatási formák megsértése által, a nemzet elégületlenségének élénkekben felszítását.

Veszélyes volt e kormánypolitika kivált azért, mivel a százados belforrongás lecsillapodta után épen most szervezetlek újonnan az igazgatás közegei, most állíttatott fel a legfelsőbb kormányszék, a kir. helytartótanács, melyben ennélfogva az idegen befolyás annál könnyebben meghonosíthatta s gyökeresíthette a törvényekkel ellenkező visszaéléseket. A visszaélést az idő s gyakorlat a világos törvény ellenére nem szentesíthette ugyan; visszaélés maradt az kétségkívül mindig, olyannak tekintette azt folyton a nemzet törvényhozása; s ennek ítéletét kénytelen volt a kormány is mindannyiszor elismerni, valahányszor eziránt kérdőre vonatott; kénytelen volt, ha bár azt többnyire homályos kifejezésekbe burkolta is, elismerni a szokással ellenkező törvény érvényességét; dé, miként a nemzetnek keserű tapasztalatai bizonyították, ilyesmi nem történhetett az alkotmányos igazgatás, a nemzeti függetlenség csorbulása nélkül oly országban, hol számos esetben a szokás is — természetesen csak a törvénynyol nem ellenkező, — törvényes erővel bír,- s hol a királyt még akkor is, midőn időnkint néhány napra a nemzet kebelébe jő, idegen tanácsosok környezik.

És ennélfogva csak tisztében jár el a történelem, midőn szigorúan megrovja azon férfiakat, kik akkoron a nemzet igazgatásának élén álltak. A gáncs ezek közöl kivált gróf Pálfy Miklós nádort s királyi helytartót, Koháry István országbírót, Pálfy János horvát bánt, Csáky Zsigmond tárnokmestert, Batthyány Lajos kancellárt, Eszterházy Imre prímást, Csáky Imre kalocsai érseket s mind azon többi egyházi s világi urakat érheti, kik akkoron a nemzet ügyeit in-

tézték, — hogy az udvari kegyek befolyása alatt, e visszaéléseket, a nemzeti kormány függetlenségének csorbultával, lábra kapni s meggyökerezni engedvén, sőt hozzájárultokkal még segítvén is, nemzetöket az utókorban tengernyi bajokba bonyolították. Érdemesek a megrovásra különösen azért, hogy a királyi helytartótanácsot eleitől fogva úgy engedték rendeztetni s rendezték önmaguk is, hogy az még látszatát, színét sem bírta az önállóságnak.

Nehogy e kormányszék tanácsosai valaha csak egy perezre is elfeledjék, hogy idegen befolyás alatt állanak, s nem is egyebek, mint kihirdetői, végrehajtói a jobbára idegen érdek-sugalta, az alkotmány szellemével gyakran ellenkező rendszabályoknak; — és nehogy valaha csak kísérteibe is essenek érvényesíteni a kormányszéket megalapító törvény ama rendeletét: „hogy e tanács semmi más udvari kormányszéktől nem, hanem, mint királyi tanács, egyedül ő felségétől függ,“ — ott ült minden tanácskozásaikban egy német tanácsos, mint biztosa a bécsi császári kormánynak, ellenőrködve e kormány ezélzatainak, szándékainak pontos teljesítése fölött. És ekként, a törvény ellenére épen e kormányszék utján szenvedett aztán legtöbb sérülést az alkotmányos nemzeti igazgatás önállósága.

Az említett magyar főurak s hivatalnokok megelégedtek avval, hogy a császári miniszterek s kormányszékek, a törvény betűje szerint, az egyenes rendelkezéstől az országban tartózkodtak; de azt egyátaljában nem ellenzék, hogy e német miniszterek s kormányszékek a magy. kir. kancellária közbejöttével s annak útján ne elegyedjenek ügyeinkbe. E törvénytelen, idegen befolyásnak még tágasabb tér nyila 1732 óta, midőn a király Pálfy Miklós nádor halála után, Ferenoz lotheringeni herczeget, a maga örökösének, Mária Teréziának kitűzött jegyesét nevezte királyi helytartóvá. A kinevező levél szerint a herczegnek csak ideiglen, az országgyűlés egybehivásáig s új nádor választásáig kell vala maradnia a kormányszék élén; de országgyűlés Károly életében többé

nem tartatott, s a herczeg mindaddig megmaradt a helytartóságban, mígnem a toscánai nagyherczegség reászálla. 1731-ben Koháry István országbíró is meghalálozván, a magas hivatalában Pálfy János, ennek pedig a bánságban Drasković János lett utódává.

Az egyének e változása azonban egyátaljában nem lőn előnyére a magyar kormány törvényszabta függetlenségének. És a német kormányférfiak ez után épen a legfontosabb nemzeti érdekek, a pénz, hadsereg, kereskedelem, külviszonyok ügyeiben törekedtek leginkább belopni a törvénytelen idegen befolyást, a mennyiben az országgyülésileg megajánlott adó mire-fordítása, a hadsereg szervezése, a vámrendszer s külviszonyok intézése forgott kérdésben. És ez valóban sikerűit is nekik oly mértékben, hogy aztán már az említett egyházi s világi uraknak elég okuk lett, midőn pályájok végén lefolyt nyilvános életökre visszatekintettek, keserűen megbánniok erélytelenségöket a nemzeti jogok megőrzésében, önzésöket, könnyelműségöket s hanyagságukat hazafiúi kötelességeik teljesítésében. De a bánat, ha felébredt is bennök, már későn jött: az idegen befolyás hamar nyakukra nőtt; s a nemzetnek utóbb súlyos küzdelmébe került, magáról azt némileg lerázni, s a megsértett törvények épségét helyreállítani, érvényességeket újonnan biztosítani, s a korona által világosan kimondatni a nemzeti kormány alkotmányos önállóságát s függetlenségét. A példa emlékezete azonban ekkor is fenmaradt, s annak ingere a legújabb időkig csábítólag hatott a bécsi kormányra,'meg-megújítani törvénytelen avatkozásait hazánk ügyeibe.

VI.

A hazai állapotoknak ekként alakulását, zárdaszerű életének daczára is jól ismerte [1]) rodosztói számüzöttségéből.

[1]) Tanúskodik erről azon emlékirat is, melyet 1722. febr. 21-kén

ben Rákóczy Ferencz, s annál inkább búsult felette, mivel nem vala módjában, hazafiúi érzelmei, kívánatai szerint rajta forditani. A panaszhangok, kivált a közép nemesség kebeléből bujdosása helyére is elhatottak. Még az országban lakó szerbek is, kik felkelése alatt részint félreértések, részint a bécsi kormány izgatásai következtében, iránta s a magyarok iránt végiglen oly igen ellenséges indulatot tanúsítnak vala, jelenleg több Ízben megkínálták őt szolgálataikkal a bécsi kormány ellen, mely a felkelés alatt tett Ígéreteit irányukban nem váltotta be [1]).

De mind hasztalan: a panaszhangok szintúgy nem bírták széttörni a lánczokat, melyekkel, Prometheoszként, Rodosztó szikláihoz lekötve létezett, mint nem azon saját kérelmei, melyekkel a cambrayi congressus alatt sürgette volt a franczia és spanyol kormányokat, „vetnének véget valahára azon gyalázatnak, mely az ő személyében Franczia országot sújtja“[2]). A cambrayi congressus mint tudjuk, megint csak azon, már többször is tett keserű tapasztalattal gazdagította őt, hogy a felhasznált s újabb szolgálatok reményével nem biztató egyéniségektől hamar elfordulnak a világ hatalmasai.

De, miként fentebb is említők, ő még azután sem szűnt meg sürgetni ama kormányokat az engedelemért, Franczia- vagy Spanyolországba mehetnie, hogy ott, ha már egyebet nem tehetne is, legalább gyermekeiről s bujdosó társairól gondoskodhassék. „Gyermekeinek szomorú sorsa, száműzött honfitársainak ínsége kétségbe ejti őt“ — írá D'Ő marquisnak 1726 végén[3]). De e mellett a hazai állapotok is, bár azokat rég előre látta s leveleiben nem egyszer meg is jó-

azon kilátással írt Dubois franczia miniszterhez, hogy ügyét a cambrayi congressuson a franczia udvar elősegítendi. Fiedlernél e. h. II, 501. Kár, hogy Rákóczy ezenkori levelei még nem jöttek napvilágra.

[1]) Rákóczy lev. U. o. II, 513.

[2]) U. o. II, 532.

[3]) U. o. 543. kövv. Evvel végződik a Fiedler által közlött két

golta vala, mind sűrűbb búfátyolt borítanak lelkére. A maga személyét illetőleg, teli lemondással s megnyugvással a gondviselés végzetében, ő ama hazafiúi kívánatot, hogy hazája ügyén valamikép segíthessen, — bár az európai viszonyok alakultának s haladó korának tekintetében mindinkább tünedező reménynyel, — szakadatlanul élénken ápolta keblében. „Ő, — úgymond egyebek közt utóbb említett levelében, — erdélyi fejedelemségeért egy csepp vért sem kíván többé kiontani; de ha Európa viszonyai engednék, hogy hazája ügyén lendíthessen, örömmel feláldozná magát, követvén Sz. László példáját/'

Midőn ő ezeket írá, Károly császárt a Spanyolországgal kötött szerződések miatt, mint fentebb érintettük, a herren-hauseni angol-franczia-, poroszés hollandi szövetség fenyegette. De nemsokára ismét elvonultak a bécsi udvar fölül a vészfölleges, melyek Rákóczyt némi reményekre ébreszthették volt: Károly a coalitióval már az 1727 májusban két évi fegyverszünetre lépett, mely alatt az állandó béke is megköttetnék. Ez ugyan nem sikerűit mindjárt a Soissonsban 1728 tavaszán összeült corgressuson; sőt Károly nemsokára még előbbi szövetségesével, Spanyolországgal is viszályba keveredett, — melynek következtében a spanyol király 1729 második felében egy külön szeződést kötött Sevillában az angollal, franczíával és hollandival a császár ellen. De Károly ekként magára maradván, s a Németbirodalomtól sem remélhetvén elégséges segedelmet, sietett megengesztelni Angolországot; mely aztán vele nemcsak békét kötött, hanem, az ostendei kereskedelmi társaság feláldozásáért, a pragmatica sanctiót is elismerte. Angolországot ebben kevéssel utóbb a spanyol udvar s a hollandiak is követték; s Károly megint szerencsésen kiegyenlítve látá a legsúlyosabb nehézségeket. Franczmország ugyan még nem volt haj-

kötetes nagy becsű gyűjtemény. Vajha Rákóczy utóbbi leveleinek is akadna mennél elébb egy szorgalmas ʋ.-zegyíijtője!

landó, kezeit a pragmatica sanctió elismerése által a jövőre is megkötni; a békét azonban a versaillesi udvar is aláírta. Egyébiránt is, eddigi tapasztalatai után, eléggé meggyőződhetett már Rákóczy, hogy onnan sincs többé mit remélnie.

És valóban, mióta a D'O marquis által Fleury cardinal s miniszternél tett utolsó kísérletét is meghiúsulva látta, más útak s módokról gondolkodók Rákóczy, hogy legalább számüzöttsége helyét cserélhesse fel kedvezőbbel. Fridrik Vilmos, porosz király, miként e század első tizedének történelmében látók, folyton jó indulattal viseltetett Rákóczy iránt. A porosz király ezen érzelmeiben osztozott II Ágost lengyel király és száz választó fejedelem is, daczára annak, hogy hasonnevű fia Mária Jozefával, az elhunyt József császár leányával, lépett házaságra. Rákóczy úgy felkelése alatt, mint a szatmári békekötés után, több oldalú érintkezésben áll vala Ágost királylyal, ki jó indulatát egyebek közt már az által is eléggé tanúsítá, hogy a magyar bújdósoknak, daczára a bécsi udvar őket kiutasítani követelő előterjesztéseinek, Lengyelországban menedéket engedett.

Most tehát e két király közbenjárásához folyamodott Rákóczy; de nem azon czélból, hogy a bécsi udvart újabb zavarokba bonyolítsa, — mitől a létező körülmények közt, ha az sikerülhetett volna, sem várhat vala hasznot hazájára nézve; hanem hogy ezen udvarral kibéküljön s oly szerződésre lépjen, miszerint a gyermekeinek, kiknek ifjabbika, György, mint tudjuk, nem rég látogatta meg őt Rodosztóban, és bujdosó társainak sorsát, mely agguló korával őt mind inkább busítja vala, még a maga életében jobbra változtassa s biztosítsa.

Egy Vigouroux nevű franczia ügynököt 1729-ki szeptemberben levelekkel és szóbeli megbízással eresztett útnak a porosz és lengyel királyokhoz. Kérelme a következőkből állott: eszközölnének ki ő felségeik közte s a bécsi udvar közt oly szerződést, mely szerint Törökországból távozhassék s Lengyelországban telepedhessék le; engedje meg neki

bécsi udvar holtáiglan viselhetni az erdélyi fejedelem czímét; idősb fiát, Józsefet adományozza meg a burgaui és nellenburgi grófságokkal, melyek körülbelől kétszáz ezer tallért jövedelmeznek; a vele kibújdosott magyarokat teljesen megkegyelmezvén, helyezze vissza javaiknak birtokába. Ezen utolsó pont, úgy vélekedék, annál könnyebben létesíthető, mivel párthívei nagyobb részének javai különben is gyermekeik vagy rokonaik kezébe jutottak: az egy Forgách Simon tekintetében támadhatna nehézség; de ez immár halálos ágyán van. Magának a fejedelmi czimen kívül, semmit sem kíván, nehogy a császár hűségesküt követeljen tőle. Ő Lengyelországban óhajtana megtelepedni s házasodni Ágost királynak hódolni *fog*; a császár iránt pedig kész lekötelezni magát, hogy ellene többé semmi ellenséges lépést nem teend; sőt, ha a lengyel király úgy kívánja, attól sem vonakodik, hogy a császárnak ezekről személyesen is írjon egy tiszteletteljes levelet. E kérelmei indokolására egyebek közt azt hozta fel Rákóczy, hogy különben halála után könnyen megtörténhetnék, miszerint számüzöttsége társai, támaszukat vesztvén, törökökké váljanak; minek következtében a portát könnyebben háborúra izgathatnák a császár ellen, mivel, mint Vigouroux szóval előadta, több császári tábornok s más főtiszt áll velők titkos összeköttetésben.

Rákóczy kérelmét mind a két király készséggel teljesítette. Fridrik Vilmos Seckendorf császári követnek már november első napjaiban (1729) kijelentette, miképen czélszerűnek látná teljesíteni Rákóczy kívánatait, hogy ekként a császári udvar egyszer mindenkorra bevágja útját az izgatásoknak, melyek Magyarországban újabb zavarokra s török háborúra vezethetnének. Ágost király a császári udvarnál székelő követének Wackenbarth-Salmur grófnak hagyta meg, közlené Rákóczy kívánatait Eugen herczeggel, a császár fő miniszterével, s tudná meg tőle bizodalmasan, miként fogadná a császár az ő közbenjárását Rákóczy ügyében?

Eugen herczeg, kit a császári udvar, úgy az előbbi

uralkodók alatt, mint most, méltán annyira kegyelt, s ki az alattvalói hűséget maga is minden körülmények közt minden polgár első kötelességének tartá, eleitől fogva gyűlölettel, ellenséges indulattal viseltetett Rákóczy irányában. Kedvező választ ennélfogva most sem lehetett tőle várni. „Nem az indítja Rákóczyt e lépésre, — mondá Wackenbarthnak, mindjárt első válaszában, — mintha száműzött társainak a keresztény vallásban való megmaradása feküdnék szívén: az udvar egész bizonyossággal tudja, hogy ő most is abban töri fejét, miként lázíthassa fel újabban is Magyarországot. Ismerjük fondorlatait és színlelő ravaszságát; a lázadás szelleme még mindig mélyen gyökerezik az ő kedélyében. Egyátaljában nem várható tehát, hogy ő bákésebben viselje magát, mint eddigelé, ha neki a császár örökös tartományai közelében laknia megengedtetnék.“ Miután pedig a császárral értekezett, kijelnté a követnek, hogy a császár Ágost király közbenjárását e tárgyban el nem fogadhatja. A császár soha sem fog egy lázadóval alkuba ereszkedni, vagy annak bármely kérelmét figyelmére méltatni, hanemha az önmaga közvetlen folyamodik hozzá. Rákóczytól azon esetben is mindenekelőtt az kívántatnék, hogy a múltak felett őszinte bánatot tanúsítson örökös ura s fejedelme iránt, s feltétel nélkül könyörögjön kegyelméért.

Hasonló volt azon válasz is, mely Seckendorf által a porosz királynak adatott. ‚A császári udvar egyátaljában nem láthatja be — írá Eugen herczegdeczemb. 7-kén (1729). a követnek, — mi biztosság eredhetne Rákóczy visszatéréséből akár a császár örökös tartományaira, akár az összes kereszténységre. Jól tudatik, hogy épen nem párthíveinek vallása, hanem az indítja őt e lépésre, hogy, hajlott kora daczára, Jablonovszka Konstantina herczegnével egybekelhessen. Ha pedig ebben czélját érné, sokkal inkább lehetne tőle tartani, mint eddigelé; mert mindenki tudja, hogy neki jelenleg is nem akarata, hanem csak ereje hiányzik, újabb zavart támasztani, mit ő, haTörökországon kívül laknék, köny-

nyebben is végrehajthatna. Vigourouxnak azon állítására, hogy császári tábornokok s más főtisztek léteznek a bujdosókkal titkos levelezésben, megjegyzi Eugen, hogy csodálkozik, miként adhat hitelt Seckendorf, értelmes miniszter és tábornok létére, ilyféle mesének: ő jól ismeri a tábornoki kart; de érett megfontolás után sem vethet senkire gyanút. Vigourouxt a bécsi udvar eleinte el akarta fogatni Slézián át veendő útjában; de az erre vonatkozó rendelet a lengyel udvar tekintetéből utóbb visszavétetett [1]).

A bécsi udvar, miként e válaszaiból látjuk, nem hitt Rákóczy békés érzelmeiben. Alapos volt-e, ezen időre nézve is az ellene ápolt gyanú, nem vagyunk képesek megítélni, mert Rákóczynak ezenkori működéseit nem ismerjük, sem az ezekre vonatkozó tudósítások, sem magának a. fejedelemnek levelei nem lévén napvilágra hozva. Azonban, ha voltak is elébb, mi kétségtelen, ellenséges tervei a bécsi udvarra nézve: úgy hiszszük, akkoron, midőn e lépést tette, azokról teljesen lemondott s az ajtatos elmélkedésekbe s gyakorlatokba merültnek egyedül gyermekei s bujdosó társai sorsának biztosítása forgott szemei előtt; mert általában szótartó, egyenes jellemével s a szerződések megtartásában mindenha taniisított lelkiosmeretségével merőben ellenkezik, hogy a bécsi udvar irányában épen akkor is ellenséges terveken törte volna fejét, midőn annak a szerződés sikerülte esetére magát békés viseleté tekintetében lekötelezni ajánlkozott. Miután azonban e meghiúsult kísérletből újabban is látá, hogy a bécsi kormány a kibékülés útjait előtte örökre elzárta: a békés gondolatok helyett ő is megint felkelési terveket forgatott elméjében azon esetre, ha Európa politikai körülményei e tekintetben kedvezőbbekké változnának.

Ily fordulatra jelenleg azon trónváltozás nyújthatott

[1]) Arneth: Princz Eugen von Savoyen. III, 267. köv. és a jegyzetekben 570. Igen sajnáljuk, hogy a szerző egész terjedelmében nem közli Rákóczynak sept. 5-ről a lengyel királyhoz írt levelét.

kilátást, mely a már agg s mindinkább gyöngülő II. Ágost halálával Lengyelországban vala beállandó. Előre látható vala, hogy Ágost hasonnevű fiának, a szász választó fejedelemnek ellenében Lescsinszky Szaniszló annál inkább megfogja újítani igényeit elvesztett trónjára, mivel, mióta Mária leánya XV. Lajos hitvesévé lett, a franczia udvar segedelmére bizton számíthata. De kételkedni a fölött sem lehete, hogy a bécsi udvar Lescsinszky e törekvéseit minden módon ellenzeni fogja, nem lehetvén ínye szerint, hogy egy egészen franczia befolyás alatt álló egyéniség üljön Lengyelország trónjára. S ennél fogva II Ágost halálát eleve is úgy tekinté a diplómatia, mint induló pontját egy újabb európai háborúnak.

Es valóban, mihelyt a béke 1730-ban valamennyi hatalom közt s teljesen helyreállott, Bécsben és Párisban már is ezen eshetőségekre fordítják vala figyelmöket. A császár, Lescsinszky trónraléptének meggátlása végett az orosz és porosz udvarokkal szorosabban összeszövetkezett, s a tengeri hatalmak barátságát is kereste. A párisi udvar viszont, mely Spanyolországra és Piemontra különben is számíthat vala, a törököt kezdé alattomban izgatni, hogy ő is vegyüljön be a kitörendő háborúba. Ebben Lescsinszky ügynökei is, támogatva a franczia követtől, buzgóan kezdőnek működni a portánál. Ugylátszik, Rákóczyt sőt még Bonnevalt, a jelenleg török szolgálatban lévő volt osztrák táborszernagyot is ő vonta be a fondorlatokba. Mi része volt ezekben Rákóczynak, nem tudjuk; mert életének s működéseinek utolsó tizedét illetőleg, fentebb elbeszélt folyamodásán kívül a lengyel és porosz királyhoz, még semmi adat sem került napvilágra. Kiknek a bécsi császári levéltár titkosabb kincseibe tekinteniük mogengedtetett, azt állítják, hogy ő nemcsak összeköttetésben állott Lescsinszkyvel; hanem terveit is egyenesen ennek újabb trónraléptéhez kötötte, azon időponttól várva reményei teljesedését, midőn majd Lescsinszky a trónt franczia segélylyel elfoglalja, s a háború a

császár ellen egy részről Lengyel és Törökország más részről, a Rajna mellett és Olaszországban, Franczia-, Spanyol- és Szárdország által egyszerre megkezdetik [1]).

Az előrelátott esemény, legalább egy részben, II Ágostnak 1733-ban febr. 1-jén történt halálával valóban bekövetkezett. Trónkövetelőkül, mint eleve is tudatott, Lescsinszky és a meghalt király fia, a szász Ágost lépett fel. A bécsi udvar harmadikul még Emanuel portugali infanst tolta fel, ki azonban látván, hogy törekvése nem sikerülhet, hamar visszalépett. Ama kettő közöl a lengyelek közt Lescsinszky pártja volt az erősebb; s ő, miután néhányad magával Varsóban váratlanul megjelent, csaknem közös lelkesedéssé* kiáltatott ki lengyel királylyá. De a bécsi és sz. pétervári udvarok, bár eleve akként nyilatkoztak, hogy minden áron fenn akarják tartani a lengyelek választási szabadságát, változhatlanul eltökélték magukat, hogy nem tűrik e választást, s Ágost fejedelmet emelik a trónra, — ki sietett is a pragmatica sanctio elismerése által biztosítani magának a császár pártfogását. Kevéssel utóbb egy orosz hadsereg vonult be Lengyelországba; minek következtében Ágost párthívei, az országgyűlést odahagyván, egy külön gyűlést képeztek s őt királyukká választották. Szaniszló, az oroszoknak ellentállani képtelen, Danczkába menekült, s a királyi széket III Ágost foglalta el.

A háborút ezen események folytában Franczia-, Spanyol- és Szárdország már 1733-ban megkezdte a császár ellen, ki szövetségeseket minden erőködései daczára sem nyerhetvén, kevés szerencsével harczola. A Rajnánál Eugen herczegnek, vénsége és haderejének elégtelensége daczára is sikerűit ugyan elhárítani, védelmi munkálat-rendszere által, minden nagyobb szerencsétlenséget; de Olaszországban a temesi bánságból oda rendelt Mercy tábornagy halála után egyik csapás a másikat érte. Utóda Königseck, miután az

[1]) Arneth: Prinz Eugen von Savoyen III, 358.

egyetlen, de szinte elzárt Mantuán kívül egész Lombardiát és Toscanát elvesztette, Tirol hegyei közé kényteleníttetett menekülni az egyesült franzia-spanyol hadak elől; Don Carlos pármai herczeg pedig a két Siciliát ejtette hatalmába. A bécsi udvar, melyet a folytonos szerencsétlenség végkép kimerített, a háborút tovább folytatni képtelen, 1735-diki októberben Francziaországgal előleges ügyességre lépett, melynek alapján a békét utóbb mind vele mind szövetségeseivel végkép megkötötte. Lescsinszky, ennek pontjai szerint, kiszoríttatott ugyan a lengyel királyságból, melynek csak czímét tartható meg; a trón pedig III Ágost birtokában maradt. De ezen eredményt felette drágán vásárolta meg a bécsi udvar; mert Lothringen és Bar herczegségeket Lescsinszkynek, a Két-Siciliát Don Carlosnak, a milánói herczegség egy részét a szárd királynak kényteleníttetett átengedni, mikért viszont csak! Toscánát, Pármát és Piacenzát s azt nyerte kárpótlásul, hogy a pragmatica sanctiot végre Franczia- és Szárdország is elismerte.

Mióta e háború megkezdetett, a franczia udvar, Lescsinszky, s úgylátszik, ezekkel együtt Rákóczy is, nem szűntek izgatni a portát, izenne háborút Károly császárnak. „Mi itt csak fülelünk és várunk, mely felől zavarják a vizet, hogy mi is foghatnánk valamit," — írá Mikes Kelemen, Rákóczy fő kamarása, már 1733-ki septemberben „A hadakozást nagyon várjuk[1]* — jegyzé meg az év végén egy más levelében [2]). „Mi hasznunk lesz benne, isten tudja. Mi csak remélünk, csak remélünk mind addig, míg meg nem halunk." — „A szegény urunk, a mit a pennával tehet, el nem mulatja. Eleget ír mindenfelé; mert mi olyanok vagyunk, mint az evangeliombéli beteg, aki harmincz esztendeig volt a tó mellett várván, hogy valaki vésse bele, a midőn az angyal felzavarta"[3]). De bár a háború szerencsétlenül folyt a császárra

[1]) Törökországi levelei. Toldy Fer. kiadása II, 83.
[2]) U. o. 40.
[3]) U. o. 42.

nézve, minek következtében Rákóczynak is nyílhatott volna tér a cselekvésre, bujdosóink reményei nem teljesültek.

Rákóczy, leveleivel czélt nem érvén, 1734-ki októberben Pápuyt kiildé be a portához, sürgetni az engedélyt, melynél fogva Fancziaországba mehessen. De a török, valamint az őt háborúra izgató sugallásokra nem hallgatott, úgy Rákóczy kérelmére sem hajóit. Pápay oly válaszszal tért meg 1735-ki januárban Rodosztóba, hogy a porta jelenleg még nem javallja távozását Rákóczy ennek következtében a tavasz nyiltával már maga is lemondani látszok reményeiről s ház- és kert-építéshez fogott. Ekkoron azonban ő már magában hordá a halál fullánkját; s bujdosása társait, kik őt atyjokként szerették, nemsokára nagyobb bú érte a szabadulás reményének enyészténél. Bár nyavalyáját titkolni ügyekezett, s mindenben a szokott rendhez tartá magát: környezői mind növekedő aggodalommal szemlélek ereje, egészsége hanyatlását. Marczius vége felé erős lázba esett, mely aztán april 1735-8-kán, nagy pénteken (1735-ben) véget is vetett 59 éves viszontagságteljes életének. Szivét, végrendelete [1]) szerint,

[1]) U. o. Törökországi levelei Toldy Fér. kiadása LI, 53. 57.

[2]) Ld. ezt Hist, des Révol.de Hongrie VI, 65. kövv. Λ jaroszlavi uradalmat, melyet XIV Lajos király még felkelése alatt vett volt számára de melyet utóbbi pénzzavaribaη Siniavszka Erzsébetnek zálogosított el, másodszülöttének, Györgynek, hagyományozta. Már előbb reászálította volt azon hat ezer franknyi évdíjat is, melyet, az említett király által a neki hátralékai fejében, még 1712-ben lekötelezett, de különféle okoknál fogva igen leolvadt hat száz ezer frankból megmenteni lehetett. Minthogy végrendelete még 1732 ben készült, midőn József, idősb fia, még őrizet alatt vala Becsben, erről abban semmi említés sem tétetik. Bujdosó társai közöl Csákynak, Zaynak, Krucsaynak, Pápaynak. Sibrik Miklós udvarmesterének, Mikes Kelemen első kamarásának, Radálovics és Damofili udvari papjainak s más tisztjei és szolgáinak is jelentékeny öszvegeket hagyományozott. De mivel halálakor hat-hét aranynál és 500 tallérnál több készlete nem maradt; s végrendeletében e hagyományokat különben is azon öszvegekre utalványozta, melyeket XIV Lajos király kötelezvényei után a franczia kormányon joggal vélt követelhetni; ez pedig valamint Fleury minisztersége óta minden díja-

hívei Francziaországba a kamalduli szerzetesek grosboisi_ zárdájába küldték, [1]) hová, mióta csak Rodosztóban lakik vala, soha sem szűnt meg visszasovárogni; tetemeit a porta engedőimével július elején Konstantinápolyba , a jezsuiták (ma benczések) templomába szállították, s ott anyja, a nagy lelkű Zrínyi Ilona, porai mellé temették, kinek a sirásás közben megtalált koponyáját is fia koporsójába zárták be [2]).

A vele volt bujdosóknak a porta szabad választásukra hagyá: távozni akarnak-ő Törökországból, vagy tovább is Rodosztóban maradni; mely utóbbik esetben tartásukra tiz tallér napdíjat rendelt s közéjükbe hozatni ígérte Rákóczy Józsefet, az elhunyt idősb fiát is, ki Bécsből még a múlt kát megtagadott, úgy azután sem akart hallani a fizetésről; hagyományaikhoz a bujdosók soha sem juthattak.

Hagyatékáról Mikes leveleiben (II, 72) a következő érdekes leveleket olvassuk: „A mi legdrágább a portékái között, az asztalhoz való eziistmívek, — a nem sok. Mostani állapotjához elegendő volt, de másutt egy kalmárnak is több ezüstmíve vagyon. Ládabeli portékája igen kevés, köves portékája épen nem volt. Két gyémánt gyűrűje volt,, annak is az egyikét riekem adta. Két lóra való szerszám. De házi eszköz elég; mert ő azt örökké csináltatta ... Két zsebbe való órája maradott; egyiket a szegény Sibriknek hagyta, a másikat nekem . .. . Ő szegény egy asztalt, vagy egy széket, a melyet ő maga talált ki, nem adta volna a köves portékáért. Olyan pedig sok volt; mert az olyanért a pénzt nem kímélte . . . Semmi házi eszköze olyan formában nem volt csinálva, mint másoknak szokott lenni. Azok mind más formájúak voltak. A székek, asztalok úgy elbomlottak egymástól, hogy ládákban lehetett clrakni . . . Hat vagy hét aranyát találtam a kalamáris ládájában, és minden kincse, mikor megholt, ötszáz tallérból állott. Azt kérdhetné ked, hogy hova tette penzit, mivel hol hetven, hol. hatvan tallérja járt egy napra? két szóval csak azt felelem, hogy sok embert tartott, azoknak sok fizetést adott, és megannyit költött az építésre; a harmadik és a leghasznosabb költsége, az isteni szolgálatért és a kápolnájáért volt. De ő annak hasznát is vette szegény ... “

[1]) Ld. ezt Hist, de Revol de Hongrie VI, 64. Magyar történ. Emlékek. Okmánytár V, 296.

2) Mikes levelei II, 66.

őszön Velenczébe menekült. A bujdosók maradni kívántak, s a következő évben Rákóczy József is megjelent közöttök.

A Már az örök nyugalomra hajtotta volt fejét Rákóczy peroncZ) midőn neve ismét fegyverzaj közt kezd vala hangzani Magyarországban. Hogy a dolog történetét kellő világban láthassuk, tudnunk kell, mi történt azon szerb népséggel, mely I Leopold alatt, a török kiűzetése után, az ország déli vidékein telepíttetettt meg. Említők, miképen Leopold a Serbiában, Moesiában, Albániában, Macedóniában s Ráczországban lakó szerb népnek, hogy azt a török ellen szintén fölkelésre bírja, 1690-ben oly Ígéreteket tett, hogy őket, ha magukat neki önként alávetik, mind vajdaválasztási szabadságaik s minden más jogaikban fentartja, s mind azon terhektől, melyeket a török rakott rájok, fölmenti, csak azt kívánván tőlök, hogy a török uralom előtt szokásban volt adót fizessék; háború esetében pedig a császári seregnek, a maguk védelme végett is, némi segedelmet nyújtsanak. A szerbek akkoron a magyarországi születésű Rácz György vezérlete alatt, ki magát a Brankovicsok unokájának adta ki s kit e népség a maga vajdájának választott, Leopold pedig bárói, majd grófi czímmel is felruházott, valóban felkeltek; midőn pedig a következő évben ismét a töröknek szolgált a szerencse, hogy boszúja elől meneküljenek, Csernovics Arsen patriarchájokkal együtt a magyar korona birtokaiban telepedtek le. Brankovics ekkoron már nem volt közöttük; mert a bécsi kormány látván, hogy folyton növekedő népszerűsége következtében magát a nép fejedelmévé tenni törekedik, őt badeni Lajos herczeg, a császári hadak azon kori vezére által még 1690 őszén elfogatta és Csehország Eger várába záratta, hol aztán a szerencsétlen vajda egészen 1711-ben bekövetkezett haláláig államfogolyként tespedett. A megtelepedett népség jogait s igazgatását Leopold, aug. 20-án 1691-ben kelt okmányában akként szabályozá, hogy mind egyházi mind világi ügyekben patriarchájától függjön és saját tisztviselői-

nek igazgatása alatt maradjon. Ezek közt a patriarcha után, első legyen az alvajda, kinek kötelessége leend a népet háborúban vezérleni. Biztosíttattak arról is, hogy vallásukat szabadon gyakorolhatják; patriarchájok papokat, püspököket szentelhet, templomokat építhet stb. Alvajdává Monaszterli lőn megválasztva, kinek nevével Rákóczy Ferencz felkelése alatt több Ízben találkoztunk.

Alig telt el megtelepedésök után pár évtized, s a jövevények már is hangosan panaszkodnak vala, hogy az ígéretek, melyeket ezen oklevélben Leopoldtól vettek, nem teljesíttetnek, különösen, hogy Csernovics utódának, Diakovicsnak, a patriarcha czímet viselni a bécsi kormány nem engedi. Monaszterli halála után egy új alvajda választását is megtiltotta, és mint határőröket, német tábornokok igazgatása alá vetette s nagy adókkal terhelte; vallásuk szabad gyakorlatában pedig őket mindinkább háborgatja, s a római egyházzal való egyesülésre csábítgatja. Az elégületlenség ezek miatt hamar oly fokra hágott közöttük, hogy mint fentebb említők, Rákóczynak is több ízben megizenték Rodosztóba, miképen, ha az országban új felkelést akar támasztani, ők is készek zászlai alá sorakozni.

Az elégületlenséget 1734-ben egészen a kitörésig fo- Akozta fel a bécsi udvar térítő buzgalma. Egy bánsági ó-hitü lázada8a_ szerb püspök nándorfehérvári érsekké választatván, Bécsbe hívatott s a patriarchal czímmel ruháztatott fel oly feltétel alatt, hogy egész nemzetét a római egyházzal való egyesülésre hajlítsa. Az új patriarcha a maga híveit azonnal nemzeti gyűlésbe hívta össze, s őket minden módon ösztönözni kezdi vala az unió elfogadására. A szándék azonban mind a papság, mind a bácskai s marosvidéki határőrző katonaság részéről oly nagy ellenzésre talált, hogy a patriarcha maga is kénytelen Ion török földön keresni menekülést. De a katonaság főtisztei, név szerint Szegedinecz Péter, népszerű nevén Peró, a marosmelléki gyalog és lovas határőri katonaság parancsnoka, Szevics alezredes. Sterba őrnagy, Tököli

Bankó százados, s többen mások, úgy a bácskasági két ezred főbb tisztjei is, kiknek élén Zákó ezredes és parancsnok áll vala, a patriarcha elűzésével meg nem elégedvén, felkelési terveken törték fejeiket.

A titkos terveknek annál biztosabban reményük vala sikerültét, minthogy ekkoron mind a magyar, mind a német rendes katonaság Olaszországban s a Bajnánál táborozék, s még maguk az alföldi várak is jobbára a szerb határőrök védelmére voltak bízva. Peró a tél folytában a Maros és Körös melletti magyar parasztság közt is izgatni kezdett, és sikerült is neki Vértesi János sz. andrási bírót, Sebestyén Jánost, Matula Pált, Nyitlak Mihályt s a parasztság több más kolomposait terveibe avatni s pártjára vonni. Ezek aztán Arad, Zaránd, Békés, Bihar és Heves vármegyékben toborzót indítván, rövid idő alatt mintegy 1300 parasztot gyűjtöttek össze Nagy-Szerinden, a Fekete-Körös mellett. Összeköttetésben álltak-e ezek s a szerbek Rákóczyval, nem tudjuk; de meggondolván, mily óvatossággal akarta ő 1718-ban intézni a felkelést, miszerint abba a török minden izgatásai daczára sem akart belefogni, míg legalább 8 — 10 ezernyi zsoldos hadat nem lát zászlai alatt; meggondolván továbbá azt is hogy már az év eleje óta halálos nyavalyában szenvedett: összeköttetése a lázadókkal nem látszik valószínűnek. De bár mi légyen is ebben a valóság, annyi bizonyos, hogy Vértesy, Sebestyén, és társaik, magukat Rákóczy kapitányainak, pártfeleiket kuruczoknak nevezték, a népet Rákóczy nevében gyűjték, avval hitegetvén, hogy a porczióktól szabadítják meg az országot, mi végre az egész ráczeág is velők tartand.

A lázadók mindenek előtt néhány jelentékenyebb várat, név szerint Gyulát, Jenőt, Aradot szándékoztak hatalmukba ejteni. Gyula megvétele Vértesynek és Sebestyénnek. Aradé Perónak, s a két század szerbbel benne őrködő Tököli Bánkénak lőn feladatává. Amazok, miután april 27-kén Sz. Andráson a lázadás zászlaját nyilván kitűzték, s a Békés

megyei pusztákat haszonbérben tartó örményeket és a túri, vásárra menő kereskedőket kifosztották, két nappal később pedig Tárcsánál az ellenök küldött szolnoki őrség egy csapatát megugrasztották, —május elején Gyulát meg is szállák· Sebestyén, Rékóczy fejedelem és kuruczai nevében kérte fel a várat, de siker nélkül. Klósz Mátyás alispán, el vala tökélve, a megyei tisztviselőkkel s néhány hajdúval azt mind addig védelmezni, míg a helytartótanács, melyet a zavargásról már clébb tudósított, több erőt küldend segedelmére. Sebestyén, gyarló fegyverzetével a falaknak nem árthatván, mihelyt értesült, hogy báró Orczy, hevesi főispán, Beleznay János, Halász Péter ezredesek és Podhradszky György jászként kapitány alatt feles nép van érkezőben, az erdőhegyi rengetegbe vonult vissza, ott várandó be, míg Peró is fegyvert fogat a határőri ezredekkel. A magyar népből, mint mondók, csak mintegy 1300-ra ment az elcsábítottak száma, mert a Tisza s Maros vidékiek, kik a szerb határőri katonaságtól gyakorlott rablások miatt károkat szenvedtek, Peró s társai izgatásaira nem hajoltak: az Erdőhegy vidékére vonult fölkelők tehát csak Peróban és szerb katonáiban helyezhették reményöket.

Az esztelen lázadás azonban ezek közt néhány nap múlva már csirájában elfojtatott. Sebestyénnek Peróhoz küldött együgyű hírnökei, cselbe kerülvén, elfogattak. Vallomásaikból Aradvár parancsnoka, Peró bűnös voltának is nyomára jutott, s őt, ki Tökölivel a vár megvételéről tanácskozandó, épen a várban időzök, több társával együtt elfogatta. Szevics, Sterba s a többiek, kik a katonasággal állomásaikon maradtak, Peré) ezredes fogságáról értesülvén, nemcsak cserben hagyták, hanem, hogy ezredesüket s magukat minden gyanú alól fölmentsék, még arra is készekké lőnek, hogy maguk verjék szét az erdőhegyi lázadókat. Épen ekkor érkezett hozzájok Klósz Mátyás, békési alispán megkeresése, ki részvételüket még nem sejtvén, őket segélynyújtásra szólította. Tüstént megindultak tehát Erdőhegyre, s az ott tá-

borozó parasztokat, kik bennök társakat nyerni remélnek vala, meglepvén, s közölök több százat leölvén, vagy megsebesítvén, szétverték, s összeharácsolt zsákmányukat lefoglalták. De ezen árulásuk, bűntársaik irányában, bár magukuak utóbb kegyelmet szerzett, Perót már nem menthette meg a büntetéstől. Ő hetven s néhány bűntársaival Budára vitetett s a következő évi april 4-én Sebestyén Jánossal, Pásztor Andrással és Szilasi Istvánnal együtt kerékbe töretett; hulláik megnégyeltetvén, Arad, Nagyvárad, Sarkad és Sz. András mellett akasztófára függesztettek. A többi 72 vádlott közöl 12 bűnnösebb akként ítélteti halálra, hogy a vesztő helyen koczkát vessenek, s közölök négyen, kik legkisebb számot vetnek, pallos által múljanak ki. E sors Matulai Pált, Barta Istvánt, Szabó Pétert és Szántó Mihályt érte. A többi 68 egy ideig várfogságban bűnhődött; utóbb pedig mindnyájan a magyar gyalog ezredekbe soroztottak. Vértesit többed magával bujdosásában a telegdiek verték agyon [1]).

VII.

A békekötésnek, melylyel Károly a franczia-spanyol-szárd coalitio ellen viselt szerencsétlen háborúját bevégezte, egyik alapfeltétele volt, hogy e hatalmak is elismerjék a pragmatica sanctiót. És ekként már minden jelentékenyebb európai hatalommal szemközt biztosítva látá Karoly elsőszülött leányának, Mária Teréziának örökösödését fejedelmi háza minden országai s tartományaiban. Most tehát azon sürgetéseknek is véget akara valahára vetni, melyekkel őt örököse kezéért a spanyol és bajor udvarok ostromiák. 1736-ki febr.

[1]) E korbeli levelezések: Századok, IV, .32. kövv. Balja Gergely: Nagy-Körösi Krónika 99. kövv. Palugyai Imre: Magyarország legújabb leírása IV, 5. kövv. Mogyoróssy János: Gyula hajdan és most 240. 242. kövv. Az ítéletet közli Szilágyi Sándor. Új Magy. Muzeum 1859-ki foly. V. és VI, Füz. 184.

12-kén a tizennyolcz éves, szép szellemdús Mária Teréziát Lothringeni Ferencz herczeggel, a hős Lothringeni Károly, Buda megszabadítója, és Eleonora főherczegnő, III. Ferdinánd leánya, unokájával egybeházasította.

A menyekzői vigalmakat nemsokára gyász váltotta fel a bécsi udvarnál: april 20-ka éjjelén megszűnt élni Eugen szavójai herczeg, ki oly rég óta áll vala élén a bécsi kormánynak. Ausztria e legnagyobb hőse iránt hazánk is hálás emlékezettel tartozik, mert világhírű győzedelmei által ő törte meg végkép a török hatalmát, ő szabadította meg annak igája alól hazánk déli részeit. Vajha e halhatatlan érdemeit ne csökkentette volna azáltal, hogy ő is egyik nagy hatású előmozdítója s munkása volt azon idegen befolyásnak, mely magát e korszak alatt, törvényeink, alkotmányunk ellenére, nemzetünk kormányában megfészkelte. A visszazerzett Tótországot s bánságot épen az ő tanácsai után indulva, nem akarta Károly visszakeblezni az országba.

Az ily kincset vesztett e nagy hadvezérben Károly, mind ő maga mind Magyarország is nemsokára érzékenyen tapasztalta; mert a következő évben megint háború támadt a törökkel. Erre jelenleg egyátaljában nem a fényes kapu adott okot. Midőn Károly a múlt években a francziák és spanyolok ellen ama szerencsétlen háborút viselte, melyben Nápoly és Sicilia elveszett, e szövetségesek, mint említők, nem szűntek izgatni a törököt, kezdene ő is háborút Károly ellen. De a török ekkoron, nem hajtván az izgatásokra, számos jeleit adta barátságos indulatának a bécsi udvar iránt. Egyébiránt is, bár Nándorfehérvár és Szerbország egy részének elvesztőre még mindig fájdalmasan emlékezett a fényes kapu, ekkoron a perzsa háború vette igénybe minden erejét. Még folyt a perzsa háború, midőn az orosz udvar, melynek egyik fő czélja volt az ozmánok meggyöngítése, ezen alkalmat sem akarván használatlanul elmulasztani, 1736 tavaszán alapos ok s háborúizenés nélkül, szinte ellenségesen támadta meg a törököt s Aszovot elfoglalta. Károly, az orosznak tiz év óta

szövetségese, kitől az elmúlt franczia-spanyol háborúban is kapott némi segedelmet, közbenjáróul lépett fel a felek között; minek következtében, mivel őket megbékéltetnie nem sikerült, maga is belé keveredett a háborúba, bár kincstárát már a franczia háború is nemcsak kimerítette, hanem súlyos adósságokkal is terhelte.

Az alkudozásoknak súlyt adandó, Károly 1736 őszén, mintegy 30 ezernyi hadat küldött Pétervárad és a Morava folyam vidékére. A porta a bécsi udvarral örömest fentartotta volna a békeséget, s nehogy annak megszegésére ürügyet szolgáltasson, Rákóczy Józsefet Rodosztóba küldé Konstantinápolyból, hova az decemberben érkezett meg; sőt biztosa által, ki Talmann császári követtel alkudozék, késznek nyilatkozott az oroszszal is megújítani a karlóczai békekötést, ha az igazságtalanul elfoglalt Aszovot visszadja. De az orosz erre nem állott rá. Königseck, a haditanács elnöke, kevéssel utóbb kijelentette, hogy a bécsi udvar is kénytelen lesz támogatni szövetségesét, ha annak követelései ki nem elégíttetnek, s utóbb fel is mondta a békességet. Károly minden kimerültsége daczára is azt reméli vala, hogy az oroszszal szövetségben szerencsés lesz fegyvere s az elvesztett Nápolyért és Siciliáért a Törökbirodalom némely elfoglalandó tartományaival szerezhet magának kárpótlást: a háborút tehát megkezdette.

Eugen fővezéri botját kétségkívül annak legjelesebb tanítványa, Pálfy János tábornagy, legméltóbb, legképesebb volt volna átvenni; de ő mellőztetvén, a császár veje, Ferencz herczeg, s mellé gróf Seckendorf neveztetett fővezérré. A bécsi udvar csak egy 30 ezernyi segélyhaddal volt volna köteles támogatni orosz szövetségesét, de az említett foglalási vágy miatt minden hadait talpra állíttatta, s összesen 249 lovas századot, 90 gyalog zászlóaljat, összesen mintegy 120 ezer rendes és 50 ezer határszéli s más nem-rendes katonát külde a határokra. E roppant erő, három hadtestre, osztva, júliusban (1737.) kezdé meg működéseit: a fő sereg

Ferencz herczeg és Seckendorf alatt Szerviába nyomult, a Hildburghauseni herczeg és Eszterházy József, horvátbán, egy más haddal Boszniába tört, a harmadikkal Wallis Oláhországban működött.

A szerencse eleinte kedvezni látszok a császári fegyvereknek; de nemsokára annyi szerencsétlenség érte azokat, hogy Károly méltán kiálthatott fel ekként: „hát Eugennel végkép leáldozott-e hadaimban a szerencse csillaga?“ Seckendorf Nissza előtt megjelenvén, azt feladásra szólította, s czélját érvén, Usicza vívására ment. De a törökök azalatt a csak négy ezernyi haddal Bodony alatt hagyott Khevenhiillert megnyomták, táborát felprédálták, majd a császáriak támogatására felkelt szerbek és klementinusok 20 ezernyi seregét is annyira szétverték vagy leölték, hogy ezeren alig menekültek meg közölök, kik aztán Száva-Sz. -Demeter vidékén a Szerémségbe telepíttettek át. Utóbb Nisszát is visszavették a törökök. A császári hadak, melyeknek vezérei egymással megegyezni nem tudtak, s azon szarvashibát követték el, hogy erejüket sok felé osztották, a hadjárat vége felé ez oldalon mindenütt szerencsétlenek valónak.

Ezalatt pedig a két másik hadtest, egyik Boszniában, másik Oláhországban, sem működik vala nagyobb sükerrel. A Hildburghauseni herczeg Ind teste egy részével amott Bányáinkét kezeié vívni; de nehány nap múlva a város segedelmére érkezett bosnyák felkeltektől megveretvén, táborszerei s hadi készlete nagy részének elvesztővel kénytcleníttetett visszavonulni; minek következtében a hadtest másik fele is felhagyott Czettin és Buzin vívásával.

Még szerencsétlenebb volt a keleti hadtesttel Wallis tábornok, ki részint Oláhországban, részint Moldvában tette mozgásba csapatait. Az Olt vizén átkelvén, s Krájovát megvévén, Bukarestig nyomult előre; de mihelyt a török hadak megérkeztek, oly ügyetlenül működő lék, hogy nemcsak Královát elvesztette, hanem maga is alig menekülhetett vissza

Erdélybe. Egy más hadosztályt, mely Moldvába tört, Ghika hoszpodár űzött ki a tartományból.

A törökök e győzedelmeik után a védelemről támadó munkálatokra léptek át. A Grabovácz táján felhányt sánczokat is megvették s a császári hadat Orsováig űzték viszsza, a támogatásokra jött Sz. Erzsébet és Sz. Károly hadi hajókat pedig elfogták s felégették; végre Fethiszlámot is megvették. Evvel aztán az 1737-diki hadjárat be is Ion végezve.

A bécsi udvar haragja a háború szerencsétlen folyama miatt a tényleges fővezérre, Seckendorf tábornagyra csapott le. A táborból visszahívatván, oly vád alatt, hogy ő, ki elébbi hadi szolgálataiban annyiszor tanúsította volt hadvezér! ügyességét, csak szándékos árulással hozhatott ennyi szerencsétlenséget a császári hadakra, hadi törvényszék elébe állíttatott; s daczára annak, hogy ez rá szándékos hibát ki nem süthetett, Grétzbe fogságra vitetett, melyből ki sem szabadult Károly életében.

Midőn a békealkudozások, melyeket az osztrák és orosz követek a hadjárat tényleges megkezdése előtt a török biztossal folytattak volt, eredmény nélkül szakadtak meg, a tengeri hatalmak és Svéd- s Lengyelország követeinek sikerűit a hadakozó feleknél kieszközölniök, hogy az ő közbenjárásuk mellett a hadakozás folytában is tartassák egy újabb békecongressus Niemirovban. E congressus négy ülést tart vala augusztus folytában; de a feleket az új közbenjárók sem tudták egymáshoz közelebb hozni. Mind az osztrák, mind az orosz biztosok oly nagy követelésekkel léptek volt fel, hogy azokat a törökök, fegyverszerencséjök mellett, egyátaljában nem találhatták elfogadhatóknak. Az osztrák kívánatait még maguk az oroszok is sokalták; s viszont ezek követeléseit amazok tekintették túlságosoknak. E congressus is eredménytelenül oszlott tehát szét, s a porta Francziaország közbenjárását kérte ki.

Az első hadjárat szerencséje azonban most viszont a

törököt tette elhízottá. Jégén basa, az új nagyvezér, Rákóczy Józsefet is Konstantinápolyba hívatta Rodosztóból, s vele, miután a szultántól ünnepélyesen fogadtatott, január 25-kén, 1738-ban, oly szerződést kötött, miszerint a fényes kapu őt Erdély fejedelmének ismeri, mi iránt az athnámét neki azonnal át is nyújtá; Rákóczy viszont köteles a szultánnak, védelméért, nem ugyan adó, hanem csak ajándok czíme alatt évenkint 40 ezer piasztert fizetni. Két nappal később Rákóczy a rodosztói bujdosókkal egyetemben, a nagyvezér rendeletéből, úton vala Bodony felé, ott némi hadakat vezendő vezérlete alá. Az elődétől kikért franczia közbenjárásra sem sokat hajtott már az új nagyvezér: Villeneuve franczia követnek, midőn ez vele febr. 10-kén a békéről első ízben értekezett, himezés nélkül kijelenté, hogy a porta nem teendi le előbb a fegyvert, míg a maga ügyeit a karlóczai békekötés állapotára nem viendi vissza; tehát, míg az oroszoktól Ocsakovot, Kilburnt és Aszovot, az osztráktól pedig Belgrádot és Temesvárt el nem veszi, s e fölött Rákóczyt Erdély birtokába nem helyezi. Utóbb a passzaroviczi békekötést is hajlandónak nyilatkozott ugyan egy új szerződés alapjául elfogadni, de csak úgy, hogy az a mostani birtokállapot szerint igazíttassék ki, Rákóczynak, kit a franczia követ nem igen pártolt, elégtétel adassák, Aszov pedig lerontassék.

Az alkudozás alatt azonban a második hadjárat is megkezdetett. A fővezérlettel jelenleg Pálfy Jánost kínálta meg Károly; de ő, úgylátszik, neheztelésből, a múlt évi mellőztetése miatt, nem akarta átvenni a különben is igen lehangolt seregek vezérletét, avval mentvén magát, hogy most egy évvel idősebb, mint tavai, midőn őt kora tekintetéből mellőzni jónak látták. Vezérré tehát Königseck, a hadi tanács elnöke, lőn kinevezve. De a szerencsét ő sem bírta kiragadni a törökök kezéből. Ezek a múlt évben elfoglalt Usiczát visszavévén, a császáriakat a Száváig visszanyomták. Más részről húsz ezernyi seregök a bánságba tört; Mehádiát, melyben Piccolomini vezényelt, feladásra kényszerítette, s Új-

Orsovát szállotta meg. Amott, később némi előnyt vívott ugyan ki a császári had; de a győzedelem oly drágán lőn megvásárolva, hogy a törökök is diadalt ültek. Mehádia mindazáltal visszakerült a császáriak kezébe és Orsóvá is fölmentetett az ostrom alól. De nemsokára ott termett maga a nagyvezér is, ki időközben Vég-Szendrőt vette meg, és a várat ismét vívni kezdé; Mehádiát pedig másodszor is megvetette. Négy hét múlva Orsóvá is megnyitotta kapuit.

Ez alatt már Rákóczy József is rég megkezdte volt izgatását felkelésre szólító levelei által, melyeket Erdélyben és Magyarországban hintetett szét. A nagyvezér 30 — 40 ezerembert Ígért volt alája adni; ígéretét azonban, mivelhogy az izgató leveleknek semmi eredménye sem mutatkozott, ő sem teljesítette. „Csak úgy bánnak velünk — írja Mikes Kelemen — mint a gyermekekkel és vázt akarnak belőlünk csinálni; mert azt gondolja a porta, hogy mihelyt Viddinbo érkezünk, az egész Magyarország és Erdély lóra ül és hozzánk jo. Talán úgy lehetne, ha az öreg urunk élne. De most, hogy hozzánk jőjön valaki, isten ne adja.“ A mit óhajta, meglett. Midőn a nagyvezér Orsóvá alá indula, Rákóczynak is meghagyá, hogy táborába menjen, remélvén, hogy majd sok magyar jön hozzá. „De, hála istennek, mond Mikes, egy valamire való nem jött. A kik jöttek, azok a fára való felmagasztaltatást kerülték el.“ És csapata még ezekkel sem ment többre másfél száznál. A nagyvezér ennélfogva megizené Rákóczynak, „hogy Erdéjyről nem is kell gondolkodnia, hanem arról, hogy vele Viddin felé menjen vissza*[1]. A szeles, indulatos, gyanakodó embert maguk a bujdosók sem tudták megszeretni. Alaptalan gyanakodása ezek ellen tetőpontjára hágott, midőn értesűle, hogy Károly april 29-kén kelt nyílt levelében őt felségsértőnek nyilvánította, s annak, ki őt élve adja a császári vezérek kezébe, tíz ezer forintot, a csak fejét előmutatónak pedig hat ezer frtot, s ha bujdosó, e felett még kegyelmet is Ígért. Ezóta még Csákyt, Zayt, Uosvayt, Mikest, Pápayt sem tűrte maga mellett s egyedül uta-

zott le a Dunán Csernavodára. De ekkoron már a nyavalya is mindinkább elsúlyosodott rajta, mely őt, mióta csak török földre lépett, lázba ejtette volt. Miután pedig orvosának tanácsa s akarata ellen magán még eret is vágatott, november 9-kén Csernavodán megszűnt élni. Végrendeletében atyja mellé kívánta magát eltemettetni; de mivel a porta nem engedte meg, hogy hullája Konstantinápolyba vitessék, a bujdosok azt Csernavodán egy görög templomban tették sírjába. „Az apa felől elmondhatom — írja Mikes — valamint egy régi nagy ember felöl mondták volt: hogy, ha született, bár soha meg ne halt volna; a fia felől pedig: hogyha a nyomorúlt világra nem jött volna, semmit sem vesztett volna rajta. Szégénynyel úgy bánt a vezér, valamint a gyermekkel; .... csak a sok szép szót és ígéretet adták a külső dolgok iránt; mert a mi a belsőket illeti, nem lehetett panaszunk; . . . nyolezvan tallér egy napra csak elegendő, hogy ha tudott volna megfelelni a méltóságnak. De semmiben sem tudott magán segíteni; a tanács pedig nem kellett. Sok dőlgokra esze szép volt szegénynek, de neveltetése igen rósz. Es nem szeretett semmit is tanulni . . . Minden magaviseleté, szokása ellenkezett az itt való nemzettel . . . Ha pedig nemzetét nem szerette, azt nem kell csodálni, mert olyan helyt neveltetett, ahol gyűlölik a mi nemzetünket .... Minden élete és dolga szegénynek ebben az országban csak olyan volt, mint a szalmatűz?'

Rákóczy József izgatásaival czéljokat nem érvén, a törökök Orsóvá, Mehádia és Vég-Szendrő elfoglalásával a hareztér e részén be is végezték ezen évi hadjáratukat. Horvátország felől, hol Eszterházy József bán áll vala a bosnyai basa és a tatár khán ellenében, kissé tovább húzódott ugyan ki a hadakozás; de jelentékenyebb ütközetre ott sem került a dolog. Az ellenség fegyvereinél a császári táborban nagyobb pusztítást tettek a nyavalyák, kivált a mirígyragály, mely aztán az országban is elterjedvén, számos ezer lakost ejtett áldozatává.

Orsóvá megvétele után a hadakozó felek közt ismét történtek némi békealkudozások. Königseck tábornagy tudtára adta Jégén nagyvezérnek, hogy a bécsi udvar kész elfogadni a franczia közbenjárást; de a nagyvezér válaszra sem méltatá az izenetet. Majd Ferencz nagyherczeg értesíté őt, hogy személyesen kíván vele alkudozni. De bár ezt a nagyvezér elfogadta, a nagyherczeg szándékát utóbb megváltoztatván, betegség ürügye alatt a tábort odahagyta s Bécsbe ment, Königseckre bízván az értekezést. A büszke nagyvezér azonban a tábornagygyal már nem akart személyesen találkozni s biztosokat külde maga helyett, kik a császáriakkal, franczia közbenjárás mellett értekeznének. A kísérlet azonban moghiúsúlt a török biztosok túlcsigázott követelései miatt. Ök már Belgrád és Temesvár visszavételét s a magyarok és erdélyiek szabadságainak helyreállítását is emlegetik vala, mint a kikhez őket szerződések kötik. Ugylátszék, a porta Rákóczy halála után som akar felhagyni magyarországi s erdélyi izgatásaival; s e végett Csáky grófot a bujdosók fejévé nevezvén, őt Bodonyba, Zayt Kocsinba, Mikest Jászvásárra rendelte, hogy onnan honfitársaikkal összeköttetésbe lépjenek. Ezen izgatásokról azonban nincs bővebb tudomásunk; annyi bizonyos, hogy eredményük nem lett, s a bujdosók a békekötés után ismét visszatértek Rodosztóba.

De a békekötést 1739-ben még egy harmadik, Károlyra nézve az eddigieknél is szerencsétlenebb hadjárat előzte meg. Fővezérré a visszahívott Königseck helyébe Wallis tábornagy neveztetett, ki alatt, mint a múlt években is, az egyes hadtesteket a Hildburghauseni herczeg, Neiperg, Socher és Styrum tábornokok vezényelték. Wallis, értesülvén, hogy a török előhad, mintegy 12 ezer ember, Szerbiában Kroczka mellé-érkezett, julius 20-kán Pancsovánál átkelt a Dunán, s hadait harmadnapon támadásra vezette. De az új nagyvezér, Mohammed basa, ekkoron már egész, mintegy száz ezernyi hadával Kroczkánál volt s harczrendben várta a támadókat.

Wallis gondatlansága oly nagy vala, hogy nemcsak erről nem szerzett magának eleve tudomást; hanem, bár Kroczka felé négy út vezetett, seregét még is ezeknek csak egyikén, egy mély után indította meg. Mihelyt azonban néhány ezred a mély útból a síkra érkezett, a törökök azokat haladék nélkül megtámadták; minek az lőn következménye, hogy Wallis, seregének negyed részét is alig lőn képes harczrendbe állítani, s e hadosztály, bár ritka kitartással harczol vala, miután holtak és sebesekben tiz ezernél többet vesztett, az ellenségnek végre hátat fordítani kényteleníttetett. Hogy a vereség még nagyobbá nem lett, csak a nagyvezér ügyetlenségének lehetett köszönni, ki a megvert császáriakat erélyesen nem üldözte.

A nagyvezér pár nap múlva Belgrád alá szállá s azt körültáborlá. A várban mintegy tizenöt ezernyi őrsereg létezett, mely szintúgy mint a vár, minden szükséglettel bőségesen cl volt látva egy huzamos védelemre; csak parancsnoka hiányzott, ki tisztének kellőleg megfeleljen. Sukow tábornok, ki c tisztséget viselé, félénk, gyáva ember, e hivatásra egyátaljában nem termett. Ő ugyan a nagyvezérnek a várat szabad elvonulás föltétele alatt felkérő üzenetére eleinte ágyúszóval felelt; de miután a törökök a közeledési vonalok s víárkok felhányásához fogtak, bátorságát annyira elvesztette, hogy a falakon ott is rést láta hol az nem létezett; s egy tudósításában Wallis fővezérhez a párost e képzelt rés miatt merőben tarthatatlannak nyilvánító.

De nemcsak a várparancsnok, hanem a fővezér választásában is szerencsétlen volt az udvar. Wallis tábornagy, ki már a kroczkai ütközetnél is oly nagy hibát követett el, e tisztre alkalmatlan voltának most újabb bizonyítványait szolgáltatta. Sinzendorf, udvari kancellár, még a hadjárat előtt felhatalmazást küldött volt Villeneuve franczia követnek s közbenjáró biztosnak, hogy a nagy vezérrel alkuba ereszkedhetek a béke iránt s annak árául a császár birtokában lévő Olaszországot fokonkint ígérheti oda egészen az Olt folyamig,

úgy mindazáltal, hogy a török is visszaadja, ha bár lerontva is, Orsovátés Mehádiát. A török akkor e föltételekhez még azt kívánta hozzátoldatni, hogy az orosz is adja neki vissza, vagy legalább rombolja lo Aszovot; s mivel az orosz, hadjáratában szerencsésebb, erről hallani sem akart, az alku is megszakadt.

A. nagyvezér azonban, mindjárt Belgrád megszállása után átizen Wallishoz, hogy, ha az alkura fel van hatalmazva, küldene hozzá előleges értekezlet végett egy császári tisztet. Wallis tehát Gross ezredest utasítá a török táborba, s mivel ez oly válaszszal tért meg, hogy a nagyvezér csak Belgrád átadásának alapján akar alkuba ereszkedni, Wallis eziránt az udvarhoz intézett kérdést s anélkül, hogy a dolog valóságáról magának bizonyos tudomást szerezne, Sukow várparancsnok állítása szerint tudatá egyszersmind azt is, hogy a város falán rés létezik, mely azt tarthatlanná teszi. Míg azonban az udvartól válasz érkezett, Gross ezredes, ki első küldetése óta több ízben is járt volt a török táborba, a nagyvezérnek egy ízben, kétségkívül Wallis megbiztából, azt is nyilvánítá, hogy Belgrád átadása sem fog megtagadtatni, feltéve, hogy erődítései lerontassanak. Nemsokára az udvartól is megérkezett a válasz Wallis kérdésére. E szerint Neiperg tábornok oly utasítással neveztetett ki békebiztosul, hogy a Villeneuvenek adott felhatalmazás értelmében ő is fokonkint ügyekezzék haladni az alkuban; ha azonban a békét különben lehetetlen volna megkötni, oda ígérheti Belgrádot is.

E feltételek meghatározására kétségkívül csak azon tudósítás bírta az udvart, melyben Wallis, Sukow várparancsnok értesítése alapján állítá, hogy a vár, a falain létező rések miatt, tarthatatlan. Wallisnak e bűnös könnyelműségében osztozott az új békebiztos, Neiperg tábornok is, ki bár, midőn az alku végett a török táborba ment, Belgrádon utazott keresztül, a vái· állapotát megvizsgálni még is elmulasztás s ténynek vette a gyáva Sukow állítását; pedig Smet-

tau tábornok, ki néhány nappal utóbb a várparancsnokságban 113». Sukow helyébe lépett, sem a rést, sem a tarthatatlanság bármi más nyomát nem látta az erődítéseken. A könnyelműségnél azonban még nagyobb bűn is vegyült mind Wallis mind Neiperg magaviseletébe ő gyalázatos eljárásban. Amaz mcllőztetése miatt az alkuban boszús és irigy Neipergre, még akkor sem adta át neki a békealkura vonatkozó irományokat, midőn a török táborba ment át. Emez pedig, a helyett, hogy megkisérlette volna, mint utasítása szól vala, fokonkint haladni az engedményekben, — mivel a franczia követ azt állítá, hogy a török másként alkudozni nem akar, mindjárt az első értekezletben megegyezett az erődítéseitől megfosztandó Belgrád átadásában.

Hasztalan lépett aztán közbe Smettau, Belgrád új parancsnoka, annak kimutatásával, hogy tévedés a mindenképen ép várat tarthatatlannak tekinteni; hasztalan fosztá meg a dolgok ferde menetéről értesült császár is Neiperget a felhatalmazástól: mire a császári rendelet a táborba érkezett, az elhamarkodott szerződés szepf. 1-én már megvolt kötve. Szerinte a béke tartama huszonhét évre határoztatok; a két birodalom határaiul a Duna, Száva és az Unna tűzetett ki; a passzaroviczi béke óta a császár által birtokolt oláh- és szerbországi részek a töröknek Belgráddal együtt visszaadattak, úgy mindazáltal, hogy ennek új erődítései lerontassanak. Belgrád a töröknek azonnal át is adatván, az udvar kénytelen Ion elfogadni a súlyos békét. Wallis és Neiperg ezért ugyan börtönnel lakoltak; de a hibát ez már nem hozta helyre, a gyalázatot nem törülte le. Az igazságtalanúl, egyedül birtokszaporítási vágyból kezdett háború gyümölcse a gyalázatos béke s a mirígyhalál lett, mely számos ezer lakosától fosztotta meg a különben is néptelen országot[1]).

[1]) Schmettau: Mémoires secretes de la guerre d'Hongrie pendant les campagnes de 1737, 1738, 1739. Franefort. 1786. — Keralio;

A beállott békében a közigazgatás fontosabb mozzanatai közé tartozott az udvari kancelláriának egy 1739-kidecz. 4-kén kelt felterjesztése Arad, Csanád és Zaránd megyék ügyében. Arad és Csanád megyék nagyobb része mindjárt a töröktől való visszafoglaltatásuk után katonai őrvidékké lettek, mert Temesváron akkor még a török uralkodott. Ezen állapotban maradtak e megyék 1717 után is, midőn az egész temesi vidék egész az Aldunáig kiszabadult a török járom alól. Egy-egy részök azonban, s nevezetesen Csanádból négy község, mely tizenkét portát tőn, s 5466 frtnyi adót fizetett, — Aradból pedig néhány község, melyek összesen tizenkilencz portát számláltak s 8654 frtot fizettek adó fejében, polgári természetű maradt; de egyiknek sem lévén tiszti kara, az igazságszolgáltatásban nagy hiányt szenvedett. Zarándban végre azon rendetlenség fordult elő, hogy bár politikailagErdélyhez volt kapcsolva, az adót még is a magyar portákkal együtt fizette.

A kancellária tehát azon javaslatot terjeszté a király elébe: hogy Zaránd, ha csak a jövő országgyűlésig is szakasztassék ketté, s egyik fele Erdélynél hagyatván, a másik kapcsoltassák minden tekintetben Magyarországhoz, és Arad s Csanád polgáriakká maradt részeivel egyesíttetven, a három rész egy megyét tegyen s egy tiszti kar igazgatása alá helyeztessék. Károly eziránt még részletesebb jelentést kívánt ugyan a kancelláriától; Csanádi főispánnak mindazáltal már ekkor kinevezte az e hivatalt igénylő csanádipüspököt [1]).

Újabb lendületet nyert Károly uralkodásának végső évében a lelkészt pénztár ügye is. Fentebb beszéltük el, hogy Károly a megszűntetett török uralom után kivált az alvidéken hiányzó, vagy ínséget szenvedő lelkészségek meg-

Hist. de guerre des Russes et des Imperiaux contre les Tures. Paris 1780. Hammer: Gesch der Osman. IV, 320 kövv. Dumont: Suppl. Ill, II-dik rész 580. kövv. Fleury folytatója LXXVI, 130. kövv. Mikes: Törökországi levelei. II, 80. kövv.

[1]) Kancell, levéltár.

alapítására s felsegélésére, a nagyobb javadalmú egyháziak, évi adózásából egy külön pénztárt alkotott. Ezen pénztár készlete, miként a deczemb. 15-kén tartott udvari conferenczia jegyzőkönyve tanúsítja 13,165 frtot, részint pedig kölcsönkép a kincstárnál s vármegyéknél, részint hátralékban az újabban öt évi adózásra kötelezett, de járandóságaikat be nem fizetett főpapságnál összesen 213,605 frtot tőn.

A következő 1740-ki év juh 8-kán tartott conferenczia jegyzőkönyve szerint e pénztár évi bevétele — a 200,000 frtnyi alapot nem számítva, — 62,600 frtra ment, melyhez a kincstár, a II Ferdinánd alapítványa s I Leopold fogadalma fejében évenkint tizenhat, a nagyváradi püspök tizenkét, a többi érsekek s püspökök részint hat, részint öt és két, a sz. gotthárdi apátság három, a pécsváradi apátság pedig két ezer forinttal járult [1]).

A békekötést Károly október 2-kán írta alá. Károly, kit a káros török béke, s a mind kedvezőtlenebbé alakuló európai viszonyok mind mélyebb búba s aggályba ejtenek, ekkoron már gyakrabban súlyosan szenvedett. Meghalt 1740-ki október 20-kán, életének 56-dik évében. Utolsó férfiivadéka a Habsburg fejedelmi háznak, országait s tartományait idősb leányára, Mária Teréziára hagyta örökségül.

[1]) Kancell. levéltár.

HUSZADIK KÖNYV.

A NEMZET S A KIRÁLYI HÁZ

KÖZTI BIZODALOM HELYREÁLLTÁNAK KORSZAKA.

ELSŐ FEJEZET.

Mária Terézia országlatának első fele.

I.

Mária Terézia, Ferencz lothringeni herczegnek s toscanai fejedelemnek huszonhárom éves, ritka szépségű, élénk, erélyes, magasztos szellemű hitvese, októb. 22-kén az ország hatóságaihoz intézett levelekben tudatta az ország rendéivel, miképen atyja, III Károly kimultával, az örökségképen reászállott ország kormányát az 1723-ki 1-ső és 2-dik törvényczikkek erejénél fogva tényleg átvette; és valamint megvárja tőlök, hogy neki, mint az ország törvényes királyának, hódoló hűségöket tanúsítsák: úgy viszont biztosítja őket, hogy Magyarországot s annak minden hű karait s rendéit jogaik, kiváltságaik és szabadságaikban sértetlenül fentartani és fentartatni fogja, és sem a rövid idő múlva kihirdetendő országgyűlésen, sem azon kívül semmit azokban el nem mulasztand, mik az ország jólétére, védelmére s nyugalmára vonatkoznak.

Mindenki feszült várakozással nézett elébe a nőkirály kormányának, kiben a fejedelmi ház s a nemzet közt 1723-ban létrejött viszonylagos szerződés életbelépett, nemcsak mivel mindenki a legszebb reményekkel kecsegtette magát a magasztos lelkű királyné országlata iránt; hanem még inkább, mivel eleitől fogva vészború látszék tornyosodni trónja fölött. Európa majdnem valamennyi fejedelme elismerte és

szerződésileg biztosította volt ugyan a pragmatica sanctióban megállapított nőági örökösödést; de e szerződésekben az idő s körülmények szerint nem lehetett sokat bízni. Már a hős szavojai Eugen herczeg figyelmeztette a pragmatica sanctió elismertetése végett a küludvarokkal végnélküli alkudozásokba merült Károly császárt, hogy teli pénztár s 200 ezernyi jól szervezett sereg legjobb biztosítéka leend leánya örökösödésének. De Károly mind a kettőt elmulasztotta megszerezni. Kincstárát a szerencsétlenül folyt franczia-spanyol és török háborúk, nem kevosbbé, mint udvartartásának eddigelő példátlan fénye egészen kimerítette, sőt adósságokkal is terhelte; e miatt pedig a belgrádi békekötés után a hadsereg nagy része is elbocsáttatott, úgyhogy a 135 ezer emberből, mennyire a sereg elébb számíttatott, Károly halálakor 60 ezer alig maradt fegyver alatt. A kincstárt mindazáltal e hadcsökkentés daczára sem lehetett egyhamar jobb karba állítani: midőn Mária Terézia a trónra lépett, a kincstár készlete összesen nem ment többre 90 ezer tallérnál.

A bécsi udvar ezen kimerültsége nem volt titok a külhatalmak előtt; s nagy részben épen ez bátorítá közölök azokat ellenséges föllépésre, kik, daczára a pragmatica sanctió elismerésének, a Habsburg-ház örökségéből most egy-egy osztályrészt követeltek a maguk számára. Mária Terézia rövid idő múlva fél Európát fegyverben látá maga ellen. Károly Albert, bajor fejedelem, az egyetlen valamennyi hatalmak közöl, ki a pragmatica sanctió ellen óvást tett, mindjárt Károly császár halála után fellépett követeléseivel Ő ugyan csak azon feltétel alatt nyerte volt hitvesül Mária Amáliát, I- József császár leányát, hogy ennek lemondását az örökösödésről elismerje; de most mind e mellett is igényt emelt Ausztriára, Csehországra és Tyrolra, állítván, hogy I Ferdinánd császár végrendelete s egyik leányának az ő ősével kötött házassági szerződése szerint őt illeti az örökösödés.

Pár hét múlva még félelmesebb ellensége támadt a ki-

vályúkénak II. Fridrik porosz királyban, ki deczember közepén jól felszerelt s begyakorlott hadaival rögtön Slézia határszélein termett, s követe által Becsben kijelentette, hogy e tartományra, mint brandenburgi örökségre, neki van joga. Ha a bécsi udvar ezt elismeri, és Sléziának legalább is északnyugati részét, különösen Jágerndorf, Liegnitz, Brieg és Wohlau herczegségeket s Beuthen és Oderberg uradalmakat neki jó szerével átengedi: nemcsak újabban kész biztosítani a pragmatica sanctiót; hanem annak védelmére hadseregét is a királyné rendelkezése alá helyezi; s ezen kívül a császárválasztásnál a maga szavazatát is Mária Terézia férjére, Ferencz nagyherczegre adandja; különben, el volna határozva,,igényeit fegyverrel vívni ki: hadai akár az egyik, akár a másik esetre készen állnak Slézia határain.

De Mária Terézia, kinek keblét fejedelmi házának fényéért, nagyságáért élénk s magas érzelmek dagaszták, boszúsággal vetette vissza az ajánlatot s oly válaszszal eresztő vissza a követet: hogy „míg a királynak csak egy embere lesz is Sléziában, alkuba vele mindaddig nem fog bocsátkozni“. Fridrik e nyilatkozatra azonnal megkezdé a háborút, e egy hónap alatt négy váron kívül az egész Sléziát meghódoltatta.

A bajoron s poroszon kívül azonban még több más oldalról is mindinkább nyilatkozók a vágy, osztozni a Habsburgok örökségében. III Ágost, lengyel király és szásfc választó fejedelem, bár 1719-ben midőn Mária Jozefát, I József császár másik leányát nőül vette, ennek az örökösödésről való lemondását, nem különben mint a pragmatica sanctiót nyilván elismerte; s bár még a múlt novemberben is a maga barátságos indulatáról biztosítá Mária Teréziát: most, hogy Fridrik fellépését látá, megfeledkezve arról, hogy a lengyel trón birtokát is nagy részben a királyné atyjának köszönheti, szintén nem akart kimaradni az elkerülhetetlennek vélt osztályból: a pragm. sanctiót ő is érvénytelennek nyilatkoztatá, s Ausztriát és Stiriát követeli vala osztályrészül.

A spanyol udvar, egy nyilatkozványában hivatkozva II. Ferdinand császár s magyar király és VII Fülöp spanyol király egy szerződésére, Magyar- és Csehország birtokára emelt igényeket. Valódi czélja azonban Toscana vagy Lombardia volt, melyet e jó alkalommal Don Fülöp infáns számára óhajta elfoglalni. — Szardínia szintén nem akará használatlanúl nézni a kis államának gyarapítására kedvező körülményeket, s Lombardiát követelte. — De mind ezen ellenséges törekvéseknek, mind ezen osztálytereknek Páris vala tulajdonképeni középpontja. Lichtenstein herczeg, ki a császár halálának hírét oda megvitte, még ugyan mind XV Lajos királytól, mind Fleury cardinál s főminisztertől biztosításokat hozott vissza a szerződések megtartása iránt; de a Belleisle testvérek által vezérlett háborúpárt csakhamar túlsúlyra jutott. ‚Francziaország — mondják vala a Versailles! udvarban — csak azon feltétel alatt biztosította a pragmatica sanctiót, ha általa egy harmadik joga meg nem csorbíttatik; s ime, hány a jogkövetelő! A bécsi udvar megcsalta a királyt, midőn őt a béke megkötésekor avval hitegette, hogy a pragmatica sanctió ellen senki sem fog szót emelni: most tehát a király sem köteles többé azt megtartani/

Mária Terézia magát ennyi oldalról fenyegetve látván s tudván azt is, hogy a franczia udvar mind ezen ellenségeket szövetségbe törekszik ellene egyesíteni, maga is szövetségesek után tekint vala körül. Reményeit ő eleitől fogva a tengeri hatalmakba s Oroszországba vetette voltmert e hatalmak nemcsak a szerződések szerint kötelezettek, hanem saját érdekeiknél fogva is felhíva érezhették magukat segedelmére sietni. De Anglia és Holland, bár az ígéretekkel nem fukarkodának, szemlátomást kerülni kívánták a háborút, s váltig tanácsiák, hogy közbenjárásuk mellett az egyes követelők némi részben elégíttessenek ki. Oroszország eleinte hajlandóbbnak látszék tényleges segélyt nyújtani; de a franczia fondorlatok által felizgatott svédtől utóbb maga is fenyegettetvén, saját bajaival mentette ki magát.

A bécsi udvar ekként egymagára hagyatva, mindenek-előtt a porosz Fridrikkel ügyekezett végezni. Hadait a tél folytában, a mennyire lehetett, összegyüjtvén s felkészítvén, a fogságából kibocsátott Neiperg tábornagy vezérlete alatt Sléziába inditá. De Neiperg 1741-ki april 10-kén Molwitz mellett megveretett, s Fridrik még inkább urává lett Sléziának. A szerencsétlen ütközet az osztrák ház valamennyi ellenségeinek támadási jelül szolgált. A franczia udvar a bajorral máj. 22-kén Nymphenburgban daczszövetséget kötött Ausztria ellen; mely szövetséghez nemsokára Spanyolország és Pfaltz, utóbb pedig a porosz és szász is hozzáállott. A franczia kabinet egy tervet készített, mely szerint Slézia egy része· a porosz királynak, más része Morvával a szász fejedelem s lengyel királynak, Lombardia a spanyolnak, Csehország Felső-Ausztriával, Tyrollal és Breisgauval a bajornak, az osztrák Németalföld magának a francziának jusson osztályrészül; Mária Terézia csak Magyarországot - s német örökös tartományaiból Alsó-Ausztriát, Stiriát, Karántföldet és Krajnát tartsa meg.

A háború e terv végrehajtására kevés idő múlva minden oldalról megkezdetett. A franczia Belgiumot, a spanyol Lombardiát, a bajor, kinek szövetséges társai a császári koronát is biztosították, franczia hadak által támogatva, Felső-Ausztriát támadta meg; Fridrik Sléziában álla. Mária Terézia, ki már a nymphenburgi szövetség előtt is oly veszélyesnek látá a maga állapotát, hogy egy levelében napához a lothringeni herczegnéhez, nem kételkedett azt írni, „hogy nem tud helyet, hol közeledő szülését nyugton bevárhassa/· — napról napra még szorultabb helyzetbe jutott. Tanácsában, hol Sinzendorf, Stahremberg, Ulefeld, Königseck s a két Harrach foglalták el az első helyeket, nem volt egy sem, kiben e nehéz körülmények közt mentő egyéniséget lehetett volna látnia: midőn a nymphenburgi szövetség hírét vették, mindnyájan szinte kétségbeestek a monarchia megmentésén, s nem tudtak egyebet javasolni, minthogy legalább a bajort

és a szárd királyt engesztelje meg némi engedmények által a királyné. És ennek szüksége valóban is mind mellőzhetlenebbnek látszik vala: a nép még magában a fővárosban is elveszte bizodalmát öhmagábau s fejedelmi házában; csaknem közönséges volt a vélemény, hogy a monarchia feloszlik, s Károly Albert ül be a Habsburgok örökségébe. Csehországban még az urak is közönyösen nézték a veszélyr, és sokan közölök már szinte elhatározták magukat, hódolniok a bajornak, mihelyt hazájokba jövend, — mi később aztán meg is történt. Még maga Ferencz nagyherczeg, a királyné férje sem látott más módot a monarchia megmentésére, mint ha a bajor és porosz, valamikép kielégíttetvén, békére indíttatik. Ezt sürgette követe által Angolország is, a királyné egyetlen szövetségese, kitől segélyt várhatott volna; de a kinek egyátaljában nem volt kedve, a szerződések szerint fegyvert fogni a királyné védelmére, kivált miután a porosz Fridrik még a molwitzi győzelme után is megújította eléhbi ajánlatát a királyné segélyezése iránt, ha ez neki legalább Felső-Sléziát átengedi.

E veszélyek közt Bécsben, a majdnem közönséges bátortalanság, elcsüggedés, habozás közt, kitől, nemének gyöngeségét tekintve, legkevesebbé volt volna várható, maga Mária Terézia tanúsított legférfiasabb határozottságot, legkitartóbb bátorságot. Környezetének tanácsai szerint nem ellenzé ugyan, hogy a bajornak és a porosznak némi ajánlatok tétessenek, melyek szerint amaz Elő-Ausztriával, Tyrol egy részével és Belgiummal, emez Geldern és Limburg tartományokkal s két millió tallérral kínáltassék meg a béke árául; de miután e fejedelmek ezen ajánlatot visszavetették, Mária Terézia is, „igaz jogára és isten segélyére támaszkodva“ — mint egy későbbi levelében maga írja, — szilárdon elhatározta magát, hogy többet nem enged, s fegyverrel védi meg az őseitől reámaradt örökségét.

Így álltak a monarchia ügyei, midőn Mária Terézia, márcz. 13-ka óta már egy fiúnak is, József főherczegnek

anyja, a magyar országgyűlésre, melyet május 14-re még januárban kihirdetett volt, tele bizodalommal a nemzet ragaszkodása és gyámolítása iránt, június 20-kán Pozsonyban megjelent.

Az ország rendéi itt már egy hónap óta össze lévén gyűlve, több elöleges ülést tartottak volt, melyekben fontos tárgyak felett folyt a tanácskozás. Károly kormánya, — ha arról nem vala is vádolható, hogy az alkotmányon olyféle erőszakot követett volna el, minő Leopold alatt több ízben felkelésre ingerelte a nemzetet, — a törvényeken s nemzeti jogokon mindazáltal felette érzékeny sebeket ejtett: az idegenek befolyása mindinkább befészkelte magát a nemzet ügyeinek intézésébe, míg ellenben a nádor s más főhivatalnokok tiszti hatásának mind több akadály vettetett elébe; a helytartótanács személyzetével, szintúgy mint ügykezelésével általános volt az elégületlenség; nem kevesebb aggodalmat ébresztett az, hogy a pénz- és hadügyek körül a német udvari kamara és a főhadi tanács, a törvények ellenére, magának csaknem korlátlan intézkedést igényel; sőt a töröktől visszavett országrészek bekcblezését is meggátolta; szóval a nemzeti kormány függetlenségét s önállóságát, a külformák s kormányorganumok megtartása mellett is, épen a legfőbb ügyekben, majdnem egészen megsemmisítette.

Ezen és egyéb hasonló sérelmeket jelenleg, az első nőági örökös király alatt, megorvosolva látni, annál általánosabb volt a kívánság a nemzetben, minthogy csak a nemzeti jogok s törvények teljes épségben tartásának feltétele alatt fogadtatott el a nőági örökösödés, mely szerint Mária Terézia most a trónra jutott. Kedvező volt erre most az alkalom is, mert mindenki eleve tudta, hogy a királyné tetemes áldozatokat igénylend a nemzettől fenyegetett trónjának megmentésére. Pálfy János, országbíró, már január 29-kén kelt körlevelében fegyverre szólította volt a magyarokat királynéjok védelmére; minek következtében oly lelkesedés szállotta meg a nemzetet, hogy Bárányay János, Festetics Jó-

zsef, és báró Gillányi Jónos vezérlete alatt több ezernyi önkéntes lovashad csatlakozott a tavasz végén Neiperg táborához. A nemzet ennél sokkal tetemesebb segélyt is kész volt nyújtani az országgyűlésen királynéjának, nem kételkedvén, hogy ő is teljesítendi a jogos kívánatokat. A rendek ennélfogva jobbára oly utasításokat hoztak fel magukkal, hogy a kormány törvényességét mindenben ügyekezzenek helyreállítani. A közvárakozást e tekintetben maga a királyné is ápolta, midőn Pálfy János országbíró által mindjárt a május 18-kán tartott első ülésben biztosíttatta az ország rendéit, miképen „semmit sem tagadand meg azokból, miket a törvények s igazság alapján tőle kívánni fognak: hogy ekként a múlt időkben annyi viszontagság által hányatott nemes ország visszanyerje hajdani virágzatát“.

Ilyen lévén a közértelem, a rendek már junius elején megkezdték a sérelmek összeszedését, hogy azok szerint kívánataikat a királyné elébe mindjárt a koronázáskor felterjeszthessék. Majdnem átalános volt azon meggyőződés, hogy a koronázási hitlevél nagyobb biztosítást nyújt az egyszerű törvénynél: mert a tapasztalás bizonyítá, hogy a királyi hitlevélnek ama kifejezése: ‚megtartani s megtartatni fogjuk a törvényeket, a mint azok értelme fölött király és karok országgyűlésileg megállapodandanak', — már számos esetben sérelmes elcsavarásoknak lőn kútfejévé. A rendek ennélfogva elhatározták, hogy a királyi hitlevél újonnan szerkesztessék, s benne mind azon főbb nemzeti jogok s törvények tüzetesen megemlíttessenek, melyek a múlt kormányok alatt sérelmet szenvedtek.

De alig fogtak a rendek e végzés értelmében a sérelmek összegyűjtéséhez, midőn egy, a főrendeknél szőnyegre hozott kérdés következtében majdnem súlyos viszály támadt a két tábla között. Értesültek ugyanis a rendek, hogy a herczeg Eszterházy Imre prímásnál összegyűlt főrendek közt szóba hozatott: vájjon nem volna-e üdves a hazára, ha az ország a királyné férjét, a német örökös tartományok példá-

jára, kormánytárssá emelne? A rendek általában nem viseltettek bizodalommal a nagyherczeg iránt; mert úgy tapasztalták, hogy épen az elmúlt évek alatt, midőn ő, mint királyi helytartó, áll vala a helytartótanács élén, fészkelte be magát ő kormányszéknél annyi visszaélés, s lettek sajgóbbakká a törvényeken ejtett sérelmek, miszerint most sokan legczélszerűbbnek vélték e kormányszéket egészen eltörölni. De ezen kívül nagyon nehezteltek a rendek még a miatt is, hogy a főrendek ily fontos kérdésben, a kezdeményezést maguknak tulajdonítva, az ő tudtok s hírök nélkül csak tanácskozni is kezdettek. Az e miatt már-már kitörő vihart azonban még is sikerült meggátolnia báró Grassalkovics Antal királyi személynek ügyességének. A főrendekhez mindazáltal tüstént átüzenték, miképen ‚nemcsak neheztelve, de botránkozva hallják, hogy a prímási udvarban rólok nélkülük foly a tanácskozás, kik itt, megbízatásuknál fogva, az országot képviselik. Nem vonják ugyan kétségbe, hogy a főrendék szavazattal bíró törvényes tagjai a törvényhozásnak? azt mindazáltal maguk a főrendek is tudják, hogy az ő személyes szavazataik súlyokra nézve egyátalában nem mérkőzhetnek az egész vármegyéket képviselő követek szavazatával.' A főrendek ezen kivül a személynök által is megkéretvén, ez úttal csakugyan felhagytak a tárgy további vitatásával, s azontúl ők is a nemzeti sérelmek és kívánatok tárgyalására fordítók tanácskozmányaikat. 1M1.

E tekintetben oda irányzik vala mind a két tábla törekvése, hogy, egy részről a nemesi kiváltságokat mik az alkotmáuynyal ckkoron még azonosoknak tartatának, más részről a nemzeti kormány önállóságát újabb biztosítékokkal bástyázzák körül a bécsi német kormány ellenében. Mária Terézia, hogy fejedelmi házáról az annyi felől fenyegető veszélyt elháríthassa, kincstárának jobb karba állítása végett erélyes szabályokhoz nyúlt a német-cseh örökös tartományokban; s egyebek közt az eddigelé ott szintén kiváltságos papságra, és nemességre is adót vetett. A magyar rendek

hajlandók voltak ugyan a királynét jelen szorult állapotában önkényt is kitelhetőleg gyámolítani; de azt csak a rendkívüli segély alakjában kívánják vala tenni. Nehogy tehát a jövőben ők is, mint az osztrák nemesség, rendes adózás alá vonassanak: magában a koronázási hitlevélben óhajtván maguknak szerezni biztosítást, abba világosan beigtatni határozták, hogy a papság s nemesség minden adózástól ment, s a közterheknek általában nem a telek, hanem a nem-nemes országlakosok személye szolgál alapjául.

Mi pedig a kormány önállóságát illeti: nemcsak általában kijelentetni kívánták, hogy az ország saját törvényei és szokásai szerint, nem pedig az örökös tartományok módjára kormányzandó; hanem még a következő pontokat is külön be akarják vala írni a királyi hitlevélbe: hogy az ország épsége helyreállíttassék, a töröktől visszanyert részek az országhoz kapcsoltassanak s a többi megyékkel egyenlő igazgatás alá helyeztessenek; Erdély, mint a magyar korona tartománya, a magyar király jogczíme alatt kormányoztassék, s az országba szintén visszakebeleztessék; a nádori hivatal egy éven túl üresség̀ben soha se hagyassák, s annak, valamint a prímási, báni s minden egyéb méltóságok s tisztségeknek hajdani törvényes hatósága helyreállíttassék; a tisztségek s hivatalokra egyedül magyarok neveztessenek, a magyar ügyek kizárólag magyarok által kezeltessenek; a királyi kincsletre szállt javak szintén csak magyaroknak adományoztassanak; a hadügyek igazgatása egy, magyarokból kinevezendő hadi tanácsra, magyar tábornokokra, s élelmezési biztosokra utaltassuk; az ország sérelmei az országgyűléseken mindig személyesen meghallgattassanak s orvosoltassanak. Végre még a királyi esküíbrmát is azon adalékkal kívánták megtoldatni, hogy a király a maga hitlevelével egyezőleg fogja az ország jogait s törvényeit fentartani, visszaszerzendő részeit abba bekebelezni.

Ezen előleges munkálatok teljesen be voltak végezve, midőn a királyné június 20-kán a pozsonyi várba ünnepé-

lyesen bevonúlt. A férfias büszke nemzet képviselői, csak a férfias erő fogalmával tudván összekötni a hódolatot igénylo. A királyi méltóságot és hatalmat: egy előleges végzés szerint „vivat domina et rex nostér! — éljen asszonyunk és királyunk!“ fölkiáltásokkal üdvezlék a szolgálati személyzetével' együtt fényes magyar viseletbe öltözött királynét. Más napon az országos rendek a várba mentek fel, hogy meghallgassák a királyné trónbeszédét s átvegyék a királyi előadásokat. Ezekben a koronázás, a nádorválasztás, az állannó had szaporítása s az e végett szükséges adó feletti tanácskozás volt kitűzve a teendők tárgyaiul; miket a háborús viszonyok miatt két hónap lefolyása alatt kívánt bevégeztetni a királyno.

A koronázat junius 25-kére lévén kitűzve, az ország rendei siettek a királynénak tudtára adni kívánataikat a hitlevél bővítése iránt; miért is az új szerkezetet egy felirat kiséretében mindjárt más napon elejébe terjesztették. Ezt nyomban a nádorválasztás követte; mert a királyné már ez napon leküldé a levelet az ország rendéihez, melyben Pálfy János országbírót, Eszterházy József horvát bánt, Révay Pált és Zay Imrét jelölte ki a magas méltóságra. A prímás ama kérdésére: szavazattal-e vagy felkiáltással kívánja az ország a négy jelölt közöl megválasztani nádorát? — maga a jelöltek másodika, Eszterházy József, bár tudhatá, hogy a vármegyék és városok többsége az ő megválasztását adta követeinek utasításéi, ritka önzetlenséggel emel vala szót Pálfy érdemeinek magasztalására; kötelességének vallván, azok előtt szerényen visszavonulnia. Indítványára tehát az ország rendei egyező akarattal PálI y Jánost emelték a magas méltóságra s vezették a királyné elébe, tiszti esküiének léte- ”[4don]A tele végett. Megürült helyébe a királyné Eszterházy József bánt még az napon kinevezte országbíróvá. A rendek viszont Erdődy György kamaraelnököt és Eszterházy Jánost koronaőrökké választották.

Fontosabb volt még e választásoknál a hitlevél új szer-

kezelének kérdése, melyre az ország rendei várva várták volt a királyi választ. De e tárgyban Mária Terézia nem akart hajolni kívánataikra. ‚A hitlevél alakját — úgymond leiratában — meghatározza az 1715-ki 2-dik törvényczikkely; és minthogy ugyanezen hitlevelet rendeli minden új koronázáskor kiadatni az 1723-ki 2-dik t. czikk is, mely a nőági örökösödést megalapítja: Ő ezen törvénytől nem térhet el. Hogy mindazáltal meggyőzze az ország rendéit, miképen a nemesség kiváltságait s különösen azon szabadítékát, mely szerint sem maga adózni nem köteles, sem az adóteher nem a telken fekszik, maga is úgy érti, hogy e kiváltság országgyűlési vitatkozás tárgya nem lehet; és minthogy az 1715-ki 3-dik törvény a rendeket különben is világosan biztosítja, hogy országuk nem fog a többi örökös tartományok módjára kormányoztatni: eleve is megegyezését adja, hogy eziránt egy új törvényczikkoly alkottassék. Egyébiránt a visszaszerzett részek bekeblezését illetőleg, annak módjairól hajlandó tanácskozni a rendekkel. ígéri azt is, hogy a nádori tisztet, megürülte· esetében, egy éven túl betöltetlenül nem hagyja, s mind azt, mind a primási és báni méltóságokat törvényes hatóságukban fentartandja; az egyházi s világi méltóságokba csak érdemes magyarokat helyezend, a magyarországi ügyeket magyarok által kezeltetendi, a sérelmeket pedig orvosolni nem mulasztandja el‘.

A királyi válasz a főrendek nagy részét kielégítette; a rendek azonban, kik a hitlevélnek nagyobb biztosítási erőt tulajdonítanak vala, mint az egyszerű törvénynek, sajnosán vették kérelmök megtagadtatását, s jún. 24-dikén még egy feliratban könyörögtek, hogy ha már a hitlevélbe egyátaljában nem akarja ő felsége beigtatni a nemzet kívánatait, terjeszsze ki legalább ama biztosítást, melyet leiratában a nemesi kiváltságokra nézve adott, ama többi pontokra is, melyeket e hitlevélbe óhajtottak volna beigtatni.

E kívánatot már nem lehetett megtagadni a nélkül, hogy az udvar ellenséges indulatot ne áruljon el a magyar

alkotmány ellen; mit pedig most, midőn szorult helyzetében a nemzet ragaszkodására oly nagy volt a szüksége, tennie nem állhatott érdekében. Mária Terézia tehát egész készséggél meghallgatta a rendek folyamodását, s egy leiratában még az napon kijelentette, miképen eleve is megegyezését adja, hogy még ezen országgyűlés folytában a következő pontok felett alkottassanak törvények: hogy Erdélyt mind ő felsége, mind utódai a magyar koronához tartozónak tekintik, s mint magyar királyok fogják kormányozni; a nádori s hozzákapcsolt helytartói, úgy a prímási és báni tisztet is teljes törvényes tekintélyébe s hatásába helyezendi vissza; a javadalmakat, s mind az egyházi mind a világi méltóságokat s tisztségeket, a törvények rendelete szerint, csak érdemes magyarokra ruházandjaja kincsletre szállott javak adományozásánál az érdemes magyarokra szintén kellő tekintettel leend; az országgyűlések alkalmával elejébe terjesztetendő országos sérelmeket, mennyire lehet, saját személyes jelenlétében orvosolandja. ígéri végre, hogy a koronázat után nyilvánítandó egyéb kívánataik tekintetében is tapasztalandják királyi kegyelmét.

E méltányos leirattal Mária Terézia mindenkorra meg- hódította magának a magyarok szíveit s oly bizodalmát és szeretetet ébresztett maga iránt a nemzetben, minővel ennek részéről még egy őse sem dicsekedhetett. „Mit az osztrák ház harmadfél százados országlata alatt megnyerni nem lehetett, a kegyes királyné a legfontosabb életkérdéseket rövid hat óra alatt a nemzet megelégedésére oldotta meg!“ kiálta fel örömében Eszterházy József országbíró. Az ország render szíveik őszinte hódolatát szűnni nem akaró „éljenekkel·[4] tanúsítva, oszlottak szét a gyűlésből; más nap pedig, junius 25-kén, a szokott ünnepélyességgel ugyan, de melynek egy nemzet szives ragaszkodása, érette élni s halni eltökélt áldozatkészsége most magasabb jelentőséget kölcsönzött, az öröm őszinte áradozásai közt koronázták meg kegyes királynéjokat. A szokott koronázási ajándok, melyet most száz-

ezer forintra emeltek, ez alkalommal méltán a még tanúsítandó sokkal nagyobb áldozatkészség előleges foglalójául vala tekinthető az udvar részéről.

A szeretet és bizalom mindazáltal, mely az ország rendeinek szivében királynéjok iránt felsarjazott, egyátaljában nem gátolta, sőt inkább ösztönzi vala őket, hogy az alkotmánynak a múlt idők viszontagságaiban szenvedett sérelmeit, s az ezek orvoslatára néző nemzeti kívánatokat annál nagyobb nyíltsággal terjeszszék elejébe. Ez okból mindjárt a koronázási ünnepélyek utáu a sérelmek és kívánatok felett kezdének tanácskozni. Fő czéljok ebben szemlátomást az vala, hogy mind azon alkotmányellenes visszaéléseket, melyeket az elmúlt idők hosszú során keresztül a kényuralomra törekvő német miniszterek törvénytelen befolyása a kormányzatba s igazgatásba becsusztatott, megszűntessék, a törvényes, alkotmányszerű igazgatást minden ágazataiban helyreállítsák s a jövőre is biztosítsák.

Sőt ennél már magasabb czélok is forogtak egynémely hazafi szeme előtt. A két százados tapasztalatok után meggyőződtek az ország rendei, hogy bár mennyire ügyekeztek is elődeik eddigelé minden idegen befolyástól megóvni az ország kormányát; mindazáltal az igazgatás egynémely ágaiban, — különösen a financziai s hadi, kereskedelmi s külképviseleti ügyek körül, daczára a számtalanszor megújított törvények óvásainak s tilalmainak, a német miniszterek mind mélyebben meggyökereztették az idegen alkotmányellenes befolyást. Láták azt is, hogy miután a királyi hatalom a kormányzat ezen ágaiban, természetüknél fogva, kevésbbé korlátolható, sőt annak ezekben maguk a törvények is széles hatóságot engednek; a királyt pedig, ki egyszersmind császári méltóságot is szokott viselni, leginkább német miniszterek környezik: ezek beavatkozásának mindaddig nem fognak hatékony gátokat vethetni, míg a fejedelem jobbára e német miniszterek s tanácsosok befolyása alatt marad. Most tehát néhányan a nemzet élén álló urak közöl

azon gondolatot forgatják vala elméjükben, vájjon nem lehetne-e a fejedelmet ezen, kényuralomra törekvő német-cseh befolyások alól kiragadni, s részben legalább alkotmányos szellemű magyar tanácsosokkal környezni? Nem lehetne-e őt arra bírni, hogy Magyarországot tegye monarchiája középpontjává, s a többi örökös tartományokat is innen kormányozza?

Az eszme nem volt új a magyar történelemben. Már Illésházy István s jelesebb, befolyásosabbb kortársai, Homonnay Bálint, s a Thurzók stb. is szintezt tűzték volt ki czéljokul a XVII-dik század elején, midőn Rudolfot jobbára magyar erővel megbuktatván, Mátyás főherczeget emelték az ország trónjára. És tudjuk, hogy Mátyás akkoron, míg czélt nem ért, kecsegtette is párthíveit e kívánat létesítésével. Megígérte, hogy jobbára Magyarországban *fog* lakni; magyar viselet és szokások szerint kezd vala élni. Utóbb azonban, kivált miután császárrá is lett, minden ígéreteiről megfeledkezett, s minden ismét a szokott kerékvágásba tért vissza.

Most azonban különbözők, Magyarország tekintetében kedvezőbbek voltak a viszonyok. A császári koronát Károly Albert, bajor fejedelem, a franczia és egyéb szövetségesei által segíttetvén, már biztosítva láthatá a maga számára. Kétséges volt az is, vájjon a királyné, annyi ellenséggel szemközt, nem lesz-e kénytelen német-cseh örökös tartományai egy részét azoknak végre is átengedni, hogy a többit békében megtarthassa? Abban pedig kételkedni is aligleheteett, hogy a magyarok hűsége és buzgó gyámolítása a feltétel, melytől függ, hogy megtarthatja-e ősei trónját, mind szorultabb körülményei közt, a királyné? Mind ezek s mind a többi fenforgó viszonyok, melyek Mária Teréziát fejedelmi háza hagyományos politikájának megváltoztatására bírni elégséges okok valának, ha bár kellő óvatossággal s kímélettel is szóba kerültek az urak tanácskozmányaiban. Julius 19-kén, a 21-dik ülésben, midőn a nemzeti kívánatok

tárgyalása közben a királynénak az országban lakása került szőnyegre, s Erdődy Antal egri püspök, II Mátyás példájára hivatkozva, e tekintetben kevés reményre látá magát feljogosítva, Eszterházy József országbíró nem kételkedett nyíltan kijelenti: „hogy egészen mások most a körülmények, mint Mátyás korában, ki a császári méltóságot is bírván, talált okot igazolni, hogy Németországban, német befolyás alatt él; most azonban Magyarország, a fejedelmi ház birtokai közt legelőkelőbb lévén, koronájának elsőségi joga szerint, méltán igényelheti, hogy a királyné az országban lakj ék. “

Ugyanez volt czélja a nemzeti kívánatok azon pontjának is, hogy az ország prímása, nádora s Horvátország bánja —, mivel pedig ezek havatalaik által felette elfoglalva vannak, rajtok kívül még több más magyar urak is vétessenek fel a királyné titkosabb, birodalmi tanácsába, miszerint az egész monarchia ügyeiről bővebb ismeretet nyervén, annak kormányára is alkalmasabbakká váljanak. Eddigelé nem találunk nyomára történelmünkben, hogy a magyarok miniszteri polczokra vágyódtak volna; ők azokat önként átengedték a németeknek, cseheknek, kiket azokban a közös fejedelem császári méltósága mellett jogosan nem is pótolhattak. Most azonban, midőn hazájokat a többi örökös tartományokkal a pragmatica santio által megalapított felosztathatlanságnál fogva, habár csak a birtoklásra s közö§ védelemre nézve is, szorosabb kapcsolatban láták, s a császári méltóság sem szolgált többé akadályul: bizonyára nem helytelenül akként vélekedőnek, hogy ha már némely kormányügyek, a közös fejedelem személyében összefolyva, általa középpontilag intézteinek, azokra inkább Magyarországnak, a monarchia legnagyobb, legtekintélyesebb, s e fölött egyedül alkotmányos tagjának legyen döntő befolyása, mint az önkényes hatalommal kormányzott bármely más örökös tartománynak.

Es mivé fejlődhetett volna e monarchia, mily hatalmas

lendületet nyertek volna mind anyagi mind szellemi s erkölcsi tekintetben nemcsak Magyarország, hanem a német-szláv örökös tartományok is, ha akkoron a monarchia középpontjává, magkövévé az alkotmányos Magyarország válik! Mily más irányt vesz vala maga az európai világtörténelem, ha a monarchia közös fejedelme, Magyarországban lakva, az alkotmányos kormányelvekkel őszintén megbarátkozva, népeit a törvényhozásban és kormányban alkotmányos elvek szerint részesítve, intézi azoknak szellemi s anyagi fejló'dését a helyett, hogy azokat a mind dermesztöbbé váló kényuralom bilincseivel lenyűgözze!

Mennyien osztoztak a magy ar államférhak közöl Esztcrházy József országbíró, s a vele tartó báró Gillányi György, Serényi Tamás, ifj. Esztcrházy Imre és Ferencz grófok stb. ezen elvei s terveiben nem tudjuk; az mindazáltal bizonyos, hogy mivel ama tervek létesülése iránt vérmesebb reményeket ápolniok huzamosabban nem igen lehetett: mind az urak, mind a megyei képviselők nagy többségének elhatározott akarata volt, a jelen kedvező körülményeket akként használni fel, hogy legalább a nemzeti jogokon s függetlenségen a múlt idők viszontagságai közt ejtett sebek orvosoltassanak; az elcsavart, kijátszott törvények ténylegesen érvényesíttessenek; az önálló, alkotmányos kormányzat az igazgatás minden ágaiban helyreállíttassék.

E végett mind bizottmányilag, mind a két tábla üléseiben sokat tanácskozának az ország rendei, különösen a helytartótanácsról. E kormányszéket, melyben a osztrák kormány szellemét már igen meggyökerezve láták, eleinte sokan, kiváltaz alsó táblánál végkép eltörülni óhajtották; utóbb mindazáltal megelégedtek azzal, hogy az a törvények szelleme szerint újjá szerveztessék, új ügykezelési renddel s utasítással hittassék el; üléseiből pedig a bécsi kormánynak amaz orgánuma, az ellenőrködő német tanácsos, eltávolíttassék. Közöltetni kívánták e végett magukkal azon mindeddig titokban tartott utasítást, melyet az udvar e kormány-

szék felállításakor annak önkényesen elejébe szabott. És nehogy ezentúl a magyar udvari kancellária utján cscinpésztessék e kormányszékbe.az idegen befolyás: a kancelláriát is teljesen függetlennek tétetni kívánták a német udvari kormányszékek s miniszterektől.

Nem kevesebb gondot fordítanak vala arra is, hogy a magyar hadügyek ezentúl ne legyenek a bécsi fő hadi tanács önkényére bízva. Grassalkovics királyi személynek, s néhányan a főrendek közöl is, elégségesnek láták e tekintetben, hogy a fő hadi tanács a magyar kancellária tudtával intézkedjék a magyar hadsereg ügyeiben: de a többség azt kívánta hogy, ha ezeket, mi legkívánatosabb lenne, nem lehet végkép eiszakasztani a többi örökös tartományok hadügyi - tői: a fő hadi tanácshoz legalább két magyar tanácsos nevezteséssék ki, a kik a magyar hadügyekre nézve egyenesen a királynéhoz intézzék előterjesztvényeiket, tőle vegyék:. rendeleteket. A magyar ezredek, béke idején, a. hazában hagyassanak; a várak az ő őrködésökre bízassanak; elszállásolásuk, felszerelésük s egész elláttatásuk ügyeiben ezentúl kizárólag egy, e végre felállítandó magyar fő hadi biztosság intézkedjék.

Hasonlókép egész terjedelmében végrehajtatni kívánták azon törvényeket, melyek a magyar kincslet, só-és bányaügy, s általában az összes kamaralis igazgatás önállóságáról annyiszor megújíttattak, de végrehajtást soha sem' nyertek Valamint pedig a közigazgatás tekintetében független, önálló kezelés alatt kívántak látni minden hazai ügyet: úgy az anyagi érdekek emelése, gyarapítása tekintetében, szabad kereskedelmet, minden egyedáruság megszüntetését, s a vámrendszernek a méltányos viszonyoság szerinti átalakítását sürgették.

Körülbelül ezek valának főbb pontjai ama nemzeti kivánatoknak, melyeket az ország rendéi a közjogi, főhadi biztossági, kamarai s közgazdasági tárgyak szerint, négyszakaszra osztva, julius 8-kán terjesztettek fel a királynéhoz.

Mária Terézia nagyon kedvetlenül hallotta volt az országgyülés elején hogy, mi főbb óhajtásainak egyike volt, férjét, Ferencz nagyherczeget, kormány társául elfogadni nem akarja az alsótábla rendéinek többsége. Most tehát a prímást és a nádort, kik neki a feliratot átnyújtották, nem mulasztó el újabban is felszólítani: hatnának oda, hogy a rendek ebbeli óhajtását teljesítsék, csak úgy várhatván tőle is kegyelmes választ a. benyújtott sérelmek s kívánatokra. A nádor azonban, ki a rendekkel e tárgyban egy véleményen vala, úgy vélekedők: hogy a nagyherczegnek kormánytárssá emelése még engesztelhetlenebbekké fogná tenni azon külhatalmakat, melyek most rokonságuknál fogva követelnek osztályrészt a fejedelmi ház országai s tartományaiban; buzgóan kóré tehát a királynét, halasztaná e tárgyat alkalmasb időre De Mária Terézia liajthatlan maradt, s nyíltan kijelenté neki, hogy ha az ország rendéi vonakodásukban megmaradnak: ő, mint az ország örökös királynéja, legfelsőbb hatalmánál fogva nevezendi ki férjét kormánytárssá. A nádor tehát a királyné akaratának, meggyőződése ellenére is, engedvén. kerületenkint hivató magához az ország képviselőit, hogy nekik a királyné akaratát előadja. Ugyanazon időben a királyné maga is, egyenesen kívánván hatni a rendekre, majd asztalához, majd estélyekre gyakran meghivatá a két tábla befolyásosabb tagjait. De a rendek többsége ekkoron még mind e mellett sem hajlék a királyné kívánatára; mert a nádor által előterjesztett okon kívül sokan attól tártának, hogy a nagyherczeg, ki már a múlt években is, midőn mint kir. helytartó áll vala a főkormányszék élén, jobbára németeket, lothringonieket mozdított elő a bánya, vám, só s más kamarai hivatalokban, mint kormánytárs, még inkább elárasztandja német pártfogoltjaival a hivatalokat.

A rendek ezen ellenzése élénk neheztelést ébresztett a királyné kedélyében, minek hatását aztán a nemzeti kívánatok tekintetében is érezték az ország rendei. Azt vélte Mária Terézia, hogy a bizalmatlanság, mely a nemzetben férje el-

len mutatkozik, ő reá is átvitetik; holott eddigelé fő törekvése volt, megnyerni e bizodalmát, melynek mind veszélyesbekké váló körülményei közt oly nagy szükségét érezé. A rendek e bizalmatlanságát vélte rejleni a felirat némely más pontjaiban is, melyekben a nemzeti kívánatok foglaltattak. De ngj kedélye nem türheté sokáig e nyomasztó hangú- *t -»nr*latot; s annak valamikép véget vetendő, jul. 17-ken elébb a prímást, majd, kinek hatását a rendekre legnagyobbnak ismerte, Eszterházy József országbírót hívatá magához. ‚Az ő bölcseségét, hűséges tanácsát, ügyességét kívánja — így szóla hozzá — minden mások felett igénybe venni a nemzeti kívánatokra adandó válaszában, melyeket, hogy lelkiösmeretesebben dönthessen el, magának németre is lefordíttatott. Felette fáj neki, hogy e felirat több helyei bizodalmatlanságot árulnak el irányában, ki még is, míg él, nem lesz képes megfeledkezni az ország jogainak, törvényeinek megtartására mondott esküjéről. Elismeri, sőt tapasztalja is, hogy német tanácsosai általában véve nem barátjai a magyaroknak; s azért maga is úgy kívánja, hogy a magyar ügyek, a közre nem különben, mint a magánosokra vonatkozók, a német miniszterek mellőztével, egyenesen ő neki terjesztessenek elő: tapasztalni fogják, mily anyai indulattal viseltetik ő a nemes nemzet iránt. Kéri tehát, fordítsa reá minden tehetségét, hogy e bizalmatlanság a nemzet részéről eloszoljék?

— „Sőt a nemzet abban — válaszolá Eszterházy — mit Felséged bizalmatlanságnak vél, bizalmának adta nyilvános tanúságát. A mikért most a rendek könyörögnek, egyátaljában nem újak. Ha a szerencsétlen II Lajos király halála óta kelt nyilvános irományokat átvizsgáljuk, úgy fogjuk találni hogy az osztrák ház két száz éves országlata folytában e kívánatok valamennyi országgyűléseken ismételteitek, a királyok esküvel pecsételt hitlevelei által Ígérteitek s biztosíttattak, de végrehajtást eddigelé soha sem nyertek. Annál nagyob bizodalommal folyamodnak tehát most Felségedhez az ország rendei, mennél nagyobb a reményük, hogy vala-

faára czéljokat érik legkogyelmesebb királynéjoknál.“ Az őszinte hazafiúi szózat annyira meghatá Mária Terézia szivét, hogy majdnem kényekre fakadva kezdé mentegetni az idők és körülmények mostohaságával ősei mulasztásait; s Eszterházyval tüstént hosszú értekezletbe merült a nemzeti kiváljatok teljesítésének módjai iránt.

Batthyány kancellár ezek iránt jul. 13-kán következő értelemben tette meg előterjesztését a királynénak. ‚Felséged a koronázni előtti napon, a hitlevélben foglalt pontok felett megígérni méltóztatott az ország rendelnek; hogy a sarkalatos jogok, szabadságok és kiváltságok, különösen az adózástól való mentesség s azon elv, hogy a közterhek nem feküsznek a telken, fen fognak tartatni. Megígérte továbbá, hogy az elszakadt részek visszakeblezése iránt még ezen országgyűlésen tartatni fog a rendekkel tanácskozás s kidolgoztatni a visszakeblezés módja; hogy Erdélyt mint magyar király birtokolja; hogy a nádori, prímást és báni méltóságokat jogköreikbe visszahelyezi s fentartja; a hivatalokat s méltóságokat csak érdemes magyaroknak adományozandja; a sérelmeket személyesen orvoslandja s az ország ügyeit csak magyarok által tárgyaltatja, s végre, hogy mind ez törvényczikkekbe fog betétetni.

‚Most a rendek e két utolsó pont iránt kívánnak királyi választ, különösen, hogy a monarchia közös ügyei a nádor, a prímás és a bán hozzájárultával intéztessenek; a tisztán magyar ügyek igazgatására pedig egy titkosabb udvari magyar tanács alkottassák.

‚A kancellária úgy vélekedik, hogy az államtanács minden ügyeit nem lehet a nádorral, prímással és bánnal tárgyalni, mert ezek, hivatalaik által elfoglalva, távol laknak s nem is hivathatnak meg mindig saját teendőik elhanyagolása nélkül. Hogy azonban az államtanácsban magyarok is legyenek állandólag a felség oldalánál, s midőn a főbb s közös ügyek forognak fen, a tanácsban ezek is részt vegyenek, az nagyon üdvös és szükséges volna, kivált miután

Magyarország ő felsége birodalmának nagyobb részét alkotja. Egy magyar udvari tanács felállításának szükségét azonban nem látja a kancellária, sőt az nem is fér össze a monarchia igazgatásával.

Az volna tehát válaszolandó az országgyűlésnek, hogy ő felsége a nádor, prímás és más magyar tanácsosai tanácsát mindenkor kikérendi, midőn szükséges, s a magyar ügyeket csak magyarok által fogja tárgyaltatni.

A kancellária e véleményét az udvari confcrentia jul. 22-kén vette tárgyalásba. Az értekezleten, mely a királyné s férje jelenlétében tartatott, a magyar prímás, Sinzendorf és Stahremberg miniszterek, a nádor, az udv. kamara és hadi tanács elnökei, a kancellár, a fő hadi biztos, Koller kancelláriai tanácsos, Koch kamarás, Wöber és Dobihott tanácsosok vettek részt.

Első tárgyul vétetett fel a rendek f. hó 9-kén felküldött ama kérelme, hogy midőn a monarchia fontosabb ügyei forognak fen, a prímás, nádor és a bán is meghívassék az udv. tanácsba, a tisztán magyar ügyekre pedig állíttassék fel egy magyar udv. tanács; továbbá, hogy közöltessék a rendekkel a helytartótanácsnak adott utasítás és a tanácsosoktól kívánt eskü formája. — A nádor röviden jelenté ki, hogy ő a rendek c kívánatait nem helyeselheti, —- A prímás szerint e kívánatok inkább csak tűrcttek, mint megvitattattak a rendek gyűlésén, kiknek nem is lehetett szándékukban, hogy a kormányzat alapja megváltoztattassák. Mind a ketten oda nyilatkoztak tehát, hogy nem szükséges a magyar dolgokra külön magyar udvari tanács, hanem, a monarchiái kapocs szükségénél fogva is, maradjon a dolog a mint van. A helytartótanács utasítása s esküformája egyedül ő felségét illetvén, a rendekkel nem közölheto. Midőn Magyarországot is illető fontos ügyek forognak fen, az eddigi szokást, hogy a nádor és a prímás is meghívassék a tanácsba, ő felsége, bizton remélik, ezután is fentartani szándékozik: ily értelemben adandó tehát ki a válasz a rendek-

nek. E két úr véleménye szerint alkottatott meg a tanács határozata.

A rendek azon kérelmét ellenben, mely szerint a hadi biztosságba és a hadi adó kezelésébe magoknak is befolyást kívántak, a nádor is támogatá, javasolván, hogy a főhadi tanácsban és biztosságban néhányan a rendek közöl is részt vegyenek. De mind e mellett is a prímás ellenkező véleménye lőn végzéssé. ’

Azon kérelemre végül, hogy a só- s bánya és más kamaráiig ügyek kizárólag a magyar kamara által kezeltessenek. A kancelláriának ez iránt az volt a véleménye, hogy mivel a só jobbára Erdélyből jő; ez pedig nincs Magyarország alatt, a sóügyet alig lehet elvenni a bécsi kamarától. A fiscalis javak, harminczadok úgy is a magyar kamara kezelése alatt vannak; oda fog ezután tartozni a szegedi tisztartóság is. Egyébiránt a kancellária is javasolja a magyar kamara függetlenítését annyiban, hogy felterjesztéseit egyenesen ő felségéhez küldje s ettől szinte egyenesen vegye a resolutiókat is; a német kamarával mindazáltal szükséges levelezési összeköttetésben maradnia. A kancellária e véleményét helyeselte ugyan a conferenczia; a nádor és a prímás véleménye szerint mindazáltal a magyar kamara függetlenítésére s a rendek kielégítésére elegendőnek Ítéltetett, ha az udvari közönséges kamarához magyarok is neveztetnek ki hivatalnokokká; mert az ügyek természete s a czélszerű kezelés azt igényli, hogy minden tartományi kamarák a közönséges udvari kamarában találják öszpontosításukat ’). Ezen értelemben küldetett le aztán jul. 28-kán a válasz az országgyűléshez.

A királynénak a nemzet iránt mutatott hajlama s lelkiösmeretessége a legszebb reményekbe ringatá az ország rendéit: mindenki majdnem lázas izgatottságban várja vala a királyné válaszát a sérelmek s kívánatokra. Július 28-kán

[1]) A csász. államlevéltárból.

az végre leérkezett. De ki tudná ábrázolni a Karok és Rendek lelki állapotát, midőn reményeiket ismét meghiúsulva láták! A királyné a miatti neheztelése okozta-e, hogy férjét a rendek kormánytárssá fogadni folyton vonakodtak; vagy csak hadi csel volt-e, melylyel a királyné ő hő kívánatának létesülését magának biztosítani kívánta; vagy végre megint azon német tanácsosok jutottak-e előtte túlsúlyra, kikről maga is elismerte, hogy nem barátjai a magyaroknak? Bár minek tulajdonitá is a közvélemény az eredményt, a válaszleirat egyátaljában nem felelt meg a rendek várakozásának. A bevezetésben igéré ugyan a királyné, hogy hajlandó teljesíteni mind azon kívánatokat, melyek az ország alkotmányával megegyezők; de sietett hozzátenni, hogy miután e ki vénátok számos pontjai királyi jogaiba ütköznek, tekintélyének csorbulása nélkül azokat meg nem adhatja.

A legtöbb pont tehát tagadólag hangzott; s mi megadatni látszék is, oly megszorításokkal s záradékokkal korlátoltatok, hogy az egész leiratban alig volt egy pont, mely teljesen kielégíthette volna a közkívánatot. Midőn azt Pécsy Zsigmond itélőmester a vegyes ülésben felolvasta, több Ízben tompa zúgás, gúnyos hahota szakasztá meg szavát. A rendek, midőn a felolvasás bevégeztével szétoszoltak, élénk kikelésekre fakadva, nyitottak útat boszúságoknak. „Kár volt e választ oly sokáig halasztani s oly hosszúra nyújtani. — mondák többen; elég lett volna e négy szóval felelni: így akarom, így parancsolom! mert e szavak s a leirat közt semmi különbség. Látjuk már, e gyűlés sem fogja megalapítani hazánk nyugalmát?' Azután csoportosan a királyi személynökhöz menvén, kijelenték neki, hogy ők a sikernek minden reményét elvesztvén, tovább hasztalan nem fáradnak, s haza oszlani kívánnak; kéressék meg tehát a királyné, zárja be az országgyűlést. A főrendek is leverten hagyák el teremöket; csak az országbíró maradt ben, Gillányi György báróval hosszú tanácskozásba mélyedve.

A rendek más napon az alnádor elnöklete alatt gyűltek

össze; de a napi renden lévő munka helyett csak zajos kitörésekkel tölték be a teremet, s hazabocsáttatásukat oly kitartással sürgeték, hogy az alnádor, velők semmire sem mehetvén, szükségesnek látá a hangulatról tüstént tudósítani a személynököt, ki a nádorral s az országbíróval a királynéhoz titkos tanácskozásba hívatott. A jelen körülmények közt felette veszélyes zavarok támadhatnak vala az országban, ha a rendek eredménytelenül oszlottak volna el a gyűlésből. A német miniszterek tehát semmit sem kíméltek, hogy Czompó Sándor Soprony —, és Schlossberg László Pozsony megyei alispánokat s követeket, a tábla vezérszónokait megnyerjék[1]). Julius 31-kén valóban csöndesebb is lett a rendek gyülekezete, s Okolicsányi János zemplényi alispán és követ indítványára elhatározta, hogy a kívánatok tárgyában a királynéhoz, ki eddigelé tanúsított kegyelmességét ok nélkül csak nem vonhatja meg a nemzettől, újabb felirat intéztessek.

Míg ez aztán munka alá vétetett, s a többi munkálatok is megint folyamatba indultak, Eszterházy József országbíró a királynénál minden tehetségét ráfordítá, hogy őt a nemzeti kívánatok teljesítésére hajlítsa. Az értekezletekben, melyek a királyné jelenlétében tartattak, nem egyszer oly keserű igazságokat mondott hazafias hevében a német miniszteknek, hogy azok nem titkolhatták el nehezteléseöket. Egy Ízben még a nádor is rósz néven vette az ország sérelmei tárgyában nyílt őszinteséggel kifejezett véleményét. De e kellemetlenségekért bőséges kárpótlást adott Eszterházynak honfitársai kegyeletes bizodalma s magasztalása.

Ő a főrendek augusztus 2-kai ülésében is újra tüzetesen vitatá, egyebek közt, múlhatatlan szükségét annak, hogy, mit a német miniszterek leginkább ellenzőnek vala, a ki-

[1]) Czompo et . . . . Slossbergus his diebus germanicis purpuratorom (a miniszteket érti) irretiti laqueis, rectene an perperam, credebantur. Kolinovics.

rályné titkosabb tanácsában magyarok is arányos számmai üljenek, a monarchia közös ügyeinek igazságosabb, az égiszre nézve czélszerűbb s ütlvösebb igazgatása végett. Melegen pártolták őt ebben két rokona, ifj. Eszterházy Imre, nyitrai püspök, ifj. Eszterházy Ferencz, fővászmester, Gillányi György, Berényi Tamás' és más olvrokonai, a német miniszterium érdekeit legyezgető Erdődy Gábor-Antal egri püspök és Erdődy György koronaőr, volt kamarai elnök ellenében. ‚Miután a királyné elvileg már elfogadta, — válaszolá emennek egyebek közt a nyitrai püspök, — hogy a magyar ügyek magyarok által kezeltessenek, a legnyilvánosabb igazságtalanság nélkül nem lehet mellőzni az ország kívánatát; a királyné határozatát tehát minden belőle folyó következményeivel életbe kell léptetni/

Sőt tűrhetetlen gyalázatára válnék Magyarországnak, — egészíté ki amannak nyilatkozatát a fővászmester — gyalázatává válnék Magyarországnak, ha mindamellett is, hogy valamennyi örökös országok közt az első helyet foglalja el, a fejedelem tanácsában annyi joggal s befolyással még sem birna, mint más csekélyebb tartományok. —

De miért is záratnának ki a fejedelem titkosabb tanácsából a magyarok? — kiálta fel utána gr. Berényi Tamás. A német miniszterek statustudományát s ügyességét nem lehet ugyan kétségbe vonni; de váljon nem lehetnének-e hozzájok hasonlók, vagy őket még felül is múlok a magyarok, ha oda bebocsáttatván, az ügykezelésben maguknak kellő tapasztalást szerezhetnének? Vagy csak ökröketterem-e Magyarország, mint német szomszédaink szeretnek gúnyolódni? Sürgetnünk kell tehát, mi hazánkat szoros igazsággal megilleti.

Azon valószínű esetre, ha a nemzeti kívánatok az újabb felterjesztés által sem érnének czélt, mind ezen urak, mind az alsótábla rendei oda fordították törekvésüket, hogy a királyi helytartótanács hatóságát tegyék mennél függetlenebbé. E czélból az illető pontban világosan kifejeztetni

kívánták, hogy a mik egyszer e kormányszék által felter- [1U1]-
jesztetnek, a királyné által közvetlen liatároztassanak el a nélkül, hogy azokra bármely más kormány- vagy törvényszék befolyjon. Továbbá, hogy a fő hadi biztosság, s az adókincstár is e kormányszékhez kapcsoltassák. A kancellária hatósága ellenben, melyet az udvari befolyások alól mentesíthetni nem igen reményiének, egyedül az adományozásokra s más kegyelmi ügyekre szoríttassék.

A főhadi biztosság fölállítása, melynek élére egy magyar tábornok lenne kinevezendő, s a hadi adó kincstárának a helytartósághoz kapcsolása, egyike volt az országbíró és elvrokonai leghőbb kívánatainak; mert ez által némileg elejét remélték'vehetni a bécsi fő hadi tanács befolyásának az ország hadi ügyeire. Tudván mindazáltal, hogy az udvar, ha ezekben végre megegyeznék is, az új hivatalok díjazását magára vállalni nem hajlandó: nehogy az országra nézve oly nagy fontosságéi két tárgy ő miatt szenvedjen hajótörést, egyszersmind egy országos kincstár felállítását is tervbe fogták, melyre ezen új hivatalok díjazásán kívül egyébiránt is sok más tekintetben szüksége volt az országnak. Az indítvány a rendek által is nagy tetszéssel fogadtatván, ezen országos pénztár megalapítására a só árát kívánták 15 krajcárral mázsájától fölemelni. És mind ez aztán az előleges, vagy, mint akkor nevezték a rendszeres kívánatok közt terjesztetett föl az udvarhoz.

A főhadi biztosság szervezése s úgy annak, mint az adó-kincsletnek a helytartótanácshoz kapcsolása ellen azonban nagy nehézségeket emelt a királyi leirat; de az országos kincstár felállítását nem ellenzé, csak azt kötvén hozzá feltételül: hogy miután az indítványozott sóár-pótlék elég alapot nem teremne, más rendkívüli jövedelemforrást is mutassanak ki az ország rendei, mely azonban az adózó népet ne terhelje. Midőn az előleges kívánatok újabb tárgyalása folyamában ezen országos kincstár került ismét szőnyegre, némelyek az alap előteremtése végett azt hozták indítványba, hogy a só-

árpótlék mellett még a szarvasmarhára is vettessék némi vám a kivitelnél. A rendek többsége azonban, mint nemcsak birtokosok, de a vágó marha kivitelénél is érdekeltek, ezt elfogadni egyátaljában nem akarta. Sokan attól is tartani kezdőnek, hogy az ilyféle indirect adók meghonosítása a még Leopold korából oly igen gyűlöletes emlékű fogyasztási adókat is maga után vonhatná. Az országos kincstár felállításának tervétől tehát a rendek soraiban mind többen idegenkedni kezdőnek; sőt augusztus vége felén látván, hogy azokon kívül, mik eddig szóba hozattak, egyéb jövedelemforrást, mely az adózókat ne terhelné, találniuk alig sükerűlend; saját erszényeinket pedig megnyitni hajlandók egyátaljában nem valának: a kincstár kérdését egészen elejtették, s a már megszavazott sóárpótlékot is a hadi adóhoz kapcsolták, melyet a királyné különben is szaporíttatni kívánt előadásaiban.

De a főrendek táblája, melynél Eszterházy József országbíró hazafias nézetei már nagy többséget nyertek volt, a rendek e lépése által a főhadi biztosság felállításának s az adókincslet igazgatásának kérdéseit is veszélyeztetve látván, a rendekkel e miatt oly heves vitába bonyolódott, hogy a két ház közti meghasonlás már-már a többi üdvös reformokat is veszélylyel fenyegette; kivált miután mind ezek lelke, az országbíró, ellen, hitelének megrontása végett, mind az udvarnál a reá neheztelő német miniszterek, mind a követi karnál némely irígyei által alattomos fondorlatok tétettek mozgásba. Azonban, minthogy az országgyűlés tartamára a királyné által eleve kiszabott két hónap már eltelt, s az udvar elutazni szándékozók: nehogy az országgyűlés királyi biztosok jelenléte mellett kényteleníttessék folytatni a maga üléseit, utóbb még is sikerűit reávenni az országos kincslettől egyre vonakodó rendeket, hogy a mennyiben a sóárpótlékból ki nem telnék, a vármegyék házi adójából díjaztassanak a főhadi biztosság és adó kincslet új hivatalnokai. S így aztán aug. 30-kán lehetségessé vált, hogy a kívánatok és

sérelmek tárgyában a második felirat is benyújtassék valahára az udvarnál.

A királyné ügyei e közben mind veszélyesebb állapotba jutottak. A porosz király Sleziát már rég elfoglalva tartá s az angol és hollandi követeknek, kik nála békés kiegyenlítés végett közbenjártak, kijelentette, hogy készebb elveszni, mint igényeiről lemondani. A bajor választó-fejedelem, július 31-kén Passaut elfoglalván, augusztus közepe felé egy franczia sereggel egyesült s Linczet is megvette; az osztrákokat, cseheket hódolatra szólította; Eszterházy Imre prímáshoz Pálfy nádorhoz leveleket intézett, melyekben a maga jogait az ország örökségére bizonyítgatván, Mária Terézia megkoronázása ellen éles kifejezésekben tiltakozott. Pálfy Károly tábornok, ki némi hadakkal Felső-Ausztriában őrködék, az ellenség folytonos előhal adásáról hírt tévén, kijelenté, hogy csekély erejével ellentállni képtelen, visszszavonulni kényteleníttetik; mert a bajor ostromágyúkat rak hajókra a Dunán, s magát Bécset látszik kitűzni támadása czéljául.

Mária Terézia a tavasz eleje óta nagy munkásságot fejtett ki ugyan seregei szaporításában és szervezésében; de mivel a spanyoloktól megtámadott olasz birtokai védelmére is tetemetes erőt kellett küldene: a porosznak s egyesült bajor-franczia hadaknak ellentállni egyátaljában nem volt képes. Angolország a helyett, hogy szerződések szerint segélyt nyújtana, csak azt sürgeté, hogy a királyné némi tartományok átengedésével engesztelné meg ellenségeit, úgy vélekedvén, hogy majd nyílik még alkalom, azokat kedvezőbb körülmények közt viszszavenni. II. György király, mint hanoveri választó-fejedelem, a francziával már-már megkötötte a pár hét múlva (szept. 27-kén) valóban létrejött szerződést, mely szerint kötelezte magát, hogy a királynét fegyverrel nem segíti, a császárválasztásnál pedig Károly-Albert érdekeit támogatandja. Holland Angolország nélkül tenni semmit sem akart s nem is tehetett. Az orosz, a fran-

czia által felizgatott svédtől augusztusban tényleg inogtamadtatván, szintén nem nyújthatott segedelmet.

Az ellenségek előhaladásáról mind rémítőbb hírek érkezének, és szeptemb. 6-ka óta mindinkább beszélik vala Pozsonyban, hogy az országgyűlés kevés napok múlva bezáratik, miszerint a megürülendő szállásokon a Becsből menekvőknek adassék hely. Budáról számos ágyú szállíttatott fel a Dunán Bécs védelmére. Az őrszolgálatok végett eddigelé Pozsonyban szállásolt Beureuth-féle gyalog ezred is od indíttatott; mert, a vett hírek szerint, a bajor fejedelem valóban a fővárost szándékoznék munkálatai alapjává tenni, hogy onnan Csehországot, sőt, mint rebesgeték, még Magyarországot is, könnyebben meghódoltathassa.

A német-cseh örökös tartományok már-már veszendőben valának. Azok nemessége s népe kevés buzgalmat tanúsított a fejedelmi ház védelmében. Neiperg tábornagy, a hadsereg fővezére, egymagának a porosz királynak sem bírt ellentállani: mit várhata tőle az udvar, ha az egyesült bajor-franczia sereg, mely, szerencsére, eddigelé lassan működék, erélyesebben kezdend előnyomulni 1 Mária Teréziáé szorult helyzetében szept. 7-kén nagy tanácsot tart vala, melybe a prímás, a nádor, az országbíró s néhány más magyar urak is meghivattak. Ezek, a veszélyekről részletesebben értesülvén, tanácsolják: fedezné fel a királyné válságos helyzetét a nemzet előtt és szólítaná azt fegyverre; a magyar nemzet mindenkor nagylelkű s büszke volt királyai bizalmára, s most sem fogná tétlen nézni veszedelmét. De a német miniszterek ebben veszélyt láttak: azt hívén, hogy a nemzet, melynek képviselői jelenleg oly élénken követelik önkormányzati jogaik teljes helyreállítását, s közügyeik igazgatásában minden idegen befolyás ellen oly heves ellenzést támasztanak, mihelyt a királyné veszélyes állapotát egész terjedelmében megérti, élve a kedvező alkalommal, szintolv könnyen félreteheti a különben sem nagy kedvvel kötött örökösödési szerződést, a pragmatics sanctiót, mint a külha-

talmak, s a királyné védelmére kezébe adandó fegyvert ellene fordíthatja. Egynémelyeket közölök kétségkívül az is indított, hogy saját hatalmukat féltették azon esetre, ha a királyné magát a magyarok karjaiba veti s általok mentetik meg. Minden módon ellenzék tehát a magyar urak tanácsának elfogadását. Sajnálatos, hogy e tanácskozmány folyamáról szóló irományok még nem kerültek napvilágra; úgylátszik azonban, hogy az értekezletnek minden eredmény s megállapodás nélkül szakadt vége.

De a királyné helyzete napról napra kétségbeejtőbb iéit. Ő tehat, túlemelkedve német miniszterei s tanácsosai kisszerű bizalmatlanságán, s ezeknél jobban méltányolva a magyar nemzet jellemét, szept. 10-kén, épen neve napján, — mely alkalomból a nádor az alsóház tagjait fényesen megvendégelő, — a kitűnőbb főrendeket újabb értekezletre magához hívatta s bővebb meghányás után elhatározta, hogy más nap, a nemzet összes képviselőivel szemben leend, és személyesen fedezendi fel nekik a maga veszélyes állapotát, személyesen szólítandja őket segélynyújtásra.

Szeptember 11-kének eseményei a magyar történelem legfényesebb lapjainak egyikét képezik: a jogaiban, szabadságában, önálló nemzeti életében hosszú két század alatt sokszor és sokfélekép sértett és zaklatott nemzet a maga nagylelkűségének, szíve nemességének e napon páratlan tanúságát adta a világnak. Az országgyűlésnek minden Pozsonyban lévő egyházi s világi rendei meghivatva, a várba mentek, hol őket a királyné, gyászba öltözve, fekete szőnyeggel bevont trónon fogadá. A királyi kancellár, gróf Batthyány Lajos, előadá meghívatásuk okát: a veszedelmeket, melyek a királyi trónt fenyegetik; a reményt, mely a magyar nemzet támogatásába helyeztetik s melynél fogva ő felsége magát és magas családját a hű magyarok védelmére bízza. „Oda jutottak az ügyek, — mondá egyebek közt, — hogy az egymással feloszthatlanul összekapcsolt örökös országok és tartományok annyi oldalról történt igazságtalan

megtámadtatása következtében, a századok óta virágzó monarchiát e pillanatban nagy veszély fenyegeti; maga ő felségének székvárosa is minden órán megtámadtatásnak van kitéve; a bajor választó fejedelem alaptalan igényei minden örökös tartományait, magát Magyarországot is háborgatják biztosságában ... . Ő felsége e veszélyek közt nem szándékozik elhagyni az országot; · .. sőt biztosítja a rendeket, hogy minden esendőségokben az ő hűségökre bízza saját felséges személyét, udvarát, koronáját . . . . Ő felsége tehát azon reményben hivatta maga elébe az ország rendéit, hogy ók a hűség és szeretet buzgalmával, egységes erővel s értelemmel oda irányzandják minden törekvéseiket: hogy az ellenségek igazságtalan czélzatainak gát vettessék, szentséges személyének, felséges udvarának s királyi koronájának, nem különben mint az országnak biztonságáról haladék nélkül gondoskodva legyen, s ekként a magyar nemzet ősi dicsősége a világ előtt újra feléledjen'*.

A kancellár beszédére az érsek-prímás válaszolt, mondván az ország nevében, hogy a hű magyar nemzet kész a királyné személyét és jogait minden erejéből védelmezni. „Az ország a test, és Felséged annak lelke, mely amattól el nem válhatik, — mondá egyebek közt. Felségednek igazságtalanul megtámadt jogai isten és világ előtt oly kétségtelenek, hogy lehetetlen harag nélkül látni, miként merészük irígyei e jogokat megtámadni. Azért ismétlem, hogy ezen ország rendei készek Felségednek minden erejűket és tehetségöket, tanácsukat s javaikat, vérüket s életöket felajánlani.“

Végezvén beszédét a prímás, maga Mária Terézia, szomorú, de nyugodt arczczal, melynek szépségét a fájdalom s a gyászöltözet elragadólag bájolóvá tette, sajátságos érczhangján a következő értelmű latin beszédet mondá: „Ügyeinket minden felől veszély fenyegeti, melyet, mivel általa kedves Magyarországunk is érdekeltetik, nem akaránk tovább a nemes rendek előtt eltitkolni. Veszélyben forog ezen

ország koronája, veszélyben saját személyünk és kedves 17il_ gyermekeink. Elhagyatva mindenektől, a magyaroknak annyi történeti emlékek által híres fegyveréhez, ősi vitézségéhez és hűségéhez folyamodunk: hűségökre bízzuk magunkat és gyermekeinket, bennök helyezzük minden reményünket, erősen bízva, hogy ezen semmi késedelmet nem tűrő körülmények és veszélyekben tanácsukat s minden kitelhető segedelmöket tőlünk meg nem vonják.“ A királyné szemeit, midőn gyermekeit említette, könyek boriták el, szava elfogódék, úgyhogy beszédét alig tudta bevégezni . . .

A szenvedő szépség varázsa, s a nemzet iránt kifejezett VitaTM et bizodalom villanyszerű hatással ragadta meg a királyának 8angvinem. bizodalmára mindig büszke nemzet képviselőinek szívét. Eltűnt leikök elől a százados sérelmek és nemzeti megaláztatás gyakran oly sajgó emlékezete; és a királyi szózat alatt a harczias tekintetű férfiak szemei elbomlanak, arczaikat könyek nedvesítek; majd a lelkesedés lángja futotta át tagjaikat, gyulasztá fel kebleiket; és a fellobogó indulat a százak ajkán, egy hangon e szózatban tört ki: „Vitám et sangvinem! Életünket és vérünket felséges asszonyunkért, koronánkért és hazánkért!“

A nagylelkűség, a lelkesedés ezen gerjedelmei közé a boszúság és harag indulata vegyült a német miniszterek és tanácsosok ellen, kik a magyar nemzet iránt ápolt alaptalan bizalmatlanság és gyűlöletből, a veszedelmet előttök mind eddig titkolgatják s ily nagygyá hagyják vala nőni a nélkül, hogy elhárításáról annak idején kellőleg gondoskodtak volna. A haragot még a trónteremben is majdnem kitörésig fokozta egy, a magyarok gyűlöletéről különössn ismeretes, magas állású hivatalnok ügyetlen magaviseleté, kinek nevét azonban elhallgatja forrásunk. Ő, valamint leghevesebben ellenzetté volt a királyné ezen bizalomnyilvánítását a magyar nemzet iránt: úgy most sem titkolhatá visszatetszését s elégületlenségét a királyné nyíltságával. A hevesebbek már-már kitörondők valának, midőn ő, ettől megszeppenve-e,

vagy boszúságától vezetve? — a teremből távozott; az emelkedő mozgást azonban, melyből némely átokszavak hallhatókká is lőnek, a belesebbek mérséklete még idején lecsillapította.

De e kellemetlen jelenet nem volt képes lelohasztani bennök a szíves szeretet és minden áldozatra kész lelkesedés buzgalmát a királyné iránt, kit „a szenvedő ártatlanság arczkifejezésével“ látának állani, haliának szólani maguk előtt. És bár még távoztukkor a lépcsőkön is szitkokkal illették azon „német tanácsosokat, kik a jó királynét a veszélybe ejtették, azt sugdosván neki, ne adna fegyvert a magyarok kezébe, holott a veszély még csak két hónap előtt is könnyebben elhárítható lett volna,“ — bár szitkokban tört is még ki belőlök a boszúság: haladék nélkül a főrendek házában gyűltek össze tanácskozni a teendőkről. Felolvastatván itt a királynénak segélyt, közönséges fegyverrekelést kérő előadása, elébb a prímás, majd a nádor emel szót. Föltfedezik a rendek előtt, miképen levelet vettek légyen a bajor fejedelemtől, melyben ez nemcsak az örökös német tartományok, hanem Magyarország birtokára is igényt képez, s a királyné koronáztatása ellen tiltakozik. Csak két ezred áll készen rendelkezésünkre, mond a nádor, a határszélek védelmére, mi az egyesült bajor-franczia hadak ellen elégtelen; szükség tehát, hogy a törvények értelmében az egész nemesség felüljön: ő a haza védelmében kész életét is feláldozni.

„És mely magyar vonakodnék ezért utolsó csepp vérét is kiontani! — kiált fel az országbíró, — kivált miután a királyné elhatározta, hogy örökre a magyarok közt óhajt lakni.“ Egy nyilatkozványt indítványoz ezután, melylyel a nemzet a bajor követeléseit czáfolná meg. Majd bizottmány neveztetik, mely a királyné segélyt kérő előadására azonnal választ készítsen, s azt még az napon benyújtsa az esti órákban ismét vegyesen összegyűlendő rendeknek. Teleki Miklós, a jelenlévő erdélyi, de Magyarországban is birtokos urak részéről, kéri a rendeket, neveztessenek közölök is a bizottmányba, miszerint az, Erdélyt is képviselvén, e hű tarto-

mány nevében is intézkedjék. Esti öt órakor már ismét [174r] együtt ültek az ország rendei, hogy a királynénak adandó választ meghallgassák; mely is aztán helybenhagyatván, tüstént felküldetett a királynéhoz. A nemzet ebben minden erejével védeni ajánlkozik őt megtámadói ellen.

Más nap végzéssé lőn, hogy a nemesi közönséges fölkelésen kívül harmincz ezernyi gyalog had állíttassák ki, mely 13 ezredbe osztva a régiebb ezredekhez kapcsoltassák. Ehhez mellett Horvát- s Tótországból és a katonai határőrvidékből 14, Erdélyből 6 ezerre számíttatott a kiállítandó had, melyekhez a nemesség, a jászok, kunok s hajdúk fölkelő seregeit s a Tiszavidék és temesi bánság szerb katonaságát is hozzáadva, előlegesen mintegy százezerre számíttatott a királyné védelmére táborba szállandó nemzeti hadsereg. Ennek élelmezésére Pozsonyban, Leopoldvárban, Győrött, Komáromban és Kőszegen tárházak felállítása rendeltetett. A nádor az ország váraiba parancsot külde, hogy a táraikban létező, minden nélkülözhető fegyver összegyűjtessék és kijavíttassék. A benlakandó királyné személyes biztonságára s őrszolgálatára egy nemesi testőrhad felállítása is végzéssé lett oly módon, hogy az e czélra kiválasztandó 500 nemes ifjú mindenike egy-egy fegyveres szolgát is tartson maga mellett, s így a testőrhjad ezer főből álljon. A bécsiek felszólíttattak: gondoskodnának városukról akképen, hogy azt a magyar hadak felkészültéig megvédhessék; tűzzel, vassal fenyegetvén őket, ha azt akár hanyagságból, akár árulással az ellenség kezére juttatnák.

Míg ezután a nemesi fölkelés s a 30 ezernyi rendes had kiállításának részleteiről folyt a tanácskozás, Szirmay Tamás, zempléni követ, szept. 15-kén a nemzeti kívánatok kérdését is felmelegítette: a nemzeti fólfegyverkezés sükerére mulhatatlanúl szükségesnek vitatván, hogy azok teljesítésével a királyné is vigasztalja meg a minden áldozatra kész nemzetet. Az alsóház ennek következtében végzést alkotott, hogy e végett küldöttség menjen a királynéhoz, mely egyszersmind

azt is eszközölje ki, hogy ő felsége haladék nélkül nevezzen ki belsőbb tanácsába néhány magyart; a hazai állapotokat pedig nem értő német minisztereket zárja ki a magyar ügyek intézéséből; végre kérje meg őt aziránt is, hogy a mennyire a hazában elégséges fegyver nem találtatnék, a többi örökös tartományokban lévő táraiból szolgáltassa ki azt. A királyné mind ebben, megegyezett; s a két első tárgy iránt oly értelemben nyilatkozott némelyek előtt, hogy hiszi, miképen kevés napok múlva kiadandó leiratával teljesen meg fognak elégedni az ország rendei.

Még egy kívánata volt Mária Teréziának, mely talán kevésbbé fekszik vala szívén, mint az országtól megajánlott áldozatok: férjének, kit az ifjú szív egész hevével szeretett, kormánytárssá neveztetése. A főrendek közt nem hiányoztak ugyan néhányan, kik ebben örömest teljesítették volna kívánságát; de a rendek általában folyton nagy ellenszenvvel viseltettek a nagyherczeg iránt. Most, midőn a háború már mindenfelől kitört, nem lehetett ugyan többé érvül felhozni, mi elébb is csak ürügynek vala tekinthető, hogy kormánytárssá kineveztetése még engesztelhetlenebbé teendi a monarchia felosztására vágyó rokonokat; mindazáltal a németek túlságos pártolása, s a királyi hely tartósága idejéből fenmaradt más kellemetlen emlékek miatt, nem kevesbbé mint elébb, ellenzik vala kineveztetését. A prímás, a nádor, és az országbíró, a királyné meghagyásából, szept. 19-én mindamellett is újra szőnyegre hozták a főrendek táblájáan a kormánytársaságot. ‚A veszélyes időkben — mondá a prímás — midőn minden a női kezek által nem intézhető hadi mozgalmaktól függ, a királyné egyátaljában a maga oldala mellett kívánja férjét látni, s e végett hozzá a választási feltételeket s esküformát is leküldötte.[4] — ‚Nem is lehet — adá hozzá a nádor, — mellőzni őt, — ki mint a trónörökös atyja s tábornagy különben is mindenre intézőleg foly be, úgy hogy még csak a név hiányzik abból, hogy mindenki által kormánytársnak tekintessék. A föltételek pedig,

melyeket az országgyűlés megállapítaná, minden aggodalmat megszüntethetnek. De báró Gillányi György szavát, melyben erő's hitét fejezé ki, hogy a felsőházban senki sem találtatik, ki ebben nehézséget támasztana, még e házban is tompa zúgás szakasztá félbe, úgy hogy bajos lőn meghatározni, mire hajlik a többség akarata; és ez csak is a prímás azon nyilatkozata után kozd vala kedvezőbben fejlődni a királyné kívánata felé, hogy a nádorral nyomban a királynéhoz megy szorgalmazni a nemzeti kívánatok teljesítését.

Még nagyobb óvatossággal pendítette meg a tárgyat az alsóházban Grassalkovics Antal kir. személynök, sőt némi fondorlathoz is nyúlt, hogy czélt érjen. Hosszas, titkos tanácskozinány után a felsőház vezéreivel, hírét terjeszti, hogy a királyné válasza mindenben kielégíti a nemzet kívánatait; s csak miután a kedélyeket ezáltal kedvezőbb hangulatba helyezte, lépett fel az indítványnyal a rendek előtt. Előadását azonban, melyben azt sem feledte el megemlíteni, hogy ha a rendek, mitől isten mentsen, most is ellenkeznének, a királynét hő kívánatának teljesítése által kielégíteni, ő hatalomteljességénél fogva is kiadhatná határozatát, — még jelenleg is kevesen pártolók; és midőn ezek végre felkiáltottak: „éljen a kormánytárs 1“ a nagy többség, merev haliga-' tásában inkább csak tűrte, mint elfogadta a bajosan mellőzhető kinevezést.

Más nap, szept. 20-kán, a Karok és Kendek összesen a várba mentek, hogy átvegyék az új kormánytárs esküjét, De bár Ferencz nagyherczeg ennek letétele után szemlátomást arra törekedett, hogy jó indulatot ébreszszen maga iránta gyülekezetben; s e végett ünnepélyes hangon életét és vérét ajánlá fel a királynéért s az országért, — lelkesebb éljenzésekre nem lőn képes felbuzdítani az ország rendéit. A királyné szíve azonban megtelt az örömmel. Előhozatáhat hónapos fiát, Józsefet, ki a megelőző napon, tán épen e végett szállíttatott le Bécsből a Dunán, — s őt anyai büszkeséggel mutatá be az ország rendéinek, mondván: „Egyebe

nem lévén, e kincsét is örömmel ajánlja fel az ország rendéinek. “

E családias jelenet után, melyet a rendek szives éljenzésekkel üdvezlének, utóbb azokat jutalmazó meg a királyné, kik e hő kívánságának létesítésében legtöbb buzgalmat fejtettek ki. A nádor és az országbíró gyöngyökkel ékesített arczképét, az esztergomi s kalocsai érsekek s az egri püspök drága kereszteket, mások más ajándékokat, czímeket, hivatalokat, titkos tanácsosi rangot stb. nyertek tőle hálája zálogául. A titkos tanácsosok kinevezését, mint említők, maga a nemzet is kívánta volt a királynétól. E méltóságra a már elébb kinevezett prímás, nádor s országbíró mellé még a következők emeltettek: herczeg Eszterházy Antal, gr. Eszterházy János, Berényi Tamás, Batthyány Adám, Csáky Miklós nagyváradi püspök, gr. Szirmay Tamás, Erdődy László és Lajos, Barkóczy Ferencz, Balassa Pál, Zichy Imre és Serényi Farkas. Tábornagyokká: Eszterházy József országbíró, Károlyi Sándor és Csáky György: altábornagy okká: Koháry Antal, Gillányi János, Baranyay János és Festetics József; tábornokokká: Forgách Ferencz és b. Andrássy Péter neveztettek.

A rendek határozatait a hadsereg kiállítása iránt az udv. conferenczia, melyen a királyné s az új kormánytárs jelenlétében a német miniszterek mellett, a magyar urak közöl a nádor, a prímás, a kancellár, az országbíró, a magy. kamara elnöke és Koller tanácsos vőnek részt, szept. 21-kén vette tanácskozás alá. A rendek ajánlata abból állott, hogy tizenhárom gyalog ezred, számszerűit 30,000 fegyveres állíttassák ki, a ^nemesség pedig személyesen keljen föl; akik kor, betegség vagy hivatal által gátoltatnak, magok helyett egy lovast állítsanak; a nemesi személyes felkelés mellett az 5405 kapuszám után egy-ogy lovas állíttassék, kiket szinte a nemesség fog tartani. A 30,000 gyalog egy évi tartására számított 2.429,759 ft a hadi adóból lesz kiállítandó.

A kancellár akként vélekedék, hogy ezen egész 30

ezernyi hadsereg rögtöni kiállítása az egész hadi adót kimé- 1741.
rítené, s nem lenne aztán miből fizetni a rendes katonaságot; de különben is e hadszám kiállítása és felszerelése huzamosb időt igényel, holott épen a segély gyorsaságára kell a fő súlyt fektetni: egyelőre csak az említett gyalog hadnak fele volna kiállítandó. Az országbíró azonban, mondván, hogy a vasat addig kell verni, míg tüzes, az egészet kiállíttatni javasolja, a rendes had tartására szükséges költséget máshonnan kívánván előteremteni.

E rövid vita után végzéssé lett, hogy ő felsége az egész 30 ezret elfogadja; de a mi tögtön kiállítható, mind gyalog, mind lovas, mindjárt az ellenség elébe vezettessék. E végett a lovasság a közelebb fekvő megyékből három hét alatt készen legyen. A vezéreket ő felsége fogja kinevezni.

Ezen értelemben küldetett le aztán a rendekhez a leirat is, melynek vége ekkép szól: „Ő felségében a rendek s a többi országlakosok ezután is legkegyelmesebb asszonyukat s királynéjokat fogják bírni, ki őket az országgyűlés folytában többször tett ígéretei szerint nem csak minden jogaik és szabadságaikban megtartandja, hanem iránt ok egyenként s együttvéve királyi kegyelmével s kegyességével őszintén hajlandó marad[1]).

Három nap múlva leérkezett s felolvastatott valahára az oly rég várt második kir. leirat is a nemzeti kívánatokra, leirat a klva' mely azonban új, minden eddiginél hevesebb vihart támasztott az országgyűlésen. A nádor és a kir. személynök a felolvasás után mindenkép ügyekeztek meggyőzni az ország rendéit, hogy e leirat újabb bizonyítványa a királyné kegyelmének; de a rendek avval, azon híresztelések után, melyeket arról Grassalkovics és mások elébb oly értelemben terjesztettek vala, hogy a királyné általában mindent megadott, koránt som voltak megelégedve. ‚Miként történhetett, — kiáltozák többen közölök, — hogy miután a királyné néhá-

[1]) A csász. államlevéltárból.

mt. nyak előtt akként nyilatkozott, hogy az ország rendelnek minden kívánatait teljesítette, a leiratban alig találnak valami kedvezőt?‘ Csoportosan a kancellárhoz, majd a személynőkhöz ménének tehát, s éles szavakban hányák vala szemökre, hogy e csalatkozásnak csak ők az okai. Okolicsányi János indítványára utóbb nagy zajjal végzést alkotának, hogy a királynéhoz egy harmadik felirat intéztessék; s míg a nemzet kívánatai nem teljesíttotnek, a nemesi felkelésről addig tanácskozni sem fognak.

Még inkább felháborodának a kedélyek, midőn szept. 29-kén a főrendek nagy része is hozzájok csatlakozott s ifj. Eszterházy Imre, nyitrai püspök nyíltan kimondá, miképen néhány pontra nézve bizonyos tudomása van, hogy a királyné egészen mást határozott, mint a mi a leiratban foglaltatik: ennek szerkezeténél tehát csalásnak kellett történni. Ugyanezt ismétlik a rendeknél Balogh János, Pozsony —, Okolicsányi Zemplén —, és Csúzy Gáspár, Veszprém megyék követei. Es hasztalan meríti ki minden ékesszólását Grassalkovics személynök, hogy a rendeket *egy* újabb feliratról lebeszélje; hasztalan jelenti ki. félelmét a nádor is, hogy a királyné a rendek ezen eljárását felette rósz néven vehetné, miért ő a felirat benyújtását nem is vállalja magára; hasztalan lép közbe maga a rendek által leginkább kedvelt országbíró is.
Végzéseknél a rendek állhatatosan megmaradván, a kívánataiknál elkészítették s határozattá emelték, hogy azt, ha a nádor aláírni s átnyújtani nem akarja, ők maguk egész testületben viszik a királynéhoz, tudván, hogy ennek határozata a kancellárián megmásíttatott. Sinzendorf miniszter Baloghot a szabad szóért magához is hívatá; s híre kezd vala járni, miképen a miniszterek úgy vélekednek, hogy a jelen körülmények közt nem lehetne jobbat tenni, mint ha, a többiek megfélemlítése végett, a három-négy szabadabb szájú követnek feje leüttetnék. De mind ez nem ijeszti meg, sőt még hevesebb ingerültségre, gyulasztja a rendeket. Határo-

zatuk októb. 4-kén végre a felső tábla által elfogadtatván, a felirat a nádor által csakugyan benyujtatik. És kitartásuk ez úttal nem is maradt jutalmazatlan.

Az udvari conferenczia, mely ismét a királyné s férje előtt tartott, a magyar urak közöl csak Batthyány kancellár és Koller tanácsos részvétével, mindjárt más nap tanácskozás tárgyául vette a feliratot. ‚Minthogy a szept. 22-kén a sérelmek s kívánatokra keltresolutio — úgymond a conferentia jegyzőkönyve — az ország rendéit nem elégítette ki, sőt köztök a múlt napokban nagy izgatottság észleltetett: a jelen veszélyes időviszonyok tekintetéből tehát, tanácsos lévén, hogy a rendek teljesen megvigasztalva s mennél elébb térjenek haza s állítsák ki az insurrectiót, ő felsége még a következőket engedményezte.

A hadi biztosokat és pénztárnokokat ő felsége magyarokból is nevezendi ki. (Mihez a királyné saját kezével latinul még ezt írta a jegyzőkönyv szélére: „e végett tehát az alkalmas egyéniségek már jelentkezhetnek is“[1])

A magyar kamara a maga egész törvényes hatáskörében fog működni, s mind az, mi a magy. kir. kincstárt illeti, tehát a só- és bányaügyek is alatta lesznek. A sóárból elengedett 15 kr. mázsánként a főtt sóra is kiterjesztetik. A sószállító fuvarosok a fuvarra katonai executióval nem fognak kényszeríttetni, hanem kellőleg fizettetni. A marhaszállítás Buccari kikötőn át, miként az 1715. 117. t. cz. rendeli, szabadon történtik.

A nádori adományozások, ha azokat a nádor egy év alatt nem jelentené is fel, érvényesek maradnak. Ő felsége a maga kettős pecsétjét, a prímásnak is átadja a kir. privilégiumok megpecsételésére; a prímást tehát ebben is régi jogába helyezi vissza.

Kraszna, Közép-Szolnok és Kővár megyék egészen, Zaránd pedig a politikai igazgatásra s törvénykezésre nézve az országba mennél elébb vissza fog kebleztetni. A Tisza- s Maros-vidéki katonai helyek visszakeblezése együtt fog tár-

gyaltatni a határőrvidék szabályozásával az e végett kikül-dendő bizottság által, melybe a rendek már e gyűlésben ne-vezhetnek tagokat. Ő felsége viszont e czélra azon vidékek főispánjait bízandja meg..

Ezeken felül még több sérelmi pontokra is, minők, például: a kegyuraság, a királyi adományozás, az országos concursus, a neoacquisticai ügy, a báni hatáskör stb. kegyel-mes resolutiókat adott a királyné *).

AÉs most már örömmel láttak a rendek is a megajánlott ren(je8 katonaság s a nemzeti felkelés szabályozásának kidol-gozásához. Mivel az adóösszeg az előleg megajánlott 30 ezer katona tartására elégségesnek nem találtatott, az adó fel-emelését pedig az elmúlt török háború terhei és számos ter-mészeti csapások által kimerített nép ínsége nem engedte meg: e katonaság, a királyné megegyezésével, 21,622 főre szállíttatott, s hat új ezredbe osztatott, melyekkel az ország rendes gyalogsága, arégiebb Pálfy-, Vetésy- és Gyulay-féle ezredeket odaszámítva, kilencz, három zászlóaljas ezredre emelkednék. A had élelmezésére minden nádori kaputól 16 mérő búza s 30 mérő zab lőn megajánlva. Míg azonban ezek s a nemesi fölkelésre vonatkozó szabályok tárgyaltattak, s közben-közben a királyi leiratok nyomán a törvényczikke-lyek is szerkesztetni kezdetének, a papi tizedek kérdése fe-lett súlyos viszály támadt az egyházi s világi rendek között. A világiak azt kívánták, hogy miután a papság bandériumo-kat jelenleg már nem állít, a tizedek tizede, mi hajdan e czélra vala fordítandó, a nemesi fölkelés költségeinek pótlá-sára szolgáljon; mivel pedig a papság ebben megegyezni vo-nakodott, azt a törvények szerint bandériumok állítására kívánták szoríttatni. A papság ellenben a többi nemességgel egyenlő módon akart részesülni a felkelés terheiben, s a tize-dek tizede miatt ostromoltatván, kijelenté, hogy azt inkább

[1]) A csász. államlevéltárból.

a különben is túlterhelt királyné rendelkezésére bocsátja. A viszályt végre is csak a bíróul felkért királyné intézte el, mint előre látható vala, a papság azon nyilatkozata szerint mondván ki ítéletét, hogy a kérdés feletti törvényes végzés máskorra hagyatván, a tizedek tizede ez alkalommal a kincstárba folyjon.

Az országgyűlés ekként októb. 29-kén végre befejeztetett. Az ország rendei ezen napon ismét valamennyien a várba mentek elbúcsúzni a királynétól s átvenni a szentesített törvényeket. Miután a kancellár a királynénak a nemzet iránti anyai indulatáról, nemzeti nyelven, hosszabban szólott, maga a királyné latin beszéddel zárta be az országgyűlést s nyújtotta át a nádornak a szentesített törvényeket. A nemzet nevében, a beteg prímás helyett, Erdődy Antal egri püspök egy meleg beszédben adott kifejezést a minden áldozatra kész szeretetnek s ragaszkodásnak királynéja iránt; minek végével az ország rendei, kivált a fiatalabbak, ismét a „Vitam et sangvinem — életünket és vérünket!“ felkiáltásokkal oszlottak szét, hogy a nagyszerű nemzeti fegyverkezésre siessenek.

De mielőtt e végett Pozsonyból távoznának, még egy vegyes ülésben gyűltek össze, hogy meghallgassak az új törvényczikkelyeket. Ezek közt találjuk ama nagy fontosságéi pontokat, melyeket a királyné még a koronázat előtt megerősített s melyekben fogadja: hogy a nemesség sarkalatos jogait, szabadságait s kiváltságait sértetlenül fentartandja, a nádori hivatal betöltésére, valahányszor megürül, egy év lefolyta alatt, országgyűlést hirdetend; a nádori, báni s prímási méltóságokat régi törvényes hatóságaik gyakorlatában meg nem rövidíti; mind ezen s mind a többi méltóságok s hivatalokra egyedül benszülötteket mozdítaná elő; az ország ügyeit kizárólag magyarok által tárgyaltatja, s azokban is, mik alkotmányilag legfőbb királyi rendelkezésére hagyvák, a prímás, nádor, bán s más egyházi s világi urak tanácsával élend; a helytartótanácsot s a kir. udvari

kancelláriát törvényes hatóságukban fentartja s nem engedi, hogy azok más kormányszékektől legkevesbbé is függőkké tétessenek; hasonló függetlenséget biztosít a m. udv. kamarának is oly módon, hogy a bánya-, só- s összes magyar kincstárügyben csak ezen kamara rendelkezzék. Az ország épségét illetőleg: Kraszna, Közép-Szolnok, Kővár és Zaránd megyéket —, hasonlókép a bács-bodrogi, csongrádi, aradi, Csanádi katonai helyeket, s nem különben a temesi, szerémségi s alsó-tótországi kerületeket, mihelyt békésebb idő álland be, az ország testébe visszakeblezendi s alkotmányos hatóságok alá helyezendi. De ezeken kívül is több figyelemre méltó czikkelyt foglal még magában a törvénykönyv. Ilyenek például: hogy a kir. kincslet birtokperei, az új szerzemény! területen is, a rendes törvényszékek útján láttassanak el; hogy ama rendkívüli intézkedés, mely szerint a király a legközelebb lakó urak s megyék hozzájárultával rendkívüli gyűlést, concursust, hirdethet, csak azon esetekre szorítkozzék, midőn az ország hirtelen megtámadtatván, országgyűlés tartására nincsen ido. A névtelen feladásoknak hely nem adatik; hanem ha a kir. ügyigazgató valakit más vádjára perbe fog, az idézéskor a feladót is köteles a vádlottnak megnevezni. A várak parancsnokai a polgári személyek fölött semminemű hatóságot bitorolni, adót, vámot szedni, halálozások esetében a hagyatékot lefoglalni ne merészkedjenek. a hadi adó, mely 1715 óta német hadi biztosok által szedetett, mihelyt a háború megszűnik, nemzeti kezelés alá adassék; addig is hadi biztosokká s adószedőkké magyarok neveztessenek, kik a zsoldosok fogadásával is megbízandók. A morva garasnak az országban teljes értékű folyama legyen; de magyar kis pénzt is elégséges mennyiségben veressen ő felsége. Megismervén az országnak magas háza iránt tett hűséges szolgálatait, fogadja ő felsége, hogy a sürgető szükség eseteit kivéve, az országot idegen zsoldosok szállásolásával nem fogja terhelni. A kiállított telek-katonaság a hadi adóból szereltessék fel

s díjaztassék; törzstisztejeit ő felsége —, a többieket, a kapitányoktól lefelé, az illető vármegyék nevezzék ki stb. [1]).

II.

Az országgyűlést nagyszerű fegyverkezés követte országszerte. Néhány hét alatt a három régivel együtt kilencz gyalog és tizenegy huszárezred teljesen felszerelve s lehetőleg begyakorolva is készen álla, amazok mindenike három ezer, emezeké ezer kétszáz főnyi állománynyal. Az új gyalogság ezredeseivé Bethlen Farkas és Forgách Ignácz grófok, Andrássy, Újváry s Haller Samu bárók és Szirmay Tamás —, a lovasság tábornokaivá gr. Eszterházy Ferencz és herczeg Eszterházy Antal, ezredeseivé Eszterházy Miklós és itj. József, Forgách Ferencz, Benyovszky Pál és Petrás Erneszt neveztettek ki. Egyes urak, mint Eszterházy Antal herczeg, Batthyány Károly, Patacics Gábor kalocsai érsek, Beleznay János, Kálnoky Antal stb. saját költségeiken állítottak fel szép lovas csapatokat. A nemesi fölkelést, melyből tizenhat ezer vitéz gyűlt a zászlók alá, a két dunai kerületben Eszterházy Ferencz és József, a két tiszaiban Károlyi Sándor és Csáky György grófok szervezték. Ezekhez járult Erdélyből hat, Horvát és Tótországból összesen tizenhárom ezer ember, úgyhogy a tavaszszal, a magyar korona területéről összesen mintegy nyolczvanezer fegyveres állott a zászlók alatt, teli harczvágygyal, a királyné jogainak, örökségének védelmére.

Mária Terézia, ígérete szerint, a gyűlés után is Pozsonyban maradván, a prímási palotába költözött le a várból téli szállásra. De miután Bécs ostromától, mi az ország-

[1]) Kolinovich: Nova Hungariae Periódus. Budáé 1790. Torkos: Diarium Comitior. 1741. Schwandtnernál: II, 533. kövv. Podhradszky: Hungaror. de aug. domo Austriaca Benemerita Budae 1859. És más országgyűlési iromány ok. Kovács: Magyar Krónika 148. köv. Corp.. Jur. Hung II, 189.

mi gyűlés végén majdnem bizonyosnak látszék, tartania többé nem kellett, deczemb. 11-kén visszament Bécsbe. Bár azonban fővárosa megmenekült is a veszélytől, ügyei még ekkoron nem fordultak jobbra. II. Fridrik, porosz király, ki Sléziát elfoglalva tartá, lord Hynford angol követ buzgó működései következtében, októb. 9-kén Kis-Schellendorfban kötött ugyan Neiperg tábornagygyal egy szerződést, mely szerint Slézia egy része, a többi ellenségek ellen nyújtandó segélyért, neki átengedendő volna; de e szerződést a királyné, bízva a nem sokára síkra szállandó magyar hadakban, megerősíteni vonakodék. Magának Fridriknek is csak azon esetben vala szándoka azt véglegesnek tekinteni, ha a királyné fegyvereit a bajorok, francziák és szászok ellen szerencse kisérné; miért is ideiglen a cseh határszéleken állíta fel egy szemlélő hadtestet.

Nagyobb volt a veszély a bajor, franczia és szász szövetségesek részéről. Károly-Albert, bajor fejedelem, miután Belleisle tábornagy 25 ezernyi franczia seregétől támogatva, Linczet, mint említők, s a felső-ausztriai rendeket hódolatra kényszerítette, azok javait pedig, kik e végett előtte meg nem jelentek, lefoglalta; és miután, Alsó-Ausztriába is betörvén, a mölki és gottweihi monostorokat megsarczolta, Meuternt és St. Pöltent hadaival megrakta, s egyes csapatait majdnem Bécsig portyáztatta vala: november elején hirtelen Csehország felé fordula, s Prágát, melyet egy szövetséges szász had már októb. vége felé vívni kezdett, noveínb. 26-án megvette. A cseh rendeket egyátaljában nem lelkesítő azon szellem, mely a magyar nemességet épen e napokban gyülekezteté a királyné zászlai alá. Négy száznál több egyházi s világi úr, köztök a korona több főhivatalnokai: Kinszky, Wrbna, Kolowrat, Gallas, Sternberg, Chotek s több más urak és egyéb rendek azonnal hódoltak Károly-Albertnek s őt királyukká kiáltották.

. Ugyanazon időben egy spanyol had, mely Toscanát már elfoglalta, a nápolyiakkal egyesülve, Lombardia ellen indula.

Más részről egy franczia hadtest szintén Lombardia felé tart. vala; egyéb franczia hadak pedig Németországba hatoltak, Hannovert s mind azon fejedelmeket fenyegetvén, kik Mária Teréziának segedelmet nyújtani akarnának. És mind ezek felett a német választó fejedelmek, Francziaországtól megnyeretve, Károly-Albertét január 24-kén (1742) Franfurtban császárrá választották. Az osztrák fejedelmi ház hatalma veszve látszék lenni: a franczia és frankfurti lapok oly czikkelyeket köziének, melyekben e háznak a német birodalomból! kirekesztése, monarchiájának felosztása tárgyal taték.

De a veszedelem csak addig vala fenyegető, míg a magyarok, s az ezek példájára már szintén fellelkesült osztrákok, stájerek és karanténok hadaikat ki nem állították. Mire VII Károly febr. 12-kén császárrá koronáztatott, az állapotokban nagy fordulat álla be. Mihelyt a magyar hadak egy része felkészült s Pálfy Károly és Nádasdy Ferencz tábornokok alatt a Khevenhüller fővezérlete alatt lévő osztrák sereghez csatlakozott, ez azonnal megkezdő hadi munkálatait. A bajor-franczia szövetséges hadak az Ens folyamon kevés napok alatt túlüzettek; Lincz, melyet tiz ezer franczia tart vala megszállva, január 24-kén, s két nap múlva Passau is, feladásra kényszeríttetik; hadaink Bajorországba törnek, Ensburgot, Braunaut, Burghaust, Landshutot, Wasserburgot megveszik; Mentzel, a horvátpandúrokból álló portyázó haddal febr. 13-kán magát Bajország fővárosát, Münchent is elfoglalja. VII Károly császár számiizötté lesz saját országából, melyet a győzők nagy sarczokkal terhelnek, Mentzel és Trenk pandúrjai dúlnak s fosztogatnak.

Alig azonban a magyar-osztrák hadak ily szerencsével lobogtatták Mária Terézia zászlait Bajorországban, a porosz Fridrik is megint fegyvert ragadt. Felette rósz néven vévén, hogy a királyné a schellendorfi egyezkedést megerősíteni késlekedik: őt szövetségesei előtt gyanúba ejtendő, a szerződést, kikötés ellenére, nyilvánossá tette, s Károly-Alberttel szövetségre lépett, mely szerint őt Csehország és Ausztria

birtokába segíteni Ígérkezett, magának viszont Sléziát biztosíttatta. Hadai 1742 elején Morvába törtek, Olmützet, Glatzot, Nikolsburgot, Gödinget elfoglalták, s míg egyes csapatai a magyar határszéleken portyázának, a többiek, szász hadakkal egyesülve, Brünnt kezdék vívni.

E vész-hírekre a bécsi hadi tanács a Bajorországban lévő hadak nagyobb részét Csehországba utasitá; Lothringeni Károlyt pedig, a királyné sógorát, kivel aztán Lobkovitz hadteste s Nádasdy, Festetics, Gillányi és Baranyai tábornokok alatt több magyar ezred is egyesült, a poroszok ellen Morvába küldé. Fridrik király ennél fogva felhagyott Brünn ostromával s Csehországba, Czaslau mellé vonult. De bár útjában utóhadai a huszároktól tetemes kárt szenvedtek, Károly herczeget mégis, ki egész hadával utána eredt, máj. 17-kén egy véres ütközetben megverte.

Nem sokára azonban újabb forduló pontra jutottak Terézia ügyei. Fridrik, részint mivel kincstára kimerült, lord Hynford angol követ pedig mellette szünet nélkül a békén működék; részint mivel tudomására jutott, hogy Fleury franczia miniszter Bécsben titkos alkudozást kezdett, s a sz. pétervári udvarnál is ellene működik, — győzedolme daczára is békére hajóit. Követével lord Hynford, ki e végre a bécsi udvartól meghatalmazással vala ellátva, már jun. 11-kén megegyezett az előleges föltételekben; és miután ezekhez Szászország is hozzá csatlakozott, julius 20-án Berlinben a béke véglegesen is megköttetett. Mária Terézia e szerint, bár nehéz szívvel, egész Sléziát és a glatzi grófságot átengedte a porosz királynak; egyedül a tescheni herczegséget, Troppau városát, az Oppán inneni kerületet s a heresdorfi uradalmat tartván meg a maga számára. Fridrik viszont kötelezte magát, hogy a királyné ellenségeitől minden segedelmet megvon; a kathol. vallást Sléziában jelen állapotában tartja fenn, s átveszi azon államadósságot is, melyet VI Károly császár 1735-ben e tartomány jövedelmeivel biztosított.

A bécsi udvar e legveszélyesebb ellenségétől megszabadulván, azonnal minden erejét a még Csehországban lévő franczia-bajor szövetségesek ellen fordította. E végett Eszterházy József országbíró már a poroszszal tartott békealkudozások végszakában, jul. 13-kán, válaszolva a királynénak, hozzá intézett bizodalmas levelére azt tanácsolja, hogy miután igen kívánatos, miszerint az eddierelé már tűzhöz szokott magyar insurrectio a jövőben is fegyver alatt maradjon, nnek kieszközlése végett országgyűlés helyett, mire most idő nincs, csak a több e végre meghívandó hazafiak által szaporítandó helytartótanácsban tárgyaltassa az ügyet. Meghívatni javasolja a kalocsai érseket, a personalist négy kir. táblai ülnökkel, Bcrényi Tamás, Károlyi Sándor, Szirmay Tamás grófokat és főispánokat, gr. Barkóczy vál. püspököt i s szepesi prépostot. Javasolja végül, hogy e tanácskozás idején, ha csak vagy három napra, maga a királyné is lejőne Pozsonyba[1]).

A tanács annál inkább tetszők Mária Teréziának, minthogy az insurrectio együtt tartására valóban nagy volt a szükség. Ő tehát aug. 27-kén költ levelében ez iránt fél is szólította Pálfy nádort. A nádor e végett már harmad napon tanácsba gyüjté a Pozsonyban jelen lévő prímást, országbírót, főlovász- és tárnok-mostereket, báró Grassalkovics Antal kamaraelnököt, Erdőcly Györgyöt és Balassa Pált, s aug. 3O-ról akként válaszolt a királynénak, hogy magok is .átlátják, miképen alig, sőt alig sem lehet veszély nélkül haza bocsátani az insurrectiot s portai katonaságot; ezt azonban csak az országgyűlés rendelhetné meg törvényesen. A királyné, miként írá, kész ugyan arra, hogy az insurrectionalis had is a kincstárból díjaztassék az első év letelte után; de ezen Ígéret koránt sem lesz elégséges a megfáradt hadat még egy évig a táborban együtt tartani.

Minthogy az országgyűlést, mely erre nézve intézked-

[1]) A kancellária levéltárából.

hetnék, most egybehívni lehetetlen, itt csak úgy lehet a dolgon segíteni, ha a királyné a megyékhez s egyes fő urakhoz leveleket irat, melyekben előadja, hogy ha az insurrectionalis katonaság most szétoszlanék, könnyen mogeshetik, hogy a még mindig számos és erős ellenség győzedelmeskedik, mikor aztán a jövő roszabb lenne a múltnál s még Magyarország is veszélynek tétetnék ki. Kérje tehát ő felsége a megyéket, hogy ezek legalább a helyettesítő s a porták után kiállított lovasságot még egy évig hagyják a kincstár költségén a táborban. írasson ezen kívül ő felsége a kerületi főkapitányoknak is, hogy a sereget is táborban maradásra buzdítsák. E javaslatokat s tanácsokat, a szept. 2-kán tartott udvari tanács egészben elfogadván, a levelek azonnal szétküldettek[1]).

Ugyanazon időben, mialatt e tanácskozások folytak veresége. Károly herczeg Lobkovitz tábornagygyal egyesülve, s újabb magyar hadakkal erősödve, Belleisle marsalt hamar Prágába szorítá s ott ostromlani is kezdé. A szorongatottnak segedelmére Harcourt és Maillebois újabb franczia hadakkal indultak meg a Rajna mellől; de a lothringeni herczeg az ostromot ekkor zárlattá változtatván, hadai nagyobb részével ellenökbe veté magát s minden ügyekezetöket meghiúsította. A Prágába zárt francziák azonban, minthogy minden kitörési kísérleteik visszaverettek, mind nagyobb éhséget kezdének szenvedni. Belleisle örömest kivonult volna már egész Csehországból; de ebbeli ajánlatainak a királyné vezérei csak oly súlyos feltételek alatt hajiénak helyt adni, hogy azokat nem fogadhatta el. Éhségtől kényszerítve, végre egy sötét téli éjen, mintegy 15 ezerre olvadt seregével Prágát odahagyta; de éhség, hideg s az utána eredt magyar huszárság által megtizedelve érkezhetett csak Égerbe, honnan aztán a Bajorországban lévő Broglie herczeg seregével még is összeköttetésbe tette magát.

[1]) A csász. államlevéltárból.

Csehország az ellenségtől nem sokára egészen megsza- 1743
badult, s Mária Terézia május 12-kén, 1743-ban, magát Prágában ünnepélyesen megkoronáztatá, mely alkalommal az elébb elpártolt urak legtöbbjeit ismét kegyelmébe fogadta. Károly herczeg s vele Khevenhüller, Nádasdy s több magyar tábornokok seregeikkel ekkoron már ismét bajor földön valának, melyet a múlt évben Khevenhüller kivonulta után a császár mindjárt visszavett volt. Seregeink máj. 9-kén Braunau mellett egy bajor hadtestet megvertek s majdnem egészen megsemmíttettek; minek következtében Broglie tábornok is kivonult a franczia hadakkal. Landaut Daun —, Burghausent, Ottingent, Mühldorfot Nádasdy vette meg. VII Károly székvárosából másodszor is kivonulni kénytelen, Augsburgba, majd Frankfurtba menekült. München a mieinknek ismét megnyitá kapuit. Seckendorf, a császár tábornoka, ugyanaz, ki VI Károly császár alatt a törökök ellen oly szerencsétlenül vezérkedett, s börtönéből megszabadulván, bajor szolgálatba állott, — hogy a bajor sereg romjaival bontatlanul Sváborság széleire vonulhasson, június 27-kén egész Bajorországot szerződésileg átadta a királyné vezéreinek. Az ország render , a császár ellenmondása daczára, Mária Teréziának hűséget esküdtek; a kormány osztrákok kezébe adatott, utóbb Batthyány Károly, horvát bán neveztetett ki főkormányzóvá.

E közben a királyné szövetségesei, a tengeri hatalmak is kiállították valahára az úgynevezett pragmatikai sereget. György angol király, annak élére állván, a Noillos vezérlete alatt lévő franczia hadat junius 27-kén Dettingennél megverte s a Rajnán átkergette. A győzedelem dicsőségében három magyar ezred is osztozott. Még többen voltak a magyarok közöl Lothringeni Károly seregében, ki Els isst fenyegeté; ezen évben mindazáltal ő, bár majdnem 80 ezer vitéz áll vala zászlai alatt, semmi jelentékenyebb hadmunkálatot nem vitt végbe, s korán téli szállásokra osztotta fel táborát. — Szerencsésen folyt ez évben a háború Olaszor-

ságban is, hol, miután az angol hajóhad a nápolyiakat közönyösségre kényszerítette; Viktor Amadé szárd király pedig a febr. 1-jén kötött szerződős szerint az osztrákhoz csatlakozott: — Traun tábornagy több magyar ezreddel s egy piemonti hadtesttel erősödve, a spanyol sereget február 18-kán Campo Santo mellett megvervén, az egész osztrák birtokból s Toscanából kiszorította. Egy újabb szerződés, mely szept. 13-kán Wormsban jött létre, s mely szerint Mária Terézia lombardiai birtokainak egy részét a s"árd királynak engedte át, ezt még szorosabban a. királynéhoz kapcsolta. És e szerint a hét ellenségből, kik 1741-ben a pragmatica sanctiót megtámadták, 1743 végén még csak kettő áll vala fegyverben a királyné ellen: a franczia és a bajor, s emez, mint említők, saját országából is száműzött, tehetetlenségre kárhoztatva.

A királyné, ügyeinek e kedvező állapotában, időt nyert orsz4ggyules'valahára Erdélyről is megemlékeznie, mely, bár eddig országgyűlést még nem tarthatott,szintén hűségesen vett részt a háború terheiben. A királyné tehát még 1743 vége felé közönséges országgyűlést hirdetett a tartomány három nemzetének. A tanácskozások eredménye kilencz törvényezikkben foglaltatik, melyek szerint a törvényekből mind az kitörűltetni s megsemmisíttetni rendeltetik, mi a töröktől való függésre s a fejedelem szabad választására vonatkozók. Ellenben a pragmatica sanctió, melyet a rendek már 1722-ben elfogadtak volt, újra megerősíttetik; a királyné férje, Ferencz nagyherczeg pedig kormánytársnak ismertetik. A királyné viszont megerősítette I Leopold 1690-ki okmányát s az ezen alapuló későbbi királyi határozatokat s a három törvényes nemzet minden jogait s kiváltságait, minden vallás-különbség nélkül; hozzá tévén, hogy az egyesült görög szertartásúak is a katholikusokkoz számítandók.

A rendek azonban oly szűkkeblűik valának, hogy e jogokat csak az ezen vallásfelekezetbeli papok és nemesekre kívánták kiterjesztetni, nehogy, mint mondják, e fejedelem-

ségnek a három törvényes nemzetiség rendszerén alapuló közjoga azáltal felforgattassék, lm az oláh nép negyedik egyenjogú nemzetül ismertetnék el. Egyébiránt a három nemzet egyessége. továbbra is fentartatik, úgy mindazáltal, hogy mind az, mi a szövetség esküformájában és feltételeiben a felségi jogokba ütköző, megsemmisíttettnek tekintessék. Hasonlókép eltöröltetik az is, mi a bevett négy vallás teljes jogegyenlőségével ellenkezett, minők például ama határozatok, melyek a róm. kath. püspök és káptalan helyreállítását, égy görög kathol. püspökség alapítását, a jezsuiták birtoklási jogát tilták. E határozat következtében a jezsuiták egykori birtokai: Bács, Jegenye, Bogártelke, Kajártó, Tiburcz és- Monostor a íiskalitások közöl kittörűltetvén, a szerzet törvényes birtokainak nyilváníttattak. Határoztatott végre, hogy a három nemzet végzései csak azután b'.rjanak törvény erejével, miután azokra az ünnepélyes királyi szentesítés leérkezett. A királyné e törvényeket 1744-ki auguszt. 7-kén erősítette meg. 1743,

De a háború zaja közt még egyebekre, különösen a protestáns hitfelekezetek vallási sérelmeinek orvoslására is kiterjedtek Mária Terézia gondjai. A két protctans hitfelekezet nem sokára az országgyűlés után, 1742-ki júniusban egy küldöttséget intézett vala Becsbe sérelmeik orvoslata végett. De ez a királyné elébe nem bocsáttatván, utóbb írásban folyamodott. ,Teszik ezt, úgy mond az irat — közösen, bár tiltatik nekik ekként benyújtani kérelmeiket. De e tilalom nem alapul semmi törvényen, s csak azért hozatott divatba, hogy panaszaik kevesbedjenek. Hosszan magyarázzák a törvényeket, hogy ezekben semmi sincs, a mi őket a közös folyamodástól eltiltaná. Ha ők közösen nem mondhatják el ezernyi panaszaikat: ezeket orvosolni sem lehet. A földes uraktól való félelem az egyeseket nem engedi panaszaikkal a trón elébe járulni, bár mi igazságtalanság történik is velők. Inkább tűrnek bármi nyomort, mintsem hogy újabb üldözéseknek tegyék ki magokat.

‚A közös megváltó Krisztus kínszenvedéseire kérik tehát ő felségét, hallgassa meg ezernyi bajaik panaszát s engedje őket közösen jutni trónjához.

E reményben addig is előadják sérelmeiket. Elszámlálván a törvényeket, melyek rólok intézkednek, s a jogokat, melyeket azok nekik biztosítanak, előadják, hogy azok ellenére vallásgyakorlatuknak nincs szabadsága; sok templomaik használatában gátoltatnak; lelkészeik egész kerületekből kizáratnak, így az Őrségben és Tótságban, *így* Szala megyében. Másutt a nép is eltiltatik a szomszéd község k templomaiba való járástól. A kik ezt még is koczkáztatják, ruháiktól megfosztatnak, sőt bebörtönöztetnek s megbirságoltatnak; ellenben erőszakkal is kényszeríttetnek látogatni a kath. templomokat, áttérni a kath. vallásra, vagy legalább gyakorolni ennek szertartásait. A czéhekből kizáratnak s kathol. esküformákra kényszeríttetnek. Másutt a házasságtól tiltatnak el, ha vallásukat meg nem változtatják; másutt, mivel azt nem tették, a vallásos temetéstől fosztatnak meg, tetemeik megégettéinek, vagy gyalázatos helyekre dobatnak. Iskoláikban is nagy korlátozásokat szenvednek. Vallá.-os könyveik elvétetnek; lelkészeik a foglyok s betegek látogatásában gátoltatnak. A városokban a polgári jogoktól egyedül vallások miatt megfosztatnak; a hivatalokból kizáratnak. Mind ezt s több mást próbákkal bizonyíthatják, de felnek hosszúak lenni.

E bajok forrása az, hogy bár ügyöket a törvény ő f l-ségének tartotta fen, midőn még is hozzá folyamodnak, onnan a helytartótanácshoz, ettől a megyékhez, városokhoz vagy a földes urakhoz utasíttatnak, s így folyamodásuk legtöbb esetben magához sérelmük szerzőjéhez kerül. Tudják ők, hogy ő felsége nem érhet reá maga megvizsgálni minden egyes panaszaikat. Kérik mindazáltal, vegye őket pártfogása alá s rendelje a következőket.

Hogy a kormányszékekhez, a megyékben s városokban a katholikusokkal egyenlően bocsáttassanak a hivatalokba.

2. Vallásukkal ellenkező esküformára ne kényszeríttessenek.

3. A követ- és tiszt választásoknál a megyékben s városokban szavazatuk egyenlően érvényes legyen a katholikusokéval.

4. Egyedül saját egyházi elöljáróiktól függjenek, a kath. sz. székeknek ne legyen fölöttök semmi hatalma, ügydik ezek elébe ne adassanak.

5. Bírt templomaikat tartozni vagy újakat lelkészlakokkal és iskolákkal együtt építeni teljes szabadságuk legyen. Az evang. vallásit urak jószágaikon mindenütt tarthassanak imaházakat, s azokat mindenki látogathassa. Vallása gyakorlatában senki se gátoltassék.

6. Az evang. vallásra térők mint apostaták ne üldözhessenek.

7. Legalább az 1715: 30-dik t. ez. megalkotása előtt elvett templomaik visszaadassanak.

8. Lelkészeik hivatalos eljárások miatt a városokból ki ne tiltassanak. Iskoláikban szabadon taníthassanak.

9. Az evang. vallású mesteremberek, ha idegenek is, a városokból ki ne zárassanak.

10. Végre szűnjék meg teljesen személyeik, templomaik s iskoláik üldöztetése.

Ha ezek ellenére még is sérelmeket szenvednének, ő felsége, midőn ezek miatt hozzá folyamodnak, ne utasítsa őket a helytartótanácshoz, melytől soha semmi orvoslatot nem várnak, hanem tárgyaltassa ügyeiket udvari tanácsa által; s ha valamiben vizsgálat szükségeltetnék, tétesse azt egyenlő számú kiküldöttek által mind a két felekezetből, kik aztán szintén az udvari tanácshoz tegyenek jelentést. Ez küldje a végrehajtandó végzéseket is egyenesen az illető község elöljáróihoz. Csak így remélhetik a törvények megtartását s végrehajtását, mi iránt minden reményüket, csak ő felségébe helyezik?

A magyar kancellária e folyamodásra is azon véleményt

terjesztő föl, hogy mivel közösen történt, figyelembe se vétessék s válasz nélkül hagyassák. Az udvari conferentia azonban a létező körülmények közt, midőn a protestánsok is egyenlő hűséggel ontják a trónért vérüket, nem tartá tanácsosnak elfogadni a kancellária véleményét. „0 felsége, mondá az udv. tanács, protestáns alattvalóinak is közös anyja; hallgassa meg tehát őket s küldjön ügyökben egy körlevelet az országba. S jelentse ki ebben, hogy a protestánsok alapos kérelmeit teljesíteni akarja, s egyes külön benyújtandó sérelmeiket orvosolni fogja. E körlevelek, a protestánsok megnyugtatása végett ő felsége aláírásával egyenesen a megyékhez volnának küldendők.

Javasolja továbbá az udvari tanács, hogy a protestánsok panaszait ezentúl is ne az egy püspök elnöklete alatt összeülő vallási bizottság intézze el; hanem a helytartótanács világi tagjai bízassanak meg azok elintézésével. E tanácsnak az is meghagyandó lészen, hogy a magán néven benyújtandó panaszok orvoslatának ezentúl semmi gátot ne vessen, hanem azokat véleményével együtt mindjárt küldje fel ő felségéhez. Az eskü iránt úgy vélekedik az udv. tanács, hogy a bírák, ügyvédek ezután is a törvényes esküforma szerint esküdjenek; de a városokban a szűz Mária s a szentek említése hagyassák el. Nehogy e miatt baj legyen a vármegyékben, mint volt Szabolcsban: a főispán vagy kit. biztos magán úton intessék meg, hogy kivált a főbb hivatalokra csak katholikusokat candidáljon. Ha azonban ezt tenni nem lehetséges s protestáns is választatnék meg, ki Máriára esküdni nem akar, azt dissimulálni, hallgatással mellőzni kellene.

Az apostasiák eseteiben már Károly király dállott a törvényes keresettől. Megírandó lenne tehát a helytartótanácsnak, hogy ebben ovatos legyen, 1731-en túl ne menjen, ha csak külön esetben nem érdemelne büntetést az apostata.

A Bazin, Kőszeg, Ruszt, Brezova, Miava, Bodrog-Keresztúr és Felső-Eőr protest, lakosainak tagadó választ adhat a kancellária, mert kérelmük, melyben a nyilvános isten-

tiszteletet kívánják helyreállíttatni, nem bír alappal, A mi a 1743 kamirális biztosnak 1737-ben Szakolczán kiadott rendeletét illeti, mely szerint a házi gazda vagy a családbeliek birság alatt köteleztettek a beteg protestánshoz meghívni a kathol. plébánost: ez visszaélés a hatalommal, melyet tűrni nem lehet. Súlyos a protestánsok azon panasza is, hogy külföldről hozott negyvennyolcz könyvök, bár a censurán Bécsben átestek, Magyarországban mind eddig visszatartatnak, a nélkül, hogy annak oka adatnék[1] ').

Valamint ezen vallásügyi intézkedésnek nem egyedül a királyné igazságérzetében, hanem, részint legalább, abban is keresendő indoka, hogy a királyné háláját is kívánta érezteti a protestánsokkal, kik ügyéért a katholikusokkal egyenlő buzgalmat tanúsítanak, egyszersmind pedig őket ezen igazságszolgáltatása által további áldozatok hozatalára is szándékozott lelkesíteni: úgy szinte ezen okok bírták őt arra is, hogy a Slavonia és Szerémség visszakeblezése iránt az 1741-ki országgyűlésen tett ígéretnek beváltására már most is tegyen némi lépéseket.

A bizottság, mely e visszakeblezés ügyének kidolgozására kiküldetett volt, ez évi april4-kén terjesztette fel munkálatát. A királyné ez ügyben már juh 16-kán tartatott, a magyar kanczellár részvétele mellett egy udvari tanácsot, melynek a dolog lényegére nézve az volt véleménye, hogy miután a visszakeblezés a múlt országgyűlésen törvényezikkelybe is igtattatott, azt végre is kell hajtani. Elébb mindazáltal pontosan meg kell határozni mi s mennyi terület szükséges a hadi kormánynak a határőri ezredek számára. Ha ez meg lesz határozva, akkor lehet aztán azon kérdést is megoldani: mily kárpótlást kapjanak a kincstártól azon birtokosak, kiknek földjei a katonai kerületekbe esnek?

Mária Teréziának azonban ez ügyben még egy mellék

[1]) Itt a hiányos okmány, mely a csász. államlevéltárban őriztetik, megszakad.

czélja is volt, mely nem kevesbbé tanúskodik országanyai indulatáról. A jobbágyok túlterheltetése iránt, melyet földesuraiktól s azok tisztviselőitől szenvednek, e vidékről számtalan panasz érkezett az udvarhoz. Mária Terézia tehát, midőn a tanács jegyzőkönyvét „Placet“-jével ellátta, saját kezével e sort írá annak szélére: „mindenek előtt azonban sürgetni kell, hogy a jobbágyok panaszai a földes urak s kamara-hivatalnokok ellen gyorsan megszüntettessenck“. Ez iránt ő már febr. 16-kán is adott egy rcsolutiót, melyben sürgeti, „hogy a jobbágyok panaszai földes urak s tisztjeik vagy bárki más ellen, ideiglenesen is komolyan orvosoltassanak s igazság szolgáltattassék . .. Ha mind ezen mellék sérelmeken segítve lesz, a pótalapot sem lesz nehéz feltalálni” [1]).

Midőn ezen béke-ügyek az udvarnál tárgyaltattak, ki-Ujal.jata>r<h1' PcdiS> m’ddn a királyné az erdélyi törvényeket aug. 7-én szentesítette, az örökösödési háború már ismét egy újabb fordulaton ment vala keresztül. Az 1743-diki szept 13-kán Wormsban, Ausztria, Anglia, Holland és Sardinia közt létrejött újabb szövetségre, melyhez pár hónap múlva Szászország is hozzácsatlakozott, s mely szerint Mária Teréziának a monarchia birtokállapota, apragmatica sanctió szerint, újonnan is biztosíttatott, — a franczia udvar, mely eddigelé csak mint VII Károly szövetségese vett részt a háborúban, márcz. 13-kán, 1744-ben, a szövetségesnek formaszerinti háborúüzenettel válaszolt. — „Az Isten Európa fentartására csodát mívelt, — mondá a királyné, midőn *e* hadüzenet tudtára esett, — megengedvén, hogy a franczják elbizakodott vakságukban háborút üzenjenek; én ezentúl nem állok egyedül, mint

[1]) „Dass aber vor allén gedrungen werde, geschwind die Ikschwarden von denen Unterthanen gégén die Dominos terrestres, und ihre Beamte odor wenn immer es sonsten ware provisorie ernstlieh abzuhelfen und Justiz zu leisten .... Werden allé Neben-Beschwíirden abgeholfen, solle der fundus suppletorius nicht sehwiir sein zu finden.“ Csász. államlevéitár.

főrészes, a harcztéren.“ A francziák Németalföldön kezdték »“· meg a hadjáratot, néhány várost elfoglalván. Lothringeni Károly viszont ugyanazon időben a Rajnán kelt át, hol Nádasdy s a magyar hadak hervadhatlan babért arattak. A folyamnál egy erős franczia sereg ellenző az átkelést; de Nádasdyazt még is szerencsésen végrehajtotta; majd a meggyőzhetetlennek tartott Lauterburg roppant védsáncait is hatalmába ejté, s a várat gazdag eleségtáraival együtt elfoglalta, Mária Terézia, e győzedelem hírét vévén, a nádorhoz irt levelében, melyet a megyékkel is közöltetnie kívánt, érzékeny szavakban fejezte ki háláját a vitéz nemzet iránt, mely, úgymond, reményeit, benno helyezett bizodalmát naponkint újabb bizonyítványokkal igazolja. „Tudja ön, mondá tovább, mily nagy volt szeretetem s bizodalmám eleitől fogva ezen nekem drága nemzet iránt; . . . nincs is semmi, mit én az ország iránt hálás szívvel tenni kész nem volnék“ [1]).

Lothringeni Károly, Elzászt nagy részben elfoglalván, A mármár azon reménynyel kecsegteti vala magát, hogy ősei birtokát, Lothringent is visszanyerendi a francziától. De ez másként vala megírva a végzet könyvében. II Fridrik, porosz király, attól tartván, nehogy a wormsi szövetség, Franeziaország legyőzése után, ellene forduljon, s ő is kénytelen legyen visszaerceszteni Sléziát, — máj. 22-kén a francziával és a bajorral megint szövetséget kötött, melyszerint egy titkos czikkely Csehország három hegyes kerületét, Sléziától az Elbáig, neki biztosító. Fridrik ezután kijelentvén, hogy a császárnak, országából lett elüzetését, mint választó-fejedelem, tétlenül tovább nem nézheti s védelmére fegyvert fogni kénytelen, egy nagy sereggel rögtön Csehországban termett, Prágát s vele együtt a tartomány nagy részét elfoglalta, inig egy más hada, szám szerint mintegy 20 ezerből álló, Slézia szélein Magyarországot fenyegette. E hadból Frigyes király egyszersmind nyílt leveleket is szóratott szét Magyar-

[1]) Schmidt: Palatini Hungar. 214.

ország felső vidékein, melyekben azon hitegetéssel szándékozott buzgalmában királynéja iránt moglanyhítani a magyar nemességet, hogy ő Magyarország iránt semmi ellenséges szándokkal nem viseltetik. [1])

A porosz király e békeszegése nem vala váratlan Mária Terézia előtt. Bár a szövetség a berlini s párisi udvarok közt egy ideig nagy titokban tartatott, annak némi híre még is hamar eljutott Bécsbe: s a királyné már marcz. 30-dikán újabban fegyverfogásra inti vala a vármegyéket. „Mind azon szerencsét, mely ügyeinket eddigelé támogatta, — irá e körlevelében — a minden jók kútfejének istennek, az ő véghetetlen gondviselése után pedig leginkább az ősi magyar vitézségnek tulajdonítjuk; ezt mi, valamint már elébb szivünk hálás elismerésével kijelentettük, úgy most is szünet nélkül, soha el nem halványulandó emlékezetben tartjuk. Mert miként csodálattal szemléié Enrópa, hogyan bizonyítja a nemzet életének s vérének készséges felajánlása s a hadseregek gyors kiállítása által szeretetét az anya, engedelmességét az úrné, hűségét a királyné iránt: úgy ezeknek emlékezetét nemcsak a jelenkor magasztalja, hanem, a magyar név örök dicsőségére, az évkönyvek a késő maradékra is átszállítandják. Ámbár pedig bízunk . . . Istenben, hogy a magunk és szövetségeseink seregei igaz ügyünk ellenségeit ezután is szerencsésen visszanyomandják; mivel azonban.. .tartani lehet, nehogy örökös tartományainkat s Magyarországot is megint közelebbről érje veszély:... ezt ismét fölfedezni akartuk előttetek, . .. hogy az ellenség visszaveréséről addig is, míg bővebb tudósításainkat veenditek, egymás közt tanácskozva, ... a haza javáról idején gondoskodjatok“ [2]).

vármegyéktől ezután oly választ vévén, hogy teljes készséggel támogatják szándokait, jul. 5-kén a véderő ké-

[1]) M. Terézia levele szept. 16-ról a magyar urakhoz. A csász. államlevéltárból.

[2]) Új magyar Muzeum 1853-ki folyam IV. fűz. 135. kövv.

szentartására inté őket, mert, úgymond, a veszély egyre növekedik. Mihelyt pedig hírét vette, hogy a porosz király valóban betört Csehországba, aug. 16-kán Pozsonyba menyén, magyar titkos tanácsosait, a prímást, nádort, kancellárt, Erdó'dy György kamaraelnököt, Erdődy Gábor egri püspököt, Eszterházy József országbírót, Eszterházy Ferencz, Nádasdy Lipót, Illésházy József és János grófokat, Esterházy nyitrai püspököt, Károlyi Peréhez tábornokot, Grassalkovich personalist, Balassiit és Koller tanácsost maga köré értekezletbe gyűjtötte. Ezen urak egy hangon kijelenték,, hogy bár az ország rendéitől nincs megbízásuk, miután a veszély közelsége sem országgyűlést, sem concursust nem. enged tartani, s a megyék már is kijelentették készségüket a királyné támogatására, semmi sem gátolja ő felségét, hogy újra közönséges felkelést hirdessen. A felszerelést vállalja el a királyné, az élelmezést, szénát, zabot szolgáltassák, adó fejében, a közelebb fekvő vármegyék.

A közönséges felkelés ekként elrendeltetvén, „most van megint ideje — írja Pálfy nádor aug. 23-kán a megyékhez intézett körlevelében, — hogy nemzetünkhöz oly különös szeretettel viseltető királynénkhoz, asszonyunkhoz és anyánkhoz véghetetlen hivségünket és viszont-szeretetünket bebizonyítsuk, a ki régi bizalmatlanság félretételével, első bizodalmától fogvást, reménységet hazánkben, nemzetünkben vetvén, . . . boldogulását is, isten után, nemzetünknek tulajdonítja, . . . nemzetünk mostani nagy hírében, nevében, mint édes anyánk, különösen gyönyörködik . .Fegyvert kiáltok tehát nagy dicsőségű édes hazámnak és nemzetemnek, úgy mint választott törvényes fővezére, főkapitánya, föláldozván felőre ezen alkalmatossággal is véremet s életemet, ennek felséges királynénknak ótalmára.“ S mivel, úgymond tovább, részletes fölkelés a veszély nagysága szerint nem elegendő, közönséges nemesi fölkelést hirdet, intvén egyszersmind a vármegyéket, hogy ezen kívül mindenik, a maga erejéhez képest, mennél számosabb lovas és gyalog katonaságot is állít-

son. Maga lesz mind ezeknek törvényes vezére, ha pedig ezt agg kora, erőtlensége nem engedné, a fővezérlet Eszterházy József országbírót s altábornagyot fogja illetni, ki alatt Eszterházy Ferencz, Károlyi Ferencz, Splényi Gábor, és Belleznay tábornokok veszik át a vezényletet [1]).

A meleg szózat megtette hatását. Az ország megint nagyszerű fegyverkezési zajjal telt meg. A nádor már szept. 6-kán írja, hogy egyedül Pozsony megye 900 embert állít ki, kik a hónap végén már mind táborban lesznek. Az országbíró pedig öt nappal elébb tudósít, hogy Vas megyében valamennyi úr és nemes fegyvert fogott. Szálában is egyhangúlag kikiáltatott a felkelés. Veszprémben, ez iránt 3-kán, Sopronyban 9-kén lesz közgyűlés. Az eredmény valószínűleg mindenütt hasonló lesz, mint Vasban, Szálában. Emitt 1200, Vasban 3000 kerül ki; a többiből legalább is ezer mindenütt. Nem kisebb a lelkesedés az ország egyéb vidékein: Komárom, Nógrád, B irs, Gömör, Szatmár, Arad, Tolna, Baranya, Bács, Somogy stb. már az insurrectió kihirdetése előtt is, a királyné júliusi felszólítására állítottak ki kisebb nagyobb csapatokat[2]). Az insurrectió kihirdetése pedig mindenütt lelkesedéssel fogadtatott, s nem sokára számos ezernyi felkelt sereg áll vala a morva határokon. „Apám Pálfy — így íra ekkor az ügyes királyné saját kezével a nádornak, ki, agg kora daczára, annyi buzgalmat fejt vala ki a nemzeti had felállításában, — Apám Pálfy, e lovat küldöm önnek, melyet hű alattvalóim leghívebbike méltó csak megölni. Vegye ön egyszersmind e .kardot is, melylyel engem ellenségeim ellen védjen; s fogadja e gyűrűt jó indulatom zálogául. Mária Terézia.“

Mihelyt pedig értesült, hogy a porosz király az insurrectió buzgalmának megcsökkentése végett nyílt leveleket

[1]) Csász. államlevéltár. Közli Új Magyar Muzeum is 185/2 folyam VII. füz. 259. köw.

[2]) A kanczellária levéltárából.

szórat szét az országban, Marviczból kelt szeptemb. 16-kán Eszterházy prímáshoz, a nyitrai püspökhöz, a nádorhoz s országbíróhoz, Grassalkovich personal ishoz, Nádasdy, Károlyi, Illésházy s Erdődy grófokhoz egyező tartalmú leveleket intézett, melyekben figyelmezteti őket, hogy a porosz királynak Marviczból kelt nyílt levele csak arra van számítva, hogy az oly dicséretes buzgalommal kiállított insurrectionalis had it babéraitól megfoszsza. E végett, miként ama nyílt levél mutatja, különféle fogásokhoz nyúl, mint már ő tenni szokta, a porosz király. E ravasz fogások meghiúsítása végett tehát a mellékletben híven előadja a tényállást, melyet leveleiben az ellenség elferdített. Buzdítja egyszersmind az urakat, hassanak oda, hogy a nemzet is felbuzdúlva kitartással folytassa eddigi lelkes áldozatait

És ebben nem is volt hiány. A felkelt hadak, a távolabb cső Zemplén, Szabolcs, Ung, Bereg, Abauj, Veszprém megyék s a Jászkunság és Hajdúság zászlóaljait kivéve, deczemberben, Eszterházy József országbíró vezérlete alatt már nem csak az ország határain álltak, hanem még azon hóban vezérüktől reábiratva Sléziába is behatolván, Troppau és Ratibor körül táborozának. Eszterházy József az insurrectionalis hadak mozgalmairól rendesen szokta volt a nádort s kanczellárt tudósítani; de egyenesen is levelezett a királynéval. Egyebek közt deczemb. 19-kén írá neki, hogy 16-ka éjjelén, épen midőn ő felsége levelét vette s arra válaszolni készüle, érkezett hozzá tudósítás, hogy az ellenség Troppauból 3000 gyaloggal, két század lovassal és nyolez ágyúval Ostran félé indult, az ott táborozó Khail tábornokot szándékozván megtámadni. 0 tehát Grassalkovich s a mellette lévő többi tábornokokkal nyomban tanácsot tartván, egész hadát Ostránba indítá Khail segedelmére. Az ellenség azonban erről hihetőleg értesülvén, visszatért Troppauba; minél fogva ő is csak ezer lovast küldött Pálfy Rudolf ezre-

[1]) A csász. államlevéltárból.

des alatt annak nyugtalanítására Benesov feló. Mondja egyébiránt, hogy a porosz barbár módon viseli a háborút. Egyebek közt mintegy húsz gyujtogatót küldött szét azon helységek felgyújtására, hol a királyné hadai léteznek. Egy ezek közöl már el is fogatott s megvallá szándékát.

Sajnálattal írja, hogy a nyitrai zászlóalj fizetetlcnség s élelemhiány miatt kedvét vesztvén, haza ment, mit meg sem is gátolhatott. Mert az ígért 25,000 frt. máiglan sem érkezett meg. A többi hadat is csak saját hitelére felvett 6000 írtból és saját erszényéből volt képes ideiglen kielégíteni; de ha a pénz még tovább késik, a had nem lesz sokáig együtt tartható.

írja továbbá, hogy a megyék tudta nélkül, csak saját szakállára vezette ki a hazából, a különben egyedül ennek védelmére szánt insurrectiót. Kéri tehát a királynét, Íratná mennél elébb a megyékhez, hogy bár a veszély ideiglen elhárult a haza határaitól; szükség mindazáltal az ellenséget tovább is űzni, Sléziát tőle egészen elvenni, Magyarország nagyobb biztosítására. Az insurrectionalis had ezt maga is átlátta s jó akarattal lépett át a határokon. Már egyedül ez elég volt arra, hogy az ellenséget hátrálásra indítsa. Reméli tehát, hogy miután e siker dicsőséget áraszt a nemzetre, a megyék is helyeselni fogják, hogy insurgenseik már a porosz Sléziába is behatoltak. Ehhez egy pár szép szó s kös/önet adva, megteendi hatását a megyékre [1]).

Míg a magyar insurrectió ezen oldalról nyomta a poroszokat, más részről Batthyány Károly Csehországban aratott babérokat a porosz Frigyes fő serege ellen. Batthyánynak csak mintegy tizenkét ezernyi, jobbára újoncz és magyar serege volt, melylyel semmi elhatározó ütközetbe nem bocsátkozhatott a mintegy nyolezvan ezernyi porosz haddal; de oly mesterileg intézte portyázásait, hogy nem csak minden élelmet elszedett az ellenség elől, hanem nagyszámú foglyot

[1]) A kancellária levéltárából.

is ejtett. Azt ugyan nem gátolhatta meg, hogy Frigyes Prágát el ne foglalja, midőn azonban a porosz király Tábor felé indult, Batthyány, Beraun és Königssaal helységeket elfoglalván, s a poroszok összeköttetési vonalát keresztülvágván, a királyi sereget oly szorosan körülfogta, hogy egy időre sem élelmet, sem leveleket nem lehetett a táborba szállítani. A porosz király e fürge portyázókat végre a híres Ziethen, Európában legkitűnőbbnek vélt lovasságával akarta ártalmatlanokká tenni; de Ziethen is mindannyiszor kudarczot vallott.

A porosz király ekként, hadának sokkal nagyobb száma mellett sem boldogulhatván, midőn még arról is értesült, hogy a Rajna mellett küzdött hadakkal Lothringeni Károly herczeg is Csehországba hívatott vissza, s annak előhada Nadasdy alatt már Tábort is megrohanta, Budweis mellől, .< meddig előrehatolt vala, egész táborával visszavonúlt, s végre Prágát is odahagyta. De hadai e visszavonulásában is sokat szenvedtek az őket folyton körülrajongó magyar portyázóktól. A porosz király csak mintegy tíz ezernyi fogoly vesztével ért vissza a határszélekre, s emlékirataiban maga is megvallani kényteleníttetett, hogy „a hadjárat, melynek előkészületei a legnagyobb sikert igérék, s a roppant hadkészület, melytől Csehország elnyelése sinaga Ausztria elárasztása is várható vala, oly szomorú véget ért, hogy II Fülöp legyőzhetlen tengerhadának sorsára jutott“ [J]).

Míg azonban ekként a magyar felkelt hadak s a hozzájok csatlakozott rajnai osztrák hadsereg a poroszokat mind Csehországból, mind Felső-Sleziából s a glatzi grófságból vissz inyomták, az ellenséget magok előtt többé nem látó francziák is megint átkeltek a Rajnán, s az év vége felé a császárt is visszasegítették székvárosa birtokába. De VII Károly már csak meghalni ment vissza Münchenbe, mert

[1]) Kápolnay Istv. „Százaitok“ a Hagy. Törten. Társul, közlönye 1869-ki évi'oly. 439. kövv.

pár hónap múlva megszűnt élni. Utóda, Miksa József, egy ideig még a francziával tartott; de miután a tartományába harmadszor is betört Batthyány Károlytól Pfaffenhofen mellett franczia segélyhadaival együtt megveretett, Mária Terézziával 1745-ki aprilban békét kötött. A feltételek közt olvassuk, hogy a pragmatica sanctiót elismeri, igényeiről Ausztriára lemond, és szavazatát a császárválasztásnál Ferencz nagyherczegre adja; Mária Terézia viszont egész tartományát visszaereszti s még a hadjárati kárpótlásról is lemond, azontúl jó barátságban kívánván lenni Bajorországgal.

E béke még nem volt teljesen megkötve, midőn már is megint újabb veszélyek, melyeket mindjárt elbeszélendünk, fenyegették a királynét. Seregeinek lehető szaporítása volt tehát most is egyik legfőbb gondja. Ez indítá őt arra is, hogy a jász-kunoknak a törvény által már megrendelt váltságát mennél elébb végrehajtassa. A királyné ugyanis már 1744 végén egy rosolutiót adott a jász-kunok folyamodására, hogy az 1715-ki 34-dik törvény alapján magokat a rokkantak pesti házától, melynek jobbágysága alá jutottak, 500,000 írton megválthassák s a nádor hatósága alá visszahelyeztessenek. E leiratban kötelezte őket, hogy nádori díj fejében évenkint 4000 aranyat fizessenek; most pedig, s máskor is, midőn köz fegyverrekelés hirdettetik, ezer sőt több lovast is állítsanak a hadseregbe; egyéb ügyeik rendezése az országgyűlésnek tartatván fen.

A kerületek örömmel fogadták a királyi határozatot, s csak a 4000 arany évdíj ellen tettek kifogást, azt egyszer mindenkorra lefizetendő 50,000 írttal óhajtván leróhatni, vagy, ha a királyné ebben meg nem egyeznék, a négy ezer aranyat három ezerre leszállíttatni. Kívánták továbbá, hogy az általok kiállítandó ezer lovat, midőn az országon kívül táborozik, ő felsége tartsa el; s végre, hogy a rokkantak házának földesúri jogai már az 1745-ki Sz. György napján megszűnjenek. Az 500,000 frtnyi váltságdíjból százezret

ugyan Sz. Györgykor, 200,000 frtot Sz. Iván napján, a többit a jövő évben ígérik lefizetni. Biztosíttatni kérik azonban magokat, hogy soha sem fognak többé eladatni, s megváltásuk után egy testben, a nádor és saját hatóságaik igazgatása alatt fognak maradni.

Ez ügy eldöntése végett a királyné 1745 febr. 10-kén és 15-kén udvari conferentiát tartatott, melyben a kamaraelnök, a kanczellár, Brandau, Koller, Koch, Adelfy és Fekete tanácsosok vettek részt. Az értekezlet határozata nem volt kedvező a jász-kunoknak, mert jobbágyi függetlenségöket akkorra akarta halasztatni, midőn az egész váltságdíj le lesz fizetve. Mária Terézia azonban, hogy a jász-kunokat a lovas ezrednek mennél nagyobb számmal és lehető gyorsasággal való kiállítására buzdítsa, nem csak a 4000 aranynak 3000-re leszállításában, hanem abban is megegyezett, hogy a jobbágyi köteléktől már a jövő Sz. Györgykor felszabadítassanak, a váltságdíjból százezer frtot akkor, a többit Sz. Iváukor fizetvén le. Azt mindazáltal múlhatatlan feltételül szabta ki, hogy a lovas ezred aprilban már táborba szálljon. Megigéré azt is, hogy kiváltságaik, a mennyiben a törvényekkel nem ellenkeznek, fen fognak tartatni, s a nádor hatósága alá helyeztetnek. Anádorgondoskodjékjó igazságszolgáltatásról, s minden politikai s gazdasági ügyeik rendes kezeléséről, mikre nézve a helytartótanács hatósága alatt fognak állni [1]).

Az 1755-ki év azonban a bajorokkal kötött béke daczára is szerencsétlenül folyt le Mária Terézia és szövetségesei részéről· A szász Móricz herczeg, II Ágost lengyel király törvénytelen fia, kit jobbára csak Marechai de Saxe néven említenek az évkönyvek, az egyesült angol, hanoveri és hollandi sereget Fontenoy mellett egy elhatározó ütközetben megverte; s Belgium nagy részét elfoglalván, magát Hollandot is fenyegeti vala. Más részről a spanyol-franczia hadak az egyesült osztrákok és piemontiak ellen nyertek Bos-

[1]) A kancell. levéltárából.

signano mellett ütközetet, s Alexandriai, Pármát, Piacenzát s végre Milánót is elfoglalván, az osztrákokat a Mincion átűzték.

Nem kisebb veszély fenyegette a porosz Fridrik részéről Mária Teréziát. Fridrik ez évben vívta ki legtöbb s legnagyobb győzedelmeit az osztrák-magyar hadak felett. Ehhez járult, hogy az angol király, kinek békére intő tanácsait a Sléziáról lemondani még nem akaró Mária Terézia nem fogadta el, mint hanoveri fejedelem aug. 26-kán külön békét kötött a poroszszal. Ezen elpártolás s még inkább az újabb győzedelmek, melyeket Fridrik Sorr, Hennesdorf és Kesseldorf mellett az egyesült osztrák-szász hadakon nyeri, végre a királynét is hajlandóvá tették a kiegyezkedésre. A béke 1746 elején Dresdában köttetett meg egy részről Fridrik, más észről Mária Terézia s a pfaltzi és szász választófejedelmek között. Fridrik e szerint megtartó Sléziát és császárul ismerte I Ferenczet, Mária Terézia férjét, ki még a múlt évi szeptemb. 13-kán lőn azzá megválasztva.

I Ferenczben egy új osztrák ház jutván a császári trónra, Francziaország, mely kezdettől fogva leginkább ezt (igyekezett meggátolni, czélját veszté, s ezentúl örömest véget vetett volna a háborúnak, melyet a dresdai béke óta, még csak a spanyoltól támogatva, egyedül viselt fél Európa ellen. Mária Terézia szintén készségesen nyújtotta volna kezét a békére, hogy Belgiumot és olasz birtokait visszanyerje. De Anglia még nem érte czélját, s mindaddig folytatni kívánta a háborút, míg Franczia- és Spanyolország tengeri hatalmát meg nem töri, a tengernek uralmát magának nem biztosítja. Általa izgatva, Mária Terézia is kénytelen volt tehát még két évig hadakozni Belgiumban és Olaszországban, miket különben a béke által is visszanyerhetett volna. A szerencse nagyon különböző volt a két hareztéren. Olaszországban Lichtenstein Wenczel, Nádasdy és Forgách magyar hadosztályaitól támogatva, a spanyol-franczia sereget Lombardiából kiszorította s a Piacenza mellett (1746-

jún. 16.) nyert győzedelme után az ellenséggel czimboráló. Genuát is megvette; utóbb pedig a visszavonuló franczia hadak sarkában egészen Provencebe nyomult s ott mindaddig diilt és sarczolt, mígnem Belleisle őt a Var folyamon keresztül ismét visszatérni kényszerítette. De Németalföldön a szász Móricz, franczia tábornagy, fontenoy-i győzedelme után Bruxellest, Antwerpent és egész Belgiumot hatalmába ejtő, Lothringeni Károlyt Raucoux mellett, utóbb Cumberland herczeget Lawfeld mellett egy véres ütközetben megverte, és jól sejtvén, hogy, mint mondani szokta, Mastrichtben van a béke, ezen várat is vívni kezdé.

E veszteségek következtében 1647 folytában a királyi kincstár is nagy szükséget szenvedett. Koch cabineti titkárnak Grassalkovics grófhoz deczemb. 20-kán intézett leveléből értesülünk, hogy a királyné e szorult állapotában is mind kedveltebbekké lett magyarjaihoz fordult, tőlök szándékozván legalább is egy milliónyi segélyt kérni. ‚Bár ő felsége, írja Koch tanácsos — meg van győződve a nemzet ragaszkodásáról, eleve még is vele, Grassalkovicscsal és Batthyáni volt kancellárral akarta közölni ezen ügyet, véleményeket kikérendő, hogy mi módon lehetne azt jó végre vezetni. Tanácsuk nélkül ebben semmit sem fog tenni. Mivel a segély felette gyorsan szükségeltetett, a két urat Pozsonyba hívatá, s egy tanácsost külde le hozzájok véleményük meghallgatására. Egy milliónál kevesebb, mond Koch, nem segítene; ha több lenne eszközölhető, még jobb volna; de a gyorsaságban fekszik a fősúly [1]). Miként intéztetett el ezen ügy, nem tudjuk.

Tudjuk azonban azt, hogy Mária Teréziáé közben már az oroszokat is szövetségbe vonta volt, s egy orosz had be is vonult Németországba. De más részről a szövetségesek a béke helyreállításán is mind komolyabban kezdének valahára munkálkodni; minek következtében az alkudozások Aachen-

[1]) A bécsi államlevéltárból.

ben meg is kezdetvén, a béke 1748-ki októb. 18-kán véglegesen megköttetett. E szerint Mária Terézia a pármai és piacenzai herczegségeket a spanyol Fülöp infansnak engedte át; a szárd király a Lombardiából neki már elébb átengedett részek, a porosz király pedig Slézia birtokában újra is megerősíttettek. Francziaország ellenben Belgiumot visszaadta s a pragmatica sanctiót Spanyolországgal együtt elismerte.

III.

Ily csekély áldozattal sikerült végre Mária Teréziának biztosítani nemzetsége számára az őseitől reámaradt örökséget, melyet nyolcz év előtt hét hatalmas ellenség támadott meg s fenyegetett felosztással. És hogy ellenségei czéljokat nem érték, s a monarchia még szilárdabb alapot nyert, Mária Terézia, saját erőteljes egyéniségén kívül, — mint maga is hálásan vallá, — leginkább a magyar nemzet lelkesedésének és vitézségének köszönheto. Az örökösödési háborúban egy nagyobbszerű esemény sem történt, egy fényesebb diadal sem vivatott vala ki, melyben a magyaroknak dicső részük ne volt volna. A Habsburg nemzetség többi örökös országai, tartományai, melyek szabadságukat már rég elvesztették, s a közös kényuralom járma alatt nyögtek, — tán az egyetlen Tyrolt kivéve, eleinte mindnyájan közönyösen maradtak s egykedvűleg várták, kinek kedvezend a hadi szerencse. Salzburg és Felső-Ausztria, minden ellentállás nélkül, sőt örömrivalgva hódolt ideiglenes új urának, a bajor Károlynak, midőn a háború elején a tartományba hatolt. A csehek is kevés kivétellel, minden ellenmondás nélkül hódoltak s egész buzgalommal ügyekeztek szolgálni új királyuknak. Egyedül a magyar nemzet volt az, mely megfeledkezve kétszáz éves szenvedéseiről, melyeket királyainak s ezek német és cseh minisztereinek kényuralmi hajlama hozott reá, nagylelkűleg védelme alá fogadta azoknak hozzáfo-

lyamodott utolsó ivadékát. S csak a magyar nemzet e példája s első győzedelmei keltettek aztán lelkesedést a többi népekben is, fejedelmi házuk védelmére, s tették lehetővé, hogy ez a békét végre megkötve, oly csekély áldozattal biztosíthassa a maga örökségét.

A nemzet e hűséges ragaszkodása s lelkesedése valamint köz csodálkozást, bámulatot gerjesztett Európában: úgy Mária Terézia kedélyére is dús eredményű volt annak hatása, az ország belső állapota, s a nemzet és fejedelem közti viszonyok alakulásának tekintetében. A kölcsönös bizodalom a nemzet s fejedelme közt, mely a múlt századok szomorú eseményei alatt végkép eltűnt volt, egészen helyreállott: a sokáig gyanúsított, félreismert nemzetet a maga valódi jellemében kezdé ismerni fejedelme, s a nemzet jogosítva érzé magát igényelhetni fejedelme hálás elismerését, országanyai gondoskodását.

Es valamint a nemzetnek ezen önzetlen, nagylelkű önfeláldozásáról, úgy később Mária Terézia hálájáról is sokat beszélt a világ. Maga a királyné is gyakran nagy magasztalással emlegette a magyar nemzettől vett jótéteményt s azért háláját is több Ízben mind nyilván, mind magán úton kifejezte, s miként utóbb látandjuk, sírjáiglan hűségesen ápolta kebelében. Említők, mit írt 1744-ben Pálfy nádorhoz s általa a vármegyékhez: említők, mily érzékeny szavakban fejezte ki háláját a következő évben a vármegyékhez intézett körlevelében, melylyel az ismét fegyvert fogott porosz ellen új áldozatok tételére ösztönözte a nemzetet. E hálás érzelmek élénkségét tanúsítja egy magán levele is, melyet csak pár évvel írt halála előtt vejchez, Albert herczeg, Magyarország királyi helytartójához, ki előtt e tekintetben semmi titka nem volt, semmi oka nem lehetett magát színlelnie: „Örülök monda, hogy ezen ország boldogabb most, mint azelőtt; én jó magyarnő vagyok, szívem teljes hálával ezen nemzet iránt“ [1]).

[1]) Wolf: Aus dem Hollétén Maria Teresia’s, 353-

És valóban nem is vádolhatni Mária Teréziát hálátlanságról, ha bár ezen negyven éves kormányélete alatt folyton tanúsított hálájának hatása, némi tekintetben, kivált a magas aristocratiára nézve, hasonló volt is a mákonyéhoz, mely az idegeket kellemes lankadással elfogva, kéjmámorba szunyasztja az embert. A szép királyné, ki a magyar urakat s nemeseket könyei, veszedelmének ábrázolása, a Habsburg házi királyoknál eddigelé szokatlan bizodalma által önfeláldozásra lelkesíti vala, ezen egyes uraknak egyes nemesi családoknak valóságos édes anyjává lett. De hálája a nemzet iránt, bár azt szintén kétségtelen adatok, számos megorvosolt bajok, megszüntetett sérelmek, számos általa alapított intézetek s végrehajtott kormányszabályok tanúsítják, összes hatásában, akaratlanúl is a sok jótétemény mellett egynémi hátrányára vált a magyar nemzetnek. Sietnünk kell mindazáltal megjegyezni, hogy e káros hatás azon magyar urak rovására írandó, kik a nemzet élén állva s mind annak, mind a királynénak bizodalmát bírva, ha keblükben több nemzeti érzettel s kevesebb önzéssel, erejöket kötelességök szerint megfeszítették volna, képesekké lehetnek vala más, sokkal üdvösebb irányt adni a hálás érzelmű királyné politikájának.

A veszély napjaiban kivált az ország nagyjai lévén azok, kik lelkesedésükben mind maguk a legnagyobb áldozatokkal álltak ki a királyné védelmében a harezmezőre, mind a nemzet egyéb osztályait hasonlóra tüzelték fel példásokkal: Mária nem is mulasztó el, háláját e nagyok iránt minden alkalommal bebizonyítani. A legfőbb, legjövedelmesebb egyházi s világi tisztségeket s méltóságokat a védelmében legbuzgóbb nemzetségek tagjaira ruházta. A püspökségek s más gazdagabb egyházi javadalmak, kormánya alatt, kevés kivétellel, a főrendű családok tagjaival töltettek be. Már 1741-ben számosán, s utóbb még többen neveztettek ki belső titkos tanácsosokká, tábornagyokká s altábornagyokká, mely főtisztségekre hajdan vajmi ritkán juthatott egy-egy

magyar. Az Esztorházyak, Batthyániak, Pálfyak, Nádas- 1748—1751.’
dyak, Bánfyak, Bethlenek, stb. stb. rendesen meghívott vendégei voltak a- bécsi várlaki vagy a schönbrunni est vényeknek, s azoknál a leghizelgőbb kitüntetésekben részesültek. Még fiának, József főherczegnek nevelését is részben magyarokra, gr. Batthyáni Károly altábornagyra s a tudós Bajtay piarista szerzetesre bízta. Azon mindenféle kitüntetés-
'kkel 8 jótéteményekkel, melyeket egyes urakra, nemesekre vagy nemzetségekre halmozott, egész köteteket lehetne megtölteni. Az öszszes történelem alig mutathat fel uralkodót, ki egyeseket s családokat annyi jótéteményekkel s kegyelmekkel árasztott el, mint Mária Terézia, ki e kegyelmeket szintúgy gyöngéd, hálás, jótékony szívből, mint kiszámított kormánytervből osztogatta.

Es míg egyeseknek s családjaiknak ily jótékony, kegyes anyjok volt, a nemzettel is többféleképen éreztette háláját a királyné. Ezt mindenekelőtt több régi sérelem orvoslatában tapasztalta a nemzet. Tudván, hogy miként ő maga a kegyelet szent érzelmével ragaszkodik ősei örökségének megtartásához: úgy a magyar nemzet is aggodalmas féltékenységgel gondoskodik arról, hogy az országnak a leélt viszontagságok alatt elszakadt s még mindig idegen kormány alatt létező részei visszakapcsoltassanak, — mindenek előtt e tekintetben akará kielégíteni a nemzetnek az 1 741 -ki országgyűlésen is nyilvánult, törvényes kívánatait. S így lőn, mint fentebb elbeszéltük, hogy a jász-kún kerületek magukat a pesti katonai aggastyánok intézetének uraságа alól, melynek a német lovag rendtől még Károly életében átadattak volt, a beiratos fél millió frt lefizetése után már 1745-ben kiválthatták, s régi szabadalmaikat s kiváltságaikat visszanyervén, ismét törvényes grófjok, a nádorispán kormánya alá helyeztettek; mely alkalommal helyhatósági igazgatásuk körül is tétettek némi újabb intézkedések. [1])

[1]) Ld. ezeket Katonánál XXXIX, 311.

Még nagyobb megelégedéssel fogadta a nemzet azon már rég óta sürgetett intézkedést, mely szerint a töröktől lett visszafoglaltatása óta eddigelé katonailag kormányzott Szerémség s Tótország és a Duna, Tisza s Maros vidékén, névszerint Bács-Bodrog, Csanád, Csongrád, Arad és Zaránd megyékben létező katonai helyek az 1745-ki s a következő évben az ország testébe visszakebleztettek; Tótország, jelenleg Szerém, Verőcze és Pozsega megyékre felosztva, alkotmányos megyei hatóságokkal láttatott el, s csak a török határszélek hosszában hagyatott fen három határőri ezred számára egy-egy kerület. E katonai kerületekben osztattak fel mind a múlt század végén ott megtelepedett, mind azon szerbek, kik az említett Duna-, Tisza- s Maros-vidéki katonai helyekről oda vándorolni akartak; mert e vidékek szerb katonaságának szabad választás engedtetett, vagy oda áttelepedniök, — hol aztán földekkel ellátott határőrökké lettek; vagy helyben maradniok s kamarai szerződés mellett földmívelő jobbágyokká válniok. Zombor és Újvidék királyi városokká emeltettek, a többi helységek pedig az illető megyei hatóságokba kebeleztettek [1]).

Nem feledte el Mária Terézia azt sem, mily lelkesedést gerjesztett 1741-ben azon ígérete, hogy több ideig nem fog távozni az országból, s utóbb is időnkint hosszabban kíván itt lakni. Mihelyt tehát az örökösödési háborút bevégezte, Grassalkovics Antalnak, kit hasznos szolgálatai jutalmául időközben grófi rangra s a magyar kir. kamara elnökségére emelt, engedélyt adott, hogy Budán, a Mátyás király hajdan fényes, de máiˑ romokban fekvő palotájának helyén egy új királyi lakot építsen. A nemzet iránti bizodalom ezen újabb nyilatkozata oly örömre gyulasztotta a magyarokat, hogy, Pálfy nádor felszólítása következtében, a megyék, városok, szintúgy mint egyesek vetélkedve hozzák vala adományaikat

[1]) Ld. erről bővebben: Szalay: A magyarországi szerb telepek stb. munkáját 49. kövv.

az építési költségekre. 1748-ki júliusban Koch udv. tanácsos s a királyné cabineti titkára tudósítá Grassalkovics kamaraelnököt, hogy ő felsége nagy örömmel értesült a buzgalomról, melyet ő s a nádor az e végre szükséges pénznek gyűjtésében kifejt a megyékben. Kívánja mindazáltal ő felsége, hogy ez az adózók terhelése nélkül történjék. S minthogy értesült, miképon a nádor azon Ígérettel is tüzeli adakozásra a közönséget, hogy József főherczeg Budán fog neveltetni: kívánja ő felsége, hogy ez a körlevelekből kihagyassék. Ezt ő nem ígérte s nem is tarthatja meg; de irigységet is ébresztene a többi tartományokban.

A palotára szükséges pénz nagy része a következő 1749 év elejéig összegyűlvén, a nádor s kamaraelnök az építkezésre is megtették az előkészületeket. A bécsi köröknek azonban semmikép sem tetszék, hogy Budán királyi palota építése terveztetik. S Koch tanácsos, ki folyton levelezésben álla Grassalkovicscsal, febr. 8-kán kelt levelében tudósítá őt, hogy az udvari körök közvéleményét hiszi kifejezni, midőn írja, hogy jobb lenne a kir. palota helyett Budán, mely a most ugyan békés, de ellenséggé válható s mozdulataiban oly gyors török megtámadásának annyira ki van téve, inkább a budai vár erősítésére fordítanák a költséget. Ezt ő felsége az erődítési alapból lassanként vissza fogná fizetni, s azon aztán később lehetne egy kir. palotát építeni [1]). A nádor s a kamara elnöke azonban úgy vélekedtek, hogy a palota építésére gyűjtött pénzt más czélra fordítani nincsenek feljogosítva; s az 1749-ki május 13-dikán nagy ünnepélylyel le is tették az alapkövet. A palota néhány év alatt elkészüle; de nem, mint a nemzet óhajtá, maga a királyné, hanem elébb apáczák, utóbb a Teresianum nevű nemesi növelde s a Nagyszombatból áthelyezett tudományos egyetem lettek annak lakosaivá.

Hasonló jelenetekkel, hogy t. i. a királyné, hálaérzeté-

[1]) A kancellaia levéltárából.

től indíttatva a nemzetnek kedvét keresni, óhajtásait teljesíteni kezdi vala, de német tanácsosainak s udvarának befolyása következtében, már az út felén megállapodott, a szándéklott tettet tökéletesen be nem fejezte, vagy a végrehajtott ténynek megint más, néha még oly irányt is adott, hogy mi a nemzet javára kezdetett, utóbb ellene fordíttatott, — mondom, hasonló jelenetekkel több ízben is találkozunk Mária Terézia kormányéletében. Mert ebben általán véve két elvet, két irányt, bár lassú, de folytonos harczban találunk egymással: egy résszről a birodalmi központosítás és az evvel együtt járó kényuralom —, más részről a magyar alkotmányosság és nemzeti függetlenség —, a contralisatio és dualismus elveit.

Mária Teréziában a lelkiösmeretesség hitlevele s koronáztatási esküje iránt nem kevesbbé, mint a hála élénk érzete, melyet szivében a nemzet iránt mind holtáiglan őszintén ápol vala, nem engedte hogy, némely elődeinek példája szerint, a nemzeti függetlenséget, az alkotmányos kormányzatot egyenesen megtámadja. Ő tehát a törvényes igazgatási formákat, melyeket kormányra léptekor még épségben s divatban talált, tovább is mind végiglen fentartani —, sőt hol azokat ősei által a világos törvények ellenére megcsorbítva tapasztalta, lelkiösmeretesen helyre is állítani ügyekezett. így történt például a Szerémségnek [8] Alsó-Tótországnak, a bács-bodrogi, tiszai s marosi katonai helyeknek már említett s a temesi tartománynak még alább említendő visszakeblezésével s törvényes igazgatás alá helyezésével; így általában a hazai igazgatás törvényes orgánumainak sértetlen fentartásával s működtetésével. Ilyen vala azon intézkedése, mely szerint, a magyar kormány függetlenségének gúnyjára, a helytartótanács üléseiben ellenőrködő német biztost onnan mindjárt az 1741-ki országgyűlés alatt elmozdította. És ennyiben győztes is lett alatta a nemzeti önállóság, s kormányzati függetlenség —, a monarchiái dualismus elve.

De más részről, az egész monarchiát tekintve, egy, a magyar nemzet önállóságával s alkotmányos kormányzatával egyenes ellentétben álló elv, a monarchia kormányzati központosításának s az absolut fejedelmi hatalomnak elve is szünet nélkül lelke előtt lebeg vala Mária Teréziának. Ez volt a czél, melyre, őseinek hagyományos politikája s a bécsi kormánytestületekben meggyökerezett elvek szerint, ő is szakadatlanul törekedett kormányéletében. Mióta XIV Lajos franczia király mindent elnyelni fenyegető, túlhalomra vergődő politikája a nemzetek egymás elleni féltékenységét felébresztette, a fejedelmeket ellenhatásra ösztönözte: ezek múlhatatlan szükségét kezdik vala érezni belső állami hatalmok növekedésének. Az államhatalomnak a múlt századokban a hűbériség, a rendek provinciális, testületi hatósága képezte alapját; e rendi testületek valának a közvetítő orgánumok a nép és a fejedelem között. De a rendek e testületi szerkezete rég sülyedésnek, zavarnak indult, s vele együtt hanyatlott az államhatalom is Európaszerte. A rendi testületek ziláltságuk miatt, már sem a belső népéletet kellőleg fejleszteni, sem az államhatalomnak elégséges szilárdságot s erőt kölcsönözni nem voltak többé képesek: a régi rendi igazgatás mind termékenyetlenebbé lőn ben az államban, mind erélytelenebbé a külre nézve; szóval, mind kevesbbé felelt meg a haladó kor szükségeinek. A fejedelmek tehát mindinkább menekülni ügyekeztek ezen önző, csak magán érdekeiktől vezetett rendi testületek béklyóitól, melyek a kor szellemétől igényelt minden javítást, fejlesztést, haladást gátolának. S így lőn, hogy az államhatalmat mindinkább saját kezeikben egyesítették.

Ezen öszpontosítási törekvés Ausztriában I Leopold, de még inkább Károly alatt kezde feltűnni észlelhetőbb módon. A tartományok különszerűsége, külön igazgatása még fenállott ugyan szintúgy, mint azelőtt; de az udvarnál már élt az egység eszméje, megkezdetett a törekvés azt létrehozni; miként azt egyebek közt a pragmatica sanctio

megalapítása, a monarchiának benne kimondott felosztha-tatlansága kétségtelenné teszi. Dee törekvésnek még Károly alatt sem lett több eredménye, mint hogy az államhatalmat, melyet elébb a rendi testületek gyakoroltak, részben már a középponti kormányszékek ragadták magukhoz, s ama testületeknek mindinkább csak gépies formái maradtak fenn.

A tartományi elkülönzöttség azonban még így is fenáila. Az absolut kormányhatalom, a fejedelmi kényuralom, már nagy foglalásokat tett ugyan az egyes tartományokban; de az egységes osztrák birodalom, még a német-cseh örökös tartományokat tekintve sem létezett, midőn Mária Terézia a trónra lépett.

Ezen egység s általa egy központosított államhatalom szükségét a hosszú örökösödési háború, moly a népek részéről annyi áldozatot, a kormány részéről felfokozott erélyt igényel vala, nagy mértékben érezhetővé tette; mi aztán nem is téveszté el hatását Mária Terézia nagyratörő lelkére. Ezen egység megalapítása, az egyes külön tartományok összeforrasztása, s azok kormányának egyszerűsített központosítása szünetlen szeme előtt lebegett ezóta Mária Teréziának; ez volt a nagy czél, melyet magának már a háború folyta alatt kitűzött, melyre azontúl egész kormányéletén keresztül szünet s ernyedés nélkül törekedett. És meg kell vallani, mire elődei, jobbára erőszakkal, s azért hasztalan, törekedtek, azt ő, a nagy változáson keresztül ment korszellem segedelmével, s nem kevésbbé saját mint kormány-segédeinek ügyességével, nagy mértékben végre is hajtotta. ,AEzen átalakításon Mária Terézia nem rendszeres terv $_{gzer|nt\ v}$^θ keresztül a német-cseh örökös tartományokat.

Ő az igazgatás egy ágában sem codificált, nem alkotott oly szervező törvényeket, melyek a fenálló rendi alkotmányt alapjaiból kiforgatták, s helyébe rögtön és egyszerre egy új rendszert állítottak volna: nem új alkotmányt, hanem csak egyes igazgatási szabályokat alapított meg. Majdnem észrevétlenül, a felmerülő esetek és szükségek szerint, hol egy,

hol más kormányzati ágban, szedte ki az elavult rendi szer- 1748
kezet alkotó köveit, s állított helyükbe újakat. És e módon az államhatalom gyakorlatát lassanként egészen udvari kormányszékeinél központosította. így lőn, hogy a politikai igazgatásban s a rendeknek jobbágyaik iránti viszonyaiban, szintúgy mint az igazságszolgáltatásban, a hadi hatalom kezelésében nem kevesbbé mint az államgazdászatban, s az adó- és vámügyekben, lassanként egy egészen új rend álla be, mely szerint a fejedelem, ki elébb a rendi testületek által mind ezekben korlátolva volt, oly annyira urává lett az összes államhatalomnak, hogy a rendek a még fentartott gyűléseiken ama kérdést: vájjon teljesítendők-e a fejedelmi rendeJetek? többé tanácskozás tárgyává sem tehették; hanem csak arra kellet szorítkozniok, hogy a végrehajtás módjai felett nyilvánítsák véleményeiket. És míg e szerint a fejedelem az egyes tartományokban korlátlan urává lett a statushatalomnak, az alatt e tartományok rendi alkotmányainak különszerűsége is mindinkább eltörűltetett; míg végre az igazgatás a német-cseh örökös tartományokban, azok kancelláriáinak egybeolvasztása által, egészen egyesítve lett. E kormányreform, ezen igazgatási központosítás művét 1760-ban fejezte be teljesen Mária Terézia, az államtanács (Staatsrath) felállítása által, melynek fő feladatává tűzetett: felügyelni az igazgatás külön ágait kezelő udvari kormányszékekre (Hofstellen), s egységet eszközleni azok működéseiben.

Az igazgatás ezen átalakítását s egyesítését Magyarországra is kiterjeszteni, legalább oly mértékben, mint ez a német-cseh tartományok tekintetében történt, nem volt szándékában Mária Teréziának. Ő, mint mondók részint lelkiösmeretességből a koronázatakor mondott esküje s kiadott hitlevele —, részint hálából a trónját megmentett magyar rendek iránt, ezeknek nemcsak külön alkotmányát nem szándékozott megcsorbítani, hanem az ország igazgatását is fentartani kívánta külön formáival, külön kormányszékeivel s

hatóságai önállóságával. Egybeolvasztó, egyesítő hatását azonban mindemellett is nagy mértékben érezte Magyarország a legfőbb államhatalom gyakorlatában.

A magyar alkotmány a magyar törvények, az igazgatás majdnem minden ágaiban, nagy szélességet engednek a királyi hatalomnak; egynémi intézkedéseket pedig, példán! a fő kormányszékek ügykezelése, a királyi és statusjavak igazgatása, az adó- s más államjövedelmek miként s mire fordítása, a seregpótlás és szervezet stb. körül, egyenesen a királyi felségre ruháznak. Mária Terézia ezekben, s általában a szigorúan körül nem írt legfőbb statushatalom gyakorlatában elég tágas tért talált, a német-cseh örökös tartományok számára elfogadott vagy újonnan felállított igazgatási elveket és szabályokat Magyarországra is alkalmazni, s c szerint eltörölni egynémely különszerűséget, cgycnlősíteni egynémely ügykezelést.

E mellett pedig, a királynénak, mint egy személyben a német-cseh tartományok fejedelmének, még a társadalmi úton is tágas mező nyílt, egymáshoz közelebb hozni az egymástól erkölcsökre, szokásokra, uralkodó eszmékre s életmódra nézve oly annyira különböző magyar és német nemzetiségeket, terjeszteni a kényuralom, az absolut kormányzat elveit. Mert bár az örökösödési háború alatt elég alkalma volt is meggyőződnie, hogy a veszély napjaiban egy erőteljes, szabad nemzet a trónnak is legerősebb támasza .· bár alkalma volt tapasztalnia, hogy míg a többé 'kevésbbé már kényuralom alá hajtott többi örökös tartományok eleinti közönyösen, majdnem tétlenül nézték a fejedelmi ház veszedelmét, az alatt az alkotmányát megőrzött, önkormányzattal bíró magyar nemzet, mint egy férfi álla ki védelmére s csak ennek példája volt képes amazokat is felbuzdítani: de Mária Terézia ezen tapasztalás daczára sem lett barátjává, ápolójává az alkotmányos önkormányzatnak. Ő nemcsak kényelmesebbnek, hanem az örökösödési háború számos eseteiben hatékonyabbnak is találta a saját akaratától függő önkényes

kormányhatalmat; mi aztán nagy mértékben kifejté lelkében, jellemében a benne már természet szerint meglévő kényuralmi hajlamot. Ettől indíttatva, hol csak lehetett, Magyarország kormányügyeire is törekedett ő kiterjeszteni a többi örökös tartományokban megalapított kényuralmat s az ebből folyó kormányzati egyenlőséget, vagy legalább mérsékelni, gyöngíteni az alkotmányos kormányzati önállóságot.

És sikerűit is neki egyenlősítő elveit annyira beoltani, hosszú kormányélete folytában, a közügyek kormányába ko,l‘‘^ymo* nem különben, mint a nemzeti erkölcsökbe, hogy ősei egy század folytában vérengző erőszaktól kisért törekvéseinek eredményét az általa szelíd módokkal, kegyelmek s jótétemények által eszközlötthöz hasonlítani sem lehet. Mária Terézia ritka uralkodói tehetségekkel volt felruházva a természettől; s még női gyöngéd jó szive is hatalmas kormányeszközzé vált törekvéseiben. Ennek szintúgy, mint eszélyes modorának s kitartó szívósságának tulajdonítandó az eredmény, hogy ő, az alkotmányos igazgatási formák fentartása mellett is, oly kényuralmat gyakorolt a nemzet fölött, oly átalakuláson vitte azt keresztül, minőt elődei minden erőszakkal is süker nélkül kísérlettek vala meg a múlt század folytában.

Bár czélja ezekéhez hasonló, sőt egynémiben egyenlő vala; de a múltak történetéből okult eszélyessége, ügyes női tapintata, szivének természetes jósága, a módok s eszközök megválasztásában, melyekkel czéljára törekedett, nagyon eltért elődeitől. Minden erőszakolástól idegen, a lassú csöndes átalakulástól várt egyedül tartós sükert; s annak kivívására a fejedelmi és női kormánymesterség egész fegyvertárát működésbe tette. Ezen átalakítást oly halkan, a nemzet hajlamaival oly egyező módok által, fejlődésével, felvilágosodásával oly annyira lépést tartva, gyöngéi iránt oly kímélettel hajtotta ő végre, hogy senkiben sem támad vala aggodalom, hova vezetnek ezen, az alkotmányos kormány szellemével, a nemzeti függetlenséggel ellenkező átalakí-

tások? Mennél veszélyesebb volt valamely intézkedése az alkotmányos szabadságra s a nemzeti önállóságra nézve, annál több gondot fordít vala reá, hogy oly színben tűnjék fel az a nemzet előtt, mintha egyedül igazságszeretet bői, országanyai gondoskodásból eredne, melylyel, szeretett hű Magyarországa becsületét, művelődését, javának gyarapodását hordaná szivén mindenek-felett. És kételkedni nem lehet, hogy erről sok esetben maga is így volt meggyőződve; és számos intézkedése csak is ezen indokokból származott.

És ekként történt aztán, hogy míg egy részről az ország területi éspégét helyreállította, alkotmányának megtartását minden alkalommal fennen hirdette, s annak gépezetét, formáit lelkiösmeretes hűséggel meg is tartotta, sőt egyben másban annak még csorbáit is kiigazította; más részről több sarkalatos törvényeit büntetlenül megsérthette, szellemét sokban elferdíthette s a kényuralmi elveket az igazgatás egynémely ágaiba, minden hangosabb ellenzés nélkül, mintegy észrevétlenül beolthatta; a szabadságára, önállására oly büszke és féltékeny nemzet szellemét, erkölcseit pedig, legalább a főnemesség körében, annyira megváltoztatta, hogy 1780-ban, midőn életének vége szakadt, alig lehetett többé ráismerni azon, erkölcseiben talán kissé nyers, de szabadságot szerető, nemzetiségére s különszerűségére büszke, a kényuralom fékét nem tűrő erőteljes nemzetre, mely negyven évvel elébb a Habsburgok trónját fél Európa ellen megmentette. -

A nemzet ereje mind politikai mind erkölcsi tekintetbon á nemességben létezett. Az alkotmány aristocratiai lévén, az egész államhatalom, a mennyiben az a nemzetet megilleté, a nemesség kezében feküdt. A nemzeti szokások, erkölcsök, uralkodó eszmék, az egész nemzeti szellem szintén a nemességtől vették irányukat: ez volt hordozója a nemzetiségnek és a hazai műveltségnek. A városok, nagyobb részben idegen ajkú lakosaikkal, annál csekélyebb tényezői valónak a nemzeti életnek, minthogy iparuk, kereskedelmük még

nem emelkedett nagyobb jelentőségre, s a nemesség nem igen lakott kebelükben. Egyesítési, átalakítási törekvéseiben tehát Mária Terézia a nemességre fordítá figyelmét mindenekfelett, nem kételkedvén, hogy czélját csak úgy fogja megközelíthetni, ha a nemesség megnyerése s átalakítása sikerülend. E tekintetben nagy nyereség volt a királynéra nézve az, hogy a veszély, mely trónját fenyegette, s a nemzetben helyezett bizodalmának első nyilatkozata a feszesebb és szigorúbb nemzeties kedélyeket is mindjárt eleinte feléje hnjlítá; sokakban pedig szinte határtalan lelkesedést ébresztett iránt i. Utóbb aztán maga azon nagy szolgálat is, melyet neki kormánya elején a nemzet tőn vala, folytonosan ébren tartá irányában a kedélyek jó indulatát: mert természeti tulajdonságai közé tartozik az emberi szívnek, rokonszenvvel, előszeretettel ragaszkodni ahhoz, mit egykor nagy áldozatokkal mentett meg.

Nagy nyereség volt ezen kívül reá nézve még az is, hogy az ország rendéi, kik a bécsi udvarnak ezen egyesítési törekvéseiről már az előbbi kormányok alatt saját tapasztalataikból is eléggé meg valának győződve, látván egyszersmind hogy e törekvéseket a német miniszterektől környezett fejedelemnél egészen meggátolniok másként lehetetlen: mindjárt az 1741-ki országgyűlésen némileg maguk is elfogadták az eszmét. Miként fentebb látók, oda fordíták ügyekezetöket, hogy miután az uralkodó ház a császári méltóság birtokától jelenleg elesett, s Mária Teréziának, ki német-cseh tartományai után, választófejedelmi rangra sülyedt, a magyar királyság adja meg tulajdonkép rangját, czímét, hatalmát az európai nagyhatalmasságok között, — ezentúl Magyarország tekintessék a monarchia súlypontjának magkövének, mely körül a többi örökös tartományok csoportosuljanak, melyhez amazok viszonyai idomíttassanak, s a magyar kormányférfiaknak legyen a közös fejedelem összes monarchiája tanácsában is eldöntő sz ívok. A királyné, mint tudjuk, valóban nevezett is ki többeket a magyar urak

közöl belső titkos tanácsosaivá, mi azt látszék mutatni, hogy Mária Terézia, a nemzet iránti hálás érzelmeitől indíttatva, csakugyan kész helyt adni a magyarok ebbeli kívánatainak. Ennélfogva aztán nem is ébresztett gyanút s ellenzéket egyenlősítési törekvése, bár annak elég jeleit adta a legfőbb államhatalom gyakorlatában. Csak később tűnt elő világosabban, hogy a királyné e központosítási műtételében korántsem Magyarországot választá súlypontul; sőt a menynyire jó módjával lehet, erre is kiterjeszteni ügyekszik a német-cseh tartományok felsőbb kormányzatában megállapított kényuralmi elveket. De akkoron már annyira körülhálózva volt általa a magyar főnemesség, hogy az többé nem támasztott ellenzéket s tanulékonyúlanynyá, mondhatnék, hajlékony anyaggá vált vala a szép királyné ritka ügyességű kezeiben.

A magyar nemesség Mária Terézia kormányra léptéig, nagyon kevés kivétellel, szűzien megtartotta volt szokásaira, erkölcseire, szellemére nézve a maga sajátságos, ősies jellemét; s e különszerű magán és társadalmi élete, mely, daczára a szomszédságnak s fejedelmi udvara egyazonságának, minden más örökös tartományok nemességétől különböző vala, politikai államéletéro is nagy befolyást gyakorlott. Egyebek közt, sikeresen ápolá benne az ősi intézményekhez való ragaszkodást, alkotmányos szabadságának szinte a bálványozásig menő szeretet. A főnemesek, bár a hűbéries államok példája szerint viselték és szerették is a Habsbnrg házból eredt királyoktól nyert herczegi, grófi, bárói czímeket, még nem valának a királyok házi tisztjei, szolgái, nem valának udvari nemesek; hanem, őseik példája szerint fegyvertárral, ágyúkkal fölszerelt, fegyverszolgálatra köteles szabados jobbágyaiktól őrzött váraik s kastélyaikban lakva, szabad, országos, uralkodó nemesek maradtak, közepette ezernyi jobbágyaiknak, kiknek java, élete inkább is függ vala tőlök, mint a távol külföldön lakó, soha nem látott királytól, s kik fölött hagyományos szokás és ősi törvények szerint egész terjedelmében gyakorolták patriarchalis hatóságukat.

Az ifjú birtokos nemes tanulmányait a hazai iskolákban, a protestánsok közöl többen a külföldi egyetemekben is végezvén, miután még pár évig valamely országos főhivatalnok, hétszemélyes vagy királyi táblai bíró oldala mellett „patvarizálva“, magának a közügyekben s honi jogviszonyok és törvénykezésben elégséges ismereteket szerzett, az ősi fészekben települt meg. Magyar hölgygyei lépett házasságra, s életét jószágai felügyelésének, jobbágyai igazgatásának s gyermekei nevelésének gondjai közt tölti vala. Szórakozást, mulatságot a vadászat, szomszédi látogatások s ezek alkalmával víg poharazás adának neki. Ezen egyszerű, mindennapi életbe csak a megyei és országgyűlések, a törvényszéki határnapok, vagy, ha hivatalt viselt, tiszti foglalkodásai vegyítének némi változatosságot. Ha tudott is a latinon kívül, — mit tudni múlhatatlan szükség volt, ez lévén a törvény s birtokjogait biztosító okmányok nyelve, — más, idegen nyelveket; társalgása mindazáltal kizárólag az anyai nyelven folyt. Ez hangzott ekkoron még a megyei gyülésteremekben is , mert a deák nyelven folytatott tanácskozás, kivéve tán a felső, tótajkú megyéket, korántsem volt még oly divatos, mint mennyire lett épen Mária Terézia kormányideje alatt; sőt még az országgyűlési tanácskozás nyelve sem volt annyira latin, mint utóbb midőn a főrendek táblán mind többen a konyhadiákság tudós palástja alá rejtették a hazai nyelv roszul vagy épen nem tudásának szégyenét. Valamint pedig nyelve, úgy öltözete, viselete is kizárólag nemzeti volt a nemes úrnak szintúgy mint magyar nejének, mind a házi mind a társadalmi s nyilvános életben: a franczia vagy német divat, ha talált is néha, Károly idejének vég szakától kezdve, itt ott egy-cgy utánzóra,még szokatlannak mondható s bár kinél is a hazafiatlanság jelének tartatott, mint ezt némely külföldieskedő úr az 1741-ki országgyűlésen tapasztalta [1]).

[1]) Ilyenek bélyegzi azt a horvát Kolinovics is „Nova Hung.

Hamar meggyőződött a királyné, Hogy míg a nemesség szokásai, erkölcsei, nyelve, viselete tekintetében ily elkülönzött, nemzeties állapotban marad, mindaddig politikailag sem fog átalakulni, nem fog simulni az ő czéljaihoz; mindaddig a szabadságaira büszke, jogaira aggodalmasan féltékeny, hajthatatlan magyar nemesség álland vele szemközt, ő pedig kény uralmi hajlamaiban semmi közép hatalmat, volt légyen az egyházi vagy világi, nem örömest tűrt trónja mellett. Szabadúlni kívánt tehát, mennyire lehete, az alkotmányos aristocratiától is, mely királyi hatalomteljességét korlátolá. Mivel azonban a múltak történelméből eléggé meggyőződhetett, hogy e nemességet alkotmányos jogaiban csorbítani annyi volna, mint azt maga ellen zúdítani: ő tehát mindenekelőtt annak társadalmi átalakítását tűzte ki czéljául. Ezt pedig annál könnyebben s biztosabban remélheté sükeríteni, minthogy az eszközök egyedül a trónját megmentett nemzet iránti háláját látszának tanúsítani, s nemcsak gyanút nem ébresztettek, hanem inkább mind egyeseknek mind a nemzetnek kedvesek voltak, hiúságának hízelegtek.

Ő ugyanis nem kevésbbé hálából a nemzet iránt, mint kiszámított statusczélokból, nevezte ki az urakat és nejeiket udvari hivatalok és szolgálatokra, ékesítette fel czímekkel és díszjelekkel, halmozta el udvarában kitüntetésekkel és kedvezésekkel. Nemcsak azok, kik ilyféle kegyekben részesültek, hanem maga a nemzet is csak azt hitték, hogy e kegyelemosztások oka és forrása egyedül a kedélyes, jó szívű királyné hálája. Es tagadhatatlan, ennek is megvolt azokban a maga része. De a hálabizonyítványnyal Mária Terézia egyszersmind azon czélt is összekötötte, hogy a büszke urakat, nemeseket váraikból, hol kis-királyokként uralkodtak, kicsalja, a Bécsben lakásra szoktassa, az udvari fényt, mulatságokat velők megkedveltesse; miszerint aztán

Periódus“ czimü munkája több helyein, az 1741-ki országgyűlés történelmében.

azoktól lelánczolva, állandólag az udvar körében telepedjenek le, *s* annak folytonos hatása alatt világnézletök, az élet javaira vonatkozó becsmértékök lassanként megváltozzék, nyel vök, viseletök, szokásaik erkölcseik tekintetében a német nemzetiséghez mindinkább simúlva, észrevétlenül politikai elveiket is megváltoztassák, átalakuljanak. .Mi alatt pedig a fő s más gazdagabb nemeseket ekként Becsben lakniok szoktatta, volt gondja arra is, hogy e művét állandósítsa.

E végett szinte pazar volt a czímek, kamarási hivatalok, érdemjelek, adományok s előmozdítások osztogatásában; fiaikat a seregben az egyházi s polgári hivatalokban előléptette, gazdag házasságokra segítette; leányaiknak hasonlókép fényes állásban lévő férjeket szerzett, vagy alapítványos és kegyelmi díjakat rendelt. A kiházasítás nem csekély szerepet játszók a királyné államterveiben. Ezen, egyébiránt jó szívből eredő, avatkozása a családi élet körébe különben is gyöngeségeihez tartozván, azt, mint a nemesség erkölcsi átalakítására egyik leghatalmasabb eszközt, nagy mértékben gyakorolta. A magyar ifjú uraknak német hitveseket szerzett; a magyar hölgyeket német urakhoz adta nőül, az ilyféle házasságok kötésében majd fejedelmi tekintélyét vetvén a mérlegbe, majd a női fondorlat fegyvereit tévén mozgásba. A magyar családokba beszerzett német nők aztán, tudtokon ki\ül is szövetségeseivé lettek államtervében, férjeiket Becshez lánczolván s folyton németcsítvén, gyermekeiket német szellemben neveltetvén.

Mária Teréziának ezen, az érdekeltek által anyai gondoskodásnak magasztalt eljárása nem szorítkozott egyedül a főnemesekre: egyaránt kiterjedt az egyéb előkelő nemes családokra is. A közép nemesség is számos jótéteményei s kitüntetéseivel dicsekedhetett a „kegyes királynénak“; ki azonban e jótéteményeinél, a nemesség iránti hálájának lerovása s a jótékonyságra hajló természeti ösztönének kielégítése mellett mindig szemei előtt tartá a hagyományos államczélt, a magyar nemzetiség beolvasztását az osztrák biroda-

Azon fogásokat, melyekkel a főrendűeket Bécsbe édeso-eti vala, alkalmilag felhasználta a nagyobb birtokú közép osztálybeli nemesek irányában is, hogy az év egy részét a főváros élvei közt töltsék, vagy oda legalább gyakrabban felránduljanak. Különösen e nemesség lebilincselésére volt, úgylátszik, számítva a királyi bizodalmas udvarnokok (aulae regiae familiares) rég elavult intézetének felélesztése is. A banderialis honvédelmi szerkezet virágzatának korában a királyi bizodalmas udvarnokok tiszte hadi tisztség vala: most azonban a királyné azt némi udvari szolgálattal kapcsolta össze; sőt, miként a kamarási méltóságot, úgy ezt is, puszta címül, kitüntetésül osztogatta.

De ennél, mi különben is kormányélete végszakára esik, sokkal nagyobb hatást gyakorolt Mária Terézia nemesség erkölcseinek átalakítására az udvari testőrcsapat s a nevéről címzett bécsi lovag-akadémia, a Theresianum által. A testőrsereg rendesen százhúsz, de néha számosabb, — mint például nemsokára megalapítása után, József császárrá koronáztatásakor, midőn annak létszáma körülbelül ötszázra emelkedett, — jobbára a közép nemesség soraiból választott ifjakból áll vala; kik miután öthat év<-t az udvari szolgálatban, Bécsben, töltöttek, vagy hadi tisztségbe, vagy polgári hivatalba léptek át, újaknak adandók helyet a testőrségben, — hogy így az elnémetesedés mennél többekre átterjedjen. < -

A Theresianum, melynek a királyné, 1746-ban atyja „Favorité'* nevű kedvencz palotáját engedte át,' részint az ő, részint egyes urak alapítványaiból egy nagyszerű nevelő-intézetté gyarapodott, melyben a nemes ifjak vegyesen valamennyi örökös országok s tartományokból, a királyné legfelsőbb felügyeléso alatt neveltettek. Koch tanácsos, a királyné cabinet! titkára mindjárt az akadémia felállítása után 1746-ki octob. 28-kán azt irá Grassalkovich grófnak, hogy ő felsége azon reményt ápolja, hogy ezen intézetből számos polgári s katonai jelességek fognak kilépni. Ezért

nagyon kívánja, hogy abba a magyar nemesség is küldje be fiait. Ő felsége még segélyezni is hajlandó a szegényebbeket.

Kedves dolgot tenne Grassalkovich ő felségének, ha ezt a nemesség keblében kieszközölné. Egy másik, nov. 5-kén kelt levelében pedig tudósítja őt, hogy Vay Ádám tizenhét éves fiát ő felsége saját költségére vétette fel a Terezianumba, mi végre évenként száz körmöczi aranyat határozott fordíttatni [1]). Utóbb, 1751-ben a kancelláriának szept. 13-kán benyújtott véleménye szerint, a magyar ifjak nevelési alapjául Mária Terézia egyebek közt aKolonich érsek halálával megürült bátaszéki apátság gazdag jövedelmeit tűzte ki. Ezen akadémia, melyben aztán összesen kétszáznál több, s mintegy 50 —60 magyar ifjú neveltetett, minden tekintet nélkül a külön nemzetiségekre, legtalálóbb kifejezése volt azon czélnak, melyet a királyné összes birodalmára nézve elérni törekedett. A magyar nemes ifjak, kik ott idegen tanítók által, idegen nyelven és szellemben neveltetének jobbára teljesan kivetkeztettek nemzetiségökből; többen még anyai nyelvűket is elfeledve kerültek ki az intézetből.

A nemzeti szellemnek ezen elkorcsulása, a nemzetiség [illegible] zen meggyöngülése a királyné orszaglatanak már ugyan kezdete első évtizedében is kezd vala feltünedezni a társadalmi életben; de mivel annak jelenségei csak később lettek szembetűnőbbekké, valaminthogy az e czél elérésére fordított eszközöket, felhasznált fogásokat a királyné maga is csak későbbi éveiben tette mozgásba, vagy gyakorolta nagyobb mérvben: alább'mégbővebb alkalmunk lesz ábrázolni a nagynevű királyné kormányéletének s hatásának ezen részleteit.

Most pedig térjünk vissza a politikai események időszerinti fejleményeire.

[1]) Kocli levelezése Grassalkovichcsal a kancellária levéltárában.

IV.

Azon viszonyokban, melyek az örökösödési háború s az annak véget vető aacheni békekötés alatt a bécsi udvar s a külbatalmak közt kifejlettek, némileg már egy újabb háború magvai is el voltak hintve, melyek azonban csak több évek múlva érlelődtek tényékké. Mária Terézia nem feledhette el Slézia elvesztét, sem a minden joggal s méltányossággal ellenkező módot, melylyel annak átengedését II Fridiik király tőle kierőszakolta. Fridrik ellen ő ezóta legyőzhetetlen ellenszevvel viseltetett; s e tartománynak visszavétele, lőn az aacheni békekötés után leghőbb óhajtása s külviszonyai tekintetében törekvéseinek legfőbb czélja. Ennek elérése végett e viszonyokban ő egy egészen új, ősei hagyományos politikájától lényegesen eltérő irányt kezdett megalapítani.

Francziaország a burgundi örökösödés óta folyton ellensége volt a Habsburg háznak, s ez mindig a tengeri hatalmakban, Angliában, Hollandban keresett amaz ellen szövetségeseket. Előre látható volt tehát, hogy egy új háborúban, melyet Mária Terézia Fridrik ellen e szövetségesekkel lenne kezdendő, Francziaország ismét a porosz király pártjára fogna állani: az egyesült porosz és franczia hatalom ellen pedig a diadalra nem igen lehetett kilátás. E fölött a régi szövetség Angliával, Hollanddal, ha bár háború esetére megújítható lenne is, már nem igen tetszők a királynénak. Angliának gőgje, melyre magéit a bécsi udvar iránt a már több ízben nyújtott segedelem következtében mintegy feljogosítva lenni negélyezé, önzésteljes magaviseleté nem kevésbbé a háború kezdetén, mint a turini, dresdai és aacheni békekötések alkalmával, melynél fogva épen Anglia kényszerítő a bécsi udvart arra, hogy Lombardia egy részét Szardíniának, Sléziát pedig Poroszországnak átengedje; s önérdekétől indíttatva, szintúgy cserben hagyni készült egy külön békekötés által Francziaországgal Mária Teréziát,

mint 1712-ben az utrechti békével cserben hagyta volt Károly császárt; — mindez érzékenyen sérté a királyné kedélyét s elidegenité őt Angliától. Még több hidegséget sőt ingerültséget is hozott a két udvar közti viszonyokba ama súrlódás, mely köztök a Schelde folyam zárlata, az úgynevezett Barriére-szerződvény ügyében, épen az aacheni békekötés korában fejlett ki. Mind ez arra bírta Mária Teréziát, hogy, Kaunitz Venczel miniszterének tanácsára hajolva, fejedelmi házának hagyományos politikájától eltérjen, s a jövendő események tekintetében Angolország· helyett Francziaországban szerezzen magának oly hatalmas szövetségest, kinek segedelmével Fridriktől Sléziát elvehesse, Poroszországot hatalmának elébbi szőkébb korlátái közé szoríthassa. Az aacheni békekötés után e végett Kaunitz segedelmével, bár nagy titokban, de buzgóan s ügyes tapintattal kezdett is működni a franczia udvarnál, hogy, megtörvén a régi ellenséges indulat kérgét, azt barátjává, szövetségesévé változtassa. Es míg ebben a szívós kitartással folytatott működés s a politikai ügyek további fejleményei czélra vezetnék, a beállott békeidőt Poroszország irányában, nem is tartá másnak, mint fegyveres békének, mint készületnek, a kedvező alkalommal újra megkezdendő háborúra.

E viszonyok adják kezünkbe kulcsát az országgyűlésnek is, melyet a királyné Magyarország rendelnek 1751 tavaszára Pozsonyba kihirdetni szándékozott. Az örökösödési háború végén az állandó zsoldos sereg 180 ezer fegyveresből áll vala; a fenforgó viszonyok s a jövendőre vonatkozó tervek ő jól begyakorlott s fegyelmezett hadak létszámát a béke folytában is nemcsak fentartani, hanem még lehetőleg szaporítani, annak szervezetét tökéletesíteni, múlhatatlanul szükségessé tették. E sereg évonkint tizenhat millió forintba, az összes monarchia bevételeinek mintegy harmad részébe került; a nyolez éves háború pedig a kincstárt nemcsak kiürítette, hanem tetemes adósságokkal is terhelte. Mária Terézia

az adót ennél fogva Magyarországban is fölemeltetni ohajtá. Ez volt tulaj donképcni indoka és czélja az országgyűlésnek. Az országgyűlés előkészítése, határnapjának megszabása, s a felveendő tárgyak meghatározása végett a királyné már 1750-ki novemb. 5-kén tartatott udvari értekezletet, melyen a kancelláron kívül gr. Kollonics, Klímó püspök, Nedeczky, Végh, Somsich, Koller és Szvetics tanácsosok vettek részt. Az országgyűlés megnyitásának napjául az 1751-ki april 18-ka tűzetett ki. Tárgyaiul az értekezlet tagjai az adón kívül mind azon tárgyakat felvétetni javasiák, melyeket a tíz év előtt tartott országgyűlésen időhiány miatt bevégezni nem lehetett. Szükségesnek látták továbbá felvenni a még 1723-ban megrendelt törvényjavítási munkálatot. S ha erre most netalán csak egy országos bizottság küldetnék ki, legalább is a büntető törvénynek, mint felette hiányosnak javítását elhalaszthatlannak vélték.

Figyelmeztette továbbá a tanács a királynét arra is, hogy miután a rendektől adóemelést szándékozik kérni, igen valószínű, hogy a rendek viszont sérelmekkel s kívánatokkal fognak fellépni, kivált a marhakereskedés, a katonai előfogatok s hasonló terhek tárgyában. Ez utóbbira nézve magok is hasonló megváltást javasolnak, mint a milyen az örökös tartományokban divatozik. A királyné azonban igen jellemzőleg válaszolt az udvari tanács e figyelmeztetésére. „Nem is volna diéta, úgymond, ha az ország a maga sérelmeit annak módja szerint nekem fel nem terjeszthetné, s azok orvoslatát tőlem nem kérhetné. És a mi a többi örökös tartományok kára nélkül megtörténhetik, annak megnyeréséről bizonyosak is lehetnek a magyarok. A kancellária részletesen adja elő, a mit ők méltán sérelemnek tartanak, hogy eleve készülhessünk reá, és aztán mindent gyorsan elintézhessünk [1]).

[1]) A királyné sajátkezű hátirata szóról-szóra ez: „Es ware ja kein diet, wann nicht das Land ihre beschwarde mit Arth mir vorstellte und von mir die abhilfliche Hilf anbegerte. Was sein wird können ohne Schaden der Andern Erblander, können die Hungern sich gesichert

A tanácskomány által ajánlott határidő a királyné által elfogadtatván, az országgyűlés a novemb. 27-kén kiadott meghívók által 1751-diki april 18-kára Pozsonyba kihirdettetett. „Fő gondja — úgymond e meghívókban a királyné — az Istentől kormányára bízott országok s tartományokban az állandó békét, nyilvános nyugalmat és pontos igazságszolgáltatást megszilárdítani. Magyarország azon háborúk nyomoraitól, melyek többi tartományait érték, a nemzet buzgó s nagylelkű határozata által nem csak önmagát megőrizte, de az örökös tartományoknak is gyors és sükeres segélyt nyújtott, mi által magának királyi háza iránt nagy érdemet, önmagának halhatatlan dicsőséget szerzett. Mi is tehát anyai gyöngédségünknél fogva, mihelyt a béke helyreállt, elhatároztuk, az országba jőni s a rendekkel tanácskozni a közjó felett')."

Három héttel a gyűlés megnyitása előtt megszűnt élni a 88 éves Pálfy János, az ország nádora, kinek a nemzet a szatmári békekötést, Mária Terézia pedig trónja megmentésében a nemzet lelkesedését nagy részben köszönhette. Egy új nádor választása is szükségessé lévén tehát, evvel az országgyűlés tárgyai is megszaporodtak. A királyné környezetében lévő urak, kivált a német miniszterek tetemesb öszveggel ohajták emeltetni Magyarország hadi adóját. Mária Terézia azonban eléglé az egy milliónyi adópótlékot, mit a magyar főhivatalnokok, egyebek közt Grassalkovich

haltén, als von mir zu erhalten. Die Canzlei solle mir aber specifice gében, was selber künte bekannt sein, über was selbe sieh biliig beschwaren, kunnten damit von Hof aus zu allén midi bereiten, damit nichts aufgehalten wird, und die als schleunig gehen/'A kancellária levéltárában.

*) A végszavak így általak a királynénak benyújtott fogalmazatban: pro maternae nostrae sollicitudinis teneritudine — ehhez a királyné sajátkezűleg ezt írta: quam uberrimis et luculentissimis documentis ex quo tempore regni habenas suscepimus, toties iám comprobavimus et nunquam non comprobabimus. A kancellária levéltárából.

kamaraelnök is kivihetőnek véleményezett. Koch cabineti titkár, ki sűrű levelezésben állott a magyar kamaraelnökkel, az országgyűlés határnapját megelőző napon azt írá Grassalkovichnak, hogy bár némelyek többet javasiának kérni, Ő felsége csak egy millióval kívánja szaporíttatni az adót, de el van határozva, ebből semmit sem engedni. A titkár april 17-kén közié Grassalkovichcsal a kir. proporsitiók mását is a királyné meghagyásából s nagyon meg volt lepetve, Grassalkovich válasza által, melyben írá, hogy *tíz egy* miiló, mire nézve elébb ő sem látott nehézséget, nem fogna megajánltatni').

A királyi előadásokban, melyek máj. 10-kón nyujtattak át a rendeknek, Mária Terézia megemlítvén, mily anyai indulattal viseltetik a nemes ország iránt, s ügyekszik gyarapítani annak díszét és jólétét, nem mulasztó el magasztalni a nemzet hűségét és lelkesedését, melynél fogva vagyonát, vérét s életét vala kész áldozatul hozni a trón védelmére. De a béke megőrzésére, úgymond, melyet részben a magyarok hozzájárultával szerzett, a sereget jó karban kellend fentartani; mi az ország részéről is annál inkább igényli az adó szaporítását, mivel némely tartományok elveszte következtében a közjövedelem megcsökkent s a kincstáron annyi teher fekszik, hogy a rendes kiadásoknak is képtelen megfelelni, bár a többi örökös tartományok e hiány pótlására minden erejüket megfeszítik. Kívánja tehát a rendektől, pótolnák a hadi adót, — mely 1719 óta pénzül harmadfél millió forintot tőn, — egy millió kétszáz ezer forinttal, nem kételkedvén, hogy őt, ki nem annyira királynéjok, mint kegyeletes anyjok, e segélylyel támogatni, s annak készséges megajánlása által eddig is bőségesen tanúsított kegyelmeinek újabb s bővebb bizonyítványaira ösztönözni el nem mulasztandják. Kívánja egyébiránt, hogy annak felosztása körül méltányosan intézkedjenek; a tárgyalásokat pedig a törvényes két hónapi folyam alatt befejezzék.

[1]) A kancellária levéltárából.

A nádorválasztásról említés sincs a kir. előadásokban; a királyné azonban, mivel tudtára esett, hogy az a nemzetnek közkívánata, még az napon leküldé a kijelöltek neveit rejtő zárt levelet. A nemzet bizodalma Batthyány Lajos eddigi főkancellárt emelte a magas méltóságra.

Ekként teljesítvén a közóhajtást, tulajdonkép a maga kívánatainak valósítását tartá szem előtt Mária Terézia. E tekintetben ő már előleg is mindenkép ügyekezett hatni a rendekre. Midőn az országgyűlési választmány, mely meghívása végett Bécsbe küldetett, feladatát nála elvégezvén, a királyi gyermekek üdvözletére ment, Károly főherczeg — minek példáját eddigelé nem adta még az uralkodó ház, — magyar beszéddel válaszolt a tisztelgő bizottmánynak. Magok a királyi előadások kegyes, hízelgő kifejezései is szívnyerésre valának számítva. De a rendek, bár hálájokat fejezték is ki junius 3-kán kelt válaszfeliratukban az iránt annyiszor tanúsított s most újabban is nyilvánított anyai indulatáért, nem lőnek oly készségesek, mint ő óhajtja vala, az adó felemelésének megajánlásában. ‚Több napig fáradozának — mondák abban egyebek közt, — hogy az ország erejét, képességét lelkiösmeretesen megvizsgálják s lássák, mennyire teljesíthetik a kegyes királyné kívánatét; de bár elismerik a sereg fentartásának szükségét, s bár szintoly Készséggel óhajtának is újabb bizonyítványait adni ragaszkodásuknak szeretett királynőjük iránt, nPnővel trónraléptekor életüket és verőket ajánlák fel neki: úgy találták mindazáltal, hogy részint a múlt évek áldozatai, részint a török járom utófájdalmai, részint a több évi természeti csapások és szűk termés, részint végre a kereskedelem pangása, melyet az ország ártalmára újabban felállított osztrák vámrendszer, s a bécsi kereskedőknek erre alapított egyedárusága egészen lebilincselt, sokkal inkább kimerítették az országot s megcsökkentették keresetforrásait, mintsemhogy a királyné kívánatának megfelelhessenek. Sőt kérik őt, segítene országanyai indulata szerint e bajokon, melyeket sérel-

meik előadásában részletesen felterjesztendők lesznek. Mert a vagyonosság azok következtében oly annyira fogy, az elszegényedés oly aggasztó mértékben növekszik, hogy ha a nép keresetének bővebb források nem nyittatnak, félni lehet, hogy még az eddigi adók behajtása is lehetetlenné válandik.[4]

A királyné, miután a nádornak élő szóval is kijelentette, hogy az országnak bizonyára nem esik oly nehezen a megajánlás és megadás, mint neki a kérés szüksége, válaszában a birodalom elutasíthatlan szükségletét említvén, az adó kívánt fölemelését tovább is sürgeté. ígérő mindazáltal egyszersmind, hogy a mennyiben a többi örökös tartományok kára nélkül történhetik, kedvező választ adand az országnak az anyagi érdekek tekintetében előadott sérelmeire. A rendek tábláján e válasz jun. ÏI-kén s a következő napokon élénk vitákra szolgáltatott alkalmat. Fekete György, kir. személynök, a kir. tábla ülnökei s a káptalanok követei, hazai nyelven mondott beszédeikben, hévvel küzdőnek a királyi kívánat mellett. Azok egyike úgy vélekedők, hogy, ha a kívánt összeg súlyosan terhelné is az országot, legalább négyszászezer forintot a nép túlterhelése nélkül még is megajánlhatnak. A rendek nagy többsége azonban a sérelmeket kívánta mindenkelőtt tárgyalni s felterjeszteni, mondván, mi haszna lenne a nagyobb adó megajánlásának, miután a nép, ha adózási képessége nem gyarapíttatik, az eddigi adót is bajosan fizetheti. A sérelmek egy része már elébb ki lévén dolgozva, junius 17-kén fel is terjesztetett. Míg azonban a többiek felett folyt a tanácskozás, a nádor és a kir. személynök magán körökben is minden módon törekvőnek hatni a rendekre s őket junius 21-kén reá is bírták, hogy legalább háromszáz ezernyi adópótlékot fogadjanak el. De erre is csak oly feltétel alatt adták megegyezésöket, hogy a királyné is orvosolja a sérelmeket; a nép terhei pedig egynémiben kevesbíttessenek, különösen annak ingyen fuvarozása és szénaadója törűltessék el. Utóbb, a főrendek nem tágító sürgeté-

seire ezen ajánlatot 500 ezer forintra emelték. A királyné, második leirata folytában pedig a megszüntetendő fuvarozás és szénaadó fejében még 200 ezer ftot ajánlottak. Az adóösszeg e szerint három millió kétszázezer forintra emelkedett.

Míg ezután az ország rendéi az adónak a királyné által is szívökre kötött arányosabb felosztásában s kivetésében fáradozának, a királyné a Rákos mezején összegyűjtött hadsereget vette szemle alá, s a budai királyi lak előhaladó építését tekinté meg[1]). Visszatérte után azonban váratlan in gerültség fejlett ki a rendek tábláján. A felterjesztett országos sérelmekre adott királyi válasz egyátalában nem elégítette ki várakozásukat. A többség abban semmit sem látott, mi csak törvénybe igtatást is érdemelne; miért azt teljesen mellőzni akará a törvényezikkelyek szerkesztésénél. A királyné ezen elégületlenségről értesülvén, aug. 23-kán újabb, egynémiben kedvezőbb leirattal ügyekezett megnyugtatni a rendeket. Igére ebben egyebek közt, hogy a magyar termesztmények kivitelének könnyebbítése végett ügyekezni iog Bajorországgal és Velenczével kereskedelmi szerződéseket kötni; a német örökös tartományok részéről fenálló vám-

[1]) A királyné aug. 8-tól 13-ig időzék Pesten, hol a város öt oly nagy tisztelgéssel fogadta, hogy ő, megelégedése jeléül a tanács valamennyi tagjait nemesi rangba emelte. Lakása az egri püspök, Barkóczy Per. házában vala. Majdnem naponkint kikocsizott a Rákosra, látni a sereg gyakorlatait. Különösen kitüntette M. Terézia ez alkalommal a szegény, kolduló tót diákból grófságra s roppant gazdagságra emelkedett Grassalkovics Antalt, ez idő szerint kamaraelnököt, kinek gödöllei uradalmában, hol ő magának egy nagyszerű kastélyt épített volt, aug. 10. és 11-kén, a császárral együtt vendége volt. Grassalkovics oly fénynyel fogadta magas vendégeit, hogy az udv. urak maguk megvallák, hogy ahhoz hasonlót még nem láttak. A kastély, melybe 100 lovagtól kisérve, este vonult be a királyné, 70 ezer lámpától tündéri világításban úszott. Más nap a kastély s park megtekintése után a pazar fényű ebédben több ezren vettek részt; este tánczvigalom mulattatá a vendégeket. — A császár már előbb a bányavárosokba utazott, azokat szemügyre veendo.

A kereskedelmi viszonyok javítása végett pedig értekezletet fog intéztetni a magyar kir. helytartótanács és ama tartományok kormányszékei között.

De alighogy a kedélyek e királyi ígéretek következtében némileg lecsöndesültek, már is újabb s még hevesebb ingerültséget támasztott a királyné azon kívánata, hogy Győr, Komárom, Zombor és Újvidék városok, melyeknek nem rég adattak volt szabad kir. városi kiváltságaik, oly módon czikkelyeztessenek be a törvénykönyvbe, hogy az országgyűléseken megjelenési és szavazási joggal is felruháztatván, az ország többi rendei közé fölvétessenek. A városok e felszabadítása, mint tudjuk, abban áll vala, hogy a jobbágyi viszonyok s a vármegyei hatóság alól kivétetvén, saját hatósággal ruháztattak fel, mely a polgárok által ugyan, de örökösen választott tanács kezébe tétetett le. E tanács aztán a város ügyeire nézve a polgáriakban a helytartótanácscsal, a gazdaságiakban a kir. kamarával lépett közvetlen érintkezésbe; valaminthogy önálló törvényszékétől is, a megyeinek mellőztével, egyenesen a királyi, vagy a pörtárgy természete szerint, a kerületi táblához, vagy a tárnoki székhez vitetett a felebbezés. A királyi kamara mindazáltal oly széles befolyást tartott fenn magának a városok ügyeire, hogy azok szabadsága tulajdonkép semmivel sem lett nagyobb, mint volt elébb a megyei hatóság alatt: csak alanya változott függésüknek. Testületi jogaik azonban tetemesen szaporodtak, egyebek közt avval, hogy az országos rendek soraiba léptek, követeik által azontúl a törvényhozó hatalomban is részesülendők. S leginkább is e volt oka annak, miérthogy királyaink e kiváltságot örömest osztogatták a városoknak. A követek ugyanis, kik azokból az országgyűlésre küldettek, nem, mint hajdan, a polgárok összesége által·, teljes szabadsággal, hanem csak a városi tanács által, a kir. kamara befolyásával választatván s utasíttatván, kivétel nélkül a kormány pártját erősbítették. Mielőtt azonban az új királyi városok a tör vény hozásban való részvételeink jogának gyakor-

latába tényleg beléphettek, megkívántatott, hogy a királytól nyert kiváltságuk külön törvény által erősíttessék meg.

A királyné kívánata szerint most négy várost egyszerre kellvén országgyűlési ülés és szavazatjoggal felruházni, nagy aggodalom támadt a rendekben, nehogy a|királyné oly terjedelemben éljen kiváltságosztási jogával, hogy a városi követek száma végre a megyékéit is meghaladja, s a kormánypárt, mely a főrendek házában már úgy is mindenható volt, az alsóházban szinte túlsúlyra emelkedjék. A megyék követei tehát törvényhozási befolyásuk arányát veszélyeztetve látván, hevesen kikeltek az ellen, hogy a korona, az ország rendelnek előleges megkérdezése nélkül, korlátlanul gyakorolja ebbeli jogait. ‚A vármegyéknek — ily értelemben szóla a megyei követek többsége, — veszélyes gyöngítésére s méltatlan lealázására vezet, ha a városok, melyek az alkotmány szerint erkölcsileg csak egy-egy nemes személyt képeznek, annyi szavazattal bírnak, mint az összes nemességet s ezáltal a nemzetet képviselő megyék? Felhordtak azonban még más érveket is a királyi leirat ellenében. Mondák egyebek közt: hogy a városok kiváltsága következtében a megyék közt felosztandó adó alapja kisebbedik, s úgy az adók, mint az előfogatok s más közterhek a jobbágyokra még súlyosabban nehezednek. Kijelentik ezeknél fogva, hogy, miután a kir. szabadítéklevelek a kérdésben forgó városoknak a rendek tudta nélkül már kiadattak, nem ellenzik ugyan tovább azoknak beczikkelyezését, de a törvényhozásbani részvét joga nélkül s az előfogatok kiszolgáltatásának továbbra is a polgárság terhéül maradó kötelességével.

A királyné, ki ilyféle ellenzéshez nem szokott, s azt hitte, a nemességre halmozott kegyei s jótéteményei, annyiszor tanúsított anyai gondoskodása után tőle méltán több elnézést s engedékenységet igényelhet, aug. 24-kén a nádor által boszúsan leizené a rendekhez, hogy a következő napon az országgyűlést befejezni s elutazni szándékozik; miért is a törvényczikkelyek tüstént összeszerkesztendők. De az üzenet

még hevesebben felizgatta a rendek kedélyét. Hangos panaszok emelkedtek, hogy a tanácskozásra elegendő idő sem engedtetik, s e zaklatás által a törvényhozási szabadság elnyomatik; miért sokan minden törvény nélkül akartak szétoszlani. Mások követség által kívánták megkérni a királynét, halasztaná el utazását néhány napig; mit azonban a főrendek, mint illetlent, félrevetettek s átizenték a rendeknek, hogy csak lássanak a munkához: a nádor, ha szükséges, majd talál módot, a királynét pár napi maradásra bírni. Tetőpontját érte el a rendek ingerültsége, midőn az elnöklő alnádor a városok beczikkelyezésének s Koch és Toussaint bárók a kormánytól indítványozott, de a rendek többségétől ellenzett honosításának kérdését szavazatra bocsátván, a királyi tábla tagjai, a városok s káptalanok követei által felkiáltással elfogadtatta. Az ügyek ezen erőszakolása miatt a megyék követei közöl számosán annyira felháborodának, hogy a gyülésteremet tüstént odahagyták. A királyné, Batthyány Lajos nádor kérelmére pár nappal moghosszabbí- . tóttá ugyan az országgyűlést; de a rendek az udvar kívánatéra hajolni a következő napokon sem akartak. Hasztalan jelentette ki előttök a kir. kancellár, hogy miután ama városoknak a kiváltságlevél már megadatott, az adományt visszavenni a királyi tekintély csorbulása nélkül többé nem lehetvén, a beczikkelyezésnek múlhatatlanul meg kell történni. A megyei követek tovább is erélylyel vitatták, hogy az országgyűlési szavazatok számarányának megváltoztatása a törvényhozás elemeinek szaporítása a király kényétől nem függhet. Ha tehát a korona valamely várost a törvényhozásban! részvéttel felruházni akar, aziránt elébb az ország rendéit is meg kell kérdeznie. S e mellett még arról is biztosítást sürgettek, hogy az adó s más terhek alapjából királyi kiváltságok által ezentúl semmi sem fog elszakasztatni.

Mialatt a vita a rendeknél ezek felett hosszasan foly vala, aug. 26-kán a nádorhoz levél érkezett a királynétól, melyben neheztelő szavakkal fejezte ki boszúságát a rendek

ellen, hogy a kérdéses városok kiváltságát megrontani tőre- 1751 .
kedvén, királyi tekintélyét oly kíméletlenül támadják meg, s fájdalmát jelenté a felett, hogy irányában a rendek olyasmit cselekszenek, mi még egy királylyal sem történt. A főrendek, kikkel a nádor e levelet tüstént közölte, ezután újabban is engedékenységre sürgették az alsóházat. De ez, noha még esti tíz órakor is együtt ül vala, hajthatatlan maradt. Végre a nádor, a kancellár, a kir. személynök, a kir. tábla tagjai s a főpapok egymás után megújíták ostromukat a rendek ellen, kérvén őket, ne szomorítanák s ne tartóztatnák tovább ellenzésükkel az elutazásra immár felkészült királynét; mire aztán a rendek, belefáradva a hosszú küzdelembe, boszúsan kijelentették, hogy miután ekként zaklattatnak, s törvényhozói szabadságukban annyira korlátoltatnak, hogy ellenzéseket hasztalannak látják, ám tegyen az udvar a mit akar, készíttesse el a maga kénye szeriüt a törvényezikkelyeket. .

A főrendek s egyéb udvari pártiak nem is késtek felhasználni a megyei követek ezen boszús apathiáját. A törvényczikkelyek még azon éjjel megirattak, s más nap, aug. 27-kén, a királyné által is megerősíttettek. „A zavarral kezdett országgyűlésnek — mint egy napló írja — ekként zavarral szakadt vége.“ A királyné azonban, bár czélját érte, nem fojthatá magába boszúságát a rendek ezen megátalkodott ellenzése miatt, s midőn ezek bucsútisztelkedés és a szentesített törvények átvétele végett hozzá felmentek, őket egy ingerült hangon mondott trónbeszéddel bocsátotta el magától, melyben egyebek közt a következő szavak foglaltattak: „Nagyobb bizodalmát s készséget vártunk volna a szeretett s általunk mindig megkülönböztetett magyar nemzettől, m lylyel anyai jóakaratunknak számosabb bizonyítványait éreztettük, mint a többiekkel. Ügyekezzctek tehát országgyűlési határozatainkat s a reátok bízottakat végrehajtani s kiérdemleni, hogy elébbi kegyelmünk reátok ismét visszaszálljon.“

V.

E fullánkos beszéd, mely annyira különbözött a veszély Aidején 1741-ben elmondottól, nyilván bizonyítja, hogy Mária Terézia, a nemzet irányában már urául tartotta volt magát a helyzetnek, s igen váratlanul lepte meg őt az iránta még áldozataiban is oly készséges nemességnek ily heves és makacs ellenzésben nyilatkozó alkotmányos érzelme. Miután ő eddigelé számos bizonyítványait adta annak, hogy az alkotmányt fentartani kívánja, s e mellett a nemességet még annyi kegyékkel s kitüntetésekkel is halmozta el, méltán megkívánhatni vélte ettől, hogy irányában ő se ragaszkodjék mindenben oly ridegen a maga jogaihoz, hanem, megelégedve az alkotmányos formák fentartásával, a vett kegyelmeket s kedvezéseket simulékonysággal viszonozza. A kívánatai ellenében kifejtett erős ellenzék tehát kétszeresen sérté őt, ki jóindulata öntudatában ellenzéket tűrni nem tudott, azt megérdemleni nem vélte. De bár e tekintetben nem lehet is kételkedni kedélyingerültsége őszinteségében, úgylátszik még is, boszúságának ezen éles nyilvánítása egyszersmind a fortélynak egy kiszámított új neme is akart lenni, melylyel a még érdes nemességet simulékonyabbá tenni szándékozott. Bízván a főrendeknek már minden alkalommal egészen a lelkesedésig tanúsított ragaszkodásában, a hajolni még nem tudó nemességet kegyvesztéssel fenyegette, mintegy tudtára akarván adni, hogy okvetetlen simulnia kell az ő akaratához, ha benne ezentúl is az eddigi kegyelmes közanyát óhajtja bírni, ki különben, ha akarja, s a körülmények úgy igénylik, tud szigorú is lenni.

A nemesség e rideg magaviseletének a lefolyt országgyűlésen a közéletre nézve jelentékenyek lőnek következményei. A kedélyingerűltség nem lett ugyan tartós a királyné részéről: boszúságát hamar elfeledve, utóbb is csak úgy, mint az országgyűlés előtt, ügyekezett ő éreztetni háláját a

nehéz körülményei közt segedelmére oly lelkesedéssel sietett. nemzettel; a nemességet pedig, az egyesekre, s egyes családokra halmozott kedvezései által Becsbe édesgetve, kivetköztetni különszerűségéből s ekképen monarchiájának erkölcseire, szokásaira nézve egymástól annyira különböző két részét egymással lehetőleg egyenlősíteni. De, miután a múltországgyűlésen oly kellemetlenül tapasztalta, hogy a megyei nemességet a maga kedve szerint még nem hajthatja: az alkotmányos törvényhozástól még idegenebb lett, mint volt eddigelé, s azontúl egész tizenhárom évig nem hívta egybe az országgyűlést, bár azt a közéletben minden lépten nyomon mutatkozó hiány s hátramaradás, a nemzeti institutiók fejletlensége, a közigazgatás minden ágainak rendezetlensége, az erkölcsi s anyagi érdekeknek százados elhanyagoltság szülte pangása, nagyon is szükségessé tette volna.

Annál korlátlanabból kezdett Mária Terézia ezen országgyűlés után egyedül királyi hatalmából intézkedni a kormányszékek utján olyanokban is, miket az alkotmányos törvények szerint egyedül a nemzet hozzájárultával, országgyűlési tanácskozások s végzések által lehetett s kellett volna is elintézni, kifejteni s átalakítani törvényesen. Jobbára ezen korszakba esik ama nagy reformok kezdete, melyekkel Mária Terézia a többi örökös tartományok kormányát lassanként egészen átalakította, s az igazgatást, melyet eddigelé azokban is túlnyomólag a rendi testületek gyakorlottak, az udvari kormányszékeknél s ezek által a fejedelmi kezekben összpontosította.

Magyarországban a vármegyei intézet sokkal mélyebben gyökerezett a nemzet közéletében, mintsemhogy azt az igazgatásból kiszorítani, s kinevezett kerületi hivatalnokokkal pótolni remélhette volna a királyné; s ezért nem is nyúlt ő a megyei rendszerhez, nem akarta csorbítani a megyék önkormányzatát; a főispáni hivatalt azonban, hogy általa a központi kormánynak is több befolyást szerezzen a megyékben, még is újonnan kívánta szabályoztatni. E végett 1752 elején

a helytartótanács által egy új utasítást dolgoztatott ki a főispánok számára. Ezen utasítást a kancellária marcz. 7-kén oly véleménynyel terjeszté fel a királynénak, hogy azt a maga részéről nem pártolhatja, mivel könnyen félremagyarázásokra nyújthat alkalmat. A megyék felette féltékenyek a magok jogaira, s ilyféle utasítást alkotmánysértő újításnak tarthatnának. A főispán tisztét különben is eléggé meghatározza a törvény, s csak ennek pontos végrehajtására kell a hanyagabb főispánokat reászorítani.

„Nem látom okát — ezt írá a felterjesztésre a királyné — miért ne volna új utasítás adandó, miután csak is a törvényekkel egyező utasítást kívánok; a tapasztalás pedig bizonyítja, hogy a megyék közt a belső igazgatásra nézve nagy a különbség, a mi csak hanyagságból, vagy a törvények félremagyarázából eredhet/[1] Kívánja tehát, vizsgálja meg a kancellária újabban is a helytartótanács javaslatát, s véleményével együtt terjessze fel azt.

. Ez aztán meg is történt marcz. 21-kén, Batthyány Lajos nádor a maga véleményében csak azt kívánta, hogy bár a törvény minden három évben rendel tisztújítást, azt mindazáltal nem kellene felette sürgetni. E korban is átlátták már, hogy a tisztviselők gyakori változása nem jótékony hatású az igazgatásra. A hivatalnokok, úgymond, a vizsgálatok, taksálások s más eljárásoknál sokszor összeütközésbe jőnek a nemességgel, s félnek avval ellenkezni, nehogy a tisztújításnál kimaradjanak. Törvényt ugyan csak törvény által lehet megváltoztatni; de még is kívánná, hogy a tisztújítás néha s néhol a három éven túl is elhalasztassék.

Az új utasítás egyébiránt, mely aztán cl is küldetett a főispánoknak, a következő:

1. A főispán a mennyire csak lehet, az 1723-ki 56-dik t. ez. szerint megyéjében lakjék. Ha ebben más hivatal vagy egyéb alapos ok által gátoltatik, legalább a katona-elszállásolás, adókivetés és más fontosabb ügyek alkalmával évenként pár hónapig lakjék a megyében.

2. Tisztújítást az idézett törvény szerint, minden három évben, ha pedig a tisztikar nem alkalmas, elébb is tartsanak.

3. Ügyeljenek, hogy az alispánok ne legyenek a földes arak lekötelezettjei.

4. Gondjok legyen reá, hogy a gyűlések az 1723-diki 50-dik t. ez. értelmében gyakran s rendesen és szabályosan tartassanak s minden zavargás nélkül folyjanak le; minden jegyzőkönyvbe irassék, s ez a gyűlés végén hitelesíttessék. A kis-gyülések fel ne forgassák a közgyűlések végzéseit.

5. Ügyeljenek, hogy a bírák s más tisztviselők a törvénykezési irományokat az 1729-ki 25-dik t. ez. szerint az év végével mindig letegyék a levéltárba. A hivatalokból kilépők erre szigorúan reászoríttassanak. A levéltár jó rendben tartassák.

6. Az igazságszolgáltatás gyorsítása végett, törvényszéket évenként legalább négyszer tartsanak. Az elvégzett ügyek jegyzéke a helytartótanácsnak megküldessék.

7. Különös gondjok legyen, hogy a bűntények mennél elébb megvizsgáltassanak; a börtönök jó karban tartassanak.

8. Ügyeljenek, hogy az útak, hidak kellő időben tataroztassanak, a városokban a keskeny, szűk utczák szélesbíttessenek.

9. Gondjuk legyen, hogy a törvények s kormányszékek rendeletei pontosan végrehajtassanak s a közjó mindenkép előmozdíttassék.

10. Különös gondot fordítsanak az adózó népre s az adóra, hogy az adózásból senki ne maradjon, a ki arra köteles; hogy az adó aránylagosan s igazságosan vettessék ki; hogy az adózó nép ingyen közmunkái magán czélokra ne fordíttassanak, a házi adó fejében csak annyi adó szedessék, a mennyi múlhatatlanul szükséges, hogy a pénztárnokok a behajtott adót a hadi pénztárakba pontosan beszolgáltassák,

s kézi pénztáraikban nagyobb összegeket fel ne halmozzanak, számadásaikat rendben tartsák [1]).

Miként ezen utasítás tanúsítja, a királyné törekvése a vármegyékben egészen törvényszerű volt s egyedül a pontosabb s rendesebb igazgatást czélozza, a nélkül, hogy bármiben is korlátolni s csorbítani szándékozott volna a megyei önkormányzatot. Kevesbbé volt azonban törvényszerű e törekvés a kormányzat magasabb rétegeiben. Ezekben fő czélul félreismerhetlenül az lebegett folyton szemei előtt, hogy a középponti kormányszékek, a helytartóság, az udvari kancellária és kamara törvényes önállóságát csökkentse s tegye azokat, legalább a kormányzat szellemére, elveire nézve, még nagyobb függésbe a miniszterekből álló úgynevezett conferencz-tanácstól és a status-tanácstól, melyet gróf Kaunitz Venczelnek, 1753 óta főminiszterének, terve szerint, 1760-ban épen a végre ájlított fel, hogy az egyes országok s tartományok udvari kormányszékeit általa ellenőriztesse, s ezekben az összes monarchia kormányára nézve nagyobb egyenlőséget alapítson meg.

Az alkotmányt tehát s a törvényes kormányformákat, melyek iránt oly féltékeny ragaszkodást látott a nemzetben, nem sértette ugyan Mária Terézia, — azon egyen kívül, hogy a törvényhozás jogát számos esetben a nemzet részvéte nélkül, csupán a királyi hatalom számára vette-igénybe; a nemzeti kormány törvényes függetlenségét azonban sokkal inkább meggyöngítette, mint bár melyik elődei közöl. Nem mellőzte ugyan ő a nemzeti kormány törvényes orgánumait, mint például I Leopold, — ki ez által aztán annyiszor fel is lázította a nemzetet; ő rendesen, mindig a kancellária és helytartótanács útján hirdette ki rendeletéit; de a magyar kormányügyek fontosabbjait is csak úgy a conferencz- és statustanács elejébe vitte ő, mint a monarchia többi részeiéit.

[1]) A kancellária levéltárából.

A magy. udv. kancellária aztán e minisztertanács végzései »52-175& szerint vette az utasítást, rendeletet a királynétól. A magyar kir. helytartótanács, melynek az azt megalapító törvény szerint az ország független, fő kormányszékének kell vala lenni, önállását annyira elvesztette, hogy a szinte idegen befolyás alá jutott kancelláriának a fontosabb ügyekben puszta közlönyévé alacsonyodéit. Ha néha talán kikéretett is eleve értesítő véleménye: az csak akkor és annyiban bírt súlylyal, a mikor és amennyiben a német minisztertanács véleményével nem ellenkezett; s nem egyszer történt, hogy a maga véleményével s a törvényekkel ellenkező felsőbb intézkedések végrehajtó eszközévé kellett válnia. És eképen e kormányszék, az élén álló s utasításaikat a bécsi középponti kormány szelleme s elvei szerint rendelkező királynétól vett főrendűek hatása alatt, soha nem nyerhette meg azon önállást s nemzeti szellemet, melyben azt az 1741-ki országgyűlés rendei látni óhajtották; a bécsi középponti kormányszékek példája szerint, a bureaucratia rideg, lelketlen formaisága benne is meghonosult. Ugyanez történt, s még nagyobb mértékben a magy. kir. kamarával a bécsi udvari kamara irányában, mely amazt mindinkább csak a maga alárendelt közlönye gyanánt tekintette, kivált mióta több magyar tanácsos is nyett helyet kebelében.

Ezen, ily befolyás alá jutott kormányszékek által pedig A Magyarországra, a külön alkotmány, külön igazgatás mellett is annál könnyebben átterjeszthető Mária Terézia azon kényuralmi igazgatás elveit, melyet a cseh-német örökös tartományok tekintetében megalapított, minthogy az ország nyilván s magán joga a nemzet százados harczviszontagságai alatt egészen parlagon maradt, s a török járom lerázása s a belbéke helyreállta után sem igen örvendhetett az élet szükségeihez mért fejleménynek. A közigazgatás főbb ágai, mint elbeszéltük, némileg rendeztettek ugyan; de a törvényhozás korántsem terjesztette ki figyelmét minden jogviszonyok s az összes igazgatás sokáig elhanyagolt állapotának szabályo-

zására; E mulasztás bűnsúlya első rendben tagadhatatlanul az udvart terheli, mely kényuralomra törekvő hajlamában az alkotmányos szellemű rendezést meggátolta, vagy legalább, mivel a rendezetlen állapotok közt a felmerülő szükségek szerint kényuralmának tágasabb tért biztosíthatott, azt elő nem mozdította; de terheli a vád magát a nemzetet is az előrehaladt kor kívánalmainak megfelelő, gondosabb rendezés elmulasztása miatt.. Vastag tudatlanság kérge borítá az értelmet, s a százados török háborúk s belharczok miatt műveltségében hátramaradt nemzet nagy tömege köz- és magán-jogi viszonyaiban vagy nem érezte a szabályozás szükségét, vagy annak módját nem értette. Azon kevesek pedig, akik erre képesek lettek volna,önzőbbek valának, inkább az udvar kegyeit keresték s magán érdekeiket tárták szemeik előtt, mintsem hogy a nemzet újjászületését előkészíteni, elavult állapotainak átalakítását megkezdeni hajlandók voltak volna.

De még a leélt zavarteli idők visszaidézésének félelme is gátolhatta a reformokat. Mert ha voltak is, kikben sem a szükséges szabályozás módjának belátása, sem a hazfiúi önzetlenség és buzgóság nem hiányzott, megküzdeni a bajokkal, tudván, hogy a szabadabb, függetlenebb kifejlést a bécsi kormány minden áron ellenzendi, gondosan kerülték az összeütközéseket, melyek újabb zavarokba dönthetnék a pihenni alig kezdő hazát. És így történt, hogy Vorbőczynek több mint kétszáz éves Hármaskönyvc maradt még mindig egyedüli tárháza és zsinórmértéke minden magán- s közjogi viszonyoknak.

E körülményt Mária Terézia szokott ügyességével használta fal arra, hogy királyi teljhatalommal intézzen a rendezetlen állapotok között némi reformokat. A helyett, hogy gyakrabban országgyűlést tartott, s ezeken a nemzeti életben fölmerült szükségleteket törvényhozási végzés által az alkotmány szellemében pótolta volna, azokat nálunk is menynyire csak lehetett, a többi örökös tartományok számára

megalapított elvek szerint, nem ritkán az alkotmány szellémével s a nemzeti jogokkal ellenkezőleg intézte el a kormányszékek útján. így támadtak aztán évről évre mind több királyi rendeletek, melyek a hiányzó vagy hiányos törvényeket pótolva, több s nagyobb rendet hoztak ugyan egynémely jogviszonyokba, a közigazgatás egynémely ágaiba; de azokba egyszersmind a kényuralmi elveket is átültették. És ha néha egyik s másik vármegye közönsége felszólalt is az alkotmány szellemével s a nemzeti jogokkal ellenkező ilyféle királyi rendeletek ellen, a kormányszékektől jobbára azon válaszszal utasíttatott el, hogy a fenforgó esetre nézve semmiféle törvény nem létezvén, a királyi rendelet nem törvényellenes; és a hol törvény nincs, ott a király a maga hatalomteljességéből belátása szerint intézkedhetik. De meg kell vallani, hogy a nemesség, ezen korban még szintoly tudatlan, mint önző, a legtöbb esetben gondatlan könnyelműséggel tűrte a királyi kényuralom terjeszkedését mindenben, mi őt magát, érdekeit s előjogait egyenesen nem illette, s csakhogy kiváltságait maga háboríttatlanul élvezhesse, egyebekre nézve nem igen korlátozá intézkedéseiben a királynét, kit maga iránt oly kegyes anyának tapasztala.

Az ekként kényuralmilag intézett reformok pedig, míg egyrészről a rendet öregbítették, a műveltséget, polgárisodást gyarapították, másrészről annál nagyobb csorbítására váltak a nemzeti jogoknak, függetlenségnek, minthogy ezen új alakítások szorosan összefűzettek a német örökös tartományokban szintezen időszak alatt keresztülvitt reformokkal. Az igazgatás egy némely ágai a monarchia két felében, az alkotmány s kormányforma különbsége daczára is, oly annyira összeforrtak, hogy ezen viszonyokon utóbb nálunk sem lehetett egy könnyen változtatni a nélkül, hogy egyszersmind a német örökös tartományok ügyeinek szervezete is meg ne rendüljön. Különösen ez volt az eset a közigazgatás épen legfontosabb ágaira, a hadi, fináncziai s kereskedelmi ügyekre nézve, melyekben aztán idő folytával oly annyira

meg is gyökerezett az osztrák rendszer, hogy Magyarország kormányzati függetlensége, bármily világos szavakban biztosíttatott is úgy a régiebb, mint az újabb törvények betűje által, csak papíron maradt, s tényleg árnyékká satnyáit.

Mi a hadügyet illeti: a nemesi felkelés, mi az örökösödési háborúban kétszer rendeltetett?'volt ki, ezentúl is a nádornak, mint az ország főkapitányának, vezérlete alatt maradt ugyan; de e fölött, mint tudjuk, 1715 óta állandó zsoldos hada is volt az országnak, melynek tartására évenkint hadi adót fizetett. E sereg igazgatására, vezérletére már sem a nádor, sem más nemzeti hatóság nem bírt befolyással, s azt kizárólag a bécsi udvari haditanács ragadta magához; minélfogva azon eset álla be, melynek pártját hasztalan koresnénk az egyetemes történelemben, — hogy tndnillik egy, saját alkotmánynyal s külön kormánynyal bíró nemzet hadserege, fölött a király nem magának a nemzetnek kormányhatóságai, hanem egy, az országra nézve egészen idegen, más tartományok számára létező, kormányszék által rendelkezik.

Meg kell azonban vallani, hogy ezen, minden alkotmányos fogalommal, minden méltányossággal ellenkező, fonák állapotnak maga a nemzet megfoghatatlan vaksága, vagy könnyelműsége s hanyagsága volt egyik fő oka. Midőn ugyanis a nemzet 1715-ben egy állandó hadsereg tartására évenkinti adót szavazott meg, az időnkénti hadpótlás terhét magára vállalni nem akarván, a sereg felállítását s utóbbi pótlását toborzó által szintúgy a király önkényére hagyta, mint annak szervezését s igazgatását; mi volt pedig aztán természetesb, mint hogy a király, egyszersmind az osztrák tartományok fejedelme, a magyar hadat is a német tartományok hadügyeit igazgató udvari kormányszék, a bécsi haditanács, alá helyezze. 1741-ben, midőn a nemzet oly lelkesedéssel kelt fel Mária Terézia védelmére, s az állandó hadsereget is újabb hat gyalog s néhány huszár ezreddel szaporította, ezen fonák állapoton tán még lehetett volna

segíteni; de a nemzet, bár szóba hozta, még is elmulasztá, erélyesen visszakövetelni a maga kétségbevonhatlan jogát hadseregének igazgatására. S így lőn aztán, hogy e fonák viszonyok 1748 óta, midőn Mária Terézia egy új hadrendszert kezd vala megalapítani, mind mélyebben meggyökeresztek: a magyar állandó had igazgatásából a nemzet, külön alkotmánya daczára, végkép kizárva maradt; a magyar ezredok, a bécsi haditanács intézkedései szerint, a német ezredekkel együtt ugyanazon rendszabályok mellett, osztrák tábornokok által, német nyelven vezényeltettek, s áz osztrák hadsereg kiegészítő részei gyanánt tekintettek. És csak az újabb időkben jutott eszébe a nemzetnek a maga elévülhetetlen jogait e tekintetben is visszakövetelnie. — A magyar állandó hadsereget egyébiránt, ide nem számítva Erdélyt s Horvátországot s a határőr vidéket, Mária Terézia idejében kilencz ezred s egy zászlóalj gyalogság s tizenkét huszárezred képezte. A gyalog ezredek mindenike, a két-két gránátos századdal együtt 2408 emberből állott; a huszár ezredek álladéka, a hét éves háborúig, öt században 809 lóra számíttatott, mi azonban kevéssel e háború kezdete előtt négy századra s 600 lóra szállíttatott le [1]).

Hasonló viszonyok forogtak fenn a határőrvidéki katonaságra nézve is, és pedig szintúgy a nemzet gondatlansága .miatt. A károlyvárosi őrvidék, a nemzetnek még a mohácsi ütközet előtt kimondott megegyeztével, régóta az osztrák fejedelmek hatósága alá volt helyezve. Ezen őrvidék Mária Terézia alatt tetemesen megnagyobbíttatott, s kevés kivétellel azon szervezetet nyerte, melyben az máiglan fenállott. Az ország rendei, mint említők, 1741-ben az ország testébe visszakebleztetni kívánták mind azon katonai helyeket, melyek a török kiűzése után Alsó-Tótországban, a Szerémségben, a Duna, Tisza és Maros vidékén, azaz, Bács-Bodrog,

[1]) Kovács krónikája azonban (Folytatás 80. 1.) a gyalog ezred álladékát három ezerre, a huszár ezredét 1200-ra teszi.

Csongrád, Csanád, Arad, Zaránd megyékben és a temesi tartományban hadi kormány alá helyeztettek. A visszakebelezést, melyet az 1741-ki 18-dik törvényczikkely valóban meg is rendelt, Mária Terézia egy részben már az 1745-ki jul. 1-jén kelt rendeleténél fogva végrehajtotta, oly módon, hogy a nevezett megyék katonai kormány alól fölmentettek, s alkotmányos megyei hatóság alá helyeztettek, Zombor és Újvidék királyi városok jogaival ruháztattak fel, a határőri katonaság számára pedig a Száva mentében Szerém, Pozsega, Valkó és Verőcze megyékből s a Duna és Tisza összefolyásánál Bács-Bodrogból metszetett ki egy-egy kerület, három új határőri, névszerint a pétervaradi, brodi és gradiskai gyalog s egy sajkás ezred lakhelyéül.

A sajkás kerület szervezése iránt 1750-ki augusztusban adta ki Mária Terézia határozatát, Titelt, Lokot, Mosszorint, Gordinováczot és Kovilt rendelvén a két sajkás osztály lakhelyéül. A rendelet végrehajtására Grassalkovics kamaraelnök, Károlyi és T ersztyánszky küldettek ki királyi biztosokul, kiknek meghagyatott, hogy „ha a nevezett községek a sajkások elhelyezésére elégségesek nem volnának, az esetben más szomszéd helyek is a kerületbe osztassanak; s viszont ha annyi térre szükségük nem lenne, Kovil a polgári hatóság alatt maradjon. Az említett biztosok adják tudtára a határszélieknek, hogy október hónapig nyilatkozzanak, kik akarnak, mint katonák ott maradni, vagy átmenni a polgári tartományba? Az átköltözésre pedig határidőül az 1751-ki april 1-je szabassék ki. E kívándorlókkal a kir. biztosság, miután kinyomozta, mennyit lehet reájok méltányos adóul kivetni, novemb. 1-jétől kezdve kössön három évre szerződést, megígérvén nekik, hogy közvetlen királyi alattvalók lesznek s más földes úrnak nem lesz fölöttök hatalma. A kamara tudja meg tőlök azt is, mit adnának a kincstárnak, ha a Szabadkáéhoz hasonló kiváltságot kapnának. Novemb. 1-jén Engelshoven tábornok a polgáriakul maradandó helyeket adja át a biztosoknak, kik aztán azokat az adóra nézve helyezzék

a megyék alá. A Tisza-vidéki községek Bácshoz, Pécska és *752-ms. Szemlak Aradhoz, a többi marosi helyek Csanádhoz kapcsoltassanak. Adójokat maga a királyné fogja meghatározni; földesúri ügyekben pedig a kamara alatt fognak állni. A bánságba átmenni nem akaró tisztek ő felsége nevében s kegyelme jeléül biztosíttattak, hogy a kik nem nemesek, taksa nélkül nemességet fognak nyerni, s részökre az általok választandó helyeken, curiák örök birtokjoggal kimetszetni. A többiek mindnyájan tíz évre egy jobbágytelket kapnak korlátolt építési joggal.[x]).

A miként a Tisza s Maros vidéki katonai helyek megszüntetésével, Tót és Horvátországban a határőrvidék szerveztetek,- ugyanaz történt utóbb az Al-Duna mentében Erdélyig, Erdélyben pedig a székely föld részével. A királyné e határőri vidéken, a bécsi fő haditanács igazgatása alatt, néhány generalatust állíttatott fel, melyek mindenike több határőri ezredet foglalt magában. A károlyvárosi végekhez számíttatott a likkai, ottocsáni, ogulini és szluini gyalog- és egy huszár ezred; a varasdi generalatushoz két gyalog s egy huszár ezred tartozott; Batthyány Károly tábornagy s horvátországi bán alatt ezekhez még a két gyalog és egy huszár ezred járult. 1762-ben állíttatott fel a két székely s ugyanannyi oláh gyalog ezred, melyekhez a székelyek részéről még egy huszár, az oláhokéról egy dragonyos ezred járult; végre 1767-ben a temesi bánságban egy német s egy illyr ezred alakíttatott; mi által a határőri katonaság 17 gyalog s hat huszár ezredre szaporodott. Béke idején az ezredeknek csak egy kisebb része volt tényleg fegyver alatt határőri szolgálatban; a többiek, családjaik körében földjeiket mívelték; de községi viszonyaik is katonailag szabályoztalak s hadi tisztek által igazgattattak.

E határőrvidékek szervezése azonban nem folyt le A határőrök minden zavar és zajlongás nélkül. Némi békétlenségek már

[1]) A kancellária levéltárából.

az 1751-ki nyáron kitörtök, melyeket Batthyány Adám a maga nagybátyjához, Károly liorvát bánhoz szept. 30-kán írt levelében a következő okokból származtatott: 1. Régi tisztjeik kik a felállított határőri ezredeknél újabb alkalmazást nem remeiének, azt hivén, hogy ügyök némi zavargás után jobban meg fog vizsgáltatni s magok még kedvezőbb elláttatást nyernek, alattomban magok szítogatták a zavarokat. 2. Sokakat, kivált a szegényebbek közöl az adózás tett türelmetlenekké; kik aztán a jobb módúak közöl is többeket bevontak a, zavargásba. 3. Ehhez járult tisztjeik távolléte. Mert a tisztek, rendes lakhelyeik mindjárt nem lévén, s midőn ezredeiknél időzének, csak nyomorult viskókban kényteleníttetvén meghúzódni, egyen kívül, ki a századnál maradt, az ottlakástól felmentetvén, jobbára Zágrábban, sőt Bécsben tölték idejöhet. Távollétökben pedig az altisztek lettek urakká, kik a népet vezetni nem tudták, sőt fölötte zsarnokoskodtak. 4. Némelyeket a főbb zavargók közöl azon Leopold-kori privilégiumok ingereltek lázadásra, melyeket alaposan nem értvén, a valónál többre becsültek, most pedig az új szervezés következtében elveszteni fájlaltak. Kink, a zavargók egyik főnöke, épen ez által szerzett magának legtöbb pártost. — E zavargást azonban a hely színére küldött rendes katonaság gyorsan elfojtotta[1]).

E határőrvidéki zavargásokkal nem csak párhuzamosan, de azokkal némi kapcsolatban folytak le egy csoport mezőtúri és hold-mező-vásárhelyi lakos pártos mozgalmai, melyekről azonban még kevesebb részlet került napvilágra, mintsem hogy rólok egész terjedelemben biztos tudomásunk lehetne. A zavargók felett Budán működött delegált kir. törvényszéknek, a mint látszik, 1754-ki marcz. 30-kán, hozott ítéletéből csak annyit értünk, hogy Törő Pál túri lakos „volt ezen pártütésre ezélzó gonosz igyekezetnek indítója“, ki a vásárhelyieket is izenetekkel s levelekkel támadásra

[1]) A kanczellária levéltárából.

izgatta s köztük fegyvereket is osztogatott. A másik fő czinkos Pető Ferencz, vásárhelyi lakos volt, ki „Törökország szélire ez előtt három esztendővel (tehát 1751-ben) a végett elmenendő öt társának, hogy a mint akkor a hír hozta, az ottan lévő pártütőkkel tanácsot tartanának és e gonosz igyekezetekben végzést tennének, előljárójok és vezérek volt, s az oltától folyvást mind ekkoráig ezen rósz szándékra társakat hódítani meg nem szűnt“. Harmadiknak Bujdosó Györgyöt nevezi az ítélet, ki „Törő Pálnak a vásárhelyiekhez követe, és hogy nekiek levél irassék, tanácsadója volt, de Vásárhelyen is Pető Ferencz házában a pártütés végére mindegyik hitét letette, és több társaknak hódítására Debreczen felé ment s ugyanazoknak összegyűjtésével is gonosz szándékát betöltötte.“

Ezeken felül neveztetnek még a főbb bűnösök között Becsei Mihály, Jenői István, Kocsi Mózes, Debreczeni más nevén Sípos Mihály, Herpai Mihály, Erdődi István, ki már az 1734-ki „Peró-támadásba is avatta magát“, és Magyar György. Kisebb nagyobb részvétről ezeken kívül még mintegy kilenczvenen vádoltattak. A mozgalom^székhelye a Heves megyei Túr és a Csongrád megyei Hód-Mező-Vásárhely valának. A támadás „kuruez név alatt hirdettetett“. Czéljok mindenek előtt az volt, hogy „a háborgós támadókat a kik Törökországban mondattak lenni, kihozzák“ s velők együtt pártot üssenek. A zavargás indokairól azonban semmi értesítést nem meríthetünk az ítéletből. Csak azt tudjuk, hogy a lázadás, mielőtt tényleg kitört elárultatván, elfojtatott, a bűnösök elfogattak s kínos vallatás alá vettetvén, kisebb nagyobb büntetésekre Ítéltettek. Törő Pál Túron, Pető Ferencz Vásárhelyen fej vétel után megnégyeltettek, s hulláik darabjai „a világnak négy részére kiállított akasztófákra függesztettek“. Bujdosó Györgynek is feje vétetett, s mind a hárman ingó s ingatlan javaik elvesztésében elmarasztaltattak. A többiek közöl hatan, hat évi, mások öt s két évi vár fogságra ítéltettek. Ötvennégyen, kik „ezen igyekezet-

ben hadakozó katonai indulatukat megmutatták, mindnyájan reguláris magyar gyalog regementekben, a hol is életök fogytáig hites kötelességgel szolgálni tartozni fognak, büntetésül adattatnak“. Végre Túr és Vásárhely városok, hol „már egynéhányszor ilyen belső békességet háborgató zenebonák támadtak, bár megérdemlették volna, hogy több helységekre felosztassanak s elpusztíttassanak, most még is ő felsége kir. kegyelmességéből mostani állapotukban hagyatnak, úgy mindazáltal, hogy mindegyike kétszáz, vagy legalább is száz személyre lovas katonáknak való kaszáimat mennél hamarább felépítsenek[1]"

Azonban ezen magyar városok lázongóinak ily szigorú megbüntetése szintúgy nem fojtotta el, mint az 1751-ben elnyomott s megtoldott vérengzések, az előbbi tiszai s marosi szerb határvidékiek háborgásait. Sokan ezek közöl, kik ama vidékek polgárosítása után adózó jobbágyokká lettek, az adózást nem tűrhetvén, Oroszországba költözének. A. királyné értesülvén, hogy ezeket még többen is akarnák követni, nehogy e vidék elnépteleníttessék, 1754-ki aprilban meghagyta Grassalkovics kamaraelnöknek, találjon módot ennek meggátlására. Grassalkovics készített is aztán némi tervet, melyet a királyné már máj. 1-jén elfogadott -).

Az elégületlenség azonban még· azután sem szűnt meg e népségben, sőt a következő 1755-diki tavaszon Horvátországban, a varasdi és körösi generalatusban, kivált a Stipsics és Pejacsevics családok jószágain mind szélesebben elterjedt a lázadás. Az adózás és tisztjeik kegyetlensége miatt a dühösségig felingerült nép több tisztét legyilkolta. A részvét gyanújába esett gr. Draskovics hadnagy is, ki aztán bár

[1]) Századok 1870-ki évfolyam 36. kövv. A szerkesztő Thaly Kálmán tudósítása szeriut Kazinczy Ferencz irataiban oly jegyzet találtatnék, mely szerint e zavargásban Rákóczy György, Ferencz fia is, mint részes elfogatott s Munkácsba záratott volna, hol aztán, midőn megszökni készült, egy őr által lelövetett. U. o. 38 a jegyzetben.

[2]) Grassalkovics és Koch levelezése A kancellária levéltárában.

idején Vclenczébe szökött, onnan kiadatván, a gréczi várban záratott el[1]).

A lázadók értelmesbjei azonban követeik által Bécsben folyamodványt nyújtottak be a királynéhoz, hogy vagy mint előbb, adómentesen katonáskodjanak, vagy a fegyverszolgálat alól fölmentve mívelhessék földjeiket. De míg az állapotaik megvizsgálására kiküldött bizotmány a hely színére érkezett, a földesuraik által zsarolt paraszt jobbágyok közöl is több ezeren csatlakoztak a lázadókhoz s nem is szűntek meg dúlakodni, mígnem a fölkelt tartományi nemesség s a beküldött rendes katonaság a zavargókat rendre nem szorította.

A jobbágyok ő lázadása arra bírta a kormányt, hogy a horvát és tótországi vármegyéket, melyekben még nagy rendetlenség és számos visszaélés uralkodik vala, 1756-ban egészen a magyar megyék módja szerint szabályozza. Az említett ezredekben is megszüntettek aztán a panaszok okai, s mindinkább a rendes katonaságnál divatozó fegyelem alapíttatott meg kebelökben. Utóbb a hatátőrök vezényletében is behozatott a német nyelv s a rendes katonaság gyakorlati szabályozata; ruházatuk pedig, mely eddig, mint a pandúroké és szerezsánoké vörös köpenyből és ugyanazon szinű fövegből s bocskorból áll vala, a magyar gyalog ezredek egyenruhájával cseréltetett fel. A szűk szabású, feszes egyenruhával azonban sokáig nem tudtak megbarátkozni a határörök, s elégületlenségök több Ízben lázongó mozgalmakban tört ki, mígnem a megszokás és a szigorú fegyszabályok azokat is megszüntették.

Az egykori Zrínyi- és Frangepán-féle tenger vidéki jószágok területén is volt egynémi baj. E javak most a miniszteriális bankó- bizottság birtokában voltak, s e bizottság 1752-ben panaszt emelt, hogy az ő hozzájárulta nélkül

[1]) A kancellária levéltárában.

írattak össze a horvátországi rendek által, kik is felette igazságtalanul jártak el e munkában, egyre több, másra kevesebb terhet vetvén ki a kellőnél; különösen, hogy a tengerparti kerület mód felett megterheltctett.

Batthyány Károly bán ez iránt megkórdeztetvén, január 11-kén kelt válaszában akként vélekedők, hogy az összeíró bizottságot nem lehet vádolni; az mindent megtett a mit tehetett s tennie kellett. Inkább sújtja, úgymond, a vád a tengerszéli birtokosokat, kik sem az összeíráshoz járulni sem felvilágosításokat adni nem akartak; hanem magokat Horvátországtól mintegy elkülönzött tartománynak tekintvén, államot képeznek az államban; kivonják magokat a horvát országgyűlésből s annak minden végzései alól; holott a kir. fiskusra szállt javak Magyarországban is mindenütt a tartományi hatóság alatt maradnak.

A bankó bizottság azon kívánatát, hogy a tengerpartra vetett adótöbbletet Horvátország maga viselje, Batthyány annál kevésbbé pártolhatja, mivel, midőn a határőrezredek felállíttattak, Ő felsége azt rendelte, hogy a horvát rendek méltányos kívánsága szerint e tengerparti vidék is összeirassék; de a reá eső adómennyiséget ne a szegény jobbágyok, hanem a határőri pénztár más jövedelmei fedezzék. Kötelességének tartja a bán kiemelni, hogy a horvát báni eznedek a kincstár oly csekély áldozatával állíttattak fel, hogy erre sehol a világon nincs példa. Ha ezen ezredek csekély alapja megcsorbíttatnék, azokat nem lehetne fentartani; és ha ezen intézet nem lenne állandó, annak oka csak abban volna keresendő, hogy alapja nagyon szűkén szabatott meg.

sérelem tulajdonkép abból eredt, hogy a tengerparti kerületben kétféle adó szedetett: a köz és a földesúri, vagy, mivel e vidék a kamaráé volt, a kamarai adó. Emezt végkép eltöröltetni kívánták a lakosok. De a bán véleménye szerint ez oly csekélység volt, hogy szót sem érdemel, mivel annak fejében egy-egy gazda évenként legfőlebb egy ftot, mások csak néhány garast fizetnek, a mi igazságos. Ez sokkal ke-

vesebb, mintsem miatta az egész határőri intézményt koczkáztatni lehetne.

Minthogy a horvát rendek azt kívánták, hogy a bankó bizottság által bírt Zrínyi- és Frangepán-féle tengerparti javak területe a báni zászlóaljak tartására a tartomány hadi pénztárába évenként 5000 ftot fizessen, Mária Terézia határozat hozatal előtt az összeírást maga is látni kívánta, az ügyet addig is létező állapotában hagyván. [1])

A magyar ezredokben s a határőrző katonaságon kívül meg a többi orokos tartományok hadseregének egy része is rendszerint az országban feküdt; jelenleg ugyan már nem azért, .mint hajdan, hogy a várakat s városokat elfoglalva tartván, az alkotmányos szabadságának sérelmei miatt felkelni törekedő nemzet mozgalmait meggátolja vagy elfojtsa: erre most, midőn az alkotmányt erőszakosan megtámadni nem akaró királynéja iránt a nemzet általában ragaszkodással, szeretettel viseltetett, szükség nem vala többé; hanem csak azúrt tartattak benn az idegen ezredek, hogy a termesztményckkel bővelkedő országban élelmezésük kevesebbe kerüljön. Ezen idegen ezredek a magyarokkal egyenlően, a bécsi fő haditanácstól függvén, azoknak s az országbeli összes hadügynek közvetlen igazgatására Budán, s Erdély számára a nem rég Károly-Fchérvárnak keresztelt Gyulafehérvárott létező fő hadi kormányszék is új szervezetet nyert Mária Terézia alatt. E kormányszékekre, melyek kizárólag a bécsi fő haditanácstól vették a parancsot, a magyar alkotmányos kormány orgánumainak nem volt semmi befolyása, s a bennszülöttek számára egyedül a helytartótanácshoz kapcsolt fő tartományi biztosság tartatott fenn, mely aztán a fő hadi kormányszékekkel egyetértve intézte mind ázt, mi az országban létező katonaság felosztására, beszállásolására, s élelmezésére vonatkozott. És ekként a nemzet a hadügyek feletti rendelkezésből a magyar korona

[1]) A kancellária levéltárában.

területén ki lőn zárva; s az alkotmányos király korlátlan hatalommal, s idegen kormányszékek által intézkedett a kényuralom fő eszköze, az állandó hadsereg fölött.

Miként történelmünk folyamában láttuk I. Ferdinand minduntalan serelemképen terjesztik vala fel országgyűléseink, hogy a bécsi udvari kamara, a nemzeti kormány törvényes függetlenségével meg nem férhető befolyást igényel, s hol csak lehet, gyakorol is, a magyar királyság pénzügyeire; a bányák igazgatását pedig egészen magához ragadta. E sérelem nemcsak meg nem szűnt, de még öregbedett is Mária Terézia kormánya alatt, ő, miként a kormány minden más ágaiban, úgy a financzigazgatásban nagy reformokat intézett. Kormánya első felében az udvari kamara szervezetére nézve többféle kísérlet tétetett, míg az 1762-ben végre állandóbb alakot nyert. Ezen év óta az udvari kamarával, melynek feladata volt az összes közjövedelmeket, s az udvarra, hadseregre s a közigazgatásra fordított kiadásokat kezelni, folytonos kapcsolatban áll vala az úgynevezett miniszteri bankválasztmány is, mely még a század elején (1703-ban) nyert léteit, s a bécsi bankon kívül a monarchia összes vámügyét is igazgatta. Ennek egy osztályát képezte az udvari kereskedelmi tanács (Hofcommercienrath), melynek, mint neve mutatja, az ipar s kereskedelem kifejtése volt kitűzve feladatul. Ezen német udvari kamara mellett, de attól, számos régiebb s az 1741-ki törvények szerint is, függetlenül létezett a magy. kir. jövedelmek s kiadások kezelésére, a magyar királyi udvari kamara. De ennek függetlensége most még több s nagyobb csorbát szenvedett mint bármikor azelőtt. Nemcsak a bányaügyre gyakorolt már a császári német kamara egyenes befolyást; hanem, miként alább, az anyagi viszonyok áttekintésénél látandjuk, összes iparunk s kereskedelmünk is a Commcrcienrath intézkedéseitől tétetett függővé. A törvénytelen befolyásnak, melyet a német kamara a magyar ügyekben magának eltulajdonított, már csak az is elég világos tanú-

sága, hogy ezen német kormányszéknél a tizenhárom udvari; 1752—1756. tanácsos közt 1762 óta magyarok is mindig alkalmaztattak; ilyenek valának, például, Pálfy, Fekete János, Festetics Pál grófok, felsőbükki Nagy István stb.

Egyébiránt Mária Terézia magában a magyar kir. udv. kamara igazgatásában is számos, jobbára czélszerű javításokat intézett; egyebek közt Budán, Szegeden, Aradon és a Szepességben külön kamarai hivatalokat alapított, s a selmeczi kamaragrófságban is, mely a bányaügyet közvetlen igazgatta, többféle javítás az ő kormányidejéből .származik. Ezen javításoknak lett aztán részben eredménye, hogy a királyi jövedelmek is tetemesen szaporodtak. Mária Terézia kormányának végén ezek összesen mintegy 20 millió forintra számíttatnak, mely összeghez az egyenes adó, Horvátországét és a, szepesi városokét is odaszámítva 4,395,250 fttal, a koronái és fiscalitási uradalmak 4—5 millióval, a só három, a bányák öt-, a harminczad egy-, Erdély másfél millió forinttal járultak. A kiadások ellenben, a többi örökös tartományok kiadásával összehasonlítva, aránylag csekélyeknek mondhatók, miután a kormány a politikai igazgatásra, a kancellári», helytartótanács, kir. kamara, és a főtörvényszékek ellátásán kívül nálunk semmit sem költött, a megyék igazgatása azok házi pénztárából kerülvén ki; Magyarország jövedelmeinek egy része ennélfogva évenkint más czélokra fordittatott.

De ezeken kívül a közigazgatás egyéb ágaiban is számos intézkedéseket tett a királyné ezen évek folytában, melyek által az országnak összes anyagi, erkölcsi és szellemi viszonyaira nagy hatást gyakorolt. Mivel azonban e reformok egynémelyike csak későbbi kormányidejére esik, s a jelenleg végrehajtott intézkedések hatása is jobbára korkormányéletének végszakában tűnik elő észlelhetőbb módon: nagyobb összefüggés, világosabb áttekinthetés végett ezeket is csak alább kellend elbeszélnünk.

Itt egyedül csak a hajdúvárosok külön hatósági szerve-

zetét s kiváltságaik megerősítését említjük meg. Szabolcs vármegye kívánata szerint a múlt országgyűlés rémiéi sürgették volt, hogy a hajdúvárosok, melyek eddig a személyes és bűnvádi ügyekben a hadi, a polgáriakban pedig a földesurat képviselő úriszék alatt álltak, különben pedig a hadi adón kívül senkinek semmit sem adóztak, egészen a megyébe kebleztessenek. Minthogy azonban e tárgyat az országgyűlésen időhiány miatt bevégezni nem lehetett, a királyné az 1752-ki aug. 8-kán kelt iratában azt rendelte, hogy miután a hat hajdú város a Szabolcs megyére eső porták felénél többet visel, önálló kormányzatuk szervezése végett kiváltságleveleikkel képviselőket küldjenek fel a helytartótanácshoz.

A kancellária októb. 23-kán benyújtott véleményében a helytartótanács kihallgatása után szinte kedvezőleg nyilatkozott a hajdúk kiváltságainak s külön törvényhatóságuknak fentartásáról. Helyeselte e véleményt az 1753-diki febr. 7-kén tartott udvari értekezleti tanács is, melyben a magyarok részéről Batthyány és Nádasdy grófok s Koller tanácsos vőnek részt. Elfogadta tehát azt a királyné is; végresolutióját mindazáltal a kiváltságok megerősítése iránt, azon igazgatási szervezettől függesztette fel, melyet a hajdú városok részére készíteni a kancelláriának lett feladatává [1]).

VI.

Azon belső reformok mellett, melyeket az 1748 és 1756 közt lefolyt időszakban nemcsak Magyarországon, hanem még sokkal nagyobb terjedelemben a német örökös tartományokban végrehajtott, a külhatalmakkal létező viszonyok újjáalakítását sem veszté el szeme elől Mária Terézia. Említők már, hogy ő az aacheni békekötés után sem feledhette el soha Slézia elvesztét, soha sem mondott le ama kívánságról, hogy

[1]) Kancelláriái levéltárból.

azt a gyűlölt porosz királytól az első kedvező alkalommal 1752—1756. visszavegye. A súrlódások, melyek a berlini udvarral időről időre megújultak, c vágyat benne folyton táplálták; minél fogva ő e békeidőszakot nem is tekintő másnak fegyveres békénél, mely alatt készülnie kell a megújítandó harczra.

E czélból barátságos viszonyait a szász választófejedelemmel s az orosz czárnéval, ki II Fridriket szintén hevesen gyűlöli vala, gondosan ápolá; viszonyainak pedig a nyugoti hatalmakkal, miként említők, mindjárt az aacheni békekötés után, ősei hagyományos politikájától egészen eltérő új irányt ügyekezett adni. Mindinkább elidegenedett Angolországtól, mely a fölött, hogy már az örökösödési háborúban sem úgy viselte magát irányában, mint egy jóindulatú, őszinte szövetségeshez illik vala, önhitt gőgjében azóta is többször érzékenyen sérté a császárnét, valahányszor a két udvar között a barriére-szerződés kérdése került szőnyegre. Mindinkább simult Francziaországhoz, melynek szövetségétől, mind a németalföldi kereskedelmet oly súlyosan nyomó Scheldezárlat valahárai megszüntetését illetőleg, mind a Poroszországgal kitörhető háborúban sokkal több előnyt várhatott, mint a tengeri hatalmaktól. A barátságos viszonyt tehát a párisi udvarrral, bár nagy titokban, mind szorosabbra fűzte össze.

De bár ebben Kaunitz miniszterének segélyével, ki maga volt e szövetség tervének mind szerzője, mind legbuzgóbb előmozdítója, már 1752-ig is, midőn e miniszter a párisi követségből Becsbe visszautazván, itt a külügyek élére állott, nagy haladást tett a császárné; Angolországgal még is mind addig óvakodék szakasztani, míg egy részről nem sikerül a franczia udvart Poroszországtól eltávolítani, más részről pedig tényleg ki nem üt a háború Franczia és Angolország között, melyet a két hatalomnak mindinkább elmérgesedő viszonyai a közel jövőben kilátásba helyeztek. Ez ideig mngelégedett avval, hogy párisi új követe, gr. Stahremberg György által oly fokig ápolja és szilárdítsa a Kau-

nitztól összefűzött barátságos viszonyt, hogy az a háború kitörésekor tényleges szövetséggé érhessen. Mondják, hogy Mária Terézia, a franczia udvar kedvét keresve, még Pompadour asszonyhoz is irt volna egy hízelgő levelet; de bár ezt akkor közönségesen hitte a világ, a hír úgy látszik, alaptalan; maga a császárné legalább, egy későbbi (1763. oct. 10.) levelében a szász herczegnéhez, határozottan tagadja, hogy Pompadournak valaha írt s vele összeköttetésben volt volna . azt mindazáltal maga is vallja, hogy XV Lajos engedőiméivel neki némi ajándokkal kedveskedett *).

De bár miként légyen ez, annyi való igaz, hogy Mária Terézia semmi alkalmat sem mulaszta el felhasználni, mely neki módot nyújtott, biztosítani magának a franczia udvar barátságát. E törekvésében pedig egy oly vonásra is találunk mely Magyarországot közelebbről illette. A lefolyt örökösödési háború a harczok mezején újabb babérokat szerzett a magyar hadaknak. A francziáknak ezt saját kárukkal elég alkalmuk volt tapasztalniok. A nagyhatalmi súlyt a bécsi udvarnak azóta, s még azután is hogy Mária Terézia férje római császárrá lett, nem annyira ezen méltóság, mint inkább az biztosította, hogy mióta a magyarokkal őszintén kibékült, e harczias nemzetben legerősebb támaszát birta trónjának. Mária Terézia azt, hogy a magyar nemzet a jövő harczokban is erejének egész súlyával oldala mellett leend, most is némi tüntetéssel óhajtá tudatni a franczia udvarral, hogy a maga szövetségét előtte annál kívánatosabbá tegye. Az új franczia követ 1752-ki aprilban érkezett Bécsbe, s a királyné őt mennél ünnepélyesebben kívánta fogadni. Értésére esvén ez Nádasdy kancellárnak, kérdést intézett a királynéhoz megjelenjen-e ő is, és ha szólnia kell, mily nyelven szóljon april 14-kén, a franczia követ ünnepélyes fogadtatása alkalmával. „En magam fogok — válaszolá Mária Terézia — felelni a franczia követnek s egyedül leszek

[1]) Adam Wolf: Aus dem Hoileben Maria Teresia's 343.“) alatt.

vele a tanácsterembon; de szívesen látnám, ha csak lehetséges, hogy mennél több magyar nép láttassa magát az előszobákban.“ [1])

A háború Franczia- és Angolország között már 1755- ben kitört az amerikai gyarmatokban. Angolország Hanovert féltvén ellenétől, felszólítá Mária Teréziát, küldene a köztök létező régi szövetség értelmében ő is a maga részéről hadat annak védelmére; mivel pedig a császárné kitérőleg válaszolt, a londoni kabinet 1756 elején II Fridrikkal kötött szövetséget. Most végre Mária] Terézia is megérkezettnek látá az időt, hogy a franczia szövetség régóta ápolt tervét megvalósítsa. A szövetség feltételei szerint, melyek május 1-jén írattak alá, a hatalmak kötelezék magukat, hogy 24 ezernyi sereggel segítendik egymást ellenségeik ellen. E szövetséghez nemsokára még Erzsébet orosz czárné és a szász választófejedelem is hozzájárultak, megegyezésöket jelentvén ki egyebek közt, hogy Mária Terézia Sléziát és Glatzot Fridriktól visszavehesse, mihelyt ez őket ellenségesen megtámadja.

Bármi titokban köttettek is e szövetségek, Fridrik azoknak hamar tudomására jutott, s határozott nyilatkozatot kívánt a császárnétól szándokai iránt; midőn pedig ettől kitérő választ egyebet nem nyerhetett, Szászországot azonnal fegyveresen támadta meg. Mária Terézia szívesen látta volna ugyan, ha kissé későbbre halad a háború kezdete, mert arra még nem vala teljesen felkészülve, de azon reményben, hogy Sléziát valahára visszaveendi, annál nagyobb készséggel vette fel az elejébe dobott keztyűt, mivel Fridrik volt a támadó fél.

Rzen, bár különben az európai viszonyok alakulására nézve nagy fontosságú, hét éves háború azonban, melyet

[1]) Wir antworten selbsten, und seind ganz alléin in der Rathstuben; ich sehete doch gern, dass so viel möglich war’s, viel hungerische Volk sich seben liessen in den Antikammern.'* A kancellária levéltárából.

monarchiája összes erejével viselt, csak nagyobb körvonalaiban, s még így is csak annyiban igényelhet helyet Magyarország történelmében, a mennyire abban Magyarország is résztvett, hadakat állítván, pénzben és gabonában segélyt nyújtván a közös fejedelem támogatására. Batthyány nádor már szept. 16-kán javaslá a királynénak, hogy a veszélyes időben, midőn egy részről a porosz betörése fenyeget, másról a mirigyhalál dühöng halailéktalnul intézkednék a sereg szaporításáról. Ő maga mindent megtesz ugyan ő végre a vármegyékben, de hogy, az kellő mérvben történjék, egy rövid országgyűlés vagy legalább országos concursus lenne szükséges. A királyné erre sem hajlott ugyan, de már az 1756-ki októberben felszólította az országot, mire aztán a vármegyék minden nádori kaputól egy vitézt állítottak ki a magyar ezredek hézagainak pótlására. A jász és kún kerületek fő kapitányuknak, Batthyány Lajosnak ösztönzésére ekkor állították éa szerelték fel minden szükséglettel a nádor-huszár ezredet. A Batthyány, Eszterházy, Pálfy és más gazdagabb családok vetélkedve szereltek fel egyes lovas csapatokat; Ferencz császár, magyarországi jószágaiból szintén egy huszár ezredet vezettetett a harczmezőre. Pénzben és gabonában mind a vármegyék s városok testületileg, mind a gazdagabb egyesek külön is bőséges segélyezéssel járultak a háború terheinek viseléséhez.

A porosz arról vádolá a bécsi cabinetet, hogy alig kötötte volt meg a dresdai békét, már is minden módon ügyekezett azt megszegni. Kétségtelen jele volt ennek, mondják a porosz kútfők, az hogy bár a drczdei béke 8-dik pontja által a két hatalom alattvalóinak kereskedése egy újabb egyezményig azon állapotba helyeztetett, melyben 1739-ben, az örökösödési háború előtt volt; a bécsi udvar még is a porosz sléziai gyártmányok vámját 1753-ban 30 százalékra, sőt midőn a porosz király e miatt Becsben felszólalt, 60%-ra emelte. Nem kevesbbé élénken hangzott

Berlinben ama vád, hogy az új lothringen-osztrák dynasztia is azt tette törekvése czéljává, mit II Ferdinand akart létesíteni, ha a franczia király s Gusztáv Adolf akkoron ellent nem állnak: a fő uralmat Európa felett. Erre néznek most is a bécsi udvarnak a német fejedelmek jogait s a protestáns vallás szabadságát elnyomni czélzó törekvései. Ezért akarta megrontani a barátságot a porosz és orosz közt; ezért kötött szövetséget az oroszszal a török ellen, ki betörései által Magyarországba meggátolhatta volna a bécsi udvar nagyravágyó czéljait; ezért nem adott a francziák ellen segélyt az angoloknak, ha csak, titkos szövetségre nem lépnek a porosz ellen. Az angol bölcsen cselekedett, midőn ennek következtében egy igazságos közönyösségi szerződést kötött a p oroszszal.

‚E szerződés, mondja tovább a berlini okmány, nem tetszett Bécsnek, mert gátolta zsarnokságát a német birodalomban. Alig hogy tehát róla értesült, már is oda kezdett törekedni, hogy az oroszt a porosz tartományok felosztására bírja. E végett a porosz sléziai határokra 80 ezernyi sereget küldött. Klinggrafen a berlini udvar követe ez iránt nyilatkozatot kért a bécsi udvartól, mely azonban csak határozatlan választ adott. Újabban is kérdés tétetett tehát Bécsben: békét akarnak-e vagy háborút? Habékét, adjanak határozott nyilatkozatot, hogy az idén s a jövő évben nem támadják meg a porosz udvart; különben ez minden kétes választ hadizetnek fog venni. Erre azonban még elbizottabb választ adott a bécsi udvar mely ekként szól; „A porosz udvar egy idő óta háborúra készül s még is ő kért juh 26-kán felvilágosítást, mielőtt Bécsben készülni kezdtek volna. Ezt egész Európa tudja. Azért csudálkozik a császárné, hogy a porosz követe hó 20-kán ismét oly kihívó nyilatkozatot, illetőleg kérdést intézett a császári udvarhoz. Mind a mellett, a bécsi udvar egész őszintességgol válaszoló, hogy az oroszszal való szövetség, melyről a porosz által vádoltatik, nem létezik.“

A porosz tagadja, hogy elébb tett volna készületeket,

mert ő értesülvén az orosz készületeiről, csak négy ezredet indított a maga védelme végett Pomerania széle re. A bécsi udvar azonban erre azzal válaszolt, hogy Morvába, Csehországba 80,000-nyi hadat küldött. Hiú a mentség is, hogy nem létezik az orosz szövetség. Már júniusban 70,000-nyi had ment Lieflandba a porosz határokra. Ekkor kezdte a béssi udvar is seregeit összevonni Csehországban[4].

Azonban, bár mind a két fél a jövő évre ohajtá halasztani a háborút, a porosz még is már most világosan akarta tudni Bécs szándokát, vájjon akar-e háborút a jövő évben. Es mivel a válasz erre sem volt kielégítő, tényleg megkezdte az ellenségeskedést.

II Fridrik szokott gyorsaságával önté be hadait Szászországba, s annak fővárosát elfoglalván, a pirnai táborba zárkózott 17 ezernyi szász hadat kezdé ostromolni, melyet aztán, miután Browne osztrák tábornagyot, ki annak segélyére jött, oktob. 1-jén Lobosicznál visszanyomta, foglyává is tett. A háború azonban csak a következő 1757-ki évben vált nagyobbszerűvé; ezen év volt az egész háború folytában leggazdagabb nagy ütközetekben: a prágai, kolini, roszbachi, leutheni véres harczok mind ez év alatt vívattak. A múlt évben vereséget szenvedett Browne helyett Lothringeni Károly herczeg vette át a fővezérletet. De bár hadai, melyek négy táborra osztva, összesen mintegy százezer gyalogból s harmincz ezer lovasból állnak vala, vitézül harczoltak, május 1-jén Prága alatt még is egy elhatározó ütközetet vesztett a váratlanul ott termett Fridrik ellen. A megvert had egy része, mintegy 50 ezer ember, Prága falai mögé menekült, más részét, a megfútott 15 ezernyi jobb szárnyat, Daun tábornagy vette fel Prága felé közeledő seregébe, melylyel aztán Morvába vonult vissza.

A győzedelmes Fridrik Prágát azonnal keményen kezdé vívni. Az élelem és lőszerekben egyaránt megfogyat-

[1]) E balszerencsében az udvar nagy erőfeszítésre határozta el magát, hogy a győzelmes porosz királynak ellentélhasson. Mindenek

kozott város mármár az ellenség hatalmába vala kerülendő, midőn Daun junius közepén Kolinig előrenyomult ötven s néhány ezerre szaporodott seregével. Fridrik hadainak nagyobb részét nyomban ellene indítá; de a jun 18-kán vívott igen heves és véres ütközetben a császári hadé lőn a diadal, melynek emlékét aztán Mária Terézia a maga nevéről elkeresztelt katonai diszrenddel örökítette meg. A fényes győzelemnek gyümölcsei is nagyok lettek: Prága, az ostromlott sereggel együtt fólmentetett; Daun a hozzácsatlakozott Károly herczeggel Sléziába tört, s azt elfoglalta; Hadik magyar

előtt a már is kimerült kincstárról kell vala gondoskodni. Mária Terézia e végett máj. 30-kán egy udv. értekezletet tartatott, melyben Haugwitz csász. kancellár elnöklete alatt a magyarok közöl Grassalkovics kamaraelnök, Nagy és Koller udv. tanácsosok vettek részt. Fő tárgya az értekezletnek az volt, hogy a szükséget szenvedő kincstár felsegéllése végett a magyarországi alapítványos pénzek mind a kamarának adassanak át, s az évi kamatokat ez legyen köteles fizetni.

Koller tanácsos indítványára abban egyeztek meg az urak, hogy miután a magánosoknál kamaton lévő alapítványos tőkéket folyóvá tenni mindjárt nem lehet, s az alapítványok kezelői is nehézségeket tehetnének: ezekkel a -helytartótanács és a kamara kössön szerződést, biztosítván őket ő felsége nevében mind a tőkék, mind az öt százalékos kamatok iránt;·, továbbá, hogy ezen alapítványos pénzeket a kamara felmondhatlanul magánál tarthassa, maga azonban bár mikor visszafizethesse; s végre, hogy ezen alapítványos pénzek, míg a magánosoktól befolynak, köttessenek le jelzálogul a külföldről hitelezendő összegekért. A kamatokat a magánosok addig is, míg a nálok lévő tőkéket lefizetik a kamarához fizessék. E kamatok a többi kamarális jövedelmekkel együttesen kezeltessenek oly módon, hogy ezekből, az udvartartási quota levonása után, mindenek előtt az alapítványos czélok elégíttessenek ki. A külföldről felvett‘töke szintezőn forrásból 10—12 év alatt törlesztessek.

Mária Terézia a conferenczia jegyzőkönyvébe sajátkezüleg ezen resoluíiót írta; Ich bleibc mehrers als niemalens darbei, dass in sechs Monat die Fundations-Gelder dem Camerale zu erlegen waren; weilen das leidige Exempl von Prímás so gar mein Gewissen darzu verbindet. Mithin solle Koller alsogleich die Specification aller geistlichen Stiftungen, und wo sie liegen, übcrgeben. — Kancelláriái levéltár.

tábornok egy hadtesttel egészen Berlinig portyázott s azt 375 ezer tallérral megsarczolta; Nádasdy Ferencz táborszernagy, ki már a kolini diadalnak is egyik fő tényezője vala, Winterféld porosz tábornokot Holtzbergnél megverte s megölte, utóbb pedig Schweidnitzet is elfoglalta. November végén Bresslau is kénytelen lőn megnyitni kapuit s átadni gazdag élelmi tárait az osztrákoknak.

De a kolini ütközet nem törte meg Fridrik erejét. Hadait némileg kiegészítvén, az ősz beálltával a francziák ellen indula, kik a maga szövetségeseinek, az angoloknak, hanoveriekből s más északi németekből álló hadát megverték volt, s rajtok novemb. 5-kén Rossbachnál fényes diadalt vívott ki. Pár hét múlva a nem rég elvesztett Sléziába nyomult s deczemb. 5-kén Leuthennél oly csapással sujtá Lothringeni Károly és Daun tábornagyok számra nagyobb, de a würtembergiek árulása következtében megzavarodott seregét, hogy ezek a tartományból, mintegy 20 ezer embernyi veszteséggel, kivonulni kényszerűitek. Bresslau is, bár őrsége 16 ezer főből álla, rövid vívatás után megadta magát, s vele együtt Slézia ismét egészen Fridrik hatalmába került vissza.

E vereség miatt a lothringeni herczeg népszerűségét mind a közönség· előtt, mind a táborban elvesztette, s a fővezér! bot 1758-ban Daun tábornagy kezébe került. Az új vezér az Olmüczet vívó porosz királynak egy eleségszállítványát Loudon és Siskovich tábornokok által elvétetvén, a fenyegetett vár alól magát Fridriket is elvonulni kényszerítette; az őszön pedig őt, midőn az oroszokon Zorndorfnál (aug. 25-kén) nyert véres győzedelme után ismét Sléziába nyomulni szándékozók, Hochkirchen mellett egy nagy ütközetben megverte; Dresda alól azonban, melyet utóbb vívni kezde, a király közeledte miatt viszont ő kényszerült elvonulni.

Még fényesebb lett az 1759-diki, negyed évi hadjárat eredménye. A francziák ugyan változó szerencsével harczol-

tak a porosz király és szövetségesei ellen Hessenben; de Soltikow orosz tábornagy, miután Loudon 20 ezernyi hadtestével egyesült, magát a porosz királyt Kunnersdorfnál egy véres ütközetben megverte, melyben ez 20 ezer embert, seregének épen felét s minden ágyúját elvesztette. Fridrik már fővárosát is méltán félthető; de az oroszok nem akarták végkép tönkre tenni a porosz királyt s visszavonultak Lengyelországba. Daun azonban Dresdát megvette, s két porosz sereget, melyeknek száma összesen 17 ezer embert tett, fogságba ejtett. Bár azonban e veszteségek annyira kimerítették Poroszországot, hogy Fridrik a következő években már 66 — 70 ezer embert is alig bírt összeszedni s ellenébe vetni a majdnem 300 ezerrel rendelkező szövetségeseknek; bár kincstára is annyira kiürült, hogy az evégre veretett rósz pénzzel is alig birta előteremteni hadainak zsoldját; bár saját tartományainak egy részéből is kiszoríttatott, s maga fővárosa másod ízben kénytelen volt kebelében látni egy ideig az osztrák és orosz hadakat; és mind e veszélyek és szerencsétlenségek őt magát is egészen ama végletig vitték, hogy, mint mondják, már folyton mérget hord vala magánál, el lévén tökélve, inkább véget vetni életének, mintsem dicsősége s országa végbukását látni kényszerűljön: megtörhetlen erélye, lángszelleme s hadi mestersége mindazáltal, miknél fogva meggyöngült erejével még azután is nem egyszer érzékeny csapásokat mért ellenségeire, megmentették őt a végbukástól.

A hosszú súlyos háború terheit a szövetséges hatalmak is mind sajnosabban kezdék érezni, s bennök is ébredezék a béke vágya. A háború e miatt 1761-ben már minden oldalról ernyedtebb erővel folyt. Ezen ernyedésnek nagy részben a kincstár kiürülte volt az oka, minek megszüntetése végett még ez évben, miként alább elmondok leszünk, beható tanácskozásokat is tartatott a királyné egy, azon időben tetemes kölcsön megszerzésére.

És e gond a pénzszerzés tekintetében annál indokoltabb volt, minthogy 1762-ben újabb veszélyek látszanak

fenyegetni Mária Terézia birodalmát. Egyrészről ugyanis Törökországból aggasztó hírek érkezének, melyek szerint az ozmánok határszéli váraikat, Bihácsot, Czcttint, Novit, Belgrádot erősítik, eloséggel s őrséggel látják el; Travnikba már 18, Belgrádba 21, Zavalia mollé nyolcz ezer fegyverest vontak volna össze.

Még fenyegetőbb volt ama körülmény, hogy az év elején elhunyt Erzsébet czárné utóda, III Péter czár a porosz Frigyessel, kinek nagy csodálója volt, szövetségbe lépett Ausztria ellen. Junius elején Batthyány Lajos nádortól hírét vette az udvar, hogy egy porosz had a jablunkai sánczokig hatolt s Magyarországot invasio veszélye fenyegeti. A királyné e hír vételére a magy. kancellária, a főhadi tanács és kamara néhány fő hivatalnokaiból egy bizottságot alkotott, melynek feladatául szabta, hogy kellőleg gondoskodjék az ország védelméről. E bizottság rendelőiéből aztán Troncsény és a szomszéd megyék népfelkelést szervezőnek, melynek támogatására némi rendes hadi erő is küldetett. A nádor e hadnak Gastheim tábornokot akarta vezérévé kincveztetni, mert ő ott már 1758-ban is működvén, ismeretes volt a helyviszonyokkal. A haditanács azonban, mivel Gastheim a 23,000-re menő porosz foglyok őrizetére rendeltetett s beteges is volt, őt csak főintézőnek nevezte ki, a hadparancsnokságot pedig Schüller kezébe adta.

E porosz invasio mellett még attól is lehetett tartani, hogy Frigyes új szövetségese, az orosz, más szorosókon tatár csordákkal tör bo az országba. A félelem ettől oly nagy volt a lengyel s moldva határokon, hogy a nép már több helyt oda hagyta lakjait s belebb vonult; némely vármegye pedig mind a nemességet, mind a népet fegyverre szólította. E betörési híreket leginkább Kruspér marmarosi kamarális főtiszt terjesztő; bár különben még az som tudatott, hogy a tatárok Magyar- vagy Lengyelországba akarnak-e betörni; miért is aztán megnyugtató körlevelek küldettek a határszéli megyékhez. A szorosok mindazáltal gondosan megerődíttettek s

végzéssé lőn, hogy ha e betörési hírek megvalósulnának, országos concursus fog kihirdettetni.

A Szabolcs és Ung megyék főispánjaitól vett hírek é veszélyt csakugyan közeledni jelzék; minek következtében a fő hadi tanácsnak meg is hagyatott, hogy a határszéleket lehetőleg biztosítsa. Ennek módja iránt kérdés intéztetett a nádorhoz is, különben neki is szinte kötelességévé tétetett, erről minden hatalmában lévő eszközökkel gondoskodnia

A török s orosz-tatár betörések e veszélyeinek elhárítása iránt a vegyes udvari bizottság október 22-kén terjesztette fel behatóbb javaslatait, mire aztán Mária Terézia a következőket rendelte: ‚A magyar várak állapotáról a múlt •évben Harsch által készített kimutatás közöltessék a bizottsággal. A Bosznia felé fekvő erődök, Károlyváros, Glina, Zrin, Dubicza, Petrina, Kosztajnicza, Gradiska, Bród és Racska, úgy a tótországi Szegedin, Magyarországban pedig Nagy-Sziget gyorsan jó karban helyezendők. A királyné szolgálatában lévő franczia mérnök-kapitány is alkalmaztassák az erődítési munkákhoz, melyeket egyébiránt a Brünnél tartalékban fekvő mérnöki kar tisztjei vezessenek. A fővezetés Nádasdy bánra bízassák. — A Lengyelország és Érd-Ív felé eső részekben Munkács, Huszt, Sziget s a szorosok erődíttessenek. A pénz, lő- és élelmi szerek előállításáról még bővebb tanácskozás tartassák. A határőri ezredeknek tábori kisebb ágyúkkal ellátására, s a dunai és szávai flotillára is legyen gond. Véleményt vár végre Temesvár tökéletes védelmi állapotba helyezéséről[2]).

De még azután is az év végén s 1763 elején is több ízben beható tanácskozások folytak Magyarország védelméről az udvari vegyes bizottságokban. Még több gondot adott az e czélra szükséges pénzerő előteremtése. A királyné tehát ez év folytában az urakat fejedelmi kéziratok, a megyéket

[1]) Kancell. levéltár.
[2]) U. o.

körlevelekkel ösztönző az erődítésekre szükséges 1.300,000 írtnak akár ajándék, akár kölcsönök által előállítására. A felszólítások nem is maradtak eredménytelenek. Rövid idő alatt 263,000 frt gyűlt be pénzül, 13,200 mérő gabonában. kancellár e felett még 500,000 ftot, Grassalkovics kamaraelnök a városoktól ugyanannyit remélt összegyűjthetni.

„En azt reméltem — válaszolá amannak a királyné, hogy magyarországi királyságomból, kölcsönök és ajándékokban sokkal több s legalább is annyi fog begyűlni, hogy abból az erődítésekre szükséges 1.300,000 kiteljék, miszerint a tíz milliónyi kölcsönt egészen a többi államszükségletekre lehessen fordítani“. S ösztönzi a kancellárt, hogy csak gyűjtsön újabban is. A kancellár tehát újabb körleveleket küldözött szét a megyékbe hat százalékos kamatú kölcsönök bőségesebb beküldése végett, megjegyezvén, hogy azok kamatai mindjárt az adóból levonathatnak, a kölcsön tőke pedig a háború végével három év múlva fog lefizettetni. E gyűjtés eredménye mintegy 414,000 írtra ment, melynek fele ajándék, fele kölcsönkép íratott alá; tényleg azonban ajándékul csak 113,052, kölcsönkép pedig 165,700 frt folyt be *).

A nem sokára megváltozott körülmények közt e gyűjtést a királyné október havában teljesen megszüntette. Ugyanis nem csak a török háború veszélye megszűnt, hanem valahára a porosz háborúnak is vége szakadt. Mert II Katalin czárné, miután férjét, III Péter czárt, a porosz, Frigyes új szövetségesét, megbuktatta, a további szövetségről lemondván. minden orosz hadakat visszahívott Frigyes mellől.

Oroszországgal egy időben a svéd is kilépett a porosz szövetségből. Majd a háborúba belefáradt Angol és Franciaországok is békét kötöttek 1763 elején; mi aztán Mária Terézia és Fridrik megbékülését is maga után vonta. A hubertsburgi béke, mely 1763-ki febr. 15-kén köttetett meg véglegesen, a két állam birtokait egészen a háború előtti

[1]) Kancelláriái levélt.

állapotba helyezte vissza. A hét évig dúlt véres háborúnak Ausztriára nézve egyedüli eredménye lett, hogy Fridiik a római király választásánál József főherczegre Ígérte adni a maga szavazatát. Józsefnek e megválasztása néhány héttel utóbb (marcz. 27.) valóban végbe is ment, Mária Terézia mondhatatlan örömére, valamennyi választófejedelem egyező szavazatával.

De bár a béke holyreállott, gondja volt a királynénak arra, hogy a háború végszakában az ország biztosítása végett megkezdett erődítések azután is folytattassanak. A magyarországi várak jó karban fentartása végett ő különösen a főpapság gazdag jövedelmeit kívánta igénybe vétetni, mire annál inkább feljogosítva tartá magát, minthogy a főpapság egykori bandérium-kiállítási kötelezettsége már rég kiesett a szokásból. Ennek pótlása végett tehát ő a főpapságot a várak erődítésére akarta megadóztatni. E végett ő ezen évi novemb. 27-kén a következő kéziratot intézte Eszterházy kancellárhoz: „Miután a magyarországi erődítésekre minden örökös tartományaim adóznak, a magyar papság annál kevesbbé vonhatja ki magát az alól, hogy jövedelmeiből hasonló segélyezést nyújtson. S az én akaratom oda irányul, hogy jövőben Magyar országon a javadalmak adományozásakor, azok jövedelmeinek egy része, miként eddig is számos esetben történt, és pedig minden különös pápai engedély kieszközlése nélkül, azengem megillető jognál fogva, az erődítésekre tartassék fen. Hogy ezen ügy kellőleg elintéztessék, gondoskodjék a kancellária, hogy ezen királyi jogról egy alapos értekezés készíttessék s tétessék közzé. Minden esetre akarom pedig, hogy a javadalmak adományozásánál ezen elhatározásom a jövőben mindig érvényesíttessék“ *)·

A hét éves háború újabb alkalmul szolgált arra, hogy a bizodalom és szeretet kötelékei a nemzet és királynéja között még szorosabban összefűzessenek. A háború folytában

[1]) Kancelláriai levéltár.

ötven ezernél több újonczot adott az ország a királyné érdekeinek támogatására, s e mellett pénzben és élelmi szerekben is több ízben nyújtott neki segedelmet[1]).

A királyné viszont ezért többféle, az országnak részint jólétére, részint díszére váló kedvezményekkel tanúsítá hálás

[1]) Élelmi szereket, különösen gabonát, búzát, zabot, lisztet, majdnem minden évben nagy mennyiségben ingyen szolgáltatott az ország a sereg számára. Nem kevesbbé bőségesen folyt a pénzsegély is, részint ajándokul, részint kölcsönképen, részint előlegül. Az utolsó módon kivált a városokból bőségesen folyt be a pénz. Koch tanácsos Grassalkovicshoz 1761. marcz. 22. Kancell. levélt. A jász és kún kerületek 1758-ban ezer körmöczi arany ajándék mellett 25 ezer forintot ajánlottak; 1759-ben újabban tíz ezer ftot ajándokul,. 1761-ben megint 20 ezer ftot kölcsönül küldtek fel neki. Tooth: Kis-Kun-Halas története. 27. kövv.

A királyné 1761-ki tavaszon kéziratot intézett a kancellárhoz, melyben tudtára adá, hogy oly egyezmény jött létre, miszerint a seregtartásra havonként szükséges 1.600,000 ft. folyóvá tétessék. Ehhez Magyarország részéről előlegek kívántainak, májusra és júniusra külön 300,000 ft. jul. és áug. hóra pedig két-két száz ezer ft. Ezen előleg a papságra, megyékre és városokra volna kivetendo. — A kancellár erre april 23-kán jelenti, hogy a mit a papság ajánlott s részben már befizetett, kölcsönben 213.300, ajándékokban 12,437 ftra megy. A megyék előlege 537,900 ftot tesz. Abaúj, Bács, Békés Borsod, Komárom, Marmaros, Szala, Ugocsa, Veszprém, Zólyom és Pozsega még nem tettek ajánlatot. A városokra 500,000 vettetett ki, miből már több befolyt 300,000 ftnál. A megyék és városok a termesztményszállítást is pénzzel fogják helyettesíteni. Ezen felül az évi 3.234,770 ft. hadi adóból a nyári hónapokra eső negyed 810,192 ftot teend. A hazai törvények másféle előlegezést nem engednek, s mást nem is merne ajánlani, tudván, hogy az országban nagy kedvetlenségre találna.

Mária Terézia 1761. szept. 16-kán újabban kéziratot intézett Pálfyhoz, melyben előadja, hogy a folyó hadi szükségekre nov. és decz. hóban 7.324,428 ft.mulhatatlanúl kell; és ha az örökös tartományokból várt 2.236,139 ft. szeptember végén pontosan befoly is, még mindig 5.088,289 ftra lesz szükség e két hó alatt, mi máshonnan teremtendő ki. A kincstár e nagy szükségében kénytelen Magyarországot is akkép igénybe venni, hogy tőle egy évnegyedi előleget vár, mely szerint nov. végével ennek fejében 804,528 ft. lenne Magyarország által befizetendo.

indulatát a nemzet iránt. A királyság díszének emelése végett 1758-ban, a pápa jóváhagyásával, megújítá az „apostoli“ király czímét. melyet hajdan Sz. István nyert vala II Sylveszter pápától, de utódjai nem használtak. Két évvel később nagy örömet szerzett a nemzetnek az által, hogy

Ezen összegek egyedül országai, tehát Magyarország biztosítására is fordíttatván, reméli, ezt Magyarország sem fogja megtagadni. Felhívja tehát öt, tegyen meg minden lehetőt, hogy ez örökös Magyarországa részéről megajánl tassék.

Ezen előlegekből és kölcsönökből mintegy két, az ajándékokból mintegy fél millió gyűlt be Magyarországban; bár itt oly kevés volt a kész pénz, hogy a megyék az előlegezett összegeket jobbára Bécsben vették kölcsön.

1761 nyarán a cseh-osztrák rendek közhitei bizottsága papírpénzt is adott ki, és Mária Terézia ennek Magyarországban is kívánt folyamot szerezni; miért is az említett bizottság nyílt leveleit itt is mennél több példányban kívánta kihirdettetni. Egyszersmind rézpénz is hozatott forgalomba, s midőn a kancellár aug. 28-kán kelt felterjesztésében e miatt aggodalmát fejezte ki, nehogy ez Magyarországban panaszokra adjon okot, a királyné azt írta a felterjesztés hátára, hogy hasonló nyílt levelek máskor is hirdettettek ki, s ebben most is annál kevesebb akadályt lát, minthogy az nem törvény vagy rendelet gyanánt kötelezőleg, hanem csak tudomásul hirdettetett ki a lakosok közt, kogy ezek annál kevesbbé vonakodjanak a papírpénzt elfogadni, mi különben is csak tetszésöktől függ. Panaszra ez annál kevesbbé adhat okot, mivel e pénzjegy az adófizetésnél is elfogadtatik a kamarai pénztáraktól· A rézpéuzt pedig, úgymond, teljes joggal veretheti; ez királyi jog, melyben a rendek nem osztoznak. A törvények csak az idegen rézpénz forgalmát tiltják; Csehország pedig nem tekinthető idegen országnak.

Azonban a felszámlált előlegek mind nem lévén elégségesek a hadi szükségletek fedezésére, a királyné újabban is valamely segély gyűjtésére szólítá fel Pálfy Miklós kancellárt.Mire ez nov. 17-én(1761) kelt válaszában előadá, hogy a királyné eléggé tapasztalhatta,mennyire ügyekezik az ország teljesíteni kívánatait, de oly nagy itta pénz szűke, hogy a megyék az eddigi előlegeket is jobbára Bécsben vették kölcsön. Arra tehát semmi remény, hogy Magyarország, melynek kereskedése nincs, magából adhatna pénzsegélyt. Ő tehát egy új eszmét pendít meg. Magyarország, úgymond, mint állam, még soha sem csinált kölcsönt. Ezt lehetne tehát megkisérleni. Ez ugyan nem lesz könnyű dolog a pénzviszonyokkal ismeretlen és sok előítélettől elfogult országban,

udvarában magyar nemes ifjakból, mint már említők, egy királyi testőrsereget alkotott, mely, fényesen fölszerelve, nem kevésbbé nevelte az udvar fényét, mint hízelgett a nemzet hiúságának. Mily nagy örömére vált ezen intézet a fényűzést szerető nemzetnek, eléggé tanúsítja az, hogy felszerelésére s de talán még sem lehetetlen. A megyék annyi szeretetet tanúsítottak ő felsége iránt az előlegeknél, hogy kijelentették, adnának többet is, ha valahol többet kaphatnának. írasson tehát ő felsége *egy* dicsérő s hízelgő körlevelet a megyékhez s egyszersmind vegye igénybe segélyezési készségüket ilyképen:

1. A megyék adjanak ő felségének hitelt tíz millió forint kölcsönre.

2. Ő felsége bízza ezen művelet végrehajtását a nádorra.

3. A kölcsönlevelek egész országban a nádori itélőmester által Íratnának alá s a nádori pecséttel pecsételtetnenek meg.

4. A nádor választaná meg az egyéneket pénzszerzésre, s ennek költségeit viselné az ország.

5. Az összegről adna ő felsége az országnak kötelezvényt, mely a törlesztésig az ország levéltárában tartatnék s minden megyéhez küldetnék meg annak hiteles mása.

6. Mind az évi öt vagy hat százalékos kamat, mind a törlesztés fejében a háború vége után hat évre évenkénti egy millióval megkezdendő visszafizetés biztosítására köttetnék le a magyar hadi adó, s ezen felül speciális hypotheka gyanánt a harminczad és sójövedék.

7. Hogy a kölcsön az örökös tartományokban s a külföldön könnyebben megszereztethessék, meg kellene Ígérni, hogy azon osztrák ki 50,000, — s azon külföldi, ki 100,000 frtot ír alá s kölcsönöz, magyar polgári jogot nyer ingyen, az indigenatus diplomájával, beczikkelyezésével s minden evvel járó jogokkal.

8. Ezeknek a királyné még némely fiscalis javakat is eladhatna.

9. A Magyarország rendéitől kiadandó kötelezvények mind azon kiváltságokkal bírnának, melyekkel a bankó kötelezvények felruházvák.

10. E tíz millió s annak évi kamatai szintúgy osztatnának fel a porták szerint, mint **a** hadi adó, s **a** nádor az illető összegeket tudná be **a** contributióba.

11. Mind ennek gyors keresztülvitelére a főispánokat s más befolyásos urakat körlevelekkel, kir. kéziratokkal kellene ösztönözni. E

megyék s városok mindjárt önkéntes adományokkal kedves- 1W3.
kedtek a királynénak. De maga az udvar is annyira kedvét találta e párduczbőrös, délczeg magyar lovagcsapat szemlélésében, hogy annak számát Józsefnek római királylyá koronáztatásakorm ajdnem ötszázra emelte. Szintén 1760-ban alapította a királyné a selmeczi bányászakademiát, s kezdette a temesi bánságban is míveltetni a bányákat. De talán mindeneknél inkább hízelkedik vala a nemzet hiúságának a Sz.

levelek a nádor által volnának szétosztandók, valamint azon egyének is kijelöl^ndők, kik a pénzt a váltóházakban előteremtenék.

E kölcsön Magyarországnak is nagy hasznára lenne, mert útat törne többféle üdvös pénzműveletekre.

Mária Terézia e tervet nagy örömmel fogadta nyomasztó pénzszükségében, de csak öt millió kölcsönre akarta eleinte kiterjesztetni; utóbb azonban ó is megnyugodott a tíz millióban, s a levelek még 1761 végén elküldettek a megyékhez. Eleinte azonban a megyék többsége vonakodott elfogadni a tervet, mely által, mind azért, hogy ilyesmi tölök országgyűlésen kívül kívántatik, mind azért, hogy az ország védelmére rendelt hadi adót ilyféle kölcsönbiztosításokra lekötni, s ez által ama törvényes elvet, hogy az adóteher nem a telken fekszik (onus non inhoret fundo) koczkáztatni nem lehet — az ország törvényeit s kiváltságait sértve látták. 1762-ki május 24-kén tehát mindezen vonakodó megyékhez újabb magyarázó s felvilágosító leiratok küldettek, hogy megegyeztük által semmit sem koczkáztatnak. De mintegy húsz megye még ezután is nehézségeket emelt, melyekhez aztán auguszt. 23-kán újabb rábeszélő, sőt szemrehányó és szelíden dorgáló levelek Írattak. Némelyeknek, például, Trencsénynek, röviden megiratott, hogy miután a nehézségek, melyek megegyezőiket késleltették a királyi leiratok által már elháríttattak, illetlen volna ezekhez tovább ragaszkodni, és miután a többi megyék már megegyezésüket nyilvánították: nekik sincs más teendőjük, mint a kir. kívánathoz való járulásukkal a közjót előmozdítani. Trencsény ezután szintén meghajólt és szeptemb. 20-kán kelt felirata szerint, bár az ország jogainak sértetlenségét kikötve, megegyezését adta; még, mint látszik, csak Gömör és Borsod állt ellen, de a pénzművelet végrehajtása már ezek nélkül is elhatároztatott. A kancellárnak nov. 17-kén kelt felterjesztése tanúsítja, hogy a pénzművelet már minden részleteiben' elő volt készítve.

István magyar király díszrendje, melyet MáriaTerézia 1764-ben polgári érdemek jutalmául, 20 nagy, 30 közép s 50 kis keresztre alapított, nagymesteréül magát a magyar királyt, kancelláréul pedig a magy. kir. udv. kancellárt tűzvén ki [1]). Ezen évben adta a királyné Erdélynek is a „nagyfejedelemség“ czímét.

[1]) Egy, a Sz. István nevéről czímzett nemes lovagi rend felállítását már az 1741-ki országgyűlés alatt indítványozta volt a dömölki apát. Terve szerint az országgyűlésnek az aranygyapjas rend mintája után törvény által kell vala azt megalapítani; de Eszterházy József országbíró, kivel a tervről értekezett, bár az eszmét javalta, a törvényes megalapítást nem látá szükségesnek. Ld. Gabr. Kolinovich. Nov. H. Period. 82. kövv. 106. stb. zkz eszme azonban a beállott háborús idők alatt akkoron feledésbe merült.

MÁSODIK FEJEZET.

Mária Terézia reformtörekvései.

I.

Bár a nemzet, mint említők, a királyné felszólításaira önként és tetemes segélylyel járult a hét éves háború terheinek viseléséhez; Mária Terézia mindazáltal, e bőséges segedelem daczára is, sajnosan érzi vala a korlátokat, melyek neki Magyarországban nem engedtek oly önkényes rendelkezést az adók és újonczok kivetése tekintetében, mint minőt a német örökös tartományokban gyakorol vala; tapasztalta, hogy egyesek önkéntes adományai, legyenek bár mily fényesek, koránt sem érnek fel a nép millióira vethető adóval. E tapasztalatot még érezhetőbb módon öregbítette az, hogy az államadósság a hét éves háború alatt 200 millió forintra szaporodott; a helyreállott békében pedig, midőn már az önkéntes adományok is megszűntek, új jövedelmi források nem nyíltak az adósság lerovására, vagy legalább kamatainak fizetésére. A hadsereget, melyben hatalmának s kiilbefolyásának legerősebb támaszát látja vala, tetemesen megcsökkenteni nem vélé tanácsosnak; udvarának, ha nem is az atyjáéhoz hasonló pazar, de még is költséges fényéről, s oly nagy terjedelemben gyakorlott jótékonyságáról, kegyosztásairól, számos hivatalnokai kétszeres díjazásáról stb. lemondania, természeti hajlama, megszokása nem engedé: múlhatatlanul szükségesnek látszék tehát az állam-

A jövedelmek szaporítása. E végett többször buzgóan tanácskozók miniszterei vel a módok iránt, melyek által a közvetett adók, vámok, harminczadok stb. kellő szaporodását eszközölhetné; míg azonban az efféle tárgyakban tett, s a mennyire Magyarországot érdeklik, alább általunk is elbeszélendő intézkedései, akívánt gyümölcsöket megteremnék, a közvetlen adók fölemelésétől sem vélte megkímélhetni alattvalóit. És ez volt czélja az 1764-ki országgyűlésnek.

Már az 1763-ki junius utolsó napj aiban azon kérdést intézte a királyné gr. Eszterházy Miklós kancellárhoz: „Vájjon hát Magyarország a rendes adózáson kívül semmivel sem fog-e hozzájárulni az adósságok terhének viseléséhez?“ A kancellár jul. 2-kán kelt válaszában arra emlékezteti őt, miképen trón foglalásakor megígérte légyen, hogy az országot törvényei szerint fogja kormányozni. Fő törvénye pedig ennek az, hogy országgyűlésén kívül semmi fontosabb dologban nem bocsátható ki királyi rendelet, hanem országosan határozandó el minden, mi a rendeket közönségesen illeti. A háború folyama alatt ő felsége sokszor igénybe vette az ország segélyezését, s meg is nyerte azt országgyűlés nélkül is a papság, a főrendek és a nemesség ragaszkodásától. De midőn ő felsége segélyt kért, mindig hozzátette, hogy abból a jövőre semmi következtetés nem fog levonatni. Ebből pedig az következik/ hogy országgyűlés nélkül semmit sem lehet remélni az országtól az adósságok fizetésére.

Ha ő felsége e végett országgyűlést akar hirdetni, azt tanácsolja, hogy a mit azon kérni akar, eleve senkivel se közölje; mert ha közhírré lesz, a követek oly utasításokkal fognak felküldetni, hogy ne csak adópótlékot ne szavazzanak meg, hanem inkább a terhek leszállítását sürgessék. A mit az országgyűlésen kérni lehet, az általán véve vagy a jobbágyadóból, vagy az úri jövedelmekből (dominale) vagy végre a közvetett adókból volna kiállítható. Hogy a jobbágyok túl vannak terhelve, ő felsége maga is tudja. Ezen forrásból tehát alig lehetne valamit más módon kisajtolni,

mint a porták kiigazítása, új felosztása által a megyékben. Az úri javakat illetőleg: a nemesség mostani gondolkodásmódja, érzülete egyátaljában nem engedi remélni, hogy a maga részéről valamely állandó adót megajánljon. A ki mást mond, csak azért mondja, hogy kedveset mondhasson; de a következés azt nem fogja igazolni. Végre a közvetett adók, minők a dohány-, fogyasztási stb. jövedék, mik az örökös tartományokban már fenállnak, nálunk a rendek kiváltságaiba ütköznek.

De minthogy a kincstár valamely módon leendő segélyezésének szüksége tagadhatatlanul létezik: a kancellár azt javasolja, adatná elő az országgyűlésen ő felsége, hogy az eddigi insurrectio a jövőben a honvédség (Landmiliz) egy neme által pótoltassák. E honvédséget századokba kellene osztani s háború idején a rendes ezredekhez kapcsolni; háború után pedig ismét hazabocsátani. Ekként egy begyakorlott huszárhad képződnék, mely, a kincstár terhelése nélkül, biztosabb védelmi eszköz lenne az insurrectiónál.

Ha azonban ő felsége ilyféle honvédséget Magyarországban nem örömest látna keletkezni: úgy a jövő országgyűlésen nem lát mást kérhetőnek, mint fedezését azon adóssági kamatoknak, melyekről kéziratában szól *). Úgy hallja ezen fedezetlen adósságok tizennégy millióra mennek, melyeknek kamatai évenként 700,000 frtot tesznek. Ezen összeget elő lehetne állítani a következőkből: 1) A porták új felosztásából s kiigazításából, mi adhatna vagy 200,000 frtot; 2) a sorsjáték felállításából; 3) A papság spoliumjának (a jvagyon halál előtti elosztogatásának) megváltásából. 4) Az adakozásra felhívandó urak, nemesek és papok ado-

[1]) E kéziratban a királyné fentebb említett kérdése szóról szóra így áll: „Wird denn Hungarn gar nichts extra thiin vor den Last dérén Schulden, wenn sie kein Geldquantum darvor gébén, wenigst ikre Schulden übernelimen zu zahlen, nicht aber Zupusz des Cameralis?“

mányaiból [2]). Ezek nem a kancellária, hanem a kancellár személyes véleményei valának.

A kancellárnak ő fontos felterjesztése meggyőzte a királynét, hogy ha segélyt akar nyerni az országtól, múlhatatlanul össze kell hívnia az országgyűlést, mely már tizenkét év óta nem tartatott. Végzéssé lett tehát, hogy az az 1764-kijun. 17-re kihirdettessék.

Ezóta számos tanácskozás tartatott az országgyűlés tárgyainak előkészítése végett. Az 1751-ki országgyűlés alkalmával az lévén egyik főpanasz, hogy a diétát kellő előkészület nem előzte meg: a királyné most a közigazgatás minden ágában tartatott tanácskozmányokat az intézendő reformok iránt. Mind kitünőbb egyesektől, mind testületektől s kormányszékektől véleményt kívánt beadatni a politikai, igazságszolgáltatási, kereskedelmi, hadi stb. ügyekben szükséges javításokról. Az egyesek közöl e tekintetben kivált Eszterházy kancellárt, Festetich kamaraelnököt, b. Koller udv. tanácsost tisztelte meg bizodalmával. Mind ezen véleményeket aztán ismét mások által vizsgáltatta felül s adatta maga elébe. Gr. Festetich maga nem csak véleményt, hanem kilencz ilyféle munkálat felett nyújtott be bírálatot. Azon roppant tömege a közigazgatás különféle ágaiban teendő reformok s javításoknak, jó és kalandos terveknek, melyek a kancellária levéltárában léteznek, jobbára mind ezen időben szerkesztettek. Ezek egyikéről, a kor ismertetése végett, bővebben kell emlékeznünk.

A királyné 1764-ki január 11-én egyebek közt kérdést intéztetett a hétszemélyes táblához, hogy a jövő országgyűlésen mit és mi módon lehetne tenni az igazság szolgáltatására?

A válasz, mely erre érkezett szomorú tanúságául szolgál e főtörvényszék mély tudatlanságának, hanyagságának s reformiszonyának. ‚1715 előtt, válaszolá e főtörvényszék,

[1]) Kancelláriái levéltár.

sok volt az igaszságszolgáltatás ellen a panasz; miért az 1715-ki 24-dik törv. czikk rendelt is ki egy országos bizottságot, mely munkálatát az 1723-ki országgyűlésen be is adta, s a törvényhozás akkor meg is alkotta a szükséges reformokat. Az 1729-ki országgyűlésen csak némely tudatlanok sürgettek még azok felett némely javításokat. Hasonlókép az 1741-ki és 1751-ki országgyűlésen csak néhányan kívántak, magán hasznunk miatt, egynémely újításokat melyek azonban nem vétettek figyelembe. Most sincs ebben semmi lényeges javítani való!‘ Ennyi elfogultság és lomhaság fészkelte volt be ekkor magát hazánk legfőbb törvényszékébe! Sajnosán észleltek ezt már akkor is egynémely jobbak s világosabban látók, a minthogy írt is erről egy névtelen egy éles levelet a nádornak.

Az udvar maga is bámulva olvasta a hétszemélyes tábla e feliratát, s nem is késett azt megküldeni a nádornak s a prímásnak. Egynémelyek még sértőnek is találták a főtörvényszék e levelét. Egy magas állású egyéniség ugyanis az uraink közt akkor divatossá vált franczia nyelven írt levelében, ily véleményt mondott e főtörvényszéki felirat felett a nádornak, ki aztán neki, kit „cher frere et fils“-nek czímez, válaszolván mondja, hogy az ugyan semmi sértőt nem, de annál bámulatosabb korlátozottságot foglal magában. A prímásnak arra adott nagy szavú válasza pedig, úgymond, nem más czélból íratott, mint hogy irályának ékességét fitogtassa s megtapsoltassa. De úgy látszik, mondja tovább a nádor, az udvarnál a helytartótanácsnak hasonló kérdésekre adott válaszát sem igen szeretik, mert ez viszont mindent reformálni akarna[1]. Ő erre csak azon megjegyzést teszi, hogy neki kötelessége volt írni mindenről, a miről gondolható, hogy szóba fog kerülni az országgyűlésen. Tanácsolja egyébiránt, ajánlanák a királynénak, hogy minden véleményt tétessen át a kancelláriára s ez mind arról, a mit szükségesnek lát, kimerítő munkálatot készítsen, mely aztán az országgyűlés elébe terjesztessék. „Én ugyan megvallom

végzi, hogy szükségesnek látom az országgyűlést; de valahányszor reá gondolok, mindig szürkébbé leszek, mintsem elébb voltam. Ha még egy esztendőnk volna kihirdetéséig, talán jobban lehetett volna arra előkészülni; de már csak bele kell harapnunk a savanyú almába. [1])

Mind ezen, részint jó s czélszerű, részint selejtes tervek s vélemények, a nádor tanácsa szerint is, utóbb csakugyan a kancellárhoz küldettek át felülvizsgálat végett, ki aztán Pálfy, Svetics, Török, Niczky és Farkas udv. tanácsosokkal összeülvén, az országgyűlésen felveendő tárgyakról april 16-kán tőn felterjesztést. Ő csak két pontot javasol felvétetni a királyi előadásokba: 1) hogy az eddig fizetett 3,234,770 ftnyi adó felemelése kéressék; s 2) hogy a költséges és még is czélszerűtlen insurrectio a honvédség fentemlített szerkezetével pótoltassák.

A királyné e felterjesztés folytán meghagyta a kancellárnak, hogy a nádort, prímást, a horvát bánt, a kamaraelnököt, a tárnokot és personalist egy tanácsba összegyűjtvén, velők együtt állapítsa meg a kir. előadásokat. „Már úgymond mind a prímásnak s nádornak, mind a kamaraelnöknek felfedeztem a szükséget, melytől szorongattatom, s mely minthogy valóban nagy, arányos segélyt is igényel. En el vagyok határozva a következő két pontot venni fel a diéta fő tárgyaiul: tudniillik, az adó jelentékeny szaporítását; és az ország biztosságáról való gondoskodást az insurrectio czélszerű átalakítása által.“ E leiratához a királyné, a kancellár tanácsa szerint mindjárt hozzá kapcsolta a b. Barkóczy Ferencz prímáshoz, a gr. Batthyány Lajos nádorhoz s a többi említett főhivatalnokokhoz a kancellárral való tanácskozás végett intézett kéziratokat is. [a])

Mielőtt e gyűlés történetének elbeszélésébe fognánk, egy körülményt kell megemlítenünk, mely kevéssel elébb

[1]) Dat. Rechnitz 1764. marcz.21. Káncell. levélt.
[2]) Mind ezen okmányok a kancellária levéltárában.

merülvén fel közéletünkben, nagy mértékben magára vonta a közfigyelmet s az országgyűlés folyamára is jelentékeny hatást gyakorolt. A királyné, a kényuralomra, — bár azt mindig jótékonyan gyakorló, jelleménél fogva különben is hajlandó, a hétéves háború bevégezte után keményebben kezdi vala ostromoltatni a magyar rendi alkotmány azon pontjait, melyek neki az adó tárgyában korlátokat szabtak, s még inkább az alkotmány azon újabb kori kinövését, melynél fogva az egyházi s világi rendek, papság és nemesség, magukat a közterhek alól lassankint egészen kivonták, terjedelmes javaikat adómentesekké tették. Ő, miként már fentebb látók, eddig sem mulasztó el ugyan kegyelemosztásai, a nemességre halmozott kedvezései, a kormányszékek rendezése stb. által a kényuralomnak, mennyire az alkotmányos formák engedék, utat nyitni a nemzet politikai s polgári életébe; hatása mindazáltal e tekintetben a hétéves háború kezdete óta tűnik elő világosabban. Ezóta az absolutismus tanai is mind sűrűbben merülnek fel a közéletben.

A kényuralom egynémely eszméivel már elébb is találkozunk ugyan: a kormányszékek által kibocsátott rendeletekben, hol burkoltabb, hol világosabb módon, számos olyféle tanok s elvek foglaltatnak, melyek a nemzeti alkotmány s törvények szellemével ellentétben állanak. Az *így* elhintett eszmék s tanok lassú ugyan, de annál biztosabb hatásúak valónak, mennél kevesebb követeléssel s mintegy mellékesen, rendszer nélkül hintettek el. Hol és midőn alkalom nyílt, a királyné személyesen is terjeszté az ilyféle eszméket. így például, ő a magyar országgyűlést (Reichstag) mindig tartományi gyűlésnek (Landtag) nevezte s kívánta maga előtt neveztetni; mi aztán közönségesen szokássá is vált a német beszédben. De ezen eszméket s tanokat, melyek a fejedelmi hatalomteljességet, a rendi alkotmánynak s az aristocratia jogainak s kiváltságainak rovására, védelmezik s magasztalják, az említett korszak óta már tudományos munkákban, rendszeresen is hirdetteti vala udvari publicis-

tái által. Ilyetén szolgálatban működék egyebek köz, Kollár Ádám udvari könyvtárnok tolla is. Ő már előbb írt volt hihetőleg a királynénak a m. évi nov. 27-kén Eszterházy kancellárhoz intézett, s a papságnak az erődítésekre kellő adózásáról szóló, fentebb közlött kézirata következtében egy munkát a királyok kegyúri jogának történelméről és hatósági köréről, mely némi figyelmet ébresztett. A hétéves háború után, 1764 elején, egy más munkát bocsáta ki a törvényhozó hatalom eredetéről s gyakorlatáról Magyarországban, mely udvari censura alatt, s hihetőleg szintén az udvar meghagyásából, legalább tudtával jelent meg. A szerző ebben merészen s leplezetlenül támadja meg a nemesség kiváltságait, melyeknél fogva magát a közterhek viselése alól kivonván, azokat kizárólag a szegény nép vállaira tolta. Az egyházi javakra nézve azon nálunk eddig nem hallott tant hirdeti, hogy a korona teljes tulajdoni joggal bír ama javak felett. Verbőczy Hármaskönyvét, a nyilván és magán jognak ezen százados használat által megszentelt, törvényes tekintélyben álló tárházát, szintén kímélet nélkül ostromolja, s nem is alap nélkül, hiányosnak, a kor kívánalmaihoz képest elavultnak, újjal pótoltatni szükségesnek állítja. A nemesség egyenes adózását múlhatatlan reform gyanánt tűzi ki; bár azonban azt elvileg az örök igazság kívánalma gyanánt mutatja fel: első reformlépéséül mindazáltal a honvédelmi tehernek, s különösen a nemesi felkelésnek igazságosabb szabályozását ajánlja. A könyvnek rendkívüli hatása lett a nemességre s a papságra: miként nemsokára nyilvánossá lőn, alig volt a két osztálynak tagja, mely arra anathemát nem kiáltott volna.

Néhány héttel e munka megjelenése után tétetett közzé az országgyűlést kihirdető rendelet. A királyné, bár az országgyűléseket egyátaljában nem kedvelte, azt most nem látá mellőzhetőnek. Az állam szükségei, mint mondók, parancsolólag követelték az adó fölemelését. Ő pedig minden kényuralmi hajlamai mellett is folyton őszintébb hálaérze-

lemmel viseltetett a nemzet iránt, s lelkiösmerete is gyöngébb vala, mintsemhogy erőszakosan akarhatta volna megsérteni az alkotmányt s megszegni esküjét, melylyel a törvények megtartását fogadta volt. Midőn azonban magát az országgyűlés kihirdetésére elhatározta, bár a közügyek minden ágaiban számtalan volt a hiány, mit pótolni, az elavult, mit megújítani, átalakítani, szervezni kellett volna, még is csak két, közvetlenül a trón érdekére vonatkozó pontot, az adónak egy millió forinttal fölemelését, s a nemesi fölkelés szabályozását, kívánta a királyi előadásokban a rendek tanácskozmányainak tárgyáld kitűzni.

Ha létezett is tán előbb a rendekben némi kétség aziránt, vájjon a bécsi kormány megbiztából, vagy legalább annak mcgegyeztével, hirdette-e Kollár a nemesség kiváltságaival oly annyira ellenkező tanait: a kir. előadások e kétséget teljesen eloszlatták. S nem is megdöbbenés nélkül hallá most ezeket a nemesség. Ennek kiváltságait nem támadják ugyan meg a kir. előadások; de mik azokban a nemesi fölkelés szabályozásának szükségéről mondatnak, oly szoros kapcsolatban állanaka Kollár által szükségesseknek hirdetett reformokkal, hogy mindenki világosan láthatár miképen e reformokat, melyek csak a nemesi kiváltságok megszorításával hajthatók végre, maga a kormány is óhajtja, s tán már ezen országgyűlésen szőnyegre hozandja. Mert bár a kir. előadások a nemesi fölkelésnek csak szabályozását emlegették; mivel azonban a kormány világosan kifejezte, hogy ezen elavult intézet, mindamellett is hogy költséges, rendeltetésének a hadviselés újabbkori rendszere mellett többé nem felelhet meg: ezen állításból természetesen azt kelle következtetni, hogy a kormánynak e kérdés megpendítésében nem más a czélja, mint a czélszerűtlennek bélyegzett nemesi fölkelést elébb-utóbb a nemesség egyenes adózásával pótoltatni; mit különben is az örök igazság kívánalma gyanánt hirdettet Kollár munkájában.

E ezélzatok valának rejtett okai azon szellemnek, mely

a rendek közt mindjárt az országgyűlés elején cszleltetett s melyről egy magas rangú, magyar katonai egyéniség a következő tudósítást küldd fel az udvarhoz: „A szerencsétlen ellenmondási szellem, a nélkül hogy tudná miért, a kir. előadások kihirdetése előtt a megyei és más követeket ezen utasítással küldötte fel: nem adunk, nem adhatunk semmit, sőt könnyebbítését kívánjuk az adótehcrnek. Ezzel egyszersmind a végzés is már eleve meg volt alkotva, semmit sem tenni a hazáért, sőt azt is megrontani a mi történt. Közönségesen el van terjedve·» hit, hogy a mágnások Becsbe hivattak, hogy megvesztegettessenek; meg akarják rontani a törvényeket, eltörölni a kiváltságokat, s a királyi kivárnátok harminczkét, az országra nézve káros pontokat foglalnak magokban.“

Levelének további részében bizonyítja az író, hogy a királyné kívánatai s előadásai méltányosak; s élesen kikel az igazságszolgáltatás roszasága s az uralkodó reform iszony ellen. „Még szebb, úgymond egyebek közt, az égbekiáltó visszaélések védelme. „Jobbak a régi hiányok és visszaélések, mint az újítások — szokták mondani. És hogyan élhetnének a prókátorok és patvaristák, ha az eljárási mód megrövidíttetnék és szabályoztatnék. S miként lehetne az ifjúságot alkalmazni, hanem volna annyi per?“ —

A papságról sem írhat sok dicsérni valót: „A püspökök jobbára elhanyagolják tisztjöket, mert nincs kellő tudományuk. Legtöbben igen fiatalon jutnak magas állásukba; s aztán csak az gondjuk, hogy jó ebédeket, fényes bálokat adjanak, kitűnő zenekart tartsanak, drága palotákat építsenek, fényes bútorokat és fogatokat szerezzenek; a mit az elődök építettek elbontatják s adósságot csinálnak; magokat függetleneknek tartják, s már eléggé lehetett tapasztalni mily messze megy egynémely mások rakonczátlansága. Én úgy hiszem ezt csak még sem lehet a „paupertas, obedientia és castitas votumának“ tartani. A klastromok, melyekben a tanulmányoknak kellene feküdni, sem jobbak,

kivéve a jezsuitákat, akik azonban szinte felesleges gazdagsággal bírnak. Az alattvalók a püspökök által még inkább nyomatnak, mint a többi papok által; az alapítványok egészen másra fordíttatnak. Vájjon egy apostoli király nem volna-e feljogosítva mind ezt meg változtatni?“ [1])

De, hogy az országgyűlésre visszatérjünk, mind azon czélzatokat, melyeket Kollár irataiban s magokban a kir. előadásokban látni véltek, mindjárt eleinte kemény ellenzékkel szándékoztak meghiúsítani az ország rendei. Ez okból, bár Kollár munkája a kormány czélzatairól a fátyolt leemelte; s viszont a kir. előadásokból világossá lett, hogy a nemesi kiváltságok s egyházi javak felett e munkában kifejtett eltek tulajdonkép a trón környezetéből származnak: igen óvakodtak a rendek elárulni, hogy ily közösséget látnak e munka elvei s a kormány czélzatai között. Sőt a gyűlés kezdete óta el valának .tökélve, Kollár könyvét, mint ti nemességre nézve sérelmest, a trón előtt egyenesen bevádolni, és szerzője ellen elégtételt követelni: eleve is jól tudván, hogy a harcz könnyebb, a diadal biztosabb lesz egy magán ember, mint az udvar ellen oly ügyben, melynek támogatására számos törvényt s kir. hitlevelet idézhetnek ugyan; de melynek igazságtalanságát önmaguknak is lehetetlen vala nem érezniük szivük fejtekében. A diadalt Kollár ellen annál biztosabban remélhetik vala, mivel félniök nem lehetett, hogy a kormány most, midőn tőlök tetemes adószaporítást kíván, ellenük egy magán embert, egy könyvet védelmébe vegyen. Azt pedig jól tudák, hogy ha egyszer Kollár könyve, a kormány hozzájárultával is, kárhoztatva leend, egyszersmind ennek czélzatai is hosszabb időre háttérbe lesznek szorítva.

E nézetek, e remények indították a rendeket, hogy daczára a királyné ismételt intéseinek: szorítkoznának egye-

[1]) A kancellária azon iratai közt, melyek a királyi cabinetböl II József alatt „Palfyana“ czím alatt tétettek át/ı kancelláriához.

dül a kir. előadások tárgyalására, — Kollár könyvét mindjárt a gyűlés elején nagy boszúsággal hozzák szőnyegre, s világiak és egyháziak egyaránt vetélkedő hevességgel keljenek ki a szegény író ellen. Sokan azt javasiák, kéretnék meg a kegyes királyné, hogy a szerzőt, ki magán ember létére az országot — azaz: a nemességet — kiváltságaiban az egész világ előtt megtámadni merészelte, példásan büntesse meg. Néhányan Kollár száműzetését emlegették; mindnyájan a leghevesebb kifakadásokban önték ki ellene mérgöket. Végre abban állapodénak meg, hogy bizassék meg egy választmány, mely a könyvből a merészebb, a nemesség kiváltságait sértőbb tételeket kiszemelje, melyek aztán kivonatban kapcsoltassanak a szerző megfenyítését szorgalmazó feliratthoz. A bizottmány gyorsan eljárt feladatában; s midőn véleményét a rendek elejébe terjesztette, ezek teremében ismét megújultak a vakmerő író ellen a keserű kifakadások. Taktikájával teljesen czélját érte a nemesség. A királyné nagy kedvetlenséggel értesült ugyan a Kollár ellen folyó vitákról, melyek által egyszersmind a kormány reformczéljait is megtámadtatva látá; mivel azonban az adó felemelése mindenekfelett érdekében feküvék, s e végett a rendeket jó kedvűkben megtartani szükséges vala: ama vitáknak röviden véget vetendő, s egyszersmind azt is megelőzendő, nehogy Kollárt a rendek sürgetése szerint megfenyíteni, vagy kívánatukat megtagadni kénytoleníttessék, Kollár könyvét még a felirat felküldése előtt eltiltotta; az írót pedig utóbb egy jószágadománnyal vigasztalta meg. [1]) A rendek ekként kívánatukat legalább egy részben megelőzve Litván, a felirat további vitatásával maguk is felhagytak.

A királyné azt hitte, hogy a könyvet sújtó rendelet annál hajlandóbbakká teendi a rendeket az adó kívánt fel-

[1]) A papság Kollár másik könyve ellen is, melynek ezíme: De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Hungariae, censurát eszközölt ki Kómában. XIII Kelemen azt ez évi aug. 13-kán.a tiltott könyvek közé tétette.

emelésére, mivel még kérelmeket is megelőzte. De csalatkozott. Kollár azon tétele, melyben kiáltó igazságtalanságnak mondja, hogy a kiváltságos gazdagok, magukat minden közterhek alól kivonván, azokat a szegény népre tolják, melynek árva lelkén s testén kívül semmi birtoka nincs, úgylátszik, a lelkek mélyébe hatott az ország rendeinél. Bár az író fölött diadalmaskodtak, szívökben mind:záltal nem tagadhatták állításának igazságát. Mivel azonban ezt bevallani, érdekük, önzésük nem engedé, legalább azon vádat akarták magokról elhárítani, mintha, maguk az adóban nem részesülvén, a szegény nép adójának szaporítását igen könnyen megajánlanák. Ez okból mindjárt eleinte hevesen ellenzik vala az adó fölemelését. Mindenekelőtt a sérelmeket és kivonatokat határozták összeszedni, hogy lássák, ágymondák, megengedi-e az ország állapota az adó fölemelését.

Ezen eljárást, elvileg tekintve, lehetetlen ugyan nem helyeselni, — az államgazdászat egyik főszabálya lévén, hogy az adók kivetésénél necsak a kormány szükségletei, miket minden esetben megszorítani is lehet, hanem az adózók fizetési képessége is figyelembe vétessenek; de a gáncsot még is megérdemlik a rendek, őszinteséghiányuk miatt. A s< relmek és kívánatok tárgyalásából hamar kitűnt, hogy tulajdonkép nem is az adózók állapotának javítása, hanem egyedül az volt légyen czéljok, hogy a kormány kívánatának a nemzet kívánatait állítsák ellenébe, s amazt ezekkel paralisálváu, a világgal elhitessék: miképen, bár maguk az adóhoz nem járulnak, annak könnyelmű megajánlása miatt még sem vádolhatok.

Mi a sérelmeket s kivonatokat illeti, melyeket csaknem egy könyv nagyságú feliratban 250 pontra osztva terjesztettek fel: tagadni ugyan nem lehet, hogy azok nagyobb része helyes, hogy azok oly sebeket fedeznek fel a közéletben, melyek a kormánytól méltán igénylenek orvoslatot. Alább, az anyagi érdekek állapotának előadásából alkalmunk lesz bőségesen láthatni, miképen alapos különösen azon

panaszuk, melyben állítják, hogy akormány az új vámrendszer által az országnak különben is csekély kereskedelmét annyira megcsökkentette, keresetforrásait annyira kiapasztotta, hogy míg e vámrendszer jobbal, méltányosabbal föl nem cseréltetik, addig szó sem lehet az adó fölemeléséről. De lehetetlen nem gáncsolni a rendeket viszont abban, hogy az adózó nép sorsának könnyítésére csak a kormánytól vártak, követeltek engedményeket; maguk azonban, az úrbéri viszonyok szabályozása által, mit a kormány kéz alatt maga is sürgetett vala, a nép állapotát javítani egyátaljában nem akarták. Emelkedett ugyan néhány szózat köztök is az úrbéri terhek méltányosabb szabályozása iránt; de a többség arról hallani sem akart.

Még a prímás maga is élesen kitört Illésy Ferenez sopronyi alispán s követ ellen, mivel ez azt merészelte mondani, hogy az ország két millióval is felébb emelheti az. adót feltéve, hogy a felosztásban s kivetésben igazságos arány hozassék be. A prímás több követet is ösztönzött, s azon értelemben adta ki utasításait is, hogy ne fogadják el a kir. előadásokat: az adót inkább leszállíttatni követeljék, az insurrectióra nézve pedig ragaszkodjanak az 1741-ki törvényekhez. '

Hasonló véleményben voltak, legalább istitkon, miként egy Bécsbe küldött irat tanúskodik: gr. Nádasdy Ferenez bán és tábornagy, Batthyány Adám, főtárnokmester, Batthyány Imre, Grassalkovics Antal kamaraelnök, Erdődy János helytartótanácsos és fivére, Kristóf püspök, Eszterházy Károly egri püspök, sőt maga Batthyány Lajos nádor is. Ha azonban ezek tartózkodtak is nyilván szólni a kir. előadások ellen: annál hevesebben kikeltek azok ellen gr. Pálfy Károly tábornok, Pálfy Miklós a volt kancellár, Pálfy János, a kir, testőrség alkapitánya, Forgách János csongrádi főispán, Prényi József, Cziráky László a prímás húga fia, Berényi Ferenez, Stehenics püspök; a követek közöl pedig a nógrádiak, Balogh és Darvas János, Grassalkovics vé-

denczei; Kakovszky Elek és Beniczky Samu zólyomi követek, Erdődy emberei; a hevesi Sághy Mihály és Hegyi Gábor, kiket Eszterházy Károly püspök kegyelt; az abaúji Tisza Pál; a borsodi Királyi György és Szatmáry, kik Pálfy János uszályhordói voltak [1]).

Hosszú viták után a rendek végre is oly értelmű feliratot határoztak {“elküldeni válaszul a kir. előadásokra, hogy miután a szegény nép a fenforgó viszonyok közt több adót fizetni egyátaljában képtelen, só't az eddigi adó súlya alatt is roskadozik: lelkiösmerctök szerint nemcsak nem szaporíthatják azt, mint a kormány kívánja; hanem még azon adópótlékot is eltörűltetni kérik, melyet az 1751-ki országgyűlésen, különben is csak három évre, a jövő országgyűlésig, ajánlottak volt meg. A kir. előadások másik tárgyára, a nemesi fölkelésre nézve pedig kijelentették, hogy az a törvények által eléggé szabályozva létezik, s ezeket megváltoztatni nemcsak szükségtelennek, de veszélyesnek is tartják.

E szükkezüségükét csak avval indokolták ugyan a rendek, hogy a több évi szűk termés, a különféle természeti csapások, a nép által a lefolyt háborúban viselt rendkívüli terhek s a fonák vámrendszer miatt megcsökkent jövedelmi források stb. a népre nagyobb terhet rakni nem engednek. De kétséget nem szenved, hogy az állandó sereg folytonos szaporítása s békeidőben is fentartása szintén aggodalommal töké el a rendeket. Tudták ugyan, hogy az erőszakos rendszabályoktól idegen, a nemzet iránt jó indulatú királyné kormánya alatt nincs mit tartaniok attól, hogy a hadsereg a nemzeti jogok elnyomására alkalmaztassák. De a bizonytalan jövendő tekintetében, kivált visszagondolva ama véres zsarnokságra, melyet a hadsereg az országon s nemzeten a múlt korban elkövetett, lehetetlen volt némi aggodalommal nem tekinteniük a békeidőben is fegyverben tartott nagy számú zsoldos seregre. Óvakodtak tehát könnyelműen na-

[1]) Kancelláriái levélt.

gyobbítani a kényuralom eszközéül válható hadak tartására szánt adókat, melyeknek csökkentését aztán soha többé nem remélhetnék.

A királyné e viták alatt is biztatva az udvarhoz ragaszkodással viseltető egyházi s világi urak által, eleitől fogva teljes bizodalommal várja vala kir. előadásainak'elfogadtatását a rendektől, kiket annyi kegyelmekkel halmozott. Hogy a rendek, intéseinek daczára, nem az előadásokat, hanem a sérelmeket s kívánatokat tették elébb tanácskozásaik tárgyaivá, némi kedvetlenséggel fogadta ugyan; de bizodalmát a sükerben nem vesztette cl: egy ideig az mondatott neki, hogy ez csak azért történik, mivel a rendek látni akarják, mily engedmények által lehetne, a nagyobb adózás fejében könynyíteni a jobbágyok állapotán. Es míg e tanácskozások tártának, a pozsonyi váriakban, melyet a királyné nem rég tetemes költséggel újíttatott megs diszíttetett fel, ünnepély érte az ünnepélyt. A magyar főnemesség vetélkedve nyilvánítá hódolatát s tiszteletét nem kevésbbé urnájának személye, mint benne a királyság iránt.

Viszont Mária Terézia is számtalan újabb tanúságait adja vala szeretetreméltóságának s gyöngéd hajlamának a magyar nemzet iránt. Az ország zászlósai s más főnemesek gyakran hivatalosak valának az udvari asztalhoz; az estélyeken a megyei követek egy-cgy része is megjelent. Eszterházy Ferencz kancellár teljhatalmat nyert intézkedni c meghívások tekintetében. Vendégeinek mulattatására az udvar az olasz operát is lehozatta Becsből, s váltva játszatá a német színészekkel. A vidéki főnemesség kastélyaiba gyakran kirándulások intéztettek. Legtöbbször vendege volt a királyné az Eszterházyaknak, Batthyány Lajosnak és a Pálfyaknak Pozsony körüli kastélyaikban, hol tiszteletére fényes ünnepélyek rendeztettek; gyakran ebédelt a prímásnál is. A büszkeség és megelégedés érzelmeivel időzök, s látá maga körül virágzó fiait s leányait a királyné ő városban, hol egykoron oly aggodalomteljes napokat élt vala... Leopold, Ferdinánd

és Miksa főherczegek egy ízben ezredeik élén, mint azok vezénylői vonultak ol a felségek előtt. József, Leopold s a szász Albert juliüs 19-kén a bányavárosokba utaztak. Néhány nappal utóbb a királyné Becsbe, a császár Holicsba rándult.

De aug. 18-kán az egész udvar ismét összegyűlt Pozsonyban, hol két nappal utóbb, aug. 20-kán, a Sz. István rend ünnepe s a rendjelek kiosztása nagy fénynyel tartatott meg. A magyar urak közöl a prímás, a nádor s a kancellár a nagykeresztet, Pálfy Leopold, gr. Fekete György a közép keresztet, Koller, Eszterházy, Forgách, Keglevich stb. a lovagi keresztet kapták szolgálataik jutalmául. Egy héttel utóbb Váczon Migazzi püspököt s cardinált látogatá meg az udvar. A főpap, ki húgának nászát ünnepié *egy* Sztáray gróffal, a város végén máiglan fenálló diadalkapunál fogadta magas vendégeit. Az esküvőn jelen volt a királyné is, ki aztán a vőlegénynek egy szép gyémánt gyűrűt, a menyasszonynak egy drága nyaklánczot adott nászajándékul. A násznép a királyi asztalhoz lőn hivatalos. Ebéd után Albert herczeg hadijátékot intézett; estve átalános kivilágítás és tüzmű mulattatá a magas vendégeket. Más nap Mária Terézia a nevét viselő új nevelő-intézetet s az épülőben lévő székesegyházat szemléié meg; délután a Dunán halászat, estve vizi harczjáték szolgált mulatságul. Aug. 31-kén a királyné férjével, a császárral együtt Budára rándult, megtekinteni a királyi palotát. A német udvari urak különösnek s igen fölöslegesnek találták a nagyszerű palota építését oly messze fekvő, éktelen városban, hol az udvar aligha fog valaha székelni. Visszatérőben, Váczon még egy napot tölte az udvar, s aztán a Duna jobb partján Győr felé tért vissza Pozsonyba i).

De itt nagy kedvetlenség várta a királynét. A nádor

[1]) Wolf: Aus dem Hotleben M T. 241. kövv.

és a prímás szept. 14-kén nyujtá be neki az országgyűlés kettős feliratát, melyek egyike a sérelmeket s kívánatokat, másika a kir. előadásokra szóló tagadó választ foglalá magában. A királyné oly nagy boszúsággal fogadta e váratlan választ, hogy első pillanatban az országgyűlést azonnal bezárni s elutazni szándékozott. De a nádornak, kancellárnak s más egyházi s világi uraknak sikerűit őt még is hajlandóvá tenniük, hogy ott maradását meghosszabbítsa, s egy komoly ugyan, de mérsékelt hangú leiratban válaszoljon az ország rendéinek. Kaunitz herezog azonnal Pozsonyba hívatott, s a császár is, ki magyar kir. helytartói korából ismerte a rendek szellemét, oly értelemben ír vala Halicsból, hogy várassák meg a tanácskozások lefolyása.

Mária Terézia tehát, bár kedvetlenül, elfogadta a tanácsot s öt nap múlva a leirat is leküldetett a rendekhez. .Elismeri ugyan, úgymond ebben, hogy nagy teher fekszik a szegény nép vállain; de mivel az adó fölemelését az állam szükséglete múlhatatlanná teszi: az ország rendéinek más módokról kellend gondoskodniok, melyek által az adózók állapota javíttassák, fizetési képességük neveltessék. 0 felsége a maga részéről semmit sem mulasztand el megtenni, mi által az adózók sorsán könnyíthet; és ha a rendek a maguk részéről is ügyekeznek kellő módon eszközleni a nép javát, az új teher, kivált arányosabban felosztva, a helyreállott békeidőben nem lesz elviselhetetlen.* Nem kevesbbé erélyesen sürgeté a nemesi fölkelés szabályozását is, mire, úgymond, a haza szeretete s kellő biztosítása is eléggé ösztönözheti a rendeket. A mód iránt, mely szerint a fölkelés, hogy czélszorűbbé legyen, szabályozandó volna, határozottabban most sem nyilatkozott ugyan a királyné; de átalános kifejezéseiben is eléggé értésére adá a rendeknek, hogy a haza tőlök, az elsőszülöttektől, méltán megvárhatja, hogy a közterhekben bővebben vegyenek részt, mint a mennyi ezekből a jelenleg már ritkábban szükséges fölkelés által háramlik reájok; s a későbbi tanácskozmányokból csakugyan

kiderül, hogy a kormány, legalább részben a fölkelés pénzbeli megváltását tartá szemei előtt.

A kir. leirat kihirdetése után mind a két tárgy felett újra megindultak a tanácskozmányok. A nyilvános ülések előtt a nádor zárt értekezletre gyűjté össze a rendeket; kik azonban most is mind a két tárgyra nézve tagadó válaszszal oszlának szét. E makacsság megtörése végett, a nádor-e vagy más, nem tudom, azt tanácslá a királynénak: hivatná a nyilvános tárgyalás előtt magához a leghevesebb ellenzékieket, különösen Takács pozsonyi, Bacskády nyitrai, Darvas és Balogh nógrádi, Baranyi bihari, Bezerédy győri, Tiszta abaúji, Ráday pesti, Luby liptai, Forintos és Jaksics zalai Szatmáry borsodi és Dobay szepesi követeket. És hogy ezen csupa ellenzékiek meghívása fel ne tűnjék, hivatnának még meg az előadásokat elfogadni hajlandó Sághy és Hegyi hevesi, Csiba mosonyi és Illésy sopronyi követek; azok közöl pedig kik nyíltan sem mellettök sem ellenök nem nyilatkoztak: Dőry tolnai, Kojcsy baranyai, Fontay aradi, Ordódy komáromi követek; a kir. táblától Kassay alnádor, Bossányi al-országbíró, Pásztory és Ordódy ülnökök, [1])

De ezen fogásnak sem lett eredménye. A rendek táblájában most is csak az elébb, már szinte unalomig ismételt, érvek, a nép szegénysége, fizetési képtelensége stb. újíttattak meg. Többen még esküvel is erősítették, hogy ezeknél fogva lehetetlen az adót feljebb emelni. „És miután a rendek már hit alatt kijelentették, hogy az udvar kívánatét megadni nem lehet, Istenért! mi egyebet kívánnak még tőlünk?“ — kiálta fel egyebek közt Szüllő, Pozsony megye követe. Hasonló kitartás mutatkozott a rendeknél elébbi véleményökben a nemesi fölkelés szabályozását illetőleg is. És midőn a rendek véleményüket a felsőházhoz átküldötték, Bajzáth kanonok s az esztergami káptalan követe, mint a választmány· szónoka, megbízatásán felül ily formán nyilatkozott a

[1]) Kancelláriái 1evélltár.

főrendek előtt: „A tek. rendek nem ok nélkül félnek a felkelés szabályozásától; mert akár kész pénzzel váltassék meg a fölkelés, akár állandó katonaság tartassák helyette, mindenkép adózás háramlanék a nemességre, mit az el nem vállalhat. Eleink minden módon ügyekeztek kivívni s ki is vívták ezen elvet, miszerint az adó alapja nem a telken fekszik. De ha a felkelés szabályoztatnék, a teher akkoron mind a személyre, mind a telekre nézve a nemességre fogna nehezedni. “ A rendeknek annyira megtetszett a nyílt előadás, hogy a szónoknak köszönetét szavaztak [1]).

A főrendek azonban, kik előbb a föliratot a rendekkel együtt megszavazták volt, az udvarral tovább nem mervén ellenkezni, a rendektől most rögtön elváltak; s midőn e miatt szemrehányást kellett hallaniok, nyíltan megvallák: hogy a rendekkel előbb csak azon régi szokásnál fogva egyeztek meg, mely szerint a királyi kívánatok mindjárt az első feliratban nem szoktak megadatni. Ök most mindenek-előtt oda fordíták ügyekezetöket, hogy a rendeket rábírják, állanának el az 1751-ki adópótlék eltörlésének kívánatától; miután pedig ebben czélt értek, az adó felemelése tekintetében is fokonkint kezdik vala megingatni a rendek állhatatosságát, mindig magasabbra emelvén ajánlatukat. Ennek elfogadására a megyei követek egy része egyátaljában nem vala reábirhntó; s újabban is hallatszanak az esküdözések, hogy a népet súlyosabban terhelni lehetetlen. De miután ezek a néhány megyeitől is támogatott káptalani s városi követektől legyőzettek; a rendek háza végre megegyezett, hogy az eddigi adóhoz 200 ezer forint ajánltassék pótlékul. Ezt azonban keveslék a főrendek; s ismét megújultak a kicsinyes, kellemetlen viták. A városi s káptalani követek most is elfogadták a főrendek véleményét, s miután néhány

[1]) Egy rögtönző pedig e párverssel tisztelte meg öt az ülésben:

Orator Patriae, mytram tibi Patria vovet:
Vox tua vox populi, vox sacra, voxque Dei est.

megyei követ is hozzájok csatlakozott, fejenkinti szavazatot. sürgettek; mit azonban a megyei követek többsége, mint a nemesség túlsúlyára nézve veszélyest, nagy hévvel félrevetett.

A királyné, ki eddigelé a fejedelmi és női hízelgések s kegyelmek egész tárházát hasztalan merítette ki a hajthatatlan rendekre, most szintén más eszközhöz nyúlt: a bosszúság fegyveréhez, melyet aztán szinte tüntetéssel villogtatott. Mindenekelőtt a magyar testőrséget, melyet négy év előtt nagy részben a nemesség kedvének keresése végett állított fel, s melynek díja eddig a köz hadiadóból fizettetett, most azonban külön százezer forinttal megalapíttatni kívántatott, szolgálatától elmozdította; szeptember végén pedig, a rendek csökönössége miatt egyre boszúsabb, kijelentette, hogy az országgyűlést odahagyja s Bécsbe távozik; és midőn a rendek bucsútisztelkedésre mentek fel elébe, közölök minden szó nélkül, haragos arczkifejezéssel távozott.

A rábeszélések s hízelgések által meg nem hajtható rendek a „kegyes királyné“ haragja előtt végre némileg meghajoltak, s az adópótlékot 310 ezer forintra emelték; de a nemesi fölkelés szabályozását most is határozottan ellenzették. A királyné azonban, mint előre látható vala, a megajánlott összeget, mely által az összes adó 3.500,000 s néhány ezer ftra emeltetett^ igen keveselte, s nemcsak azt megtoldatni, hanem a testőrség díjazására is külön alapot kívánt kimutattatok

E leiratával egy időben, oktob. 9-kén Mária Terézia titkos kabineti titkárát Neny urat is leküldé a nádorhoz, hogy neki a diétái tárgyakra vonatkozó szándékait bővebben kifejtse. A kéziratban pedig melyet Neny magával levitt határozottan kijelenté a nádornak, „hogy feltett szándékától semmi módon nem fog elállani. Legyen tehát gondja a nádornak, nehogy, miként erősen el van határozva, oly eszközökhöz kényteleníttessék nyúlni, melyeket ha az ellenkezés tart, legfőbb méltósága igényel.

A nádor október 13-kán azt válaszoló, hogy miként

Neny úr is tanúsíthatja, ő minden lehetet megtett a királyné kívánatának elkerítésére; de mind hiába, a rendek azon okból, nehogy az adózókat mód felett terheljék, tágítani egyátaljában nem akarnak.

Ugyanekkor, úgy látszik, a nádor által felszólítva, a kalocsai érsek személyesen is felment Bécsbe, s ott előadta, hogy ha ő felsége a só árát annyira leszállítaná, mint a diéta előtt volt, úgy remélhető, hogy a rendek megadják még a 300,000 frtot, befoglalva ebbe a gárda költségeit is. Ha pedig nem hajlandó leszállítani a só árát, hanem az adót illető többi pontokban adna kedvező resolutiót, mit a kancellária véleménye szerint is minden kár nélkül megtehetne, úgy a a testőrség költségeivel együtt még 200,000 frt pótlékot lehetne remélni. Ha végre ő felsége Pozsonyba leküldené a kancellárt s általa egyiknek s másiknak megigértetné, hogy a sérelmek több pontjaira kegyes választ adand, s még az insurrectio reformjától is eláll, úgy talán még öt —hat százezer frt adópótlékot is nyerhetne. Ha az insurectio reformjáról lemondva, egyszersmind kijelentené, hogy szükség esetében a jövőre is bízik a nemzetben, ennek régi lelkesdése is fel fogna buzdulni. [1])

Úgy látszik, e tanácsot követte aztán a királyné, midőn a nemesi fölkelés szabályozásától, mely ellen oly nagy volt az ellenszenv, csakugyan elállóit. Az adó tárgyában tehát ismét megújultak a viták; míg végre, számos üzenetváltás után abban egyezett meg a két tábla, hogy az adóhoz még 200 ezer, a testőrsereg díjazására pedig külön száz ezer forint ajánltassék meg. Ezen utóbbi tekintetében lehetetlen meg nem róni a rendeket, hogy ezen ajánlatot a királynénak tudtára adó feliratukban nem szégyelték kijelenteni, miképen e testőr-csapatot is, mely kizárólag az ő fijaik számára állittatot fel, a jobbágyság közadójából kívánják tartatni s díjaztatni, mivel, úgymondák, erre más alapot nem találnak.

[1]) A kancellária levéltárából.

Az adó ezen újabb ajánlattal 3,900,(100 forintra emeltetvén, a királyné által végre elfogadtatott. Leiratában mindazáltal Mária Terézia a rendeknek szivökre kötötte, hogy az adózó nép állapotáról, melyet maguk is oly ínségesnek ábrázolnak, akként gondoskodjanak, miszerint ez tényleg érezzen könynyebbülést, ő felsége pedig megnyugtathassa lelkiösmeretét.

E leirattal egy időben a királyné a kancellárhoz is intézett egy kéziratot, mely fontossága miatt érdemes, hogy egész terjedelmében közöltessék. „A mit én leirataimban az Ön előadására megváltoztattam, mondja a kézirat, látni fogja Ön a leküldött decretumból. Az most a fő dolog, hogy az országgyűlés, mely az adózók nagy terhére és az én nem kisebb alkalmatlanságomra annyi hónapon keresztül vontattatott, valahára bezárassák.

„Az urbárium tárgyában egynémely záradékot észleltem, melyekhez semmikép sem járulhatok, mert azok által az engem e tárgyban megillető főfelügyeleti jog vonatnék el tőlem, mi még is oly annyira szívemen fekszik, hogy én, lelkiösmeretem megnyugtatása végett, szükségesnek látom ‘ezen czikhelyben egyátaljában semmi változtatást sem engedni meg. Kellemetlen volna nékem, ha az országgyűlés ez ok miatt még hosszabbra nyúlna, miután magoknak a rendeknek is kívánatosabb lehetne, hogy én oly baj ellen, melyet az engem megillető jognál fogva különben is orvosolhatok s orvosolni köteles vagyok, egy az ő megegyeztökkel alkotandó törv. czikkely által akarok gondoskodni.

„Én tehát az Ön ügyességébe és előttem ismeretes tiszti buzgalmába helyezem teljes bizodalmámat s nem kételkedem hogy Ön ezen ügyet oly módon fogja elintézni, hogy biztosan sikert érjen. Kedvetlenül venném, ha az, mi részemről az ország közönséges java végett adatott-elő, nehézségekre találna. Úgy hiszem, hogy én huszonhárom éves anyai kormánynyom által ily nagy bizalmatlanságra nem adtam okot.“

[1]) A kancell. levéltárából

Most lett volna tehát ideje szőnyegre hozni a földes urak s jobbágyaik közti viszonyokat, s miként a királyné óhajtá, és néhányan a rendek közöl is már elébb kívánták volt, szabályozni az úrbéri viszonyokat, melyek körűi, a régi törvények felette nagy hiányossága miatt, a földesúr nagy szélességben gyakorolhatá hatalmát, s következőleg önkény és számtalan visszaélés divatozott. De a nemesség, mely a kormány ellenében oly nagy erélyt fejtett ki, hogy jobbágyait nagyobb adótehertől megóvja, a maga önkényének jobbágyai irányában nem akart törvényes korlátokat szabni De nemcsak a követek zajlongtak: miként az udvarhoz nov. 3-kán felküldött tudósítás tanúsítja, a juratusok és patvaristák is gyakran megzavarták az országgyűlés tárgyalásait. Ezek mellett pedig a gúnyiratokban sem volt hiány. Koller Ferencz kir. személynök ismételve sürgette a rendeket; de ezek a kapuk arányosabb felosztásán felül egyébre semmi készséget sem mutattak, hanem, mivel a tél beköszöntött, haza menni kívánkoztak. A királyné azonban nem volt velők egyértelemben és sürgetteté őket hogy, ha már az úrbér szabályzását tárgyalni nem akarják, legalább az igazságszolgáltatás legégetőbb hibáit s hiányait javítsák meg s pótolják ki. Leginkább evvel foglalkodának aztán a rendek az 1765-ki marczius közepéig, midőn a megalkotott 47 törvényezikk szentesíttetvén, az országgyűlésnek vége szakadt.

Az országgyűlés vége felé jött napvilágra egy röpirat, melynek czíme: „Vexatio dat intellectum“. E könyv egyenat visszatorlásul íratott a nemesség valamely tagja által Kollárnak a nemesség kiváltságai ellen írott könyve ellenében, melyről, mint mondók azon meggyőződés volt elterjedve, hogy az egyenesen az udvar megrendelésére íratott.

A nagy üldözés tárgyául szolgált röpiratot, melyből aligha jutott példány az utódokra, ily módon jellemzi a kancellárhoz küldött feladó levél: „Ezen iratban megtámadtatnak a királyi felség jogai, a királyi tekintély lealáztatik, a felső rendeleteknek minden érvénye tagadtatik, ő felsége

titkos tanácsosai s miniszterei gyaláztatnak, elitéltetik maga a kormányzás alakja. A felségi jog a király és az ország közös jogának mondatik. A rendek ösztönöztetnek, hogy szabadságaikat s kiváltságaikat, a királyi tekintély korlátozására védelmezzék; s mind ez oly módon s azon indokból mondatik, mintha az ősi szabadságot végveszély fenyegetné s a fejedelem részéről a koronázási levél s eskü megszegésétől lehetne tartani. Ha ő felsége minapában eltiltotta Kollár könyvét, mely oly zajt támasztott a rendek közt, menynyivel inkább el kell tiltania ezen istentelen könyvet, mond a vádlevél. S valóban nyomozták is annak szerzőjét minden lehető módon. Maga a királyné is elég fontos ügynek tartá azt arra, hogy deczemb. 16-ról a kamaraelnöknek meghagyja: tetessen a kir. ügyek igazgatója által azonnal lépéseket a szerző ellen, valamint egy másik röpirat szerzője ellen is, melynek ez volt czímej: Reflexiones circa Tractatum et propositiones regias anni 1764. De szerzőjét egyiknek sem sikerült felfedezni. [1])

Az ellenzék, melyet a királyné az országgyűlésen tapasztalt, annyira elkeserítette kedélyét, miképen semmi módon sem lőn reábirbató, hogy annak személyes bezárása végett Pozsonyba ránduljon; mit is aztán királyi biztos hajtott végre. E bal fordulatot Mária Terézia, női felfogása szerint, azon egyéniségeknek tulajdonító, kik bár neki az országgyűlés megtartását javasolták, befolyásukkal azt jó végre vezetni ígérkezvén, titkon mint láttuk, még is a királyi kívánatok ellen küzdöttek. Neheztelése mindenekfolett Barkóczy Ferencz prímást és Batthyány Lajos nádort érte, kikről talán saját biztosításaik után, azt hitte volt, hogy a rendek táblláját kényök szerint igazgathatják. Neheztelését mind a kettővel már a gyűlés folytában nyilván is éreztette Mária Terézia. Grassalkovich Antalnak kir. főlovászmesterré kineveztetése s Eszterházy Miklósnak nem rég történt halála

[1]) Kancellária levéltár

következtében, mind a két koronaőr méltósága meg lévén ürülve, egyikre a nádor Adám fiát óhajtja vala kijelöltetni az udvar által. De a királyné őt mellőzvén, Pálfy Leopoldot és Keglevich Józsefet —, emez pedig rövidéi utóbb szintén meghalálozván, Csáky Jánost jelölte ki, kik aztán a rendek által meg is választattak. A prímásra, mint mondják, boszúságában az írás eme szavait alkalmazta a királyné: „bánom, hogy teremtettem az embert1“ A két úr, néhány másokkal együtt, több jeleit is tapasztalta a királyi neheztelésnek. „Ezen országgyűlés jól megismertette velem az embereket, — írá a királyné 1765 elején egy levelében Chotek Jánoshoz, — s ha több hasznom nem lenne is belőle, már ez is nagy nyereség“ [J])> A prímás és a nádor oly annyira szivére vette a királyné kegyvesztését, hogy azóta mind a ketten megbetegedvén, a prímás már junius közepén, a nádor pedig októberben megszűnt élni. Az elaggott Illésházy is még azon évben letette országbírói hivatalát, mely aztán Pálfy Miklósra ruháztatott. Nyugalomba tétetett Koller kir. személynők is, ki viszont az ország részéről vesztette el hevessége miatt a bizodalmát. A királyné azonban, bár személye iránt épen nem viseltetett rokonszenvvel, szolgálatait nyolez ezer forint nyugdíjjal jutalmazta.

II.

Még ugyanezen (1765-ki) évben nagy változóé történt Terézia magan életében, melynek a közügyekre is Ion némi befolyása. A nyár közepén az udvar Innsbrukba utazott, Leopold főherczeg menyekzőjét megülendő Mária Lujzával, a spanyol király leányával. Ferencz császár Toscanából, melyet elvesztett ősi birtokáért, Lothringenért, a rastadti békekötés alkalmával kapott kárpótlásul, e fija számára egy másod szülöttségi független fejedelemséget alko-

*) Wolf: Aus dem HoHeben M. T. a függelékben 250.

tott, melyről ennélfogva az elsőszülött, József, római király,- még az év első napjaiban ünnepélyesen lemondott volt. A menyekző augusztus elején ment végbe. De alig hangzók el az ünnepélyek zaja, s a vigalmakat már is nagy gyász váltá fel a császári családban: Eeroncz császár, aug. 17-kén szél-hüdés következtében, hirtelen meghalálozott. Mária Terézia ifjú kora óta a leghőbb szerelemmel csüggött férjén, s ennek váratlan halála annyira megrendítő, oly mély bánatba sülveszté őt, hogy nemcsak az élet örömeiről, hanem, mit ed“ dig szinte a szenvedélylyel határos tevékenységgel folytatott, még a kormány gondjairól is lemondani látszék akarni. Fiát, II József császárt, nemsokára kormánytárssá nevezte ki örökös tartományaiban, és egy ideig csakugyan végkép visszavonult a közügyektől.

E változás azonban nem sokáig tartott. A mint fájdalmának első heve szelídült, úgy ébredezett benne ismét a megszokott uralkodás vágya is. A régiebb s bizodalmasabb udvari tisztjei s miniszterei is, kik József önálló leikétől s az udvarnál divatozó szellemmel sokban ellenkező elveitől nem ok nélkül féltek, minden módon oda törekednek vala, hogy a császárné uralkodási ösztöneit, féltékenységét ismét' felébreszszék. Kívánságuk nemsokára teljesedett: Mária Terézia, bánatában szorongó szivének maga is mindinkább enyhülést, szórakozást kezde keresni a. közügyekre fordított tevékenységben; jótékony, nemes kedélye csakhamar megint ell mtállhatatlan vágyat érző a hatalom kezelése iránt, mely neki alkalmat nyujta a könyörgőket meghallgatni, az ajánlottakat boldogítani, a valódi vagy színlett nyomor könyüit letörleni, kegyelmeket osztani, igazságot szolgáltatni. És ismét mind a két kézzel megragadta a kormány rudját, császári fiának csak a hadügyek intézésében engedvén szabad kezet. Sőt azontúl lassanként még inkább, mint azelőtt tette vala, a kormányzási foglal kodás okban keresett időtöltést, kivált 1767 óta, midőn arczát bájaitól a himlő megfosztotta, s ő mind ennél, mind a szeretett férjért hol-

tiglan viselt gyászánál fogva, az udvari ünnepélyek s mulatságoktól, miket egyébiránt az ifjú császár is igen szűk korlátok közé szorított, mindinkább visszavonult. Korával együtt látszék nőni szenvedélye is ama tevékenységben, melylyel nemcsak a közügyeket karolta át, hanem alattvalóinak magán családi viszonyaiba is oly örömest avatkozék: egyenlíté ki a viszályokat, házasságokat szerzett, vallásváltoztatásokat, a kathol. egyházba téréseket intézett stb. És valóban az 1765 és 1780 közti korszak mutathat fel legtöbb nyomot Mária Terézia kormányműködéseiből.

A királyné, kiben különben is eleitől fogva erős hajlani .befoly,4,s létezett, miként a német örökös tartományokban, úgy Magyarországban is fejedelmi hatalomteljességgel, jótevőleg ugyan, de kényuralmilag intézni a közügyeket, — az elmúlt országgyűlésen' szerzett tapasztalatai után ilyféle meddő országgyűlési tanácskozásoktól végkép elidegenedvén, kormánya hátralévő szakában Min ÍB hívta össze többé az országgyűlést, hanem a kormányszékek útján rendeletek által ügyekezett pótolni a közéletben feltűnő hiányokat szervezni a rendezetlen vagy elavult viszonyokat. Es alig van a nem•zet politikai s polgári életének ága, melyekben ő e korszak alatt nem bocsátott volna ki ilyféle szabályozó rendeleteket. Tagadni nem lehet ugyan, hogy ezen intézkedések jobbára már igen is érezhető hiányokat pótoltak, szükségeket fedeztek; de az új rend egyszersmind az államélet függetlenségét is mindinkább gyöngítette s mind mélyebb és'erősebb alapokra fektette nálunk is a többi örökös tartományok kormányában divatozó kényuralmat. Ekkor gyökerezett meg nálunk is oly annyira a német miniszterek befolyása a kormányszékeknél, hogy ezek, az igazgatás főbb elveit tekintve, úgy szólván csak végrehajtó eszközeivé sülyedtek a német statustanácsban meghányt, meghatározott szabályoknak; ekkor fészkelte be magát kormányszékeinknél ama bureaucraticus szellem is, melylyel aztán oly súlyos harczot kellett az újabb időkben vívnia a felébredt alkotmányos szellemnek;

okkor fonódtak bo oly erősen nemzeti s polgári életünk min- 1765.
den ágaiba, különösen a pénz, had, kereskedelem s közne-
velés ügyeinek viszonyaiba a német örökös tartományokban
megállapított rendszer elvei, hogy utóbb, midőn nálunk az
alkotmányos reform vágya általánossá lett, a nemzet megfe-
szített törekvése sem érhetett teljesen őzéit a nélkül, hogy a
monarchia másik felének igazgatási viszonyai is teljesen át
ne alakíttassanak; szóval, ezen korban forrasztattak a nemzet
lábaira ama béklyók, melyek által aztán, önálló fejlésé-
ben megakadályozva, haladási vágya s törekvése daczára is,
dísztelen pangásban kényteleníttetett tespedni, ha a német
örökös tartományok kényurálmi kormányrendszeréhez si-
mulni nem akart.

Mária Terézia, annak tudatában, hogy ezen, bár önké- ^ nyes, de a szükségtől parancsolt intézkedései által az ország ' nya javát czélozza, s azt ezek cgynémelyike által valóban elő is mozdította, — teljesen igazolva érezhette magát a történelem bírószéke előtt. De annál méltóbban sújtja ennek ítélete az ország azon kori rendéit. Ezek vonakodása minden reform-
tól a kormány mentségévé lett a kényuralom rendszerének terjesztésében s megerősítésében. A nemesség, önző, félté-
kény aggodalmában, nehogy kiváltságai valamikép össze-
szoríttassanak, érdekei, habár a közjó tekintetéből is, sér-
tesseuek, önhaszna rövidséget szenvedjen, minden újítást veszélyesnek tart vala; s mély tudatlansággal s elfogultság-
gal párosult bizalmatlanságában a kormány iránt, csak tár-
gyalni sem akarta azokat, mik kiváltságaival s érdekeivel kapcsolatban álltak, s mik, — valamint más országokban, e korszak alatt kifejtetvén, a szellemi s anyagi jobblét dús for-
rásaivá lettek, — úgy nálunk is, ha alkotmányos úton alakít-
tatnak át, nemcsak új életet hoznak vala a százados, kényszerű tespedés dermettségebe, hanem egyszersmind az önálló nem-
zeti élet s alkotmányos kormányzat új támaszaivá, érődéivé váltak volna. Ha érezte is egynémiben, aminthogy lehetetlen is volt nem éreznie, a javítás szükségét: tudatlanságában

nem látta be annak igazi módjait; s nehogy valamikép önhaszna, kiváltsága sérüljön, inkább a régi tespodésbe burkolózva, sem maga semmit meg nem kisértett önzésében, sem azt, mit jobb belátás felülről megpendített, — mint például az úrbér s az igazságszolgáltatás szabályozását a múlt· országgyűlésen, nem fogadta el, nem tárgyalta féltékeny bizalmatlanságában.

A nemesség ezen megcsontosulása régi kiváltságainak féltésében annál bűnösebb vala, mennél érezhetőbb módon merültek fel már, a haladó kor terjedező világánál, az elavult állapotok hiányai s hibái a közéletben; mert a kormány annál nagyobb készséggel és sükorrel használta fel kényuralmának szilárdítására a szükség által is parancsolt újításokat, minthogy a rendek, újjáalakítani vonakodásuk által önmaguk szoríták le a kormányt az alkotmányos térről, önmaguk foszták meg erejétől a maguk alkotmányos ellenzését. Hasztalan követeltek alkotmányos eljárást a kormánytól a nemzet iránt: szavuk legtöbb esetben hatástalan maradt; mert önmaguk sem tudtak igazságosak lenni az alsóbb néposztályok iránt. Sőt nem ritkán oly esetek is merültek fel a közéletben, hogy a rendek felszólalni is alig mertek a kormány önkényes intézkedései ellen, melyekkel az elavult törvényeket, vagy a bevett szokást ugyan megsértette, de az elnyomott néposztályoknak a nemesség önzése s a közjó tekintetében káros kiváltságaik ellen igazságot szolgáltatott. -

A tapasztalatok, melyeket a nemesség reformiszonyáról az elmúlt országgyűlésen szerzett, indíták részben Józsefet is utóbb a maga kormánymodorára; a nemesség ezenkori magaviseleté az ő belpolitikájának indító okaihoz is kulcsul szolgál. Utazásaiban, melyeket mint egyéb, úgy magyar tartományaiban is, még anyja életében megkezdett, elég alkalma volt látni, mennyire igazak valának a rendek panaszai az ország szegénysége, a jobbágyosztály sanyarú sorsa s minden állapotok szomorú pangása tekintetében; ezt látván

pedig, mindinkább meggyőződéssé ért nagyratörő lelkében a gondolat, hogy csak az eddigitől egészen eltérő módon, egyedül kényuralmi rendeletek által lehet segíteni a természettől különben gazdagon megáldott országnak sülyedt állapotán.

Mária Terézia a módot, mely szerint az ország ügyeit *r.*ezentul intézni szándékozik, mar az 1765-ki ev végen sejdittetni engedé az által, hogy az októb. 26-kán meghalálozott Batthyány Lajos nádor helyébe Albert szász-tescheni herczeget, kedvencz leányának, Mária Krisztinának férjét, nevezte ki novemb. 11-kén királyi helytartóvá. A herczeg ezóta egészen a királyné haláláig fényes udvart tart vala a pozsonyi várban, hova aztán maga Mária Terézia is gyakran lerándult kedvenczei látogatására. A királyné gyakori jelenléte, a herczcgi pár udvarának fénye, mulatságai számos főrendi urat csaltak Pozsonyba s vidékére; a Bécsnek, úgyszólván, külvárosává lett s egészen elnémetesült Pozsony vált az ország fővárosává. Innen folytatta aztán a királyné részint személyesen, részint Albert herczeg közbejöttével, a már fentebb említett németesítést a fő aristocratia körében; innen intézte a helytartónács által, melynek élén Albert herczeg áll vala, azon reformokat, melyek alkalmilag, a fölmerült szükségek szerint végrehajtva, a nélkül hogy az alkotmány alapjait felforgatták volna, lassanként egy egészen új rendet alapítottak meg a nemzet úgy polgári, mint erkölcsi életében, szellemi s anyagi érdekeiben.

A lefolyt országgyűlés meggyőzte a királynét, hogy a minden reformoktól iszonyodó rendektől a törvényhozás útján nem várhatja a közügyek oly mérvű javítását, a minőt az előrehaladó kor a mindenben elmaradt országban igényel; e reformokat, javításokat tehát királyi rendeletek útján kívánta életbe léptetni. S gondoskodása e tekintetben átkarolta a nemzet közigazgatási s igazságszolgáltatási, egyházi s közoktatási, erkölcsi s anyagi életének minden viszonyait. .

Gondja volt reá mindenekelőtt, hogy a kormány-

székek, a kancellária s helytartótanács, a közigazgatást hatáskörükkorlátai közt kellőleg ellássák. Nevezetes e tekintetben egy már az 1762-ki jul. 16-kán Eszterházy kancellárhoz intézett kézirata. „Nekem, úgymond, soha sem volt szándékom a magy. kancelláriát más kormányszéktől függővé tenni, vagy azon jogától megfosztani, hogy előadásait egyenesen hozzám intézze. Azt mindazáltal kívánom, hogy rendeleteimet az ügyek tárgyalásában mindig a köteles engedelmességgel fogadja, s különösen, hogy a· minisztereimmel és más kormányszékekkel tartandó közös tanácskozásaiban azon tárgyalási mód ellen, melyet én az ilyenkor elnöklő miniszternek elejébe szabok, kifogásokat tenni ne merészeljen, hanem kijelentett akaratomat pontosan teljesíteni törekedjék. “ [1])

Legtöbb lévén a hiány és hanyagság a megyei igazgatás körében, ezt kivált a főispáni hivatal buzgóbb eljárása által ügyekezett jobb karba állítani; miért is az 1765-ki aug. 5-kén a főispánokhoz lényegére nézve következő utasítást intézett:

1. Gondoskodjanak, hogy az ifjúság oly helyeken is nyerjen némi oktatást, hol lelkész és rendes tanító nem létezik. Ez iránt a főispán a püspökkel és a földes úrral egyetértőleg intézkedjék. Ezen tanítók fizetését egyedül a seregtartásra szánt adóból nem lehetvén előállítani: kivált a püspökök s kivált a földesurak, kiknek a nép mivelődése szinte hasznokra válandik, vétessenek c tekintetben igénybe. A mennyire így eléggé gondoskodva nem lenne, a tanítókat a lelkészt pénztárból kellend ellátni, miként az eddig is történt. Ezen ügynek valahára jobb karba állíthatása végett, a főispánok írassák össze, megyéikben hol van s hol hiányzik iskola s miként vannak ellátva a tanítók? tudósítás erről a helytartótanácshoz s onnan a királyéhoz küldendo.

[1]) A kancell. levéltárból.

2. A főispán (ellenére a kancellár ez iránti véleményének) intézzen évenként gondosan népösszeirást, kivéve mindazáltal abból a nemességet, nehogy az e miatt, mi eddigelé csak az adózás czéljából történt, azon gyanúból, mintha ez reá is kiterjesztetni szándékoltatnék, bár ezen új összeírás egészen más czélokra fog szolgálni, nyugtalankodni kezdjen. Megjegyezésre méltó e pontnál, hogy a kancellár azért nem pártolta ezen összeírást, mivel, úgymond, sokan azt állítják, hogyanem-katholikus vallásúak többen vannak a katolikusoknál, s az összeírás ezt nyilvánossá tenné. A királyné erre azt válaszoló, hogy a főispánok külön fogván felküldeni a táblázatokat, a főösszeget csak ő fogja tudni,

3. Hásson oda a főispán, hogy a megyei ügyészek 100, vagy 150 írtból álló fizetése megkétszereztessék, de ezentúl ne legyen szabad egyszersmind uraságoknál is szolgálniuk. A jegyzők szintén szavazat által választassanak s atisztujitások az 1723-ki 56-dik t. czikk szerint minden három évben rendesen megtartassanak.

4. Köteleztetik a főispán, hogy mind a hadi, mind a házi adó részletes felosztásának kimutatását minden évrdején felküldje. Evenként adjon tudósítást arról is, mily rendben tartatik a levéltár.

5. Rajta legyen, hogy a folyó perek, a mennyire lehet évenkint befejeztessenek, s e végett a hol szükséges, többször is tartassák kisgyülés és törvényszék. A büntető jogszolgáltatás gyorsítása s rendezése végett a rabokról is évenként adjanak kimutatást. Időnként a jegyzőkönyveket is küldjék fel.

6. Az útakat jó karban tartassák; de nehogy a jobbágyok azok ingyen készítése által túlterheltessenek, a rájok fordítandó napszámról a kormányhoz előleg jelentést tegyenek; s ügyeljenek arra is, hogy a közmunka pusztán egyes magánosok útóinak készítésére ne fordíttassék.

7. Gondjuk legyen a megyei árvákra s azok vagyonára, miként azt az 1764-ki 26-dik t. ez. is rendeli; gondos-

kódjának, hogy a vagyontalanok is kellő nevelést s alkalmazást nyerjenek.

8. Ügyeljenek, hogy mindenütt egyenlő s hiteles mérlegek használtassanak; hogy a katonaság kellőleg ellátassék, a katonatiszti lakok jó karban tartassanak. — Az erdők pusztítását minden módon gátolják; azoknak mily karban létételéről s a bennük lévő fák nemeiről kimutatást küldjenek fel.

9. Az armalistákról pontos feljegyzést készíttessenek. A zsidóktól, miután a többi nem-nemesekkel egyenlően adóznak, türelmi adót szedetni ne engedjenek. Az adók tekintetében ne csak arra ügyeljenek, hogy a megyék lelkiösmeretesen oszszák fel a reájok eső összegeket, hanem arra is, hogy az illető községekben az egyesekre igazságosan történjék a kivetés, nehogy a szegények a gazdagabbak által elnyomassanak. E felosztás évenként újból inteztessék novemberben. Az 1752-ben kelt adórendeleteket pontosan teljesítsék. Nagy gondjuk legyen arra, miként bánnak a jobbágyokkal ott, hol az úrbéri szabályzat még nincs behozva. De e tárgyban óvatosak s hallgatagok legyenek, nehogy az új rendezés idő előtt nyilvánosságra jutván, a visszaélés zavart, nyugtalanságot idézzen elo. — Kisebb vét ségekné ne engedjék a jobbágyokat birsággal bünhesztetni, nehogy adóképességök csökkenjen; a bírságot tehát inkább testi büntetés pótolja. — Ügyeljenek, hogy a jobbágyok, ne zsaroltassanak. A megyéi tisztviselőknek pedig a városokban is más hivatalt viselni ne engedjenek. ')

Horvátország beligazgatása tárgyában már az országgyűlés folytában (1764 marcz. 24) alakíttatott Stahremberg statusminiszter elnöklete alatt egy udvari bizottság, melyben annak tagjai Blümegen államminiszter, Eszterházy és Fekete} kancellárok, Koller, Borié, Farkas, Stupan és Kottmann udv. tanácsosok, e tartomány igazgatásának rendezését nyerték feladatul. Koller egy a magyar helytartótanácshoz

[1]) A kancell. levéltárából

hasonló kormányszék felállítását indítványozá, mely a bán elnöklete alatt két főrúi, egy papi s öt nemes tanácsosból állna. Az indítvány tetszett a bizottmány tagjainak; minthogy azonban a katonai őrvidék határai kitűzve még nem voltak, e végett az udv. hadi tanács és a kamara is bevonatott a hosszan folytatott tanácskozásokba. Ezekben aztán a varasdi és károlyvárosi tábornoki kerületek meghatároztatván, 1767-ki febr. 19-kén a királyné is kiadta végresolutióját. Nem sokára pedig „Consilium regium guberniale“ czím alatt a polgári kormányszék is életbe lépett ’).

A királyné, látván, hogy az országgyűlés rendei, kívánatének rneg nem felelve, a jobbágyok viszonyainak tárgyalását egészen mellőzik, azonnal elhatározta magát, hogy királyi hatalmánál fogva rendezze a jobbágyok állapotát s vessen, véget az eddigelé divatozó' földesúri önkénynek. E végett Raab udvari tanácsost, ki a német örökös tartományok jobbágyi viszonyainak rendezésében e tárgy körül magának bőséges ismereteket szerzett vala, mindjárt az országgyűlés után megbízta, hogy Magyarország számára is dogozzon ki egy úrbéri szabályzatot. A munka már a következő évben készen álla, s a királyné annak életbeléptetését haladék nélkül meg is kezdette. Julius 10-kén adta ki a kancellária által hosszú tanácskozás után megállapított, de saját kezűleg is számos pontban megtoldott vagy módosított utasítást, mely az urbér tárgyában a megyékbe küldendő kir. biztosoknak irányadóul szolgálna. A sietést azon elégületlenség indokolta, mely a jobbágyok közt számos helyen különféle mozgalmak s kihágásokban tört ki s mind komolyabb jellemet öltött. A biztosok mellé minden nagyobb mérvű zavargás meggátlása végett katonai karhatalom is rendeltetett. A biztos főfeladata volt, a megyei törvényszékeknél az elnökletet elfoglalni s az úrbéri pereket elintézni, s az új úrbéri szabályzatot kihirdettetni s életbe léptetni. E

[1]) A kancell. levél!árúból

szabályzat, mely az országban divatos minden nyelveken készült nyílt levelekben is szétosztatott a nép között, a megyei tisztviselők által felolvastatván s megmagyáraztatván, a község vagy a bíró házánál is kifüggesztetett.

E szabályzat jelentékeny javítást hozott a jobbágyok állapotába. Mi különösen a jobbágy személyét illeti: szabad költözési joga, melyet a földesül· eddigelé különféle ürügy alatt korlátolhatott, akként lőn meghatározva, hogy, ha egyébiránt tartozásainak eleget tett, fél évvel előbb bejelentett felmondása után bárhova költözhetik; gyermekeit tetszése szerint nevelheti s más életpályára adhatja, a nélkül hogy arra a földesúr megegyezése szükséges volna. Első folyamodás! bírája ezentúl is az úri szék lesz ugyan; de midőn földesurával van baja, a megyei ügyvéd köteles őt védelmezni; a fölebbvitel a megyei törvényszék elébe intéztetik.

A jobbágyi úrbéres állomány ekként határoztatok meg: minden egész telek után jár két pozs. mérős beltelek; hol ez ki nem telik, a hiány pótoltassák a kültelekben; hol ellenben a belső telek a három mérőt meghaladja, a többlet tudassák be a kültelekbe. Továbbá, külsőségül egy egész telek után jár 18, vagy 20, vagy 22 hold szántóföld, a talaj osztályozása szerint. Kaszáló rét, ott, hol sarjú is szokott vágatni hat szekérnyi, hol pedig sarjú nem vágatik, nyolcz szek.'r-nyi szénát termő föld darab. Oly helyeken, hol a kereskedés élénkebb, hol a keresetnek más módjai is vannak, hol a legelő s faizás elégséges, egy telek után a legjobb földből 16, a középszerűből 18 holdnyi szántóföld, a kaszálóból pedig hat, s hol sarjú is terem, négy szekérnyi szénát adó rét jár. Somogy megyében pedig egy telek 24 holdból és 12 szekér szénára való rétből áll. A legelő használata a földes úrral közös, s ennek erdejében a jobbágy faizással is bír.

Az egész telek fél, negyed, nyolczad részre is osztható. A földesúr e telket jobbágyától el nem veheti, kivéve ha törvényes vizsgálat útján reásüti, hogy kötelezettségei-

nek megfelelni képtelen; de az elvett telket ezen esetben is köteles más jobbágynak átadni. A jobbágyközség Sz. Mihálytól Sz. Györgyig bormérési joggal bír.

Ezen előnyökért egy egész telek 52 szekeres vagy két annyi kézi robottal tartozik szolgálni a földes úrnak; ezen kívül minden négy egész telek egy hosszú fuvart köteles tenni, mely azonban két napot nem haladhat meg; s végre minden telek egy öl fiit vág le s hord be az úr udvarába; hajtó vadászaton pedig három napot szolgál. Adóul a föld minden termékeiből kilenczedet, apró marhájából, minő a juh, méh, ugyannyit, szárnyas marhájából egypárt, stb. fejadóul egy forintot ad urának. A szőlők nem esnek úrbér alá, hanem a- bevett szokás szerint fizetik a hetedet vagy nyolczadot. A házas zsellér egy forintot fizet s 18 napot szolgál.

Hat esztendőbe és súlyos munkába került, míg ezen úrbéri rendet valahára az egész országban életbe lehetett léptetni. Az urak sok helyt számtalan akadályokat vetettek annak elébe; sőt néhol tudatlan jobbágyaikat is felizgatták ellene. Mind ezen akadályok dczára 176!) végén Pozsony, Győr, Komárom, Soprony, Vas, Szala, Veszprém, Somogy, Baranya, Tolna, Fehér, Esztergom megyékban már teljesen he volt fejezve, Pest és Nyitra megyékben pedig végéhez közeledett, az úrbéri rendezés. A többi megyékbe, különösen Trencsénybe, Turóczba, Árvába Balogh János-; Hontba, Liptóba, Barsba, Zólyomba Neuhold János; Nógrádba, Hevesbe, Borsodba Brunszvick-; Biharba, Aradba, Békésbe, Csongrádba, Csanádba és Bácsba Andrássy István volt kiküklve kir. biztosul az összeírás, földosztályozás és a kilencz pontban előszabott vizsgálat végrehajtására. A királyné dcczemb. 18-kán kelt rendelete szerint még két biztos volt volna, kinevezendő, hogy ekként a hat kir. biztos, (a Galiczia és Moldva határain lévő hat megyét Szepesi, Sárost, Zemplént, Ungot, Bereget és Marmarost, kivéve) a többi huszonkét megyében, hol az úrbér szabályozva még nem volt, a jövő tavaszszal mindenütt megkezdje a rendezést.

A kancellária azonban e rendeletre azon észrevételt tette, hogy miután az orosz és török közt kitört háború miatt nem csak Galiczia és Moldva határain, hanem valószínűleg a temesi tartományban is, és így Árvától egész a Dunáig szükségessé válhatik a katonai őrvonal, s e tetemes számú had ellátása az ország erejét nagyon igénybe veendi; sőt mivel a Törökországban kitört dögmirigy miatt is állítandó őrvonal, mire nagy részben maga a nép volna alkalmazandó, melyet akkor fegyverrel is el kellend látni: e körülmények közt az úrbéri rendezést nem látá tanácsosnak a jövő évben nagyobb terjedelemben eszközölni. Tanácsolja tehát, hogy egyelőre csak ott folytattatnék a munka, hol az már megkezdetett; a hol pedig, mint Bars, Nógrád, Borsod, Arad, Bács és Csongrád megyékben az összeírás, földosztályozás és a kiloncz pont szerinti vizsgálat már megrendeltetett, ott is megindíttassék a rendezés.

A királyné helyesnek találá a kancellária véleményét, s azt megerősítvén csak azzal toldotta meg, hogy a királyi biztosok s a kancellária az előmunkálatokat minden esetre készítsék el. A biztosok közöl egyelőre Csak Balogh és Neuhold hajtsák teljesen végre a rendezést, s még Andrássy is küldessék ki a maga megyéibe, mert ott még mi sem történt. Brunszvick akkor menjen ki, mikor alkalmasnak látandja. A többi megyében függesztessék fel a szabályozás.!)

A körülmények utóbb kedvezőbbekre változván, mindenütt megkezdetett az üdvcs munka. Lassanként a nép is általában meggyőződött annak hasznosságáról, s megszűnt annak elébe akadályokat gördíteni. A királyné aztán a felmerülő úrbéri kérdések elintézését a helytartótanácsnak tette feladatává, annak keblében egy külön úrbéri osztályt állítván fel. Ezen úrbéri szabályzat lőn aztán alapja a jobbágyosztály viszonyainak egészen az $183^{2}/_{6}$-ki ország-

[1]) A kanczellária levéltárából.

gyűlésig, midőn azt az új törvény sokkal jobb rendszerrel cserélte fel.

A törvénylátásban még mind csak Verbőczynek bar-madfél százados, a kor szükségeinek már meg nem felelő Hármaskönyve s a külön országgyűlések végzéseiben elszórt egyes törvények szolgáltak szabályul; rendszeres polgári s büntető törvénykönyve még nem volt az országnak. E hiányt az idők folytában többször ügyekezett ugyan e század alatt pótolnia törvényhozás; de mennyire tökéletlenek s hiányo-sak, a közélet megszaporodott szükségeit ki nem elégítők voltak ezen újabb törvények is, eléggé mutatja az, hogy a vármegyék törvényszékei a felmerülő szükség s belátásuk szerint különkülön szabályokat alkottak és szokásokat ala-pítottak meg a törvénykezésben. De ezen, egymástól sokban eltérő, sőt egymással néha ellenkező szabályok és szokások az egységet az igazságszolgáltatásban annyira megzavarták, hogy ugyanazon ügyben is nem ritkán egymással ellenkező lett a külön megyei törvényszékek ítélete. Ezen felül a bírói önkénynek és zsarnokságnak is felette tágas volt a tere. Mária Terézia e viszonyokra is kiterjeszté jótékony gondos-kodását. Minthogy az 1765-ki országgyűlés rendei, kiktől sürgetőleg kívánta volt a törvénykönyv megigazítását, óhaj-tásainak e tárgyban sem feleltek meg kellőképen, utóbb erre nézve is királyi hatalommal intézkedett.

Mindjárt az országgyűlés bezárása után, a főispánok számára aug. 5-kén kiadott s fentebb említett utasításának 7-dik pontjában rendelte, hogy a főispánok a büntető igazságszolgáltatás gyorsítása s rendezése végett a rabokról is évenként adjanak kimutatást. A büntető törvény javítása a múlt országgyűlésen a rendek kérelmére kibocsátott rende-leté szerint a kir. kúriára bizassék. De. gond legyen reá, hogy a hétszemélyes tábla ezen üdves intézkedést meg ne semmisítse, miként a múlt évben, az országgyűlés előtt, a polgári perekre nézve történt. A kancellária ennek folytában feladatul nyerte, hogy egy készítendő döntvénytár ügyében

tüzetes előadást terjeszszen fel. Így lőn aztán, hogy a királyné 1769-ben gr. Niczky Kristóf elnöklete alatt Vörös Antal s Kelcz József ítélőmesterekből s három más törvénytudósból egy bizottmányt alkotott, mely, a királyi főtörvényszék ítéleteit egybeszedvén, azok nyomán határozott szabályokat dolgozna ki, melyek ezentúl a törvények által eléggé meg nem határozott, mind polgári mind bűnvádi pörökben minden törvényszéknél vezérfonálul szolgálnának E szabályok, melyek, „Planum Tabulare“ czímct viselnek, bár magukban véve szinte gyarlók, mivel a törvénylátásban még is legalább némi egységet alapítottak meg, az önkénynek pedig gátot vetettek, nem maradtak haszon nélkül; bár egynémely megye rendei azokat, mint nem országgyűléstől származókat, vonakodott is elfogadni. Néhány évvel később (1775-ben) egy rendeletében a bűnök megtorlását gátoló menedékjogot, a középkornak ezen elavult maradványát is, eltörölte a királyné.

Reformok az A szellemi s erkölcsi viszonyok tekintetében még sok-egyhb«ukjelentékenyebb volt Mária Terézia hatása az országra. Mióta ő 1758-ban, XIII Kelemen pápa megegyoztével, az „apostoli'[1] király czímét felvette, fő kegyúri jogánál fogva mind több s nagyobb reformokat intéz vala az egyházi életben. Ő maga, fejedelmi házának hagyományai szerint, nagy buzgalommal viseltetett ugyan a kath. vallás iránt; de a kor eszméi, melyek az egyházi hatalom tekintetében általában ellenségesek, ennek túlságos terjeszkedéseit korlátolni, az egyház és az államhatalom közt fenálló viszonyokat, amannak rövidségével, újabb alapokra fektetni törekedtek, őt sem hagyták érintetlenül, kivált miután főbb tanácsosai, Kaunitz, Chotek, Haugwitz, Van Svieten stb. e század szabadabb eszméinek általában barátjai, reá ezen irányban hatni meg nem szűntek.

Ugyanazon törekvés, mely a politikai életet jellemzi, tűnik elő Mária Terézia kormányában az egyházi viszonyokra nézve is: ezekben szintúgy mint amazokban legfőbb

kormány elvül szolgált: az államhatalomnak mennél nagyobb belterjet szerezni, azt a politikai, polgári s egyházi viszonyokban egyaránt mennél szélesebbre terjeszteni, s minden egyéb hatalmat a statushatalomban központosítani. Mária Terézia gyöngéd, vallásos kedélye sokáig vonakodott ugyan megszorítani a hierarchia hatalmát; de kormánytanácsosai, kiket fija, II József császár is támogatott, mind több újításokra bírták őt az államhatalom érdekében.

A vég eredményi·? azonban csak halkan, léptenként haladt a királyné kormánya. Eleinte csak a megadóztatási engedély kérését mulasztó el; utóbb aztán nyíltan is tudtára adá a római curiának, hogy ezt tennie, teljesen feljogosítva érzi magát fő kegyurasága s királyi hatalomteljessége által, így történt ez, például, már 1759-ben. A pápai udvar Torreginai cardinal által ismételve kérdést intéztetett a kalocsai érsekhez s tőle kimutatást kívánt a, mint tudjuk, még 1733-ban Károly által alapított lelkészi pénztár állapotáról, kezeléséről s eredményeiről. Az érsek az ügyet az udvarhoz jelentette fel, mely aztán az iránt szeptemb. 1-jén vegyes értekezleteit tartatottt. A királyné e tárgyra nézve három kérdést kívánt megoldatni a conferentia által: 1. Teljesíttessék-e általában a római udvar kívánata? 2) Ha igen, mily választ írjon oda a kalocsai érsek? 3) Mivel a pápai curiának ezen beavatkozását kétségkívül a magyar clerus tagjainak Kómával folytatott levelezése okozta, mily rendszabályhoz nyúljon a kormány a papság e levelezését illetőleg?

Pálfy gróf magyar kancellár úgy vélekedők, hogy a római udvarnak ilyféle avatkozása a magyar egyházi ügyek igazgatásába, sérelmére van a király főkegyúri jogának. Mint tudjuk, körülbelül egy századdal elébb [1]) jött nap-

[1]) Inhofi'er Menyhért jezsuitának Kómában 1644-ben „Annales ecclesiastic! Regni Hungariae[11] című munkájában. Ld. erről bővebben, e munka I kötetének 193 s kövv. lapjait.

világra II Sylvester pápának Sz. István királyhoz intézett bullája, melyben őt a magyar egyház fő kegyúri jogával oly mérvben ruházta fel, minővel a német császárokon kívül egy fejedelem sem dicsekedhetett. S már néhány év óta folyamatban volt azon, kivált a fentebb nevezett államférfiak által megindított eszmeáramlat, mely az államhatalmat az egyházi ügyekben is mind szélesebbre akarta kiterjeszteni. Ezen irányt követte a magyar kancellár is. Ő tehát egyátaljában semmiféle kimutatást nem volt hajlandó adni a római curiának sem a lelkészi pénztárról, sem más egyházi jövedelmekről. Meghagyatni akarta tehát a kalocsai érseknek, hogy vagy teljes hallgatással mellőzze Torregiani cardinal kérdését; vagy csak azt felelje arra, hogy kívánatét kielégíteni nem áll hatalmában. — A harmadik pontra pedig, mely az értekezlet tárgyát képezte, előadá, hogy a magyar törvények javadalom elvesztése alatt tiltják a papságnak a levelezést s folyamodást a római curiához oly tárgyakban, melyek az államhatalom körébe tartoznak. Szükségtelen tehát más rendszabályokhoz nyúlni, s elég lesz e törvényeket a papságnak emlékezetébe felidézni.

Kaunitz azonban, bár az egyházi hatalom avatkozása ellenében szint azon szabadabb eszméket valló, diplomatiaibb lélekiránya szerint nem véle alkalmasnak az időt oly éles ellentétbe jőni a római curiával. Ő azon szokást, mely szerint, valamint a lelkészi pénztár felállításakor a pápai udvar engedélyével lett elhatározva, hogy a nagyobb javadalmakat bírók ő pénztárba tíz évig adózzanak, úgy e végett azután is mindig kikéretett a pápai udvar megegyezése, egyelőre még fentartandónak véleményezé, s arra szavazott, hogy a kalocsai érsek adja meg a curiának az általa kívánt tudósítást a lelkészi pénztárról. Jó alkalom lesz ez, monda, tudatni a pápával, mily sok új lelkészség állíttatott fel ezen pénztárból s általában megértetni vele, mennyire szivén fekszik az államkormánynak a vallás ügye, miből aztán

maga is levonhatja azon következtetést, hogy semmi szüksége sem forog fen a curia ilyféle beavatkozásának.

A tanácsosok többsége aztán csakugyan Kaunitz véleményét fogadta el, ellenére Pálfynak, ki többé azon javadalmasok megadóztatásának meghosszabbítását sem akarta Kómából kérni, kiknek adózása az engedélyezett tíz évet már meghaladta, hanem ezt egyszerűen a főpatronatusi jognál fogva kívánta elrendeltetni. De a clerusnak Rómával folytatott levelezésére nézve a kancellár véleménye szerint elhatároztatott, hogy az erre vonatkozó magyar törvények ezután is érvényben tartassanak. Végzéssé lett egyébiránt, hogy a kalocsai érsok Torregiani cardinálnak oly választ adjon, hogy miután a prímási szék üresedésben van, neki pedig ez ügyről nincs tudomása, azt az udvarhoz küldötte. Ennek részéről pedig a curiának a magyar kancellár adja meg a kívánt tudósítást, de oly módon, hogy éreztesse, miképen ezt koránt sem kötelességből, hanem csak szívességből teszi, mert örül tudathatni vele a lelkészi pénztár jó karban létét s nagy eredményeit. [1])

De bár ily mérsékelt volt is ez alkalommal azon módozat, melylyel Kaunitz, s tanácsa szerint Mária Terézia

[1]) A kancell. levéltárából. A lelkészi pénztárnak egy 1765-ki aug. 5-ről kelt s kezünknél lévő kimutatása szerint annak évi bevételei a következők voltak:

A pozsonyi kincstárból II és III Ferdinánd alapítványa s Lipót fogadalma címén ....16,000 frt.
Az esztergami érsek évi adója ..... 8,000 ,.
A győri, váczi,nyitrai s egri püspökök évi 600Ö ft. adója..... 24,000 „
A pécsi püspök ..... 5,000 „
A veszprémi ..... 4,000 „
A zágrábi ..... 2,000 „
A pécsváradi apátság e végre szánt évi jövedelme ..... 2,000 „
A földvári ..... 600 „
A kinsctárnál lévő 260,000 ft. 5%-os töke kamatai ..... 13,000 „
A bécsi bankó-bizottságnál lévő 80,000 ft. töke kam. ..... 4,000 „
Összesen 78,000 frt.

korlátolni kívánta a római curia beavatkozását az államhatalom körébe: nem mulaszták el gondoskodni a jövőre arról, hogy az ilyféle tárgyak körül még nagyon elfogult közönségben is mindinkább elterjedjenek s meghonosúljanak azon szabadabb eszmék, melyek szerint az újkori államban a világi s egyházi hatalom egymás iránti viszonyai rendezendők, s az államhatalom lassanként emancipalandó azon gyámnokság alól, melyet az egyház századokig gyakorolt felette. Az ő eszközlésökből jelent meg azután 1762-ben Kollár Ádám csász. főkönyvtárnok e czimű munkája „Historiae diplomatiar e juris patronatus apostolicorum Hungáriáé regum libri tres.“

Kiadások:

Esztergom megyei lelkészek s tanítóknak évenként ... 11,793 frt.

Kalocsai lelkészeknek ..... 764 „
Csanádi „ .....1,535 „.
Győri „ .....7,195 „
Váczi „ .....4,000 „
Egri „ .....4,072 „
Nyitrai „ ..... 2,862 „
Görög kathol. clericusokra Egerben .....1,200 „
l'écsi lelkészek s missionariusoknak 4,000 „
Szegniai lelkészek s papnövendékekre .....3,742 ..
A szegniai püspöknek segélyül .....1,500 „
Veszprémi lelkészeknek ..... 6,096 „
Szerémi tanítóknak .....1,435 „
A klementinus missionarius atyáknak ..... 238 „
A szerémi püspöknek segélyül .....1,200 „
A munkácsi .....2,000 „
Munkácsi gör. kath. lelkészeknek .....4,000 „
A szvidniczi püspöknek .....1,500 „
A tallósi árvanevelő háznak ..... 6,440 „

Összesen 69,670 frt.

Az e kimutatásban írt resolutiójában meghagyja a kancelláriának a királyné, gondoskodjék hol kell új parochiákat emelni s mennyi költség szükséges azokra? — mennyi fordítandó a protestánsok közt lévő kath. lelkészek illő fizetésére? A jövőre minden évben kimutatást kíván a lelkészi pénztárról.

E munka nagy erélylyel visszaköveteli az államhatalom számára mind azon jogot az egyházi ügyek körül, melyek Magyarország apostoli királyát megilletik, s melyekkel azok már Sz. István személyében a magyar kereszténység megalapításakor felruháztattak II Sylvester pápa által, s melyek különben is nélkülözhetlenek az újkori államban. A munka azonban e fölött kiterjeszkedik még a nemesi privilégiumok egynémely kinövéseire is, és élesen megtámadja azon visszaéléseket, melyeket a kiváltságos osztály a többi néposztályok, nem különben mint a királyi hatalom rovására magának a századok folytában kivívott s az igazság ellenére törvények által is szentesített. Nem lehet tehát csodálnunk, hogy e munka szerzője egyiránt a papok és nemesek részéről oly heves vihart idézett fel maga ellen az 1764-ki országgyűlésen. A királyné, hogy az adónak kívánt felemelését megnyerhesse, mint fentebb láttuk, kénytelen volt azon engedményt tenni a papi és nemesi osztályok önzésének s elfogultságának, hogy a munka áruitatását, legalább színre s egy időre eltiltsa. De az elvetett ma'g lassanként még is kicsirázott, a nyilvánosságra bocsátott eszmék mind szélesebb körben utat törtek magoknak. Maga a megsértett derék szerző pedig, kinek az országgyűlésen száműzetését kívánták, pár év múlva megboszulta magát. Még az országgyűlés végszakában 1764-ben a következő című munkája jelent meg: „De origino et usu perpetuo potestatis legislativae circa sacra“, melyben még alaposabban s élesebben kifejti az önző elfogultság által megtámadott, de megczáfolhatlan tanait.

A kormányhatalom is, részben már a terjedő felvilágosodásra terjeszkedve, lassanként mind szilárdabban kitűzte az egyházi és államhatalom egymás iránti viszonyainak korlátáit. A legfontossabb lépés volt e tekintetben a „királyi placetum“ behozatala, mely szerint a pápai bullákat s breveket csak a fejedelem megelőző engedőimével lehetett kihirdettetni. II József császár ezt 1767-ben csak a német

tartományokra nézve rendelte ugyan meg; de szokássá vált az utóbb Magyarországra nézve is. A káptalanokban megürült székeket eddigelő a püspökök szokták volt betölteni; Mária Terézia a kegyúri jogot a kanonokok kinevezésére is kiterjeszté, a püspököknek csak a kijelölés jogát engedvén át. Az ünnepeket, a pápa megegyeztével, már 1754-ben szabályozta volt, többeket azok közöl eltörülvén, a fentartott főbb ünnepeket azonban szigorúan megülni rendelvén. Elődeinek szokása szerint kormánya elején ő is pápai brevét eszközle ki, midőn a papságot megadóztatni kívánta. De utóbb nem folyamodott többé ily brevekért Kómába; s például, a hétéves háborít alatt fejedelmi hatalomteljességgel vetett ilyféle adókat a püspökökre. Az 1768-ki jnl· 31-kén kelt kéziratában meghagyta gr. Eszterházy kancellárnak, tanácskoznék a kamarával s nyolcz nap alatt adjon kimerítő véleményt a felett, hogy miként állíttassák vissza teljes hatályába a korona joga az összes papság által fizetendő tizedek tizedére. Ő ezen jogot I Lipótnak 1701-ki april 9-kén kelt azon leiratára kívánta alapíttatni, mely szerint a papságnak mind azon, egy idő óta a kamara birtokában lévő javait s dézsmált, melyekre nézve hiteles okmányokkal bebizonyíttatik, hogy hajdan az egyházéi voltak, visszaadatni rendeli, oly feltétel alatt mindazáltal, . hogy a koronának ezentúl is joga legyen a tizedeket minden mások előtt haszonbérbe venni, a papság tizedéből pedig a tizedet beszedetni, — mi aztán szintúgy a katonaság tartására s az erődítésekre lészen fordítandó, miként hajdan a bandériumok felállítására fordíttatott. Néhány hónappal utóbb, 1769-ki január 20-kán pedig rendeletet bocsáta a kancelláriához, hogy a múlt év elejétől számítva öt évre hosszabbíttasék meg s pedig a római curia megkérdezése

Ő Ezen adományt Lipót tulajdonkép lG90-ben aug. 11-kén, a török háborúk alatt azok szerencsés lefolyásáért mondott fogadalma következtében tette. Kancelláriai levélt.

s engedélye nélkül a papság adózása az erődítések fentartására. [2])

Ő tette szokássá azt is, hogy a kir. kamara minden új püspököt s minden más nagyobb egyházi javadalomra kinevezett egyházit megadóztatott a lelkészi s várerődítési alapok javára.

Az egyházat illető rendeletekben legtermékenyebb volt kormányélctének utolsó tizede. 1770-ben egyre szaporodván a kolduló szerzetek elleni panaszok, azoknak zárdáit s a bennük élő szerzetesek számát egyházmegy énkin t összeiratá. A magyar korona területén összesen 3570 kolduló szerzetes számiáltatott. Ezeknek számát, mivel nagy részben a lelkészek segedelmére szolgáltak, nem kevesbítő ugyan, de szaporítani is megtiltotta a kormány, különös engedelme nélkül. Három évvel később a jezsuita szerzetet, hazánkban is annyi zavarok s bolharezok indokát, a pápa megegyeztével, más államok példája szerint, minden tartományaiban feloszlatta. .

Az cltörült szerzet vagyona ingatlanok s tőkékben roppant összeget képviselt. Az ingatlanokhoz tartozott: Törökbálint Pest megyében, Fehéregyház Pozsony megyében, Vál, Agárd, Bajom, Perkáta, Tape, Pákozd, Sz. Ágota Fehér megyében, Apátfalva, Szamaróczés Szalka Trencsény megyében, Göncsör és Porosén Baranyában, Tajzat puszta Hevesben, Sövénháza, Szabadpuszta, Vereb, Vámos és több más javak Győr, Komárom, Veszprém, Fehér és Soprony megyékben. Az egész vagyon felette alacsony árban 7,095,937 írtra becsültetett. Ebből az egyházi javak 1,961,070 írt, a világi javak 1,546,360 frt, a városokban a polgári természetű ingatlanok 608,730 frt értéket képviseltek; az alapítványos tőkék 322,290 írtra, a másként szerzett tőkék 1,657,487 írtra emelkedtek. Kolowrath, a csász. kamara elnöke e javakkal igen pazarul kezdett gazdálkodni,

[1]) E segély összesen 79,599 ttot tön. Kancell. levélt.

azokat kedvenczeinek olcsón adogatván el. E miatt vád emeltetvén ellene, a királyné kérdést intézett Eszterházy kancellárhoz: való-e ezen vád, és vájjon a törvények szerint szabad-e ama javakat árverés útján eladni? A kancellár erre azt válaszold, hogy a javakat nem ismervén, nem tudja mit érnek; azokat elárverezni nem szokás, sőt törvényeink szellemében nem is szabad; a kamara tehát őrizkedjék ama vádtól. Legtanácsosabb ugyan eladni e javakat, de nem nyilvános árverés útján, hanem kéz alatt, a legtöbbet ígérő érdemes egyéneknek. Az így begyűlendő pénz tanulmányi alapra, vagy más kegyes czélokra volna fordítandó.

A kancellár ezen s gr. Festetics kamarai alolnök hasonló előterjesztésére aztán Mária Terézia az 1775-ki szept. 25-kén oly értelmű rendeletet bocsátott a kamarához, hogy a volt jezsuiták azon jószágai, melyek egykor egyházi javadalmak voltak, e jellemüket ezentúl is megtartván, elidegeníthetlenekül tekintessenek; a többiek pedig, minthogy a koronára szállott valódi fiscalitásoknak tartandók, eladatván, értékök a volt jezsuiták minden egyéb vagyonával együtt, királyi kegyelménél fogva, Magyarország tanulmányi alapjává tétessék. Az elidegenítés módjára nézve elfogadja a kancellár véleményét, hogy t. i. azon javak, melyek eladása iránt szerződés még nem köttetett, mind addig visszatartassanak, míg azok elnyerésére több folyamodók nem jelentkeznek; ekkor pedig aztán, nem ugyan árverés alakjában, de még is a többet Ígérőknek adandók. '). E folyamodók közt találjuk Majláth, Neuhold, Győry, Brunszvik és Ürményi udv. tanácsosokat, magát Festetics kamarai alelnököt, gr. Batthyány Györgyöt, Andrássy Istvánt, gr. Zichy Fcrencz és Végh kamarai-, Skerlecz és Bachó helytartósági tanácsosokat, b. Siskovics tábornok szertármestert,' Czinderyt, Gaszner s Bieliczky hivatalnokokat stb. kik aztán igen olcsó áron jutottak szép birtokaik-

[1]) A kancellária levéltárából.

hoz. Az eltörlött szerzet tagjainak tartására évenként 199,248 frt fordíttatott, mi majdnem öt milliót nyelt el a tőkéből. A vallási s közoktatási alapok javára pedig mintegy harmadfél millió frt. maradt.

Apostoli király hatalmának s kegyúri jogainak legkitűnőbb gyakorlatára azonban azon intézkedéseiben akadunk, melyek által új püspökségeket alkotott, s más, régi egyházmegyéket újonnan szabályozott. 1770-ben Csolnics Antal, bosnyai püspök, meghalálozván, a megürült püspökséget a szintén üres szerémi püspökséggel kapcsolta össze, s bőségesebben megalapítván, új püspökévé Kerticza, Ferenezet nevezte ki. Barkóczy Ferencz prímásnak 1765-ben történt 'halála után az esztergami szék tíz évig üresen maradt, s midőn a királyné 1776 elején Batthyány József kalocsai érseket prímássá nevezte, egyszersmind a túlságos terjedelmű érsekségből három új püspöki megyét metszett ki: a szepesit, rozsnyait és beszterczeit. A következő évben a veszprémi és győri szintén igen terjedelmes püspökségből is kiszakasztott egyegy részt, s azokból a régiek mellett a fehérvári és szombathelyi püspökségeket alkotta. Az új püspökségek mellé mindenütt káptalanokat is alapított, s ezeknek szintúgy mint amazoknak más egyházi javadalmokból, apátságok s prépostságokból rendelt illendő ellátatást.

Aliként már atyjának úgy Alária Teréziának is nagy gondja volt arra, hogy a görög nem egyesült vallásnak közöl mind többen egyesüljenek a kath. egyházzal. Ebben már Károly is mutathatott fel ugyan egynémi eredményt; de ezen görög egyesült egyház megszilárdulása tulnjdonképen még is Alária Terézia műve volt.

Az ó- hit, vagy is a görög szertartású vallási felokezet hazánkban, mint tudjuk két ajkú népség a szerbek és oláhok közt volt elterjedve. E bár egy vallású, de külön származású

[1]) A kancellária levéltárából.

s nyelvű népfaj, valamint különben is egész jellemére nézve különbözik egymástól: úgy a trón közeléből sürgetett s oszközlött vallászcserére nézve sem mutatott egyenlő hajlamot. A szerbek, ráczok magokat már akkor is szabad nemzetnek hánytorgatván, a míg csak lehetett a földmivelést is, mint nem szabad nemzethez illőt kerülték, s azt leginkább csak a határszéleken s a kamarai javakon űzték, nagyobb részük pedig katonáskodásból s kereskedésből élt. Ezeket vallásuk megváltoztatására sem sikerűit reábirni királyainknak; mert a rácz nyelvű kathol. vallásúak a mennyiben szintén léteznek az országban, egyátaljában nem szerb, hanem bosnyák és dalmata eredetűek, s nem is a görög, hanem a római kath. egyház szertartásaihoz ragaszkodnak. Az oláh népségből ellenben, mely általában földmivelő volt, s a felülről jövő parancsoknak inkább szokott engedelmeskedni, sokan elhagyták a görög egyházat s egyesültek a katholikusokkal, csak a szertartást, annak formáit s nyelvét tartván fen régi vallásukból.

A Nagyvárad vidéki oláhság már Károly uralkodása alatt elszánta magát az unióra, mit azonban az Aradon székelő ó-hitű rácz püspök sajnosán tűrt, s canonica látogatás czíme alatt Nagyváradra tett utazásaiban minden módon meghiúsítani törekedett. Károly azonban e visitatiokat 1736-ban szigorúan megtiltotta. Azontúl számos éven át semmi vallási viszály nem támadt a két felekezet között. Nagy akadálya volt azonban az unitus 'felekezet terjedésének, min a kormány különben nagy buzgalommal dolgozott, a görög szertartási! papok és tanítók hiánya. Gróf Forgách nagyváradi kath. püspök nagy erőfeszítéssel oda vitte az ügyet, hogy a negyvenes évek folytában tizenhárom tinitus iskola állott fel. 0 néhány unitus papot is alkalmazott, Kovács Melitaeuszt pedig unitus püspökké helyezte be. Az új püspök 1748-ban canonica visitatiót tartott a Bihar megyei oláhságban, mely alkalommal az ó-hitről igen sokan áttértek az unitus felekezetibe. Ez azon-

ban szálka volt az aradi rácz püspök szemében, s hogy 17TO. Bihar megyei híveit az elszakadásban meggátolja, ő is visitatiót tartott Biharban, bár mint mondók, elődének azt Károly szigorúan megtiltotta. A kath. clerus meg is feszítette erejét, hogy a rácz püspököt megakadályozza a visitatio végrehajtásában; de Eppcle, lutheránus vallásfelekezetű tábornok pártfogása alá vette a rácz püspököt; s ennek látogatása oly nagy hatású lett az unióra, hogy a később ez ügyben kiküldött vizsgáló bizottság csak 225 család-apát talált az unitus felokezeten; a többi mind visszament a schizmára. Ezen elpártolást az uniótól kivált két paraszt, Gavrila György és Drombó Péter eszközölte, az unitus papot, többekkel együtt erőszakkal kergetvén el.

A királyné nagy óvatossággal akart az ügyben eljárni, s meghagyá a kiküldött kir. bizottságnak, hogy se a papokat, se a népet ne vallassa hitvallásuk iránt, hanem szorítkozzék egyedül arra, hogy előtte minden községben olvastassák fel azon négy pont, melyben a kathol. vallás a görög ó-hitü vallástól különbözik: hogy t. i. 1) a szent lélek az atya és fiú istentől származik; 2) a kovásztalan kenyér az ostyában a régi apostoli egyházból ered; 3) a purgatorium létezik; s 4) a római pápa elsőséggel bir minden más püspökök felett. Magyaráztassék meg aztán a népnek, hogy a ki e négy pontot elfogadja, az tényleg görög kathol ikus, mert az unió egyátaljában nem feltételezi, hogy más, lényegtelenebb dolgokban is elfogadtassék mnid az mi a kath. egyházban szabály; az unitusok tehát megtarthatják továbbra is az isteni tiszteletben régi szertartásaikat, böjtjeiket s naptárukat. A királyné felszólítására b. Bartcnstein udv. tanácsos 1753-ki szept. 29-kén még más szabályokat és javaslatot terjesztett fel azó-hitűek uniójának könnyítésére. E javaslatok nyomán rendelte aztán a királyné, hogy ne „egyesült görög szertartásúaknak“, hanem „görög katholikusoknak“, papjaik ne „pópáknak“, hanem plébánosoknak, lelkészeknek neveztessenek; e plébánosokat

a római kath. püspökök s papok minden kitelhető módon gyámolítsák; a görög katholikus nemesek s papok fijaira a hivatalok betöltésénél különös figyelem legyen; a görög katholikus iparosok fölvétele a czéhekbo lehetőleg könnyítessék. Ezen részint vallási, részint állami okokból tett intézkedések sikerét nem kevéssé nevelte Nagyvárad vidékén az, hogy még szinte 1753-ban Synesius aradi püspök maga is megnyeretett az uniónak s Váradra tette át székhelyét.

Néhány év múlva azonban Sophronius erdélyi ó-hitű püspök izgatásai a magyarországi oláhságban is újabb nyugtalanságokat okoztak. Gr. Károlyi szatmári főispán 1761-ki april 10-kén tudósít® Pálfy Miklós kancellárt, hogy az erdélyi oláhok közt az unió miatt kitört mozgalom a magyar vármegyékbe s különösen Szatmárira is mind inkább átterjed; Sophronius izgató leveleinek következtében már nyolcz község készségét nyilvánító visszatérni az ó-hitre; négy helységben pedig a felizgatott nép unitus papjait tényleg elűzte, s a templom kulcsait magához votte, daczára a megyei hivatalnokok fenyegető intéseinek. A mozgalom a vallásiakon kívül más dolgokban is növekedik; a nép már azt kezdi hinni, hogy az adótól s tizedektől is felmentetik; a köztök folyton működő izgatok már gyűlést is merészkedtek hirdetni. E felterjesztés következtében maga, Károlyi bízatott meg a legfelsőbb helyről, hogy a mozgalmat minden módon, de a mennyire lehet zaj nélkül szűntesse meg, az erdélyi határokat folyton őrszemmel tartsa, s az izgatókat fogassa el.

E mozgalmakban az ó-hitű nép között, úgy látszik az orosz kormánynak is nem csekély volt a része, legalább Arad, Szeged s a határőrök vidékein, honnan, valószínűleg az ott gyakrabban megforduló orosz tisztek izgatásai következtében, a nép kisebb nagyobb tömegekben még kívándorlásra is elszánta magát. A királyné ennek tudomására jutván,

1762- ki nov. 19-kén kelt kéziratában meghagyta a kancel-

lárnak, ügyeltessen fel szigorúan, hogy orosz tisztek a fő hadi tanács útlevele nélkül ne tartózkodjanak az országban.

— A görög katholikussá lett ó hitű nép vallási mozgalmainak megszüntetésére azonban leghatékonyabb lőn az, hogy a királyné Nagyváradon és Munkácson görög katholikus püspökségeket alapított. A munkácsi püspökség kanonizatiója iránt a királyné, miként a gr. Feketéhez nov. 9-kén intézett egy kézirata tanúskodik, már 1770-ben leküldé rendeletét a kancellárhoz. De Esztorházy egri püspöknek Kómában űzött fondorlatai miatt csak három év múlva érkezett meg a pápai kanonizatió. [1])

A királyné ezen s hasonló intézkedései, mint látjuk, általában' előnyére váltak a magy. kath. egyháznak, vagy a papság javadalmait gyarapítván, vagy a hívek lelki ellátta* tását, az egyházi szolgálatot rendezvén, szabályozván. Más jellemű volt azonban a királyné hatása a protestáns vallás* felekezetekro. Elődei példája szerint, a vallási türelmet ő sem gyakorolta nagy mértékben; s bár az erőszakos üldözéstől v«Uásfdeketartózkodott is; de rendeletéi által, lelkiösmeretének minden gyöngédsége mellett is, nem egyszer sérté meg az igazságot s méltányosságot a másként hivők irányában. A protestáns vallásfelekezetek ugyanis nemcsak a miatt emelhettek panaszt, hogy a kath. egyház ünnepeinek megtartására ők is szigorúan köteleztetnek; hogy az ő házassági ügyeik is a kath. szentszékek hatósága alá vettetnek; hogy iskolai könyveiket kath. papok vizsgálata alá adják, gyűléseiket eltiltják; hogy míg a kormány a kath. templomokat, lelkészeket minden módon szaporítani törekedik, őket, hasonló gyámolítás helyett, új templomok építésében lehetőleg gátolja; nemcsak azt fájlalhatták, hogy a vallásukra való áttérés mindenkinek, még a zsidóknak is szigorúan tiltatik; hogy a kath. lelkészeknek ők is kötelesek megfizetni az úgynevezett stólákat; saját papjaik pedig hivatásuk teljesí-

[1]) Mind ezen adutok n ni. kancellária levéltárát

tésében a hatalom által sokféleképen korlátoltatnak, vagy gátoltatnak, kath. főesperesek vizsgálata alá vettetnek: hanem, méltán panaszkodhatának azért is hogy, miként például Győrött, Kis-Kéren és számos más helyeken történt, iskoláiktól, templomaiktól, néha még erőszakkal is, megfosztatnak, S igazságot, elégtételt ilyféle sérelmekért még a trón előtt sem mindig nyernek.

A zaklatott protestánsok a hollandi, banoveri s porosz követek közbenjárásában kerestek orvoslatot, kik aztán tettek is érettük némi előterjesztést az udvarnál. 1750-ben követeik által önmaguk is bepanaszlák sérelmeiket a királyné előtt. Mária Terézia a küldöttséget ekkor azon ígérettel bocsátá el ugyan, hogy katholikusok s protestánsok egyformán alattvalói lévén, ő mindenik vallásbelinek egyenlőkép szolgáltatja ki az igazságot; megkívánja mindazáltal a protestánsoktól, hogy panaszaikat ezentúl egyedül neki s ne a kül fejedelmeknek adják elo. Azonban, mivol a vallási viszonyok tekintetében ő sem akart tovább menni azon szűkkeblű szabályoknál, melyek még I Leopold és III Károly korából származtak s a protestánsokat, kik a bécsi és hnczi békekötésekben nyert, de azóta sokfélekép korlátolt vallásszabadsági jogaikat követelők vissza, egyátaljában nem elégíthették ki: a zaklatást, üldözést, melyet a kath. papok vagy földesurak elkövettek, sohasem szüntette meg egészen. A protestánsok tehát ismét a német birodalmi fejedelmeknél s különösen a porosz királynál kerestek védelmet. II Fridrik meg is izente a boroszlói püspök által Bíró Mártop veszprémi, és Zichy Ferencz győri püspököknek, kik a protestánsokat leghevesebben zaklatták, hogy majd ő is hasonló módon fog bánni a maga országában a katholikusokkal. Ugyanazon időben az angol és hollandi követek is erélyesen megújíták közbenjárásukat. E lépések nem kevesbbé, mint ama zavarok, melyeket a protestánsok 1754-ben Heves és Csongrád megyékben támasztottak, — melyek azonban, mivel a nemesség részt bennük nem vett, néhány

lázadó ki végeztetése által könnyen elfojtattak, — arra bírták valahára a királynét, hogy az említett két püspököt megintse, mérsékelnék buzgalmukat; s a veszprémi püspök által kibocsátott sérelmes iratot is elkoboztatta.

Ezóta ritkult ugyan a protestánsok zaklatása; de teljes békének s vallásuk háboríttatlan gyakorlatának azután sem örvendhettek, s még 1773-ban is újabban egy küldöttség járt a két protestáns felekezet részéről Becsben, sérelmeik orvoslatát szorgalmazni. A küldöttség kegyelmes biztatásokkal tért haza; minek következtében a protestáns alattvalók a lelkiösmereti szabadság érdekében b. Zay Péter és ifj. Ráday Gedeon által újabb feliratot [1]) intéztek a királynéhoz. Ama követeknek ugyanis egyebek közt azt állító válaszában a királyné, hogy azon szabadságot, melyet a protestáns felekezetek, a bécsi és linczi békekötésekre hivatkozva, követelnek, azért nem adhatja meg, mert kezeit a későbbi törvények s az ezekre mondott kir. eskü kötve tarják. E folyamodásukban tehát most négy pontban ügyekeznek megmutatni a protestánsok, hogy: 1) az alaptörvények, melyek vallási viszonyaikat szabályozzák, még soha meg nem másíttattak; 2) a kath. és ev. status közti viszonyok oly ünnepélyes szerződések által szabályoztattak, hogy azokat, természetük szerint, egyoldalú törvény által megváltoztatni nem is lehet; 3) nem létezik törvény, mely a magyar királyt abban gátolná, hogy megcsonkított jogaikat helyreállítsa: tehát a királyok ezt minden eskü és törvénysértés nélkül tehetik, s végre 4) hogy azon állapot, melyben vallásügyeik jelenleg léteznek, rendszernek nem is nevezheto. Kérelmük második részében 18 sérelmet hoznak fel, melyekkel felmutatni akarják a királynénak, hogyan bánik Magyarország lakosainak egyik része a másikkal, s mint sérül a közjó ilyféle üldözések által.

A királyné e folyamodást, mivel benne a történelmi

[1]) Ld. ezt (rross-IIofl'lngernél: Lebea u. Regier.-Geschichte Josephs des II. IV, 18. kovv.

jogokra hivatkoznak, az ezekben nagy jártasságot tanúsított, tudós Kollár Ádámnak személyesen adta át, felhíván őt, mondaná meg arra véleményét. A felvilágosodott, tudós férfiú a következő véleményt nyujtá be:

„A kérdés a körül forog: vájjon a protestánsok követelhetik-e az 1606-ki bécsi és az 1645-ki linczi szerződések pontjainak érvényben tartását? A katholikusok, úgymond, erre nem-mel válaszolnak, mert a bécsi békekötésben ott áll ama záradék: „mindazáltal a kath. vallásnak sérelme nélkül[11], melyet azonban a protestánsok soha sem tartottak meg, mindig tovább törekedvén terjeszkedni. Ez az oka, mondják a katholikusok, hogy később annyi törvény alkottatott a kath. vallás támogatására, különösen, hogy az 1681-ki 25 és 26, és az 1687-ki 21-dik t. ezikkek által ellenmondásuk daczára is korlátoltattak; 1691-ben pedig I Lipót ama vallási szerződéseket egy pragmatikai nyilatkozat által magyarázni szükségesnek látta; ez az oka, továbbá hogy III Károly koronázási okmányában említést sem tesz, mint addig történt, ama vallási szerződésekről, s az 1715-ki 20-dik t. ez. által a közönség nevében szóló folyamodásokat eltiltotta és végre 1731-ben a mostani rendszert megállapította, melyet 1742-ben ő felsége is megerősített.

„Pártatlanul, részrehajlás nélkül szólva, folytatja Kollár, mind a két rész téved. Mert ha el vannak törülve a bécsi és linczi szerződések, miért viselhetnek a protestánsok még is közhivatalokat s még nádorságot is, mely jogot nekik csak ama szerződések adták? — De hibáznak a protestánsok is midőn mondják, hogy a szerződéseket módosítani nem lehet; s nem is reclamálhatják azok minden pontjait; különben bűnös merénylet nélkül sem azt nem mondhatnák, hogy a magyar történet reájok s az általok felidézett zavarokra nézve teli van hazud súgókkal; sem pedig azt, hogy a későbbi, reájok nézve kedvező törvények s rendeletek igazságosak és méltányosak.

Azon kérdést: igazságosak és méltányosak-e ezen

későbbi törvények s rendeletek? — szeretném, úgymond, hallgatással mellőzni. De mivel Felséged tőlem véleményt kíván, bátorkodom azt mondani, hogy nincs s nem is volt kormány a földön, mely az egyszer alkotott törvényeit s rendeletéit örökre jóknak tarthatná. A változó körülmények ezekben is változást kívánnak. Már pedig a protestánsokat illető törvények s rendeletek nagy része mai napság sem szükséges, sem hasznos többé. Mert ezek által az ország egyik fele, a monarchia kárára, úgy szólván szélhüdötté van téve; fele a Jogképesebb egyéneknek elzárva látja maga előtt az útat a közszolgálatra a törvényes esküforma által; s mert sokan közölök, hogy a zaklatásokat kikerüljék, inkább a zord éjszakra költöznek ki az országból, mert ott türelem uralkodik.

‚E bajon alig lehetne segíteni, ha üdvözítő keresztény vallásunk első törvénye néma felebaráti szeretet volna. Egy jeles egyházi férfiú e szeretettől Felséged előtt nem rég nagyon szép beszédet tartott az udvari kápolnában. Mondd egyebek közt: „mennyire gátoljuk vallásunk diadalát, midőn másokat megvetünk, elnyomunk, csak mivel más isteni tiszteletet követnek, csak mivel nem katholikusok“ stb.

E türelem legyen minden keresztény fejedelem fő szabálya. Ezt tiszta lélekkel fogadhatja el statusai javára. E keresztényi szeretettől áthatott bölcs fejedelem azt teszi birodalmában, a mit a természet négy országában naponkint tapasztalunk: az egymással ellentétes elemekből hatalmának, becsecségének legszebb remekjeit alkotja.

‚En tehát azt vélem, hogy 1) a protestánsokat s görög nem egyesülteket egy külön kir. levélben védelem alá kellene venni azon feltétel alatt „míg a király és sz. korona iránt hívek maradnak[44]. 2) A megyei s kerületi hivatalokig bezárólag közszolgálatba kellene őket is bocsátani. 3) A Pozsonyban székelő vallási bizottságba a protestánsok közöl is kellene néhányat kinevezni, hogy az általok benyújtott sérelmek jelenlétekben intéztessenek el.

Kollár Ádám e bölcs tanácsai nem is maradtak egészen eredménytelenek a hit-buzgalma mellett is igazságos királyné előtt Ő, ki még egy, 1762-ki szept. 6-kán kelt rendeletében is azt hagyta volt meg a kancellár javaslatára, hogy, mivel eddig az országban jobbára protestáns egyének foglalják el az ügy\ édi állomásokat, ezentúl a városokban, hol üresedés támad, lehetőleg csak katholikus ügyvédek alkalmaztassanak, s a restauratióknál is, a mennyire csak óvatosan lehet, szinte olyanok váh sztassanak meg; sőt a főispánok és püspökök is intessenek meg, hogy a földes urakat is kath. ügyvédek alkalmazására törekedjenek reábeszélni, — ő, mondám, Kollár bölcs tanácsa szerint ezentúl nem ellenzé többé egyes esetekben a protestánsoknak is alkalmazását némely hivatalokra. Megengedte hasonlókép azt is, mi több éven át, kivált a háború folytában, egészen el vala tiltva, hogy a protestáns tanulók külföldi egyetemeket is látogathassanak. Ezekről mindazáltal minden fél évben pontos kimutatást kívánt magához felterjesztetni [1]).

De bár későbbi kormányeveiben némileg türelmesebbé lett is a királyné, s kivált olyféle nagyobb sérelmektől megőrizte is protestáns alattvalóit, melyek miatt ezek a protestáns kül udvaroknál zajt üthetnének: az egyes kathol. urak által elkövetett törvénytelen nyomást még is sokszor orvosolatlan hagyta; sőt maga is követett el térítési buzgalmában olyanokat, mik a protestánsokat méltó panaszokra fakaszthaták. Ő a katholicismust, elődeinek hagyományai szerint, a fejedelmi kényuralom faltörőjc gyanánt tekintve, nemcsak azt ápolta minden, hatalmában álló módok és eszközök által, hanem a hol csak lehetett, a többi hitfelekezeteket is ügyekezett gyöngíteni. És meg kell vallani, e törekvésében is nagy kormányzási ügyességet fejtett ki. Mind elődei történelméből, mind a saját kormánya első felében fölmerült esetekből meggyőződvén, hogy a nyilt üldözés

[1]) Mind Kollár Ádám véleménye, mind a királyné említett rendeleté a kancell. levéltárából.

czélra nem vezet, s nemcsak nem gyöngíti, hanem még inkább erősíti a megtámadott felekezetet, buzgalmat, lelkesedést ébresztvén annak kebelében: azontúl a protestantismus gyengítésére is inkább olyféle eszközökhöz folyamodott, minőket a nemesség erkölcseinek átalakítására, szabadságszellemének elfojtására annyi sükerrel tett volt mozgásba. A kegyelmek, czímek, hivatalok, adományok osztásánál a katholikusok, kivált a más vallásból áttértek, mindig elsőséget nyertek. A ki a kath. egyház kebelébe tért, bizonyos lehetett, hogy vagy jövcdelmes hivatallal, vagy évdíjjal vagy gazdag házassággal fog elláttatni. Az áttértekről a helytartótanács által magának évenkint pontos jegyzéket küldetett fel. A házasságok szerzésénél, mit egész szenvedélylyel űz vala, fő gondja volt arra, hogy gazdag protestáns hölgyek kathol. férjeket kapjanak. Protestáns férfi kathol. hölgygyei csak azon feltétel alett kelhetett házasságra, hogy mind a két nembeli gyermekeit kath. vallásban neveltesse. Történt nem egyszer, hogy a királyné e proselitismusa a családi jogokba is behatott: gazdag leányörökösök, kivált árvák, hol jó móddal, hol erőszakkal, ragadtattak ki a család köréből, hogy aztán klastrombán katholikussá neveltetvén, katholikus férjhez adassanak. Ez volt az eset, például, egy Bánfy leánynyal, ki aztán gr. Eszterházy János nejévé lett. De mind e mellett a protestáns nemesség részéről sem mutatkozott oly ellenséges indulat Mária Terézia iránt, minőt hasonló törekvések miatt elődei tapasztaltak. Az ügyes királyné egyesekre halmozott kegyelmei által ezek közt is jobbára elm'mítá a panaszt, meggátoló az elégületlenség hangosabb kitöréseit; vagy akként intézte a lelkiösmeret szabadságával ellenkező rendeletéit, hogy azok valamely királyi kegyelemmel egy időben, vagy legalább a jó indulat leplébe burkolva jussanak tudomásukra. Így történt aztán, hogy vallási érdekeinek sérelmét még a buzgóbb protestáns is hajlandó lett megbocsátani a különben oly kegyes királynénak: eltűrte a nap foltjait jótékony melegéért.

A tudomány s köznevelés tárgyában, miként az egész monarchiát, úgy különösen Magyarországot tekintve is, valóságos korszakot alkot Mária Terézia kormánya. A törvényhozás nálunk eddigelé úgyszólván semmi, a kormány pedig felette kevés figyelmet fordított az iskolákra. A tudomány s köznevelés ezen eszközei inkább az egyház, mint az állam körébe tartozóknak tekintettek s általában szerzetesek kezelése s igazgatása alatt álltak. Mária Terézia kormánya ezen intézetekre is kiterjesztő a statushatalom gondoskodását, hogy azokat, a maga körébe vonván, a maga czéljainak eszközeivé tegye. A katholikus köznevelési intézetek, úgy a nagyszombati egyetem, mint a gymnasiumok, jobbára a jezsuiták kezében voltak, kik összesen 18 úgynevezett collegiumot, 19 residentiát és 11 missioliázat bírtak a magyar korona területén; s a nagyszombati egyetemen kivid mindössze 30 gymnasiumot, 12 papnöveldét s kilencz világi convictust láttak el tanárokkal. Mellettük még a nem rég meghonosúlt kegyes-iskolai szerzet tagjai (piaristák) tanítottak néhány gymnasiumban. Ezen intézetek is általában hasonló pangásban tespedének, mint politikai közéletünk.

A jezsuiták, midőn nálunk körülbelül egy század előtt meghonosúltak, mind a tanulmányi rendszer, mind a tanítási módszer tekintetében jelentékeny javítást hoztak be az iskolákba. De azóta, mint egyébütt, úgy nálunk sem tettek semmi haladást; egy százados pangás pedig, ha valamiben, bizonyára a szellemi világban, hanyatlásnak tekinthető: annak tartó azt már a század elején is minden felvilágosultabb. II Rákóczy Ferencz, maga is a szerzet növendéke, élesen megrótta tanulmányi rend- és módszerűket azon hosszéi levelében, melylyel 170ö-ban a jezsuitákat pártoló hat vármegye folyamodására válaszolt. A többi örökös tartományokban is, melyek a külfölddel sűrűbb érintkezésben lévén, mint mi, hátramaradásukat is élénkebben érezhették, c régiben maradás, e hanyatlás miatt mind hangosabbak lőnek a panaszok. Az elégületlenség tanítási rendszerűkkel még maguk az

egyháziak részéről is nyilatkozott. Barkóczy Ferencz egri püspök, tanrendszerűket nyilván kárhoztatta, midőn megyéje papnöveldéjét, mely eddig Kassán, jezsuiták vezetése alatt áll vala, Egerbe áttévén, világi papok igazgatása alá helyezte, s a tanárokat is ezekből választotta. Hasonlókép Eszterházy Károly püspök 1770-ben megyéje számára Váczon papnöveldét állítván fel, nem a jezsuitákból, hanem domonkost szerzetesekből választó meg annak tanárait.

E hanyatlás azonban magából tanulmányi rend- s módszerűkből is eléggé kitűnik. A nagyszombati egyetemben az akadémiai s bölcsészeti osztályokban a történelem, mathematika, physika, ethika, dialektika, rethorika, költészet, syntaxes és grammatika taníttatott; de mindezekben sem a rendszer sem a módszer nem vala oly eleven s termékenyítő, hogy az ifjúságot öngondolkodásra ébresztette s ekként kellő gyümölcsöket teremhetett volna. A tanárok rendszerint tollba mondották száraz előadásaikat, miket aztán a tanonezoknak könyv nélkül kell vala betanulniok. A tudomány általában az emlékező tehetség lomtömegévé vált e módszer mellett, kivált miután a gépileg betanult kéziratok tartalma is felette gyarló vala. A thoologia egy sovány casuistikánál, a bölcsészet egy haszontalan szőrszálhasogatásnál nem bírt feljebb emelkedni. A történelem a háborúk elbeszélésén kívül majdnem kizárólag a fejedelmek s udvaraik életével foglalkodott; s ha néha talán megemlítő is a népek életét, az csak azért történt, hogy a szabadságra törekvést, az alkotmányos nemzeti jogok védelmét utálatos lázadásnak, a nemzet legdicsőbb fiait, kik annak jogai mellett a kényuralom ellen küzdöttek, büntetésre méltó gonosztevőknek ábrázolják; a szellemi s erkölcsi mozgalmakról, az anyagi törekvésekről szó sem vala benne található. A jogtudomány, némi ismereteken kívül a természeti s római jogból, Verbőczy Hármaskönyvének rövid, száraz kivonatából álla. A természeti tudományok mindössze is csak egy, a természeti tünemények leírásával foglalkodó physikára szorítkoztak; az

orvosi tudományok tanszékkel sem bírtak az egyetlen nagyszombati egyetemnél. A reáltudományok, egy igen hézagos mathomatikát kivéve, egészen elhanyagoltattak. A tanulási szünetek oly hosszúk s gyakoriak valának, hogy szigorúan felszámítva, hatvan tannapnál több alig jutott egy évre, minél fogva egy-egy tanszak öt-hat éven is keresztül húzódott. A gymnasiumi osztályokban a latin nyelv volt a fő s majdnem egyetlen tanulmány s egyszersmind közlönye is a többi tantárgyaknak: a honi nyelvnek sem mint közegnek, sem mint tantárgynak nem volt helye az iskolában. Csoda-e aztán, ha a honi irodalom majdnem egészen parlagon hevert?

Midőn az örökösödési háború bevégzése után az egész államéletet egy új, haladásra törekvő, tevékeny szellem kezdi vala átlengeni, az lassanként a tan- és nevelőintézetekre is áthatott. Mária Terézia, néhány' világos fejű tanácsosától vezetve, kik közt mindenek felett udvari orvosa s egy ideig a bécsi egyetem tanára, Van Swieten Gellert, érdemel magasztalást, ezen intézetekre is kiterjesztő jótékony gondoskodását. Javításait, reformjait, e tekintetben is, nem egyszerre, rendszeresen, hanem a felmerülő szükségek szerint, hol egy hol más szakban léptette életbe, míg lassanként az egész tanulmányi ügy, mind rend- mind módszerére nézve, megújult életnek örvendhetett. E javítások előbb a bécsi egyetemben hajtattak végre, melynek tanszékei lassanként jeles, részben a külföldről behívott tanárokkal láttattak el, kik aztán a tudomány minden ágaiban jobb kézikönyveket készítettek, melyek jobbára nálunk is tankönyvekül szabattak elo. Minthogy azonban a nagyszombati egyetem még ezentúl is számos éveken át a jezsuiták kezében maradt, kik megszokott rendszerűkön nem örömest változtattak, a haladás ebben csak igen lassú volt; miért ifjaink közöl is mind többen a bécsi egyetemet kezdik vala látogatni. Ennek növendékei voltak egyebek közt az utóbb híres férfiakká vált Ürményi József, Majlath József, Skerlecz Ádám, Lakics György és többen mások. 1 760 ban a császárné egy udvari

tanulmányi bizottmányt állíta fel Becsben, Migazzi bécsi érsek és Van Swieten vezérlete alatt, melynek indítványai szerint aztán, a helytartótanács kebelében, Magyarország számára is rendezett tanulmányi bizottmány útján, a magyar tanintézetekben is mind több reformok hajtattak végre.

A királyné eleinte a köznevelési s oktatási reformokat is a törvényhozás által kívánta volna végrehajtatni, remélvén, hogy' a nemzet a költségek megszavazásában sem lesz szűkkezű. Az első kísérletet e tárgyban 1763-ban tette a királyné a tallósi árvaház s nevelőintézet megalapításának kezdeményezésével. Ezen intézetet ő a piaristák gondozására bízván, egyelőre húsz gyermek nevelésére évi 1400 frtot, a könyvtár s a legszükségesebb mechanikai és más tanszerekre egyszer mindenkorra 1500 frtot adományozott, megengedvén egyszersmind, hogy időnként az egyik vagy másik megüresedett apátság intercalaris jövedelmei is ezen intézet segélyére fordíttassanak. Egyébiránt az országtól magától várván annak szilárdabb megalapítását, meghagyta a kancellárnak, hogy a nemsokára megnyitandó országgyűlésen a rendeket ezen intézettel bővebben megismertesse s annak bővebb megalapítására hajlandókká tegye

Az 1764-ki országgyűlés azonban teljesen kiábrándító a királynét azon reményeiből, hogy a rendek a közmívelődési célokra az oly igen hátramaradt országban valamit még is hajlandók lesznek áldozni. Ezóta tehát ő, a mennyire a kincstár szűk volta engedő, vagy más közjövedelmek e czélra fordíthatókká lőnek, egyedül királyi hatalmába 1 intézkedett a szellemi érdekek s különösen a közoktatás gyarapítására. Ő már néhány évvel előbb az elhunyt Eszterházy József prímásra bízta volt a magyarországi tanügy rendezését. Ennek halála után pedig, az 1765-ki jul. 1-jén kelt rendi létében elhatározta, hogy az 1723-ki 70-dik t. czikk szerint ezen ügy a helytartótanácshoz tétessék át, és az országbíró elnöklete alatt egy új tanrendszer készíttessék. A

[1]) A ni. kancell. levéltárából.

helytartótanács az 1766-ki január 28-kán azt terjesztő fel Bécsbc, hogy a prímás ügyvitele idejéből minden iromány magához vévén, azok közt nem talált e tárgyra nézve egyebet, mint az iskolaigazgatók által beküldött huszonnyolcz táblázatos tudósítást, melyek szinte igen hiányosak.

A kancellária ennek folytán febr. 5-kén a következő javaslatot terjesztő fel a királynéhoz: 1) szólíttassanak fel minden hatóságok, melyeknek elkülönzött portáik vannak, hogy adják be pontos jegyzékét a keblükben létező középiskoláknak; 2) hagyassák meg a szerzetek főnökeinek jelentsék fel a helytartótanácsnak: hol és hány iskola van szerzőtök gondjára bízva; mikor és ki alapította azokat; mily kötelezettséggel s feltételek alatt lett az alapítás; mik az intézetek jövedelmei egyenként; mily tanrendszer dívik bennök; hány s miféle a tanító; s melyek a tanszabályok? Értesíttessenek erről a püspökök is, hogy a kívánt tudósítások felküldését szorgalmazzák. Ha a kérdésekre a válaszok beérkeznek, a helytartótanács azonnal kezdjen a munkához, s a már az 1762-ki deczemb. 23-kán kelt rendelet szerint, szabályozza mindenek előtt a nagyszombati egyetemet. A helytartótanács azon véleményben van ugyan, hogy ne csak a kath. hanem más vallásfelekezetek iskolái is hasonló módon rendeztessenek; a kancellária azonban nem helyesli ezen avatkozást a protestánsok iskoláiba, nem csak mivel ez valószínűleg nagy elég illetlenséget ébresztend e hitfelekezetben; hanem azért is, mivel ez által az eddig csak tűrt vallások iskolái egyenlőkké válnának a kath. iskolákkal, mi sérelmére lenne az uralkodó vallásnak szintúgy, mint az apostoli király intézkedési szabadságának.

A kancelláriának ezen óvatosságában szintoly félénk, mint szűkkeblű javaslatát nem fogadta el a királyné; hanem a fentebbi előkészítő rendszabályokat helybenhagyván, egyszersmind határozta, hogy a rendezésbe a protestánsok iskolái is bevonassanak, a nélkül mindazáltal, hogy tőlök azon alapítványok kimutatása is követeltetnék, melyekből a kül-

földi iskolákra küldött tanulók tartatnak. A kathol. iskolák minden alapítványairól, s ezek közt a Foglár-, Hrabovszky- és Szirmay-féle alapítványokról is pontos kimutatások kivántassanak be a püspököktől; s általában mind arról kellő tudomás szereztessék be, hogy mily állapotban vannak az iskolák, mire taníttatik az ifjúság s mit kell az 1723-ki 70-dik t. czikk értelmében reformálni s javítani? [1]).

Mi alatt aztán c rendelet végrehajtása folyamatban vala, a királyné 1768-ban a váczi úgynevezett Theresianumot is megalapította, 150,000 irtot tétetvén le a magy. kamaránál, melynek négy százalékos kamatai minden évnegyedben előre fizetendők lennének, húsz ifjúnak az intézetben ingyen nevelésére. Az alapítványlevél 2-dik pontja kiemeli, hogy érdemes szülék talentumos gyermekei vétessenek fel az intézetbe, elsőség adatván a más vallásról a kath. vallásra áttértek s a kamarális tisztviselők gyermekeinek. A 3-dik pont az intézetet a piaristák vezetésére bízza s a bécsi Theresianum szabályaival látja el. A 4-dik pont a tanulmányokat körvonalozza, melyek szerint az intézetnek egy gymnasiumot, egy lyceumot és jogtanfolyamot kellett keblébe fogadnia. Az ingyenes növendékek mellett másokat 130 írtért rendelt felvétetni az intézetbe. Az alapítványlevél egy külön pontja rendelte, hogy a növendékek évenként tizenkétszer gyónjanak [2]).

E közben a· kormányszékeknél s az e végre· kinevezett bizottságokban egyre folyt a tanácskozás az egyetemes közoktatás reformjáról. Az előhaladó munkáról időnként magához a királynéhoz is tétettek felterjesztések, mind az egyetem, mind a közép iskolák új berendezéséről. 1768-ban a. tervek már elkészültek, s ezek szerint, mivel bővebb pénzalapot kimutatni nem lehetett, egy ezen évi júliusban kibocsátott kéziratában már maga a királyné is megegyezett, hogy csak egy, a bölcsészeti, theologiai és jogi karokból álló

[1]) A kancell. levéltárából.
[2]) U. o.

csonka egyetem rendeztessék be újabban. De a derék b. Van Swieten e tervvel semmiképen sem tudott megbarátkozni, s az ő rábeszéléseinek sikerült végre reábirni a királynét, hogy még egy negyedik, az orvosi kar is felállittassék. Meggyőzte a királynét, hogy, ha a jezsuiták évenkint tíz ezer forinttal járulnának hozzá, mire őket nagy vagyonosságuk mellett annál kevesbbé lenne méltánytalanság reászorítani, minthogy az egyetem legtöbb tanári székét ők foglalnák el, az alap elégséges leend az intézetre; mert a királynétól e végre szánt földvári apátság jövedelmeivel, a többi régibb alapítványokon felül évenként 18,680 frt leend az intézet biztos jövedelme. ,

Azon udv. bizottság tehát, mely az egyetem reformját tárgyalta s a kancellár elnöklete alatt a alkancellárból b. Van Swietenből, Bajzáth püspök s tanácsosból és Skultety titkárból áll vala, 1769-ki aug. 30-kán lényegére nézve a következő tervet terjesztette fel, melyet aztán néhány nap múlva a királyné is helybenhagyott s megerősített. Az egyetem, melyet némelyek Budán, a már jó karban lévő bécsinek mintájára is terveztek felállíttatni, egyelőre Nagy-Szombatban marad; az új rendszer 1770-ki nov. 1-jével kezdődik. A f felügyelettel az esztergami nagyprépost helyett, egy helytartósági tanácsos lesz megbízva. Alapjául az eddigi alapítványokon kívül a földvári apátság jövedelmei fognak szolgálni, melyek a f. é. julius 17-től kezdve az egyetemre szállanak. A tanügyet illetőleg: az ékesszólás, a bölcsészet, a világi s egyházi történelem tanai s a theologia a további rendezésig egyelőre a jezsuita szerzet kezében maradnak. A tanmódszer mindazáltal az eddig szokásos szőrszálhas ogatás elhagyásával mind a bölcsészeiben, mind a theologiában a bécsi egyetemé szerint rendezendo. A jogi karnál a természetjogot a közjog tanára vegye át; a hűbéri és német közjogi tanulmányok egészen elhagyandók. Az intézmények és pandekták tanszéke egyesíttessék; a büntető jogot a magyar jog két tanárainak egyike tanítsa. A kancellár adjon mennél

elébb véleményt, miként lehetne a német örökös tartómé- ttsonyokban elfogadott büntető perrendtartás tanát is alkalmazni a magyar körülményekhez. Siettesse a magyar jog már megkezdett javításának bevégzését is, mely szerint aztán az egész magyar jog tanítási módszere is átalakítandó lészen. A jogi karban hat tanár fog előadni.

A bölcsészeti kar nyolcz tanárból álland, kik a következő tanulmányokat adandják elő: a logikát, metaphysikát és ethikát, a kísérleti természettant, a mathesist, a történelmet, az államgazdaságot, vagyis az akkor úgynevezett politico-camera le stúdiumot, az ékesszólást, a zsidó és görög nyelveket. Legyenek ezeken kívül német és franczia nyelv-, vivő és táncz-mesterek is. — A theologiai kart hét tanár fogja képezni. Az orvosi karban egyelőre csak az orvosi intézmények, a gyakorlat, az anatómia, a chirurgia, a füvészet és vegyészet tanárai fognak kineveztetni. Mind ezen tanszakok a bécsiek mintája szerint rendeztettek.

Anyagi ellátásukra nézve, az orvosi és jogi kar, továbbá, ha világiakból neveztetnének ki, az ékesszólási és történelmi tanok tanárai 1200 frt, a politico-camerale stúdium tanára pedig 800 ft díjat nyerendenek; a többi bölcsészeti és theologiai tanárok szerzetesek lévén, a Pázmány-, Lippay- és Lósy-féle alapítványokból húzzák díjaikat.

Az egyetem ekként 1770-ben megnyittatván, gr. Fekete György országbíró neveztetett ki annak első igazgatójává. A tankönyvek valamennyi szakban a kormány által szabattak elő: névszerint, a világtörténelemben Gatterer, a birodalmiban Achenwall, a természeti és népjogban Martini, a politikai tanulmányokban Sonnenfels, az egyházi jogban Riegger, a dogmatikában Gazzaniga stb., általában ugyanazok, melyek Becsben szolgáltak kézi könyvekül s jobbára a bécsi egyetem tanárai által Írattak. — Az ekként berendezett egyetem 1777-ben Budára, az üresen álló új királyi lakba szállásoltatott át.

Azon számos tervek közt, melyek ezen évek alatt a

közoktatás javítása s a tudományok terjesztése iránt a királynénak, ki ezekben nagy érdeket talált és szép buzgalmat fejtett ki, benyujtattak, s melyek aztán II. József alatt a cabinetből a kancellária levéltárába tétettek át, még kettő vonja magára különösebben figyelmünket: az egyik mely a közép iskolákra, s a másik, mely egy felállítandó tudományos társulatra vonatkozik s némileg tükre ezen korszaknak.

Az első a gymnasiumok reformjának tervét foglalja magában, mire nézve a következő két fő elvet tűzi ki irányadóul: hogy az ifjúság értelme, gondolkodás-módja és kedélye összhangzóan képeztessék s míveltessék ki; és ő végett az eddig divatos tanulmányok mellett oly tudományok is vétessenek fel s taníttassanak a gymnasiumokban, melyek által az ifjúság egyszersmind az állam czéljaira is teljesen kiképeztessék. A jezsuiták és piáristák által eddigelé kezelt iskolákban csak a hittan, a történetből és földiratból valami, mindenek felett pedig a latin- nyelv taníttatott hat éven át. A latin szükséges nyelv ugyan, mondja a javaslat; de, ha más nyelveket egy pár év alatt meg lehet tanulni, miért kell a latinra hat egész évet pazarolni? A poezis és rethorika is ezen nyelven taníttatik; ez jól van, mert a latin irodalom sok remekírót mntathat fel; de a latint meg kellene előznie egy jó német iskolának, s csak ebből kellene az átmenetnek lenni a latinra. De a poezisnak sem kellene annyi időt szentelni: e helyett czélszerűbb lenne a polgári életre szükséges tanokat előadni, a poezist pedig, mely az ötödik évet tölti bo, jó német iskolával helyettesíteni. A hatodik évben pedig a kedély és gondolkodásmód kiképzésére egy oly könyvet kellene tanítani, mely az ember és a polgár kötelességeit, továbbá a fejedelem és állam iránti kötelességeket, s végre az ember, különösen az atya, a fiú, a testvér, a jó barát stb. részletes kötelességeit foglalná magában. Ki kellene végül terjeszkedni a gymnasiumi tanulmányoknak az eddig ott elő nem adott természettanra, a felsőbb számtanra és a geometriára is.

A másik okmány egy tudományos társulat terve, mely utó—1780. Pozsonyban, a kir. akadémia keblében, ő felsége pártfogása alatt állíttatnék fel a magyar ifjúság sikeresebb kimüvelésére, s mely négy osztályból állana. A társaság négyféle tagokból terveztetett felállíttatni: tiszteleti, díjas és rendkívüli tagokból és az akadémiai növendékekből. Az első rendű tagok tudós honiakból és idegenekből is lennének választandók; a második rendűek szinte a nemzetiség tekintetbe vétele nélkül neveztetnének ki a tudományok külön ágaiban, kik a nyerendő díjért kötelesek lennének tudományszakukban különféle munkákat kidolgozni; a harmadik rendűek az előbbiektől csak abban különböznének, hogy helyeik, mihelyt elég képzettek találtatnak, csak honiakból lennének betöltendők; a negyedik rendűek végre kizárólag magyarhoniakból állhatnának, mert épen a magyar ifjúság képzése lenne a tudós társulat czélja. Ezek általában az akadémiai növendékek közöl vétetvén fel a 2-dik rendnek vezetése alatt munkálnák azon szakokat, melyekre magokban hajlamot éreznek. — A felveendő tagok mind ő felségének megerősítése folytán nyernék helyeiket. Az így szervezett akadémia négy tudományos osztályból állana: az első a bölcsészeti —, a második a történelmi —, a harmadik a mezőgazdasági, a negyedik végre az egyetemes tudományokat mívelné. A második és harmadik rendűek rendes díjaikon felül kitünőbb munkáikért még külön is jutalmaztatnának. — A terv azonban nem tudni miért, soha sem lépett életbe ’).

Felette nevezetes esemény volt a tanügyben az, hogy a jezsuita szerzet, mint egyébütt, úgy 1773-ban nálunk is eltöröltetvén, annak a szerzet tagjai ellátásából fenmaradt mintegy harmadfél millió forintnyi értékű birtoka a királyné által e végre különösen megbízott b. Balassa Ferencz alkancellar véleménye szerint tanulmányi alappá lőn fordítva. A

[1]) Mind ez a kancell. levéltárából.

szerzet tagjainak évdíj rendeltetett; tanszékeik, kivált a gymnasiumokban, jobbára piaristákkal, benczékkel vagy világiakkal is, töltettek be; néhányan mindazáltal, kivált az egyetemnél, mint Katona István, Horváth János, Mitterpacher, Piller, Weiss, a bölcsészeti karban, más szerzetbe vagy a világi papságba sorozva, azután is megtarták tanszékeiket. De úgy ezek, mint a többi egyetemi tanárok, ezóta csőd útján nyerhettek tanszéket, minél fogva a tanárságra vágyók megvizsgálására a kormány gr. Fekete György országbíró s egyetemi főigazgató és Ürményi József üdv. tanácsos elnöklete alatt egy bizottmányt alkotott. Az új tanárok díja is újonnan rendeztetett, a szerzeteseknek 600, a világi papoknak 800, a világiaknak 1200, a két felsőbb gymnasiumi osztályban hat, a többi, alsóbb osztályokban Ötszáz forint rendeltetvén évdíjul.

Különös gondja volt a kormánynak arra, hogy a német nyelv tudása mennél szélesebben elterjedjen az országban; miért is azt nemcsak a papnöveldékben s más magasabb tanosztályokban, hanem még az elemi, úgynevezett normális iskolákban is, melyeket általában szinte a bécsiek mintájára szerveztetett, taníttatni rendelte. Ezen intézkedés indokául különösen az emeltetett ki, hogy az ipar s kereskedelem Magyarországban is jobbára német ajkúak által űzetvén, e nyelv tudásának terjedése következtében az ipar s kereskedelem a magyar és szláv ajkúak közt is lendületet nyerend.

A köz tan- és nevelésügy körüli intézkedéseit 1776 és a következő évben végre avval tetőzte be Mária Terézia, hogy Ürményi és Tersztyánszky által az egész ország számára új nevelési s tanulmányi rendszert dolgoztatott ki; az országot tíz iskolai kerületre osztotta s mind a főbb, mind az elemi iskolák felügyelésére minden kerületben igazgatókat rendelt; Győrött, Kassán, Nagyváradon, Zágrábban és Pozsonyban akadémiákat alapított, a bölcsészetihez még egy jogtani kart is kapcsoltatván.

A bécsi udvari tanulmányi bizottmányból, melynek élén b. Van Swieten állt, eredvén az indítvány azon reformokra, melyek a magyar tanulmányi ügyben végrehajtattak, nem csoda, ha aztán maguk a magyar tanintézetek is a bécsiek mintájára alakíttattak át. Ugyanazon tanulmányi rend- és módszer hozatott be nálunk is, mely Bécsben divatozott, úgy hogy, ha egyébben nem sikerült is előteremteni a monarchia egységét, a tanulmányi ügyben az nagy mértékben megvalósíttatott. Az iskolákat, a bennök előadott tanokat s a belőlük kiáradó szellemet tekintve, csaknem egészen elmosódott azon dualismus, mely különben a kényuralmilag kormányzott német-cseh örökös tartományok s az alkotmányos Magyarország között létezett. A tankönyvek, az előadások, itt is ugyanazok, legalább hasonló szelleműek lévén, mint amott, az iskolák felette sokat hatottak arra, hogy a különszerűség a magyar és osztrák államéletben mindinkább gyöngüljön s elmosódjék, az absolutismus tanai s elvei nálunk is terjedjenek. S e tekintetben annál nagyobb volt az iskolák hatása, minthogy országgyűlések e korban nem tartatván, a vármegyékben pedig az élénkebb politikai élet kifejlődve még nem lévén, a nemzeti államélet, nyilatkozhatási tér s alkalom hiányában, igen meggyöngült. És hogy az iskolákból szétterjedő szellem még nagyobb ártalmára nem lett az alkotmányosságnak, csak azon két körülménynek köszönhető, hogy alkotmányunk egészen aristokratiai lévén, annak elemeihez a nemesség kiváltságainak s érdekeinek csorbítása nélkül nyúlni nem igen lehetett, a nemesség pedig a maga érdekei s jogai mellett folyvást féltékenyen őrködék; és hogy a protestáns hitfelekezetek iskolái a kormánytól nem függvén, az országlakosok egy tetemes része amaz alkotmányellenes tanok és szellem hatásától egészen ment maradt.

Azt mindazáltal tagadni nem lehet, hogy az ekként újjáalakított tanulmányi rendszer a honi tudományosságnak általában, kivált pedig a bölcsészeti, jogi és történelmi tudo-

mányok körében nagy lendületet adott. A magyar történelemnek különösen Pray György, kit a királyné — igaz csak 400 forintnyi csekély évdíjjal, az ország történészének nevezett ki, Katona, Kollár, Kazy, Péterfi, Haner, Kerchelich, Kolinovich stb. szorgalmas buvárlataik által ezen korban vetették meg alapját, melyre előbb már Bél Mátyás, Timon, Hevenessy, és Kaprinay is jelentékeny anyagokat gyűjtöttek. A magyar jogtudományban Huszti, Szegedi, Kollár, Lakits stb. tettek közzé többféle, akkor igen olvasott munkákat. A nemzeti irodalom azonban a latin nyelvű iskolákból, melyekből egészen kizárva maradt, életerőt nem nyerhetvén, dúsabb fejlésnek nem örvendhetett. De Faludi, Bessenyei, Orczy, Barcsay, Ányos, Baróti, Szabó, Révay stb. a kedvezőtlen körülmények közt sem engedték kiszáradni a nemzeti költészet forrásait. S bár dalaik hálátlan korban zengének, midőn az elnémetesedett főnemesség már idegen bálványok felé fordult; de hű ápolásuk a szent lángot megőrző egy jobb kor számára, melynek hajnala már pitymallani kezd vala.

A tudományos iskolák s á tanulmányi rendszer újjáalakításán kívül, a népnevelés körében is nagy érdemet szerzett magának Mária Terézia kormánya. Elve lévén, hogy „minden alattvalója nyerjen állapotához és hivatásához mért oktatást·[1], a királyné szokott erélyével sürgette a népiskolák szervezését. A főpapokat és földesurakat nem szűnt meg szorgalmazni, hogy a községeknek mennél nagyobb gyámolítására legyenek az elemi iskolák felállításában s fentartásában. „A nép oktatása s felvilágosodása — monda a kir. helytartótanács egy intézménye, — csak hasznára válhatik a földesuraknak.“ E végett 1770-ben meghagyta a megyéknek, adnának évenkint tudósítást: hol léteznek eddigelő néptanítók s miként vannak ellátva, hány s mely vallásbeli tanítványt számlálnak iskoláikban; miként lehetne ellátásukról legczélszerűbben gondoskodni? Melyek azon helységek, hol néptanító még hiányzik? A püspököknek pedig

buzgóan ajanla, hogy fópasztori gondjaikat oda fordítsak, miképen e helységekben is állíttassanak fel népiskolák, s a néptanítóknak a lelkészek pénzalapjából is nyujtassék némi segély, kivált azon helyeken, hol a nép vegyes vallású. Midőn pedig 1776-ban az új tanulmányi rendszert megalapítván, az országot e tekintetben tíz kerületre osztotta volt, ezeknek fő igazgatói mellé, az elemi iskolák folügyelésére is minden kerületben rendelt egyegy igazgatót.

A gondoskodást, melylyel Mária Terézia kormánya a lieformok a2 politikai, társadalmi, erkölcsi es szellemi érdekeket átkarolta, azokat kifejteni s új irányba terelni ügyekezett, az anyagi érdekekre is kiterjesztve találjuk. Az állam növekedő kiadásai múlhatatlanul szükségessé tették, hogy a bevételek forrásai is gyarapíttassanak, a nép vagyonossága az ipar s kereskedelem emelése által előmozdíttassék. És e tekintetben nem kevesebb mozgékonyságot, újítási s átalakítási törekvéseket látunk e korszakban, mint a politikai és szellemi érdekek mezején. De valamint ezeknek, a minden oldalról előtűnő, tagadhatatlan haladás mellett, oly irányt törekedett adni a kormány, hogy a középponti statushatalom, az alkotmányosság rovására szilárduljon s oly fokig emelkedjék, hogy ez végre mindent magába olvasztván, uralmát az összes nemzeti életre kiterjeszthesse: úgy az ország anyagi érdekei körül tett intézkedéseiben is oly vezéreszmék, oly irányok tűnnek elő, melyek a szabad kifejlésnek útját állván, iparunk s kereskedelmünk gyarapodását nemcsak e korszak alatt, hanem egy egész századon keresztül meggátolták.

Mária Terézia mind azon hálaérzelemnél fogva, melylyel a nemzet iránt, ennek a maga trónraléptekor tapasztalt hathatós támogatásáért, soha sem szűnt meg viseltetni, mind azért is, hogy az egyre növekedő államkiadások fedezésére Magyarországból is mennél több adót nyerhessen, kétségkívül őszinte jóakarattal kívánta előmozdítani az ország anyagi jólétének gyarapodását. És azon intézkedések, melyek vagy egyenesen tőle vették eredetüket, vagy benn az országban,

kár kormányszékek, akár egyes kormánybiztosok által hajtattak végre, tagadhatatlanul gyarapították is egyben s másban az ország anyagi jólétét. Ezek közé számíthatjuk, például, mindjárt első rendben az úrbéri szabályozatot, mely a jobbágyság viszonyait tetemesen javítván, a földmivelési ipar gyarapodására is jótékonyan hatott vissza. Szintezel! eredménye lett azon intézkedéseinek, melyek által az ország elpusztult délszaki vidékeinek megnépesítését lehetőleg elősegítette. A földmivelő osztály ekként szaporodván, s az úri önkény ellen védetvén, terhei, szolgálatai rendeztetvén, sokkal nagyobb mennyiségben állítható elő termesztményeit, mint az elmúlt korban.

Nagy hasznára volt e tekintetben az országnak az is, hogy egyes elmocsárosodott vidékek kiszáríttattak, mások a folyamok kiöntései ellen védgátak által biztosíttattak. így a Fehér és Tolna megyén keresztül húzódott ingovány, a Sárvíz csatornázása következtében termékeny földdé vált; a Kraszna szabályozása által az ecsedi láp nagy részben lecsapoltatott. E munkát Károlyi gróf vezette, ki ahhoz a vidéken fekvő birtokai tekintetéből maga is 30 ezer forinttal járnia. De egyébiránt is számos rendeleteket bocsátott ki a helytartótanács által Mária Terézia a mezei gazdászat egyik s másik ágának, például, a selyem, a dohány, burgonya, a festő füvek, a lovak tenyésztésének, az erdészetnek stb. érdekében; utóbb pedig, mivel ezek a megyei hatóságok által nem sikeríttettek elég buzgalommal, földmivelési társaságokat alakíttatott, melyeknek czélja nemcsak az vala, hogy a kormány intézkedéseinek foganatot szerezzenek, hanem az is, hogy a földmívelés tökéletesbítésén egynémit egyenesen is lendítsenek. És, tagadni nem lehet, a kormány ezen s hasonló intézkedései, kapcsolatban a haladó kor mindinkább növekedő ismereteivel s az emberi természet azon sajátságos tulajdonságával, hogy a hol meggyőzhetlen akadályokba nem ütközik, az élet szükségeinek előteremtésében magától is előbbre halad, egynémibon gyarapították

s tökéletesbítették is a földmívelést s általában a mezei gazdászatot.

Hasonló gyámolításban részesült a kézmű s gyáripar is a királyné s magyar kormánya részéről; minek következtében ez is örvendhetett némi haladásnak. A kézműipar tekintetében a mind nagyobb számmal bevándorló iparosok szaporodása, a czéhek szabályozása stb. nagyobb élénkséget hozott elő; és a gyáripar körében is vidorabb életmozgalom kezdé felváltani az eddigi pangást. Több gyapjú- s gyapottkelme, bőr és olaj, üveg és kőedény, szikső és szappany stb. gyárak, vashámorok s vasmű-gyárak ez időben keletkeztek vagy emelkedtek jobb állapotba. A bányainívelésben szintén korszakot alkotott a Selmeczen felállított bányászakademia, melyet nemsokára külföldiek is sűrűén látogatának.

Mind ezen haladás azonban, úgy a mezei gazdászatban, mint a kézmű- s gyáriparban igen szűk korlátok közé szorult ahhoz képest, melyet a külföld előmutathatott, s melyet az ország a hosszéi békeidőben, éghajlatának előnyei, földének közmondásossá vált termékenysége, vizeinek bősége stb. mellett tehet vala, ha nem gátoltatik természetszerű kifejlésében. Igazságtalanok, mert részrehajlók lennénk, ha e kifejlést nehezítő akadályokat egy részben nem magának a nemzetnek jegyeznek fel bűnrovására. Mert kétségtelen, hogy anyagi érdekeink életrevalóbb kifejlésének akadályait a nemzetünket ekkoron még általában bélyegző keleties indolentiában és előítéletekben kell keresnünk, melyeknél fogva az ipart, kereskedelmet kicsinylőleg lenézve, az egy földmívelésen kívül, az egész tért idegeneknek, németeknek, görögöknek, zsidóknak engedte át; a honi készítményeket pedig ocsárlólag megvetette, s csak külföldinek tulajdonított becset. Keresnünk kell továbbá ezen akadályokat az ipar körében kellő ismeretek nagy hiányában, — mi, igaz, a kormánytól függő nevelési s tanulmányi rendszer hiányosságából származott; továbbá a közlekedési eszközök rósz állapotában, mit ismét a nemesség azon önzése okozott, melynél

fogva, kiváltságaira támaszkodva, a közszükségekre adózni s az országgyűléseken már annyiszor megvitatott és szükségesnek ismert országos kincstárt a maga megadóztatása által előteremteni vonakodott.

De bármily nehezítőleg, gátolólag hatott is mind ez anyagi érdekeink kifejlésére: ennek legnagyobb akadálya mindazáltal a kormány azon politikájából származott, mely szerint a vámrendszert akként alapította meg, hogy nemcsak a fentebb említett kedvező intézkedések s javítások jobbára megfosztattak várt sikeröktől; hanem az országnak összes ipara s kereskedelme is, úgy hiszszük, a királyné akarata és szándékai ellenére, dermesztő bilincsekbe veretett; és ekképen ama szomorú pangás és szegénység eredményoztetett, mely aztán több nemzedékre kihatva, a nemzet anyagi érdekeit egészen az újabb időkig fonnyadásban tartotta.

Szükségtelen vitatni, mit úgyis mindenki tud, hogy az anyagi érdekek csak ott gyarapodhatnak s fejlődhetnek ki némi virágzatra, hol a közlekedési könnyűség, az élénkebb kereskedelem a szorgalomnak méltányos jutalmat, a munkának arányos hasznot, nyereséget biztosít. Hasztalan ápolja a kormány üvegházi növény gyanánt az iparnak bármely ágát, ha a mellett oly vámrendszert állít fel, mely az iparos szabad mozgalmát meggátolja, őt a munkája után várható nyereménytől megfosztja. Legyen ellenben a vámrendszer akként szabályozva, hogy az iparos a maga termékeit s készítményeit méltányos és biztos nyereménynyel adhassa el: fejlődni, virágzani fog az ipar, bár a kormány egyenesen semmit sem tett annak előmozdítására. Rég elismert s a világ legkifejlettebb nemzetei által gyakorlatba is tett elve a statusgazdaságnak, hogy a kormányok leghasznosabban úgy hathatnak az anyagi érdekekre, ha azok kifejlésének akadályait hárítják el; ezen felül pedig csak arra szorítkoznak, mit a párisi kereskedelmi kamara mondott egykor a franczia kormánynak: laissez nous fairé — hagyj bennünket működni.“

És épen itt, a kereskedelmi politika e leglényegesb

szabályának megszegésében feküdt az oka annak, hogy az 1П0-1780. ország anyagi érdekei ezen korban ki nem fejlődhettek; sőt még azon előny is jobbára elveszett, mely a királyné egyéb intézkedéseiből eredhet vala. Míg a királyné az ipar egyné-mely ágát félreismerhetlen jó szándékkal ápolni ügyekezett: birodalmának német kormánya azokat bilincsekbe verte, oly vámrendszerrel hálózván körül az országot, melynél fogva a magyar iparos a többi tartományok iparosainak con-currentiáját sehol, még saját hazájában sem állhatá ki, s ek-ként magát szabadságától s munkája méltányos jutalmától megfosztva tapasztald. És még tűrhető volt volna e baj, ha egyedül a királyné kormányidejére szorítkozik vala; de e vámrendszer s a belőle folyt, vagy vele kapcsolatban lévő egyéb viszonyok annyira rneggyökeresedtek, s a monarchia kereskedelmi s általában statusgazdasági szervezetébe oly mélyen s maradandólag befonódtak, hogy Magyarország általok a többi örökös tartományok irányában merő gyar-mati viszonyokba sülyesztetett, s a hazánk életerén rágódó bajokon segíteni utóbb sem lehetett a nélkül, hogy az egész monarchia statusgazdasági viszonyai gyökeresen át ne ala-kíttassanak. Szóval hazánk anyagi állapota oly függésbe tétetett a monarchia többi részeitől, hogy törvényhozásunk utóbb sem volt ura többé a helyzetnek, s anyagi érdekeink természetszerű kifejlése, minden reformvágyak s kísérletek daczára is egy egész századig meggyőzhetetlen akadályokra talált.

Régi panasza volt a magyar törvényhozásnak, hogy a viszonylagosság a kereskedelemben, mely a Habsburg feje-delmi háznak trónrajutásakor Magyarország s a német örö-kös tartományok közt fennáll vala, eme tartományok részéről hamar megsértetett. Mint fentebb említők, már Miksa király alatt, az 1567-ki országgyűlésen, visszatorlással akartak élni az ország rendei Ausztria és Stiria ellenében, melyeknek kormánya a magyar borok be- s átvitelét megtiltotta. A ki-rály nem erősítette meg a törvényjavaslatot, avval biztatván

a rendeket, hogy a nevezett tartományok rendéivel tanácskozni fog ezen ügy elintézése felett. A sérelem mindazáltal nagy részben még aztán is orvosolatlan maradt, s csak az 1608-ki bécsi békekötés alkalmával eszközölhették ki a magyar rendek, hogy a szomszéd tartományokkal űzött kereskedelem a kölcsönös egyenlőség alapjára helyeztessék vissza.

De e viszonyosság megint nem sokára felbomlott. A magyar rendek az 1625-diki országgyűlésen már ismét panaszkodnak, hogy a magyar áruk, midőn az osztrák tartományokba be- vagy azokon keresztül vitetnek, a kölcsönösen megállapított vámok felett még fél vámmal terheltéinek. De e panaszok szintúgy sükeretlenek maradtak, mint azok-, melyek c tárgyban tiz évvel később, az 1635-ki országgyűlésből terjesztettek a közös fejedelem, II Ferdinánd elébe. Midőn pedig a törvényhozás nemi visszatolással akart > bajon segíteni, az osztrák rendek nem csak új, még magasabb vámokat kezdtek szedni, hanem némely magyar kereskedelmi czikkelyeknek, különösen a bornak, be- vagy átszállítását egészen meggátolták. Utóbb, a magyarok számtalan panaszai következtében, megszűnt ugyan a tilalom; de szabaddá, viszonyossá még sem tétetett a kereskedési forgalom, mert csak néha s némely helyekre és meghatározott mennyiségben engedtetett meg a borok kiszállítása, s még így is csak azon súlyos feltétel alatt, hogy a magyar kereskedő, ki borát a Dunán a német birodalomba szállítja, osztrák borból is ugyanannyit tartozzék kiszállítani. Ehhez járult egyebek közt még az is, hogy I Leopold alatt egy kereskedelmi társaság alakult Ausztriában, mely az által, hogy a magyar árukra nézve, midőn a német örökös tartományokon keresztül a külföldre szállíttattak, elővásárlási joggal ruháztatott fel, mit aztán erőszakos eszközökkel is foganatba szokott venni, a magyarokat majdnem egészen kizárta a németországi kereskedelemből.

És e viszonyok a szatmári békekötés után sem javultak; sőt III Károly alatt a régiekhez még újabb terhek

akadályok is járulának, miután ő 1720-ban Magyarország s annak részei, Alsó-Tótország és a temesi bánság s Erdély közt az osztrák tartományok határszélein fenállóhoz hasonló közbenső vámvonalt huzatott. Az 1741-ki országgyűlésen, midőn a nemzet oly nemes lelkesedéssel ajánlotta fel vérét és vagyonát Mária Terézia ősi trónjának megmentésére, a rendek a többiek közt ezen anyagi érdekekre vonatkozó sérelmeket is bizalomteljesen terjesztik vala fel a királynéhoz, remélvén, hogy hűségük s önfeláldozásukért e tárgyban valahára igazságot, elégtételt fognak találni a dynastia megmentett trónjánál. Mennyire teljesedett e reményűk mindamellett is, hogy a hálás királyné az anyagi érdekek némely egyes ágait ápolni (igyekezett, a következőkből eléggé ki fog tűnni.

A birodalom kereskedelmi érdekeinek igazgatására Mária Terézia, 1746-ban Becsben, német és cseh hivatalnokokból, „Commerzien-Rath“ czQn alatt, egy kereskedelmi tanácsot alkotott, melynek hatóságát Magyarország külkereskedelmének szabályozására is kiterjesztette. E kereskedelmi tanács czélja nem kevesebb volt, mint hogy a kézmű és gyáripart a német-cseh örökös tartományokban lehető virágzatra emelje; Magyarországot pedig, hogy amazoknak biztos piaczává s élelmi tárává legyen, egyedül a nyers termesztésre szorítsa. E czél elérése végett a vámrendszert akképen szabályozta a kereskedelmi tanács, hogy egy részről a külföldi áruk magyar piaczokra vagy egyátaljában ne, vagy csak oly magas vámmal terhelve juthassanak be, hogy a versenyt az osztrák, bár silányabb, árúval ki ne állhassák, *á* ekként a magyar piaczokat csak osztrák gyártmányok foglalják el; más részről, hogy a nyers anyagoknak gyári feldolgozására szükséges, de az országban nem találtató kellékek behozatala a magas vámok által annyira megnehezíttessék, hogy a gyáripar kifejlése magában az országban is meggátoltatván, ez folyton az osztrák gyártmányok fogyasztására kényszeríttessék. A magyar nyers termékekkel való

kereskedés tekintetében pedig oly vámszabályok alkottattak, hogy az osztrák örökös tartományok annak uraivá váljanak: a gyári kellékeket a külföldiek versenye nélkül olcsón beszerezhessék, az élelmi szerek beszállítandó mennyisége s ára viszont ama tartományok szükségletei s földmivelőinek érdeke szerint mérsékeltessék. Es ekként, minthogy e vámvonal, az egy török határt kivéve, az egész országot körülkarolta: ez, a maga helyrepótolhatlan kárára, miként II József maga nyíltan megvallá, egészen gyarmati viszonyba jutott az osztrák tartományok irányában.

Midőn ugyanis a monarchia, az osztrák tartományok gyáriparának gyors kifejtése végett, a külföld irányában oly magas védvámokkal sánczoltatott körül, hogy a külföldi gyártmányt behozni többé nem lehetett: Magyarország közvetlen kereskedelme a külfölddel egészen meg lőn gátolva. Mert mind azon külföldi árúczikkelyek, melyeket a német örökös tartományok gyárai már elégséges mennyiségben készítettek, az osztrák határokon harmincz százaléktól hatvanig emelkedő vámmal terheltetvén, a magyar piaczokról egészen kiszoríttattak; és viszont többféle magyar termékeknek, melyekre az osztrák gyárakban szükség vala, a külföldre kivitele vagy egészen megtiltatott, vagy oly magas vámmal nehezíttetett meg, hogy azt haszonnal nem lehetett többé kiszállítani. Ily czikkek valának, például, a nyers bőr, csergubacs, szikső, hamuzsír, gyapjú, len, kender, stb. Es így lőn, hogy az osztrák gyáros a maga rósz és még is drága gyártmányaival egyedül foglalta el a magyar piaczokat, s viszont a magyar termesztő, szinte vevők versenye nélkül, az osztrák tartományokban kénytelenittetett eladni a maga termékeit.

De evvel még koránt sincs elmondva mind azon hátrány és kár, mely e vámrendszerből Magyarországra háramlott. E méltánytalan rendszernek a mondottnál nem kevesbbé károssá vált hazánkra azon eredménye, hogy a szomszéd külföld, melynek gyártmányai az osztrák és magyar piaczokról a védvámok által kiszoríttattak, visszatorlással élvén, vi-

szont az osztrák gyártmányokat és a magyar termékeket 1770—1780. tiltotta el vagy vámolta meg aránytalanul a bevitelnél. Az osztrák tartományokat e rendszabály egyátaljában nem sújtotta; mert a felett, hogy ezek gyártmányai, minőségük tekintetében, még különben sem igen állhatták volna ki a versenyt a külföldi művekkel, elég nagy és biztos piaczot találtak Magyarországban, úgy hogy még azt is alig láthatták el bőségesebben. De annál károsabb volt ama visszatorlás hazánkra nézve, mely valósággal áldozatává lett az osztrák ipar védvámjának, több oly jelentékeny czikkünk szoríttatván ki a külpiaczokról, melyek a hasonlókkal ellátott Ausztriában sem voltak kelendők, s melyeket ennél fogva itthon kényteleníttetett elpazarolni a termeszto. Például, Poroszország e korszakig jobbára magyar bort fogyasztott; midőn azonban a bécsi kormány a morva és sziléz vászonipar emelése végett a poroszországi kender- és lengyártmányokat a túlságos vámok által Ausztriából kiszorította, a porosz kormány is tilalommal határos vámokat vetett a magyar borra, s azontúl Francziaországból kezdé kielégíteni ebbeli szükségletét. Hasonló szabályhoz nyúlt az orosz kormány is a magyar bort illetőleg, visszatorlásul bőráruinak túlságos megvámoltatása miatt. Ennek következménye Ion, hogy a magyar bor, Lengyelország felosztása után, ezen eddigelé legbiztosabb s nagy fogyasztású piaczát is elvesztette.

E vámrendszer súlyát hamar sajnosán kezdi vala érezni Magyarország. Már az 1751-ki országgyűlés rendei is keservesen panaszkodnak, hogy „gabonájok, boruk eladására nincsen alkalom; ő czikkeknek, mik mégis fő termékeik, semmi ára, semmi kelete; a közlekedés, kereskedés mindenfelől elzárva s a szomszéd osztrák tartományok mód felett felcsigázott vámjai által megakadályozva pang . . . Marháikat Becsen túl hajtaniok, a német birodalmi kereskedőknek azok vétele végett az országba bejőniök nem engedtetik/' 1747-ig, mondják tovább, nyereséges marhakereskedést

űzött az ország Velenczével; de mióta Stiriában s Karinthiában az átviteli vámok oly magasra emeltettek, Velencze Törökországból kezdé megszerezni a vágómarhát. Még az egyetlen úton is, mely nyitva maradt, Bécs felé, oly magas vám szedetik, hogy minden harmadik marha árát a vám nyeli el. És hasonló módon van megnehezítve a többi termesztményekkel űzött kereskedés is. „Mert a jó szomszédság méltányossága ellenére, — így folytatják, — s daczára a kapcsolatnak, melyben a német örökös tartományokkal állnak, ezek e tekintetben korlátlan önkényt gyakorolnak. Midőn t, i. gabonával, gyapjúval s más termesztményekkel bőségesen el vannak látva, e czikkelyek be- vagy átvitelét megtiltják; midőn pedig azokra szükségük van, a bevitelt megengedik ugyan, de szoros korlátok közt, bizonyos helyekre s időre szorítva, hogy azokhoz olcsón juthassanak.... A gabona vámja annyira felemeltetett, hogy a magyar paraszt, ha négy kocsival viszen be, a negyedik árát e vámok s egyéb ilynemű mellék költségek emésztik fel .... A külföldre többféle termesztményeket épen nem lehet kivinni: például, a csergubaesot kiszállítani az osztrák tímárok érdeke miatt egyátalában nem szabad; s ha néha megengedtetik is, a szabad átmeneti levél díja oly nagy, hogy minden remélt haszon elvesz“ stb.

A királyné egy, 1754-ki febr. 16-kán kelt leiratában maga is elismeri, „hogy az eddigi vámrendszer magyar örökös tartományainak érdekeire nézve sérelmes[11]; miért azt, a rendeknek a múlt országgyűlésen kifejezett kérelme szerint is, akként Ígéri szabályozni s részben szabályozza is, „hogy a külkereskedők beédesgettessenek, s csak a káros és haszontalan árúk behozatala gátoltassék meg, nehogy több pénz folyjon a külföldre, mint onnan az országba[4']. Nincs okunk kételkedni, hogy a királyné e rendeleté által valóban azt ezélzá, mit oly régóta s buzgón kér vala az ország: a kivitel könnyebbítését, a külkereskedelem akadályainak elhárítását. De ezen új szabályokat is, melyeknek különben is

nagy hibája volt a határozatlanság, oly annyira a magyar 1770—1780. kereskedelmi forgalom rovására zsákmányolták ki az osztrák kormányszékek, s különösen a fentebb említett kereskedelmi tanács, hogy a magyar városok kereskedő testületei nemsokára újabb panaszokkal járultak a trón zsámolyához. „Világszerte tudva van, — így nyilatkoznak emlékiratukban,— hogy Magyarországban az isten bő áldása, melylyel kereskedést űzni lehet, nyers toamesztményekből áll, minők: a gabona, bor, gyapjú, fagyú, méz, viasz, dohány stb. De bár bőven áld is meg ezekkel a mindenható, hasznunk abból nincs, miután a kereskedés azokkal meggátoltatik .... Mi, kalmárok, kereskedésünk régi szokása szerint, e termesztményeket örömest becserélnők külföldi árukkal, minők azelőtt az országba hozattak, s miknek behozatalából mind a kincstár, a vámok s harminczadokban, mind az ország nagy hasznot húzott, mi pedig megállhatánk kereskedésünkben;
de ezen kereskedés tőlünk most egészen elzáratik ama nagy vámok által, melyek a külföldi árúkra vettettek, s melyek következtében a külhatalmak is, visszatorlást gyakorolva, oly magas vámokat szabtak termesztményeinkre, hogy ezek haszonnal többé ki nem vitethetvén, benn pazaroltatnak el. Ezáltal mi egészen megrontatunk s az összes kereskedelem pangásba jut, a kir. kincstárnak s az országnak is nagy kárára[14].

Azonban, még talán menthető volna a monarchia iparérdekeinek szempontjából a bécsi kereskedelmi tanács, ha csak arra szorítkozik vala a vámrendszer intézésében, hogy az osztrák tartományok iparát, az erősebb, fejlettebb külföldi ipar ellenében, habár Magyarország ideiglenes kárára is, megvédje. De e kormányszék azon árúkra nézve is, melyeknek eltiltását az osztrák ipar védlete egyátaljában nem kívánta, megrontani szándékozott a magyar kereskedést, csak azért, hogy a monarchia összes kereskedelmét s vele együtt az egész hasznot az osztrák kereskedők kezébe játsza, kikre aztán a kormány önkénye szerint vethette az egyenes adót. A külföldi árúk ugyanis, melyek az osztrák iparral

nem versenyeztek, másként adóztattak meg, midőn az osztrák tartományokba, másként, midőn Magyarországba szállíttattak. Az osztrák kereskedő a czikkek különfélesége szerint öt, legfeljebb tíz, a magyar ellenben, ugyanazon czikkekért általában harmincz százalékot köteleztetett vámul fizetni. És hogy az ilyféle szabályok mellett még netalán fennállható csekély magyar kereskedés is elölessék, s a magyarnak kedve se támadhasson a külfölddel közvetlen közlekedésbe ereszkednie: a vámszabályok egy pontja azt rendelte, hogy azon magyar kalmárnak, ki a külárúkat nem első kézből, a külföldiéből, hanem az osztrák kereskedőéből veszi, a harminczadon öt százalék elengedtessék. Innen eredtek az úgynevezett visszafizetési állomások (Zurückzahlungs-Platze). Magyarországba, az ellenőrködés végett, csak is ezen állomásokon keresztül lehetett behozni a külföldi árúkat.

És végre, az osztrák ipar, hogy még a magyar iparban se találjon versenytársat, Magyarország ellenében is védvámokkal vétetett körül. Ugyanis az osztrák gyártmányok, midőn hozzánk behozattak, igen mérsékelt, egy százaléktól ötig változó vámmal —, a magyar készítmények ellenben, midőn Ausztriába kivitettek, a külföldi gyártmányok vámjának felével, tehát tizenöttől harminczig emelkedő százalékkal rovattak meg. Sőt ha a magyar kalmár az osztrák gyármüvet bármi okból, p. o. roszasága miatt, visszaküldötte, még akkor is meg kellett fizetnie a 15 százaléknyi vámot. Hasonló vámszabály létezett a külföldre való kivitelnél: a német örökös tartományi készítményektől, azoknak különfélesége szerint csak egy, két, legfeljebb három százalék, a hasonló magyar czikkelyektől pedig ugyanazon körülmények közt öt és több százalék vétetett meg kiviteli vámul. Ezen felül pedig a legnevezetesb magyar kiviteli czikkelyek még más különféle, részint földesúri (Landgralliche vagy Stadtwienerische Allodial-Abgaben), részint tartományi (Landstandische), részint határszéli (Linien-Abgaben) adókkal terheltettek, s még *így* is csak korlátozott mennyiségben s

egyedül a kijelölt állomásokon keresztül vitethettek ki. Magyarországban kereskedést űző osztrákok sokféle kedvezményekben részeltettek, — például, a lerakodó helyeken szabad volt áruikat tetszésük szerint bel fogyasztásra vagy keresztülvitelre kijelölni; a magyar határszéli harminczaddal az eladásig adósak maradhattak, azaz a vámot csak a valósággal megtörtént eladás után köteleztettek megfizetni stb.

A magyar kereskedők ilyféle kedvezményekben soha sem részesültek, sőt inkább különféle aprólékos, de boszantó, az üzletet nehezítő rendszabályok által zaklattattak s idegenittettek el a külfölddel való közvetlen közlekedéstől.

Mi egyéb eredménye lehetett e vámrendszernek, mint a mit a bécsi kereskedelmi tanács annak valóban czéljául tűzött volt ki: a német örökös tartományok iparának s kereskedelmének némi gyarapodása mellett, a magyar ipar s kereskedelemnek pangásban maradása, — s mivel ebben a pangás a hanyatlással egyértelmű, Magyarország anyagi érdekeinek mind szomorúbb állapotba sülyedése! E következmény, miként az ország rendeinek s a városok kereskedelmi testületeinek felterjesztéseiből láttuk, valóban nem sokára be is állott: az országnak kereskedése a külfölddel egyátaljában megsemmisült; a belkereskedésnek néhány bécsi ház lett urává; megszűnt az eddig szép haszonnal űzött csereke-reskedés, mi által a külföldi gyártmányok és más árúk mód felett megdrágultak, a belföldi termesztmények ára ellenben megcsökkent; a pénzforgalom meglankadt; az ipar természetszerű kifejlésében meggátoltatott, sőt, miként több, nem rég keletkezett gyár megbukta bizonyítja, a magyar városoknak, a kereskedő osztály üzletén, forgalmán alapuló vagyonossága megcsökkent; a hitel elenyészett; az ország a végelszegényedés örvénye felé sodortatott.

E szomorú eredmény adja kulcsát kezünkbe azon, mondhatni, megátalkodott ellenzésnek, melyet az 1764-diki országgyűlés rendei az adó felemelése ellen kifejtettek, s azon hittel is pecsételt állításuknak, hogy az ország népe

nagyobb adóteher viselésére teljesen képtelen. Az osztrák tartományok lakossága, igaz, nagyobb adókat fizetett, mint a magyar; de a kormány jóvoltából s a reájok, mások felállodoztával is kiterjedő gondoskodásából sokkal képesebb is volt a nagyobb terhek viselésére, többel birt, mi adózás alá esett a magyar népnél, mely termesztményei bősége mellett is pénzszegény maradt. Sőt az 1764-ki orSzággyiilés rendei, szept. 14-kén kelt feliratukban nem kételkedtek az adó felemelését szorgalmazó királynénak egyenesen kijelenteni, miképen a vámrendszer oly módon van szabályozva, az ország mondhatatlan kárára, hogy a szomszéd német örökös tartományok adóját is, közvetve, nagy részben Magyarország viseli. Még 1770-ben is a kereskedelmi tanács javaslatára oly rendelet bocsáttatott ki, mely a magyarországi kereskedőknek csak azon feltétel alatt engedi meg a külföldi gyártmányok behozatalát, ha hitelesen kimutatják, hogy a behozott árúk egy negyedét az örökös tartamányokban vásárolták be. *

így pangott a magyar kereskedés s mellette minden anyagi érdek egészen 1775-ig. Ez évben Mária Terézia, leginkább fiának, II Józsefnek, unszolásaira, a kereskedelmi tanácsot, mely szűkkeblű számításai által a német örökös tartományok iparának s kereskedelmének önálló, életvidorabb kifejlését is gátolá, végre eltörölte, s az anyagi érdekek igazgatását az udvari kamarára s a miniszteri bankválasztmányra bízta, mely aztán egy újabb vámrendszer kidolgozásába fogott. Magyarországból ez alkalommal a régi rendszer ellen annyi panasz, s egy igazságosabb, a haza javának megfelelőbb vámrendszer alkotásáért annyi kérelem ment fel a királynéhoz; — különösen a magyar kir. kamara s grpf Majláth József oly világosan megmutatták az ország anyagi érdekei méltányosabb és czélszerűbb igazgatásának múlhatatlan szükségét, hogy végre a királyné is meggyőződött, miképen ezen ügyet az ország végelszegényedése, romlása nélkül a régiben hagyni nem lehet. Jó indulata szerint meg-

hagyta tehát a miniszteri bankválasztmánynak, hogy az új vámrendszert a magyar főhatóságok befolyásával, a magyar érdekeket is kellőleg figyelembe véve, dolgozza ki. De, fájdalom, a jó szándokú királyné rendelete nem nyert valósulást. Annak végrehajtását a bankválasztmány sokáig halasztgatá, s midőn végre kikérte is a magyar hatóságok véleményét, azt mindazáltal, mivel a szintén megkérdezett osztrák tartományi hatóságok véleményével, mint eleve is tudhatták, ellenkezett, figyelembe nem vette, s minden a régi állapotban maradt. És így gyökerezett meg aztán Mária Terézia kormánya alatt ama méltatlan viszony, melyet néhány évvel utóbb maga II József császár is coloniális, gyarmati viszonynak bélyegzett, mely anyagi érdekeinket egy egész századig bilincsekben tartá; mert miként alább elmondandók leszünk, e viszonyt, némely más czélok elérése végett II József is fentartotta, és miután ennélfogva e viszony a német örökös tartományok adórendszerébe, sőt az egész monarchia financzrendszerébe is mélyen befonatott, azon sem lehetett többé változtatni eme rendszer átalakítása nélkül ').

Többet ígért az 1775-ki új vámrendszernél a magyar kereskedelem gyarapodásának tekintetében a jó szándékú királynénak egy más, szintezen korbeli intézkedése. A bécsi kereskedelmi tanács és a tőle függő „Intendenza“, melynek igazgatása alatt állott vala a monarchiához tartozó egész tenger-partvidék, a magyar kereskedelem önállóságát a ten- , gérparton is megbuktatta volt az által, hogy a magyar termesztményekkel s marhákkal való üzletet Buecari s általában a magyar-horvát révekből a sokféleképp kegyelt Trieszt felé származtatta el, az lévén czélja, hogy mind a magyar termékekkel való üzlet a trieszti kereskedők kezébe jusson, mind azon olaszországi s keleti árúk, melyekre Magyarországnak szüksége vala, Trieszten és Becsen át szállíttassanak

[1]) Lásd ezen anyagi viszonyokat bővebben az ipar és kereskedelem történelméről írt munkámban.

az országba. Mária Terézia némely magyar tanácsosok, kiváltképen gr. Majláth József bécsi udv. kamarai tanácsos előterjesztései által meggyőzetvén, hogy a magyar, jobbára nagy terjedelmű árúkat e hosszabb s azért költségesebb úton szállítani nem lehet a nélkül, hogy a német tartományok csekély haszna mellett Magyarország tömérdek kárt ne szenvedjen. Ő tehát, József császár tanácsai szerint is, ki e partvidéken több ízben utazván, saját tapasztalatából győződött meg, hogy valamint a német tartományok kereskedelmének Laibachon és Trieszten, úgy a magyar árúkkal való üzletnek Károly városon s Fiúmén kell keresztülvonulni, — Fiúmét, mely háromszáz év előtt szakadt vala el a magyar koronától, s azóta mindamellett is, hogy III Károly által 1719-ben szabad kikötői jogot nyert, közvetlen osztrák kormány alatt álla, 1776-ban az alól kivévén, Magyarország koronájához visszakapcsolta. A királyné e végett Majláth Józsefet nevezte ki királyi biztossá, meghagyván neki egyszersmind, hogy e tengerpart jövendőbeli igazgatása iránt oly tervet terjeszszen elejébe, melynél fogva Trieszt és Fiume közt, kereskedelmi előnyök tekintetében, teljes egyenlőség álljon létre.

Majláth az 1776-ki okt. 21-kén, a lakosság örömrivalgásai közt vette át Fiúmét Magyarország nevében, s következő szervezeti javaslatot terjesztett a királyné elébe: a város területét, mind polgári mind katonai tekintetben egy kormányzó igazgassa, miben egy aligazgató s három ülnök által segélyeztessék. Törvényszéke, régi szokás szerint ötven patríciusból álljon, honnan az ügyek részint a báni táblához, részint a horvát helytartósághoz, a váltótörvényszéktől pedig a kormányzótanácshoz vitessenek fölebb. A közegészségi s kereskedelmi ügyek igazgatása a kormányzót s a magyar udvari kancelláriát illesse. Nehogy pedig a közlekedést a Fiume és Károlyváros közt fekvő, úgynevezett Karolina-úton, más hatóságok a magyar kereskedés rövidségére bármi módon akadályozhassák, azon egész terület, mely a Kulpá-

tól a tengerig, a Karolina-út és Krajna tartomány közt fék- τπο-1780.
szik, egy vármegyévé alakíttassék, melynek neve Szörény vármegye, főispánja mindenkor a fiumei kormányzó legyen.
A királyné e tervet helyeselvén, Majláthot fiumei kormányzóvá és Szörény vármegyei főispánná nevezte. Mivel azonban Horvátország rendei ezen intézkedés ellen ismételve tiltakoztak, és Szörény megye is avatkozni akart a fiumei kerület jogkörébe: nehogy az ilyféle viszály a magyar kereskedelemre károsan hasson vissza, Mária Terézia 1779-ki april 23-kán kelt okmányában Fiúmét Szörény megyétől különválasztá, és szabad kereskedelmi várossá emelvén, kerületével együtt, mint Magyarországhoz tartozó külön testet kebelezte be Magyarországba. A buccarii kerület azontúl is Horvátország részéül hagyatott meg [1]).

A magyar anyagi érdekek ápolására fordított ezen anyai gondoskodást még avval tetőzte a jó indulatú királyné, hogy a Szávát és Kulpát, melyeken a magyar termesztmények a Karolina-útra volnának szállítandók, kitisztíttatni s a hajózásra mindenütt alkalmassá tétetni rendelvén, e munkálatokat azonnal meg is kezdette. Hogy a magyar kereskedés mindemellett sem nyert ezen úton mindjárt jelentékenyebb lendületet, nem az ő hibája, hanem részint belső fogyatkozásoknak, részint annak tulajdonítható, hogy kereskedelmi vásárpiaczokat a legkedvezőbb körülmények közt is csak huzamosabb idő alatt lehet teremteni; az őt nemsokára felváltott József alatt pedig a körülmények, mint utóbb elmondandók leszünk, e tekintetben nem valának kedvezők.

HL

És ekként, alig volt valamely ágazata a nemzeti élet- Anek, melyben Mária Terézia, kivált az 176 $^{4}/_{6}$-ki országgyü- lés óta királyi hatalomteljességgel nem intézkedett volna.

[1]) Ld. Szalay: „Fiume a magyar országgyűlésen“ czímű röpiratát.

De bár, midőn így a nemzetről a nemzet nélkül, a törvényhozás mellőztével rendelkezett, eljárása nem volt is alkotmányos, — miben némileg mentségére szolgálhat a nemességnek minden reform [iránt tanúsított idegensége; és bár ezen intézkedéseiben mindig szeme előtt tartá azon eleitől fogva kitűzött őzéit, hogy a monarchiája két felének igazgatásában, szokásaiban s erkölcseiben létező nagy különszerűséget, mennyire csak lehet, elsimítsa, az egybeolvadást, egyenlőséget előmozdítsa, — se végett a magyar ügyekre vonatkozó fontosabb kérdéseket is gyakran német tanácsosaival, a német statustanácsban döntötte el: meg kell mindazáltal vallani, hogy ezen részint önkényes, részint a német tanáesosoktól sugallóit intézkedéseiben is nemcsak nem nyúlt az alkotmányos igazgatás formáihoz, hanem azokat fentartani, az igazságot mindenben lelkiösmeretesen kiszolgáltatni, az ország jólétét, gyarapodását előmozdítani valóban anyai indulattal ügyekezett.

Mióta Albert herczeg, Krisztina kedvencz leányának férje, mint királyi helytartó, a magyar kormány élén áll vala, a szorosan vett magyar ügyekben, melyek a többi tartományok kormányügyeivel kapcsolatban nem léteztek, német minisztereinek tanácsával is kevesebbé szokott vala élni, és minden terveit, szándékait c herczeggel közié, azok felett a gyakori kölcsönös látogatások alkalmával és sűrű magán levelezéseiben vele tanácskozott, s általa léptette azokat életbe. E levelei közöl még igen kevés jutott napvilágra [1]): de ezek is elégségesek meggyőzni bennünket, hogy Mária Terézia holtáiglan a legélénkebb hálaérzelmeket s a leggyöngédebb anyai indulatot ápolta szívében a magyar nemzet iránt. E meggyőződésünket nem kevéssé crősbítheti az, hogy e levelekben kifejezett érzelmeinek őszintesége legkisebb gyanú alá sem eshetik: fija gyanánt szeretett vejéhez

[1]) Kiadta ezeket Wolf Adíim: Aus dem Hofleben Maria Theresia's nach den Memoiren des Fürsten J. Khevenhiiller.' 326. kövv.

lévén azok intézve, ki előtt sem titka, sem oka nem volt mo—1780. színleléshez folyamodnia. Valóban, e különben igen hézagos, felhalmazott foglalkodásai közt alkalmilag, s mintegy röptében írt leveleket olvasva, az alkotmányos igazgatás legszigorúbb pártembere is hajlandóvá lehet megbocsátani neki azon önkényt, melylyel reformjait intézte; mert ezen önkényt a leggyöngédebb lelkiösmeretességgel, a leggondosabb oi'száganyai indulattal karöltve láthatja intézkedni az ország jólétének gyarapítására.

Mihelyt Albert herczeg, 1766 elején székhelyét Pozsonyvárban elfoglalta, Mária Terézia szeretetreméltó részletességgel gondoskodik vala még arról is, miként intézze el udvarát; rendezze abban az ünnepélyeket; miként s mikor fogadja a főnemességet; mennyire s miként részeltesse estvélyeiben a közép nemességet, a hivatalnokokat, katonatiszteket és azok s ezek nejeit; miként ügyeljen fel, hogy ezen udvari ünnepélyeken ne hiányozzék a zene és táncz, „mit a nemzet kedvel[44]. Ily ünnepélyeket, úgymond, később, a gyászév eltelte után, legalkalmasb leend Budán rendezni, hogy azokkal mennél többeknek kedveskedhessek. „En — mondja tovább — e kis ünnepélyeknek igen jó hatását tapasztaltam a diétán, többeket megtérítvén azon elfogultságból, melyet irányunkban némelyek szándékosan szítogatnak, hogy őket a maguk pártján s velünk ellenzékben tartsák[44] ')·

— Hol a magánosok birtokpereiben egyik vagy másik részen hitte állani a jogot, igazságot, gondja volt reá, hogy a pör mennél elébb annak előnyére döntessék el, itt sürgetvén annak felvételét, amott szavának súlyát vetvén a mérlegbe -).

— Mind végiglen kiváló gondot fordít vala a hivatalnokokra. Kinevezésükben felette óvatos szokott lenni, nemcsak azt tekintvén, hogy oly egyének kezeibe tétessék az igazgatás, kik fejedelmi háza iránt ragaszkodást tanúsítanak, hanem

[1]) Wolf: e. ii 35o.
[2]) V. ö. 351. 304.

ügyelvén arra is, ki mire s hova legalkalmasb, ki bír legtöbb igénynyel s érdemmel, ki hol loend legjobban megelégedve. A buzgalmat számtalanszor kegyelmi pótdíjakkal, az érdemet még olyanoknál is, kiknek személye iránt rokonszenvvel különben nem viseltetett, nyugdíjjal jutalmazta. így Koller személynök nyugalomba tételében, mit a kancellár régóta sürgetett, a királyné mindaddig nem akart megegyezni, míg ő maga is nem fejezte ki abbeli kívánatát; mikor aztán a szép nyugdíj mellé az első megüresedő zászlósi hivatalt is megígérte neki. „.En ismerem, úgymond, az ő hibáit; s azok senkinek nem okoztak annyi kellemetlenséget, mint épen nekem; de igazságot kell neki szolgáltatni abban, hogy nekem tényleges szolgálatokat tett, s a prímás (Barkóczy), és az országbíró (Illésházy József) irányában, mindig magára vállalta a kellemetlen szerepet“). A kezdeményezést, a kijelölést a főbb hivatalokra soha sem szerette másnak átengedni. Az itélőmesterek elébb jobbára illető főnökük ajánlata szerint neveztettek ki; Nádasdy kancellársága alatt e szokás mellőztetett, mint az udvar érdekeivel ellenkező; s a királyné azóta úgy ezen, mint egyéb hivatalnokok kinevezésében nagy függetlenséggel s általában nagy méltányossággal is járt vala el*).

Reformjainak életbeléptetésénél ellensége volt minden elhamarkodás és erőszakolásnak; s „bár — úgymond — nem örömest veszik is azokat, türelemmel és szilárd kitartással még is jó végre fognak azok jutni; és ha a türelem, sokáig gyakorolva sem vezet czélra, akkor van helye az erélynek“[1]). E türelmet ő kivált az úrbér behozatalánál nagy mértékben gyakorolta; s bár pattogott is néha leveleiben azon urak ellen, kik az a miatt támadt zavarokat előidézték, vagy ineggátlásukban elég buzgalmat nem fejtettek ki; bár meg volt

[1]) Wolf:e. h. 346. 353.
[2]) Wolf: ü. o. 346. 349. 255. stb.
[3]) U. o. 352.

magamat, azt minden módon jó végre vezetnem, abban semmit sem fogok elmulasztani” [1]). S ki is jelenté, hogy bár mennyiszer írnak is fel a hatóságok az úrbéri ügyben, miután annak elvei igazságosan vannak megállapítva, folyamodásaikra nem hajlik; és inti a helytartót, ügyekezzék odahatni, hogy a helytartótanács is fejtsen ki egy kissé több jóakaratot, s ne írjon fel örökké minden rendelet ellen [2]).

És míg ily mérséklettel, de egyszersmind ily önkénynyel párosult buzgalmat és szilárdságot fejt vala ki a jobbbágyosztály javát czélzó úrbéri rendszer életbeléptetésében: anyai gonddal őrködött a felett is, hogy az országban szállásoló katonaság, ezen osztályon, mint az elmúlt időkben történt vala, ne zsarnokoskodjék. Mi a. katonai szállásolás körébe vágott, mindenről mellék utakon is ügyekezett magának szerezni tudósítást; s egy ízben még Albert herczeg iránt is neheztelését fejezte ki, egy sopronymegyei eset miatt, hogy őt e tárgyban mellőzve, a főhaditanács elnökével, Lascy tábornagygyal ereszkedett levelezésbe. „A sokasodó embertelen katonai kihágások, — írá azonnal vejéhez — melyek Magyarországban előfordulnak, méltán felzaklatják lelkiösmeretemet. E tárgyban annál szigorúbban kell figyelnem, mivel látom, hogy azok meggátlására nem fordíttatnak a kellő eszközök, s még azokat is mentegetni s elpalástolni ügyekeznek, mik valóban súlyosak, s miknek következményeit utóbb maga a katonaság is inog fogja. sínyleni[3]).

Azon hajlama mellett, hogy reformjait az alkotmányos törvényhozás mellőztével, egyedül királyi hatalomteljességből szerette végrehajtani, szinte meglepnének bennünket azon elvek, melyeket a katona-szállásolás tárgyalásának alkalmával királyi kötelességeiről s felelősségéről vallott, ha nem

[1]) Wolf: U. o. 345. 351.
[2] U. o. 354.
[3]) U. o. 358. kövv.

tudnék, hogy a kényuralom, melyet gyakorol vala, legalább, épen e királyi· kötelességeinek· magasztos fogalmából s érzetéből eredt, s hol szándékait mások rósz akarata tudtán kívül el nem ferdítette, mint például, a vámrendszernél, e kényuralom mindig anyai, mindig jótékony vala. „Ha a felek mendemondái s birálgatásai által hagynék magunkat elijeszteni, — úgymond egy levelében vejéhez, — semmi sem történnék e világon; ki is bátorkodnék magát kitenni, ha mi is haboznánk magunkra vállalni a felelősséget a jó ügy végrehajtásában, a nélkül, hogy tekintetbe vennők, jónál-: találják-e azt avagy rosznak? A mit teszünk, az országért teszszük.“ Mondja tovább, hogy bár maga az illető hatóság kívánta á kérdésben forgó elszállásolást, ő még is azt hiszi, hogy az illető kerületek általa tönkre juttatnak, „miknek fentartása neki szintúgy kötelességében, mint érdekében fekszik.“ Ha a herczeg azt hiszi, hogy ilyféle veszély nem fenn, ám hagyja abban az ügyet; de akkor aztán szűnjenek is meg felírni, s tudják meg, hogy a helytartótanács vette magára a felelősséget, melynek legjobban kell tudnia, mi szolgál az ország javára. „Felette csodálkozom, — így végzi be aztán érdekes levelét, — hogy nem fogják fel s eszközük mindig annak idején az ország érdekeit; miből aztán olyatén bajok erednek, mint a cseh- és morvaországiak. Es ha aztán a baj beáll, senki sem akar érte felelős lenni. Kérem tehát önt, szerezzen magának e fontos ügyben kellő értesülést, s aztán ne hagyja magát megzavartatni semmiféle tekintet által; hanem kövesse egyedül a maga belátását és szívét“[1]).

De bár teljes mértékben megérdemli is Mária Terézia e magasztos királyi jelleméért s országanyai gondoskodóságáért a történelem magasztalását: kormányának s az ország iránti őszinte jóakaratának fénypontját kétségtelenül a temesi tartomány visszakapcsolásának, az ország épsége teljes

[1]) Wilf: U. o.

s engem lekötelezne ön, ha e részletek oly módon hányatnának meg, a mint ön e tárgyból legtöbb hasznot vél húzhatni az állam javára. Én teljes megegyezésemet adom, hogy a bánság bekebleztessék, de oly feltétel alatt, hogy belőle annyi pénzt huzhassunk, mennyit csak lehet, adósságaink fedezésére és a beljavításokra. Kellene, hogy az ország részéről jelentékeny ajánlat tétessék, mi által oly helyzetbe jussak, hogy jó szándokaimat valósíthassam; különben meggyőzhetetlen akadályokba ütközöm. És ezt nem magamra nézve mondom, kit az ügyben sem nyereség, sem veszteség nemérhet; de nem válnék Magyarország javára, ha azt a többi tartományok felett előnyösíteni s kitüntetni látszanám: e kényes' helyzet az, mi engem ez ügyben habozóvá tesz, s visszatartóztat határozott akarattal fel lépnem'[1] ')·

De Albert herczeg s a magyar tanácsosok buzgó működése, híven gyámolíttatván a királyné jó indulata által, végre legyőzte a német miniszterek részéről felhordott nehézségeket. Tekintetbe vétetvén, hogy e tartományban roppant terjedelmű s értékű, hajdan magán családok által bírt javak maradtak a királyi kamara kezén, végre a német minisztérium is megszűnt váltságdíjat követelni. A temesi bánság visszakeblezéso tehát határozattá lett. Ezen eseményt, a nemzet sóvár kívánatának félszázad óta tárgyát, alig üdvezlé valaki bensőbb, őszintébb örömmel, mint maga a kegyes királyné: „E mai nap nagy nap Magyarországra nézve! — kiálta fel Albert herczeghez írt levelében [2]). A bánság feletti kérdés el van döntve; a kancellár le fog menni, hogy az ügyet önnel, kedves fiam, véglegesen tárgyalja. Az illyr bizottmány hasonlókép bekebeleztetett (a kancelláriába) és Pálfy (Károly) alkancellárrá neveztetett .... Megelégedésemre szolgál, hogy mind ezen javítások az

[1]) Wolf: U. o. 358.
[2]) U. o. 353.

kormánya alatt hajtatnak végre, és legalább ezen ország boldogabbnak tartja magát, mint volt az előtt. Én jó magyarnő vagyok; szivem csordultig teli van hálával ezen nemzet iránt. Ez órában elmondhatom: consummatum est (bételjesedett) s nyugton mehetek végső nyugalomra 1“ Ily öröm, ily magasztos érzelem, mely a lelket annyira áthatja s betölti, hogy a földi élet számadását bevégezettnek tarthatja csalj nagy sziveknek lehet jutalma a végrehajtott jó, igazságos, nemes tett után!

A visszakeblezés 1778-ki junius 6-kán gr. Niczky Kristóf királyi-, gr. Zichy Ferencz kamarai-, és Vörös Antal alnádor s királyi táblai biztosok által hajtatott végre. A tartomány Temes, Torontál és Krassó vármegyékre lőn felosztva, melyek elsejének maga a királyi biztos, Niczky, másodikának gróf Győry Ferencz, harmadikénak gróf Hallt- neveztettek ki főispánjaivá; kik aztán megyéikben a municipalis igazgatást a többi megyékével egyenlőleg állították helyre. Mivel a bánságból a majdnem két századig (1552 — 1716-ig) tartott török uralom alatt a nemesség végkép kipusztult, s a kamarai igazgatás alatt annak kebeléből nagyon kevesen hullongtak vissza, a három új megye hivatalnokai más megyék nemességéből hívattak meg. Gondja volt azonban a királynénak arra, hogy e megyékben is támadjon egy-egy nemesi közönség, mely a megyei hatóságot gyakorolja; miért is 1780-ban közhírré tétette, hogy a terjedelmes kamarai uradalmakból kisebb nagyobb jószágok jutányosán áruba bocsáttatnak, s minden új birtokos, a jószággal együtt, nemesi oklevéllel is megadományoztatik, ha eddigelé nem számíttatott a nemesek sorába.

A bánság bekeblezése s az alkotmányos megyei igazgatás helyreállítása még egyéb intézkedések szükségét is maga után vonta. Az úgynevezett nagy-kikindai illyr ezred, mely a bánság visszafoglalása után a bevándorlóit szerbekből alkottatott, s melynek székhelye a Maros torkolatától, a Tisza hosszában, Nagy-Becskerekig terjed vala, feloszlatta-

tott, s az előbb hadi szolgálatot tevő nép némi kiváltságokkal megadományoztatván, polgári állásba helyeztetett; az egész terület pedig a nagy-kikindai kamarai kerület neve alatt Torontál megyéhez kapcsoltatott. Az ekként feloszlatott ezred helyett azonban, a bárom új megye déli részén, a Tisza torkolatától Erdélyig, a török határszélek hosszában két új határvédő ezred állíttatott fel az ott lakozó, vagy a kikindai kerületből oda áttelepült népségből.

De nemcsak a volt nagy-kikindai illyr ezred, hanem általában az ország határaiban lakó egész szerb-faj állapotáról is intézkedett ez alkalommal Mária Terézia. Ő azon hadi szolgálatok jutalmául, melyeket e népségtől az örökösödési háború alatt vett, a szerboknek az előbbi királyoktól nyert szabadságleveleit már 1743-ban megerősítette volt; midőn pedig két évvel utóbb a Bács-Bodrog, Csongrád, Csanád, Arad és Zaránd megyékben létezett katonai helyek az 1741-diki 18-dik t. czikk értelmében feloszlattattak, s a határőrző szerb katonaság, részben a sajkások titeli kerületébe, részben a Száva mellé, a határszélekre helyeztetett át; a többi szerb népség pedig az említett megyékben polgári állást foglalt: a szerbek belügyeinek intézésére Eszéken egy úgynevezett illyr udvari bizottmányt állíta fel.E bizottmány ügyvitelével azonban a szerbek nem voltak s nem is lehettek megelégedve; mivel az, kebelében egy szerbet sem számlálván, e nép nyelvét, szokásait nem ismerte, kiváltságaikon többféle sérelmet követett el, s ügyeiket mind nagyobb zavarba bonyolította. Az clégületlenek közöl néhány ezren Oroszországba vándoriának; a benmaradtakpedig több ízben folyamodtak a királyéhoz sérelmeik orvoslatáért. Kérelmük 1769-ben nyert meghallgattatást, midőn a királyné általok, Hadik Endre tábornok s budai hadi kormányzó vezetése alatt, egy szerb nemzeti gyűlést tartatott, s az onnan felterjesztett kérelmeik nyomán, 1771-ki jul. 20-kán, minden nem egyesült görög szertartású illyr nemzetbeli alattvalói számára az úgynevezett illyr szabályzatot tette közzé. E sza-

bályzat legfontosabb ezikkei azok, melyek szerint a szerb metropolitának eddigelé a világi ügyekben is gyakorlott hatalma megszüntettetvén, rendeltetett: hogy a szerbek ezentúl közpolgárokul tekintessenek, s különösen a katonai rendben lévők hadi tisztjeiktől —; a polgári állásban létezők pedig az illető megyei s városi magistratusoktól s a magy. kir. kancelláriától —; a (még akkor vissza nem kebelezett) bánságiak továbbá a csász. kir. kamarától —; mi végre kivakságaikat, vallási gyakorlatukat, s a papság egyéb ügyeit illeti, mindnyájan az udvari illyr bizottmánytól függjenek; nemzeti congressusokat a király engedelme nélkül nem tarthatnak, s azokon, midőn megengedtetik is, csak egyházi, iskolai s alapítványi ügyeiket tárgyalhatják. E nemzeti gyűlések egybehivásában mindazáltal a következő években fukar nem lett a kormány, s 1774-ben és 1776-ban ismét tartattak ilyetén congressusok. Ama rendetlenségek azonban, melyek az utóbbik gyűlésen támadtak, arra bírták a kormányt, hogy a következő évben egy újabb szabályzatot adjon ki számukra, melyben a congressus illetékességéhez tartozó ügyek határozottabban kijelöltettek; alkotó elemeire nézve pedig megállapíttatott: hogy abban a katonai, polgári és papi rendekből külön-külön huszonöt tag, s így összesen hetvenöt követ vegyen részt, kik mindig csak egy csász. kir. biztos jelenlétében tartsák üléseiket.

A szerbek ügyei akkoron, midőn a bánság visszakebleztetett, ismét tüzetesen tárgyalás alá vétettek a királyné tanácsában; és, miként a királyné fentebb idézett levele tanúsítja, az eddigelé Eszéken székelő illyr bizottmány is bekebeleztetett az udvari kancelláriába. Ennek következtében 1779-ben „Declaratorium Illyricum“ elnevezés alatt újabb szabályzat bocsáttatott ki részökre, melyben egyebek közt, a karlóczai metropolitának hatósága a szerbek világi ügyeiben még határozottabb kifejezésekben eltörültetik, s ezen ügyekre nézve a szerbek, papjaikkal együtt, egyenlően az ország egyéb lakosaival, a megyei, városi s földesúri

hatóságoktól, és a magyar kir. udvari kancelláriától tétetnek DTO-ITSO. függésbe [1]).

És ezek valának nagyában ama reformok s alakulások, melyek Mária Terézia kormánya alatt Magyarországban végbementek. A királyné, élete végszakában ezeken keresztül tekintvén, megelégedéssel nyugtathatá szemeit lefutott pályáján, s méltán kiált vala fel egy levelében Albert herczeghez, midőn ez vele valamelyik, általunk fentebb vázolt reform részletei iránt véleményét közié: „Bízom önben, hogy azt végre is hajtatja; s meg kell vallani, hogy már sok történt ezen országban, tekintve kivált azt, hogy ott minden újítástól iszonyodnak!“ [2])

IV.

Míg ekként Mária Terézia, bár egynémiben önkényes,Jjfengyelor3zág ile bölcs, jóakaró, anyai kormánya Magyarországot, a nemesség egy részének elnemzetietlenedése, más részének avas elfogultsága s tespedése daczára is, több tekintetben a haladás pályájára tolta, és ezen javítások és fejlemények által egy megifjúlt, erőteljesb élet küszöbére vezette: — egy szomszéd országnak, mely, a mienkkel korára, hatalmára nézve körülbelül egyenlő, a múlt századok alatt, míg erejében virágzott, különféle, de ritkábban ellenséges, többnyire barátságos, sőt testvéries viszonyban, sok oldalú közlekedésben áll vala; — mely velünk együtt századokon keresztül védfala volt a kereszténységnek a török barbárság árja ellen, halálharangja kondult meg: a büszke,nemes Lengyelországnak kitörlésére az európai államok sorából megtétetett az első végzetteljes lépés! Fájdalom, e katasztrófát nagy részben önmaga, saját bűnei által, idézte elő! Szintoly kevély s

[1]) Szalay: A magyarországi szerb télepek. — Die serbische Beivegung in Südungarn. Berlin 1851, Katona XXXIX, 840. stb.

[2]) Wolf: Aus dem Hofleben Maria Th. SCI.

fékezhetetlen, mint elkorcsult, minden csábításra s megvesztegetésre hajló, kicsapongó nemessége, — mely míg felülről semmi féket tűrni, semmi rendszabálynak engedelmeskedni nem akart, s országgyűlésein a királyi hatalommal veto-joga által szüntelen daczolt s viszálykodott, a monarchiát a respublikával összeolvasztani akarta, de sem monarchicus, sem republicanus lenni nem tudott; — lefelé a népet rabszolgaságban és butaságban tartá leszorítva, minden hatalmat és szabadságot egyedül a maga számára kobozván el, egy szabad polgárosztály képződését, s vele együtt minden ipar s kereskedelem, tudomány és művészet, szóval, a nemesebb nemzeti élet lényeges feltételeinek kifejlődését meggátolta; — mely kincseit, a szolganép véres verejtékének' gyümölcseit, tivornyákra, hiúságokra stb. pazarolta cl; mely örökös viszályai s pártoskodásai közt maga hívta be az ellenpárt megbuktatása végett a külhatalmakat, — e nemesség saját kezével ásta meg hazájának sírját. De épen azért, mivel minden szerencsétlensége csak egy osztály bűneiből származott, nem tarthatunk azokkal, kik állítják, hogy Lengyelország a maga sorsát megérdemlette, a maga jogát az életre elvesztette, hatalmas szomszédjait pedig feljogosította, kezeiket ellene a végdöfésre felemelniök. Az ifjút, ki a józan ész szavára nem ügyelve, féktelen tivornyákban vesztegeti örökségét s dús életerejét, mivel önmaga juttatja magát sírja szélére, senkinek sem állhat jogában, erőszakosan lökni be sírjába, hogy öröksége maradványain osztozzék: a meggyöngült organismusban pislogó életszikra az enyészet szemléletére még feléledhet, a mámorából kivergődött szellem a gyönge, de még fiatal testet kellő ápolás mellett hosszabb életpályára izmosíthatja.

Kétségen kívül ilyetén üdítő fordulaton ment volm keresztül Lengyelország is ama, nem sokára beállott, világesemények hatása alatt, melyek a franczia trónt felforgatták, a hűbériséget s vele együtt a franczia aristocratiát megsemmisítették, s Európa valamennyi államait megrázkódtatni.

egy világrész minden állami s társadalmi viszonyait új ITTO—1T8Q. alapokra fektették. De midőn ezen nagyszerű események megkezdődtek, Lengyelország már nem volt többé: az önbűne által meggyöngültét hatalmas szomszédai erőszakosan lökték a sírba, s három részre szakasztva osztozkodtak rajta.

Meg kell azonban vallani, hogy az osztrák kormány, kivált maga Mária Terézia csak hosszú eükoretlen ellenzés után, végre is kénytelenségből egyezett meg a felosztásban; mert a körülmények oly neműek valának, hogy más választása nem maradt, mint vagy tétlenül néznie, miként osztozkodik Orosz- és Poroszország maga a szerencsétlen országon, s növekednek mind a ketten az új szerzeménynyel túlságos hatalommá; vagy, a maga érdekeinek nagy csorbultára, egy veszélyes háborút kezdenie a két hatalom ellen.

Az orosz kormánynak már I Péter czár azon irányt tűzte volt ki Lengyelország irányában, hogy azt, beavatkozásai által, minden alkalommal lehetőleg gyöngítse; vagy inkább, a már magától is felette meggyöngültét, feloszlása, enyészete felé sietőt, a maga állapotának javításában meggátolja, s ekként magától folyton függésben tarthassa. Ilyféle ravasz, álnok politikai szereplésre Nagy-Péter után senki sem volt alkalmasabb utódai közöl, mint II Katalin, az oroszoknak ritka szellemerejü czárnéja, „az éjszaki Semiramis“, miként őt, II Fridrik, porosz király, hizelgőleg szokta volt nevezni. III Ágost lengyel királynak 1763-ki októb. 5-kén történt halála bőséges alkalmat nyújtott a czárnénak, beavatkozni Lengyelország ügyeibe; mit ő nem is mulaszta el megragadni. II Frigyes porosz királylyal, ki az ő szövetségét felette keresi vala, s országát, hatalmát gyarapítani szintúgy vágyódék, mint a czárné, ez, már 1764-ki aprilban, oly szerződést kötött, melynek titkos czikkében a felek arra kötelezték magukat, hogy Lengyelországnak örökös királysággá válását s a királyi hatalom megerősödését, és általában a végbukás felé sietö közállapotok jobb karba állását minden módon gátolni fogják.

A bécsi kormány most is a szász fejedelmi házra, Keresztély Frigyes választó fejedelemre, — s ennek pár hónappal utóbb történt halála után, kiskorú fiára, Frigyes Ágostra, óhajtá szállítani a lengyel koronát. De jelöltjéért a királyné nem akart fegyvert fogni, mint egykoron atyja, Károly császár, II Ágostért emelt vala; s királylyá a czárné pártfogolja, Poniatovszky Szaniszló, választatott. Az új király gyönge kormánya alatt a vallási szabadság miatt régóta dulongó viszályok még hevesebb lángra gyúltak. A vallási türelmet pártolók, az orosz és porosz hatalmaknál kerestek pártolást, a minden polgári s vallási szabadságot ellenző ósdi párt ellen. A czárné örömmel hajóit a meghívásra, s 1767- ben egy orosz sereg vonult be Lengyelországba, hol ezóta, az árnyékkirály mellett, Repnin orosz tábornok ragadt kezébe minden hatalmat. Nyomása alatt az országgyűlés kénytelen lőn oly végzést alkotni, mely szerint a senatus kérelemmel járult a czárnéhoz: hagyná benn továbbra is seregeit az országban. E zsarnokság az ó-katholikus párt tagjait arra indította, hogy az oroszok ellen Barban egymással szövetséget kössenek. A háború még 1768-ban megkezdődött, melynek aztán a nemzeti párt teljes legyőzetése és az oroszok korlátlan hatalma lőn az eredménye.

De e háborúból más bonyodalmak is támadtak. A győzedelmes orosz hadak a lengyelek üzésében mind a magyar mind a török határokat megsértették. Mária Terézia, ki nehéz szívvel nézi vala az oroszok e beavatkozását egy szomszéd országba, de a franczia és angol politika gondatlan s közönyös lanyhasága miatt háborút egymagára nem kezdhetvén, azt tűrni kénytelcnítttctctt, — határainak kellő védelmet szorzendő, Szepcsségbe, melynek egy része még mindig a lengyeleknél vala zálogban, hadat küldött s a lengye részt is megszállatta. Ugyanazon időben II Fridrik, porosz király, kinek féltékenységét az orosz fegyver szcrencséj hatalmasan felébresztette, Lengyelország nyugati szélein

szállotta meg. A török határszélek megsértéséből azonban háború nőtte ki magát Orosz- és Törökország között, mely emerre nézve szerencsétlenül folyt. Az oroszok előmenetelei most a bécsi és berlini udvarokat egymáshoz közelebb hozták: II. József császár és a porosz király 1769 nyarán Sléziában, a következő évben pedig Morvában személyesen találkoztak, s azt végezték, hogy a hadakozó feleknek közösen ajánlják közbenjárásukat. Thugut, a Konstantinápolyban székelő osztrák követ, ezután oly szerződést kötött a portával, mely szerint emez kötelezte magát a bécsi udvar iránt, hogy egy év folyta alatt húsz ezer erszény (mintegy 11 millió frt.) pénzt fizet s Kis-Oláhországot is átengedi, ha ez a békét oly módon kicszközli, hogy az orosz minden foglalásait adja vissza s Lengyelországból is vonuljon ki. De a szt. pétervári udvar nemcsak hogy nyert előnyeiről lemondani nem akart, s e miatt a közbenjárást sem fogadta el: hanem inkább, a bécsi udvart is a maga részére vonni szándékozván, kijelenté, miképen nem. ellenzi, hogy Ausztria Krakót s Kis-Lengyelországot a háború végéig megszállja; s e fölött még egy osztályt is indítványozott Törökország tartományaiban, mely szerint míg maga a Krímet, Moldvát s Oláhországot tartaná meg, Ausztria Dalmatiát, Szerviát és Boszniát foglalná el a magát védeni nem képes töröktől. József császár hajlani látszék némileg az indítványra; de Mária Terézia mind Lengyel- mind Törökország felosztását határozottan ellenzetté. „Én magamnak egy falut sem kívánok megtartani, melyhez jogom nincsen, — így nyilatkozók egy ízben az angol követ előtt —; és valamint magam nem akarok máséhoz nyúlni, úgy tűrni sem fogom, mennyire tehetségem engedi, hogy mások tegyenek foglalásokat. Engem semmiféle osztályterv nem viond kisértetbe; sőt minden ilyféle tervet megvetéssel utasítok el magamtól. És ezért nem is tulajdonítok magamnak valamely érdemet; mert nekem mind az eszély s politika elvei, mind a méltányosság s igazság indokai szerint így kell cselekednem.“

körülmények azonban meg sem engedek, így cselekednie. Nemcsak a czárné, hanem már a porosz király is sokkal inkább beleszerettek Lengyelország felosztásának tervébe, mintsem hogy attól háború nélkül elállani hajlandók voltak volna. A szerződést a két hatalom ez iránt már 1770-ben munkába fogta s a következő évben meg is kötötte. Ausztriának, hacsak Török- vagy Lengyelországért háborút viselni nem akar, — azt pedig, mivel a többi hatalmakban . támaszra nem talált, kezdeni józanul nem akarhatott, egyéb választása nem maradt, mint vagy a török birodalom, vagy Lengyelország felosztásában megegyeznie. E szűk térre szorulva, a választásban nem sokáig habozott a bécsi udvar; mert a török birodalom felosztása, mely az oroszt a magyar korona területével közvetlen szomszédságba hozta volna, a monarchiára nézve valóságos veszély leend vala. De bár e tekintetben egy perczig sem habozott Mária Terézia, még is csak hosszú vonakodás után s felette nehezen tudta magát elhatározni, hogy megegyezését adja Lengyelország felosztás:.ra, mit, mint nagy igazságtalanságot lelkiösmerete, mint politikájával ellenkező tényt józan belátása, egyaránt roszalt s kárhoztatott.

„Az egész ügy oly kellemetlen nekem, — mondó egy alkalommal, — oly annyira ellenkező elveimmel s kormányéletcm egész folyamával, hogy csak reá sem gondolhatok, s annak egész vezetését a császárra, Kaunitz berczegre és Lascy tábornagyra bíztam.“ A császár és Kaunitz szintén nem voltak ugyan hajlandók Lengyelország felosztására; de a két éjszaki hatalom által egyaránt sürgethetvén, abban végre megegyeztek. Ekkor írá Mária Terézia Kaunitznak a következő sorokat: „Midőn minden tartományaim megtámadtattak, s már azt sem tudám vala, hol várhatom be nyugton szülésemet, igaz jogomra s isten segélyére támaszkodva, ellentálltam. De ez ügyben, melyben nemcsak az igazság égbekiáltólag ellenünk, hanem a józan ész és minden méltányosság is ellenünk van, megvallom, oly szorongatta-

tásban vagyok, mint még soha nem voltam egész életemben; 1770_ 178Q_ még láttatni is szégyenlem magamat. Gondolja meg a herczeg, mily példát adunk a világnak, ha Lengyelország vagy Moldva s Oláhország egy nyomorú darabja miatt becsületünket, tekintélyünket koczkára teszszük. De látom, hogy magamra maradtam, s nem vagyok hajdani erőmben; a dolgot tehát, bár felette nagy búsulásommal, menni hagyom a maga útján.“ És midőn 1772-diki augusztusban *végmegegyezése* kívántatott, e szavakat írá az előterjesztésre: „Placet (tetszik), mivel azt annyi nagy emberek úgy kívánják; de ha majd én már rég sírban leszek, tapasztalni fogják, mi lesz annak következménye.“

A három hatalom seregei ugyanazon időben foglalták el ? szerencsétlen országot. A rendeknek tudtokra adatott, hogy a szövetségesek, minden további .vérontás elkerülése s a h'ke helyreállítása végett, megegyeztek légyen, hogy jogaikat némely lengyel tartományokra fölelevenítsék: kívánják tehát, hogy országgyűlés hivassék egybe, melylyel az ország új határai iránt egyezkedjenek. Szaniszló király hasztalan tőn még egy kísérletet, a franezia, spanyol és svéd hatalmaknál, országa megszabadítására: egy hatalom sem tett óvást a felosztás ellen. Az országgyűlés 1773-ban Varsóba! egybegyűlt; do szabadsága a jelen volt orosz hadak álta’ elnyomva lévén, az osztályszerződvényt szept. 16-kán aláirt:; E szerint Oroszországnak mintegy 3000-, Poroszországnak (500 négyszög mérföldnyi tér jutott; Mária Terézia a Zsigmond király óta lengyel zálogban volt tizenhat szepesi várost vette vissza s Lengyel országból mintegy 2000 négyszög mérföldnyi tartományt foglalt el, mely a mai Galicziát képezi. A maradvány, még mindig körülbelül tíz ezer négyszög mérföldnyi térség, négy millió lakossal, Szaniszló királynak hagyatott. De minthogy a belállapotok azontúl is változatlanul fentartattak: az ország szétbomlása azután is folyamatban maradt: s ezen első fel-

osztást nemsokára egy második, végre 1795-ben egy harmadik is követte [1]).

Megegyezését Lengyelország felosztásában Mária Terézia azon feltételekhez kötötte, hogy a török birodalom épsége, legalább az Al-Dunánál, csorbulást ne szenvedjen. Oroszország ennek következtében megszűnt tovább sürgetni Moldva és Oláhország függetlenségét; s a bécsi és berlini udvarok közbenjárására, 1772 tavaszán, Török- és Oroszország közt fegyverszünet jött létre, mely alatt a béke tárgyaltatnék. De az oroszok túlságos kö vetelései miatt sem a fbksáni, sem a bukaresti alkudozás nem vezetett eredményre. A felek tehát ismét fegyverhez nyúltak. A törökök azonban, nagy veszteségeik után, már 1774-ki júliusban, kénytelenek lőnek elfogadni a győzedelmes oroszok által elejökbe szabott feltételeket. A kucsuk-kajnardsi béke oly függésbe tette a török birodalmat a sz. pétervári udvartól, hogy ez amazt azontúl csaknem a maga tartománya gyanánt tekintette, s miként Thugut, a Konstantinápolyban székelő osztrák követ írja vala, „katonát, pénzt, sth. belőle kénye kedve szerint húzhatott, s azt a kezeiben lévő kényszerítő eszközök által, ha bár még a szultán nevében is, kénye szerint kormányozhatá, míg majd azt formaszerint birtokába venni jónak látja“ [2]). — Még mielőtt a béke megköttetett, az osztrák udvar, magát az iránt biztosítandó, hogy Oroszország Moldvát és Oláhországot a töröknek visszaadja, a portával kötött szerződése értelmében, ennek egy tartományát, Bukovinát, mint felette fontos stratégiai területet, megszállotta. Későbbi alkudozásaiban a bécsi udvar reábirta a portát, hogy c tartományt neki, Kis-Oláhországért cserében, végkép átengedje. A tartománynak, mely hajdan, a XV-dik század végéig, Erdélyhez tartozott s összesen 189 négyszög mér-

[1]) Raumer: Beytrage IV, k. Menzel: Neuere Gesch. <1. Deutschen XII, k. Hormayr: Taschenbuch für deutsch. Gesch. 1831.

[2]) Hammer: Gesch. des Osman. Reichs IV, 570. kövv.

földre terjed, s lakosai közt kilencz magyar helységet számlál vala, Mária Terézia b. Splényi Gábor tábornokot nevezte ki első kormányzójává.

Végső éveiben, épen akkor, midőn a temesi bánság visszakeblezésének oly fontos ugye forog vala szőnyegen, még egyszer háborús viszonyokba bonyolódott Mária Terézia. Miksa József bajor fejedelem 1777 végén meghalálozván, közelebb rokonok hiányában, Károly Tivadar, pfaltzi választó, lett örökösévé. Ez, szintén gyermektelen, oly szerződést kötött vala titkon a bécsi udvarral, mely szerint örökösége egy részét ennek átengedni ígérte; minek következtében, midőn Bajorországot birtokába vette, az átengedett részt, az úgynevezett Alsó-Bajorországot az osztrák hadak meg is szállták. De II Frigyes, porosz király, egyátaljában nem akarta túrni az osztrák ház hatalmának e gyarapodását déli Németországban, s a bécsi udvarnak háborút izent. Nem tartozik hozzánk bővebben beereszkedni ezen, úgynevezett bajor örökösödési háború történelmébe, melyben, mivel a vérontástól irtózó Mária Terézia fiának, József császárnak, tudta nélkül is, a porosz királynál minden módon oda működik vala, hogy a viszály békésen egyenlíttessék ki, a felállított nagy hadtömegek daczára, különben sem vívattak jelentékenyebb ütközetek.

Csak egyet említünk, mi Magyarországot s annak ez alkalommal királynéja iránt tanúsított ragaszkodását közelebbről illeti. Mihelyt a háború meg lőn izenve, a vármegyék, a kancellár felszólítására, az egész országban közgyűléseket tártának, a segélyről tanácskozandók, melyet szeretett királynéjoknak nyújtsanak, ki a bánság bekeblezése által épen ez időben teljesíti vala a nemzet régi hő kívánságát. És mind a megyei közönségek, mind egyesek vetélkedve ajánlák fel áldozataikat; amazok újonxzokban, a magyar ezredek kiegészítésére, gabonában a sereg élelmezésére; emezek kisebb nagyobb lovas csapatokban, melyeket saját költségeiken fölszerelve, küldének a táborba, mások jelen-

tékeny pénzösszegekben. Lapokat kellene töltenünk, ha akár a megyék, akár egyesek ajánlatait el akarnék számlálni. Legyen elég följegyeznünk, hogy az ekként fölállított magyar gyalog s lovas hadak száma mintegy 20 ezerre emelkedett. És midőn a porosz király a nyár közepén hadaival Csehországba nyomult, az egyházi s világi urak, zászlósak s főispánok Becsbe siettek, a háború viselésének eszközeiről a királynéval bővebben értckezendők. Tanácskozmányaik eredménye, mely szerint nemcsak a segélygyűjtés folytatását elhatározták, hanem, a királyné által tudtokra adandó szükség esetére, közönséges nemesi fölkelést is ajánlottak, mélyen megillette a királyné szivét. „Kedves fiam uram — így ír vala augusztus 13-kán a táborban lévő Albert hcrczeghez, — Önhöz utasítom az alkancellárt, hogy megvigye önnek a mi derék s általam oly méltán szeretett nemzetünk nyilatkozatát [7]). Kívánóm, hogy ők is meg legyenek velem elégedve, s az insurrectiót, s a segély folytatását csak azon esetre venném igénybe, ha a balszerencse szükségessé tenné· Hallgassa meg ön Pálfyt, ... beszéljen Hadikkal is, és biztosítsa őt hogy helyeslem eszméjét az insurréctió esetére; mondja meg neki, hogy Nádasdy szinte ég a vágytól azt vezérelhetni. De az én óhajtásom az, hogy ne legyen reá szükség: én inkább kívánok *egy* sovány békét, mint egy dicsőségtcljes háborút, mely engem gyermekeimtől, tábornokaim, katonáim színétől fosztana meg. így gondolkodni, nemde; egy öreg asszony s anya sajátja; de egyszersmind egy keresztény fejedelemnek s barátjai barátnéjának is kötelessége“ [2]). És nem is szűnt meg Mária Terézia, daczára császári fia nehezteléscnek, oda működni a porosz királynál, hogy a béke minden nagyobb vérontás előtt megkötessék. Ez 1779-ki május 13-kán, Teschenben, Sléziában, ment végbe, s Alsó-Bajor

[1]) „La declaration de notre brave nation, que j’aime a si juste titre.“

[2]) Wolf: Aus dem Hofleben M. Theresia’s 37“.

ország helyett csak a Duna, Saltza és Inn folyamok közt fekvő 40 négyszög mérföldnyi területtel szaporította az osztrák ház birtokát [1]).

Helyreállván a béke, Mária Terézia áldásos hatását az nagy ország jólétének gyarapítására ismét háboríttatlanul folytathatá, s a nemzet ragaszkodásának maga iránt nem rég megint oly fényes tanúságát vévén, folytatta is egészen, fájdalom, nemsokára bekövetkezett haláláig. Utolsó életévét még számos közhasznú intézkedések, egyebek közt, az egyházi rend díszére s javára kibocsátott többféle rendeletei teszik emlékezetessé; ilyenek: a kalocsai káptalan tagjainak diszjellel felruházása, a szombathelyi és sopronyi káptalanok alapítványainak nevelése, a hajdani nyitrai nagyprépostság felélesztése s megalapítása, a budai középponti papnövelde alapjának nagyobbítása stb.; továbbá Szabadka és Pécs királyi városokká emelése, az eszéki nagyszerű vizgát s a pozsonyi álló híd építése, a Veszprém, Fehér és Tolna megyék ártalmas párolgásit mocsárainak a Sárvíz szabályozása által nagy részben bevégzett kiszárítása, a tallósi árvanevelő intézetnek Szempczre áttétele, a tudományos egyetemnek s a királyné nevét viselő, elébb Váczon létezett, nemes ifjak nevelő intézetének Budán, a királyi palotába beszállásolása stb.

1780-ki novemberben a mellvizkórság, melynek jelei rajta már régebben kezdenek vala mutatkozni, aggasztó fejleménynek indult, s ugyanazon hónap 29-kén véget is vetett a nagy királyné 64 éves életének. Népeinek őszinte bánata, hálája és szerctete kisérte őt végső nyughelyére, melyet magának, a bécsi kapuczinusok temploma alatt létező nemzetségi sírboltban, férjéé mellett még életében készíttetett vala. Hála és szeretet kísérte őt sírjába különösen a magyar

[1]) Ld. az e háborúra vonatkozó levelezéseket s a békeokmányt az illető hatalmak közt Grosshoffinger: Lebens-und Regier.-Gesch. Josephs des Zweiten. IV, Archív der Urkunden 26. kövv.

nemzet részéről, melyet ő fejedelmi házával nemcsak kibékített, hanem a szeretet és bizodalom gyöngéd lánczai által is összefűzvén, országanyai indulattal boldogítani, százados hányattatásai s balszerencséje után a jólét és míveltség pályáján előbbre vinni őszintén ügyekezett, országos épségében pedig helyreállított. Negyven éves, áldásteli kormányának fentebb előadott történelme leghangosabb magasztaló beszéd a nagylelkű királyné nyilvános életére.

De magán életében is igen érdekes, szeretetre s tiszteletreméltó jellem volt o. A léleknagyságot keresztényi alázattal, az erényt méltósággal a trónon kívül is szerencsésen tudta ő párosítani. Szíve jóságát alig lehet eléggé magasztalni: utolsó lüktetéséig bő forrása volt az a szeretetnek. Fiatal korában, s míg arczát a himlő 1767-ben bájaitól, sugár termetét az elhizottság könnyűségétől meg nem fosztá, széles birodalmában egyike a legszebb nőknek, élénk, vidor kedélyű, melynek számára családjában is számos rózsa nyílt, kedvelője minden illendő éldeletnek s ártatlan mulatságnak; a női tetszvágytól sem volt egészen ment; a fényes, igéző öltözetben, tánezban, lovaglásban példánya volt udvari hölgyeinek. „Imádott“ férjének halála azonban 1765 óta egészen megváltoztatta kedélyhangulatát és szokásait. Azontúl mind szívben, mind külsőleg a gyászoló özvegy példányképe lőn: gyász öltönyét haláláiglan megtartó; az udvari mulatságokban részt nagyon ritkán vön egypár perezre; s legalább is minden hónap 18-kán, férje halála napján, meglátogató annak sírját, s ott lovetkezve minden földi nagyságból, imában, elmélkedésben tölt vala egyegy órát. A közügyek ellátásában eleitől fogva fáradhatatlan, azokba ezóta még mélyebben elmerült, folytonos munkában keresve magának szórakozást. „El vagyok árasztva a munkától, kezem az írást alig győzi“, — írá végévei valamelyikében Albert herczeghez'). Mindig vallásos kedélyének e hajlama is nőttön nőtt,

[1]) Wolf: Aus dem Hofleben M. Theresia’s 370.

s az áhítatosság külgyakorlataiban is mindinkább nyilvánult, özvegységében. A ki előtte, kivált végső éveiben, vallásos alakban mutatkozott, bizonyos lehetett kegyelmeiről, — miket különben is inkább hajlam, mint érdem szerint osztogat vala, bár ezt sem hanyagolta el egyébiránt. E gyöngeségével aztán számosán vissza is éltek. De ezen s más, ehhez hasonló, gyarlóságai bizonyára elenyésznek női s fejedelmi erényeinek nagy száma mellett, melyek által ő, nemzetségének, egyenes vonalban, utolsó ivadéka, valamennyi elődeit túlhaladta, s úgy egyes alattvalóit, mint népeit maga iránt őszinte tiszteletre és szeretetre ragadta, örök hálára kötelezte le.

HUSZONEGYEDIK KÖNYV.

A NEMZETISÉGET S ALKOTMÁNYT

VESZÉLYEZTETŐ ÖNKÉNYES ÚJÍTÁSOK KORSZAKA.

II József kormánya 1780—1790.

I.

II József, Mária Teréziának és Lothringeni Ferencz császárnak fia, a Lothringen-Habsburg dynastia sarjadékainak nyitja meg sorát. A vérkeverés által okozott változás a Habsburg-faj jellemében csak az első nemzedéken feltűnőbb; a második nemzedék jellemében már kevés elem létezik, moly a Habsburg nemzetségnek is nem volt volna sajátja. Az új dynastia ugyanazon erkölcsi tulajdonokkal, ugyanazon hajlamokkal, erényekkel s gyarlóságokkal van felruházva, mint anyai törzse; ugyanazon elveket vallja, azon irányt követi, melyek a Habsburg férfi nemzetségnek valának sajátjai: a monarchia birtokával együtt az új ivadék a réginek erkölcsi tulajdonságait is átvette örökségül. — Kivételt csak József és testvére, Leopold képez

József kormányra léptéhez nagy remények, és nem kisebb aggodalmak csatlakoztak Magyar országban. Mind a korban, mind magában az ő egyéniségében volt elég ok, mely mind a kettőre feljogosíthatott: ő csodálatos vegyületét tünteti elő magában egy részről azon hajlamoknak s elveknek, melyek nemzetsége jellemében az alapvonásokat képezik; más részről azon eszméknek, azon szellemnek, melyek épen az ő ifjúsága éveiben fejlődtek ki, s néhány évvel

trónra lépte előtt nevezetes fordulaton mentek át a nyugati Európában.

Az emberi szellemnek azon új iránya, mely a franczia forradalomban oly rendkívüli hatalommal nyilatkozott, s Európa nemzeteit a vérkeresztségen vezette keresztül, József ifjúsága korában fejlett ki Francziaországban, s kezdett onnan egyébüvé is elterjedni. Az új, szabad eszmék, melyeket az aristokratia hatalmának gyöngítésc végett eleinte maguk az uralkodók is pártolnak vala, nemcsak a bölcsész II Frigyes porosz király, hanem némileg még Mária Terézia udvarában is divatosakká lőnek. Maga Kaunitz herczeg a királyné főminisztere s a franczia szövetség szerzője, számos tanácsnok társaival együtt, kedvelte és sajátjává tette a franczia bölcsészek, encyclopoedisták egynémely szabadelvű tanait; minek nemcsak számos politikai rendelet s keresztül vitt reform, hanem maga a köz nevelési ügy átalakítása is elégséges tanúsága. A szabadelvűség, ha nem is oly terjedelemben, mint a franczia és porosz udvaroknál, némi tekintetben legalább a bécsi legmagasabb körökben is divatossá kezde válni, daczára a kormány kényuralmának.

A franczia szellemi mozgalomnak, mint tudjuk, két fő iránya volt, melyekbe minden egyéb felekezetek egybeolvadtak s melyek Voltaire és Rousseau neveire kereszteltettek. E két fő irány, mely e két nagy ember előtt is századokon keresztül szüntelen harezban áll vala egymással, az emberi természetnek örök dualismusát tűnteti elő: az érzékiségét Voltairrel és az encyclopoedistákkal, az eszményiséget Rousseauval s az oeconomistákkal. Számos évig Voltaire philosophiája, mely a gazdagoknak, az élv vadászoknak annyira kedvezett, volt a divatos tan. De néhány évvel József magánuralkodásának kezdete előtt a szigorú Rousseau tanai kezdőnek lenni népszerűbbekké. A kereszténi elvek kigúnyolása kiesett a divatból; XVI Lajos trónra lépte óta inkább a kormánynyal, mint a vallással kezdőnek foglalkodni a szellemek. Ha nem javultak is tán az erkölcsök,

legalább megszűnt a vásottsággal való hetvenkedés, a szabadosság negélyezőse. Az erényt nem tették többé nevetségessé, sőt mindenki óvakodék romlottság hírébe jőni. A szűkkeblű önzést undok jellemfoltnak kezdék tartani s gáncsolok mindenfelé: az emberiség, a jótékonyságs kivált az érzékenység s könyörűletesség forgott mindenki nyelvén, fűszerező a napi iratokat, kísérő a terveket, még azokat is, melyek a kormánytól származtak. A legtovékenyebb könyörűletesség tölté el a kedélyeket; a gazdagok semmitől nem óvakodtak inkább, mint érzéketleneknek tartatni. Mindenfelé csak a nagylelkűség műveiről beszélnek s jótékony czélokra intéznek vala gyűjtéseket. Még a hidegebb, anyagiabb irányú kedélyek som maradónak mentek az átalános lelkesedéstől. Gazdasági társulatokat alkottak, hogy a mezei ipart, a parasztok sorsát javítsák; az urak jobbágyaik atyjaivá törekvőnek lenni, a királyi uradalmakban a robot eltörűltetett stb. Ábrándjában azt hitte a világ, az erények arany százada nyílt meg, s oly korszak kezdődik, melyben az emberi nemet merő bölcseség fogja kormányozni. [178]

Ilyen volt a korszellem, melynek befolyása alatt József férfiúvá érett s elébb a császári, majd az osztrák és magyar [illegible] trónra lépett. E tanok, ezen uralkodó szellem annál nagyobb hatást gyakorolhattak József lelki irányára, minthogy ő nemcsak távúiról nagy figyelemmel kisérte a külföld fejleményeit, hanem 1777-ben a XVI Lajos nejévé s franczia királynévá lett nővérének Mária Antoinettenek látogatására menvén, april 18-kától máj. 31-kéig időzött Párisban, s ottléte alatt nagy érdekkel tanulmányozd a közintézeteket, az igazgatást, az uralkodó szellemet. Hogy ezt annál feszte-lenebből tehesse, gróf Falkenstcin neve alá rejtőzve, s minden fejedelmi fényt s ünnepélyességeket mellőzve, csekély kísérettel jelent meg a francziák fővárosában; köz vendéglobén szállt meg, egyedül vagy egy-két vezető kíséretében vegyült a nép közé, s észlelő, vizsgáld mind azt, miből magának tanulmányt, tapasztalatot szerezhetett. Ott mulatósának

naplója[1]) mutatja, hogy semmi sem kerülte el figyelmét, mi arra bármi tekintetből érdemes vala.

De ezen külbefolyások mellett, mikhez még szomszédjának II. Fridrik porosz királynak nagy hatású példáját is hozzáadhatjuk, magának Józsefnek szellemi s erkölcsi tulajdonaiban is keresnünk kell annak okát, miért csatlakoztak annyi remények s aggodalmak egyszersmind hazánkban József trónraléptéhez. Ő a természettől kitűnő észtehetséggel, élénk s gyors felfogással s nagy emlékező erővel vala felruházva, melyeket azonban hozzá nem értő, pedáns tanítói, kik Batthyány Károly fő udvarmestere felügyelése alatt, gyermek korában melléje adattak, az épen nem fejedelmek neveléséhez alkalmazott, félszeg tanrendszer által inkább elborítani mint kifejteni törekedtek. Hogy csak egy példát hozzunk fel, a helyett, hogy a történelmet nagy vonásokban adták volna elő, s az abban uralkodó szellem érdekes fejtegetésével vonták volna ki a tanulságokat, melyek belőle egy nagy birodalom leendő fejedelmének számára meríthetek, annyira elhalmozták őt az egyes, apró részletek hosszú, unalmas előadásával, hogy szinte csömörletessé tették előtte e különben, kivált fejedelmeknek oly szükséges tanulmányt. S ily formán történt egyéb tudományok betanításával is; minek aztán az lőn következése, hogy József a tudományokat és tudósokat egész életében nem becsülte s méltányolta kellőképen, s utóbb azok segedelme nélkül, inkább gyakorlati úton, önállóiig fejtette ki szellemét. E ferde tanmódszernek nagy befolyása lőn egy erkölcsi tulajdonsága kifejlésére is, mely utóbb kormánya balfogásaiban *nagy* szerepet játszott: természetes makacssága kifejtésére. Batthyány, s kik mellette az ifjú főherezeg nevelését intézék, korán észrevették ugyan benne e sajátságot; de a helyett, hogy azt oly módon ügyekeztek volna irányozni, miszerint egykor férfias szilárdság váljék belőle, magától az anyától is gyámolítva,

[1]) Ld. ezt Gross-Hoffingei'nél: Lebens- u. Kegierungs-Gescli. Joseph d. II. Archiv. IV, 180. köv.

inkább megtörni iparkodtak az önfejűséget, kényszerítvén öt, hogy saját, nem ritkán helyesebb nézetei s véleménye ellenére, az övéikhez simuljon; mi természetesen még inkább nevelte makacsságát. Midőn nevelői figyelme alól kikerült, némileg anyja vette át az elébb általok játszott szerepet; ő is keményebben szokta vala éreztetni vele tekintélyét, mint többi gyermekeivel, s gyakran oly kívánatait is ellenzé, mik a fejlődő ifjúra különben üdvösen hatottak volna. Egyebek közt a hétéves háború alatt egyátaljában nem engedé meg, hogy, miként József kívánta volt, a táborba mehessen, nehogy igen harczias szellem fejlődjek ki a hadügy iránt különben is nagy előszeretettel viseltető föherczegben. Azontúl a balsors csapásai is korán próbára tették József kedélyét. Huszonegy éves korában nőül vette Mária Izabellát, a spanyol Fülöp pármai herezog leányát; de a forrón szeretett nőt már három év múlva kiragadta karjai közöl a halál. Két gyermeke közöl a második csak egy nap élt, az első nyolcz éves korában halt meg. Második házassága a bajor Jozefával nem volt szerencsés: József nem szerette a sem szép, sem élénkebb szellemű nőt, kivel, csak anyja akaratának engedve, kelt egybe. De két év múlva ezt is a sírba kisérte. József ezentúl nem nősült többé, eltökélve, csak a kormánya alá jutandó népeinek élni.

Mert a fonák nevelés nem oltotta ki kedélyében a jószívűséget, melyet a természettől nyert; s a tanulmányi rendszerének hiányossága daczára is kifejlett lángész magas fogalmakat képezett magának uralkodói hivatása felől. Maga azon viszony, mely közte s elébb nevelői, utóbb anyja, a császárné, közt létezett, míg egy részről makacsságát s magába zárkózottságát neveli s mások iránt bizalmatlanná teszi vala, más részről arra ösztönzé őt, hogy önerejéből fejtse ki szellemi tehetségeit; mi által aztán korán rendkívüli érettségre jutott. Midőn atyja halálával 1765-ben a császári trónra lépett, s a mély búba merült anyja által a német örökös tartományokban kormánytárssá neveztetett, a huszonhat éves

férfiú ezen érettséggel az emberiség iránt oly hő szivet, népei boldogítása iránt oly élénk vágyat s munkakedvet párosított, s hivatásaiéiul oly magas fogalmat hordott kebelében, minő a világtörténelemben is kevés, Magyarországban Hunyady Mátyás óta nem ékesítette a fejedelmi széket.

Említők, hogy Ferencz császár halála után úgy látszik, mintha a mély búba merült Mária Terézia lemondani akart volna a kormány gondjairól, s az ifjú József nagyratörő lelkének egész erélyével ragadta meg a kormány rúdját, s az udvar életén is sokat változtatott, sokban eltérvén a megszokott szertartásoktól, általában egyszerűséget állítván azok helyébe. Említők azonban azt is, hogy az udvaronezok, a bureaucraták, a régi kormány emberei, — kik rémülettel látják vala az élénk, szinte nyugtalan kedélyű s újításokra hajló József lelki irányát, s hamar meggyőződtek, miképen az ő kormánya alatt vége lesz befolyásuknak, vége a sok kegyelmi díjnak, rokonaik előléptetéseinek s egyéb kegyosztásoknak, melyeket a császárnétól oly könnyű vala kieszközleni, — hevesen felzúdultak József ellen, s mindaddig íngerlék Mária Terézia uralkodási vágyát s féltékenységét, mígnem ez, különben hajlamaitól is vonatva, ismét maga vette át a megszokott kormányt, fiát attól egészen eltávolította; sőt, kegyenczei által ösztönöztetve, vele néha szigorúban is éreztette a maga tekintélyét [1])·

József ezóta meggyőzhetetlen akadályokat lát vala gördíttetni munkavágya, lángleikének tervei elébe; de anyja iránt példás tisztelettel viseltetvén, óvakodék okot adni a családi meghasonlásra; visszavonult tehát, várva az időt, midőn majd teljes hatalommal intézkedhetik. Az udvari cselszövények azonban, melyek háta mögött ellene mozgásba tétettek, a kormányszabályok, melyek az ő nézeteivel ellenkeztek, a hibák s hiányok, melyeket, látva bár, tűrni kénytel eníttetett, káros hatást gyakoroltak jellemfejlésére: ama-

[1]) Ld. Wolf: Ans dem Holleb. M. T 30!>. kövv.

zok még magába zárakozottabbá s bizalmatlanabbá tették ót az emberek iránt, kikkel dolga volt; emezek tehetségeinek öntudatát, önbecsülését egészen az önhittség s elbizakodottságig fokozták; mi aztán nem ritkán nyilatkozott is máspk lenézésében, véleményeik megvetésében. Anyjának, kormánya végszakában, még inkább mint az előtt, néha a túlságig menő kegyosztásai szintén hátrányosan hatottak kedélyére, benne, a természeténél fogva különben szintén igen jószivűben, némi keménységet fejtvén ki, mely utóbb néha a.z igazság, sőt még a szigor határain is túllépett. A kormányügyekre kevéssé folyhatván be, s részint, mivel saját nézeteit nem igen érvényesíthető, befolyni nem is akarván, munkásságát ezen időben kiválókig, mondhatni egészen a h idügyre fordította, melyet anyja egészen reábízott. De az igazgatás ezen ágában volt is látszatja hatásának: a hadügyet ő, kivált Lascy tábornagy s főhaditanácsi elnök segélyével, az erő s kiképzettség oly fokára emelte, milyenen az még nem volt a monarchiában. A világosság azonban itt is árnyék kíséretében tűnik élőnkbe: későbbi kormány s igazgatási modorára aligha nem volt annak is jelentékeny befolyása, hogy férfi korának legszebb éveiben, 25 éves korától 40-ig, majdnem kizárólag egy oly osztálylyal foglalkodék, 'melynek első s legszükségesebb szabálya a föltételeden -.•gedelmesség.

Azonban, egyedül a hadi szemlék s gyakorlatok, a sereg szervezése s várak építése, szóval a hadügy igazgatása koránt sem elégíthető ki József élénk, munkavágyó lángleikét, s mind nyomasztóbbnak érző helyzetét, mely őt, a hatalom forrásánál állót, abból merítnie nem engedé. Lelkében nagyszerű tervek derengenek, a monarchia átalakítására vonatkozók. Szive, kedély'.·, első szeretett nejének halála óta kielégítetlen, némi keserűséggel telt el. Ösztöneitől a tevékeny élet színpadára űzetve, szellemének csak azon gondolatokban s tervekben talált táplálatot, melyek az államnak egykoron általa kifejtendő erejére s hatalmára, népeinek

boldogítására vonatkoztak. Szűknek érezte a tért Becsben maga körül s csaknem minden évben utazásokat intéz vala majd a külföldre, majd a monarchia országai s tartományaiba. Minden készület, minden eleve kitűzött irány nélkül, csekély kísérettel, kelt útjaira s járta be a monarchiát, hogy népei hiányait, szükségeit, kívánatait személyesen lássa, hallja és tanulmányozza. A régi kormány emberei, megszokva a fejedelmet mindig fénynyel környezve látni, nem kevéssé duzzogtak ezen egyszerű utazások ellen, melyeket a fejedelem méltóságával megférhetetlennek tártának; de ő avval mit sem gondolt, ő gáncsokért elég kárpótlást találván a meglátogatott népek magasztalásaiban, melyek benne egy új boldogabb kor csillagát üdvözlők. így utazta be egyebek közt Magyarországot is két ízben, 1768-ban és 1773-ban, minden irányban. Figyelmét ezen útain a köz igazgatás egy ága, a népállapot legcsekélyebb részlete sem kerülte ki: s azon szokása, miszerint kíséretétől gyakran elválva, magánosán utazott, s a szegények kunyhóiba is belépett, sok oly dolog ismeretéhez juttatá őt, mit különben a felség fépye elől elrejtettek volna. És így történt, hogy ez útain számtalanszor lőn alkalma, az erényt jótékony működéseiben, a hanyagságot mulasztásaiban, a gonoszságot sötét tetteiben,.a tisztviselőket eljárásaikban meglopni, s velők jutalmazó kegyelmét vagy büntető igazságát éreztetni; más részről az emberi szivet, alattvalói jellemét, polgári, anyagi s erkölcsi viszonyait, szóval országai mindennemű állapotát megismerni; s ezen magas érdekeken kívül az út fáradalmaiért magának néha víg kalandok, vagy a jótékonyság s kegyosztás öröméldelete által kárpótlást szerezni. Számtalan ily kalandjára vagy más tetteire vonatkozó monda forgott s forog talán ma is a nép száján[1]). Magyar országon s a többi örökös tar-

[1]) Íme egypár ezek közöl: 1773-ban az alföldön utaztában egy körösi paraszt az országúton egy szép fölnyergelt paripával várakozik reá, hogy avval öt megkínálja. Végre megérkezik József, egészen ma-

A nemzetet s alkotmányt veszélyeztető újítások korszaka. tományokon kívül, a külföld több országait is beutazta József. Már fentebb említők, hogy 1777-bon hat hetet töltött vala Parisban. Még elébb, 1769-ben, szintén gr. Falkenstein neve alatt járt Olaszországban; meglátogatta testvérét, Leopoldot, Florenczben, Karolina húgát Nápolyban; volt Rómában, Turinban, Velonczében. Öt évvel később egy második útat is tett Olaszországba. Lengyelország felosztásának idejében kétszer találkozott II Frigyes porosz királyijai, kit, reg látni óhajtván, már első magyarországi utazása alatt is meg akart látogatni Slézia határain, hova a király épen ez okból tett vala kirándulást; de Mária Terézia akkor ebben, diplomatiai tekintetekből nem egyezett meg. Ezen külföldi utazások ellen, mint Khevenhiiller főudvarmester a maga gáncsán, egy középszerű postalovon. „Kire várakozol?“ Kérdő tőle: „ A. császárra — lőn a válasz - lovamat akarom alája adni.[11] — ‚Te balga, kell is a császárnak a te lovad, add azt én alám, látod, mily rósz gebén kell nyargalnom.[1] — „Én adjam a lovamat az úrnak? Abból semmi sem lesz; nem ily embernek való e szép ló; ezen a császár fog ülni.[11] — ‚Tudom már mi a bajod, mondá erre József — nesze két arany, s add alám a lovat.[1] — „Tartsa meg az úr aranyait; hátha egész árát lefizetné od’adnám-e!“ — ‚Ej te bohó ember, hát nem ismersz, hiszen én vagyok a császár? — „Higye a ki bolond; biz’ ilyen is a császár! Menjen az úr dolgára.[11] — ‚No nézd hát[1] — mondá József felső öltönyét kigombolván, s mellen a csillagot megmutatván. „De evvel biz’el nem bolondít engem az úr; ilyen csecsebecsét eleget láttam én már a városban; s azok csak nem voltak megannyi császárok.[11] — E közben megérkezett végre József kísérete, s a paraszt meggyőződvén, hogy csakugyan ő a császár, lábaihoz borulva esdekelt bocsánatért, kérvén őt egyszersmind fogadná el lovát. A császár teljesítő kérelmét, s gazdagon megajándékozta őt ragaszkodásáért. — Erdélyben Medgyesen jártában, egy paraszt asszony, ki katona fijának elbocsátásáért könyörgendő, járult elejébe, így szólítá meg őt: „Jó napot császár uram! Kívánom, hogy még sokáig egészségben legyen. Mit csinál édes anyja, egészséges-e még?[11] József mind e kérdésekre szokott leereszkedésével válaszolt, s őt megajándékozván mondá, hogy útjaiban még, soha senki más nem intézett hozzá kérdést édes anyja felől. Kikérdezvén őt aztán fia iránt, megígérte neki, hogy az pár hét múlva szabad leszen, mi valóban teljesült is. stb. .

naplójában tanúskodik, eleinte sokat beszéltek a régi kormány emberei; de miután Kaunitz herczegnek semmi kifogása sem volt ellenük, a többiek is elhallgattak. Egy ily, akár a külföldön, akár a monarchiában tett útjáról sem tért meg József a nélkül, hogy nem örcgbcdett volna benne a reformok, átalakítások szükségének érzete, s hogy azokra némi terveket nem hozott volna magával.

De mennél inkább szaporodtak e reformtervek, annál kinzóbb lett reá nézve a tétlenség, melyre magát kárhoztatva érezte, annál élénkebb a vágy nagyratörő, dicsó'séget s népei boldogítását szomjazó keblében, teljes hatalommal ragadhatni meg valahára a monarchia kormányát. Százada nagy fejedelmeinek, I Péter czárnak, s meg inkább II Frigyes királynak, kiket magának példányul tűzött ki, fényes kormánytörténete, Pombal miniszternek Portugálban, Strucnseenek Dániában, Tourgotnak, Neckernek Francziaországban megkezdett nagyszerű reformjai türelmetlen vágygyal töltötték el lelkét, követhetni példájokat a reformátor! pályán. Meghittjei több ízben hallottak tőle ilyféle türelmetlen nyilatkozatokat. De egészen negyven éves koráig kellett magába fojtania a heves ösztönt, mely őt reformátor! terveivel a világ; nagy színpadára űzé. Vele született hevességén felül c körülmény lőn aztán leginkább annak okává, hogy midőn végre a trón birtokába jutott, oly sietve fogott nagyszerű reformjaihoz, oly könnyelmű gyorsasággal rontotta le a közigazgatás egész fenálló gépezetét, s egymásra halmozott rendeletéi által oly hirtelenkedve akarta előteremteni az új kormányszervezetet; mintha érzette volna, hogy a végzet igen rövid időt hagyott neki roppant terveinek végrehajtására. A hevesség és türelmetlenség, elhamarkodás és erőltetés jellemzi egész reformatori pályáját: ő, kinek csak vetnie kell vala, arató is akart lenni; kinek csak csemetéket kell vala ápolnia, erős, nagy fákat óhajtott elővarázsolni, hogy azoknak árnyában még maga is nyugodhassak. Országainak átalakításával is úgy akart ő bánni, mint a bécsi Prater nevű

sétahelylyel, hova mindjárt felnőtt nagy fákat ültetett; feledé, hogy az erkölcsi természetet sokkal kevesbbé lehet mintába szorítani, mint az anyagit, s hogy a kényszerítés, erőltetés múlhatatlanul ellenhatást okoz, és a különben tán üdvösebb újítást is megfosztja sikerétől.

A czél, mely József szemei előtt lebeg vala, s melynek K°rmAnyúiiai. valósításához mindjárt a kormány atvetele után hozzáfogott, nem volt csekélyebb, mint annyiféle elemekből álló országait s tartományait egy szorosan összefüggő, erős, gazdag, hatalmas állammá tenni, melyben egyenlő alkotmány, egyenlő törvény, egyenlő igazgatás, egy nemzetiség legyen; mely a, szellemi felvilágosodás, ipar és kereskedelem virágzata által az érő, jólét és függetlenség lehető legmagasb fokára emelkedjék; és ezen roppant állam igazgatása az igazságszolgáltatás és financzügy lehető legnagyobb egyszerűsítése s központosítása, a hivatalok szervezése s egymásközti ellenőrködése, a nevelésnek csaknem gépies egyenlősítése által oly rendszeressé s könnyűvé váljon, hogy a középpontból egymaga, legfölebb néhány tisztviselő segedelmével elláthassa a nagy egésznek minden egyes részeit, s azoknak kellő mozgalmát puszta intések, rövid parancsok által igazgat-1 ass.i; és ezen ekként összefüggő, ily gépiesen szervezett, egyedül az ő akaratának hódoló, felvilágosodott, gazdag, erős néptömeggel minden külakadályokat is, melyek akaratának útját állanák, biztosan és könnyen legyőzhessen.

Ha meggondoljuk, hogy azon országok és tartományok, melyeket ő ilyetén egységes, centráliséit állammá szándékozott átalakítani, tíz vagy tizenkét, egymástól szokások, erkölcsök, mívoltség, uralkodó eszmék s előítéletek, nyel··, nemzetiség s történelmi kifejlés tekintetében egészen különböző népekből álltak: meg fogunk győződni arról is, hogy e terv, e czél nemcsak maga nagyszerű és merész; hanem szerzőjének kényúri hajlamairól, sőt zsarnoki jelleméről is, teszen tanúságot, oly egyéniségnek mutatván fel őt, ki bár népei jóllétét, anyagi s erkölcsi kifejtését tűzte ki zászlajára,

azoknak nyugalmát, megelégedését még sem kételkedik felforgatni, a maga dics vágyának s uralkodási s reformátor» szenvedélyének feláldozni. Mert ha ilyfé'e terv általában valósítható volna is, nem egy ember rövid kormányéletének, hanem hosszú időn keresztül következetes kormányok ügyes, óvatos törekvésének lehetne csak eredménye. A ki ilyesmit rövid idő alatt erőszakolni akar, múlhatatlanul zsarnokká kell válnia; s legyen bármily lángész, bármily mestere a kormánytudománynak, ha rövid időre talán teremt is némi látszatos eredményt, elébb vagy utóbb de elmaradhatlanul oly ellenhatást ébreszt, mely egész müvét s avval együtt tán őt magát is megsemmisíti.

Józsefnél ennek annál mulhatatlanabbul be kellett következni, minthogy minden óvatosság s a szükséges előkészületek nélkül fogott a nagy munkához, s hanyat-homlok vágtatva akart a czélhoz jutni. Erejét túlbecsülve s egyedül szándokai tisztaságára s jóságára támaszkodva, előleg sem elégséges munkasegédekről, sem arról nem gondoskodott, hogy a földet, melybe a magot elvetendő vala, előkészítse, a magot foganzásra, gyümölcsözésrc alkalmassá tegye. Ő mindenben csak egyszerű parancscsal, s hol az elégtelen volt, kényszerítéssel akart czélt érni a nélkül, hogy a népeket kellőleg felvilágosítsa, a tervezett reformot azok érdekeivel Összekapcsolván, kívánatossá, uralkodó eszméihez, körülményéhez simítván, lehetővé tegye. Mi égyób lehetett aztán ezen eljárás eredménye, minthogy újításait, bár azok nagy része magában véve igen jó s üdvös vala, nemcsak a nép, melynek felfogásával, eszméivel, sőt néha magasabb érdekeivel is ellenkezett, hanem maguk a hivatalnokok is, kik által azokat végrehajtatni akarta, gyűlölték és sikerüktől megfosztani törekedtek. Az ellenzéssel azonban ő nem sokat gondolva, makacssága ösztönétől nem kevesbbé, mint szándókái jóságának öntudatától kényszerítésre, erőszakolásra ragadtatott. És, nemcsak az önzést, elfogultságot, előítéleteket akarta tervei szerint erőszakolni, hanem, miben őt nem

gáncsolni lehetetlen, még a történelmi jogot és birtokot, az állam alapjait képző szerződéseket s alaptörvényeket, a népektől szent ereklyeként becsben tartott alkotmányt, nyelvet, nemzetiséget sem tisztelte s méltatta figyelmére reformátor! pályáján. Kényuralmi ösztöneitől, minden áron boldogítani vágyától elragadtatva, gyakran az emberek, helyzetek, viszonyok kellő ismerete nélkül, kíméletlenül rombolt le mindent, mi képzelt épületébe nem illett, még olyanokat is, mik tervei mellett bízvást fenmaradhattak volna. És így Ion, hogy a miként hatáskörét tágította, újításait mind szélesebbre terjesztette vala, az ellenhatás is mind erősebbé, mérgesebbé lett; c harcz pedig őt végre oly tömkelegbe bonyolította, melyből sem jó szándoka, sem fáradhatlan munkássága nem volt képes őt kivezetni; s rendkívüli tevékenységének csak nyugtalanság, keserűség, népboldogító törekvéseinek gyűlölet, ellenszegülés, lázadás lett mindenfelé eredménye, mely őt, a tantalusi munkába belefáradtál, végül arra kényszerítette, hogy sírja szélén önmaga semmisítse meg egész kormányéletének annyi áldozatba került művét.

II.

Kormányát József Magyarországon azon leirattal kéz- dette meg, melyet a királyné halálát követő napon a megyei $^{le}P^{te}$. hatóságokhoz intézett. Az ország alaptörvényei szerint az új királynak első kötelessége országgyűlést hirdetni s magát legfeljebb hat hónap lefolyta alatt sz. István koronájával megkoronáztatnia. Igen felötlő volt ennél fogva, hogy József az országgyűlésről, koronázásról, miként különben szokás vala, említést sem tett a királyi levélben. A királyi hatalomgyakorlatnak századok óta erkölcsi bár, de határozott korlátokat vetett a felavatási hitlevél, melyet az új király, megkoronáztatása előtt kiadni s az alkotmány és törvények fentartását esküvel fogadni kötelezteteti. És ez volt oka, hogy

a koronázást a nemzőt mennél elébb végrehajtatni oly aggodalmasan kívánta, miszerint ugyanazon alaptörvény érvénytelennek hirdeti a király rendeletéit, míg magát törvényesen meg nem koronáztatja. József azonban, ki már trónra lépte előtt elhatározta volt magát a magyar alkotmány átalakítására, sem kezeit a koronázat alkalmával mondandó eskü által megkötni, sem lelkiösmeretét az esküszegés bűnsulyával terhelni nem akarván, egyszerűen mellőzni szándékozott a koronázatot. E szándékát ugyan a nemzetben talán még senki sem gyanította; felötlő volt mindazáltal az ország gyűlés és a koronázat megemlítésének mellőzése; s csak az nyugtatta meg némileg az ország rendéit, hogy József e leiratában kijelenté, miképen „minden udvari s országos kormányszékeket ugyanazon hit, kötelesség és eljárási utasítás mellett, melyek azokat eddig is kötelezték, megerősíti, s az ország rendéit jogaik, szabadságaik s kiváltságaik sértetlen fentartásáról biztosítja/· De az élesebben látókat, kik József újítási hajlamait ismerték, aligha már ekkor nem tölté el aggodalommal az, hogy míg az országgyűlést s koronázatot, az alkotmány megtartását s a törvényes kormányzatot egy szóval sem említi leiratában, nem feledi el szivükre kötni rendeknek, hogy a megerősített kormányszékek által kibocsátandó rendeletéit engedelmességgel fogadják, s a maguk előterjesztéseit ugyanazon kormányszékek által juttassák fel a trón elejébe. Utóbb mindenki meggyőződhetett, hogy e királyi körlevél bevezetésül szolgált nagyszerű reformjaihoz.

— Erdélyben József a három nemzet hódolatának átvétele 1781. végett 1781-ki aug. 21-kén, Preuss táborszernagy kir. biztossága alatt rövid országgyűlést is tartatott [1]).

Legelső rendeletéi a nagyratörő császár jellemét, boldogító szándokait híven tükrözik élőnkbe s örömmel töltheték el alattvalói nagyobb részének szivét. A kincstárt József igen kimerült állapotban, sőt tetemes adósságokkal

[1]) Archív des Vereins für Siebenbürg Landeskunde II, 1,

terhelve találta, mit részben legalább, Mária Terézia ud- 1781.
vartartásának fénye, a számtalan kegyelmi, év- s pótdijak okoztak. József ezt is, amazt is, mindjárt az első hónap folytában, szükebb korlátok közé szorította. A szertartásoknak, pazar fénynek különben is ellensége, a javítást saját udvarán kezdte meg. A túlságos fényt onnan száműzte; az udvari személyzet számát tetemesen leszállította, az elbocsátottaknak érdemeik és szolgálatéveik arányában nyugdíjat rendelvén; a császári istállókban ápolt felesleg lovakat részint elajándékozta, részint eladatta[1]).

A takarékosság példáját udvarában ekként felállítván, az év- s nyugdíjak rendezése s az alaptalan kegyelmi s pót- |p“de7e3e.
díjak eltörlése által egyéb szükségtelen költségektől is megmentette a kincstárt. 1781-ki april 13-kán oly rendeletet bocsáta ki, mely takarékosságának nem kevesbbé, mint igazságszeretetének becsületére válik. A rendelet tartalma röviden következő: ‚Miután ő felsége észrevette, hogy a nyűgös kegyclemdíjak tárgyában nagy aránytalanság létezik, s míg férjes nők, gyermekek s más különben is eléggé ellátott egyéniségek kegyelemdíjakat húznak, az alatt sokan, kivált katonák, érdemlőit nyugdíjat sem kapván, méltatlan nyomorban sanyarognak: ez okból a díjak iránt minden tartományaira nézve következő szabályok állapíttattak meg ő felsége által: 1) A boldogult anyjától kiszabott szolgálati díjak változatlan maradnak ugyan; de 2) mind azon személyes pótdíjak s mellékes járulékok, melyek a hivatal vagy szolgálat rendszerinti díját meghaladják, a következő júliustól kezdve eltöröltetnek. 3) Hasonlókép megszűntetnek akkor minden nyugdíj-pótlékok is, melyek a szabályos mennyiséget felülmúlják, valamint azon egyének nyugdíja is, melyek

[1]) „Istállómban még tizenegy csődör van, írá egyebek közt a kancellárnak — melyeket Magyarországba szántam a lónemesítés végett; vitesse el ön tehát azokat, és osztassa ki azok közt, kik a lótenyésztés körül legtöbb buzgalmat fejtettek ki.[u] József kézirata gróf Eszterházyhoz. Udvari államlevélt.

érdemhiány miatt arra képesítve nincsenek. 4) Nyugdíjra ezentúl senki sem fog képesítve lenni, ki legalább tíz évig nem szolgált; s ezen esetben, ha nyugalomba lép, csak egy évi díjával, ha meghal, özvegye annak negyedével elégítte-tik ki egyszer mindenkorra. 5) Kik huszonöt évig feddhetet-lenül szolgáltak, mind maguk mind özvegyeik szolgálatdíjok harmadát —, kik 25 évtől 30-ig, annak felét, kik 40-ig két harmadát —, ezentúl egész szolgálati díjokat huzandják nyugpénzül; magában értetvén, hogy a kik rósz viseletök által lettek hivataluk folytatására képtelenek, a nyugdíjtól elesnek. 6) Két hivatal díját senki sem húzhatja; ki azonban megfeszített szorgalma által két, különben szükséges egyén hivatalát tölti be, az a kevesbbé díjazott hivatal jutalmának felét is húzhatja. 7) A havonként vagy naponként díjazott hivatalnokok özvegyei nyugdíjra képtelenek; 8) úgyszintén azoké is, kik hivatalaikat önhibájok miatt vesztették el[1]). magán pénztárt, melyből Mária Terézia a kegyelmi díja-kat osztogatni szokta, mindjárt trónra léptekor eltörülte.

rendelet nem csekély zajt ütött a nyug- és pótdíja-sok nagy seregében. Mária Terézia a számtalan pótlékdíjak daczára sem bírt a hivatalviselőkben nagyobb tiszti buzgal-mat felkelteni; József ellenben egyszerű dijak mellett is ernyedetlen munkásságot követelt, s nem akarta tűrni a henyeséget, mely érdemetlenül hizlalja magát a birodalom zsírján; míg azonban ezt szigorúan sújtani szokta, elismert szorgalmú tisztviselőit érdem szerint nagyobb díjakkal is jutalmazta '-). Hogy pedig e körül tévedésbe ne essék, nem

[1]) A. F. Geissler: Skizzen aus dem Character und Handlungen Josephs des.II. Halle. 1783. II, 37.

[2]) A császári kabinetben dolgozó titkárok díja csak 2000 forint vala. Egykor József elövévén a kabineti jegyzőkönyvet, ezt írá bele: „Szorgalmuk s titoktartásuk jutalmául titkáraim díját mától fogva 3000 frtra emelem.“ S a könyvben, melyet szótlanul tön félre, csak pár nap múltával olvasták tisztjei a császári kegyelem-nyilatkozatot.

az avatatlan rokonok s pártfogók ajánlatai után indult [1]); hanem jól kiösmerni ügyekezett hivatalnokait. E végett már 1781 első napjaiban parancsot bocsáta minden elnök s igazgató tisztviselőhöz, miszerint kötelességökké tétetett, hogy alattvalóikról ezentúl minden fél évben viseleti jegyzéket küldjenek fel hozzá, melyben a tisztviselő minden viszonyait, házas vagy nőtlen állapotát, gyermekei számát, díjmennyiségét, szolgálat éveit, megfutott tiszti pályáját, erkölcsi viseletét, hivatalbeli szorgalmát, hajlamait, képességeit, nyelvekben való jártasságát s egyéb tehetségeit is följegyeztetni kívánta.

Még nagyobb figyelmet és közönségesebb zajt okozott József egy másik rendelete, mely szintén 1781 elején bocsáttatott napvilágra. Egész terjedelmében méltányolta ő az ember jogait a társadalomban; s miután emberszoretó szíve

[1]) Egy magas születésű nőnek ki gyermekei előléptetését sürgető, így válaszolt: „Asszonyom,, tudja ön, hogy én a nők társaságát csak pihenésül keresem dolgaim közt, s elveimet a szép nemnek soha fel nem áldozom, ajánlataikat ritkán s csak akkor hallgatom meg, midőn azok tárgya valamely érdemes férfiú, ki előttem úgy sem marad sokáig ismeretlen. Az ön két fia közöl az idősb, ki csak 20 éves, már kapitány, az ifjabb kanonok Köllnben. Mit akar ön még? Talán bizony az egyiknek hadvezérnek, a másiknak püspöknek kellene már lenni? . . Őszinteség az udvarnál, szigor a táborban, komolyság keménység nélkül, nagylelkűség gyengeség nélkül, igazság mindenben. Ezek az én elveim asszonyom.“ — Még jellemzőbb egy levele Fürstenberg Károly Egon tartományi gróf nejéhez: „Asszonyom, az ön férje rom. bírod, fejedelem s egyike az ország legtekintélyesebb férfiainak, — de Csehország kormányzója nem marad tovább .... Hogy erre okom van, elgondolhatja ön! — Nálam mindenkinek a maga helyén kell lennie .. . Általában mondanom kell még önnek, hogy Ausztriában ezentúl nem lesz úgy, mint hajdan vala. Én kül herczegeket nem tűrök udvaromnál, s egy némely nemesnek meg kell elégedni a hadnagyi ranggal, kinek ősei marsall botot bírtak s nagy hadakat vezettek. Férjét biztosítsa hajlamaimról s emlékeztesse, hogy államügyekben egyenesen kívánok magamhoz Íratni, s nem szokásom országügyekben nőkkel levelezni.“ Grosshoffinger: IV, 143. 147. 156. stb.

népei iránti kötelességeit is mélyen érezte: ellensége volt mindennek, mi az emberek szabadságát szükség nélkül korlátolja. A szellem felszabadítása egyike volt a kor kedvencz eszméinek. A közvélemény azt Franczia- és Németországban már hangosan követelte. Az osztrák birodalomban s Magyarországban ennek szükségét még nem érezte ugyan akevésbbé kifejlett közönség; József mindazáltal, ki hírnevére a nagyvilágban sokat tartott, s egy felvilágosodott, szabadelvű, igazságos fejedelem hírét különösen igényelte: 1781 elején egy új sajtótörvényt hirdetett ki, melynek czélja voi^ a szellemet bilincseiből felszabadítani. E rendelet, mind a mellett is, hogy gyakorlatilag tekintve hiányos és határozatlan, József érdemkoszorújának egyik legfényesebb gyöngye. Az előleges könyvvizsgálatot egészen nem törülte ugyan el; a könyvvizsgálati hivataloknak mindazáltal, melyeket, mint általában az egész sajtó-ügyet összes birodalmában, Chotok tanácsos felügyelésére bízá, szabályul tűzte ki, hogy ezentúl egyedül a jó erkölcsöket, a vallást s az államot sértő s általában olynemű iratokat akadályozzanak meg a nyilvánosságra jutásban, melyek csak gúnyolnak és rontanak, de a felvilágosodást nem terjesztik, a tudománynak s államnak semmi hasznára sincsenek. Szabad nyomtatást engedett ellenben a kritikának, gáncsnak, nemcsak irodalmi munkák, szokások, intézetek, rendeletek, hanem személyek felett is, ha bár saját magas személyét illetnék is azok: egyedül azt szabván feltételül, hogy a szerző magát megnevezze s állításaiért, ha szükség, a feleletterhet magára vállalja. „Ha rosszak e kritikák — úgymonda egykor, midőn panaszt hallott a szabad sajtó ellen, — maguktól feledésbe merülnek, ha ellenben jók, mindnyájan tanulhatunk belőlok.“

E nyilatkozat maga is elég tanúsága annak, hogy a császár csak jót ezélzott rendeletével. Népei azonban még nem voltak megszokva leplezetlenül hallani a szabad szót. A magyar nemesség, melynek képviselői, mint fentebb emli-

tők, az 1761-ki országgyűlésen Kollár Adámnak csak némely nemesi kiváltságokat megrovó munkáját is oly heves kitörések közt kárhoztatták, a gondolatszabadságnak ily korlátlanságára még épen nem volt megérve. Ez azonban nem volt volna baj, a szabad sajtó maga szokván beforrasztani az általa ejtett sebeket. Több kellemetlenség származott onnan, hogy az új sajtórendeletck igen hiányosak, a könyvvizsgálóknak adott utasítások pedig felette határozatlanok lévén, ezek önkényének nagy szélesség engedtetett. A censorok azonban eleinte egyátaljában nem voltak szigorúak, minél fogva a napi iratok nem sokára gombaszaporasággal árasztották el az irodalmat. És nem tagadhatni, azok nagy része üdvösen hatott a közönségre, az élet különféle viszonyaiban uralkodó előítéleteket, balvéleményeket s visszaéléseket kor- 1 (ácsolván. Voltak azonban olyanok is, melyek még a vallás szent tárgyait, a legtisztcsb férfiakat s magát a fejedelem személyét is kíméletlenül sújtották. József maga, ebben is jó példát adva, annyira túlemelkcdett e gúnyiratok fölött, hogy azokat még akkor is tűrte, ha, mint a legtöbbel történt, névtelenül jelentek meg, és szerzőik ellen sem tétetett nyomozást. Egy ízben egy ilyetén gúnyírót, mivel előtte vádoltatott, végre maga, elébe hivatván, ekképen szólítá meg: „Ha ön az állam ellen írt volna, kénytelen lennék fejét leüttetni; de mivel csak személyemet támadta meg, azért megbocsátok önnek. Hogy azonban tehetségeit ezentúl hasznosabbra fordíthassa, önt ezennel kabineti fogalmazómmá nevezem ki.“ J781.

De mások, kivált a püspökök, mind több panaszt emeltek az írói szabadság féktelensége ellen, s annak korlátozásáért ostromolták a fejedelmet. József végre engedett sürgető kérelmeiknek, s a könyvvizsgálói hivatalokat szigorúbb eljárásra intette; minek azonban csak az lett következménye, hogy a könyvvizsgálati ügyben még nagyobb önkény és zavar álla be. Történt nem ritkán, hogy mit egy censor eltiltott, más azt szabadon bocsátotta; legkárosabbá vált

pedig az, hogy míg apróbb iratok a vizsgálaton könnyen átestek, a terjedelmesebb munkák nem ritkán hosszabb ideig hevertek a vizsgálónál, mint a mennyi alatt készültek. Nevelte a bajt még az is, hogy a könyvvizsgáló hivatalok, kétségkívül helyesen, hatósággal felruházva nem lévén, a rendes törvényszékek pedig, melyeknek elébe a sajtó körüli panaszok kerültek, számos esetekben kellő tárgyismerettel nem bírván, gyakran igen méltánytalan Ítéleteket mondtak az írókra. De mind ezek mellett is csak az elfogultság tagadhatná, hogy a szabadabban mozgó sajtó számtalan hibát, visszaélést s előítéletet szűntetett meg, sokféle jónak és szépnek hintette el magvait s általában hatalmas lökést adott a nemesebb szellemi fejlődésnek.

Az újabb kor azon nagyszerű eszméje, mely a szabad államban szabad egyházat tűzött ki az emberi törekvések egyik fő czéljává, s melyet máiglan is egyedül az éjszak-amerikai statusokban láthatunk megvalósítva, II József trónraléptekor még nem volt megszületve; vagy ha létezett is már a XVIII század valamelyik bölcsészének irataiban, a kor annak alkalmazására nem vala megérve. Mindenütt létezett még államegyház a maga előjogaival, kiváltságaival, s a kor fejleménye csak addig terjedt, hogy az egyház, mely eddigelé többé kevesbbé független hatalommal bírt a fejedelmek s kormányaik mellett, a minden más hatalmat elnyelt s magába olvasztott statushatalomnak szintén alája vettessék, s különösen a katholikus országokban, Róma korlátlan uralma alól minden külviszonyaira nézve felszabadíttassék. E műtétel, mint említők, már az előbbi kormány alatt megkezdetett; még nagyobb mérvben alkalmazá azt József központosítási törekvéseiben. Az ő nézetei azonban az egyház tekintetében sokkal tágasabbak, czélja magosabb volt mint melyet Mária Terézia kormányában észlelhetünk. Ő nem elégedett meg avval, hogy az egyházat minden külföldi befolyás, különösen Róma uralma alól kivonja s a statushatalomnak alája vesse; ő azt egyszersmind a felvilágosodás, a

népmíveltség iskolájává is szándékozott tenni, se végett 1781. annak kebelében mind azon intézeteket is eltörűlni, megsemmisíteni ügyekezett, melyek a felvilágosodásnak útját állják, s melyeket nem vélt hasznosíthatni a köz míveltség és jólét előmozdítására. E célokat ő világosan kijelölte ama levelében, melyet az 1781-ki októberben a Kómában székelő követéhez, Herzán Ferencz bíbornokhoz, intézett; s kijelenté egyszersmind azt is, miképen gondja leszen reá, hogy a kormány folügyelése alatt felállítandó közös papnöveldékben, az épületnek, melyen munkálkodik, tartósságot szerezzen, tartományaiban az egyház a felvilágosodás iskolájává, a papság annak buzgó apostolává legyen. „így, — úgymond egyebek közt — megvagyunk győződve, valódi keresztényekké leendenek, s még unokáik is áldani fognak, hogy őket a kevély Róma hatalmának elnyomó súlya alól felszabadítottuk/[1]

Ezen újításaiban József leginkább azok tanácsai után indult, kik, Hontheim Miklós elveihez ragaszkodva, a püspökök hatóságát a pápai hatalom ellenében erősíteni óhajtották, s evvel együtt a jezuitismust, fanatismust és a szerzetesi előítéleteket bátran megtámadták. Ilyenek valának az egyháziak közül Rautenstrauch, de Terme, Vittola, a világi rendből Molinari statustitkár, Sonnenfels és Born tanácsosok stb.

Az említett czélt illetőleg József, 1781 tavaszától kezdve, számos rendeleteket [1]) bocsátót ki, melyek nemcsak alattvalóit, hanem egész Európát bámulatra ragadták, s amazokat e felett elégületlenségre, panaszokra is ébresztették. Mindenekelőtt birodalma egyházmegyéinek és szerzeteseinek viszonyait Rómával fogta szabályozás alá. „Azon hatalomteljességnél fogva, — így szól a marcz. 24-kén kiadott rendelet — melylyel az egyházi ügyekre nézve, kivált Magyar-

[1]) Ld. ezeket: Collectio Resolationum regiar. in mater. Commiss. ecclesiast. elszórva az I és II kötetben.

országban, mint apostoli király, felruházva van, a közjó tekintetéből eredő igen fontos okokból, tetszett ő felségének, hogy azon kapocs, mely a tartományaiban lakó szerzeteseket a külföldi szerzetes házakkal ’ s elöljárókkal, nevezetesen a Rómában létező szerzetbeli főkormányzóval eddig összeköttötte, a jövőben végkép megszűnjék, s a szerzetek kizárólag az illető megyés püspökök kormánya s hatósága alá tartozzanak.“ Megtiltotta ennélfogva a szerzeteseknek mind a pénzküldeményeket külföldi elöljáróikhoz, mind az egyházi könyvek behozatalát, s ezeknek ben az országban nyomtatását rendelte meg. Követé ezt néhány nap múlva más, még fontosabb rendelet, melyben parancsolja, hogy a római szent széktől kibocsátott minden bullák, brevek s más okiratok, mint melyek az államra kétségtelen befolyást gyakorolnak, a királyi helybenhagyás, az úgynevezett „tetszvény“ megnyerése végett kihirdetésök előtt ezentúl a kir. helytartótanács által ő felsége elejébe terjesztessenek. Utóbb azon két pápai bullát, melyek kezdő szavaikról „In Coena Dómin?[4] és „Unigenitus“ czím alatt ismeretesek, mint a melyek a fejedelem és püspökök jogait s tekintélyét lényegesen sértik, nemcsak eltiltotta, hanem az egyházi könyvekből is kitépetni parancsolta, rendelvén egyszersmind, hogy azokról se támadólag, se védelmezőkig senki szót se tegyen. Másrészről pedig felszólítá a püspököket, hogy a hivataluk természetéből folyó jogaikat, a római curia hatalomterjeszkedései ellenében, szabadon s erélyesen gyakorolják, s Rómába ezentúl se bűnbocsánati, se házassági ügyekben engedményekért s más kegyelmekért és czímekórt ne folyamodjanak. Azon eskü formája helyett végre, melyet az újdon kinevezett püspökök a pápa iránt letenni szoktak volt, új esküformát szabott, mely szerint az illetők ezentiil ne a pápa, hanem a király iránt kötnék le magukat hűségre s engedelmességre; a pápa irányában csak az egyházi törvény által előszabott, canonica engedelmesség fogadalmát hagyván épségben.

Azt hitte József, hogy a püspökök ezen rendeleteket, [178i]- melyek a római curia által rég megkorlátolt hatalomkörüket helyreállítják, kedvesen veendik; nem csekély boszúsággal olvasta ennélfogva azon nagy terjedelmű feliratot, melyben Batthyány József bíbornok s esztergami érsek, a maga s társai nevében, a sajtó s egyházi ügyekre vonatkozó királyi rendeletcket czáfolva s gáncsolva, kijelenté, hogy, bízva a felség kegyelmében, azokat eddigelé ki nem hirdették, s meggyőződésük és lolkiösmeretük sérelme nélkül, ki sem is hirdethetik. De József kérlelhetetlen maradt, s oly értelemben válaszolt, miszerint „rendeletéit komoly megfontolás s több jámbor és bölcs egyházi férfiú javallása után bocsátotta közre. Távol van tőle, hogy alattvalói lelkiösmeretét kényszerítse; s azért, mint már egyébkor, úgy most is újra kijelenti, hogy azoknak, kik lolkiösmeretökot a kiadott rendeletek iránt megnyugtatni, azoknak teljes készséggel engedelmeskedni nem képesek, szabadságot ad hivatalaikról lemondani s tartományaiból kiköltözni. Egyébiránt ismételve kijelenti akaratát, hogy ama rendeleteket megyéikben haladék nélkül hirdessék ki; mert el van tökélve azokon semmit sem változtatni.“ E végett a püspököknek újabban is megküldette a kérdésben forgó rendeletcket, egyszersmind némely újabbakat is kapcsolván hozzájok ;i szerzetesek igazgatása, fegyelmek s gyülekezeteik tárgyában. .

A püspökök azonban annál kevesbbé lőnek hajlandók A engedelmeskedni a császár parancsának, mivel időközben ennek egy más rendelete is érkezett hozzájok, mely kedélyeiket még inkább felháborítá, amazoknál, véleményök szerint, még sérelmesebb lévén a kathol. egyházra. A protestánsok, felbátorítva Józsefnek az egyházi ügyekben tett intézkedései által, folyamodást nyújtottak be hozzá, könyörögvén: vetne valahára véget az ő százados sérelmeiknek is, és hely ezné őket vissza hajdani törvényes jogaik élvezetébe. József, válaszul e folyamodásra, 1781-ki októb. 25-kén ama

híres türelmi rendeletet [1]) tette közzé, melyben, előrebocsátván, hogy a lelkiösmereteket kényszeríteni a legigazságtalanabb s ártalmasabb dolog, a keresztényi szeretet szülte kölcsönös türelemből ellenben mind az egyházra, mind magára a vallásra nézve is csak haszon áradhat: kijelenti, hogy e türelmet birodalmában megalapítani elhatározott akarata. A rendelet főbb pontjai ím a következők: 1. A két evangelika és a görög n. e. vallásfelekezetek hívei ezentúl ott is szabadon tarthatják istentiszteletöket, hol az eddig a törvények s kir. rendeletek értelmében tilos vala. E végett, hol közölök száz család él, mindenütt építhetnek imaházakat, lelkészlakot és tanodát. 2. Az evang. vallásfelekezetnek ezután mindenütt lakhatnak, szerezhetnek házat s telket, nyerhetnek polgárjogot s hivatalt; vallásukkal ellenkező esküformára pedig sehol sem kényszeríttetnek, lelkészeik a kath. püspököktől függetlenek. 3. A vegyes házasságoknál minden hitkötelezvények megszűnnek: ha az apa katholikus, minden gyermeke az ő vallását kövesse; ha pedig protestáns, a leánygyermekek az anya vallásában neveltessenek. 4. /. ·; evang. lelkészek a kathol. egyház fejeitől ezentúl semmi függésben sem lesznek. 5. Vallása miatt senkit semmi módon nem szabad háborgatni. 6. Hol iskolájok nincs, gyermekeiket járathatják kath. iskolába. Panaszaik az új tanrendszer ellen meg fognak vizsgáltatni.

E türelmi rendelet igen felizgatta a kathol. egyház főnökeit; s nemcsak újabb feliratokat intéztek ellené a császárhoz, hanem miután, azokat sükeretleneknek tapasztalták, annak életbeléptetését is tehetségük szerint gátoln' legalább nehezíteni ügyekeztek. A püspökök s káptalanok közt

[1]) A rendeletét eredetileg a kancellária készítette, de József azt több e végett megkérdezett államtanácsos véleménye és saját érzelmei szerint sokban megváltoztatta; az így átalakított rendeletet pedig három nappal kibocsátása előtt még egyszer közié gr. Eszterházy Józseffel. A császár kézirata a grófhoz. 1781. októb. 22. Udv. államlevéltár.

sűrű levelezés keletkezett, s úgy azok és más papok, mint a szerzetesek a világiakat is felizgatni törekedtek. Nemsokára tehát ezek közöl is számosán annál hangosabb panaszokat emeltek a türelmi s egyéb vallásügyi rendeletek ellen, mivel a türelmi rendelet a hivatalokra a protestánsoknak is akadálytalan útat nyitott. Több vármegyék, kivált a melyekben püspökök viselték a főispáni hivatalokat, panaszos feliratokban jelentették fel aggodalmaikat, melyeket bennök az uralkodó kathol. egyháznak nem különben, mint az ország törvényeinek e rendelet által vélt megsértése támasztott.

De nemcsak a katholikusoknál talált ellenszenvre a türelmi rendelet; a protestánsok sem voltak avval egészen megelégedve. Ök azt reményük vala, hogy a szabadelvű császár mind azon korlátokat szétszórandja, melyekkel vallásgyakorlatuk egy század ófa megszoríttatott; mi azonban nem valósult. Sokakban már maga a rendelet homlokán lévő türelem szó is aggodalmat keltett; nem örömest hallak, hogy vallásuk, mely országos törvények által bevettnek neveztetik, a rendeletben csak tűrtnek czimeztetik. Neveié aggodalmaikat az, hogy a helyreállott szabadságot sem látták a jövőre eléggé biztosítva, mivel József elődeinek ellenkező rendeletéit nem törülte el forma szerint, s e kedvezéseket csak kivételek gyanánt, s nem is törvény ereje által, hanem egyedül királyi kegyelemből adta nekik. Némely szemet szúró terheik továbbá, — minő volt például a stóladíj, melyet a protestánsok is fizettek a kath. lelkészeknek, az új rendelet mellett is fenhagyattak. Panaszosan említék végre azt is, hogy a türelmi rendelet a kedvezések mellett olyanokat is parancsol, mikhez a nyert szabadságok árán sem valának hajlandók simulni: szabadságot nyertek, például, iskolákat állítani, de oly feltétel alatt, hogy azokat a kormány által szabályozott kathol. tanodák mintája szerint rendezzék; hol pedig tanodák nincsenek, gyermekeiket a kathol. iskolába küldjék. -

A helytartótanács maga is késedelmeskedett kihirdetni

a türelmi rendeletet, s hogy azt végre megtegye, ismételt parancsnak kellett hozzá küldetni. Végrehajtása azonban egyháziak s világiaktól egyaránt sokfélekép megnehezíttetett, nem ritkán meg is gátoltatott. Szepes, Hont, Nyitra, Trencsény és Pozsony megyék nyíltan kijelentették, hogy azt végrehajtatni nem engedik. Mind e megyékben, mind másutt is nem egyszer történt vala, hogy midőn a protestáns községek a királyi rendelet engedménye szerint imaházat, paplakot, iskolát építeni szándékozván, engedelemért, mint kell vala, a helytartótanácshoz folyamodtak; a kormányszék pedig a község lakosainak számáról s tehetségeiről az illető megyei hatóságtól tudósítást kívánt: ez oly értelemben írta meg azt, hogy a kormányszék a folyamodók kérelmét a kir. rendelet értelme szerint visszautasítani kényteleníttetett. Hasonlókép Horvát- s Dalmátország, úgyszintén több kir. város is makacsul ellenszegült annak, hogy kebelükben protestánsok telepedjenek le s házat, telket szerezzenek.

Azonban József az egyháznak nemcsak azon viszonyaira terjesztő ki szabályozó rendeletéit, melyekben azt az állam, a római curia s a többi vallásfelekezetek irányában találta; ő az egyház fegyelmét, szertartásait is több tekintetben reformálni szándékozott. E részben a vallási fogalmak tisztítása, az előítéletek, az ábrándos vakhit megszüntetése állott czélul szeme előtt. Rendelte egyebek közt, hogy a vallási meneteknél szokásban lévő, de a vallás komolyságával és szentségével meg nem férő túlságos pompa, s kivált a czéhbeli iparosoktól e meneteknél viselt, inkább színházi mulatsághoz, mint istentisztelethez illő, szeszélyes ruházat, a zászlaik körül csinált inkább világi, mint egyházi zene a. jövőre megszűnjenek. Egy más rendolete által még ugyanazon 1781-ki év végén meghagyta a püspököknek, hogy az egyházi búcsúk (indulgentiae) tárgyában a szerzetesektől elkövetett visszaéléseket tüstént szüntessék meg; a népet a búcsúkról az egyház valódi értelmében oktassák s világosítsák fel. Hasonlókép az úgynevezett tertiariusok, a Jézus

szívóról czímzett s más ilynemű társulatokban divatozó visszaéléseket belátásuk szerint, ha szükség volna, még karhatalommal is, szűntessék meg.

Józsefnek az egyházi ügyekben eddigelé kibocsátott rendeletei sokakban, kivált az egyház fejeiben nagy aggódalmakat ébresztettek, nem ugyan mindig maga a rendelet lényege miatt, minek hasznos voltát a vallásra s egyházra nézve szintiígy nem lehetett kétségbe vonni, mint szükségességet az állam tekintetében, hanem inkább a modor miatt, melylyel ezen újításokat végrehajtotta. S e modor valóban nem is volt alkalmas arra, hogy az újítások iránt rokonszenvet ébreszszen s azok keresztülvitelét könnyítse. Ha József a maga terveit a püspökökkel előleg s egész terjedelműkben közlötte s őket akaratának teljesítésére szelídebb módok által ügyekezett volna megnyerni, annyi ellenzésre s a végrehajtásban annyi akadályra bizonyosan nem találand vala részükről. De *így,* mint tőn, bár rendeletéit mindig okokkal támogatá, az önkény vádját el nem kerülhette. S e tekintetben míg József tiszta és jó szándokainak, népeit felvilágosítani s boldogítani vágyó szivének igazságot szolgáltatunk: másrészről az egyház fejeinek aggodalmait is szükséges méltányolnunk. A szokatlan hatalomgyakorlat, melylyel ő e rendeletéiben az eleve meg sem kérdezett, folyamodásaikban soha meg nem hallgatott püspököket meglepte, — bár ezeknek sem hatalomkörét eddigelé nem korlátold, sőt a pápa irányában még inkább tágította is; sem anyagi érdekeiket nem sértő, — elmaradhatlanul ellenzést kelt vala fel, mely aztán minden elutasított feliratnál szükségkép növekedett s ellenszegülésre ébresztett. Ehhez járult, hogy az egyház körüli újításait ő nem egyszerre s egész terjedelmükben, hanem külön időkben, rendszertelenül kibocsátott egyes rendeletekkel kisértette meg; mi a papságban szintúgy mint más katholikusokl an gyanút ébresztett, hogy a fejedelem nem éretten átgondolt terv, hanem szeszély szerint, könnyelműen rendelkezik. Kik vallásukhoz buzgón ragaszkodnak

vala, nem ismervén a fejedelem egész tervét, nem látván a határt, a meddig haladni szándékozik s a melyen túllépni nem akar, feljogosítva érezék magukat, a meggyőződésük szerint törvénytelen hatalom túlcsapongásai ellen védeniük egyházukat. Hasonlókép a szerzetesek, kiket a Rómában lakó főigazgatójok iránt eskü kötelez vala, inkább hajlának, esküjükhöz híven, ennek mint a császár parancsainak engedelmeskedniük; minél fogva összeköttetéseiket római elöljáróikkal, bár titkon, még azután is folytatták; sőt a székely tartományi ferenczesek, Erdélyben, a szerzet törvényei által előszabott gyülekezetüket is nyilván a Rómában lakó főnők nevében hirdették ki. A szerzetesek- ilyféle engedetlensége ellen szigorral lépett fel ugyan József; de mivel rendeletéi sükerében mind addig maga sem bizhatott, míg ezek főnükeiknek mondott esküjüktől fel nem oldatnak: mindezt, mind egyéb rendeletéinek jóváhagyását újabban is sürgetteté a pápánál.

József ezen s hasonló újításai senkire sem hatottak érzékenyebben, mint magára VI Pius pápára. 0 szentségének legfájdalmasabban esett az, hogy József a Lombardiában s más olaszországi birtokaiban létező püspökségek, apátságok s prépostságokra nézve a kinevezési jogot, mit eddigelé a szent szék gyakorolt vala, szintén magához ragadta. Ezen újításokat a pápa úgy levelei, mint a bécsi udvarnál lévő követe, Garampi bíbornok által eleitől fogva nem szűnt meg ostromolni; miután pedig meggyőződött, hogy ez úton czélt nemérhet, eltökélte magát, személyesen Bécsbe utazni József látogatására. Deczember 15-én kelt levelében tehát tudtára adá, hogy vele, mint atya fiával, személyesen kívánna értekezni azon újítások felől, melyek keserűséggel töltik el atyai szivét. A császár erre január 11-kén 1782-ben oly értelemben válaszolt, hogy e rendkívüli látogatást ő szentsége különös jóvoltának jeléül fogadja ugyan; egyébnek azonban nem tekintheti azt, mint, hogy a pápa e látogatás által egyszersmind annak is bizonyítványát akarja adni, mily buzgón

kíván vele közreműködni abban, hogy tartományaiban a. vallás, az isteni tisztelet s a népoktatás gyarapodásnak induljon. Kijelenti egyszersmind azt is, miképen azon intézkedésekben, melyeket a vallás előnyére, az egyházi fegyelem javítására, jogos fejedelmi hatalmából, érett megfontolás után tett, oly annyira helyes elvekből hiszi magát kiindulnak, hogy azokról őt lebeszélni s más irányba tereltetni nem tartja lehetségesnek. A pápa mindazáltal, kinek ékesszólásától s rábeszélő tehetségétől a bíbornokok testületé, a császár e nyilatkozatának daczára is, jó eredményeket várt, szándékánál megmaradván, útra kelt. A császár őt marczius 22-kén Németújhelynél, a lehető legnagyobb tisztelettel fogadá s kiséré be székvárosába. A magas vendég négy hétig időzék Bécsben, hova a magyar püspökök közöl is tizenhárman jelentek meg tiszteletére. Ő több.ízben személyesen óhajt vala értekezni a császárral; de József arra nem hajlott, s a miniszterek által, vagy Írásban kívánta folytattatni az ügyek tárgyalását. Az értekezletekben jelentékeny részt von Batthyány prímás, Patachich kalocsai érsek s Eszterházy Károly egri püspök is. József velők annyira meg volt elégedve, hogy a pápának april 21-kén történt elutazása után harmad napra a prímást Sz. István rendjének gyémántos csillagával, a kalocsai érseket ugyanazon díszrend nagy keresztjével ajándékozta meg. Czélját a pápa minden törekvései daczára sem érte el: József a dolgok lényegét illetőleg szilárdul megmaradt a maga rendszerénél, csak némi mellékes kérdésekben hajlott némi engedményekre, vagy módosításokra, úgymint: megegyezett, hogy a püspökök engedményezési hatalmat, a rokonságban lévő házasulókra nézve, egyszer mindenkorra szerezzenek maguknak a római széknél, — mi által ez jogát legalább a jövőre megmenteni vélte; megegyezett abban is, hogy az újdon kinevezett püspökök esküt a pápának is mondjanak, de egy újonnan készült forma szerint; nem ellenzé azt sem, hogy a szerzetesek tartományi főnökei a maguk megválasztatását tudtára adhassák

a Rómában lakó főigazgatónak, de ettől semmi jogot vagy hatalmat nem kérhetnek, nem fogadhatnak cl, stb.

Egyéb rendeletéit mindazáltal a császár újabban is megerősítette s végrehajtatni parancsolta. Ezek közé tartozik egyebek közt némely szerzetek eltörlése a birodalom határaiban, mi iránt még januárban (1782) kiadta volt parancsait. Ezek szerint előbb a kamalduliak, karthausiak, tertiariusok, a klarisszák, kapuczinák, augusztinák s a ferenczes apáczák; utóbb aztán a benezék, prémontreiek, cisterciek, karmeliták, paulinusok szerzetei is eltöröltettek. Magyarországban összesen 134 férfi szerzetes kolostor —, melyekben 1484 szerzetes, és hat apácza-zárda, melyekben 190 szűz élt, törűltetett el[1]). Az eltörült szerzetek ingó vagyona, azon kívül, mit a szerzetesek nyugdíjok mellé személyes szükségeik fedezésére magukkal vihettek, úgy a templomi ékszerek s más eszközök árverés útján adattak el. A begyűlt pénz [2]), valamint az ingatlan vagyon is, egy vallási pénztár alapítására fordíttatott, melynek czélja volt, az eddig eléggé el nem látott s nagy számmal alapított újdon lelkészségek díjainak fizetése.

A szerzetek eltörlése azonban nemcsak az érdekelt szerzetesekben és az apáczákban, — kiknek kolostoraikban élvezett kényelmét a számokra kirendelt csekély évdíjak nem pótolhatták, hanem a világiak vallásosabb részében is rémületet, zúgolódást ébresztett. Sérté sokak vallásos érzetét, hogy a magukat istennek szentelt férfiak s nők kolostoraikból kifizettek és szétzaklatott nyájként bolyonganak; hogy a templomi szentelt ruhák s edények és más eszközök, keresztek, kelyhek, képek, ereklyék stb. nyilvános árverésre bocsátva,

[1]) Maradt még egy 1787-ki jut. 25. készült kimutatás szerint 3736 kolduló s 988 nem kolduló szerzetes és 337 apácza.

[2]) Följegyezve találjuk, hogy egyedül Sz. Pál remetéi gazdag, magyar szerzetének 37 házából ingó vagyonban tíz millió, a szerzet ingatlan javainak évenkinti jövedelméből pedig 203600 forint folyt a vallási pénztárba.

zsidók által is körülhordoztattak, rendeltetésükkel ellenkező' czélokra fordíttattak. És miután József, a kolduló szerzeteket meghagyván, csak a javakkal gazdagon ollátottatakat törülte el, — bár a február 28-kán kibocsátott rendeletben kijelentette, hogy a szerzetek javaiból világi czélokra semmit sem fordítand, hanem összes vagyonukat, a lelkészek illőbb díjazására, a vallási pénztárba téteti, a gyanút mindazáltal még sem háríthatta el magától. Még gúnyképek is jelentek meg, azt ábrázolók, miként foly át a pénz a vallási pénztárból a hadügy pénzes ládáiba. Mások, kiknél az eltörlött szerzetek tőkéi kamatra letéve voltak, a kölcsönt most lefizetni —, s többen közölök, készpénzek híjában jószágukat is eladni kényszeríttetvén, panaszokkal tölték be az országot.

Ezen s az 1782 folytában kibocsátott egyéb egyházi tárgyú rendeletek annyira felizgatták a vallás buzgóbb híveit, hogy a császárt vallástalanságról vádló szózatok már nyilván is hallattak. Mások azt híresztelték, hogy a császár avval mit sem gondol, bár mily vallást kövessenek alattvalói; sőt kedvére volna, ha a katholikusok is az evang. vallásra térnének. Hogy ily s hasonló beszédek a népben már hitelre találtak s háborgatták a lelkiösmereteket, eléggé bizonyítja az, hogy József kényszerítve érzi vala magát azoknak ellenmondani s a május 24-kén (1782) közzétett okmányában kijelenteni, hogy „e szózatok merő rágalmak, s ő az uralkodó és egyedül üdvezítő kath. vallást mindenkor annyira szivén hordja, miszerint, bár a másként hívőket arra kényszeríteni épen nincs szándékában, még is nagy örömet okozna neki, ha minden alattvalói meggyőződésből katholikusokká lennének“. De ezen nyilatkozat sem a kedélyeket nem volt képes megnyugtatni, sem a császár iránti véleményeket nem változtatta meg a közönségben; sőt most meg a protestánsok kezdenek panaszkodni, hogy vallásuk iránt méltánytalan, s elfogultnak, hitábrándosnak kiáltozák őt.

És valóban nem is lehet Józsefet vallástalanságról vagy csak vallási közönyösségről is vádolni; sőt az újabb kor

fogalma szerint még igazán szabadelvűnek som mondhatni őt a vallás tárgyában. Igaz, hogy ő ellensége volt a hitábrándnak s a középkor sötétségéből leszármazott előítéleteknek; annyira mindazáltal még sem emelkedett fel, hogy a különböző vallásfelekezetek egymás iránti viszonyait az egyenlőség alapjára fektette, vagy épen a szabad államban szabad vallást akart volna. Ő nem egyedül a polgárt, hanem az egyik vagy másik hitfelekezetnok tagját is tekinté alattvalóiban, s a vallás különfélesége szerint a jogot és igazságot is külön mértékkel osztogató nekik. A katholika vallást, bár némi előítéleteket eltiltott s Róma befolyását, politikai czélokból, korlátolta, ő is még mindig uralkodó statusvallásnak s egyedül üdvözítőnek nevezte, míg a más vallásbelieknek csak türelmet biztosított. A franczia bölcsészeket is, bár némely politikai és statusgazdászati tanaikat elfogadta, épen vallástalanságuk miatt gyűlölte. Előszeretetéről a kath. vallás iránt, fentebb idézett szavain kívül, elég tanúságot tesznek ama rendeletei is, melyeket a hitváltoztatás tárgyában kibocsátott; s melyek egyszersmind azt is világosságba helyezik, mennyire külön mértékkel élt a különböző vallásnak iránt. A kathol. egyházba térést némi formaiságok mellett még a kiskorúaknak is megengedte; ellenben az e vallásból kitérők gyermekeit nagykorúságokig a kathol. vallásban neveltetni, magukat az áttérőket pedig, bár az elébb divatban volt pörös kereset s méltatlan bánásmód alól fölmentette, az áttérés megnehezítése végett, még is valamely kolostorban, vagy más alkalmas helyen, a kathol. vallásban való hat héti oktatás alá vettetni parancsoló; a deistákhoz, azaz, a sz. háromságtagadókhoz s egyéb, a türelmi rendeletben nem jogosított felekezetekhez csatlakozni akarókat pedig épen 24 botcsapással büntettette. Míg azonban ekként a kath. egyházat a többi felekezetekkel szemközt mindenben előnyösíté, voltak egynémely rendeletei, melyek minden felekezetben egyaránt elégületlenséget és zajt keltettek. Ilyen p. o. az a rendelete, mely szerint, az enyészet

gyorsítása s fakimélés végett, a halottakat ezután, koporsók helyett zsákokba dugva, parancsolta elteraettetni. Ezen rendeletet mindazáltal, melynek közzétételekor Józsefet még a legértelmesbek s elfogulatlanabbak is méltán arról vádolták, hogy újítási szenvedélyében kicsinységekkel is bíbelődik, s rendeletéinél a nép erkölcsi állapotát, műveltségi fokát, hiedelmeit nem veszi tekintetbe, — a nép zajos ingerültsége miatt nemsokára visszavonta, nyíltan megváltván, miszerint nem hitte volna, hogy a nép még oly kevéssé van felvilágosodva.

Egyébiránt József, azon meggyőződésben, hogy szán- dókái tiszták, czéljai üdvösek, minden panasz és zúgolódás [a] °X”i[Ve]“ daczára, rendületlenül haladt előre, az egyházi ügyeket illetőleg, reformátor! pályáján. És azok közt, melyek egyik vagy másik felekezet véleményeibe vagy érdekeibe ütközvén, szóval és írásban gáncsoltattak, találunk oly intézkedéseket is, melyek, valamint az egykorúak osztatlan tetszését megnyerték, úgy az ő magas lelkének s alattvalói boldogítását szomjazó szivének is fényes bizonyítványai. Ilyen egyebek közt első rendben a falusi lelkipásztorság s általában a köznép oktatásának szent ügye, minek előmozdítása egyikét teszi vala József kedvencz foglalkodásainak. Ez forgott szeme előtt, midőn a nép vallásboli oktatásának könnyebb vezérlete s az arra való gondosabb felügyelhetés végett, az igen nagy terjedelmű pécsi és zágrábi püspökségekből, még az 1781-ki febr. Ifi-kán kelt rendeletében, egy-egy darabot kiszakasztván, avval a bosnyai és szerémi püspökségeket nagyobbította, melyeket aztán káptalanokkal s bőségesebb jövedelemmel is ellátott. Mennyire szivén feküdt a köznép oktatása, még inkább kitetszik az 1782-ki febr. 15-kén és 22-kén kelt rendeletéiből, melyekben kijelenté, hogy a nép szellemi szükségeit, hol kívántatik, újdon felállítandó s az eltörült szerzetek javaiból megszaporodott vallási pénztárból ellátandó lelkészségek által is kielégíteni, s e végett a plébániákat akként szánd· kozik felosztani és szabályozni,

hogy a nép isteni szolgálatra s oktatásra ezentúl minden nagyobb nehézség nélkül megjelenhessen, s lelkészeitől kellőleg taníttathassák [1]). Felszólítá e végett a polgári hatóságokat, adják be pontos jegyzékét azon helységeknek s környékeiknek, hol a nép száma, vagy a templom távolsága, vagy a közlekedés nehézsége új plébániák, vagy legalább helybeli káplánságok felállítását teszi szükségessé. A püspökök pedig tudósítsák a kormányt: hány szerzetes szükséges azon városokban s vidékeken, hol kolostorok vannak, a lelkészek segedelmére? hány lélek jut egy szerzetesre? hány templom tartandó nyitva? hogyan rendezendő el azokban az isteni szolgálat s oktatás, hogy a nép lelki szükségeinek megfeleljen? Ezeken kívül még a szerzeteseknek, mielőtt lelkipásztorkodásra kiküldetnének, alkalmas voltok felőli megvizsgálása, a plébániák pénztárainak kezelése, a házassági eljegyzések törvényes erejének megszüntetése, a házasságkötéseknél szükséges tanúlevelek, a szerzetesek koldulása, a bucsújárások ritkítása és szabályozása s több más egyházi tárgyak iránt számos más rendeleteket bocsáta ki az év folytában.

József e közben maga is észrevette, hogy a rendszerres mód, melylyel az egyházat illető rendeletéit eddigelé közzétette, mivel szeszélyesnek látszik, elégedetlenséget s ingerültséget szül; látá, hogy akarata ennélfogva ismételt parancsok után sem teljesíttetik mindenben; hogy a zavar, mely a rendszer hiányából származik, s az aggodalom, mely a kedélyeket, az újítások határának be nem látása miatt, megszállotta, naponkint növekedik: e hiányon tehát segítendő, mind hogy az eddigi rendeleteknek pontosabb végrehajtást szerezzen, mind hogy a jövőben több sükerrel folytathassa újításait, szeptember 10-kén kelt rendeleté által, a

[1]) Egy 1787-ki kimutatás szerint volt az országban összesen 3629 kath. lelkész és 746 papjelölt s növendék, ide nem értve a szerzeteseket, kiknek számát fentebb közöltem

kir. helytartótanács kebelében az egyházi ügyek közvetlen П82. igazgatására egy állandó bizottmányt alkotott. Volt e kormányszéknél már elébb is egy, még Mária Terézia által alakított, úgynevezett „vallási bizottság"; de részint mivel ennek hatáskörébe minden egyházi ügy eddigelé nem tartozott, részint mivel az más tárgyak, mint kórházak, nevelőintézetek, kegyes alapítványok stb. igazgatásával is terhelve volt, ezeket pedig József a tisztán egyházi ügyekkel összevegyíteni nem akarta: a régi helyett egy új „egyházi bizottmányt" alakított, melynek a prímás elnöklete alatt néhány helytartósági, egyházi s világi tanácsos lőn tagjává.

Az okmány, melyben József e bizottságot megalkotta, az egész' reform tervét magában foglalja, melyet ő az egyház körében létesíteni szándékozott, és sokkal inkább kitünteti kormányzói buzgalmát s gondosságát, mintsemhogy annak kivonatát közlenünk ne kellene. Kiszabván a bizottmány ügykezelési modorát, az ülések idejét, a jegyzőkönyv vezetésének s a feliratoknak módját stb. részletesen meghatározza a tárgyakat is, melyek a bizottmány hatáskörébe tartoznak. Alája rendeli mind azt, mi a római és görög kathol. egyházat, a papságot, a szorosan vett egyházi alapítványokat, a kül egyházi fegyelmet, az isteni tiszteletet illeti; nevezetesen: kezébe adja a törvényalkotási hatalmat az összes egyházi ügyekben, s ennélfogva hatáskörébe rendeli a püspöki megyék rendezését, a régiek felosztását s újak felállítását, azok jövedelmeinek megállapítását, s viszonyukat a római curiával; az egyházat illető kir. rendelvények kihirdetését; a püspöki hatóság alóli kiváltságok ügyét; az egyháziak végrendeleteit s örökösödéseit; a házassági engedélyeket; a kegyúri jogok körüli kérdéseket; a búcsúk, egyházi menetek, csodatévő képek s helyek, vallásos társulatok stb. körüli kérdéseket; a papfelavatások, papi törvénytelenségek s felfüggesztések tárgyait; a káptalanok, s papnöveldék szabályozását s jó karban tartását; a püspöki hatalommal való visszaélések kérdéseit; a szerzetesek szabályait s fegyelmét

a szükségtelen szerzetek s kolostorok eltörlését, a fenhagyottak fentartását, a kolduló szerzeteknek a vallási pénztárból elláttatását stb. Szivére köti különösen a lelkipásztorkodás ügyét, a fenálló plébániák rendezését, újak felállítását, s úgy a lelkészek, mint az iskolamesterek díjazását; — mire nézve szabályul tűzte ki, hogy miután ezek tiszte s kötelessége mindenütt egyenlő, a hely körülmények szerint díjaik is arányosak legyenek. Kijelentette, hogy mihelyt a helytartótanácsnak egyesítése a kamarával, mint tervben van, végrehajtatik, az eltörlött szerzetek javainak igazgatása is e bizottmányra szálland, s azzal egy világi tanácsos külön foglalkodandik; hasonlókép átveendi a kegyes alapítványok kezelését is, s megvizsgálandja, nem lehetne-e ezek egy részét, nagyobb szükség idején, a lelkipásztorkodásra fordítani s a lelkészt pénztárhoz kapcsolni, melynek forrásait, jövedelmeit szaporítani különben is feladatává tűzte a bizottságnak.

Ugyanazon évben, októb. 7-kén e bizottságot illetőleg még egy más kir. rendeletet is bocsát vala közre, melyet a benne kimondott elvek igen nevezetessé tesznek. Mondatik ugyanis benne, hogy az összes egyházi birtok, annak eredetét, czélját s az egyháznak az iránti valódi elveit tekintve, nem egyéb, mint a hívek lelki üdvességének előmozdítására szánt hitbizomány (fideicommissum), melynek az egyházi személyek s testületek csak annyiban haszonvevői, a mennyi állapotokhoz illő elláttatásukra szükséges; a fölösleges jövedelmeknek pedig ama főczélra fordíthatása a fejedelemnek, mint az egyház legfelsőbb kegyurának, védjének, jogaihoz tartozik Ő felsége tehát, ezen elvből indulva ki, apostoli királyi hatalomteljességénél fogva változhatatlanul elhatározta, hogy valamint a német örökös tartományokban, úgy Magyarországban s kapcsolt részeiben is, az egyházi

[1]) Az egyházi udv. bizottság 1787-kijul 25-kén készült kimutatása szerint a világi papság összes jövedelme a püspöktől a káplánokig tőn 2.919.880 frtot, a szerzeteseké és apáczáké pedig 1.099,192 forintot.

javak jövedelme, a mennyiben az alapítvány czéljára teendő költségekből s a papság illető ellátásából még fölösleg maradna, egyedül a hívek lelki üdvösségének előmozdítására s a vallás gyarapítására lészen fordítandó, a nélkül mindazáltal, hogy a magyar papság nemesi jogai, melyek azt birtokaira nézve illetik, s melyekben azt ő felsége szintúgy fentartani szándékozik, mint a világi nemességet, e miatt bármi csorbulást szenvednének. A fölösleg jövedelmeknek az egyház ezen legfőbb czéljára fordítását pedig annál méltányosabbnak látja ő felsége, mennél kevésbbé lehet kétségbe vonni, hogy a püspököknek s más egyházi személyeknek a sz. canonok, egyházi törvények által is kiszabott kötelességük, fölösleg jövedelmeiket az egyházra s a szegények segélyezésére fordítani. Hogy tehát e fölösleg jövedelemrész annál bizonyosabban fordíttassék a mondott czélra, ő felsége tudósíttatni kívánja magát a bizottság által: mennyire megy az országban s kapcsolt részeiben az egyházi személyek száma, mennyit tesznek az összes papság ingó s ingatlan javai, mennyi szükséges az alapítványok czéljaira s a papság illő ellátására, s ezeknél fogva mennyit lehet a jövedelmek fölöslegéből a hívek lelki üdvének gyarapítására s más ily szent czélokra fordítani? — Hasonló bizottságot alapított József az erdélyi kormányszék kebelében is az egyházi ügyek igazgatására; s mind ezt, mind a magyart az egész monarchiára nézve Bécsben felállított közp. udv. egyházi bizottságtól tette függővé. 1782,

E rendeletét azonban már Eszterházy kanczellár is megsokalta, ki aztán egy hosszú felterjesztést intézett ellene a császárhoz. Érzékenyen panaszkodik a kanczellár, hogy ő felsége gyökerükben meg akarja ingatni az ország alapjogait s törvényeit, lealacsonyítani S egy külföldi tanácsra bízni Magyarország első rendének, a papságnak, igazgatását, a királyi kegyúri jog gyakorlását s minden jogot, melyet az egyház irányában eddigelé alkotmányosan a kanczellária gyakorolt, sőt ezt magát is alá akarja annak rendelni. Idézi

a törvényeket, melyek a kanczellária s helytartótanács jogkörét körülírják, függetlenségét biztosítják. Védi az egyházi javakat, melyek törvények által biztosíttatnak minden külföldi avatkozás ellen, s csak c törvények szerint kezelthetnek. Végűi kéri a császárt, ne támadja így meg Magyarország alkotmányát, ne vesse azt az örökös tartományokkal ugyanazon szabályok alá, s távoztassa el tőle e katasztrófát, mely életében a legszomorúbb emlékű napot fogná neki szerezni, s melyért nemzete előtt nem is vállalhatja magára a felelősséget. Ha szándékától semmikép sem akarna elállani, hívja meg magához értekezletre legalább a prímást s az országbírót. De József e kérelemre sem hajlott.

Részint ezen magyar egyházi bizottságok hozzájárultával, részint különben is, a már megalapított elvekből indúlva ki, a következő években még számos Vendeleteket bocsátott ki József az egyházi ügyek tekintetében, melyek közöl azonban, rövidség végett, csak néhány nevezetesbet említünk. 1783-ban a szerzeteseket házi fegyelmükre nézve közvetlen a püspökök felügyelése alá vetette; a kolostorokban a vétkes szerzetesek büntetésére létező, titkos, földalatti börtönöket, melyek körűi borzasztó visszaélések födöztettek fel, eltörűlte, használatukat szigorúan eltiltotta. Két évvel később (1785. febr. 10.) azon nevezetes rendelvényt tette közzé, mely szerint két egyházi javadalmat egy személynek, legyen az bármily rangú, bírni tilos; minél fogva aztán Migazzi bíbornok, bécsi érsek s váczi püspök, ezen utóbbi püspökségről, minden vonakodása daczára is, lemondani kényteleníttetett. Utóbb, a házaknak Vízkereszt napján szokásban levő beszentelését, az égiháborúk alkalmával divatozó harangozást, a csodatevő képekhez stb. az erkölcsökre károsan ható zarándoklatokat tiltotta el, s az ilyféle helyeken létező ezüst és arany fogadalmi adományokat összeszedetvén, a pénzverdébe vitette, rendelvén egyszersmind, hogy hálájokat a hívek a vett kegyelmekért, nevöknek a templom ajtajára függesztendő fekete táblákra írásával nyilvánítsák stb.

Mind ezen s más hasonló egyházi intézkedések a kan- 1782. czellár elnöklete alatt létező udv. bizottság útján adattak ki. Mily erélylyel járt el e bizottság a püspökök iránt is, tanúsítja b. Andrássy rozsnyai püspök esete. A bizottság egy, 1786-ki nov. 28-kán kelt felterjesztésében a püspököt, mivel Ragályi Imre és Éva házasúlandókat a rokonsági akadálytól felmenteni s egybeadatni ismételt felszólításra sem akarta, jövedelmei élvezetétől felfüggesztetni, s ha még egy hónap folytában is vonakodnék engedelmeskedni, püspökségétől is megfosztatni javasolta, mit aztán a császár is helyben hagyott. A püspök erről értesülvén, azonnal Bécsbe sietett s engedelmességet ígért. De József ezzel már nem lőn megelégedve's büntetésül makacsságáért 500 arany lefizetésére Ítélte, hozzáadván, hogy ismételt engedetlenség esetében azonnal megfosztatik javadalmától. Az aranyok mirefordítását majd akkor határőzandja meg, ha a kanczellár azoknak végrehajtott lefizetését feljelentem!!.[1])

A vallásnak s egyházi életnek minden egyéb részletei közt azonban mind haláláig legtöbb gondot fordított József a nép oktatásának ügyére. Kormányra léptekor a rendes lelkészek száma, Magyarországban, ötödfél millió katholikus közt csak 2465-re, a segéd lelkészeké 1113-ra ment; József ernyedetlen munkássága a lelkipásztorok összes számát 3578-ról kormánya végső évéig 4767-re emelte; az újdon alapított . agy az eddigelé eléggé nem díjazott régi lelkészségek ellátására a vallási pénztárból évenkint 133,600 frtot fordíttatott. Főelve e tekintetben az volt, hogy a hol százan együtt laknak, s a környéken egy mérföldnél közelebb templom nem létezik, ott vagy a kegyúri joggal bíró földesúr, vagy a vallási pénztár építsen templomot; s ha ebben az anyatemplom lelkészi személyzete az isteni szolgálatot s oktatást rendesen el nem láthatja, mindenütt helybeli káplánság alapíttassék.[2])

[1]) A kanczellária levéltárából.

[2]) Egy 1787-ben kelt reudelete szerint intézkedett, hogy a hol minden felekezetnek nincs temploma, katholikus és protestáns ugyan-

A plébániák szaporítása azonban magában véve még nem volt volna elég a kitűzött szent czél elérésére, ha azok egyszersmind jól nevelt, példás erkölcsű, tudományos készületű, felvilágosodott egyházi férfiakkal nem láttatnak el. Erre tehát különösen nagy gondja volt a császárnak. Eleinte, hogy a sürgető szükség fedeztessék, az eltörűlt szerzetek képesebb tagjait is megengedte ugyan alkalmaztatni az új plébániákra; utóbb azonban a papokká avattatandó ifjak nevelésére nagy figyelmet fordít vala. A világi papok elébb a püspöki székvárosokban levő saját intézeteikben, a püspökök által kiszabott rendszer szerint, a szerzetesek pedig zárdáikban neveltettek. Józsefnek ő nevelési rendszer a maga czéljaira nem látszék alkalmasnak. Észrevette, hogy a a mint a püspökök s káptalanok különböző szelleműek, úgy a papnevelő intézetekben is, melyeknek tanítókarát s más elöljáróit ők választják, különböző szellem honosul meg. Ő pedig czéljai létesítésére egy, az ő eszméje szerint képzett, felvilágosodott papságot óhajt vala előteremteni, melyet az egész országban ugyanazon jó szellem lelkesítsen, egyenlő józan elvek vezéreljenek. E végett már 1783. elején elhatározta, hogy oly közönséges papnevelő házakat állítson fel, melyekben az egész hazai mind világi mind szerzetes papság egyesítve képeztessék, s mind fegyelem, s erkölcsök, mind tanulmányokra nézve egység uralkodjék; s melyekből aztán az ifjak, tanulmányaik bevcgeztével, a megyékben felállítandó külön papházakba (presbyteriumokba) menjenek át a megyei szokásokat s a lelkipásztorkodás gyakorlati részét megtanulni. Ily közönséges papnevelő intézeteket elébb Budán, Kassán és Pécsett szándékozott állítani; de utóbb azok helyéül Budát, Egert és Zágrábot tűzte ki, hol aztán a neveldékct 1783. és a következő év folytában fel is állíazon templomban végezze az isteni tiszteletet. Es hogy a felekezeteket erre rá lehessen bírni, ily helyeken templomépítésre nem kell adni segédkezet. Ez, úgymond, így van Németországban is. Kanczelláriai levéltár.

tóttá, részint az eltörlött szerzetek házait, részint más köz- 1783~
épületeket jelölvén ki számukra. Tervét azonban még egyszer megváltoztatván, a budait nemsokára Pozsonyba, az e végre átalakított várba tette át; az egrit és zágrábit pedig 1786-ban Pesten egyesítette. A püspökökhöz aztán rendelet küldetett, hogy papokká csak azon ifjakat avassák fel, kik ezen intézetekben végezték tanulmányaikat.

De nemcsak a papokat képző, hanem általában valamennyi nevelő s tudományos intézetekre, s tanodákra is egyaránt kiterjedt József gondoskodása. Jól tudván, hogy az ifjúság neveltetése az alap, melyre népei jobblétét építheti, ezen alap megvetésén annál nagyobb buzgalommal munkálkodik vala, minthogy egyéb nagyszerű újításainak is csak a felvilágosodás terjedésének föltétele alatt ígérhetett gyarapodást s állandóságot; sőt miután a jelen nemzedékben annyi megrögzött, reformjait minden lépten akadályozó vagy nehezítő előítéletekkel, érzelmekkel és szenvedélyekkel találkozók, azoknak teljes sikerültét, mint egykoron a héberek bölcse, Mózes, csak az általa nevelt jövő nemzedéktől remélhető vala. Különös gonddal ápolta ő e végett a népiskolákat, melyek által a nép nagy tömegére hathatott. Ezeket már, részben az ő, mint kormánytárs, sürgetéséire is, Mária Terézia szintén szaporító s jobb karba állítá vala; József maga pedig aztán haláláiglan ernyedetlen buzgalommal munkálkodók azok terjesztésén s javításán. Hol új plébániát emelt, ott egyszersmind népiskolát is alapított, s azokban mind a gondosan megválasztott tanítók, mind a tanítványok szorgalmát jutalmakkal is ösztönzé. A tanulmányok s módszer tekintetében új Rendszert hoz vala életbe, mely szerint a protestánsok iskoláit is átalakítani kívánta.

A főbb iskolákra néz ve, azon újítások következtében, melyeket 1783-ban a kormány- s itélőszékek körűi valósítani megkezdett, a tudományok egyetemét Budáról Pestre helyezte át, s vele három év múlva, midőn a papnöveldét szintezen városba szállíttatá, a theologiai kart is egyesítette.

A papnöveldéken kívül más nagy nevelő-intézeteknek nem lévén barátja, valamennyi ilynemű növeldét, magát a bécsi Tberesiánumot is eltörülte s alapítványaikból tanulmányi pénzalapot alkotott, melyből aztán a nyilvános tanodákban nevelt szegényebb ifjaknak rendelt év- s ösztöndíjakat, hogy azok ekként magán-házakban lakván, gyermek koruk óta idomíttassanak a világhoz, melyben majd élniök, munkálkodniok kellend. Különben, valamint az egyházi úgy a tanulmányi ügyek igazgatására is, 1784-ben, a helytartótanács kebelében, külön bizottmányt állíta fel, melyet a már elébb Becsben alakított s három magyar ülnökkel is ellátott középponti udvari tanulmányi bizottság alá rendelt s a könyvvizsgálattal is megbízott. E tanulmányi bizottmány első elnökéül Klobusiczky Pétert nevezte ki, ülnökökül az egyetemi karok, a budai főgyinnasiuin s nemzeti iskolák budai kerületének igazgatóit rendelvén melléje. E bizottmány lőn az összes tanulmányi ügy középpontja, melynek főfeladatává tétetett, a közoktatást, a Pécsből veendő rendeletek szerint, az országban egyenlően szabályozni s igazgatni. És hogy e tisztében minél sikeresebben járhasson cl, 1785-ben Pozsonyban, Kassán, Nagyváradon, Pécsett és Zágrábban kerületi tanulmányi igazgatóságokat alkota, közvetlenül a budai bizottmány alatt működendőket. Az egész közoktatási és nevelési ügy főigazgatását végre Magyarországban s kapcsolt részeiben gróf Niczky Kristófra bízta. ·

E főigazgató felügyelése alatt a budai bizottmány, s különösen annak két tagja, Szerdahelyi és Makó a Mária Terézia alatt megállapított nevelési rendszer helyébe egy újat készítő, mely szerint a köznevelés igen szabad szellemben szabályoztatott. Egyebek közt a jezsuitákról fennmaradt különszerű áhitatosság-gyakorlatok és fegyelmi szabályok kiküszöböltettek, a máriai társulatok (congregationes marianac) s azon askétai könyvek, melyek eddig az ifjúság kezein forognak vala, eltiltattak. Rendeltetett továbbá, hogy az ifjúság a hónaponkénti gyónásra ne hajtassák, hanem a

szentségekkel való élés mindenkinek szabad akaratára s a szülők vezérletére hagyassák; a színházak, tánxztermek s egyéb nyilvános mulató-helyek látogatása viszont megengedtetett. Általában az egész nevelési rendszernek oly irány adatott, hogy az ifjúság a világi viszonyok súrlódásai közt nőjön fel s készíttessék el a férfiúi pályára. Meglepő volt a közönségre nézve azon rendelet is, mely szerint nem csak minden tűrt vallású ifjaknak megengedtetett a kathol. főiskolák látogatása, hanem még a tanszékek betöltésénél is, az egy theologiai kart kivéve, egyedül a képességnek kell vála figyelembe vétetni, minden tekintet nélkül a vallásra.
— De valamint e köznevelési rendszert zúgolódással fogadták a vallásosabb kedólyűek; úgy hangos panaszokra fakasztotta a szüléket általában s több megye feliratainak tárgyaúl is szolgált ama rendelet, mely szerint, az 1784-ki tanulmányi évtől kezdve, minden iskolába járó ifjú tanpénzt köteleztetek fizetni. E tanpénz a latin iskolákban évenkint *12* forintra, a bölcsészeti és sebészeti iskolákban, úgy a jogiakban és a lyceumok s akadémiákban 18 ftra, az egyetemben pedig 30 ftra szabatott. Az ekként begyült összeg aztán nagy részben a jelesebb szegény tanulók évdíjaira lőn fordítva. — Ezek után, ha nem mondjuk is, érteni fogja az olvasó, hogy a tanintézetekben maguk a tudományok is szabadon, oly tankönyvek szerint adatának elő, melyeket az új' kor szelleme leng vala át.')

III.

Mialatt az egyházi s nevelési ügyeket ily módon rendezi vala, az ország politikai s igazgatási állapotát illetőleg is roppant újításokat kisérle meg József császár. Koronáztatásának mellőzése által már eleve is elég világosan elárulta

[1]) Lásd ezen egyházi reformokról a következő munkákat: Collectio Kesolnt. Regiar. in mater. Commiss. ecclesiast. I. és II. köt. Katona: Hist. Crit. R. II. XL. köt. Geissler III. köt. Keresztury: Introd. in Opus Collet, normal. Resolut. Joseph! II.

ő e szándokát; mert ezen ünnepélyes felavattatásnak semmi más akadálya nem forogván fenn, mindenkinek hamar átkeli vala látnia, hogy azt csak azért mulasztja el, mivel kezeit a mondandó eskü által megkötni nem akarja. A nemzet aggodalmas feszültséggel néze a jövendő események elébe.

A politikai reformokat illetőleg, két czél lebeg vala József szeme előtt. Ezek egyike abban állott, hogy Magyarországnak független államéletét s alkotmányát, a mennyiben az elődeiről még reászállott, eltörülje, kormányát az összes monarchia számára tervezett összpontosítás és bureaukratia szerint átidomítva, a többi osztrák tartományokéval egybeolvaszsza; szóval: Magyarországot, jog és igazgatás tekintetében, az egységes osztrák birodalomnak, a többiekkel mindenben egyenlő tartományává tegye. Második czélja volt, a nemesi kiváltságoknak, legalább egy részben, eltörlése, alattvalóinak az államterhek tekintetében egyenlősítése, s az ország anyagi jóllétének felvirágoztatása.

Ezen reformok vívták ki Józsefnek a felvilágosodott, szabadságszerető fejedelem hírét s ama magasztalásokat, melyekkel őt demokratiai hajlamú kortársai nem különben, mint az utóvilág elhalmozták. Szükség tehát, hogy e reformok felett, mielőtt azok részletes elbeszélésébe fognánk, a történelem bírószéke is hallassa pártatlan Ítéletét. Az első czélra irányzott reformok tekintetében, merőben nyilvánjogiak lévén, főleg a jogosság kérdését kell figyelembe venni; mire nézve kevés, de annál határozottabb a mondani való. József, a Habsburg fejedelmi ház nőágának első ivadéka, miként már anyja is, Mária Terézia, azon alaptörvény erejénél fogva lépett az ország trónjára, melyet nagyatyjával, III. Károly királylyal, 1723-ban kötött volt a nemzet. Ezen alaptörvény, mint a maga helyén eléggé kifejtetett, ama viszonylagos szerződést foglalja magában, mely szerint egyrészről a nemzet, a fejedelmi ház férfiága kihaltának esetére lemondott a királyválasztásnak őt törvényesen illető s kétségbe nem is vont jogáról, s a trónörökösödést a leányágra is kitér-

jesztettc, feltételül kötvén ki, hogy az ország alkotmánya,, jogai, törvényei, más tartományokétól független alkotmányos igazgatása a. fejedelmi ház ezen új ágából származandó királyok által is teljes épségben fentartassanak; másrészről a szerződő fejedelmi ház, a nőág örökösödését e föltétel alatt elfogadván, lekötelezte magát s a trónra jutandó nőágat, hogy e föltételt teljesíteni fogja, az ország alkotmányos függetlenségét, törvényeit s igazgatását minden csorbítás nélkül fentartandja, s ezt minden új trónörökös hittel is fogadandja. Mária Terézia, mint láttuk, esküjéhez híven teljesítette a föltételt, mely alatt a trónra jutott, és tulajdonképeni csorbát az alkotmányon minden kényuralmi hajlamai mellett sem ütött.' Ugyanez volt volna feladata Józsefnek is, ha jogát a magyar· koronához fentartani kívánta, melynek birtoka az alaptörvény által feltételhez van kötve. Bár milyen előnyössé válhatott volna is tehát különben a monarchia hatalmának kifejlésére annak olyforma egyesítése és öszpontosítása, a minőn például XIV Lajos egy század előtt Franciaországot keresztülvitte: miután Magyarország a maga függetlenségéről s alkotmányos kormányáról lemondani nem akart, fejedelme által pedig arra jogosan nem kényszeríttethetett, a reform, mint jogtalan s törvénytelen felett a történelem kénytelen pálezát törni; s ítéletének igazságos voltát maguk a József halálával bekövetkezett események is cáfolhatatlanul bizonyítják.

Mi a másik czélt illeti: ha József ereformokegynémelyikét alkotmányos úton, a nemzet törvényhozásának hozzájárultával hajtja végre, csak magasztalást érdemelne, örök dicsőséget vívott volna ki a maga nevének. Mert lehet-e csak képzelni is szebb feladatot egy XVIII-dik századbeli fejedelem számára, mint eltörűlni a nemességnek jobbára a középkor ököljogából származott azon kiváltságait s előjogait, melyek míg a nép nagy tömegének szabadságát korlátolák, az állam kellő kifejlését s gyarapodását lehetetlenné tett ék; mint széttörni a jobbágyosztály szolgai bilincseit, visszaadni a népnek haj-

dán erőhatalommal elrablott statuspolgári s emberi jogait: az országlakosok közt arányosan osztani fel az államterheket; hatalmasabb lendületet adni az anyagi s erkölcsi érdekek kifejlésének? De ha ennél fogva senkinek sem juthat eszébe, gáncsolnia valóban nemes, humánus, nagyszerű czélt,melyet magának József kitűzött, s melyért méltán magasztalta is őt a világ; lehetetlen mindazáltal őt meg nem róvni, hogy e czélt alkotmányos nemzetnél a törvényhozás mellőztével, kényuralmi úton akarta elérni. Igaz ugyan, hogy a még általában vége elfogult, önző nemességtől, mely ellenszenvét az ilynemű újításoktól már az előbbi kormány alatt is eléggé elárulta, várni alig lehetett, hogy a részéről áldozatokkal járó reformokat önként szavazza meg országgyűlésein; de e körülmény, ha csökkenti is a beszámítást, a törvényszegést ki nem mentheti, kivált miután József, kinek számos, hatalmas eszköz volt kezében, e reformokat törvényes módon is keresztülvinni, azokat meg somkisérlé, s eleve is kényuralmi eljárásra határozta el magát. Es még azok is, kik a czél jóságával az eszközök törvénytelenségét kimenteni hajlandók volnának, kénytelenek megvallani, hogy a császárnak e reformokban nyilvánított szabadságszeretete igen egyoldalú, s a népboklogítás felszíne alatt korlátlan uralkodási vágy is rejlik. Ő nem akarta tűrni, hogy a kiváltságos osztály, bár századok óta birt, de igazságtalan előjogaival szolgai állapotban tartsa a nép alsóbb osztályait, gátolja az állam anyagi s erkölcsi érdekeinek kifejlését: ő tehát lerontani szándékozott a választó falakat, eltörűlni akarta a kiváltságokat, s legalább is a közterhek tekintetében egyenlőséget kívánt megalapítani minden alattvalói között. Es eddig dicső a szándék, szabadelvű s minden magasztalásra méltó a terv. De a szabadságnak, mint tudjuk, két oldala van az államban: nem elég, hogy egyik osztály el ne nyomja kiváltságaival s előjogaival a másikat; szükség, hogy minden osztály a kormányhatalom önkénye és zsarnoksága ellen is biztosítva legyen. E nélkül csak a szolgaság közös, csak ebben létezik egyenlő-

ség. Ő pedig a státuspolgári jogokat a trón irányában semmiféle intézménynyel nem biztosította; egyenlőséget akart, de nem a jogban, hanem csak a fejedelmi önkény irányában úgyannyira, hogy szinte feljogosítva érezheti magát az ember kérdeznie, mely indok vezérlé őt tulajdonképen a kiváltságok eltörlésében: az-e, hogy az' osztályok közti viszonyok igazságtalanságát megszüntesse; vagy, hogy a királyság korlátáit az előjogok megszüntetésével lerontván, a trón irányában minden alattvalóit aránylagos teher s egyenlő önkény alá vesse? Ő maga ezen önkényes hatalmat szigorú lelkiösmeretességgel, csak alattvalóit jóllétének gyarapítására akarta ugyan gyakorolni; de ezek biztosításáról a jövőre nem gondoskodott. Ezen egyoldalúság lőn aztán oka, hogy a különben oly jótékony reform már keletkeztében magában hordta a halál csiráját: a kiváltságaiban megrövidített nemességet maga ellen zúdította; a többi néposztályokat pedig az önkény ellen még sem biztosítván, szövetségeseivé tenni elmulasztotta. A reform még csak a pártatlan igazságszolgáltatás és az egyenlő jogosidtság érzetét sem keltette föl, mi a kedélyekben kiengesztelődést szülhetett s némi kárpótlást nyújthatott volna az erőhatalommal eltörlött történeti jogért. József, egész eljárásával csak új tanúságát adta annak, hogy a fejedelmi önkény, midőn a népek véleményével s kívánataival ellenkezésben van, a legjobb szándékkal sem emelhet tartós épületet.

Mi József czéljainak elsejét illeti, mely szerint Magyarországot, alkotmányos igazgatásától megfosztva, az egységes osztrák birodalomba beolvasztani szándékozott: e tekintetben, mint tudjuk, már elődei is régóta többféle útakat kísérlettek volt meg; Józsefnek azonban ezek egyike sem tetszék. A nemzet szándékos fellázításától, hogy aztán fegyverhatalommal kényszeríthessc a kényuralom elfogadására, a felett hogy már több ízben sükertelennek mutatkozott vala, vissza borzadt az ő igazságérzete, s népeit valóban boldogítani vágyé) emberszeretete. A másik modor, mely szerint Mária

Terézia negyven éven keresztül simogatva, magához édesgetve (igyekezett a nemzetet, ha nem is alkotmányától megfosztani, legalább elnémetesíteni, a kényuralom elfogadására hajlandóbbá tenni, ellenkezett nyíltabb kedélyével, nyugtalan, türelmetlen, rögtönözni szerető természetével. Ő tehát, bár nagyobb óvatossággal s több rendszerességgel, mint az egyházi reformokban, de mégis nyíltan lépett fel politikai újításaival is, az értelem felvilágosítása s meggyőzése, népboldogító szándokainak bebizonyítása által akarván czélt érni. Eleinte csak oktató, felvilágosító s rábeszélő leiratokat bocsátott ki; utóbb egyes reformokat tényleg is életbeléptetett; végre azonban midőn tapasztalta, hogy a nemzet fényes ígéretekért, szép szavakkal ábrázolt anyagi jobblétért alkotmányát, nemzeti jogait cserében adni nem hajlandó, szintén kényszerítéshez, katonai karhatalomhoz nyúlt.

A beligazgatás átalakítását, hogy a nagy tervek végre mennél elébb munkasegédeket nyerjen, felülről lefelé, a fő kormányszékeken kezdette meg. Első rendeletéi e tárgyban nemcsak elégületlenséget nem ébresztettek, hanem, mivel általok a nemzet régi sérelmeit látja vala orvosolva, bár országgyűlésen kívül keltek, oly kedvező véleményt terjesztenek József igazságszeretetéről s kormányának méltányosságáról, hogy e miatti örömében a nemzet még a koronázás elmulasztása s a már elébb megkezdett egyházi reformok miatt támadt aggodalmait is feledni látszék. Számtalanszor ismételt, százados panasza volt a nemzetnek: hogy a német udvari kamara nemcsak a magyar királyi kamarára, hanem az ország egyéb hatóságaira s ügyeire is törvénytelen befolyást gyakorol; és hogy Erdély, bár a királyok közvetlen kormánya alá jutott, az anyaországgal még is, szorosabban, miként az elszakadás előtt létezett, össze nem kapcsoltatott. József, nem ugyan a nemzet régi panaszaitól indíttatva, hanem mivel az összes kormánynak czélba vett egyszerűsítése úgy kívánta, hogy a kamarai ügyek a politikaiakkal, mint egymással különben is kapcsolatban állók,

ugyanazon kormányszéknél cgyesíttesscnek, s ekként az eddig ícnállott két külön kormányszék csaknem mindennapi súrlódásainak vége szakasztassék: ennélfogva tehát 1782-ki máj. 17-kén kelt rendelete által a bécsi német udvari kamarát eltörölte, s annak ügyeit, a mennyiben Magyar-, Csehás Osztrákországot külön illették, ezen országok udvari kancelláriáihoz tette át.

Ugyan ekkor már a többi, később megindított reformokat is érlelgeté elméjében. E végett egy felvilágosodott, értelmes magyar urat is fölvenni kívánt az államtanácsba. „Ezúttal nem mint miniszteremtől, hanem mint barátomtól kérek öntől tanácsot e választásra nézve“ — írá május 17-én Eszterházy József kancellárhoz.[1])

Az erdélyi kancelláriát a magyarral, mint tudjuk, már 1. Leopold szándékozott volt egyesíteni, mivel azonban Eivdély rendei ezt akkoron hevesen ellenzék vala, a tervezett gyesítés abbanhagyatott. Magyarország rendei ezt mindazáltal utóbb is gyakran sürgették, s Mária Terézia az 1741-ki 18-dik t. czikkben meg is Ígérte volt a nemzetnek. József tehát most annál ^kevesebbet gondolt az erdélyiek részéről támadható panaszokkal,'minthogy a két kormányszék czélba vett egyesítése, mint egy leiratában kijelenti', mind Erdélynek, kivált kereskedelme tekintetében, hasznos, mind a magyarok óhajtásaival megegyező. A két kancelláriát tehát 1782-ki aug. 14-kén kelt rendelete által valóban egyesítette, úgy intézkedvén, hogy az egyesült kormányszék, midőn magyarországi ügyekben rendelkezik magyar, midőn pedig Erdély viszonyait intézi, erdélyi kancellária czímét viselje. Mivel azonban ekként a magyar udv. kancellária hatásköre tetemesen tágult, dolgai meggyűltek , annak személyzetét egy másod alkancellárral snégy tanácsossal szaporította meg; némely ügyeket pedig, melyeket eddig e kormányszék kezelt, minők: az egyháziak, közoktatásiak, kegyes alapítványiak

[1]) Udv. államlevéltár.

stb. attól elválasztván, mint említettük, külön bizottmányok kezelése alá adta. A rendi let szerint, az ekként szervezett magyar udv. kancellária lőn a magyar korona minden tartományait illetőleg a legfelsőbb kormányszék, mely egyedül jogosíttatott fel közvetlen érintkezésre a fejedelemmel.

Így lévén szervezve a kir. udvari kancellária, a magy. kir. helytartótanácsot is szükségkép újonnan kell vala rendeznie. József ezt a következő 1783-dik esztendőben hajtá végre. Hogy e kormányszék a maga rendeletéit az ország minden részeibe egyenlő gyorsasággal küldhesse szét, azoknak végrehajtása felett könnyebben őrködhessék, s ügyeiket előtte az ország hatóságai s egyes polgárai is olcsóbban s kényelmesebben végezhessék: e kormányszéket mindenek előtt Pozsonyból Budára, az ország közepére helyezte át, hova egyszersmind a királyi táblát, a következő évben pedig a főhadi kormányt is leszállította [1]). A helytartótanácshoz

[1]) Keresztury: Introductio in Opus normal. Constitut. 22—76.. Benkö: Trausilvania II. Cap. 8. Midőn a helytartótanács Budára szállíttatott, ennek polgárai az ebből rajok háramló haszonért hálájokat tanúsítani akarván, kérik vala Józsefet, engedné meg, hogy tiszteletére városukban emléket állítsanak. A császár ilyféléknek nem barátja, a feliratra ekként válaszolt a város tanácsának: „Ha majd az előítéletek kiirtva, a valódi honszeretet s a monarchia közjavát illető helyes fogalmak megállapodva s elterjedve lesznek; ha az állam szükségeire, biztosságára s felvirágzására mindenki arányosan s örömmel adózandik; ha a felvilágosodás, a megjavított tanulmányi rendszer, a papság helyesebb nevelése, s az igazán vallásos fogalmaknak a polgári törvényekkel való kapcsolata által elterjedve; ha a pontosabb igazságszolgáltatás, ha a megszaporodott népesség s megjavított földmivelés által a közvagyonosság, ha az urak s alattvalók közti valódi érdekek megismerése, az ipar s kereskedés az egész monarchiában megalapítva s kifejtve lesz, mint én azt bizton remélem: akkor fogom megérdemlőm a díszszobrot; nem pedig most, midőn egyedül Buda városa nyer némi hasznot borainak bővebb eladásából s a házbér emelkedéséből azáltal, hogy a kormány s törvényszékeket az ügyek könnyebb kezelése végett oda áthelyeztem. Bécs, 1784-ki jun. 23. József.[11] — Geissler: Skizzen aus dem Character und Handlungen Jóseph des Zweiten. Halle 1786. V. 214.

kapcsolta itt, mint már említők, mindenekelőtt a már meg-, alapított egyházi bizottmányt, a következő évben pedig a közoktatás vezérletére felállított tanulmányi bizottmányt is, oly módon mindazáltal, hogy bár e bizottmányok a helytartótanács nevében bocsátanák ki intézményeiket; de valamint maga a helytartótanács alája van rendelve az udvari kancelláriának, úgy e bizottmányok is fiókjai lennének az illető udvari bizottmányoknak. Nemsokára ezután a magyar kir. kamarát is eltörölvén, az eddig általa kezelt gazdasági ügyeket a felélesztett hajdani kir. kincstartói hivatalra bízta; ezt pedig szintén a hclytartótanácsbakebelczte. Újonnan rendezte továbbá a királyi jogok igazgatóságát, s a fő tartományi biztossági és számvevői hivatalokat; s ezeket is, nem különben mint a vegyes polgári s hadi bizottmányt szintén a helytartótanácshoz kapcsolta. Az *így* rendezett s központosított kormányszék igazgatására, mellőzvén a nádori s kir.' helytartói hivatalokat, gróf Niczky Kristóf tárnokmester személyében egy főelnököt s melléje két alelnököt rendelt; ezen utóbbiak elsejére ruházván egyszersmind a felélesztett kincstartói czímet is. E három elnök alá sorozott aztán, a bcligazgatás külön ágai szerint felosztva, tizennyolcz tanácsost, ugyanannyi titkárt s fogalmazót egyéb alárendelt tisztviselőkkel együtt. Az erdélyi kormányszékre hasonló szervezési szabályok alkalmaztattak.

Mialatt József a kormányszékeket ekként szabályozza vala, az ország némely vidékein a nyomor panaszhangjai emelkedőnek: egyrészről Komárom, Buda, Pest s egyéb dunamelléki városokban april 22-kén (1783-ban) földrengés pusztított; egynémely más vidékeken pedig a múlt évi silány termés következtében a lakosokat éhség sanyargatá. József tehát, mind hogy a nyomor enyhítésére a helyszínén czélszerübben intézkedhessek, mind hogy az ország anyagi s igazgatási szükségeit újabban is szemügyre vegye, april 25-kén Magyarországba indula. A Duna vidékét megtekintvén, a magyar tengerpartra, innen Tótországon és a Bánságon ke-

resztül Erdélybe intézte útját; és miután ott is számos várost meglátogatott, az éhségtől leginkább sanyargatott Máramaroson s más északi megyéken keresztül jul. 11-kén tért vissza Bécsbe, könyörületes szívének s országatyai gondoskodásának mindenütt fényes emlékeit hagyván maga után s az enyhített nyomor áldásait, emberiséges tetteinek legszebb jutalmát, vivén magával császári lakába. — Ez év végén viszonozta VI Pius pápának múlt évi látogatását is Illómában; mely utazásáról azonban, mint a mely Magyarországot közvetlen nem érdekelte, légyen elég csak annyit említenünk, hogy az egyházi reformoktól a sz. atya által e második találkozáskor sem engedte ugyan magát eltéríttetni; de Azara lovag spanyol követnek eszélyes előterjesztései, melyekkel őt meggyőzni ügyekezék, hogy nagy változásokat a népektől szenteknek tartott dolgokban csak akkor lehet veszély nélkül végrehajtani, midőn azok a kor művei, s a népek lassanként megtisztult belátásának gyümölcsei gyanánt tekinthetők, — reá még is oly hatást gyakoroltak, hogy előbbi tervein ezóta sokat változtatott és szelídített.

Ezen utazásai közben József egy perczig sem vesztette szeme elől a megkezdett politikai reformokat. Az e korszakba eső rendeletei tanúsítják, hogy utazásai alatt is éber, a kormányügyek legapróbb részleteit is átfogó gond és buzgalom tölte el lelkét épen úgy, mint midőn bécsi kancelláriájában dolgozott titkáraival. A csekélyebb érdekű rendeletek előadásával nem fogjuk fárasztani az olvasót, s csak azon egyet említjük, melyet olaszországi útjáról visszatérvén, 1784-ki a márcz. 8-kán a tisztviselőkhöz intézett. E körlevél, mint jézgef jellemének, gondolkodásmódjának s elveinek hű tűkre, magas lelkének fényes bizonyítványa, emberi szeretettől áthatott, egyedül népei boldogításáért verő szívének kétségtelen tanúja, de egyszersmind tanúja annak is, mily nagy nehézségekkel kell vala küszködnie, és mily kevés segédkezet talált magakörül az átalakítás nagyszerű munkájában, kiválólag megérdemli figyelmünket. íme tehát annak némely pontja-

„Harmadik éve már — úgymond — hogy országaim, kormányát átvettem. Ez idő alatt elveimet, nézeteimet, czéljaimat nem kevés fáradsággal eléggé nyilvánítottam. Nem elégedterrl meg avval, hogy valamit egyszer parancsoltam; én azt rendszerint magam ki is dolgoztam, s megmagyaráztam; miket a meggyökerezett előítélet homályba borított, felvilágosítottam s okfőkkel, érvekkel támogattam; szeretetemet, ineiylyel a közjót átfogom s forró buzgalmamat annak szolgálatában minden tisztviselőbe átö.iteni ügyekeztem. Az elnökök iránt bizodalommal viseltetem , hatalmat adván nekik, hogy mind az alájok rendelt tisztviselők kedélyére, mind egyébként is tettel hathassanak. Feliratokat, ellenokokat nemcsak a főnököktől, hanem bárki mástól is örömmel fogadtam. Ajtaim nekik mindennap, minden órán nyitva álltak, részint hogy előadásaikat meghallgassam, részint hogy kétségeiket eloszlassam. Most tehát mind tisztem, mind azon hűség, melyre magamat a közügy iránt mindenkorra leköteleztem, kívánják tőlem, hogy komolyan követeljem végrehajtását s teljesítését mind azon rendeleteknek s elveknek, melyeket eddigelé elhanyagolva szívfájdalommal látok. Innen van, hogy parancsot parancsra halmoztak, a nélkül hogy sikerükről gondoskodtak volna; dolgaikat jobbára csak gépileg kezelik, s arra nem ügyelnek, hogy a ezélzott jó siikérttessék s az emberek arról kellőleg értosíttessenek; csak annyira felelnek meg tisztöknek, hogy épen törvényszék elébe ne állíttassanak. Ily gépies, szolgai eljárással lehetetlen a közügyet hasznosan igazgatni. A ki tehát bármely kormányszéknél elöljáró s igazgató akar maradni, legyen pap, vagy világi, a következőkre köteleztetik:

„Minden, általam eddigelé kibocsátott, szakmáját illető, általános szabályozó rendeleteket a levéltárból kiszedvén s átvizsgálván, azok czélját s értelmét lehetőleg helyesen felfogni ügyekezzék. — A tapasztalás, fájdalom azt bizonyítja, miképen sokan a helyett hogy azt, mi a leiratban foglaltatik, fölkeresnék, annak igazi értelmét kinyomoznák s a már is-

mert elveim s akaratom szerint buzgóan végrehajtanák, a leiratokat fonákul, csak kellemetlenebb oldalaikról tekintik, kihirdetésöket, mennyire csak lehet, halasztják, kellő magyarázatokkal nem kisérik, vagy hozzájok csak zavart, elégtelen értelmezést kapcsolnak, mi által aztán csak haszontalan zajt ütnek. Es ekként nem alkalmazzák magukat ahhoz, hogy míg a fejedelem parancsai által csak czéljait, szán dókáit nyilváníthatja, az udvari vagy tartományi kormány székeknek áll tisztében, az ő akaratát világosan kifejezni; a módokat, melyek annak mennél gyorsabb és pontosabb végrehajtására vezethetnek, kikeresni; az akadályokat elmozdítani; létesítésük fölött őrködni, tudhatván, hogy azoknak csak egész és pontos végrehajtásából származhatok a czélzott haszon. Valóban ily czél, ily eljárás nélkül a legroszabb gazdálkodás volna, annyi udvari s tartományi kormányszékek s hivatalok fenntartása; mert így a roppant költség oly emberek díjazására fordíttatnék, kik az ügyeknek inkább megzavarására s meghiúsítására, mint előmozdítására és sükerítésére szolgálnának. Ha e kormányszékek csak az anyaghoz ragaszkodnak, s nem hatnak kellőleg, úgy semmi gazdaságosabbat nem lehetne tenni, mint valamennyit eltörülni, s az által milliókat megtakarítani, mik, az adóból elengedtetvén, az alattvalóknak sokkal nagyobb hasznára lennének, mint most a rósz igazgatás mellett a tisztviselők roppant száma stb. Ha pedig, mint a jövőre hiszem, s kieszközleni is tndandom, a kincstárból díjazott mind ezen tisztviselők, kötelességök szerint minden erejükből fognak ügyekezni parancsaimat teljesíteni, a reájok bízottakat kifejteni s igazgatni, a jót mindenkép végrehajtani s fentartani: úgy az ő számokat s dijokat atyai gondviselés rendeletének lehet tartani, mely az állam minden tagjára hasznot áraszt.

„Ebből következik, hogy mindennek, ki közhivatalt visel, a reá bízott ügyekben oly lelkesedéssel kell eljárnia, hogy a közügynek felajánlott szolgálatát s dolgait ne órák, ne napok és lapok szerint mérje, hanem minden erejét oda

fordítsa, hogy midőn dolga van, azt a közvárakozás és tisz- 1784~
ténck igényei szerint minden halasztás nélkül pontosan hajtsa végre; midőn pedig dolga nincsen, azon lelki nyugalmat és örömet élvezze, melyet a kötelesség teljesítésének tudata méltán felfokozhat. Kiben a haza s polgártársai szolgálata iránt szeretet nincs, ki a közjó fentartása iránt buzgalomtól nem hevíttetik, az ügyvitelre nem alkalmas s nem méltó, hogy tiszti címe legyen s dijat húzzon?[4]

Kikelvén továbbá az önzés különféle nemei ellen, kijelenti, „hogy azon főnök, ki azt alattvalóiban eltűri, esküjét szegi meg, mely ellen semmi könyörűletnek, semmi mellék-tekintetnek nincsen helye. Azon alárendelt hivatalnok pedig, ki önzésen kapott elöljáróját nem adja fel, fejedelme s polgártársai iránti kötelessége ellen vétkezik. Aki, úgymond, szolgálni akar s tényleg szolgál, annak az önzésről, önhaszonkcresctről le kell mondania, s minden tetteiben csak a közjó által kell vezéreltetnie. Semmi mellékes ügy, semmi ina»án-foglalkodás, vagy mulatság, semmi rangvita vagy udvarlás stb. ne tartóztassa őt tiszte pontos teljesítésében. A ki a föczól elérésében legbuzgóbb, a ki alattvalói közt legjobb rendet tart, az az első s legelőbbkelo. Megtartatnak-e a külső szertartások, bókok, czímezések, így vagy amúgy öltözködve végzi-e ' kötelességét a tisztviselő, mind ennek okos ember előtt, ki csak tisztjét hordja szivén, közönyösnek kell lenni. . . Kicsinységnek semmit se tekintsen, mi lényeges; s mi nem az, tekintetbe se vegye. Az ilyen elöljáró lesz igazán helyén. . . Valamint mindenkinek kötelessége hiteles tudósításokat adni, minden tényt a főelvek szerint ítélni meg, s véleményét a felett szabadelvűié»- függeszteni hozzá: szintúgy kötelessége minden tisztviselőnek, hogy önmaga is gondoskodjék a visszaélések elnyomása, a parancsok lehető legjobb módon teljesítése, az azokat áthágok fölfedezése, szóval, mind az iránt, mi polgártársai javát előmozdítja; mert ezek szolgálatára vagyunk mi mindnyájan hivatva s rendeltetve. . . .

„Miután a jó minden ügyben csak egy lehet, az t. i. mi az egész közönségnek, vagy legalább a nagyobb számnak hasznos, s miután a birodalom minden tartományai szintén csak egy egészet tesznek, tehát csak ugyanazon egy czélra törekedhetnek: szükség ennélfogva, hogy szűnjék meg minden előítélet, mi eddig a külön tartományok s nemzetek, sőt a kormányszékek közt is létezett s annyi haszontalan irkáidat okozott. Meg kell már valahára győződni, hogy mint az emberi, úgy az álladalmi testben is, ha nem minden részek egészségesek, akkor valamennyien kölcsönösen szenvednek; s azért a legcsekélyebb bajnak orvoslatára is valamennyinek kell egyesülni. A nemzetiségnek, vallásnak ebben semmi különbséget, meghasonlást nem szabad okoznia, hanem mint ugyanazon birodalom tagjai s testvérek, egyaránt kötelesek egymásnak kölcsönösen hasznára lenni.

„Hibásan zavartatnak össze a birodalom s a kormány külön részei s ágai egymás között. A fejedelemtől kezdve, közönségesen az tartja magát legmérsékeltebbnek, a ki az alladalom s alattvalói javát nem tekinti, mint sokan, a maga tulajdonának, s nem hiszi, hogy á gondviselés a millió embereket ő érette teremtette; de e mellett eszébe sem jut, hogy ő ezen milliók szolgálatára van rendelve s állítva a maga helyére. Hasonlókép a miniszterek közt az tartja magát a leglelkiösmeretesbnek, a ki az országos jövedelem szaporítását nem azért teszi főczéljává, hogy fejedelme kegyében növekedjék. Mind amaz, mind ezek azt hiszik, teljesítették tisztüket, ha az országos jövedelmeket oly kamatok gyanánt tekintik, melyek őket az ország belgazdaságának tőkéjéből jogosan illetik; sínig ennek fentartására ügyelnek, egyszersmind arra is minden lehető gondot ráfordítanak, hogy a jövedelem minden részeiben növekedjék, s tőkéjük mind nagyobb százalékot adjon. Lejebb menve, a polgári rend a katonaságot csak hódításra, az ellenségnek a határoktól távoltartására valónak, de béke idején az adózók nadálványnak

tartja; a katona viszont feljogosítva hiszi magát az országból mennél több hasznot húzni stb.

„Én azonban a pénzügyet, mit a fejedelem közvetlen vezérel, nem a föntebbi szempontból tekintem, mint a nagy tömeg; hanem megfontolom e körül, hogy miután az adók kivetése s mirefordítása a fejedelem s pénzügyi kormánya önkényétől függ: minden adózó, midőn vagy fekvő javakkal, vagy valamely keresetmóddal bír, az őseitől reászállott, vagy szorgalma s verítéke által szerzett vagyonát vak bizodalommal hagyja a fejedelem önkényére, föltéteszi egyszersmind, hogy mindenki csak annyira fog megadóztatni, menynyire az állam tekintélyének s biztosságának elkerülhetetlen szüksége, továbbá az igazság kiszolgáltatása, a rend fenntartása, s az államnak, melynek mindenki egyegy részét teszi, gyarapítása kívánja; felteszi továbbá, hogy az állam a maga jövedelmeit e főczélokon kívül semmi egyébre nem pazarolja, s e mellett az adók a legolcsóbb és biztosabb módon szedetnek- be, s az államra minden tekintetben kellő gond fordíttatik. És ennélfogva tartozik is a fejedelem mind ezekről a közönségnek, sőt egyeseknek is számot adni; nem száll ai neki a közönséges, őt tulajdonul nem illető államjövedelmek kezelésénél sem személyes hajlamtól egynémelyek iránt, sem könyörületességtől az Ínségesek iránt vezéreltetnie, habár ez egyik legszebb erénye is a vagyonosnak;hanem ha magának a jótékonyság által gyönyört akar szerezni, azt csak saját, mint magán embert illető vagyonából teheti. Ha pedig a fejedelem az állam minden részeinek és szükségeinek kellő ellátása után a kiadásokat megkevesbítheti. akkor köteles a bevételt is ugyanannyival csökkenteni; mert minden polgár az államnak csak szükséges és nem fölösleges költségeire adózik.“ És ezen elvet lefelé is alkalmazva *így* folytatja tovább nevezetes okiratát:

„A vámigazgatónak a vámokat csak a kereskedelem és belipar csatornáiul kell tekintenie s meggyőződnie, hogy a hiány, mely e jövedelemforrásnál netalán nyilatkozik, bőven

helyreüttetik azon haszon által, melyet a benn megszaporodott keresetmódok s az ipar emelkedése áraszt a lakosokra: minélfogva oda kell főleg irányoznia figyelmét, hogy az ilyféle keresetmódok gyarapodására károsan ható csempészetet s túlnyomó idegen kereskedést meggátolja stb. Szintúgy a bíró is, ne az alakot, formaságot, hanem az igazság kiszolgáltatását vegye fő szempontjául; s miután e szó: igazság, egyszersmind a legnagyobb méltányosságot is magában foglalja, azért az igazságszolgáltatásnak a gyorsaságra s olcsóságra is kell ügyelnie.

„A személyes rokon- vagy ellenszenvnek legkisebb befolyással sem szabad lennie az államszolgálat ügyeire. Valamint a polgári társaságban külön jellemű s gondolkodású embereket szorosabb barátságra kényszeríteni nem lehet: úgy ellenben a közügyeknél, melyeknek előmozdítása s gyarapodása a szolgálattevők egyedüli czélja, az Icgméltóbb a szeretetve és becsülésre, ki legügyesebb, legszorgalmasabb... Az önszeretet egy szolgálattevőt se vakítson meg annyira, hogy mástól, legyen az egyenlő, vagy kisebb, tanulni szégyeljen. A jó módszert, melyet egyik vagy másik a végrehajtásban, az ügyek vezetésében fölfedezett, épen úgy köteles társaival közölni, mint ezek azt tőle elfogadni, miután közszolgálat java mindegyiknek czélja. . .

„Miután minden attól függ, hogy a parancsok jól megértessenek, s az e végre használt egyének képessége jól kiismertessék, s azok e szerint alkalmaztassanak, mellőzhetlenül szükséges, hogy vagy maga az elnök, vagy az általa megbízandó egyének minden évben, sőt valahányszor csak gyanú támad, hogy az ügyek egy vagy más tartományban rendetlenül, vagy lassan, vagy czélszerűtlenül folynak, a tartományi vagy hadi kormányhoz tüstént leutazzanak, sa körülményeket a hely színén megtekintvén, az illető egyéneket vizsgálat alá vetvén, a hibát a létező szabályzat szerint azonnal megigazítsák, vagy azt a fontosabb ügyekben hozzám terjeszszék fel, s az alkalmatlan egyének elmozdítása tekinteté-

ben is intézkedjenek. Szintezőn módon bánjék el a tartományi kormányszék is a maga alárendeltjeivel; a vármegyéket vagy alsóbb hadi parancsnokságokat az elnök vagy maga vagy megbízottá által évenkint vizsgálja meg s ugyanazt tegye, mit az udvari főkormányszék teszen a tartományinál; gondja legyen őket kivált a jegyzőkönyvek rendes vezetésére, s az utasítások és parancsok pontos teljesítésére reászorítani. E vizsgálatoknál a már szokásba hozott viseleti rovatok is igazíttassanak ki, s azon vélemény is nyomoztassak ki s jegyeztessék föl, molyét a közönség a tisztviselő iránt táplál. A kapitányok, fő- és alispánok hasonlókép kötelesek a hadi biztosokat, szolgabirákat s azon uradalmakat megvizsgálni, melyek tiszti gondviselésökre bízattak. És ezen alkalommal készíttessék a kerületben minden főtisztviselőről vagy uradalmi igazgatóról is viseleti jegyzék, miben kivált két pontra kell ügyelni: vájjon t. i. pontos-e a rendeletek megtartásában s általában méltányos ember-e? — mert azon földesurak, kik jószágaikat nem maguk igazgatják, s ennélfogva a rendelőtöket maguk végre sem hajthatják, hanem főbb tisztjeikre bízzák, érettök jótállani, s rendetlenség esetében őket a közjó végett elbocsátani kötelesek.

„Az állam minden bccsülotérzettel bíró szolgájának minden közügyi javaslatok s javításoknál, melyek akár az adó kivetését s behajtását, akár más közgazdászat! ág hasznosabb , egyszerűbb, rendesebb kezelését nézik, soha sem szabad magára, személyes érdekeire, kényelmére tekinteni, s a javítást, mert talán neki alkalmatlan, ellenezni, vagy csuk azért pártolni, mert neki hasznos; hanem mindig azon nagy elvhez,tartsa magát, hogy ő csak egyszerű egyén, s a . nagyobb tömeg java az övét, mint általában minden magánosét, sőt még a fejedelemét is megelőzi; meg kell gondolnia, hogy abban, mi a közönségnek, melynek ő maga is részét teszi, hasznára van, a jövendőben bizonyosan ő is résztveend.

„És ezek röviden az én elveim s nézeteim; hogy ezek valósítására engem tisztem s meggyőződésem ösztönöz, sza-

vaim s példáim bizonyítják; és hogy én azokat gyakorlatba is fogom tenni, mindenki meggyőződhetik.

„A ki tehát velem egyezőleg gondolkodik, s magát a közügynek, a meddig azt szolgálja, minden mellékes tekintetek nélkül szenteli: az kifejtett elveimet megértendi s azok végrehajtását szintoly kevéssé tartandja terhesnek, mint én; a ki ellenben csak a hivatalhoz kapcsolt hasznot vagy tiszteletet szereti, az állam szolgálatát pedig csak mellékes dolognok tekinti, az inkább eleve nyilatkozzék s lépjen ki a tisztségből, melyre sem nem méltó, sem nem alkalmas, s melynek viselése a közjóért hevülő szívet s önmagáról és minden kényelemről való lemondást követel.

„Es ez az, mit mindenkinek ki akartam jelenteni, hogy az államkormány oly fontos ügye mindenkitől, ki arra alkalmaztatik, lényeges czéjára vezettessék· József?[4]

Ily elvek, melyek szerint a nagylelkű fejedelem magát nem az állam felett álló határtalan kényü félistenül, hanem az ország első tisztviselője gyanánt tekinti, kinek legszorosabb kötelessége minden erejét s tehetségét az állam szolgálatára szentelni, a gondviselésére bízott népek boldogságát minden lehető módon, amaga kényelmének feláldozásával is, előmozdítani; — ily elvek, melyek szerint azt hirdeti, hogy a gondviselés nem ő érette teremtette a millió embereket, hanem ő van e milliók szolgálatára rendelve, kiknek a reájok vetett adókért számolni is köteles; — ily elvek,, mondom, minőket József fejedelmi kötelességeiről felállít, a XVIII. században még nem hangzottak fejedelem ajkairól s egy legújabb kori alkotmányos királynak is becsületére válnának· Azon lángoló buzgalom, melynél fogva ezen elismert s nyilván kimondott kötelességei teljesítésében semmi munkát soknak, semmi fáradalmat nagynak nem tart vala; azon önfeláldozásig hevűlő szeretet, melylyel magas tisztét s népeit átöleli; azon kifogyhat!an gondosság és fáradhatatlan munkásság, melylyel magát s minden tehetségét népei boldogítására szenteli; melynél fogva semmi kellemetlenségtől s áldó-

zattól vissza nem retten, s tisztviselőinek önmagában állítja fel a hű, gondos, fáradhatatlan tisztviselő példányképét, — kevés mását találja a világ történelmében, s méltán teljes rokonszenvet, tiszteletet és bámulatot érdemel, s lehetetlen hogy azt alattvalóiban is ne ébresztett volna.

Ha meggondoljuk, hogy a kormányszéki hivatalnokok, kiktől József tiszti kötelességeik teljesítésében a magáéhoz hasonló ügyszeretetét s buzgalmat követel vala, jobbára még ugyanazok valónak, kik Mária Terézia alatt minden kegyelmi s pótdíjak daczára is megszokták a hanyag, legalább kényelmes eljárást, a merő formaiságokhoz való ragaszkodást, a közjövedelmek pazarlását: nem fogunk csodálkozni, ha e tiszti kar, melynek nagy részét a díj-, czím- s kényelemvágy vitte a hivatalos pályára, most önkényről, zsarnokságról, sőt szellemi elfogultságokban némelyek még rósz szándékról is vádolták az általok fel nem fogott, nem értett, az önzést kíméletlenül sújtó, szigorú fejedelmet. Es e tiszti karban találta aztán József bár alattomos, de legelkeseredettebb ellenségét reformátor! pályáján; nem ütött ugyan ez oly nagy zajt, nem ostromolta őt feliratokkal s ellenmondásokkal, mint a vármegyei hatóságok; de titkon az akadályozta leginkább s hiúsította meg a reformok sükerét.

Azonban nemcsak a tiszti kar, s nem is csak az elfogultak és önzők ellenzik vala e reformokat; az értelmesek, a jók, a buzgó hazafiak sem örülhettek azon áldásnak, mely József népboldogító törekvéseiből, fáradhatlan munkásságából eredhet vala a közjóra; sőt épen a legszabadelvűbb, legtüzesebb hazafiak által emeltetek a leghevesebb ellenzék. Számos intézkedései az igazgatásban megegyeztek ugyan az ország régi, sokszor ismételt kívánataival; másokból, mint például, a kormányszékek rendezéséből, a helytartótanácsnak s a főtörvényszékeknek Budapestre áthelyezéséből stb. félreismerhetlenűl csak haszon áradt az országra. De ezen reformok mellett olyanok sem hiányoztak, mik méltó aggodalmakat ébresztenek vala minden hazafi keblében. Ilyenek

villának: a koronázásnak sokfélekép magyarázott elmulasztása; a nádpri hivatalnak, melyet a nemzet mindenha szabadsága, törvényei őréül tekint vala, mellőzése; az országbírónak, kire nádor nem létében a helytartótanácsi elnökség nézett, ezen elnöklettől elmozdítása; a hadi kormánynak Horvátországban a báni hivataltól elválasztása; a hadi foglyoknak a vármegyék közti felosztása stb. De mindeneknél inkább aggaszthatá a hazafiakat az, hogy József a törvényhozás mellőztével kezdte meg s látszok egyebekben is folytatni akarni reformjait; hogy rendeleteit érvekkel, okokkal, támogatva ugyan, de egyedül fejedelmi hatalomteljességből meríti s még egyéb újításokra is onnan szándékozik meríteni. Lehetetlen vala nem látniok már az eddig végrehajtott reformokból is, hogy ő, az alkotmányt mellőzni, Magyarországot a német örökös tartományokkal együtt ugyanazon törvények s igazgatás alá vetni, az ország független kormányát, önálló statuséletét megsemmisíteni szándékozik. Az urak ugyan, kiket Mária Terézia mákonyhatású kormánya s kegyosztásai magyarságukból, nemzeti érzelmükből kivetkőztettek, az alkotmányos szabadság széretetétől megfosztottak, nagy részben némán szemlélik vala ezen újításokat; de annál hangosabban riadónak fel a vármegyék nemesi testületei. Miként feliratikból kitűnik, ezek is elismerték ugyan a nagy fejedelem őszinte szándokát s lángbuzgalmát népei boldogításában, s kivált eleinte, elég biztosítást véltek látni jellemében, hogy Magyarországot illető rendeletcib'en is egyedül ennek java által engedendi magát vezéreltetni; de miután a fejedelmek is halandók, s az erényt néha a trónon is önzés vagy más szenvedélyek váltják fel: az ország üdvének biztosságát egyedül a törvények szentségében, az alkotmányos igazgatás szigorú megtartásában látván, mély aggodalommal s elégületlenséggcl fogadtak minden, különben bár mi üdvös rendeletet, mely a törvényhozás mellőztével, egyedül a fejedelem önkényes akaratából származott. Az elégületlenség aztán nyíltszívű s erélyes, sőt mind hevesebb

és keserűbb feliratokban tört magának utat a trón zsámo-]yához, kivált 1784-től kezdve, mióta a nemzet érzékenyeb-ben tapasztala vala, hogy József, megfeledkezve fejedelmi szaváról, molylyel a nemesség jogait s kiváltságait — mik-kel magát az alkotmányt is a legszorosabb kapcsolatban láták, kormányra léptekor sértetlenül fentartani ígérte, oly-nemü rendeleteket bocsát ki egymásután, melyek a nemes-ség jogait, az alkotmányt, sőt magát a nemzetiséget érzéke-nyen sértik, megsemmisítéssel fenyegetik. [1])

IV.

A főkormányszékek szabályozása után, mely 17S4 folytában teljesen be lőn fejezve, az igazgatás orgánumait illető reformok tekintetében némi szünet álla be. A császár, úgy látszik, bevárni akarta az eddig ' megállapított új rend s igazgatási eljárás megerősödését, mielőtt azon százados intézményekhez nyúlna, melyekhez, minthogy az alkotmány s nemzeti jogok lényeges részét alkották, a nemzet nagy előszeretettel s féltékenységgel ragaszkodók. Mialatt azonban e reformokon dolgozik és dolgoztat vala, még az 1784-ki év folytában három olyatén rendeletet bocsátott ki, melyek által a legsúlyosabb próbára tette a nemzet türelmét s engedelmességét. Ezek ketteje, melyek a koronát s az ügyvitel hivatalos nyelvét illetik, az álladalmi függetlenségen, sőt magán a nemzeti léten s nemzetiségen is halálos sebet ejtett; harmadika a katonai összeírásra s a házak megszámozására vonatkozik.

Királyi koronáját a magyar nemzet nyolczadfél százados, viszontagsagteljes elete folytában megszokta úgy tekinteni, mint nemzeti kincset, nemzeti ereklyét, melyre csak a

[1]) Keresztury: latrod, in Op. normal. Constitutions Josephi II. — Collectio ordinationum Jos. II. et Repraesentationum divers. Reg-Hung. Comitát. Dioszegini 1790. Katona eml. kot. Geissler: Skizzen aus dem Charact. stb. V. köt.

kegyelet szent érzetével gondolt, s melynek az általa felidézett keserédes emlékezetek, az érette s függetlenségéért vívott számos harczok oly becset kölcsönöztek minden jó hazafi előtt, hogy azt szinte életével, szabadságával, nemzeti léteiével azonosítja vala. József azonban a nemzet ezen hő ragaszkodására e kincséhez mitsem hajtva, april 7-én (1784) leérkezett parancsában meghagyta a. helytartótanácsnak, hogy miután a pozsonyi várat papnöveldévé alakítani szándékozik, az ott őrzött koronát addig is, míg számára más alkalmas hely készíttetnék, a koronaőrök s négy magyar kir. testőr kíséretében Bécsbe szállítsa, hol az a császári kincstárban egyéb országainak koronái mellé fog letetetni.

A korona elviteléről már egy idő óta szárnyaidnak némi hírek, de hitelre nem igen találtak. Annál nagyobb fájdalommal lepte meg tehát a rendelet magukat a helytartótanács tagjait is, minthogy a papnöveldének Pozsonyba helyezése nem látszék elégséges oknak a nagy fontosságú tényre, melynek végrehajtása, mint eleve is meggyőződtek, köz elégületlenséget s talán veszélyesebb mozgalmakat is felidézendő lészen az országban. Ez iránti aggodalmukat tehát april 8-án kelt feliratukban érzékenyen kifejezték a császár előtt, buzgóan kérvén őt, vonná vissza e rendeletét, mely a felett hogy szükségtelen, eleve el sem látható bajoknak válhatik forrásává. De József kérlelhetetlen maradt, s a kormányszék felterjesztésére a horáczi szavakat írván; „risum teneatis amici,“ — elébbi parancsát ismételte. A szent korona tehát s a többi ékszerek gróf Csáky János országbíró s a helytartóság tanácsosai jelenlétében megszemléltetvén s jegyzékbe vétetvén, Keglevich József és Balassa Feroncz grófok s koronaőrök által april 13-kán Bécsbe szállíttattak. „A trójaiak, mond egy német egykorú, midőn a palládiumot elvesztették, nem voltak vala levertebbek mint a magyarok, midőn koronájok elvitetett.“ Történetesen nagy zivatar vonult át Pozsony felett, midőn a koronaőrök a szent ereklyével útrakeltek; a nép ezt az ég szavának s a bekövetkező bajok elő-

jelének tartván, sírás és jajgatás közt vált meg nemzeti kincsétől. Meggondolván, mily szigorral hajtotta végre József az egyházi ügyekben kibocsátott rendeletéit, s eddigi nyilatkozataiból, kifejtett elveiből sejtvén, a politikai téren is mit szándékozik tenni, sokan az alkotmány, a szabadság és a haza veszedelmének kezdetét láták a korona elvitelében. Erezni látszok maga József is e tettének fontosságát, mely őt a magyarok szeretetétől s bizodalmától mindigre megfosztotta: mivel a koronaőrök az ereklyéket rejtő szekrény megromlott zárának felnyitásával sok időt töltöttek s azon órában, melyben váratának, Becsbe nem érkeztek meg, rendkívüli nyugtalanság szállotta meg őt, s türelmetlen izgatottságban, békótlcnűl jára fel s alá termeiben mindaddig, míg a korona megérkeztének hírét nem vette.

Mihelyt a vármegyék a helytartótanács körleveléből az eseményről értesültek, szíveik keserűségében tüstént gyűléseket tartanak vala; s mivel a feliratok egy új rendelet szerint nem egyenesen a felséghez, hanem a helytartótanácshoz valának intézendők, panaszaikat ennek siralmas hangon adták elo. „Annál fájdalmasabb — úgymond egyebek közt Soprony megye — a koronának e váratlan kivitele, minthogy az az országbíró hozzájárúltával, s a helytartótanács jelenlétében, melytől leginkább kellene várunk a törvények fontartását, s maguk a koronaőrök által hajtatott végre. Valóban nem érdemeljük, hogy a kik jobbágyi hűségünket már annyi példák által tanúsítottuk, kik ő felségéért, midőn még az anyai ölben fekszik vala, a mindenünnen fenyegető ellenségek ellen vérünket s életünket felajánlottuk, s neki a legszorongatóbb körülmények közt mindenünk veszélyeztetésével siettünk segedelmére, most ily bizodalmatlanságot tapasztalni kényteleníttetünk. . . . Ő felsége jogát az ország szent koronájára alattvalói tisztelettel elismerjük; de egyszersmind törvényeink iránt köteles hűségünknél fogva ki kell jelentenünk, hogy az ország csak azon feltétel alatt adta át a felséges ház első szülöttének örökösen a koronát, hogy

összes kiváltságaink, szabadságaink s törvényeink szentül fentartassanak.“ Kérik tehát ő felségét, hogy necsak küldje vissza a koronát, melynek őrzésére illendő hely az országban is van, hanem avval magát mennél elébb koronáztassa is meg. Mert „bármi legyen is oka annak — mond feliratában Temes megye — hogy a szent korona iránt az ország ily aggodalmas gonddal viseltetik, — akár mivel magát e szentséges ereklyét tiszteli, akár mivel általa jelenteni akarja, hogy a legfőbb országhatalom a király és a rendek közt megosztva van, akár mivel azt oly kapcsúl tekinti, mely a királyt a nemzettel összeköti: annyi bizonyos, hogy eleink mind maguk úgy éreztek, mind nekünk utódaiknak örökségként hagyták hátra, hogy arra üdvünknél is nagyobb gondot viseljünk. Tudjuk ugyan, s hisszük, eleink is tudták, miképen a király s alattvalók közti polgári kapcsolat szentsége s ereje nem külső jelekben létezik; de bizonyos az is, hogy miután érzelmeiket az emberek egyedül küljelek által nyilváníthatják, s a köteles hűséget még a veséket vizsgáló isten iránt is csak küljelek által kell bebizonyítaniok, a korona örökké szent s alattvalói hűségünk s kötelességeink jelképe maradand előttünk.“

József azonban kérlelhetetlen maradt; sőt az ország panaszaira választ sem adván, nyilván kijelenteni látszok, hogy a korona kivitele csak mintegy bevezetés a szándéklott többi reformokhoz. Ezt egy kevéssel utóbb kibocsátott újabb rendelete világosan tanúsítá. Főczéljának elérésére, miszerint az annyi elemekből, oly különböző nemzetiségekből álló monarchiájában egységet, egyenlőséget, összpontosított igazgatást szándékozik vala megalapítani, az ügyviteli hivatalos nyelv egyformaságát lényegesen szükségesnek ,látván, a német nyelvet Magyarországra is reáparancsolta. Ő e kényes ügyben is szokott önkényes modorával, de nem azon nyíltsággal járt el, minőt egyéb reformjainál nyilvánított; mi által nyilván elárulá, miképen maga is érzi, hogy e rendelete által a legszentebb, legelidegeníthctlenobb nemzeti jogot

sérti meg. Szokása ellenére, ezen ügyben még ravaszsághoz [t784]. nyúlni sem látá magához méltatlannak, mintha a honi nyelv mellőztével egy idegennek a nemzetre ráparancsolása, bármi módon hajtatik is az végre, nem volna a nemzet valóságos megrablása legszentebb tulajdonában, s a beszámítást a szándékosan elkövetett bűnnél csökkenthetné némi ravasz fogás.

A régiebb századokban, mint tudjuk, részint a róm. kathol. egyház által közönségessé tett európai divatból, részint az országban lakó külön nemzetiségek kíméletéből, — miben a magyar eleitől fogva szinte túlságos vala, a közélet némely nyilvánuíásaiban a latin tétetett hivatalos nyelvvé. A törvények, okmányok már az Árpád házbeli királyok alatt is jobbára latinul írattak. A nemzeti magyar nyelv megtanulásában hanyag osztrák házbeli királyok korszakában, a bécsi kormány, felhasználva a nemzetnek ebbéli engedékenységét, épen akkor, midőn más országokban a hivatalos latin nyelv a nemzetivel ismét , felcseréltetett, nálunk lassankint minden kormányszékeknél, sőt gyakran az országgyűlési teremben is mind uralkodóbbá tette a latin nyelvet. Hogy ez egyenesen a bécsi kormány műve volt, ha Erdélyt nem hozzuk is fel érvül, senkit sem hagy kételkedni az, hogy valahányszor a nemzet a bécsi kormánytól ideiglen elszakadt, nemzeti nyelvének divatát is helyreállította: a nemzeti felkelések korában úgy a kormány ügyviteli, mint az országgyűlések tanácskozási nyelve Bocskaytól kezdve II Eákóczy Ferenczig, majdnem kizárólag a magyar volt. Mária Terézia kormánya alatt, midőn a főaristocratia nagy része annyira clkorcsult, hogy nemzete nyelvét is elfeledte, a latin nyelv a nemzetit olyannyira kiszorította a közéletből, hogy a magyar szó alig talált már menhelyet, néhány vármegye tanácsteremében; a határozatok, jegyzők önyvek pedig még ezekben is rendszerint latinul szerkesztettek.

József, kinek külföldi utazásaiban elég alkalma volt tapasztalnia, a közértelmességnek, a műveltség haladásának

mily hatalmas rugonya a mindenki által értett élő nemzeti nyelv, a latint méltán a szellemi fejlődés akadálya gyanánt tekinté; miért határozottan el is tökélte magát, monarchiájából azt egyátaljában kiküszöbölnie. Hogy azonban annak helyébe nem mindenütt a nemzetit, hanem eleitől fogva a németet szándékozott állítani hivatalos nyelvvé, kételkednünk sem lehet, ha meggondoljuk, hogy a kormányt egész monarchiájában egyenlővé tenni s összpontosítani, a nemzetiségeket lehetőleg egybeolvasztani legfőbb czélja volt törekvéseinek. Kit ezen ok meg nem győz, meggyőzheti azt magának Józsefnek mindjárt közlendő levele. Nehogy azonban erőszakkal látszassák a nemzetre tolni a kevesektől értett idegen nyelvet, — ebben maga is a legszentebb tulajdoni jog sérelmét látván, ez ügyben, mint mondók, szokása ellenére, némi ravaszsághoz folyamodott; mi aztán csaknem közönségessé tette ama véleményt, hogy az igazgatásban eleinte koránt sem szándékozta mellőzni a magyar nyelvet, hanem arra egyenesen a kormányszékek által kény szer íttetett.

Ő ugyanis kérdést intézett a magyar kancelláriához s általa a helytartótanácshoz: vájjon alkalmasnak látják-e az ügyvitelre a magyar nyelvet? És miután a kormányszékek tagadólag válaszoltak; ő pedig a holt latint tovább tűrni egyátaljában nem akarta: annak helyébe tehát a németet· kell vala emelnie hivatalos, tiszti nyelvvé. A tény, hogy a kormányszékekhez eziránt kérdést intézett, kétségtelen; de a modorból kell mérnünk annak értékét. E kérdést ő ugyanis csak azután tette a kormányszékeknél, miután eleve értesítve volt az adandó felelet minőségéről. Pálfy kancellár, kivel ez ügyben tanácskozott, erről eleve is képes volt őt biztosítani, jól tudván, mily nehézségekkel jár egy kormányszéknél az ügyviteli nyelv megváltoztatása, s ismervén a már jobbára megélemedett tanácsosok kényelcmvágyát s irtózását attól, hogy a megszokásnál fogva, már szinte önként nyelv és toll alá eső latin curialis írmodor s tiszti formák és kifejezések helyett most újakat tanuljanak, anyanyelvükön ugyan, de a

melytől többen közölök húzimos bécsi laktok alatt már egészen elszoktak, s mely, tagadhatatlan, a százados elhanyaglás következtében, minden képzékenysége mellett sem volt még ügyviteli nyelvvé idomítva, melyben tehát a szokásos tiszti kifejezéseket, hivatalos formákat s címeket, okmányi műszavakat még csak alkotni kellett volna. Nem lehetett ennél fogva kételkedni, hogy ezen, nemzetiségűk iránt részben olhidegűlt urak a császár ama kérdésére: alkalmas-e a magyar nyelv ügyvitelre? — tagadólag fognak válaszolni, kiváltmiután a német nyelv távolról sem érintetett, s ama kérdés horderejét csak a megszokott latin és szokatlan magyar nyelv közti választásra vélték kiterjedni. Ha József ez ügyben egész nyíltsággal jár cl, s világosan kijelenti, hogy a holt latin nyelvet kiküszöbölni elhatározott akarata, a tanácsosoknak tehát a magyar és német nyelv közt kell választárnok: hihetetlen, hogy a kormányszékek tagjaiból annyira kiveszett volna már a hazafiság, hogy nemzetiségűk, nemzeti nyelvük iránt árulókká aljasodjanak. De, ha minden hihetőség ellenére annyira sülyedtek már, hogy a fejedelem szándokait, a német nyelv behozatala iránt, világosan tudva is, képesekké váltak volna mellőzni a nemzeti nyelvet: ez nemcsak ama néhány hűtlen hazafinak, hanem az egész nemzetnek lévén elidegeníthetetlen tulajdona, a császár semmivel sem nyerhet vala több jogot arra, hogy a nemzeti nyelv mellőztével az idegen németet, melyet az aristocratia egy kis részén s néhány százezer betelepedett városi polgáron s más lakoson kívül senki sem értett, erőszakosan tolja a nemzetre.

Azonban, hogy a kormányszékek előleges megkérdezése nem volt egyéb fogásnál, melylyel a császár, ki eleitől fogva el vala tökélve, Magyarországban is a német nyelvet tenni hivatalossá, csak e súlyos jogsértést ügyekezett elpalástolni, minden kétségen felüleméli magának Józsefnek egy levele, melyet e tárgyban 1785-ki júniusban intézett valamely magyar úrhoz, ki előtte a német nyelv s más intézke-

dései ellen előterjesztéseket tett vala. „Minden előterjesztésnek, mely hozzám intéztetik, akár egyes ember boldogságát, akár egy egész nemzet jogait illesse az, — úgymond — az ész megczáfolhatatlan érveivel kell támogatva lenni, hogy az engem a már megtörtént elhatározás megváltoztatására indítson. De én az ön nemzetének tüntetéseiben semmi iiyest nem látok. ... A német nyelv egyetemes nyelve az én birodalmamnak; miért engedném tehát én a törvényeket s más közügyeket egyetlen tartományban annak nemzeti nyelvén tárgyaltatni? En a német birodalom császára vagyok; minél fogva azon többi államok, melyek birtokomban vannak, csak egyes tartományai azon egy testet képező államösszeségnek, melynek én vagyok a feje. Ha Magyarország volna első s legfontosabb birtokaimban, úgy annak nyélvét tenném tartományaim fő nyelvévé; így azonban másként áll a dolog.

Az álokoskodást, melylyel Magyarországot oly könnyeden varázsolja át a Németbirodalom tartományává, úgy hiszszük, elég csupán kijelölni; az állítás helytelensége czáfolat nélkül is világos. Azon keserű gúnyt, mindazáltal nem mellőzheti hallgatással a történelem, melylyel József a május IS-kán kiadott rendeletében a nemzetet illetve, lovagiatlan méltánytalansággal tetézte jogsértését. „Ha valamely nemzet, — úgymond — holt nyelvet használ, minő a latin, azáltal eléggé bizonyítja, hogy a felvilágosodás bizonyos fokát még nem érte el, mintegy hallgatva tanúsítván, hogy vagy nincs a nemzetnek saját nyelve, vagy a polgárok nem tudnak azon írni s olvasni, s csak a latin tanúlmányokban jártas tudósok képesek gondolataikat iratba foglalni. . . . Bizonyítja e tétel igazságát az, hogy a latin nyelv Európa minden művelt nemzeteitől rég száműzetett a közéletből, s az még csak Magyarországban s kapcsolt részeiben és Erdélyben divatozik.“ Eddig a rendelet. Es ezt olvasva, nem önként tolakodik-e mindenki elébe ama kérdés: hogy hát nem épen a Habsburg fejedelmi házból származott királyok s bécsi kormányaik tették-e oly közönségessé az országban a latin nyel-

vet? Nem ók verték-e e holt nyelv bilincseibe a magyar nemzet szellemét, melynek nyelvét maguk nem tudták, s mcgtanúlni nem akarták? Valahányszor a magyar nemzet a bécsi kormánytól egy-cgy időre elszakadt s önsugallatát követhető, nem törte-c szét mindig s azonnal közügyeiben az idegen, holt nyelv bilincseit, s nem helyezte-e vissza természetes jogaiba a nemzeti nyelvet úgy a megyei, mint országgyűlési tanácskozásaiban s közügyeinek igazgatásában? Úgy tudjuk, hogy Bocskay, Tököly, Rákóczy idejében csak nemzeti nyelven folytak az ország közdolgai; s csak akkor kezdé megint a holt latin bitorlani a. nemzeti nyelv jogait, midőn a nemzet s a bécsi kormány közt a béke helyreállott; mert a bécsi kormány a nemzeti nyelvet nem tudván, ismét a latint tette az igazgatás közlönyévé. Kcll-e még azt is említenünk, hogy Erdély nemzeti fejedelmei alatt mindig magyar nyelven alkotta törvényeit s igazgatta közügyéit, s csak midőn 1(192 óta a nemzeti fejedelmek a tartomány kormányáról erőhatalommal loszoríttattak, terjesztetett ki rája is mindinkább a szellemsorvasztó idegen nyelv nyűge olyannyira, hogy a hol egy század előtt még csak a magyar nyelv hangzott, József korában már mind a törvényhozás, mind a kormányszék termeiben csak a latin volt divatban? Az európai nemzetek rég száműzték közéletükből a latin nyelvet; de azok nemzeti fejedelmei nemcsak tudták, hanem pártfogolták is nemzeti nyelveiket. Spanyolországban még maga a Habsburg fejedelmi ház is spanyollá lett nyelvére nézve, míg nálunk annak egy ivadéka sem volt annyi méltánylattal az önként kormánya alá bocsátkozott nemzet iránt, hogy annak nyelvét megtanúlta volna. E királyaitól erőszakolva, s azok kedvéért volt a nemzet századok alatt oly engedékeny az idegen, oly bűnösen hanyag a nemzeti nyelv iránt. Ezen engedékenységéért, e hanyagságáért meg is lakolt eléggé; de azt bizonyára nem érdemelte meg, hogy ezért azon királyok egy ivadékától még gúnynyal is illcttessék. Nem érdemelte meg kivált Józseftől, ki maga is oly ellenséges indulattal

viseltetett a magyar nyelv iránt, melyet nem értett, hogy sem új tanulmányi rendszerében nem tette azt tantárgygyá a köziskolákban, sem a Révay Miklóstól kiváltképen e nyelv művelése végett tervezett magyar tudós társaságot nem pártolta, nem engedte létrejőni.

A nemzet jogát oly mélyen sértő rendelet egyébiránt, melyet május 6-kán (1784) küldött le a helytartótanácshoz, lényegesebb pontjaiban ím a következő: „Miután a latin nyelvet bizonyos idő alatt minden, kormányszekileg s nyilván tárgyaltatni szokott ügyekre nézve az ország s kapcsolt részei minden hatóságainál kiküszöbölni, s helyébe a németet, mint a birodalom nyelvét, állítani, s ennek használatát a törvényszékekre is kiterjeszteni szándékozunk, . . .; ennél fogva tehát kegyelmesen rendeljük, hogy három esztendő lefolyta után (mely időhatárnak a körülmények szerint szükségessé válható meghosszabbításától azonban idegenek nem vagyunk) az ország s kapcsolt részeinek minden hatóságai s törvényszékei minden ügyeket, melyek akár első folyamodás, akár felebbvitel útján jutnak hozzájok, egyedül német nyelven tárgyaljanak s előadásaikat az ügyvédek is azon tegyék. . . . Az ország törvényei azonban még latin nyelven hagyatnak stb.“ Pár héttel később pedig (máj. 18-kán) ez iránt következő szabályokat tétetett közzé a helytartótanács által: 1. A magyar kir. s erdélyi kancelláriánál a f. é. nov. 1-jétől kezdve minden ügyek — kivéve az egy évig még azontúl is latinul folytatható törvénykezést, — néniét nyelven tárgyaltassanak, s mind e főkormányszékhez intézendő föliratok, mind ettől a tartományi kormányszékekhez bocsátandó leiratok e nyelven, — de a vármegyékhez 1785-ki . nov. 1-jéig még latinul írassanak. 2. A tartományi kormányszékek a f. évi nov. 1-jétől kezdve, mind kebelbeli ügyeikben, mind a felriatokban egyedül a német nyelvet használhatják; az alárendelt hatóságokkal azonban még latinul fognak levelezni. 3. Az 1785-ki nov. 1-jétől kezdve a vármegyék, sz. kir. városok, kerületek és székek, úgy az alárendelt kamarai

hivatalok is, mind belügyeik kezelésében, mind feliratokban s egymás közti levelezéseikben a német nyelvet kötelesek használni. A magyar-erdélyi udv. kancellária az erdélyi alárendelt hatóságokhoz a jövő évi novemberig egyedül latin, azután két évig, hasáblag német és latin, azontúl egyedül német nyelven küldendi leiratait. Ugyanezen szabály kötelezi a tartományi kormányszékeket is az alárendelt hatóságok irányában. 4. Három év múlva minden fő- s altörvényszékek is németül tárgyalják az elejékbe vitt pereket, s az ügyvédek is e nyelven tegyék előadásaikat. 5. Hivatalra ezután séma kormányszékeknél, sem a vármegyéknél, sem az egyházi rendbe senki sem juthat, a ki németül nem tud; mi a kormányszékeknél mindjárt, a vármegyéknél egy, a kisebb polgári s egyházi hivataloknál három év múlva fog szabálylyá lenni. 6. Az országgyűlés nyelve is német leszen; s azértdiároin év múlva követül oda nem küldethetik, ki németül nem tud. 7. A folyó évi novemb. elejétől fogva latin iskolába csak azokat szabad fölvenni, kik németül írni s olvasni tudnak. A német nyelvnek az iskolában való használata iránt azonban ő felsége még bővebben fog intézkedni. „Ez tehát — így végződik a nevezetes rendelet —· ez tehát ő felségének érett megfontolás és teljes meggyőződése után a magyar nemzet hasznára és dicsőségére kiadott rendeleté, mely által azonban a nemzeti nyelvet kiirtani épen nem szándékozik; és nem is saját kényelme miatt akarja ezt létrehozni, hanem egyedül oda czéloz e rendelettel, hogy a közügyek tárgyalásában a latin helyét a német foglalja el, s az ifjúság is ezt tanúlja ama helyett. Ő felsége e rendeletétől semmi fölirat által nem engedi magát elmozdíttatui.“

E rendelet, a vármegyékbe megérkezvén, villámként sújtá a korona kivitele s egyéb törvénysértések által különben is megsebzett kedélyeket; s bár József eleve kijelentette, hogy rendeletét semmi esetre nem hajlandó visszavonni, alig volt még is megye, mely vagy a fájdalom s elkeseredés, vagy a leghevesebb ingerültség hangján nem tett

volna felterjesztést a rendelet ellen, s a megsértett nemzetiség hatalmasan fölébredt érzésétől ihletve, áradozó lángszavakban nem rótta meg a kiáltó igazságtalanságot, mely által a fejedelmi ház kormánya alá önként s feltételesen hajlott, hű nemzetre idegen nyelv tolatván, a nemzeti létei életerén halálos seb ejtetik. „Az idősbek — így ír fel egyebek közt Zemplén megye, — kik közt még számosán élnek azok közöl, kik Mária Terézia koronázásán jelen voltak, s kik midőn ellene egész Európa agyarkodik vala, ő felségét még a magyarok hűségében bizakodó anyának ölében látták, érette köz felkiáltással életüket s vérüket felajánlották, hűségüket a világ bámulatára, dicső haditettekkel tanúsították, érette sebeket s fogságot szenvedtek vala, — ezen idősbek most keserű könyhull itással haliák a parancsot, mely őket, a német nyelvben járatlanokat, a közügyekből kirekeszti; síránkozának, hogy hazájokban ezentúl mintegy száműzve lesznek, kénytelenek látni, mielőtt sírjokba szállanának, miképen vesz el nemzetük, miképen alakúinak át unokáik más nemzetté.“

Mások, a tűzre olajat üntendők, azt híresztelik vala, hogy a császár csak azért erőszakolja roájok a német nyelvet, mivel német tisztviselőket akar küldeni a vármegyékbe. — Hittek is sokan e híresztelésnek, minekkövetkeztében még magasabb fokra hágott az ingerültség.

A vármegyékben mindenfelé rendkívüli gyűlések tartatának , s újabb és újabb feliratokkal ostromiák a rendeletét, panasziák a nemzet veszedelmét, miszerint a nyelv változtával a nép szokásai s erkölcsei is megváltoznak, a nemzet szelleme sőt maga a nemzet is veszendőbe megyen. Mások, inkább az önérdektől vezéreltetve, azon igazságtalanság ellen emelének panaszt, mely szerint a haza és királyi ház szolgálatában megőszült, érdemdús férfiak, kik a még pólyákban volt császárért életüket sem kételkedtek vala feláldozni, az általok nem értett idegen nyelv behozatala következtében hivatalaikból kiesvén, szomorú ínségbe sülyednek. Valamennyien fejtegetik e rendelet sükorításének lehe-

tétlenségét oly országban, hol a német nyelvet néhány úron s egy maroknyi néptöredéken kívül senki s általában véve azok sem értik, kik eddig a megyei hivatalokat viselték. Fejtegetik a zavart, mely támadni fog, ha az élemedettebb érdemes tisztviselők a nyelv nem tudása miatt lelépni kényteleníttetvén, a megyei igazgatás és igazságszolgáltatás tapasztalatlan ifjúkra, vagy épen idegenekre bízatik. Előadják, miképen e parancs felforgatja az egész kormányformát, melynek fcntartását ő felsége elődjei szentül ígérték, s a nemzettel kötött viszonylagos szerződés erejénél fogva fentartani ő felsége is köteles. Hcvökbcn némely megyék még ama balfogást is elkövették, hogy a latin nyelvet védelmük alá fogadták, mint a magyar nemzet műveltségének annyi századok óta fő eszközét, s közéletük orgánumát, melyen írvák a királyok oklevelei, a nemzet története, maguk a törvények s a családok birtokjogai, smely az országban annyira cl volna terjedve, hogy holtnak, idegennek nem is mondható, hanem, más nemzetek csodálkozására, mintegy második sajátja a magyarnak; ha ez most a némettől kiszorítatnék, a közigazgatásban szintúgy mint a birtokviszonyokban» legnagyobb rendetlenségek és csalások fognának történni.

A latin nyelv e túlbuzgó védőinél hasonlíthatlanúl jobb térre léptek azon megyék, melyek feliratairkban a nemzeti nyelv mellett küzdve, kiemelik, hogy az már maga is szebb virágzatnak indul, s mint e nép nagy többségének sajátja, kellő művelés alatt rövid időn teljesen ki fogna fejleni; holott, ha a német válnék hivatalos nyelvvé, bár ő felsége mondja is leiratában, hogy a magyar nyelvet kiirtani nem akarja, de miután az egész Európában csak a nép ajkán forog, nemcsak kifejtésében meggátoltatnék, hanem lassankint ki is veszne, ha a nyilvános életből, hol a latin mellett is mindig használtatott, kitiltatnék. És e mellett egész nyíltsággal emlékezetébe hozzák a császárnak, hogy a magyar nemzet nem meggyőzeivé s leigázva, hanem önként s azon világosan kimondott feltétel alatt hajúit úgy 1526-ban,

mint az örökösödés megállapításakor 1687-ben s 1723-ban az osztrák ház kormánya alá, hogy szokásaiban s jogaiban fentartassék, s ne más tartományok módjára, hanem saját törvényei szerint kormányoztassék; méltán félnek pedig, hogy a német nyelvvel a német tartományok kormánymodora is behozatik, ellenére a nemzet s az uralkodó ház közt fonálló szerződésnek: e szerződés mind a két részt egyaránt kötelezi, és a fejedelemnek épen oly szent kötelességévé teszi a nemzet jogainak sértetlen fentartását, mint a nemzetnek a hűséget. Mert jaj volna az emberi nemzetnek, ha a fejedelmek fogadalmai kevesebb érvénynyel bírnának, mint az alattvalókéi. Figyelmeztetik a királyt, hogy új szokások behozatalára nem három év, hanem legalább is egy emberkor, új nyelv megalapítására pedig századok szükségesek; eszébe juttatják azon önmaga által is kimondott elvet, hogy nem a milliókból álló nemzet van a fejedelemért, hanem ez amazért. Kijelentik, hogy a német nyelvnek oly alapos megtanulása miszerint három év múlva az ország közügyeit azon lehessen kezelni, erkölcsileg lehetetlen; azt pedig ellenkezni hiszik ő felsége igazságszeretetével s fejedelmi kötelességeiről ápolt magas fogalmaival, hogy e nemzetet, melyet annyi balszerencse, annyi bel- s külháborúk viharai megtörni nem bírtak, most a béke ölében vesse idegenek kormánya alá. Mit fogna rólok mondani az utókor, ha őseik nyelve s nemzetisége most az ő hanyagságuk s gondatlan engedékenységük miatt enyészne el? S minő honpolgárok volnának ők, ha ezt megtörténni engednék? Nem kellene-e őket, mint nemzetük hűtlen, holt tagjait, magának ő felségének is megvetnie? S lehetnének-e hívek fejedelmük iránt, ha nemzetük, hazájok tekintetében ily közönyösek s hűtlenek volnának? Ok hűségüket a fejedelmi ház iránt nem egyszer vérükkel is pecsételték; maga a felséges ház legmakacsabb ellensége, a porosz király, úgy jellemzi őket munkáiban, mint a kik vérüket s életüket szinte pazarolják királyaikért. És valóban, mikor nem voltak készek áldozatra, midőn őket királyaik arra szólították? Ezt

ők ezentúl is készek tenni; de viszont ő felségétől is követe- 1781
ük, hogy őket ősi jogaik és szokásaikban megtartsa, s vonja vissza a parancsot, mely, nem mint a leiratban, szinte gúnykepen mondatik, javára és dicsőségére, hanem veszedelmére s gyalázatára van a nemzetnek. Végre kérik őt, hogy ha eltökélt szándéka mellőzni a latin nyelvet, annak helyébe ne az idegen németet, hanem a nemzeti nyelvet állítsa, mely a köz tanácskozások s levelezésekben eddig is használtatott, hogy ekként a magyar nyelv is más művelt európai nyelvek színvonalára emolkedhessék. *)

De József, azt hívén, hogy a felzajlott indúlatár idővel majd lecsöndesedik, e feliratokra mitsem hajtott, s csak azon gyanút ügyekezett magától elhárítani, mintha a kormány- iránt.
zatot a magyarok melló'ztével németek kezébe akarná átjátszani; e végett egy leiratában ünnepélyesen kijelentette a vármegyéknek, hogy bár állhatatosan fentartani s végrehajtatni kívánja a tiszti nyelv iránt kiadott rendeletét, a tisztségeket, hivatalokat mindazáltal nem szándéka németekre ruházni. A király szilárdsága azonban a nemzet hasonlíthatlanul nagyobb részében ellentétét szülte annak, mit József ezélzott: ő a nemzetet, melynek főnemesi osztályát már anyjának nagy részben sikerűit elnémetesíteni, erőszakkal is beolvasztani akarta a németségbe; de a nemzet most a kényszerítés által fölingereltetve, csak mélyebb gyűlölettel kezd vala viseltetni a német nyelv és népiség ellen; s daczra keményed ve, a reátolt nyelvet tanulni épen nem akarta. József, bár rendeletében tagadta, legalább a műveltebb osztályok köréből kétségkívül kiirtani óhajtá a magyar nyelvet, midőn nemcsak a közigazgatás, hanem még a közoktatás és nevelés nyelvéül is a németet szabta elő: a nemzet ellenben mintegy a gondviselés büntetését vélte látni királyának ezen intézkedésében ama bűnéért, hogy saját nyelvét elhanyagol-

[1]) Lásd különösen Zemplén, Temes, Szabolcs, Szatmár, Bars, Torna stb. megyek feliratait. Collect. Constitut. et Repraesent. Dioszeghini. 62. kövv. Katona: e. k. 380. kövv.

ván, annyi ideig idegent pártfogolt, s most kétszeres buzgalommal kezdő művelni és ápolni nemzeti nyelvét, Bessenyei György, Baróti Szabó Dávid, Péczely József, Révay Miklós, Kazinczy Ferencz, Báróczy, Ányos, Bacsányi, Dugonics és több más szorgalmas írók, számos szépirodalmi s tudományos munkák közzététele által czáfolták meg azt, mi a kir. rendeletben a magyar nyelv müveletlenségéről s az ügyvitelre alkalmatlan voltáról állíttatott. Bessenyei, ki a magyar nyelvnek a tudományokban való fölvételét már 1778-ban sürgette volt, 1781-ben egy magyar tudós társaság tervet dolgozta ki. E tudós társaság felállítása iránt Révay 1784-ben személyesen is nyújtott be a császárnál folyamodást, de sükeretlenül. Ugyanekkor alipítá meg Uátli Mátyás Pozsonyban az első magyar hírlapot, a „Magyar Hírmondót“. Még inkább egyesítette az erőket a pozsonyi „Magyar Muza“ s a Baróti, Kazinczy és Bacsányi által alapított és sok jeles erőt magához vont kassai magyar társaság folyóirata a „Magyar Muzeum“, mely Kazinczy indítványára 1788 elején indúlt meg.

Voltak azonban kiket jcllemgyöngeség vagy anyagi érdekek, hivatal- s kegyvadászat hajlékonyakká tőnek a parancsnak engedelmeskedniük; és ezek tettek is egynémi, a német külföldtől is megtapsolt előmenetelt a német nyelvben. Munkácson, például, mind a reformált, mind a görög n. e. hitfelekezet önként állított iskoláiban tanszéket a német nyelvnek; Maros vásárhelyen pedig 1785-ki márcziusban a főispán gyermekei több ifjú nemesekkel még színdarabot is játszottak német nyelven, ennek gyakorlata végett. De ezen s más hasonló tények korántsem valónak a közvélemény kifejezései. Hívőbben tükrözteti ezt vissza az említett íróknak mind szélesebbre terjedő buzgó munkássága, s még hívebben s erélyesebben Bihar vármegyének közönsége ama körlevelében, mely által a többi megyéket is felszólítá, írnának nemzeti nyelvök védelmére újonnan a felséghez, és szoros összetartásuk által vetnének gátot ama jogtalan rendelet lé-

fésülésének, csak így remélhetvén, hogy szavok kellő súly- nst. lyal birand az udvarnál. E levelezés következményeit azonban korán előre látta a kormány, s a vármegyék egymással való levelezését, mi a már izzó tüzet lángra gyújthatná, 1784-ki aug. 30-kán a helytartótanács által eltiltatta. Bihar megye azonban, melyet ezen intézmény különösen érdekelt, a főispánhoz írt levelében, e kormányrendeletet is törvénysértőnek, kényuralminak nyilatkoztatá, tagadván, hogy a megyéket ezen ősi, lényeges joguktól megfosztani lehessen kivált most, midőn országgyűlés annyi idő óta nem tartatik s a nemzetnek semmi más módja nincs közvéleménye nyilvánítására. Az újabban kibocsátott más tárgyú kir. rendeletek azonban a figyelmet nemsokára elvonták a nemzeti nyelv sérelmétől; feliratok legalább ez ügyben többénein intézteitek a kormányhoz: de a kedélyek ezért egyátaljában nem lőnek nyúgodtabbakká, s ha ezután szótlanúl tűrék is az idegen nyelv igáját, még is számtalan alkalommal világosan elárulták, hogy el vannak határozva azt, mihelyt magukat elég erőseknek érzendik, ha másként nem lehet, erőszakkal is lerázniok a nemzetről, s addig is a passiv ellentállás fegyvereivel védendik nemzetiségüket').

V.

Hogy magyar aristocratia ezen korban, midőn a csak Autóbb, a franczia forradalom által elterjesztett democratiai eszmék s elvek még alig ismertettek, a több százados élvezet által szentesített történelmi jogon alapúló kiváltságaihoz még tán erősebben ragaszkodott, mint nemzetiségéhez s alkotmányhoz, alig fog bennünket meglepni: így volt az még

[1]) Lásd különösen Zemplén, Tomes, Szabolcs, Szatmár, Bars, Torna stb. megyék feliratait és Geissler V. VI. VII. köt. Manch Hermaeon, Statist. Aufklaer. Göttingen 1795. I. köt.

akkor egész Európában; s kivételt a magyar nemesség sem képezett még. Meggondolván tehát, hogy a nemesség az eddigi újításokból s a szabadabban mozeró sajtóból mindinkább sejteni kezdé a végczélt, melyre a császár törekszik, mindinkább meggyőződik vala, hogy ő, miután már a nemzetiségen oly súlyos sebet ejtett, a trónra léptekor tett ígéretek daczára, a nemesi kiváltságokat sem kimélendi: igen természetesnek találandjuk a nemességnek mind hevesebbé váló ellenzését olyan rendeletek irányában is, melyek tulajdonképeni jogot s kiváltságot nem sértettek, de ellenkeztek az eddigi szokásokká], melyek a kiváltságokkal némi kapcsolatban léteztek. Ez volt az eset különösen azon rendeletre nézve, melyet a császár 1784-ki aug. lii-kán a népösszeírást s a házak messzámozását illetőién· kibocsátott.

A rendelet ím a következő: ,,Az állam gazdagságát s tekintélyét leginkább a nép száma s ezzel kapcsolatban létező kereskedelem állapota tényezi; minél fogva oda kell gondját fordítani a kormánynak, hogy a nép száma s az államnak ettől feltételezett ereje s boldogsága, naponkint gyarapodjék. Már pedig, hogy meg lehessen határozni, mi eszközök által érhető el ezen köz czél, mindenek előtt szükséges, hogy az egész nép száma, s annak az ország külön részeiben időnkénti szaporodása vagy fogyása, — egy osztályt sem véve ki, világosan tudassák. ... E végett rendeli ő felsége, hogy az országban s kapcsolt részeiben, a katonai rendnek hozzájárultával, mely a német tartományok népének összeírásánál a szükséges ismereteket s gyakorlottságot· magának e tárgyban már megszerezte, minden törvényhatóság, a veleközlött példánytáblák szerint, népösszeírást intézzen. ... A munka november 1-ső napjával vegye kezdetét, s mennél rövidebb idő alatt hajtassák végre A törvényhatóságok adják tudtára a népnek, hogy ezen összeírás nem újonezszodés, hanem egyedül a közjó végett intéztetik, mi a népszám ismeretét szükségessé teszi; s egyátaljában azon legyenek, hogy az összeírandók elméjéből ez ügy tekin-

tétében támadható minden balvélemény kiirtassék. Kijelenti ő felsége azt is, hogy a hadi rend hozzájárulta a jogokat legkevesebbé sem csorbítandja, a maga idején intézendő újonczállítást pedig tetemesen megkönnyítendi. Az összeírok, kik a katonai rend s a törvényhatóságok részéről együtt működendnek, különbség nélkül minden ház személyzetét írják fel, a házakat pedig folyó számmal jegyezzék meg; mitől a főrendek s nemesek is annál kevésbbé vonakodhatnak, minthogy magának ő felségének palotája is hasonló számmal van megjelölve. . . . Azon megyei tisztviselőket, kik e munkát legrövidebb idő alatt, s lehető legjobb módon végzendik be, ő felsége magának névszerint följelentetni kívánja.[1']

A nemesség összeírása oly szokatlan vala, s a nemességnek ha kiváltságaival tulajdonkép nem is, de büszkeségével oly annyira összeütközött, hogy József maga is kételkedők annak jószerével végrehajtásán; miért is, míg az abban gyorsan eljárni kész megyei tisztviselők számára valamely királyi kegyelmet tőn vala kilátásba, szükségesnek vélé más részről némileg a kedélyeket is megfélénkiteni s minden zavargásnak elejét venni: e végett tehát hadi szemle s gyakorlatok ürügye alatt nagyszámú katonaságot küldött az országba, mely aztán téli szállásokra is itt helyeztetett el. De e rendszabály korántsem csilapította, sőt inkább nevelte az ingerültséget, miután a király e bizodalmatlanságában mindenki annak bizonyságát látá, hogy az összeírásnak a katonaság hozzájárúltával rendelt végrehajtását maga is törvénytelennek tekinti. De nemcsak a katonaság e szokatlan s törvénytelen beavatkozása az igazgatásba, hanem maga az összeírás is elégséges volt még inkább fölzaklatni a német nyelvet illető rendelet által már különben is mélyen megsebzett kedélyeket. Közönséges volt ugyanis a vélemény, hogy bár a császár az összeírás megrendelését az ország anyagi jólétére vonatkozó szándokaival indokolja, az mégis nem egyéb, mint előzménye a hadügy olyképeni szabályozásának, mint az a német örökös tartományokban már fenállott s

mely szerint József a nemességnek az ősi fegyverrekelést illető kiváltságait is eltörülni, s mindenkit osztálykülönbség nélkül hadi szolgálatra kötelezni szándékozik. Az ingerültség e miatt valóban majdnem erőszakos kitörésig emelkedett a nemességben.

A vármegyék egymást tüzes körlevelek által szólítják vala fel a nemzeti jogok s ősi törvények erélyes védelmére, s három-négy megye kivételével valamennyien, némelyek az ősi szabadság lángérzelmeinek túláradó hevével, a legerősebb kifejezésekben írtak fel a császárhoz. „Az úgynevezett népösszeirás — írja Trencsén megye — melybe a főrendek s nemesek is befoglalandók, s a házaknak különbség nélküli megszámozása ellenkezik a Felséged saját kezével aláírt azon nyilatkozattal, melyben 1780-ki nov. 30-kán jogainkat és szabadságainkat szentül és sértetlenül fentartani ígérte. — Biztosítva hitték akkor magukat az ország rendei Felséged királyi szava által; de már elkeseredve kell tapasztalniok, hogy azóta igen sok történt, mi törvényeinkkel homlokegyenest ellenkezik. Oly czélból közeledünk tehát most Felséged magas trónjához, hogy a rajtunk ejtett bántalmakat érzékenyen bepanaszoljuk, biztatva a reménytől, hogy igaz, őszinte panaszaink által fölszentelt fejedelmi méltóságát nem tartamija megsértettnek. Még nem hegedt be a mély seb, melyet rajtunk szentséges koronánk kivitele által ejtett; még nincsenek teljesedve annak visszaadása iránt ápolt forró reményeink, s mind eddig nem vettünk tudósítást arról, mikor fogja magát Felséged megkoronáztatni, mikor fogja szabadságaink fentartására letenni a törvények által parancsolt királyi esküt; Felségednek a német nyelv iránt kihirdetett, jogainkkal, alkotmányunkkal olyannyira ellenkező szándékának endékezete sem töröltetett még ki leikeinkből. Es ámbár e sérelmek még mind orvoslat nélkül maradtak, már is újabbal fenyegeti jogainkat és szabadságainkat a kihirdetett összeírás. . . . Távol legyen tőlünk, hogy Felségedet királyi szavának szentségére emlékeztessük, mert tudjuk, hogy az

adott királyi hitszó, nemcsak alattvalók, hanem, a népek törvényei szerint, még ellenségek irányában is megtartandó. De kérjük Felségedet annak mindeddig elmulasztott beváltásáért s ama sérelmeink orvoslásáért. ... Az összeírásnak kihirdetett modora annyira ellenkezik az ország alkotmányával, a katonaság hozzájárúlta pedig oly aggodalmat ébreszt bennünk, hogy szinte nem győzünk e rendeletén eléggé csodálkozni, melyhez hasonló ez ideiglen hallatlan volt szabad országunkban. És méltán, Felséges urunk, mert tudjuk, hogy a katonaság befolyása az országnak minden, polgári kormányát illető ügyeibe az 1741-ki 30-ki t. ez. által világosan tiltatik; minél fogva mi ezen intézkedést, már a végrehajtás modora miatt is oly törvénytelennek s igazságtalannak tartjuk, hogy az összeírás és házszámozás ellen nem is mulasztjuk el tiltakozásunkat. Jól tudja népünk, mi eredménye lett hasonló, szokatlan összeírásnak a szomszéd csehmorva tartományokban, s annak már csak hírétől is borzad. Ismeri népünk az ország azon szabadságát is, melynélfogva akarata ellen senkit sem lehet kényszeríteni hadi szolgálatra .... Ha az ország rendéi jobbágyaikkal egyenlően vettetnének ezen összeírás alá, ez meggyalázása lenne nemesi előjogainknak. . . . Mert ha annak minden indokait s eredménycit megfontoljuk, úgy látjuk, hogy általa mi is, kik a drága szabadság ölében születtünk, a szolgaság szomorú állapotába, s a német örökös tartományok alkotmánytalan kormánymodora alá vettetnénk; — de mielőtt annak alája hajolnánk, készek vagyunk életünket is feláldozni, inkább kívánván az édes szabadságban meghalni, mint méltatlan szolgaságban élni.“ Kijelentik végül reményűket, hogy a császár ő rendeletet visszavonandja, s eltökéltségüket, mely szerint ők azt sem el nem fogadhatják, sem végrehajtásához nem járulhatnak, és semmi olyasban meg nem egyezhetnek, mi minden javaiknál s életüknél is többre becsült szabadságukra nézve sérelmes.

Hasonló értelemben, de kissé higgadtabb hangon írt fel

októb. 5-kén Temes vármegye. „ . . . Azon indokok, mondják, melyek Felséged kogy. leiratában e rendeletet nézőleg felhozatnak, bírnának talán némi súlylyal oly népnél, mely vak engedelmességhez szokott; de Magyarország karait s rendéit, kik a kormányban a királylyal törvényesen osztoznak, nemcsak meg nem nyugtathatják, sőt inkább méltán gyanakodókká teszik. Kegyelmesen kijelenti Felséged törekvését az ország jólétének gyarapítására: mi ezen legkevésbbé sem kételkedünk; de alázattal kérjük, hogy az eszközökről, melyek által ő jólét valósítható, méltóztassék eleve tanácskozni az ország rendéivel, kiket a törvények s alapszerződések kormánytársakká tesznek. Mert mit használ Felségednek, mit az országnak s nekünk, ha Felséged az ország boldogítására oly eszközökhöz nyúl, melyek által mi magunkat bizonyos romlásunkra látjuk vezettetni; mit használ, ha Felséged minket boldogoknak tart is, míg mi magunk felett síránkozandunk? . . . Felséged engedőimével legyen mondva, mi nem látjuk át, mit használ akár a népesség, akár a kereskedelem tekintetében az összeírás; s félünk, hogy egészen más czéloztatik, kivált ha meggodonljuk, hogy az összeírás módja iránt előszabott utasításban a férfiak kora, termete, testi hiányai is felrovatni parancsoltainak, miután még is világos, hogy ezek sem a népességre sem a kereskedelemre befolyással nincsenek. . . . Bocsásson meg azért kegyelmesen Felséged, ha bennünk rendeletéi a jövendő miatt aggodalmakat ébresztenek. Felséged trónraléptckor szentül ígérte, mire törvényeink szerint a magyar király köteles, s minek megtartását esküvel is kell pecsételnie, hogy jogainkat, kiváltságainkat, szabadságainkat fentartandja. Már negyedik éve foly, mióta Felséged a kormányt igazgatja, s a törvények rendelete szerint sem nem koronáztatta meg magát, sem az alapszerződéseket nem erősítette meg esküjével; sőt az ország koronáját .... is kivitette; a közügyek tárgyalására a latin helyett a német nyelvet parancsolta behozatni, hogy ... a honi kormánymodort külföldire változtassa. Most

az összeírást szokatlan módon, hadi tisztek segélyével, vagy [1]^84. inkább, hadi tisztek által a megyei hatóságok hozzájárúltával parancsolja megtétetni, bizodalmatlanságot árulva el a rendek ellen, mire mi okot nem adtunk.“ Mondják azután, hogy maguk is szükségesnek tartják ugyan az összeírást, de a katonai rend közbejötté nélkül. A népösszeirás eddig is évenkint rendesen végrehajtatott, s ha tán némi hiányt vagy hibát lát benne ő felsége, készek azt maguk is helyrepótolni s kiigazítani, sőt a néppel együtt a nemességet is megszámolni. „De fájdalmasan esik mindnyáj oknak, hogy ámbár a polgári rend Magyarországban a törvényalkotást s a közjó eszközlését tekintve a legfőbb hatalomban osztozik, ... ő felségé a rendek hitelét e parancsa által még is gyanúsítja/' Kérik tehát őt, melló'ztcsse a katonaságot az összeírásnál, mit a régi mód szerint maguk is becsületesen megteendőnek; ha új modorban kívánja azt megtétetni, hirdesen országgyűlést, hol az meghatároztassék. Ha pedig szándékától nem áll el, s az összeírást csakugyan katonatisztek által s mint látszik, a végre téteti meg, hogy az újonezszedés Magyarországban is úgy szabályoztassék, mint Csehországban van: íigyelmeztotik őt, „hogy nem volt ily összeírás az országban, midőn boldog emlékezetű anyját a mindenfelől feltámadt ellenségek koronáitól megfosztani törekedtek, és, bár élénk emlékezetben voltak az udvar s a nemzet közt lefolyt viszályok, még is föllángolt a hű magyar szív, s megmentette a reászállott koronákat“ stb.

Merészebb hangon ír Nyitra megye, kijelentvén, hogy ez?n összeírásnak, mely divatos ugyan a kültartományokban, de azok népeire is tűrhetetlen szolgaságot hozott, a törvényeken alapúló előjogaik szerint, mik nélkül élni sem akarnak, a saját törvényei szerint kormányzandó országban helye semmi módon sem lehet. Ők készek a királyért javaikat, életüket feláldozni, ha kell; de nem kevésbbé készek azt törvényeikért is feláldozni. Ezen ország népe a fegyverszolgálatra soha sem kényszeríttetett, mi most az összeírás által czéloz-

tatik; s e kényszerítést tiltják is egyformán a hazai mint a természeti törvények Ha mindazáltal törvényeik a kérelmeikre nem hajolva, rajtok erőszakot tenni akarna, „nyílt szívvel kijelentik, hogy készebbek életüket s minden javaikat elveszteni, és a legkegyetlenebb kínokat is tűrni s azok alatt bátran kimúlni, mintsem szabadságuk veszte miatt siránkozva tengetni életüket.“

József az összeírásról kibocsátott parancsa után nemsokára Magyarországba jött, a több helyen összegyűjtött katonaság gyakorlatait megszemlélendő. Ez alkalommal számos hazafi sietett hozzá mindenfelől, remélve, hogy szóbeli előterjesztés által sükeresebben fognak reáhatni. József többekkel hosszas beszélgetésbe eredt, sérelmeik feletti panaszaikat nyugodtan kihallgató; de azon egyen kívül, hogy a német nyelv alkalmazását a törvényszékeknél egy évvel későbbre halasztotta, mint elcbb a feliratok, úgy most e szóbeli kérelmek által sem vala reábirható, hogy parancsait módosítsa vagy épen visszavonja. Sőt a helytartótanács által (okt. 11-kén) tudtára adatá a vármegyéknek, hogy feliratait, melyekben annyi helytelen érveket halmoznak fel, kedvetlenséggel fogadta, s újabban is kijelenté, hogy csupán a közjót czélzó rendeletéinél továbbra is megmarad, nem kételkedvén, hogy a tisztviselők, kik hivatalaikat megtartani kívánják, parancsainak gyorsan engedelmeskednek, jó szándékairól a népet, a lelkészekkel egyesülve, értesítendik, s annak aggodalmait megszüntetendik; mert ha valahol zavar, rendetlenség támad, ő a tisztviselőket, lelkészeket s földesurakat idézendi számadásra, tőlük függvén, csak igazán akarják, a nép felvilágosodása. Kijelenté végre, hogy nem a törvényes jogok gyengítését, hanem egyedül a közjóiét gyarapítását fogta czélba e félreértett rendelete által.

De ezen leirat nem nyugtató meg a felháborodott kedélyeket, s több megye újra folyamodók a császárhoz, kijelentvén, hogy feliratairkra egyenesen ő felségétől vártak légyen választ, nem a helytartótanácstól, melyet az nem

illet. „Hihetetlennek látszanék előttök, hogy ily értelmű leirat bocsáttatott volna ki ő felségétől, mint a minőről a kormányszék által értesítettek, ha más részről szinten nem volna hihetetlen, hogy a kormányszék megmásítani merje a kir. leiratot. Hihetetlennek pedig azért mondják e leiratot, mert úgy vélekednek, hogy midőn egy, magát megsértettnek, elnyomottnak panaszló nép szót emel, azt süket füllel mellőzni még oly fejedelemhez sem illik, ki fegyverrel meghódított, vagy akár miként kényuralom alá hajtott népnek önkénye szerint szabhat törvényt; annál kevésbbé illik tehát azon fejedelemhez, ki oly nemzetet kormányoz, mely elődeit szabadon s bizonyos feltételek alatt hívta meg a trónra, a maga alkotmányos szabadságát, s részvétét a közügyek intézésében továbbra is fentartván. Újabban is sürgetik tehát, vonja vissza rendeletét, mely jogaikat sérti.“ Más megyék daczot vetvén a királyi önkény ellenébe, nemcsak elmulasztók a népet az összeírás czélja s módja iránt felvilágosítani, hanem a munkára kirendelt katonáktól megkezdett előkészületeket is gátolni ügyekezének. József tehát októb. 29-kén saját aláírása alatt bocsáta ki egy újabb leiratot, melyben az ügyet csak hátráltató feliratok miatt kedvetlenségét nyílvánítván, az országot újra is biztosító, hogy ezen összeírás a nemzeti jogok s kiváltságokat csorbítani egyátaljában nem fogja; parancsolja egyébiránt, hogy a munka haladék nélkül kezdessék meg, „különben az előtte tudva levő eszközök által kényszeríteni is fogja az engedelmeskedni vonakodókat.“

A császárnak e szilárd eltökélete több megyében megváltoztatá a hangulatot. Némelyek a hatalomszóra egészen elnémúltak s ineghajolának a kénytelenség előtt; mások például Temes, kijelentők feliratukban, „hogy ha csak gyaníthatták volna is, hogy így akar velők bánni ő felsége, hallgatva engedelmeskednek vala a parancsnak. De ők azthivék, törvény szerint akar velők bánni, s ennélfogva a törvény, a haza s maga a felség iránt tartozó hűségből s lelkiösmeretességből tették fölterjesztéseiket. Így azonban engedelmes-

kedni fognak készségesen ugyan, de nem önként, nem jó akarattal, mert meggyőződésüket, lelkiösmeretöket megváltoztatni nem áll hatalmukban. . . Engednek a kénytolenségnek hazaszeretetből; mert látják, bár mi módhoz nyúlna is ő felsége, az mind neki magának, mind a hazának kárára válnék. A közjó kára nélkül még soha sem használtatott kényszerítés a belügyek igazgatásában: erre csak a törvény alkalmas, melynek hasznosságát mindenki átlátja s önként engedelmeskedik. Fájdalommal értesülnek ő felsége boszankodásáról feliratai miatt: ők ezek által csak hűségüket akarták bebizonyítani s bizodalmokat tanúsítani igazságában s kegyelmében. . . Ok hívek hazájokhoz s törvényeikhez, s ezért hívek ő felségéhez is; mert győződjék meg ő felsége, hogy azok, kik nem hajtván hazájokra, melyhez régibb és szentebb kötelékek által kapcsoltatnak, helyeslik s pártolják ő felsége parancsait, azt csak hízelkedésből teszik, és sem ő felsége, sem hazájok, hanem csak a magok hasznát keresik.“

Azonban ily kénytelen-kelletlen engedelmességre sem találá mindenütt a fejedelem. Pozsony, Vas, Nyitra, s több más megyék erélyes főispánjaiktól gyámolíttatván, az összeírást, midőn az november elején megkezdetett, folyton ellenzik vala. De József tényleges ellenszegülésnek még kevésbbé szokott engedni, mint a fölterjesztéseknek, s elhatározta magát, foganatba venni ama módokat s eszközöket, melyekről októb. 29-kei leiratában említést tőn. Utasítása szerint a helytartótanács okt. 31-kén kelt intézvényében közzé tette, „mikép ő felsége, a Nyitra s Pozsony megyékben tapasztalt ellenszegüléstől indíttatva, megparancsolta légyen, hogy e vármegyékben katonaság vonassák egybe, mely az összeírást végző tiszteknek a munkát lehetővé tegye, a szolgabírákat és esküdteket, ha a munkában résztvenni jó szerével nem akarnának, arra erőhatalommal is kényszerítse. Ha valamely földesén·, vagy nemes vagy akárki más az összeírásnak ellenszegülne s házát elzárná, és illő megintés után sem en-

gedne, háza nyittassák meg, s az összeírás csöndesen végrehajtatván, háza a folyó számmal jelöltessék meg. A hol a fölírt szám a házról letörültetik, oda néhány közlegény szállásoltassék bo, mindaddig ott maradandó s ingyen élelmeztetendő, míg a ház ura a számot maga nem íratja föl.

Ha pedig valaki erőszakkal állana ellen, vagy a parasztságot lazítaná, legyen az bárki, erőhatalommal fogassák el s küldessék fel Becsbe; az erőszak hasonlóval veressék vissza, mígnem engedelmesség eszközöltetik. Ugyanazon időben Izdenczy udvari tanácsos vezérlete alatt Nyitrába bizottság küldetett, mely három zászlóaljtól fedve az összeírást, ha máskép nem megy, erőszakkal is megkezdesse. Forgách Miklós főispán, kit a császár Pozsonyban nem rég saját asztalánál is vendégül látott, de engedelmességre semmi módon nem hajthatott, hivatalától megfosztatott; a vármegyének pedig kijelenteték, hogy, ha tovább is ellenszegül, hatósága végkép eltöröltetvén, a szomszéd megyék közt osztatik fel. Hasonló jelenetek folynak vala le Vas megyében is, hol Batthyány Lajos szintén megfosztatott hivatalától.

ily módon sikerűit végre az összeírást és házszámozást november elején az egész országban megkezdeni. De bár némely, az udvart minden áron pártoló urak, például Esterházy Miklós herczeg, másoknak az engedelmességre példát adandók, palotáikra saját kezeikkel jegyezték fel a számot, eleinte még is sok nehézségre találtak az összeírok; mert az urak s előbbkelő nemesek példái s beszédei által felbujtott köznemesek és parasztok, azon hitben, hogy katonákká iratnak össze, több helyt erdőkbe s hegyek közé futottak; máshol összecsoportozván, ellentállással fenyegetőzőnek, néhol, mint a Zágráb megye túrmezei kerületében, valósággal fellázadtak. A közbejött katonaság végre mindenütt engedelmességet eszközölt ugyan; az indulatoknak, érzelmeknek azonban semmi hatalom nem vala képes más irányt adni, s míg azok, kik az összeíráshoz önként hozzájárultak s azt elősegítették, nyilván gyaláztatának és szitkokkal illettetének, Forgách és

Batthyány hivatalvesztésük daczára is dicsőittetni tapasztalták magukat a közvélemény által. [1])

VI.

Míg Magyarországban ennyi ingerültséget, ennyi zavargást szült a népösszeirás és házszámozás, Erdélyben azalatt az oláhság tömeges féllázadásának a katonai összeírás Ion némi indokává. De valamint minden néplázadás nem azon látszólagos okokból, melyek a kitörést közvetlen megelőzik, hanem a társadalmi viszonyok hibás állapotából származik: úgy az oláhok e lázadása is a népállupot viszonyaiban mélyen gyökerező okokból vette eredetét, s anyaga már rég össze volt gyűlve. *Az* összeírást illető rendelet közhírré tétele csak a kitörést siettető, csak a gyújtó szikrát vetette a gyúlékony anyag közé. És e szikra annál könnyebben gyújtott, minthogy az újítások miatt a kedélyek Erdélyben is általában rendkívüli izgatottságban voltak. Miként b. Bruckenthal kormányzó ez év tavaszán jelenté, még a székelyek közt is, kivált Háromszékben, különféle mozgalmak észlelteitek, gyülésezések tartattak. Mire aztán József april 16-kán kelt kéziratában meghagyta a kancellárnak, küldene oly rendeletet a kormányzóhoz, hogy a kit ilyesben rajtakap, „legyen az mágnás, nemes, vagy bárki más, minden folyamodás, kiváltság és törvény mellőzésével (cum derogamine omnium istantiarum, privilegiorum et legum) fogassa el s őrizet alatt küldje fel Bécsbo.“ [2])

Az Az népnek Erdélyben, bár ő tartomány legrégibb, és számra nézve is túlnyomó lakosa, legtöbb oka lehetett a panaszra a magyarok, székelyek és szászok, kik hajdan,

[1]) Collectio Ordinat. Josephi II et Repraesent. 97. kövv. Geissler e h. V. és VI. köt. Hübner: Lebensgesch. Joseph des II. 255. Katona: XL. 393.

[2]) A bécsi államlevéltár.

a törökök betöréseinek korában, — mint a maga helyén el- [178<].
beszélők, a haza védelmére összeszövetkezvén, mint külön, törvényes nemzetek, külön alkotmányos és helyhatósági jogokkal bírnak vala, az oláhok semmi ilyféle jogoknak nem örvendheténeк. Voltak ugyan köztök is szabad birtokosok, és nemesek, de ezek külön politikai testületet, külön nemzetet nem képeztek, hanem, birtokaik fekvése szerint, a három törvényes nemzetiség valamelyikében olvadtak fel: az oláhság, mint nép, semmi jogokkal nem bírt s örökös jobbágyságra vala kárhoztatva. Még azon kevesek is, kik belőle nemesi kiváltságaik és szabad birtokuk, vagy, mint a papok fiainak egy része, egyéni míveltségök által a mély tudatlanságba s majdnem állati vadságba sülyedt nagy tömegből kiemelkedtek, nemzetiségöket szinte szégyelve, maguk is megtagadták semmi politikai jogokkal nem bíró fajukat, s nem oláhoknak, hanem magyaroknak vallák magukat.

Ehhez járult, hogy az oláh nép még vallása tekintetében is sok igazságtalanságot tapasztalt mind a többi kiváltságos nemzetek, mind a kormány részéről: amazok, míg a maguk katholikus, evangélikus, reformált és unitárius felekezetűnek törvényes egyenlőséget, szabad gyakorlatot kötöttek vala ki, a görög nem egyesült vallás, mint politikailag nem jogosult jobbágyosztály vallása csak tűretett, s némi lealázástól még a törvényekben sem kiméltetett. És míg a többi kiváltságos nemzetek mind politikai, mind vallási tekintetben ily igazságtalan nyomást gyakoroltak az oláh népre, maga a kormány sem volt iránta méltányosabb vallási tekintetben: kivált Mária Terézia alatt gyakran még erőszakkal is kényszeríttetett a római egyházzal való egyesülésre.

Azonban, bármi igazságtalannak látszik is ma mind ez, élénkebben nem igen hatott a nép kedélyére azon korban, midőn a nemzetiség érzete épen nem s a jogegyenlőség vágya is csak gyöngén vala fölébredve az oláh népben, s a po-

litikai nemzetiség jogának hiányát talán senki, a vallási sérelmeket pedig legfölebb néhány, valamennyire műveltebb pap, milyen egyébiránt köztök felette gyéren találkozók, érzi vala élénkebben. Sokkal nagyobb lehetett hatása a nép kedélyére, érzelmeire annak, hogy még azon földnek, melynek a nem nagyon rég múltban jobbára ő volt szabad birtokosa, a Királyföldnek, birtokából is lassanként egészen kiszoríttatott a szászok által; minek következtében e nép szabad birtokú osztálya, kivéve a nemeseket, kik azonban oláhoknak tartatni sem akartak, mindenütt, mondhatni, egészen megszűnt lenni, s mindnyájan az örökös jobbágyság igája alá jutottak. Bár a szászok a törvény előtt kimutathatták is birtokaik jogalapjait, nem hihető, hogy az oláhok közönyösen nézték légyen kezeikben ő szép földeket, melyek' elébb az ő apáik birtokai vallanak; nem hihető, hogy e hagyományok emlékezete kétszeresen keserűvé ne tette volna nekik a jobbágyság reájok nehezedett igáját. E szolgasági járom pedig még sokkal súlyosabban nehezedett az erdélyi oláh, mint a magyarországi jobbágyra, még az úrbér behozatala előtt is. „Az oláh nemzet, — mondja maga az Approbata — csak propter bonum publicum admittáltatott az hazában, mindazáltal nem veszi eszében állapotjának alacsony voltát.“[1]) Az oláh tehát csak haszonért tartatott, mint az állatok. Bizonyítják ezt a rólok alkotott külön törvények is. Ezek egyike [2]) azt mondja: „a földesurak az oláh papok fiait, ha nem papok, mint más jobbágyokat repetáltassák; sőt ha mint gyermekek vagy nőtlen legények apjok mellett találtatnak, megfogattassanak.“ Más törvények szerint az oláh parasztot a magán nemes ember is puszta gyanúból is elfogathatta;[3]) lovakat csak a földesúr engedőimével tarthatott, posztó ruhát, nadrágot, csizmát, „dupla és forintos süveget“

[1]) Approb. P. I.Tit. X. art. 1.
[2]) U. o. Tit. VIII. art. 3.
[3]) U. o. P. III. Tit.XLVII. art. 3.

gyolcs inget viselnie tiltatott;[1]) a meghalt jobbágy ingó javaiban az özvegy csak harmados, két része a földesúráé.[1]) A jobbágyok szolgálatát, robotját a földesúr puszta önkénye szerint, súlyos büntetés terhe alatt teljesítendő napi parancs által határozta meg. E jobbágyi állapot, mely egyébiránt azon magyar fajúakra is egyaránt kiterjedt, kik a nemesség jószágain laktak, még sokkal nyomasztóbb volt az oláhra nézve annak folytán, hogy ez terméketlenebb vidéken lakott, s különböző, igen elhanyagolt hitfelekezeténél fogva még sokkal kevesebb oktatásban részesülvén, műveletlenebb s tunyább volt a magyar jobbágynál, s mint ilyon súlyosabban érzé magára nehezedni az úri önkény igáját is, melyet még azon kímélet sem enyhített, mely a magyar jobbágyra nézve a fajrokonságból eredhetett. És ezen ínséges állapotában még a keresztényi türelemre s önmegadásra indítható vallási vígasztalás forrásai sem igen csörgedeztek a mindenkép elhanyagolt, elnyomott oláh nép számára: papjaik, kik e hivatalt pénzszomjas püspökeiktől majdnem kivétel nélkül alku szerint vásárolják vala, maguk is jobbára oly tudatlanok, hogy épen nem tartozék a ritkaságok közé, a lythurgiai könyveken kívül mást olvasni s írni nem tudókat találni közöttük,— a keresztelésen snémi imádságokon kívül a kereszténység áldásaiból alig juttatának valamit közéjök. E szomorú polgári s erkölcsi állapotában az úri önkény járma alatt szolgai engedelmességhez szokott az oláhság. De az ily népek türelmének is meg van a maga határa, melyen ha egyszer átléptek, szilaj árként tör ki az elvadult lelkek indulata s féktelenül rombol és pusztít, mint egy iszonyú boszúeszköz a megsértett, elnyomott emberiség nemezisének kezében. És ez történt az erdélyi oláh néppel is.

[1]) Approb. P. V. Edict. XLVII.
[2]) U. o. P. III. Tit. XXX. art. 1.

Az erdélyi oláh jobbágyok ezen szomorú állapotán József mindjárt kormánya elején ügyokezett ugyan segíteni, s már 17Sl-ki deczemb. 5-kén közié Eszterházy József kancellárral az Erdély számára készült új úrbéri munkálatot, hogy a felett véleményt adjon s oly egyént nevezzen meg neki Erdélybe küldendő biztosul, a ki a felett, hogy a magyar úrbérrel jól ismeretes, legalább a magyar, német és latin nyelvben is jártas legyen. *) Midőn pedig 1783-ban Erdélyben útazott, junius 4-kén, Nagy-Szebenbcn ki is adta a jobbágyi nevet s kötelezettségeket eltörlő, s a személyes szabadságot biztosító kéziratot, melynek alapján azonban csak 1785-ki aug. 22-kén tétetett közzé a rendelet, mit aztán utóbb az egész úrbéri szabályozás követett.

De ezen távolabbi okokon felül, melyek a jobbágyok általános állapotából eredtek, más közelebbi okok még hatékonyabb tényezők valának az oláh lázadás kitörésében. Ilyenek különösen a zalatnyai kincstári uradalom jobbágyainak sérelmei; a topánfalvi kihágás túlságosan szigorú megtorlása s a katonai összeírás.

A zalatnyai kincstári uradalomban már régóta több féle sérelmeket szenvedtek a jobbágyok, melyek miatt azok Mária Terézia idejében is panaszosan járultak a n.-szebeni kormányszékhez. Az 1778-ban ügyök megvizsgálása végett tartott úri szék azonban sérelmeik orvoslása helyett a topánfalvi és magyarosi községek több lakosait súlyosan lakoltatá. 1780-ban az uradalom jobbágyai magok közöl néhányat, köztök később a lázadás fejévé lett Hérát és Kloskát is Becsbe küldték, s általok „különböző sérelmek és pénzcsikarások miatt“, melyek az uradalmi tisztek által rajtok elkövettettek, az udvarhoz két folyamodást nyújtottak be. A kérelemlevelek, legfelsőbb kézjegygyel is ellátva, az év vége felé az erdélyi kormányszékhez küldettek le; a jobbágyok azonban orvoslást nem nyervén, a következő három év foly-

[1]) József kézorata. Állatnlevéltár.

tában többször is megújították panaszaikat. Miként a későbbi „zalatnyai törvényes vizsgálatból·· kitűnik, panaszaik igen súlyosak voltak. Például: az offenbányaiak adó és földesúri dijak fejében az elébb fizetett 614 ft. helyett 2600 ft., a bucsumiak 300 ft. helyett 3400 ft. adó lefizetésére kényszeríttettek. E felett az összes uradalom jobbágyainak a bormérési jog miatt is volt panaszuk. Σ jogot elébb mérsékelt díjért magok a községek gyakorolták; 1781 óta azonban az uradalom azt évi 12,000 ftért bériette ki két örménynek, ki k aztán a jobbágyokat mód felett zsarolták. E zsarolások a topánfalviakat 1782-ben tettleges ellenszegülésre és erőszakoskodásra ingerlék, melyek aztán súlyos testi büntetésekkel s bírságokkal bűnhesztettek. Hóra, ki a kihágásnál szintén jelen volt s abban részt vett, futással menekült a büntetés elől; utóbb pedig a jobbágyok panaszaival néhány társától kisérve Bécsbe, 1783 vége felé ismét Bécsbe ment s a császártól is nyert kihallgatást. József a panaszosoknak ígért ugyan orvoslatot; de a kormányszék s a megyei hatóság, melyhez az ügy megvizsgálás végett leküldetett, oly hanyagul jártak el, hogy a jobbágyok nem csak semmi javítást nem nyertek állapotjukban, védelmet a zsarnok tisztviselők ellen; hanem kivált azok kik Becsben jártak, még újabb üldözések tárgyaivá is lettek; miért aztán Hóra folyton bujdosásban tölté életét.

József reformjai, mint az eddig elbeszéltekből látók, nagy zajt ütöttek az úri, nemesi osztályban, mely azok által részben már is sértve, részben még inkább fenyegetve érezé a maga előjogait. E zaj, ezen újítások híre az oláhok közé is elhatott; sőt ezek egynémelyike, mint például az új igazgatási forma, mely szerint Erdély 1784 nyarán tizenegy megyére osztatott, s még inkább a halálos büntetésnek már elébb kihirdetett eltörlése, őket, kik közt halálos büntetés elég gyakran hajtatott végre, közelebbről is érdekli vala. Mind ez, természetesen annál élénkebb reményt keltett föl e népben állapotának javulása iránt, minthogy a császárnak a

nép iránti szeretetéről sokat hallottak, s azt egynémiben tapasztalták is annak múlt évi utazása alatt tartományukban. A szászok és székelyek kedvezőbb sorsa régóta irigységet s vágyat ébresztett bennök szintén olyanba jutniok. És e reményekkel, e vágyakkal együtt nőttön nőtt állapotjuk súlyának érzete; nőtt az eddig szíveik mélyében szunnyadó gyűlölet is uraik ellen; és minthogy közöttük izgatok sem hiányoztak, mindinkább közhiedelemmé kezd vala válni, hogy az utazása közben oly kegyesnek, emberszeretőnek mutatkozott császár, ki a Bécsben már négy ízben fenj árt panaszosoknak is állapotjaik javítását Ígérte volt, már számokra is több kedvező rendeletet bocsátott ki, melyeket csak az urak s nemesek nem engednek végrehajtatni. E hit mind lázasabb állapotba hajtá a kedélyeket, s már az 1784 nyár kezdetén szokatlan elégületlenség, s nem ritkán dacz lön észrevehető a különben szolgai engedelmességű, minden merészebb érzelemből kivetkezettnek látszott népben. Az engedetlenekre rótt sűrűbb, jobbára önkényes, büntetések csak olajt öntöttek az izzó parázsra s még inkább elkeserítették a kedélyeket. A nép forrongásának világos jele volt az is, hogy a rablást, orzást, mi köztök azelőtt sem volt ugyan szokatlan dolog, most még merészebben kezdik vala űzni. Épen midőn ekként a sérelmeiknek orvoslatot nem nyerhető oláh jobbágyok közt az elkeseredés folyton növekedőben vala, hirdettetett ki Gyula-Fehérvár s más városok piaczain egy legfelsőbb parancs, mely mind azon jobbágyokat, kik magokat a katonai besorozás alól testök szándékos megcsonkítása által kivonni akarják, a szekerészeinél teendő szolgálatra rendelé alkalmaztatni. Az oláhok, kik o rendeletnek tudomására jutottak, ebből azt következtették, hogy a felség az ország valamennyi lakosát katonai összeírás alá akarja vetni. E rendelet valószínűleg kapcsolatban is volt József azon más rendeletével, mely által az anyja alatt 1765-ben végrehajtott erdélyi határőri intézményt tovább fejleszteni kívánván, a hadi parancsnokságnak meghagyta,

hogy azon községek, melyeknek a határszéli vonalba bevonása hasznos volna, próbaképen, katonailag összeírassanak. E végett Bécsből egy tábornok is küldetvén le Erdélybe az összeírás a hajdani Szebenszékhez tartozó Talmács és Boicza helységekben 1784 nyarán végre is hajtatott.

A kincstári oláh jobbágyok látván, hogy a kik ekként a császár szolgálatába felvétettek, az oly terhes jobbágyságtól megszabadúlnak, s tapasztalván azt is, hogy sérelmeik annyi évi sürgetések után sem enyhíttetnek, magok is a határőri katonaságba lépés által kívántak szabadúlni zaklattatásaik alól. Az eszme azonban nemcsak a kincstári, hanem a velők többé kevésbbé ugyanoly sorsban levő úri jobbágyok közt is' gyorsan elterjedt, „s így a fegyver fölvétele s az által a jobbágyi igának lerázása lett azon jelszó — mondja Szilágyi Ferencz — mely az erdélyi oláhság nagy részét akkor egy érzésbe, egy reménybe egyesíté. Annak országszerte tudása, hogy a császár a szegény, elnyomott földnépét felszabaditani akarja, ezt említett szándékának elérésére még inkább ösztönözte/[4]

Midőn Kloska az udv. kancelláriának 1784-ki april 13-kán kelt s a Bécsben járt Hóra által lehozott válaszával, mely a kincstári jobbágyok panaszainak orvoslatát hagyta meg a hatóságoknak, julius elején nehány társával N.-Szebenbe a kormányszékhez ment , s ettől báró Kemény Simon alsó-fehérvári főispánhoz utasíttatott, innen pedig több határidő eltelte s háromszori ott járásuk után végre is azon válaszszal küldettek haza, hogy „a dolognak már vége van és abból semmi sem lesz[44] — Kloska, mondom, hat társával együtt egyenesen Gyulafehérvárra, az ottani hadbiztoshoz ment s neki a Bécsből hozott választ is megmutatván, azt kívánta, hogy az oláh jobbágyság katonailag irassék össze s vétessék fel a császár szolgálatába. Körülbelül ugyanazon időben Herepe alsó-fehérmegyei oláh községből is tíz követ érkezett Gyulafehérvárba Ortmayer fő hadi biztoshoz

azon kérelemmel, hogy községüket a határőri szolgálatra írja össze.

A hadbiztos az ajánlat elfogadására késznek nyilatkozott, s ez iránt a katonai kormánytól is vévén rendeletet, a nála pópáival együtt újra megjelent községet össze is írta. Ennek híre gyorsan elterjedt az oláhságban, s csak hamar négy más község, majd Alsó-Fehér, Hányad, Küküllő, Torda és Zaránd megyék mind számosabb községe íratta magát össze, úgy hogy néhány hét alatt már 81-re ment az összeírott oláh faluk száma. A mint pedig valamely község összeírva lett, annak lakossága azonnal felmentve hitte magát minden úri szolgálat alól, s az engedelmességet urainak s a megye tisztviselőinek megtagadta, sőt, miként Hunyad megye aug. 23-kán a guberniumhoz intézett fölterjesztésében írja, a nép „nyilván és mindenütt rablások, gyilkolások s gyújtogatások elkezdéséről beszél, a tisztviselők, kivált az adószedők, hivataluk teljesítésében gátoltatnak, s a közbiztosság annyira megcsökkent, hogy ha orvoslat gyorsan nem érkezik, a kis szikrából nagy tűz fog támadni.“

De nem csak a megyék, hanem a fő hadi parancsnokságtól is érkezének a guberniumhoz tudósítások az oláh népség veszélyes mozgalmairól. Pfeffcrkorn tábornok és Karp alezredes jelentéséből értesült a gubernium, hogy például, az alsó-bajomi jobbágyok azért kívántak határszéli katonák lenni, mivel a tiszttartó őket csaknem halálra botoztatja; hogy a szántóhalmi földesúr, Macskásy Feri nc2, a maga jobbágyait, mivel hogy magokat szintén összeíratták, kegyetlenül vereti, bírságolja, marháikat, gabnájokat elveszi, magokat Dévára börtönbe hurczoltatja, gúnyosan biztatván őket, hogy majd eljön a császár őket kiszabadítani, másokat telkükről is kihányat; hogy b. Bornemisza János tiszttartója is hasonló módon zaklatja, sőt halállal is fenyegeti ura jobbágyait, stb.

A gubernium, ennyi felől sürgetve, végre idejét látta a maga részéről is tenni valamit. Egy részről intézkedett a

megyékben, hogy ezek a földesurak kihágásait gátolnák meg, a jobbágyok sérelmeit pedig megvizsgálván, lehetőleg orvosolnák; mind ennek azonban a létező viszonyok közt már kevés, vagy épen semmi eredménye sem lett. Más részről Halmágyi Istvánt, Marosszéknek újonan kinevezett fő királybiráját, kormánybiztosi minőségbon Gyulafehérvárra s Enyedre küldötte ki oly meghagyással, hogy a katonai összeírás viszonyait megvizsgálván, azt, mint az oláhság mozgalmának főokát szüntesse meg, s a guberniumot mind erről mennél elébb tudósítsa.

Midőn Halmágyi Gyulafehérvárba érkezett, ott épen két vagy három száz oláh jobbágyot talált a vidékről, kik oda a maguk feliratása végett jöttek vala. Ő tehát a jobbágyokat azonnal maga elébe hívatá s a várparancsnok és több katonai tiszt jelenlétében kihirdeté nekik, hogy az összeírás ezentúl nem csak folytattatni nem fog, hanem mivel azt sem ő felsége, sem a gubernium, sem a fő hadi parancsnokság nem rendelte volt, azokra nézve is érvénytelen, kik magokat már felíratták; menjenek tehát haza békében, teljesítsék jobbágyi kötelességeiket, mire különben katonai karhatalommal fognának szoríttatni; sérelmeik orvoslatát a rendes úton a megyék hatóságainál keressék, — s mind ezt mondják meg azoknak is, kikkel hazatértükben találkozni fognak. Ugyanez egy más ízben s a vásár alkalmával Tövisen is ismételteiéit, s az oláh papoknak is mindenfelé meghagyatott, hirdetnék ki a népnek. És ebből állott mind az, mit Halmágyi kormánybiztos a nép lecsöndesítésére mívelt; s midőn ő új hivatalába való beigtatása végett hazatért, b. Bruckenthal Sámuel kormányzó szept. 1-jén azt írá a kancellárnak, hogy a biztos czélját érte. Halmágyi távozta után b. Bánffi Farkas tartományi főbiztosnak hagyatott meg a forrongó oláhokra való felügyelés. Ő azonban szept. 5-kén írt tudósításában bár nem tagadhatá, hogy Halmágyi olútazása óta is több rendetlenség történt, Fehérvárt, Déván és Maros-Solymoson pedig folyton foly az összeírás, s a köznép sok daczosságra vete-

medett, oly jelenségek mégis nem mutatkoznak, melyekből a jobbágyok felkelését lehetne következtetni.

Míg azonban a kormányhatóság magát ilyféle reménnyekkel áltatá, az oláh nép forrongása, melyet az összeírást vezető katonatisztek elnéző engekékenysége szintúgy mint papjaik nem szűnő izgatásai folyton neveltek, mind nagyobb mérveket öltött. Szeptember első tizedében a Hunyad megyei oláhság már oly ingerültségben volt, hogy b. Bornemisza János főispán és Karp alezredes, kik a nép lecsöndesítése végett két zászlóalj katonaságot czirkáltattak a megye egy részében, a nép daczos magaviseleté miatt nem látták tanácsosnak e katonai körútat tovább folytattatni. Zeik János alispán gr. Teleky Károly kincstárnokhoz szept. 24-kén kelt tudósításában aggódva jelenti, miképen a Hátszeg vidékén falunként kihirdettetett ugyan, hogy a katonai összeírás érvénytelen; de annak mi haszna sincs, mert a nép több hitelt ad a hátszegi katonatiszt előtt véghez ment felíratásnak, mint e hirdetéseknek; a polgári tisztviselőket már számba sem veszik, sőt a fejedelem iránti indúlatjok is nagyon kétséges, mert vannak községek, hol már a katonaságot is kuruczvilággal és rebellióval fenyegetik; az alsó-szilvási jobbágyok nem csak daczosan kijelentették ragaszkodásukat a katonai összeíráshoz, hanem még azt is nyilvánították, hogy ha a császár nekik fegyvert adni nem akarna, eleget kapnak azt más hatalmasságoktól.

A polgári hatóságok ezen nép-lecsöndesítési ügyekezetét leginkább a katonaság magatartása fosztá meg minden eredményétől. A gubernium nem múlasztá ugyan el már augusztusban felhívni a fő hadi parancsnokságot, tiltaná meg a maga részéről is az összeírás folytatását s hatna a nép lecsöndesítésére; s a fő hadi parancsnokság aug. 19-kén és 25-kén írt válaszaiban biztosító is a gubcrniumot, hogy a gyulafehérvári s más katonai hatóságoknak szigorúan meghagyatott, szüntetnék meg végkép a katonai összeírásokat s hol az kívántatnék, adnák meg a nép féken tartása végett

szükséges karhatalmat is: az összeírás azonban, ha tán nem t784~ is oly nagy nyilvánossággal még szeptemberben is folyt; Karp alezredes pedig Bornemisza főispán több izbeli megkeresése után sem akart a nép féken tartása végett Hátszeg vidékére katonaságot küldeni. Mind ez kétségtelenné teszi, hogy a katonai kormány valamint jogtalanul járt el az összeírás megkezdésében, úgy aztán sem tanúsított jóakaratot a polgári hatóság irányában, mintha kárörömmel nézné ennek növekedő bonyodalmait. Bornemisza főispán szept. 12-kén a guberniumhoz intézett tudósításában nyilván kijelenti, hogy saját tapasztalásából tudja, miképen a katonai hatalom, ha most elismeri is, hogy az összeírás nem helyesen történt, de annak teljes érvénytelenségét ki nem hirdette. Ez ha nem is egyenesen rósz akaratra, de legalább arra mutat, hogy a katonaság restelte magát a nép előtt compromittálni, s érvénytelennek hirdetni azt, mit elébb, az összeírást megkezdve oly meggondolatlanul s jogtalanul cselekedett. Karp alezredesre nézve kétségtelen, hogy az oláhságot maga is lázította a .földesurak ellen. Miként Huny ad megye az Erdélyben utóbb kir. biztosként működött gr. Jankovicsot tudósító, a nevezett főtiszt az összeírás alkalmával a népet avval kecsegtette, hogy az összeírás által nem csak fölszabadul, hanem földjeinek birtokában is megmarad. Utóbb pedig nem csak ki nem hirdette az összeírás teljes megsemmisítését, hanem a népet csak arra inté, maradna csendesen, míg a fegyvert netalán megkapja.

B. Bruckenthal kormányzó ennél fogva újabban is megkereste a fő hadi parancsnokságot, intené Karpot a felsőbb rendeletek pontosabb teljesítésére, tiltaná meg neki afféle feltételes nyilatkozatok által ápolni a népben azon reményt, hogy végre mégis felvétetik a határőri katonaság közé. Megkéretett a iiadi kormány továbbá arra is, hagyná meg a katonaságnak, hogy a rend fentartására a megyei tisztekkel őszintén fogjon kezet; s a nép zavargásának meggátlása végett küldene Hunyad megyébe négy zászlóalj gyalog-

ságot és egy osztály lovasságot. A fő hadparancsnokság azonban, miként azt utóbb Hunyad megye gr. Jankovics kir. biztosnak bopanaszlá, mind ezekből semmit sem teljesített.

Az udv. kancellária a guberniumtól vett tudósítások szerint szept. 23-án tett ezen erdélyi állapotokról felterjesztést a császárnak. De vagy maga sem tudosíttatott egész hűséggel a körülmények veszélyességéről, vagy mivel az erdélyi fő hadi parancsnokságot kímélni akarta, ') felterjesztése által a császárt koránt sem világosította fel kellőleg az erdélyi állapotokról, sőt olyformán ír, mintha a tett intézkedések már minden veszélyt megszüntettek volna. „Miután, úgy mond, formaszerinti lázadásra nem ment a dolog s lehet remélni, hogy az eddig helyesen tett intézkedések az óhajtott sikert eszközlendik," a nép irányában szelíd elbánást javasol, s csak a fő lázítók és gyilkosok szigorúbb megbüntetését s az összeírásért felvett pénzeknek az illető községek adójába való beszámítását látja szükségesnek." A katonaság magatartásáról pedig alig megfogható elnézéssel csak azt mondja, hogy „a fő hadi biztosnak nagyobb szerénysége az összeírás sürgetésében, kivált pedig a főhadparancsnokság jobb előrelátása a rendeletek kibocsátásában, minden anyagát elfojtotta volna a nép kihágásainak?[1] A császár e felterjesztés után egy ideig csakugyan azt hitte, hogy a zavargás már teljesen lecsöndesíttetett. „Miután a dolog — így hangzik legfelsőbb határozata — immár bevógeztetett s lecsilapíttatott, semmi további nyomozást nem szükséges intézni. A fő hadi parancsnokság s a fehérvári hadi biztos nem hibásabbak, mint a balvéleménytől elfogult alattvalók. Meg

[1]) Ezt látszik bizonyítani gr. Hadik udv. hadtanácsi elnöknek sept. 1-én a katonai összeírás ügyében a kancelláriához intézett átirata, melyben a kormányszéknek némi szemrehányást teszen; az erdélyi kormányzót pedig vádolja, hogy az ottani fö hadparancsnokság ellen bizalmatlansággal viseltetik. Szilágyi Ferencz: A Hóravilág Erdélyben Budapesti Szemle VII. köt.

kell azonban hagyni az elöljáróságoknak, hogy az alattvalókkal emberiebb módon bánjanak, nehogy őket állapotjok megváltoztatására kényszerítsék.“

Míg azonban a felsőség már elfojtottalak hitte, vagy legalább minden veszélyesebb kitörés nélkül rövid időn bevégzendőnek remélte az oláhok mozgalmait, azok alattomban a lázadásig érlelődtek. Az összeírás folytatásának tilalmai csak zárkózottabbá tették az oláhságot, s a katonákká létei által a jobbágyi viszonyból való szabadúlhatás reményének tünedezése, párosúlva egyesek növekedő izgatásaival a magokba zárkózottak kedélyét csordultig keserűséggel töltötték el. Az izgatók közt a főszerepet Hóra viselte, ki már elébb is annyit fáradt a jobbágyok sérelmeinek meg nem nyert orvoslásában, most pedig a topánfalvi események miatt büntetésre kerestetvén, bujdosva s izgatva töltó életét. Látván, hogy sem panaszai által az elöljáróság közbejöttével, sem a katonaság által indított s folyton legyezett összeírással nem enyhítheti a maga és osztályrokonai sérelmes állapotát, nem törheti szét a súlyos jobbágyi igát, összeesküvésre, nyílt lázadásra kozdé izgatni oláh testvéreit.

Eddigclé egy Szalisz nevű míveltebb egyéniségnek tulajdoni ttatott az összeesküvés kezdete, kinek azonban csak az lett volna titkos czélja, hogy a jobbágyoktól pénzt zsaroljon ki, melylyel aztán, midőn a dolog komolylyá lett, megszökött volna. Az újabb történetnyomozás azonban kiderítette, hogy létezett ugyan ily nevű egyén, ki ép ez idő tájban, magának a császárnak, Prágában szept. 16-án Bánffi kancellárhoz intézett parancsa szerint, elfogatás és bünhesztés végett köröztetett; bűnül azonban nem az erdélyi oláhok összeesküvésére való izgatást, hanem Magyarország és Erdély határain az alattvalóknak kívándorlásra ösztönzését tulajdonítja neki a császári kézirat. Öt csak a semmi hiteles alapon nem nyugvó népmonda, s az ennek nyomán írt német munkák, de egy hiteles okmány sem szerepelteti az oláh-lázadásban, melyben valósággal semmi része sem volt. A bécsi

rendőrség hirdetése szerint porosz alattvaló s igazi neve is nem Salis, hanem Herzog volt, miből aztán a népmonda származására nagy urat csinált.

A lázadás indítói s végiglen vezérei, a már fentebb említett s többször Bécsben járt Hóra , igazi nevén Ursz Miklós, 54 éves kamarai jobbágy s fia János, továbbá Kloska János, kerpenyesi 30 éves jobbágy, és az 52 éves szintén odavaló Krizsán György, Gyulai ezredbeli kiszolgált közkatona valának. Hóra rendeletéből jött össze október 31-kén Nyirfalván (oláhul Mesztakon) egy csoport oláh, Krizsán vezetése alatt. A tömeg másnap Káposztafalvára (ol. Kurety) ment; állítólag onnan Gyulafehérvárra indulandó, hogy ott mint határszéli katonák a fegyvert felvegyék, s a császár szolgálatába állva, a jobbágyságtól megszabaduljanak. De a fehérvári út csak ráfogás volt; mert Káposztafalvára csak azért ment a tömeg, hogy ott még többekkel egyesülvén, összeesküdjenek. Krizsán itt, bujtogató beszéd közben egy iratot mutatott fel nekik, melyben mint mondá a fegyver felvétele volna nekik meghagyva.

Hollaky, Zaránd megyei alispán, az oláhság nyírfáival gyűléséről egy hü jobbágy, Kara Péter által tudósíttatván, hogy őket ott meglephesse, személyesen oda sietett; de az oláhok ekkor már Káposztafalvára mentek volt. Az alispán tehát Gál és Naláczy szolgabirákat küldé utánok néhány hajdú kíséretében, a főlázítók elfogása s a többiek szétoszlatása végett. A szolgabirák éjjel érkeztek Kápősztafalvára s Krizsánt azonnal el is fogták. De a zajra összefutott nép vezérét a szolgabirák kezeiből kiszabadítván, ezeket a pandúrokkal együtt agyonverte.

A lázadás tulajdonkép e véres tettel tört ki. A vér látásától neki dühödt tömeg nov. 2-kán Kőrösfalvára, másként, Kriscsórba ment át, s a kriscsóri földesúri családot, Jancsó református lelkészt nejével, két leányával, Pakot Mihály szolgabírót, számszerint mintegy tizennyolcz egyént kegyetlenül agyon verte s félelevenen a földbe ásta. Az el-

követett vérengzéstől vérszemet kapott nép dühe nem ismert, többé korlátokat. Még az nap délután átmentek Brádra, s ott a Brády és Nemes családok tagjait, több másokkal együtt számszerint tizenhármat irgalom nélkül a halál kínos nemeivel leöldösték. Itt újabb dühös csoportokkal szaporodván, két részre oszlanak. Egy csapat nov. 3-kán korán reggel Nagy-Ribiczét lepte meg. Az ott lakott magyarok közöl sokan Ribiczei József volt kincstári pénztárnok házába menekültek; de az reájok gyújtatott s mindnyájan, számszerint negyvenketten .agyonverettek. A másik csapat ezalatt Mihályfalvára tört s ott sok kínzással a Csiszár családot mészárolta le. És miután Zaránd megyében még más kilcncz helységben gyilkoltak és dúlongtak, november 4-kén átmentek Hunyad megyébe s ott Hóra és Kloska csapatjaival egyesülvén, mind vérengzőbb dühösséggel gyilkolták az urakat és családjaikat. Pár nap alatt Zaránd és Hunyad megyékben 133-ra ment az áldozatok száma. A Maros mentében s Hátszeg vidékén, kevés kivétellel minden kastély, nemesi udvar, kath. és reform, templom elpusztíttatott, a házak, csűrök, pinczék kiraboltattak, úgy hogy rövid idő alatt a Maros két partján 80 helységben 232 nemes udvar feküdt romjaiban. Lakosaik közöl, kik ideje korán elfuthattak, Déván, Vajda-Hunyadon, Hátszegen, Szász-Sebesben, Gyulafehérvárt és N.-Szebenben kerestek menedéket.

A megrémült megyei hatóság a lázadást már novemb. 3-kán följelentette a kormányszéknek s katonai erőt kért. De a kormányzó, báró Bruckenthal, s a fő hadi parancsnok, Preuss altábornagy, arról, mit személyesen találkozva, egy óra alatt elvégezhetnek vala, négy napig leveleztek, míg végre határozattá lett, hogy küldessék ugyan ki némi katonaság, de oly útasítással, hogy újabb parancs vételéig csak néző szerepet viseljen, s a lázongókat csak jelenléte s intések által ügyekezzék lecsillapítani. A kiküldött csapatok ennélfogva a megyei tisztviselők minden kérelmei és sürgetései daczára is tétlen nézik vala a lázongok dúlásait, kik ezt vi-

lágos bizonyítványául vévén Hóra azon hírestelésének, hogy ő felsége a nemességet általok kiirtatni óhajtja, még iszonyúbb dühösséggol gyilkolák a nemeseket, s puszilták azok lakjait. Midőn a rabló nép száma már az öt ezeret is meghaladta, csapatait Hóra, a Maroson átkelvén, nov. 7-kén Déva megtámadására vezeté; de a lakosságtól, mely maga ragadt fogy vert s a hozzájok csatlakozott mintegy 80 főnyi katonaságtól megveretett. A megfutamodott oláhok közöl mintegy hetvenen elestek, negyvennégyen pedig kik elfogattak, a rögtön ítélő bíróság által kivégeztettek. Egyebütt is a nemesség látván, hogy a katonaságtól nem védetik, a lázadás pedig Zaránd, Hunyad, Fehér, Torda, Kolos és Szeben megyékben mindinkább terjed, több megyékben fegyverre kelt s a lázongókat néhol vissza is verte, az elfogottakat rögtön kivégezte. De e visszatorlás még inkább felfokozd a lázongok dühét. Egy osztályuk, mintegy hat ezernyi dühös nép, Abrudbányát rohanta meg s dúlta fel és gyilkolta le magyar lakosait. Hasonló sors érte Offenbányát, Szolcsvát, Toroczkót, Igenpatakát, Magyar-Igent, Alvinczet, Berbereket s több más községet. Egy más csapatjok nov. 8-kán és 9-kén Magyarországba is áttört s Arad megyében több helységet szintén fellázított; de innen a tüstént kirendelt k .tonaságtól hamar visszaüzettek. Krassó és Arad megyék keleti részeiről Erdély határszélei éjjelenkint tűzárban látszának. November 10-kéig már több százra emelkedett a felkonczolt nemesek száma. Kegyelem az elfogott férfiaknak, sőt fmyermekeknek sem adatott; a nők s hölgyek közöl azonban többen életben tartattak, de görög szertartás szerint megkereszteltetvén, nőtlen oláhoknak adattak feleségül; kik ebben megnyugodni nem akarának, miután rajtok állati ösztöneiket kielégítették, mint férfi rokonaik, szintén kegyetlen kínzásokkal ölSttek le. A nemesek iránti gyűlöletbe vallási ábránd is vegyült: a katholikus papok, kik kezeikbe kerültek, a nemesekkel egyenlő sorsban részesülőnek, a templomok ki-

raboltatának, az egyházi edények méltatlansággal illettetének, a szentelt ostya lábbal tiportatok.

A kormányzó, b. Bruckenthal, a helyett hogy eleitől lógva erélyesen lépett volna föl, a császártól kére utasítást, s míg ezt futárai meghoznák, csak intések, fenyegetések által, de süker nélkül, ügyekezett elfojtani a mind tovább terjedő lángot. De nemcsak más biztosai, különösen az oláhok közt nagy tekintélyben álló Molnár János szemorvos, hanem maga az általa szintén kiküldött ó-hitü püspök is hasztalan jártak a lázadóknál; eredménye azon kiáltványainak sem lett, melyekben húsz forintnyi díjat hirdetett minden főbb czinkos fejére. Es míg ekként az erélyesebb rendszabályokkal késedelmeskedék, a nemesség neheztelését is magára vonta. Ez ugyanis látván a kormányszék és katonaság tétlenségét, mindenfelé fegyvert ragadt a maga védelmére; de a kormányzó attól tartván, hogy a nemesség és oláhság összeütközése, a kölcsönös bosszúállásnak még tágasabb kaput nyitand s a vérengzést még inkább növelendi, a nemességet ezen, minden felsőbb rendelet nélkül intézett fegyverrekeléstől letiltotta; nehogy pedig annak panaszait, mintha szándékosan tétetnék ki a lázongok dühének, igazolni látszassák, egyszersmind Schultz alezredes alatt a székely huszárokat is kirendelte a lázadók ellen. Mivel azonban ezek időközben már több ezerre szaporodtak s magukat nagy részben fegyverrel is ellátták, Schultz a vérontást lehetőleg mellőzendő, Hérát találkozóra hívta fel a két tábor között, s a békés szétoszlás feltétele alatt ígéretet tőn az oláhoknak, hogy bűneikért bocsánatot, panaszaiknak részrehajlatlan vizsgálatot, s ha alaposak, orvoslást eszközlend ki a császártól. Hóra az Ígéretben megnyugodni látszék, s a népet hazatérésre bírni igére. De ebben sem neki nem volt őszinte szándoka, sem a felzajlott nép nem hallgatott már a mérséklet szavára. ..

Mi szándoka volt légyen Hérának, nyilván kitűnt

azon iratából, melyet nov. 10-kén a mező-solymosi sótiszt által Hunyad vármegye tiszti karához intézett. Kívánáegyebek közt, hogy a nemesek valamennyien az ó-hitre térjenek, jogaik eltörűltessenek, javaikban a parasztok is osztozzanak stb. A válasz határnapjául nov. 14-két tűzte ki, avval fenyegetőzvén, hogy különben Dévát ostrom alá fogja. Azonban pártfeleinek roppant száma, s azon tekintély, melyet ezek előtt neki a Schultz ezredessel folytatott alkudozás kölcsönze, már merészebb vágyakat is költött fel a rablóvezér lelkében. E találkozás óta nemcsak hívei nagyobb tisztelettel viselteiének iránta, hanem önmaga is sokkal fontosabb embernek kezdé tekinteni magát, kivel még a császári had vezére sem átall alkudozásba ereszkedni. Arról kezde tehát némely okmányok tanúsága szerint álmodozni, hogy az egész oláh népet egy független nemzetté alakítsa, önmagát emelvén annak fejedelmévé. Naponkint növekedő ereje a kivitel lehetőségén, úgy látszik, kételkedni sem hagyá a fejedelmi fény s hatalom ábránd képeitől megigézett lelkét; s kevéssel a Hunyad vármegyéhez küldött irata után az összes nemességhez is intéz vala levelet, melyben nekik békét Ígér, ha előjogaikról lemondván, javaikat az oláhokkal megosztani, az ó-hitre térni s őt főkapitányul elismerni hajlandók. Főbb czimborái közt pedig akként nyilatkozott, hogy az oláhországi s moldvai felekkel szándékozik szövetséget kötni, mert kitűzött czélja, egy független Oláhország megalapítása. A tömeggel azonban még veszélyesnek látá közölni elszakadási szándékait, s annak csak ingerültségét ügyekezék szítogatni az urak s nemesek ellen. Alvezérei által ő végett azt hirdetteté seregében, hogy a császár már rég megjelent volna közöttük, ha a nemesek vele el nem hitetik vala, hogy az országban mirígyhalál dúl; három-négy hét múlva mindazáltal bizonyosan köztök leszen s megmondja nekik, mit kelljen tenniük a magyarok végképeni kiirtására.

A ravasz ember ezen s hasonló fortélyok által bámula-

tos hitelt s tekintélyt szerze magának a tudatlan s hiszékeny, tömegben. Hazug híreszteléseit, miszerint a császárral folytonos összeköttetésben állana, és szándékait ez helyeselné, a katonaság tétlensége is eléggé igazolni látszék. Az elcsábított nép, melynek számát némelyek már mintegy 30 ezerre teszik, mindinkább szabadítóját, megváltóját tekinté vezérében. De az okosabb résznek nemsokára megnyilának szemei. Hunyad megye válasza helyett annak híre érkezett a táborba, hogy Schultz egy székely határőri zászlóaljjal erősödvén, Déva vidékén a kalandozó oláh csapatokat szétverte. Az eddig tétlen s azért velők tartani látszott katonaság felléptének híre többeket annyira lehangolt, hogy a tábort azonnal elhagyták. Hóra ezt észrevévén, pártfeleit avval bátorító, hogy azok nem császári katonák, hanem átöltözött magyarok; nehogy azonban a távozottak példái számosabb követőkre találjanak, táborával mélyebben a Hunyad és Zaránd megyék hegyei közé vonult. Érzé azonban Hóra, hogy a puszta hitegetéseknél már hatalmasabb olyféle indokokra is van szüksége, melyek a népet anyagi érdek által kapcsolják hozzá szorosabban. E végett tehát a nemességtől elhagyott Hunyad és Zaránd vármegyék nagy részét hívei közt osztá fel, a királyi javakat s épületeket, mikhez eddig nem nyúltak, kiraboltatá, Kőrösbányán pedig a bányapénztárt is lefoglaló.

Uralma mindazáltal e vidéken sem tarta sokáig. A császár, mihelyt a lázadásról értesült, azonnal czélszerű intézkedéseket tőn annak elfojtására. Preuss helyett Fabri altábornagyot küldé be a tartomány hadi kormányára, meghagyván neki, hogy a lehető vérkimélettel ugyan, de erélyesen vessen véget a zavargásnak; a megtérni készeknek bűnbocsánatot, de Hóra fejére 300 arany díjat hirdessen. Továbbá, Bruckenthal kormányzót gondatlansága miatt megróván, gróf Jankovics Antalt és Papilla tábornokot teljhatalmú biztosokul küldé a tartományba; addig is, míg ezek működésűket megkezdhetnék, meghagyá a kormányzónak, hogy a

felkelt nemességet tüstént oszlassa szét, s legfelsőbb kir. roszalását tudassa vele nem engedélyezett fegyverrekelése miatt; a vérítéleteket pedig az elfogottak felett halaszsza el a kir. biztosok megérkeztéig.

E rendeletek novemb. 26-kán Szebenbe érkezvén, a bűnbocsánnt a megtérőknek azonnal kihirdettetett. A kormányszék e végett az ó-hitű, püspököt küldé a lázadókhoz; de ezek már főpapjoknak sem adának hitelt, s csak kevesen hagyták el a tábort. Fegyverhez kelle tahát nyúlni, mi aztán nem is maradt hatás nélkül. Az elcsábított nép midőn látá, hogy már a katonaságtól sem tapasztalja az előbbi kíméletet, kételkedni kezde vezére hitegetéseiben s csoportonkint téré vissza engedelmességre. A lázadók azon része azonban, mely elkövetett nagyobb bűnei miatt a kihirdetett bűnbocsánat daczára is retteg vala a reá mérendő büntetéstől, noha már éhséget is kezdett szenvedni, állhatatosan megmaradt táborában; de vezérét, ki iránt bizodalmát mindinkább elveszté, nehogy elillanjon, gondosan szemmel tartá.

E szorultságában egy újabb tervtől reményle szabadulást a rablóvezér. Tudván, hogy a nemesség a császár iráni nem különben újításai, mint a katonaság elébbi tétlensége miatt nagy ingerültséggel viseltetik, avval kecsegtető magát, hogy a kiknek elébb irtó háborút izent, most, ha szövetséget ajánl, őt készséggel gyámolítandják. Decemb. 8-án tehát gróf Csáky Zsigmond Fehér megyei főispánhoz, ki a megyei nemesség dandárával, a legújabb királyi rendelet daczára is, még mind Kolozsvár vidékén táborozik vala, azt üzenő egy követe által, hogy nemcsak békét kötni hajlandó a nemesekkel, hanem, ha a császár ellen feltámadni akarnának, egész táborával hozzájok csatlakozandik. De néhány nap múlva, midőn meggyőződött, hogy a nemesség szövetségére nem számolhat, s annak is hírét vette, hogy Fábri, az éj hadi kormányzó decemb. közepén Szebenbe a kir. biztosok pedig Dévára érkeztek, s e fölött tábora ellen a katonaság

minden felől közeledik, a rablóvezér minden reményét elvesztvén, tanácslá pártfeleinek, fogadnák el, míg ideje van, a bűnbocsánatot s térnének haza lakjaikba; őt pedig, ki kegyelmet nem remélhet, engednék megszökni.

A lázadók hajlónak a tanácsra, s mindnyájan engedel- t'85. inességre tértek, csak Kloska és Krizsán, kik alvezéri szerepűknél fogva a kegyelemre nem véltek számíthatni, maradnak vala Hóra mellett. A szökés azonban nem sikerűit nekik; néhány pártfeleiktől elárultatván, mind a hárman Kray székely alezredes kezére kerültek. Hóra a törvényes vizsgálat alatt semmit sem akart vallani, s egyátaljában a császár eleibe kívánta magát vezettetni, kinek, mint mondá, fontos dolgokat fogna fölfedezni. Kívánat» azonban nem teljesíttetett; hanem 1785-ki febr. 29-kén Kloskával együtt, lábaitól kezdve, kerékbe töretett, Krizsán a börtönben fojtotta meg magát. Az esztelen lázadásnak összesen 80-nál több feldúlt s fölégetett falu, mintegy harmadfélszáz nemesi udvar, és körülbelül 4000 emberélet esett áldozatául, mind a mellett is, hogy a lázadók közöl, kik a komolyabb megtámadtatáskor, vagy megfutottak, vagy kegyelemre adták meg magukat, alig hullott el másfél ezer[1]).

József a zavargások következtében már december 2-án (1784) meghagyta Eszterházy kancellárnak, hogy „miután a zalatnyai uradalomnak oly sokáig elhanyagolva maradt sérelmeiből látja, miképen az arra vonatkozó irományok számos hónapon keresztül hevernek a bánya-osztálynál: ő az ennél uralkodó visszaélések forrására akar jutni. Beszéljen tehát a kanczellár Kolowrat gróffal s mind a ketten külön

[1]) A bécsi államlevéltár. Szilágyi Ferencz: A Hóravilág Erdélyben. A Budapesti Szemle VI. és köv. köteteiben s önállólag is. Gr. Teleky Homokos: A Hóra-támadás története. Geissler: VI. 124. kövv. 165. 222. Species facti de lanienis per gentem valachorum is C. Hunyad et Zaránd commissis, a Commissario R. Com. A. Jankovics exhibita. Collect, ct Repraesent. 149. kövv. Bécsi Újság. Katona: XL. 431.

evezzenek ki egy-egy tanácsost, kik a helyszínén váratlanul megjelenvén, vizsgáljanak meg minden referendát, registraturát s a hol elintézetlen ügyek hevernek, a kezelésben hibák vannak, jelentsék fel azonnal minden tekintet nélkii l a személyekre.'* A mi pedig a földesurakat illeti, a mogkárosult nemeseknek minden lehető kárpótlást, segedelmet ígért, s némelyeknek mindjárt ki is fizettetett némi összegeket. A nemesség azonban mindemellett sem fojtbatá el boszúságát a császár ellen, kit ama gyanúval terhelt, hogy a lázadást, melynek a katonaság gyors és erélyes közbelépte által könnyen elejét lehetett volna venni, szándékosan hagyta érni a kitörésig s dúlongani is egy ideig. Es valóban a lázadásnak épen akkor, midőn ereje tetőpontjára ért, oly könnyen sikerült elfojtása nem is hagy kételkedni, hogy azt egy kevés jó akarattal s erélylyel a kormányzó s katonaság részéről minden nehézség nélkül meg lehetett volna gátolni. Nevelte a nemesség e gyanúját az, hogy, bár az utóbbi vizsgálatból Bruckenthal kormányzóra s Preuss fő hadi parancsnokra kétségtelenül rájok bizonyúlt a hanyagság s gondatlanság vádja, mindazáltal a mulasztási vétkökből eredt súlyos következmények arányában egyikök sem bünhesztetett, holott mindenki tudta, hogy a császár ilyféle tiszti mulasztások körül különben mindig nagy szigorral szokott fellépni. S ennélfogva, daczára a jóakaratnak, melyet a császár a lázadás elfojtása után a megkárosúlt nemes családok iránt tanúsított, a nemesség nem szűnt meg akként vélekedni, hogy az annyi nemes életébe került hanyag s engedékeny eljárás a zavargások ellen, legalább némi részben felsőbb befolyásnak tulajdonítandó. Tudta ugyanis már a nemesség, hogy a császárnak elhatározott akarata, a jobbágyok s földesurak közti viszonyokban, emezek jogainak s hatalmának csorbításával, jelentékeny reformokat intézni, a minthogy eziránt nemsokára ki is bocsátotta szabályozó rendeletéit: közönséges volt ennél fogva a vélemény, hogy valamint nem minden bújtogatás nélkül támadt a lázadás, úgy az, miután kitört is,

szándékosan hagyatott dúlongani egy ideig a végett, hogy a jogaihoz oly makacsul ragaszkodó nemesség azoknak további tarthatatlanságáról kézzel fogható módon meggyőzessék, s ama már munkába fogott reformok keresztülvitele, melyek a legkényesebb nemesi jogok s kiváltságok ellen terveztetnek, ekképen megkönnyíttessék.

Azonban, bár mennyi légyen is ő gyanúban, e vélemények ben a való; annyi bizonyos, hogy az oláh lázadás a jobbágyok felszabadításának kérdését nemcsak az előtérbe tolta, zése, hanem annak megoldását is tetemesen megkönnyítette. Mária Terézia úrbéri rendeletei kedvezőbb állapotba helyezték ugyan a jobbágyokat, mint a minőkben elébb, uraik önkényének-védetlcnül kitéve, századok óta sínylenek vala. De mivel ezen, már magukban véve is hiányos, rendeletek sem valósíttattak meg egészen oly módon, mint az a jóakarata királynénak szándékában vala; a jobbágyság még koránt sem jutott oly állapotba, minőben József a nép e légszámosabb osztályát akár természetjogi, akár politikai, akár közgazdászat! tekintetből látni óhajtá. Mindamellett, hogy ai ország közterheit kizárólag ez viselte, még sem személy-, sem birtokjoggal nem vala oly mértékben felruházva, mint akár a politikai súlyarány és hasznossági elv, akár a földnaivelés érdekei kívánták. Ez volt oka, hogy a jobbágyosztály panaszai a földesurak ellen Mária Terézia úrbéri szabályzata után sem szűntek meg soha egészen; sőt mióta József újításai következtében a jobbágyok szemei is mindinkább nyiladoznak vala, egy méltányosabb, emberhez illőbb állapot iránt mind forróbb vágyak ébredezének kebleikben, s a létező viszonyokkal mind hangosabban nyilatkozók az elégületlenség. így, épen ez évben (1785), huszonhat helység jobbágyai támadtak fel Kis-Hont megyében az urak robot-zsarolásai miatt, kik aztán a rimaszombati szolgabírót felkeresvén, fenyegetve követelnek vala tőle igazságszolgáltatást, s csak is a katonaság közbejötté s azon ígéret által valának lecsöndesíthetők, hogy ügyök a király elébe fog vitetni.

Ezen s több hasonló események következtében József 1785-ki aug. 22-kén főbb pontjaiban következő rendeletet bocsátott ki az urak s jobbágyok közti viszonyok tárgyában: „Kormányunk kezdetétől fogva oda fordítottuk minden ügyekezetünket s atyai gondjainkat, hogy az alattunk lévő népek boldogságát, tekintet nélkül vallásukra, nemzetiségökre s osztályukra, lehetőleg gyarapítjuk s megalapítsuk. Mivel e czélt a földművelés javítása s az ipar emelése által érhetni el legsükeresebben; ez pedig csak úgy történhetik, ha a személyes szabadság, mely a természeti s polgári jog szerint minden embert megillet, a jobbágyokra is általában kiterjesztetik, és a birtoksajátság, mennyire a jobbágyokat érdekli, biztossá tétetik: rendeljük ennélfogva: 1. A jobbágyi állapotot, a mennyiben a lakosok eddigolé örökösen a földhöz kötve léteztek, a jövőre egészen cltörüljük, s a jobbágy nevet ez értelemben többé használtatni nem akarjuk. Ennek következtében minden országlakosoknak, bármi vallás- és nemzetbeliek legyenek, személyükre nézve szabad költözködést engedünk, s parancsoljuk, hogy ez nekik mindenütt megadassák, maga a természeti jog és a közjó is így kívánván. Ebből következik, hogy minden megváltási pörök azonnal megszűnjenek. 2. Minden paraszt, földesura megegyezte nélkül is tetszése szerint szabadon házasodhatok, magát tudományos vagy más pályára szánhatja, kézműveket s művészeteket tanulhat s azokat mindenütt gyakorolhatja.

3. A paraszt családok egy tagját sem lehet kényszeríteni az urak udvari szolgálatára, szabadon hagyatván mindenkinek ily szolgálatot tetszése szerint vállalnia, s az iránt a földesúrral szerződnie. 4. Szabadságában áll minden lakosnak, minden ingó és szerzett javait, s földjeinek, szőlleinck, malmainak használatát tetszése szerint eladni, elajándékozni, elcserélni, elzálogosítani, gyermekeire, rokonaira vagy akárki . másra átörökíteni: úgy mindazáltal, hogy a földesurak törvényes örökjoga ezentúl is fenmaradjon, s a földeken fekvő minden terhek, a mennyiben a földosurak által el nem törül-

tétnek, az utódokra is átszálljanak. 5. A jobbágyok vagyonának biztosítása végett rendeljük, hogy elegendő törvényes ok s az illető megyei hatóság vizsgálata nélkül, telkeikről sem ők, sem utódaik el nem üzhetők, sem az egyik vármegyében fekvő úri jószágból a másik megyében létezőre akaratuk ellen át nem szállíthatók. G. Egyebekre nézve a jobbágyok magukat a már létező rendeletekhez tartsák; és ha netalán zaklattatnának, segedelmet a megyei ügyvédtől kérjenek, ki őket védeni és sérelmeik orvoslatát törvényesen kieszközloni kötelességének tartamija.“

Ezen emberiséges királyi rendelet által véget ért valahtíra a parasztosztály földhöz kötött szolgasága, mely azt az 1514-ki kuruezháború óta sanyargató, a földmivelési szorgalmat, mezei gazdászatot kifejtésében s gyarapodásában gátoló. Erzé ugyan József, hogy a parasztok személyes szabadságának s telkeik haszonvételének biztosítása által még nem tett meg mindent, mi e tekintetben a földmivelési ipar kifejtésére szükséges: mert nem lehete nem tudnia, hogy csak a dézmától és robottól szabad föld adhat birtokosának elegendő ösztönt s időt a szorgalmas munkára s beruházmányokra; de többet ez időben nem engedtek tenni a körülmények. Bár mennyire óhajtja vala is széttörni ama bilincseket, melyekkel a tized és robot az ipar felvirágzását akadályozó, a parasztok szegénysége a megváltást még lehetetlenné tévén, azok megszüntetését akkorra kellett halasztania, midőn az ipar s kereskedelem gyarapodása következtében a parasztok majd tehetősebbekké válandnak; más részről az urak is átlátván az örökváltságból reájok nem kevésbbé, mint a parasztokra háramló hasznokat, azt többé nem fogják ellenzeni. Azonban addig is példája által óhajtván érlelni e fontos reformot, az örökváltságot a kamarai s alapítványi uradalmakban minden lehető módon elősegítette.

Az úri osztály, mint előrelátható vala, nagy kedvetlenséggel fogadta a jobbágyokra vonatkozó rendeletet, mely által magát birtokjogaiban vélé megsértetni. És számosán

annyi nehézségeket, akadályokat gördítének annak végrehajtása elébe, hogy a jobbágyok 1786-ban ellenök több helyt feltámadtak, s a megzavart közbékét csak katonai erő állíthatta helyre. Ez történt például Liptó megye négy helységében; ez Tótország több helyein, melyekből a nyár derekán hatvan paraszt személyesen ment Becsbe, panaszait a földesurak ellen a királynak előadandó. Volt azonban számos oly eset is, melyben nem a földesúr, hanem a rendeletet félreértett vagy felbujtott jobbágyság okozá a zavargást, némely uradalmakból, mielőtt kötelezettségének eleget tett volna, csoportosan kiköltözvén, vagy, mint egy Bethlen-féle uradalomban történt, úrbéri tartozásait megtagadván. Az ilyféle esetek következtében József számos újabb rendeletet bocsáta ki, melyek által aztán a költözés módját s átalábau az urak s jobbágyaik közti viszonyokat bővebben kifejtette s pontosabban meghatározta *).

Volt az országban egy, a parasztoknál mind erkölcsi, mind anyagi tekintetben még sokkal alantabb álló néposztály, mely — mint több ethnograph állítja — Egyiptomból, mások szerint a páriák hazájából, Indiából származván, a páriák sorsában itt is osztozott. Értem a czigányokat, kik minden polgári jogoktól megfosztva, vándor életmódjokban csak a fogyasztók számát emelték a nélkül, hogy bármi hasznára volnának az államnak. Ezeket illetőleg már Mária Terézia is több szabályozó rendeletet bocsátott volt ki, melyeknek Magyarországban lett is némi sikerök; de Erdélyben a vad nép konokul ragaszkodók ősi életmódjához. József, midőn a jobbágyok állapotát rendezi vala, ezeket is méltatá figyelmére. Az állandó lakhely lévén a polgárosodás első feltétele, mindenek előtt a vándor élettől akará őket elszoktatni. Mivel a tapasztalás bizonyítá, hogy a kézműipar nem eléggé alkalmas eszköz megszelídítésükre, a földmívelés

[1]) Geissler: VI. 84. 198. XI. 109. Katona: e. k. 467. 511. Keresztury: I. 320. Magyar Hírmondó 1786. 117. 144.

által kívánja vala őket állandó lakokhoz szorítani; mi tekintétben többféle rendeleteket bocsáta ki irányukban: osztálynevöket ‚új-parasztokká vagy új-magyarokká' változtatta, összeházasodásukat a többi lakosokkal megengedte; gyermekeiket a magyarok közt szétosztatván, közköltségen iskolázásra s földmívelésre szoríttatni parancsolta. Voltak is példák, melyek ezen intézkedések sükerét tanúsíták: Magyarországban egy helyt, szüleiktől távol, tizenhárom czigány gyermek neveltetek; Erdélyben egy hittudományt is tanul vala; s összesen már mintegy tizennégy ezer család hagyta el a vándor életet s állandó lakokba telepedvén, magát a földmívelésre vagy más iparágra szánta. De egy rész folyton ellenszegült; “sok ezigányfiút kötve kellé vinni a tanodába; s Erdélyben még egyedül a kamarai jószágokon ezernél több család él vala sátorok alatt, üstfoltozás, szitakötés, kovácsolás és lókereskedés színe alatt orzásból, kik közöl igen keveset sikerült állandó lakokba letelepíteni.

VII.

Az eddigelé végrehajtott újításoknál szerzett tapasztalatok[1], különösen a népösszeírás alkalmával a tisztviselők részéről annyiféleképen mutatkozott ellenszegülés, vonakodás, hanyagság, meggyőzték Józsefet, hogy átalakítását a megyei igazgatás mellett sükeresen tovább nem folytathatja.

Az eddigi újítások leginkább csak az erkölcsi érdekekre, igazgatási formákra vonatkoztak; a nemesség anyagi érdeke, talán az egy jobbágyszabályozást kivéve, azok által még nem vala illetve. És ha már ezek is oly ingerültségre, annyi ellenszegülésre ragadták a vármegyéket, hogy egynémely rendeletének csak katonai erőhatalommal szerezhetett végrehajtást: mit lehet vala várnia, ha majd a már munka alatt lévő adórendszerre kerülend a sor, mely által a fizetéshez

[1]) Geissler: IV. 112. 205. V. 53. köv. 205. VI. 43.

nem szokott, az adómentességet fő jogának tartó nemesség erszényét is igénybe venni szándékozók. A vármegyék municipalis önkormányzata képezvén az alkotmány s független államélet egyik fő tényezőjét, a megyei igazgatás rendszere különben sem férhetett meg öszpontosítási s egybeolvasztási rendszerével, melynek következetes életbeléptetését még is fő feladatának tűzte volt ki reformátor! pályáján. A megyék ellentállásából látá felmerülni eddig is a legtöbb akadályt újításainál; miből eléggé meggyőződhetett, hogy míg az alkotmány s független államélet e bástyái fenállanak, műve állandó mindaddig nem lehet; s ha mindenben sikerülne is erőhatalommal eszközölnie engedelmességet, az erőszakos nyomás tágúltával, minden ismét az elébbi kerékvágásba térne vissza. Nem ezen, a nemzeti élettel oly szorosan egybeforrott ősi institutio kiméletéből történt tehát, hogy azt eddig meg nem támadta; hanem egyedül azért, mivel a fő kormányszékekben sem találván őszinte, buzgó munkasegédekre, az új igazgatási terv részleteit még nem készíthette el. A hétszemélyes főtörvényszéknek, például, már régóta meg volt hagyva, készítene tervet az első folyamodás!, eddigelé a megyéktől gyakorlott, törvényszékek átalakítására; de e főtörvényszék a munkálatot eddig, minden sürgetések daczára sem készítette el. József tehát megunta a várakozást, s önmaga fogott a roppant munkába, S ez az oka, hogy e reformot sem egyszerre egész terjedelmében, hanem csak részletenkint, szoros rendszer nélkül tette közzé, s kezdi vala végrehajtani.

Tömérdek dolgai s gondjai közt hamar meggyőződve, hogy e rendszeres nagy munkát minden részeiben még sem mondolhatja titkárai tolla alá, mint például a kir· biztosok számára adandó utasítással tőn, alig. 12-kén meghagyta a kancellárnak, hogy „miután a törvénykezési rendszert Magyarországban mennél elébb saját elvei szerint akarja megalkotni, küldjön hozzá egy, e munkára alkalmas tanácsost, kivel a maga fogalmait közölhesse, kibe az igazi értelmet

A nemzetet s alkotmányt veszélyeztető újítások korszaka. 583
beönthesse; különben ennek dolgozata is könnyen téves fo- 1785.
galmakra fektetve készülhetne, mi, úgymond, csak hasztalan szaporítaná az irkálást.“ [1])

E reform egyébiránt, miként az József agyában él vala, roppant terjedelmű volt, magában foglaló az országnak a legalsóbb rétegekig terjedő összes politikai igazgatását, kamaralis és igazságszolgáltatási ügyeit. Ő az igazgatás e három ágiit, melyek kettője, a polgári igazgatás és igazságszolgáltatás , eddigelé a megyei törvényhatóságban vala egyesítve, egymástól egészen különválasztá, s kiszabván mindegyiknek a maga határait, mindegyiknek egyszersmind a maga középpontját is kijelölé, melybe a hasonnemű igazgatási ügyek az egész országból összefolyjanak. Különösen a polgári és kamarális igazgatás középpontjául a már elébb átalakított helytartótanácsot tűzte ki, melylyel, mint tudjuk, a királyi kamarát is egyesítette volt; az igazságszolgáltatás középpontját pedig a hétszemélyes törvényszékben helyezte.

Az alkotmány s közigazgatás reformjának tervét, de még csak nagyában 1784 vége felé készítette el József. „Ide csatolva közlöm önnel, — írá novemb. 13-kán Eszterházy kancellárhoz — az én jelenleg még csak kidolgozatlan alakban összeállított eszméimet a Magyarország alkotmányának állapotáról, a végett, hogy azt mind maga átnézze, mind az alkancellárral s talán valamelyik udv. tanácsossal közölje, s aztán véleményt adjon, vájjon és mennyiben helyesek azok. A módokról, miként kelljen az alkotmány efféle igen feltűnő gyarlóságait sikeresen orvosolni, más alkalommal bővebben szándékom nyilatkozni. [2])

Reformját a polgári igazgatáson, azon rendeleté általA tíz kir. bízt kezdette meg, melyet 1785-ben marcz. 18-kán intéze a kormányszékekhez s főispánokhoz. E szerint a főispánokat me-

[1]) Bécsi csász. állanlevéltár.
[2]) U. o.

gyeik tényleges igazgatásától fölmentvén, csak czímeiket s azon jogukat hagyta meg, melynélfogva az országgyűlésen, hivataluk után, üléssel és szavazattal birának; működésökkel együtt azonban a megyei házi pénztárból húzott díjakat is megszüntette. Az országot továbbá tíz kerületre osztá, melyek mindenike néhány megyét foglala magában. A kerületek ím a következők: a gy őr i (Soprony, Mosony, Vas, Győr, Komárom, Esztergom és Veszprém m.); a pesti (Pest, Pilis, Zsolt, Fehér, Nógrád, Heves, Borsod m.és Kiskunság); a nyitrai (Trencsény, Nyitra, Pozsony, Bars m.); a be szte rezei (Zólyom, Turócz, Liptó, Árva, Gömör és Hont m.); a kass ai (Abauj, Torna, Zemplén, Sáros és Szepes m.); a munkácsi (Ung, Bereg, Mármaros, Ugocsa és Szatmár m.); a nagyvár a d i (Bihar, Szabolcs, Nagy-Kúnság, Hajdúság, Békés, Arad, Csanád és Csongrád m.); a térné s i (Krassó, Temes, Torontál és Bács m.); a pécsi (Baranya, Tolna, Somogy, Szerém és Verőcze m.); és a zágrábi (Szala, Pozsega, Zágráb, Varasd, Kőrös és Szörény m.) E kerületek mindenikét egy külön főnök igazgatására bízá, kit, a mennyiben a kerületéhez tartozó megyék főispán! hivatalát látja el, működő főispánnak, — a mennyiben pedig más körben is forog, kir. biztosnak akart nevezteti. E czímhez még titkos tanácsosi rang és hat ezer forintnyi évdíj járúla.

E királyi biztosnak azonban nem a tulajdonképeni igazgatás, — mi ezután is az alispán kezében maradt, hanem a felügyelés, ellenőrzés, indítványozás, tervezés Ion feladatává mindenben, mi a kerületében fekvő megyék s városok politikai s polgári ügyeit és anyagi érdekeit illeti. Kötelességévé tétetett tehát felügyelni s intézkedni, hogy a felsőbb rendeletek pontosan végrehajtassanak, a rend, közbátorság meg ne zavartassák, az iskolák, az országutak, erdők stb. jó karban tartassanak, az ipar, kereskedelem, kellő folyamatban legyen s lehetőleg emelkedjék. És mivel mind ezek tekintetében a fejedelem iránt felelőssé tétetett, hatalommal ru-

háztiltott fel, a hivatalnokok felett tetszése szerint intézkedni, azokat kinevezni és letenni. Kötelességévé szabatott továbbá a megyék s városok állapotáról a kormányszékeket, is kellő tudomásban tartani, s e végett a helytartótanácshoz az ügyek mikénti folyamáról tudósítást, a hivatalnokok viseletéről jegyzéket minden két hétben egyszer intézni; a netalán szükséges újabb intézkedéseket s rendeleteket kikérni s indítványozni; az anyagi érdekek emelésére terveket készíteni; s hogy mind ezekben kellőleg járhasson el, kerületét gyakran beutazni, s állandólag annak kebelében tartózkodni. Tiszti személyzetül egy titkár, egy könyvvivő, egy sorjegyző s két írnok adatott melléje.

Ezen, minden biztosra egyaránt kiterjedő szabályokon kívül, mindegyiket még külön utasítással is ellátá a gondos fejedelem. Olvasván ezen, nem sokára nyomtatva is megjelent utasításokat, lehetetlen nem csodálnunk József lángeszét, magas fejedelmi tulajdonait, ismereteinek az ország minden ügyeire s állapotaira kiterjedő bőségét; lehetetlen meg nem hajolnunk azon népboldogító jóakarat s országatyai gondosság előtt, melylyel a közjólétet átfogta, emelni s előmozdítani törekedék. Őszinteségéről ezen iratban nem lehet kétségünk: ő azt a legnagyobb titokban, részenkint mondolta egyes titkárai tolla alá, s a kir. biztosokon kívül csak legmeghittebb embereivel közölte; s hogy a titoktartás nem volt puszta játék, tanúsítá a benne ritkán tapasztalt nagy ingerültség, midőn ezen okmány akarata ellenére s tudtán kívül még is közzé tétetett [2])· Nagy pontossággal van ezen

[1]) Az illető részeket a biztosok számára lemásoltatván, József az egész iratot lepecsételve a magy. udv. kancellária levéltárába tétette le. De mily nagy vala meglepetése, midőn az nemsokára nyomtatva vitetett hozzá' Tüstént nyomozást intéztetett az iránt, mi módon s ki által került ez irat sajtó alá? A vizsgálat eredménye lett, hogy Grossinger, napdíjas, visszaélvén Bisztriczey levéltárnok bizalmával, lopva másolta le azt, József az irat árultatását aztán nem tiltá ugyan meg, s

iratban jellemezve, minden megyének, vagy legalább kerületnek földminősége, termékenysége, a fogyasztás és termelés fő helyei; a mező-gazdasági, kézműi s kereskedelmi ipar foka, rugonyai s akadályai, az állapotok helybeli okai, a folyamok, utak mily karban léte; a kerületet laké különféle népségek jelleme, hajlama s mire való alkalmas léte; a közigazgatás, népnevelés, iskolák, lelkészségek állapota, a javítás akadályai s módjai stb. Nagy biztossággal s mély belátással határozza meg, mely vidéken mily iparágakat lehet legkönnyebben s legsikeresebben előmozdítani; a hely különfélesége szerint mily eszközök s módok által emelhető a földmívelés, ipar, kereskedelem, merre vonandók az országutak, mire alkalmazandók leginkább a lakosok; mit kell a biztosnak a különféle népségek kormányában leginkább szem előtt tartania? stb.

Grossingert is szabadon bocsáttatá; de az öreg levéltárnokot hanyagsága miatt hivatalától elmozdítván, díja harmadával nyugalomba tette.

[1]) Íme némi kivonatok az érdekes iratból, melyet hosszasága nem enged egészen közlenünk: A pesti kerület termékeny lévén, s termékeit a Dunán könnyen eladhatván, az adó főkép földmivelésből hajtandó be; az ipar és népesség úgy is csekély. Igen alkalmas ló s baromtenyésztésre. Pest szerfeletti növekedését nem kell előmozdítani, nehogy még több kezet vonjon el a földmivelóstől. A Duna s Tisza kiöntéseinek meggátlása más kerületekkel egyotértöleg intézendő; a sárréti vízi munkák szorgalmasan folytatandók. E kerület képezvén az ország középpontját, számos utakkal ellátandó, melyeknek maga jelölte ki irányaikat. A fának e kerületben nagy a hiánya, tenyésztése tehát minden módon elősegítendo. E kerület lakosai a legjobb fajból valók, magyarok és németek; de az igazgatásban sok a panasz kivált a Jászság és Kunságban, s a vallás miatt Heves megyében. Jó tiszti személyzetről kell tehát gondoskodni. Az itt lakó ráczok kereskedelme minden zaklatás ellen védendo. Budapest kevés gyárai lehetőleg gyámolítandók. stb.

A győri kerületben, melyen keresztül megy az Ausztriába vonuló kereskedés, az utakat, hidakat, legelőket jó karban tartani, a dunai hajózást minden módon könnyíttetni kívánja. Győrött a városi tisztviselőkre, vallási türelmetlenségük miatt sok a panasz, mi orvoslandó.

A királyi biztosok hivatalba lépése jun. 1-jére tűzetett ki, s mind ez, mind a biztosok felelősségével meg nem férhető megyei gyűlések felfüggesztése a helytartótanács april 2-kán kelt intézménye által tétetett közhírré.
Veszprém megyében a juhtenyésztés, előmozdítandó; Vasban az úrbéri ügy újra rendezendo. Mind itt, mind Soprony megyében a nép a katonaság aránytalan elhelyezése által igen nyomat ik: ezen segíteni kell. A papság itt jó szellemű; a lakosok békések, s jó katonákká válnak. Kívánatos lenne, hogy Komárom, melyet a földrengés annyiszor pusztíti a Ituna jobb partjára épülne inkább stb.

A pécsi kerület gazdag tenyészeti!, de kézműben szegény, az adó tehát a földtermékből szedendő; Veröcze és Szeréin megyében a selyem és lótenyésztést kell sürgetni. Megvizsgálandó, ha nines-e Tolna megye túlságos adóval terhelve? A Drávahajózás, a fa, kivált gyümöcsfatenyésztés ápolandó. A földesurak s megyei tisztviselők ellen, az urbér s méltatlan bánásmód miatt sok a panasz, a betelepült németeknek adott szavukat nem váltották be. Mind ez a biztos közbeléptél kívánja.

A nyitrai kerületben Pozsony megye az adóval mindig hátramarad; ennek oka megvizsgálandó. Bazin, Sz. György, Modor, Tapolcsán és Trencsény városok, hol sok a visszaélés, újra rendezendök. Az érsekújvári dunaiig hajózhatására ügyelni kell; az erdők fentartása is gondosságot igényel; a szőlő s bortermesztés javítására s a borkereskedésre kiváló gondja legyen. A vidék a juhtenyésztésre alkalmas, az tehát, s úgy a fonás is, mire a sásvári gyár alkalmat nyújt, gyarapítandó. E kerület tót lakosai henyélésre s verekedésre hajlandók, s a hadi pályára még sem örömest lépnek. Bars megyében a nép kissé nyugtalan. .Mivel Pozsony megyében a Pálfy, Trenesényben az Ulésházy család örökösen tartja a föispánságot, s a tisztviselőknek beiratos javakat is osztogat, ezek túlságoson szítanak ama családokhoz, sokszor a nép kárával; e szoros összeköttetést tehát meg kell szakasztani. stb.

A beszterczei kerület lakosai leginkább bányászatból élvén, ez nemcsak kamarai, hanem politikai okokból is kitelhetőleg gyarapítandó; gondja legyen tehát a biztosnak az erdők, utak, vizvezetések fentartására s az eleségkészletre. A városi tisztviselők sok kívánni valót hagynak fen; a türelmi rendelet több helyt nem hajtatott végre; mind ezekre gondja legyen. A megeyi tisztségek Honiban épen roszul van-

„Miután a tapasztalás tanúsága szerint — mond az intézmény — czéljaiknak a megyei közgyűlések nem felelnek meg, s csak az ügyek halogatására s a felsőbb rendeletek bal értelmezésére szolgáltatnak okot s alkalmat; ezentúl minden nak betöltve, mint az emberevők botrányos pőréből kitűnik. A hradeki erdőség, honnan az ország nagy része szerzi az épületfát, gondosan ápolandó. Á kerületben divatos fonás-szövés gyarapítandó, stb.

A kassai kerületben sürgetni kell az összeírást. Eleimét itt a lakosság kézműiparából s kereskedelméből meríti, ezek tehát gyarapítandók. A városokban és Szepes megyében a tisztviselők ellen számtalan a panasz; az igazgatás tehát javítandó, a tisztviselők gondosan választandók. Zemplényben a nemesség a mily számos oly daczos. E vidéken a fonás-szövés, fuvarozás és a hanyatlani kezdő hegyaljai bortermesztés minden módon gyarapítandó. stb.

A munkácsi terméketlen kerületben az adó beszedése sok bajjal jár; a kézműipar, a bányászat, a tiszai és szamosi talphajózás, mi az alvidéket fával látja el, minden gonddal ápolandó. A tisztviselők nem a legjobbak. Bereg megye nemessége az oláhzavargás alatt büntetésre méltólag viselte magát: bandériumokat állított, szolgáit fölfegyverzé, a néptől a fegyvert elszedte, s még Galieziában is izgatott. Mármaros tele van panaszszal a megyei s kamarai tisztviselők ellen: a jobbágyok valóban rabszolgák módjára nyomatnak. Jobbára rusznyák és oláh népe henye és tudatlan; bár a derék munkácsi püspök mindent elkövet, mezei papságát még sem vihette messze a felvilágosodásban; ebben tehát neki segedelmet nyújtson, a népnevelést lehetőleg mozdítsa elő a biztos, stb.

A nagyváradi kerület népszáma aránylag csekély, városa kevés, szorgalma nagyon alant áll. Itt a baromtenyésztésre s földmivelésre legyen fő gond; s a fatenyésztes is elősegítendő, hogy a népesség szaporodhassék. A ló és szarvasbarom mellett a juhtenyésztést is gyarapítani kell; legalább egy posztógyár alapítandó; a debreczeni kézmüvekre is kiváló gond legyen. Lakosai vegyes vallásnak lévén, ügyelni kell a türelmi rendelet elveire. A megyei tisztviselők tudatlanok; az Arad megyei oláhok rabszolgákként nyomatnak. Innen s a közoktatás elhanyagolásából származik a sok rablás. Szabolcs megye nemessége az országban legfejesebb; a tisztválasztás tehát nagy gondosságot igényel. Bihar már jó rendnek indúlt, ez legyen példánya a többinek. E kerület lakosai magyarok és oláhok, az elsők valamennyi ezredben legjobb katonákká válnak, akár huszárok, akár gyalogok; élénk lelkűek, s ha nem szolgai-

megyében évenkint csak egy közgyűlés fog tartatni, s ennek is egyedül a pénztári számadások megvizsgálása, a kisgyülések jegyzőkönyveinek hitelesítése stb. szolgáland tárgyáúl. Ezen kívül közgyűlés csak a felség különös engelag kormányoztatnak s az iskolák által felvilágosíttatnak, tőlök nagy haladás várható. Az oláhok annyira megszokták a szolgaságot, hogy lakhelyeik iránt is közönyösek, érzéketlenek, kicsapongók. Itt jó iskolák, buzgó s értelmes papok, a föld esurak s elöljárók részéről emberiséges bánásmód szükségesek, stb.

A temesi kerületben az adót más szabályok szerint kell kivetni, mint egyebütt, a parasztság még nagy kíméletet érdemel. Hiba, hogy a lakosok több földet vállalnak, mint a mennyit jól növelhetnének, s magukra ekként nagy adóterhet vonnak. A település ügye itt egyik fő gondja legyen a biztosnak. A benszülöttekből s törökországi ráczokból olcsóbban is, hasznosabban is lehet új településőket nyerni, mint a külföldről: a német telepekre tett költség nem gyümölcsözik remény szerint. A sík vidékeken, melyekhez Báes is tartozik, a ló és baromtenyésztés még a földmívelésnél is gondosabban ápolandó; a hegyes vidékeken kivált a bányászatot kell elősegíteni. A vizek kiöntéseinek meggátlása bővebb tanulmányozást igényel. A kevés város, kivált Temesvár gonddal ápolandó. A robot megváltását lehetőleg elő kell mozdítani; az eladásra kitűzött jószágokat olyanoknak kell eladni, kik benlakni s fogyasztani fognak, nem pedig, mint eddig történt, csak jobbágyaikat zsarló künlakóknak. A hegyeken a juhtenyésztés sükeres; néhány gyapjúgyár igen kívánatos. Itt három népség lakik: oláh, rácz és német. Az oláhokkal való bánásmód igen szolgai, innen vadságuk s hajlamuk a lopásra. Az iskolák, a gyümölcsfatenyésztés, házaik rendesebb építése különösen elősegítendők. Hiba, hogy más településők kedvéért legjobb földjeik elvétettek, s faluik máshova tétettek át, holott ők a legrégibb lakosok. Ezek panaszai tehát lehetőleg orvoslandók. A ráczok ügyesek s ravaszok; jó katonákká válnak, de kereskedésre még több a hajlamuk. Szaporításuk Törökországból kívánatos. Papjaik nagy befolyással bírnak köztök. A három bánsági megyében még kevés a földesúr, a megyei tisztviselők is másunnan vitettek be; köztök sok a kis zsarnok; gr. Jankovics biztos ott már sok jót mívelt; de még elég a teendő, kivált az új földesurak fékentartása tekintetében. A magyar és rácz lakosok közt, fájdalom, nagy *a* gyülölség; s hogy ez legalább is gyöngíttessék, a tisztviselőktől nagy ügyesség s eszély, buzgalom és mérséklet kívántatik. A fatenyésztés emelésére minden lehető kísértessék meg. Az ali-

delméből s azon esetekben tartható, midőn országgyűlési követek lesznek választandók s útasítandók, vagy a törvényhozásban teendő változtatásokról s a törvényekben meg nem határozott tárgyakról fog kikéretni a rendek véleménye. E gyűlések pótlásáéi, a tisztviselők közöl néhánynak kötelessége leend, folyton a hatóság székhelyén tartózkodni, hogy mintegy állandó kisgyülést képezve, az előforduló ügyeket halasztás nélkül bevégezhessék. Hogy az alispán minden pártbefolyás nélkül teljesíthesse fontos tiszt-t, hivatalában, miután egyszer a rendek által megválasztatott, örökösen megmaradand“

E nagy reform létesítése ne volt könnyű feladat. Magok a működő főispánok s biztosok, sőt még a kancellária is számos felterjesztést intézett aziránt, a császárhoz. A biztosok nem tudván eligazodni a nyert utasításokból, a kancellária által sürgették az útbaigazítást. A kancellária maga is több ízben felterjesztő kételyeit, nehézségeit a császárhoz. „Lehetetlen ugyan — irá egy felterjesztésében egyebek közt a kancellária — el nem ismerni a fáradhatlan országatyai gondoskodást az alattvalók javára, vagy félreérteni a közjóra ezélzó legmagasabb szándékot. Meg kell mindazáltal azt is vallani, hogy úgy az elnökség, mint az újonnan nevezett működő főispánok, s kir. biztosok előterjesztései alaposak voltak, melyekhez maga a kancellária is annál inkább hozzájárúlt, minthogy ezen új határozatok által a közigaz-
bunári salétromfőzés, az Ómon vidéki rizstermesztés és turfaásás szintén gyarapítandó. stb.

Ezen s hasonló, a helyviszonyokhoz alkalmazott utasításokon f elül a lelkészet! s népiskolai ügy gyámolítását, a vallási türelem meggyökeresítését, az erdők s utak fentartását s hol újak szükségesek, építését — melyeknek mindenütt maga szabja ki vonalait, továbbá, a robot megváltásának elősegítését, szóval a lakosság mind szellemi s erkölcs;, mind anyagi érdekeinek ápolását minden biztosnak egyiránt szivére kötötte.

[1]) Collect. Ordin. et llepraesent. 207

gatás rendszere, s az ügyek kezelése nagy változtatást szén-, ved, melyet, Felséged által egy országgyűlésen előadva a rendek is a leghálásabb érzelemmel fogadhatnának; míg ellenben a hűséges magyar rendek ezen, az alaptörvényeket is érintő újítást nem fogják aggodalom nélkül nézhetni.“ [1])

És valóban, a megyek ezen újításoknak tudomására jutván, azonnal gyűléseket tartanak, s bár József e tárgyban minden feliratot eleve megtiltott, még is jobbára éltek ezen, mint hiszik vala, puszta hatalomszóval el nem törülhető, ősi jogukkal, s keserű panaszt emelőnek a rendelet ellen. Megvallák e feliratokban, hogy ő felségében a legjobb szándékot veszik ugyan észre az ország javának gyarapítására: de alkotmányos szabadságuk biztosságát megingatva látják az által, hogy reformjait az ország meghallgatása nélkül intézi. A vakság homálya, melyben őket létezni hiszik, az ő szemeikről is rég eltűnt már, miszerint a jót a rosztól megkülönböztetni, ő felsége szándékait megérteni, s a kor viszonyaitól igényelt újításokat megtenni maguk is képesek. Kérik tehát őt, hogy híven az alkotmány ama főelvéhez, mely szerint a közügyeket a fejedelem csak az ország befolyásával intézheti, halaszsza ezen s más hasonló újításait az országgyűlésre, s mentse meg őket a kir. biztosoktól, kik eddigelé mindig veszedelmére váltak az országnak, s kiket most is még nagyobb sérelmek, előpostáiul tekintenek. [8])

De József, azon öntudatában, hogy szándéka jó és tiszta, s csak a közjólétet czélozza, nem tattá szükségesnek a rendek tanácskozásait oly ügyben, melyet jobban vélt érteni mint ezek, s egyátaljában nem akart kitenni egy országgyűlési szavazás esélyeinek: nemcsak el nem állott tehát szándékától, hanem a feliratokat válaszra sem méltatván, a királyi biztosokat juniús elejével valóban működésbe léptette. A kancelláriának és a helytartótanácsnak már elébb

[1]) A bécsi udv. államlevéltár.
[2]) Collect, Ordin. et Repraesent. 229.

meghagyta volt, adnának véleményt a megyei igazgatás újjáalakítása iránt; mivel azonban e kormányszékek munkálatai az ő e tárgy körüli eszméit egyátaljában nem közelítették meg, azokat ő maga közié egy igen érdekes leiratban a kancelláriával. E leirat, míg egyrészről népboldogító törekvéseinek tagadhatatlan bizonyítványa, más részről egyszersmind tanúsítja azt is, hogy kényuralmi elfogúltságában az alkotmányos igazgatásról általában bal véleményeket ápola, a vármegyei institutióról pedig különösen hibásak s helytelenek voltak fogalmai. íme a leirat, mely az egész új igazgatási rendszert magában foglalja:

„Hogy egy alkalmas megyeszerkezetet s abban az ügyek kezelésének módját meghatározni lehessen, mindenekelőtt éretten s részrehajlás nélkül megvizsgálandó: mi tulajdonképen a vármegye, s miben állnak az annak vezérletéré rendelt alispán kötelességei? . . . Úgy látszik, a kancellária s a helytartótanács ezt nem fontolá meg részrehajlás nélkül. A vármegye egy kis része az országnak; kicsinynek nevezem, nem mintha valóban csekély volna, hanem mivel az ország mintegy 55 olyan részre oszlik. Ezen részeknek tehát általában az egésztől kell az irányt vennie. Valami szörnyeteggé lenne az alkotmány, — s az valóban ilyen is volt eddig, — ha mind ezen részek külön tartományok gyanánt tekintetnének, s a köztörvényhozásból kifolyó rendeletek felett, midőn a vármegyékkel közöltéinek, ezeknek még véleménye, fölterjesztése, óvása vagy feltétele is türctriék, holott azok csak engedelmeskedni s végrehajtani kötelesek. Hogy ezen képtelenség mindeddig fenállott, két okból magyarázható. Ezek egyike: maga az őskorból számazó, bel s külháborúk által történetesen alakúit megyei felosztás, melybe, a nélkül hogy tudták volna miért? az alkotmány jóságát látszanak helyezni. A másik ok pedig az, hogy maguk a királyok is pártolák vala ezen sok részű felosztást; vagy azért hogy a vármegyék véleményére s végzéseire magán úton, különféle eszközök s az udvaronczok segedelmével gyakorolt befolyás

által pillanatnyi előnyöket s egyes ajánlatokat, az országgyűlésen pedig előadásaik pártolására több szavazatot nyerjenek; vagy mivel e sok részre szakadás s az onnan származó véleménykülönbség által trónjok erősítését, hatalmok s jövedelmeik növesztését célozták.

„Mindenki, s különösen a kancellária megfoghatja, mert magam is eléggé tanúsítom, hogy ily nyomorú célokat s eszközöket én nem vallók a magaméinak. Nekem a lelki megnyugváson s örömön kívül semmi másban nincs szükségem biztosításra; mert átalános célomúl rendíthetetlenül csak a közjó áll előttem.

„Ezekből az következik, hogy mind annak, mi e szavakkal N ő s un i versit as kezdődik, s elől vagy hátul azokra vonatkozik, ezentúl a vármegyénél meg kell szűnni. Többes számban csak ez létezik: Nos status dieffni H u n g a r i a e, — Mi, Mag y ar ő r s z á g render. Ezek királyukkal országosan összegyűlve mondhatják: statuimus, rendeljük stb. De a vármegyék egyes számok, melyek ama többes számnak engedelmeskedni egyátaljában kötelesek. Es csak azon egyedüli esetben, midőn az országgyűlésre követeket választanak, tarthatnak a vármegyék rendkívüli gyűléseket. Az alispán nem egyéb, mint a királytól a vármegyébe rendelt tisztviselő, kinek kötelessége: minden tudósítást pontosan megtenni, minden parancsot kellőleg végrehajtani. Meg kell tehát neki mindent adni, mi ezen, kizárólag végrehajtó, hivatalára szükséges; s ellenben reá semmit sem bízni, mi őt abban gátolná, s neki kormányszéki színt s alakot kölcsönözne; mert különben ő ismét csak formaságokkal s irkálásokkal lenne elfoglalva, s a felelősséget a táblabirákkal kényteleníttetnék megosztani, mint ez a legfőbb kormányszékeknek ismert, gépies szokása. Tisztének teljesítésében csak oly alárendelt segédjei legyenek, kik őt a vármegye külön részeiben történtekről értesítik, helybeli vizsgálatokat tesznek, a parancsokat s rendeleteket kihirdetik s azoknak teljesítésére felügyelnek, a jobbágyot minden zaklatás ellen védik, a

katonaságnak segédkezet nyújtanak, az adó beszedésére ügyelnek, a közcsendet, bátorságot és rendet mindenütt fenntartják.

„Ezen alárendelt tisztviselők biztosoknak, szolgabirákнak, vagy akármiként nevezhetők; osztályrészük is akár kerület, akár járás czímet viselhet: a név közönyös, csak a dolog lényege maradjon. A legidősb vagy a legügyesebb szolgabirát mindig maga mellett, helyben tartsa az alispán, hogy betegsége idején s utazásai alatt, miket a megyében évenkint gyakran kellend tennie, vagy akármi okból történt távollétében helyét pótolhassa.

„Továbbá még egy titkár s néhány írnok is szükséges mellette, kik levelezéseit s naplóját kezeljék. Egész irodai munkája mindazáltal csak c naplóból álljon, melybe minden vett rendelet s beküldött panasz kelte napról napra pontosan bejegyzendo. Az átellenben lévő lapon meg a rendelet köröztetését, a panaszos ügyben való eljárás napját, — mit az illető szolgabíró rövid jelentésben köteles tudtára adni, kell feljegyezni. Azon tudósításokat, üzenetek s fölterjesztéseket illetőleg, melyeket a helytartótanácshoz intéz, csak a fogalmazatot tartsa magánál; mi azonban a naplóba, felküldetése napján, kivonatilag bejegyzendo. Táblabírói tanácskozás, jegyzőkönyv vitele, reánézve mind csak idővesztő dolog lenne. — Es ezekkel eléggé kifejtve volnának mar ebbeli szándékaim. De még azon összefüggést akarom bővebben meghatározni, melynek a megyei alispán s a kir. biztos közt kell létezni.

„A biztosokban általam oly férfiak vannak kitűzve, kik elveimet, szándékaimat ismerik s értelmezni, terjeszteni, végrehajtani kötelesek. Ezek tehát a vármegyék s a helytartótanács közt mindaddig közép szervet fognak képezni, míg az előítéletek jobban kiirtva, a jónak ismerete szélesebben elterjedve, s a közigazgatás minden ágai, a politikai, kamarai adó- s kereskedelmi ügyek egymással szorosabb összeköttetésbe helyezve nem lesznek. Akkoron majd az ő tisztük is

nélkülözhetővé válik; mit azonban csak a jövő nemzedékben lehet reményleni.

„E rendeltetésükből természetesen következik, hogy a biztosoknak nem kell oly irodákat képezniük, hol a bejegyzésen s átnézésen kívül semmi sem történik. A helytartótanács és vármegye közt minden ügynek rendes folyamatban kell maradni, mintha kir. biztos nem]is volna az országban. A kancellária és vármegye közt ellenben az egyenes s közvetlen levelezésnek nincs helye, kivéve az olyan titkos és sürgetés eseteket, melyekben az ügy fölfedezés vagy halasztás által veszélyeztetik; mi azonban csak igen ritkán történhetik.

„A kir. biztos joga tehát csak annyira terjed ki, hogy a hatósága alá rendelt alispántól azon naplókat s fogalmaz ttokat kívánhatja, melyekre szüksége van. Az ő tiszte: meghallgatni s megítélni a megyei tisztek ellen emelt panaszokat, felvilágosítani a panaszlókat, vizsgálat alá vetni a bepanászlottakat, s orvosolni minden visszaélést. Ő rendes tudósításokat nem köteles tenni, hanem ha a helytartótanács előtt valami hasznosat indítványozhat, vagy a kibocsátott rendeletekben és a szolgáló személyzetben változtatásokat látna szükségeseknek; ez utóbbit azonban csak a végrehajtás után köteles följelenteni.

„A kancelláriával közvetlen csak azon esetekben kell leveleznie, midőn a helytartótanácstól ki nem adható, valamely átalános rendeletet gyorsan kellene a közjó tekintetébe! kicszközlcni, vagy midőn a kancellária elnöke tőle valamely tudósítást kíván. ,1 ól meggondolva mondám ő szót: ,elnöke'; mert maga a főkormányszék csak a helytartótanácscsal, ez pedig a vármegyékkel levelez közvetlen; hanem a kancellária és helytartótanács elnökei, a közjó iránti buzgalomtól lelkesedve, kötelesek az arra vonatkozó rendeletek végrehajtása s minden hátrányok s akadályok mellőzése végett, magán levelezést is folytatni a biztosokkal; miben kiválta azon részletekre kell kiterjeszkedniök, melyek a rende-

letek könnyű s kedvező értelmezésének s végrehajtásának módját illetik. A biztosok ellenben tudósítsák az elnököt azon panaszokról, melyeket hallanak, azon javításokról, melyeket kerületeikben hasznosaknak látnak; szóval testvérileg s barátságosan közlekedjenek egymással, s a közjót közös buzgalommal gyarapítsák. Könnyebb s kényelmesebb dolog ugyan az előforduló ügyekben az elnöki tekintélylyel élni s az intézkedésekben a kormányszékek régi fonák szokásait követni, minden gond s tekintet nélkül arra, vájjon megtörténik-e s miképen a rendelet által ezélzott jó? De ha a biztosok is csak így járnának el, s ugyanezt tennék az alájok rendelt alispánokkal, ezek pedig a szolgabirákkal, s végre ezek a helységek bíráival: úgy az állam tovább is csak azon papir-alkotmányban fogna maradni, melybe eddigelé úszik, hol t. i. végtelenül sok íratik s majdnem semmi sem történik.

„És ezekkel eléggé kijelentéin, ha megérteni akarnak, véleményemet s akaratomat a polgári ügyek igazgatásának módja felett. Ezeket pedig ezentúl minden törvénykezési ügyektől egészen s mindigre el kell választani. Bevárhatnám ugyan erre nézve a hétszemélyes táblától kívánt s már annyiszor sürgetett tervet; de mivel gyanítom, hogy az nem azon elvekre lesz alapítva, melyek nekem látszanak az egyedül igazaknak: azért a kancelláriának e tárgy iránti gondolkozásomat bővebb megfontolás végett előre is a következőkben nyilvánítom.

„Az igazságszolgáltatás lényege mind a polgári, mind a bűnvádi ügyekben, véleményem szerint, abban áll: hogy az első folyamodás! székek, melyek a tényeket fölveszik s egyedül állíthatják kellő világba, jó karban legyenek; mert igen helyes a régi mondás: ‚adj nekem esetet, adok neked törvényt.' Azon intézkedések által, melyek a hétszemélyes és a kir. táblánál tétettek, a pörlekedők elégségesen el vannak látva a fölebbvitel s végső fölülvizsgálat tekintetében; s a hétszemélyes tábla is igen alkalmasan felügyelhet az

egész igazságszolgáltatásra. Még tehát csak az első fblya-. inodási törvényszékekre kell gondot fordítani.

„Egy részről a felek kényelme, más részről azok biztossága különféle rendszabályokat kíván, melyek egymással némileg ellenkeznek. Amaz minden vármegyében, minden kir. városban szükségessé teszen egy törvényszéket; a biztosság ellenben egy kiképzett törvényszéket igényel, melynek tagjai jól megválasztva, ügyesek s elegendő számmal legyenek, milyen például most a megjavított öt kerületi tábla. Ennélfogva csak olyan terv lehet helyes, mely szerint vagy minden megyében s kir. városban rendeltetik egy oly állandó szék, mely minden port s bűnvádat, legyen az csekély, legyen fontos, fölvegyen s tárgyaljon, s melytől a folebbvitel a kir. táblához vegye útját; vagy eltöröltetik minden megyei s városi, úgy a polgári mint bűnvádi ügyeket tárgyaló szék, s helyettük annyi kerületi tábla alakíttatik, mennyi a kir. biztosi kerület (tehát öttel több, mint már létezik), melyek aztán első folyamodásban minden ügyet tárgyaljanak. E kerületi táblának aztán a polgári s bűnvádi ügyek szerint, bizonyosan két tanácsra kellene oszolnia.

„Melyik legyen már e két törvényszéki terv közöl a helyesebb, — és ha a megyei s városi törvényszékek nyernének elsőséget, miként lehetne ezeket túlságos költség nélkül, alkalmas egyénekkel kellőleg ellátni, — mikor aztán a fenálló öt kerületi tábla eltörlendő lenne: az iránt bővebb munkálatot s költségvetést várok.

„E mellett azonban tekintetbe kell venni, hogy az összes megyei tisztviselőknek, kik, szintúgy, mint a kir. biztosok, egyedül politikai s kamarai ügyekkel foglalkodnak, az igazságszolgáltatással semmi közük; kivéve az egy kegyelmezési jogot, mely a biztosokra, mint királyi felhatalmazottakra, ruháztatott által. Az sem vesztendő szem elől, hogy az úrbéri panaszok s jobbágyzsarlási ügyek, bármineműek is azok, törvényszék elébe soha sem terjesztendők, hanem

egyedül a polgári hatóságok megvizsgálása s eligazítása alá tartoznak.

„Ezen szándékaimat a kancellária mind a helytartótanácscsal, mind a biztosokkal közölje, hogy felölök, mennyin a politikai és kamarai igazgatást illetik, véleményt adhassanak. Ide zárom, a dolog könnyebbítése végett, azon utasítást is, melyet e tárgyban a német tartományok kerületi hivatalaihoz bocsátottam. “

Miben állapodott meg József, a kir. biztosoktól s a kormányszékektől néhány hét múlva beérkezett vélemények megvizsgálása után, s miként rendezte a megyei igazgatást s az első folyamodás! törvényszékeket, tudtunkra adják azon több rendű leiratai, melyeket c két ügyben az 1786-dik évfolytán közrebocsáta. Ezek szerint a. rendek tisztválasztási jogát egészen eltörülvén, az alispánt igen megtágított hatáskörrel, közvetlen a király,— a többi tisztviselőket a kir. biztos kinevezésétől tette függőkké. A hivatalok az illetőkre életfogytiglan ruháztattak; ha a rendek velők megelégedve nem volnának, panaszaikat az országgyűlésen, követeik által adhatják elo. A vármegyéknek nemcsak az elébb évenkint egyre szorított köz-, hanem kis-gyűléseit is eltörülvén, az ősi megyeszerkezetet ezen végső maradványaival együtt egészen megszűntette.

A polgári ügyek igazgatását, melytől a törvénykezést olválasztá, a megyében egészen s egyedül az alispán kezébe tette le, ki abban a királyi biztostól veendő utasítás szerint, felelősséggel járna el. Az alispán hatásköre ekként íratott körül: tiszte leend a törvényeket s felsőbb rendeleteket kihirdetni s végrehajtani; a jobbágyokat az urak zsarlása ellen védeni, az úrbéli panaszokat elintézni: a közbátorságot, békét, rendet fentartan i, a katonaságnak mindenben segédkezet nyújtani; a polgári okmányokat, melyek eddig a megyei közgyűlésből keltek, kiadni; szóval mindaz, mi eddigelé közpolgári ügyekben a megye hatósága alá tartozott. Mivel továbbá a sz. kir. városok s a helytartói-

tanács közt az étidig divatos közvetlen levelezés megszűnt, az alispán hatósága a városokra is kiterjesztetett. Az alispán közvetlen a helytartótanácscsal s a kir. biztossal álland levelezésben: amattól a rendeleteket, emettől az utasításokat veszi. A mit csak rémiéi a helytartótanács, azt ő hajtja végre, ő tudósítja e kormányszéket is a megyéjében történtekről. Hogy a kir. biztos is tudja, végrehajtatott-e az és miként, a mit a kormányszék rendelt, az alispán minden, előtte megtör ult ügyekről rendes naplót vezetend, s annak mását minden 15-dik napon átküldi a biztoshoz. Hogy pedig megyéjét .-z alispán tökéletesen ismerje s tudja: minők a nép jeli· un.·, indulata, uralkodó bűnei; mik a szükségek,, hol s miien segély nyújtandó; mi s miképon megelőzendő; a tisztviselők miképen járnak el tisztükben? — megyéjét legalább egyszer éven kint járja be. Az alispánt hivatalhoz kir. tanácsosi czímet s 1200 ftól 1500-ig emelkedő díjat kapcsolt s mind magukat, mind özvegyeiket nyugdíjképeseknek nyilatkoztatta.

Segédekül mellé a következő hivatalnokok rendeltettek: egy másod alispán, kinek kinevezése szintén a királynak tartatott fon, egy fő s egy aljegyző, egy kiadó s levéltármik, s két-háröm írnok; továbbá: egy ügyész, ki az úrbéri ügyeket kezelje, s a polgári vétkeseket pörbe idézze; egy orvos s egy mérnök. Ezeken kívül némely megyékben egy selyeintenyésztési igazgató és egy lovászmester is rendeltetett. E központi tisztviselők mellett minden járásban egy fő s egy alezolgabíróra bízatott a polgári ügyek igazgatása, kik az 'alispántól függvén, naplójok mását neki minden két hétben egyszer megküldjék. Minden járásban még egy sebész és szülésznő is rendeltetett.

Mi az adók kezelését illeti: József az eddig külön kezelt hadi s házi adót összekapcsoltatván, minden kerületbe egy fő- s minden megyébe egy-egy alpénztárnokot és ellenőrt, az adó beszedésére pedig járásonkint egy adószedőt rendelt. A megyei számvevőség eltöröltetett, s a számadá-

sok átvizsgálása a helytartótanácshoz kapcsolt királyi fő-számvevői hivatalra bízatott.

A katonaság élelmezése alól, mi eddig nagy terhe volt mind az adózóknak, mind a megyei tiszti karnak, ezt egészen fölmentvén, úgy intézkedett, hogy ezentúl mind a legénység, mind a lovak számára maga az ezred kormánya piaczi áron szerezze be az élelmi szereket. Könnyíteni akar vala József még azon terheken s bajokon is, melyek a katonaság be-szállásolásából származnak; s e végett elhatározván, hogy az ezredek állandó laktanyákba szállásoltassanak, azok fel-osztása s emezek építése iránt még az összeírás alkalmával kiadta rendeleteit [1]).

Oly fájdalmat s keserűséget a megyei nemességben Jó-zsefnek még *egy* újítása sem keltett föl, mint a megyei igaz-gatásnak ezen új rendszere, mely által az önkormányzat, s magának az alkotmánynak egyik főtényezője, az ország füg-getlenségének pedig legerősebb biztosítéka, az ősi megye-rendszer eltöröltetvén, Magyarországnak a német örökös tartományokkal való egybeolvasztására oly döntő lépés téte-tett. Nem is késtek a megyék rendéi panaszteljes feliratai-ban tiltakozni s elkeseredettségüket kijelenteni a császár előtt; de ő úgy vélekedők, hogy azokra nincs oka többet hajtania, mint az orvosmik a keserű gyógyszertől iszonyodó gyermek vonakodására. (.) a formákat, melyek szerint vala-mely nép igazgattatik, lényeges dolognak nem azon szem-pontból tekinté, hogy alkotmányosak-e azok vagy 'sem; ha-nem csak abból, hogy al kai masak-e a nép boldogítására? Ez volt előtte a lényeg; a formára, modorra ő különben nem

[1]) Geissler: XI. 78. kövv. Keresztury: Collect Constit. 81. kövv. Collect. Ordin. et Repraes. 247. 284. A kir. biztosok valának: a győ-riben gr. Győry Fér., a pestiben Majlátli József, a nyitraiban Ürményi Józs., a pécsiben elébb Jankovics Antal majd Széchenyi Ferencz, a zágrábiban Szócsőn Sándor, majd Balassa Fér., a n. váradiban Teleki Samu, a beszterczeiben Prónay László, a munkácsiban Révay Simon, a kassaiban Sz. Irányi, a temesiben Bacsó János.

sokat ügyelt. És mihelyt meggyőződéssé vált benne, hogy valamely institutio vagy jogállapot az ország jólétben! gyarapodására káros hatással van, s azon intézményt jobbal cserélheti föl: tüstént el is határozta magát az átalakításra, bár évezredes jogba, szokásba ütközött is, mit a régi helyére akart állítani. Ő annak érzetében, hogy a nép boldogítására jó szándokkal működik, semmi ellenzék által nem engedé magát eltávolíttatni czéljától, mely oly szépnek s jónak mutatkozott lelki szemei előtt, olyannyira eltölté s megnyugtató kedélyét, hogy még azt is elfeledé magától valaha komolyan kérdezni: van-e joga így, ezen úton törekedni a nagy czél felé, van-e joga erőszakolni egy alkotmányos nemzet közvéleményét, s követelni, hogy lemondva minden jogáról, melylyel a közügyek intézésében törvényesen bír, vakon kövesse kényúri parancsait? Bizonyára többet kívánt, mint mennyit egy még el nem korcsait, öntudatát el nem vesztett nemzet bármily jószándokú fejedelemnek is megadhat.

Ugyanazon időben, midőn a megyék új igazgatási rendszere megállapíttatott, evvel kapcsolatban a sz. kir. városok állapota ideiglcn a régiben hagyatott, s csak az 1786-ki decemb. 21-kén kelt kir. rendelet hirdette ki a városokban a következő évi márczius 1-jén életbe léptetendő új igazgatási rendet, melynek lényegesb pontjai ím a következők: 1. A városok hatósága eltöröltetik, s azok, mint a vármegyék részei, polgári tekintetben a kir. biztos és alispán alatt állanak, s velők épen oly viszonyba lépnek, mint a megyei járások; az egyenes összeköttetés tehát a város és helytartótanács közt megszűnik, s amaz ennek rendeletéit az alispán által veszi. 2. A városi tanács, mint eddig volt, úgy ezután is intézkedő marad a város polgári, gazdászati s törvénykezési ügyeiben, kivéve mégis a bűnvádi pereket. 3. A főbirák, kiket a kir. biztos nevez ki, hivatalukat holtiglan viselik. Minden egyéb hivatalt a polgárok választás által töltenek be a kir. biztos által kijelölt egyénekből.

A megyékben s városokban ekként rendezett polgári igazgatás mellett, de attól egészen külön választva, szervezteteett az ország tíz kerületében a kamarai ügyek igazgatása. Minden kerületben egy kamarai helytartóság állíttatott fel, melynek hatásköre valamennyi koronái s kamarai, alapítványi s megürült egyházi jószágok, nem különben a sz. kir. városok és jász-kún s hajdú kerületek gazdászati ügyeinek igazgatására kiterjedt. Minden ilyetén kamarai helytartóság élén egy, kir. tanácsosi czímmel felruházott kamarai helytartó áll vala, ki a helytartótanácscsal s a kir. biztossal a maga szakmájára nézve épen oly közvetlen összeköttetésben létezett, mint az alispán a megyei polgári ügyek tekintetében, s az említett jószágokat kisebb-nagyobb számú kamarai gazdatisztek által kezeltette. E kamarai helytartók kormánya alatt álltak a városok mindennemű gazdászati ügyei is; miért ezekre nézve a városi tanácsok közvetlen csak velők leveleztek, s általok vették a helytartótanács rendeletéit.

A polgári, igazgatási s kamarai ügyeknek ily módon történt rendszerezése az igazságszolgáltatás átalakítását is .szükségkép maga, után vonta. Ebben is a kezelési gyorsaság és öszpontosítás volt a császár vezérelve. A polgári igazgatás orgánumai, a kancellária, helytartótanács, kerületi biztosság s alispánság mellett párhuzamos, amavval hasonló hierarchiai rangfokozatban látjuk az összes igazságszolgáltatásra nézve rendezve a törvényszékeket, névszerint: a hétszemélyes, a királyi s a kerületi táblákat, és az altörvényszi - keket.

Az összes igazságügy élére helyező a hétszemélyes táblát, mely legmagasabb fölebbviteli s törlesztő udvari főtörvényszék czímet nyert; ülnökei udvari tanácsosokká emeltettek. Miként a polgáriakban a kancellária, úgy az igazsági ügyekben e főtörvényszék bízatott meg a fölügyeléssel s igazgatással. A királyi pecsétet, mely eddig a királyi személynek kezében létezett, József e főtörvényszéknek adaté

át s renddé, hogy kiadványait az alatta levő többi törvény- [178li.]
székekhez királyi rendelet alakjában, a király nevében intézze, s hozzá is minden folyamodvány oly alakban tétessék, mint magához a királyhoz. E főtörvényszék körébe rendelte mind azon törvénykezési parancsok kiadását, melyeket elébb a kancellária s az ország rendes főbirái szoktak volt kiadni. Hatalommal ruházta fel azt az altörvényszékek biráinak kinevezésére s a többi törvényszék ülnökeinek kijelölésére. Más részről kötelességévé tette, hogy az alája rendelt székek elnökeitől pontosan bekívánja az ország valamennyi igazságügyi tisztjeinek magaviseletéről szóló rovatos jegyzékeket, mik általában igen fontos szerepét játszanak vala József kormányrendszerében. E$_{A}$ főtörvényszék tiszte lón felügyelni, hogy az igazságszolgáltatás kellő folyamatban, a börtönök jó karban legyenek az egész országban; mi végett az alsóbb székeknél a maga biztosa által, valahányszor szükségesnek látá, vizsgálatot intézhetett. A bűnvádi perek e főtörvényszék elébe csak kegyelem utján vitethettek feljebb; miért az életkegyelmezési joggal is felruháztatott. Személyzete tizenkét udvari tanácsosból s néhány alárendelt tisztviselőből állott, Csáky János országbíró főelnöklete alatt.

A királyi tábla, ugyanazon rangban, melyben a polgári igazgatás tekintetében a helytartótanács áll vala, egyedül fölebbviteli törvényszékké alakíttatott át mind azon pörökre nézve, melyek az első folyamodás! székeknél lefolytak; az elébb e tábla előtt kezdett birtok- s politikai perek a kerületi táblához tétettek át. E törvényszék bírái, számszerint tizennyolczan, kir. tanácsosi czímmel ruháztattak fel, s minden más elébb divatos táblafőpapi, táblabírói, alnádori, itélőmesteri stb. czímek eltöröltettek. E tábla két tanácsra oszlott, melyek mindenike hetenkint háromszor, zárt ajtóknál tartá üléseit; az ifjúság a kerületi táblához utasíttatván. E tábla főnöke Vegh Péter vala.

Már ez is mutatja, hogy a kerületi táblák hatásköre az

új rendezés szerint sokkal szélesebbre terjesztetett, mint minő az előtt vala. Ugyanis ő tábla azokon kívül, mik előbb bírósága alá tartoztak, illetékességet nyert mind azon ügyekre is, melyek előbb első folyamodásban a királyi tábla, s ítélőmesteri székek előtt folytak; ez előtt tétettek az ügyészi vizsgálatok s általa adattak ki az azt illető okmányok. E törvényszék, melynek ülnökei tízre szaporíttattak, s ugyanazon rangra emeltettek, melyben előbb a kir. tábla bírái álltának, szintén két tanácsban tartá üléseit; tudósításait pedig a kétszemélyes táblához, s ennek rendeletéit a kir. tábla által vette s küldötte fel. Ily kerületi tábla, mint előbb, úgy ezután is öt létezett az országban.

Az eltörlött megyei törvényszékek helyett, a nemesek s más nem-jobbágy osztálybeliek polgári— és minden bármi osztálybeli országlakosok bűnvádi pőréinek megítélésére az ország külön vidékein harmincznyolcz altörvényszék alakíttatott, melyek mindenikével egy elnök, négy ülnök s két bűnvádi ügyész lőn alkalmazva; gyakorlat végett a tanulmányait bevégzett ifjúságnak is szabad bemenet engedtetvén. Az itt befejezett ügyek a királyi táblához vitettek fölebb; de egyébiránt e szék csak a kerületi táblával volt közvetlen összeköttetésben, ez által vette a királyi rendeletekot, ehhez küldte az előtte leforgott perek jegyzékét. Valamint a többi, úgy ezen altörvény székek is hetenkint háromszor, meghatározott napokon tárták üléseiket, s e hivatalos czímet viselték: „Magyarország N. (p. o. dunántúli) kerületének N. (p. o. veszprémi) altörvényszéke.“

A királyi városokban az igazságszolgáltatás a polgári igazgatástól, oly szigorúan mint a megyékben, nem választatván el, a bűnvádi keresetek kivételével, — mik innen is szintén a megyei altörvényszékekhez utaltattak, minden más polgári ügyek megítélése a városi tanácsnál hagyatott. A fölebbvitelt azonban — minthogy a tárnoki és személynöki székek eltöröltettek, a városi bíróságtól a királyi táblához kellett intézni. — Az úriszékek körül végre csak azon lénye-

gesebb változás történt, hogy e székek egyedül a jobbágyok úrbéri s polgári ügyeiben maradtak illetékesek, s tőle az úrbériekben az alispánhoz„ a polgáriakban a királyi táblához ment a fölebbezés; a bűnvádi keresetek végre kivétel nélkül a megyei altörvényszékek elébe utaltattak.

Hogy a törvénykezési új rendszer ismerete mennél elébb szélesebb körben elterjedjen, József 1785. végén oly rendeletet bocsáta ki, hogy mind azon táblabírák s ügyészek, kik az új törvényszékeknél alkalmaztatni kívánnak, a kezelési mód betanúlása s tapasztalatszerzés végett Bécsbe utazzanak, hol e rendszer már kellő folyamatban vala. 1786 elején pedig Kéler Zsigmond jogtanárt Budára küldé, hogy e törvénykezési rendszerről előadásokat tartson. Közzé tétetett egyszersmind, hogy bírói hivatalt csak azok nyerhetnek, kik maguknak vagy Becsben, vagy Kéler előadásaiból szereztek elegendő kezelési tudományt. A hivatalvágy igen látogatottakká tette Kéler előadásait.

Az igazságságszolgáltatás ezen új rendszerét azonban, melynek szerkezete jobbára Skerlecz helytartósági tanácsos müve volt, József, részben legalább, csak ideiglenesnek tekinti vala; mert elhatározott szándoka volt, hogy mihelyt az új rend eléggé megerősödik, a hétszemélyes táblát a központosítás tökéletesbítése végett, a birodalom egyéb részeire nézve fenálló bécsi fő udvari törvényszékbe olvasztja be. ')

Mind ezen közigazgatási újításokat úgy a polgári s kamarai, mint igazsági ügyekben egyenlőkép kiterjeszté József a szomszéd Erdélyre is. Mindenekelőtt a három törvényes nemzet külön municipalis jogait s igazgatását elterülvén, a tartományt tizenegy megyére, ezeket pedig három kerületre osztotta. A szász királybírók 1784-ki septemberben tartják vala, Szebenben utolsó gyűlésüket számadásaik

[1]) Keresztury: Collect. Const. II. 34. kövv. Geissler: VIII. 26. 92. 179. 197. Katona: e. h. 489.

rend behozatala végett. Majd, miután az oláhok zavargása lecsilapittatott, 1786-ki márcziusban itt is egész terjedelmében közzé tétette s életbe léptette az új igazgatási rendszert, mely egészen a magyarországi mintájára készült, azon egyet kivéve, hogy az új rend megerősödéséig, a legfőbb bírói hatalmat, melyet Magyarországban a hétszemélyes tábla viselt, ott ideiglen a kormányszékre ruházta. [1])

Mialatt József az ország kormányát ekként rendezgeti vala, igen gyakran látogatá udvari kancelláriáinak illéseit. Tanácsosai közt nem ritkán hét-nyolcz órát is töltvén, a fenforgott tárgyakról gyakran véleményét is nyilvánító, s még többször jegyezgetett. Eleinte ezt mindenki oda magyarázó, hogy a buzgó fejedelem csak bővebben akarja elveivel, nézeteivel megismerkedtetni tanácsosait. De nemsokára kitűnt, hogy József az igazgatási szervezetre nézte még egy reformot forgat elméjében. Ő monarchiája kormányában két dolgot tűzött ki magának föladatúl: az egyenlősítést, egybeolvasztást és központosítást. Az egyenlőség, mennyire csak a létező nemzetiségi s tartományi viszonyok közt lehetséges vala, a felállított igazgatási rendszer által már eléretett; de a központosítás tekintetében még sok kívánni valót láta. Az egyes tartományokban már létezett ugyan bizonyos mértékben, de az egész birodalomra nézve még hiányzott e központosítás, mind a polgári igazgatásban, mind az igazságszolgáltatásban: amannak az udvari kancelláriák, emennek az udvari fő törvényszékek még két külön középpontját képezvén a monarchia Lajtán innen s túli részeire nézve. Hogy József e fő kormány- s törvényszékeket is egybeolvasztani szándékozik, nem kételkedhettek mélyebb felfogásúnk; úgy látszék mindazáltal, hogy müvének e betetőzését akkorra halasztja, midőn a felállított kormánygépezet már kellő, biztos járásban leend. Eszterházy Eerencznek, ki bár a horvátországi bánságban működék, a fő

[1]) Geissler: V. 33. VI. 36. Vili. 27. X. 34.

kancellári czímet is viseli vala, 1785-ben történt halála után azonban közhírré kezdő válni, hogy a császár az udvari kancelláriákat egybeolvasztani szándékozik oly módon, hogy a magyar-erdélyi kancellária, közvetlenül két alkancellártól igazgatva, egy osztályát képezze az egy főkancellár alatt létező közönséges udvari fő kormányszéknek. 1786 elején e hír annál valószínűbbnek látszék, minthogy a magyar főkancellár! méltóság nem is lőn betöltve; s áprilban híre szárnyain, hogy József a kancelláriák egyesítésének tervére vonatkozó munkálatát már befejezte. Augusztus és december hónapokban, midőn József ismét igen sűrűén látogató a kancelláriák üléseit, a tanácskozások e fontos tárgy felett csakugyan meg is kezdettek, s az egyesítés felől alig lehetett tovább kételkedni. A terv mindazáltal szintúgy nem nyert valósúlást, mint a hétszemélyes táblának a bécsi fő udvari törvényszékbe szándéklott beolvasztása: a kormányügyek mind növekedő bonyodalmai, majd a török háború, gondjai sokkal inkább igénybe vették József idejét s figyelmét, mintsem hogy efféle újításokkal még foglalkodhatott volna.

Mi már a történelemnek e reformok feletti ítéletét s a belőlük eredő tanulságot illeti: mind a kettő oly tisztán s világosan áll előttünk, hogy a felett a tétovának egyátaljában nem lehet helye. Minden állami társadalomnak csak egy lehetvén igazi czélja, t. i. a jólét a szabadságban: a központosítás felett, mely az igazgatásban több rendet s pontosságot alapít ugyan meg, de avval együtt rendesen a kényuralmat is a népek nyakára hozza, elvileg határozottan pálezát tör a józan s független közvélemény. Ezen elv mindazáltal csak az értelmileg már kifejlett, önlábukon járni tudó népekre alkalmazható minden megszorítás nélkül. Mert kétségtelen, hogy a népek alacsonyabb míveltségi fokán, midőn még sem az értelem nincs eléggé kifejlődve az előítéletek béklyóinak széttörésére s a kellő haladás indítványozására, útjainak s módjainak kijelölésére; sem a kedélyek nem eléggé

önzetlenek kikiáltani s megalapítani az egyenlőség elvét: a központosítás bizonyos mértékben, nagy előnyére válhatik a népeknek, kifejlődésök, előhaladásuk tekintetében. Hogy azonban a központosítás, még ilyenkor is igazi áldást, megelégedést hozhasson a népekre: óvakodnia kell megsemmisíteni ezek egyéniségét, történelmi fejleményeit, s a. szabadságnak ezekben rejlő feltételeit; nem szabad ellenkeznie azoknak sem erkölcseivel, jellemével, sóvárgásaival, sem alapszerződéseivel; szóval, nem szabad túllépnie a határokon, melyek minden józan nevelés eszközeinek kitűzve vannak.

József azonban e reformoknál épen azon nagy hibát követte el, hogy a nevelési eszközt czél gyanánt tekintve, e határokon túllépett, s míg az igazgatásban nagyobb rendet s pontosságot alkotott, nemcsak az ^előítéleteket s az önzést takarítá el a haladás pályájáról, hanem egyszersmind a történelmi fejleményeket, az ősi alkotmányt s az alapszerződéseket is halomra döntötte, a nép erkölcseit, jellemét, egyéniségét is erőszakosan megváltoztatni akarta. A municipalis megyei hatóságok, miként azok a nemzet ezred éves közéletéből kifejlettek, mint az önkormányzat fő tényezői, az alkotmány egyik életgyökerét képezték, melyből, akár hányszor nyomatott is el a lefolyt századok viharai között, a nyomás megszűntével mindannyiszor ismét felsarjazott a nemzeti államélet s alkotmányos szabadság. Így azonban, a megyei rendszer eltörlése után, alig lehete reményleni, hogy valaha ismét békés úton állíttassák helyre az alkotmány. És miután a nemzet egész súlyában érezé vesztesége nagyságát, melyet önkormányzata eltörlése miatt szenvedett; József pedig sem az utolsó megyei gyűlésekből hozzá intézett felterjesztésekre, sem a mindinkább mutatkozó izgatottságra s ingerültségre nem ügyelt: önmaga fosztá meg művét még azon jó eredményektől is, melyek abból kétségtelenül eredhettek volna; s a bekövetkezett európai viharokban, melyeknek vészföllegei Francziaország felett már tornyosodnak vala,

alig is kerülte volna el a nemzetnek erőszakos visszahatását, ha halála rést nem nyit az alkotmánynak békés úton helyreállítására.

VIII

József, országai s tartományai anyagi jóllétének, s ez által összes monarchiája tekintélyének s hatalmának emelését tűzte volt ki eleitől fogva kormánymunkássága egyik főczéijául. A nagy czél az egész országgazclászat eddigi hibás rendszerének megváltoztatását s egy oly új rendszer megalapítását tette szükségessé, mely szerint az adó birtok- s jövedelemarányban vettessék ki mindenkire s az ipar és Kereskedelem, minden akadályai elmozdíttatván, lehető virágzatra fejtessék. Igazságérzete visszaborzadt a hűbéri idők fonák intézményeinek azon még fenálló maradványaitól, miszerint egy osztály az államból kiáradó minden javak s kedvezések kizáró birtokát élvezze, terheket pedig ne viseljen; míg a másik, liasonlíthatlanul számosabb osztály, minden személy s birtokjog nélkül, elnyomatva tengjen, s még is egyedül viselje az állam minden közterhét. Más részről, éles szeme világosan látá, hogy az ipart, kereskedelmet lehetetlen virágzóvá tenni oly rendszer mellett, mely szerint a birodalom némely részeiben, más részek rovására, korlátoló vámok s tilalmak állanak fen; mert az ekép elnyomott, elszegényített rósz gyengesége az egész birodaíomrn lankasztólag s bágyasztólag hat vissza. Az elnyomott géposztálynak tehát polgári jogokat adni, az adókat s minden terheket az élvezett előnyökkel s tehetséggel igazságos arányba állítani, a közbenső vámok korlátáit lerontani elhatározott akarata s buzgó ügyekezete volt á nagy fejedelemnek. Örökké kúr, hogy a modort ebben is eltévesztvén, népboldogító szándékai tudatában oly kíméletlen kezekkel nyúlt a százados előítéletek s kiváltságokhoz, hogy a megtámadt önzés felzajlott indulatviharában e szép reformtervnek is ha-

jótörést kellett szenvednie; mi különben nagyobb óvatossággal, az emberi gyöngeségeket kimélőbb, eszélyesebb modorral, az alkotmányos jogok tisztelete mellett, ba nem is minden küzdelem s ellenzés nélkül, de végre kétségen túl még is sikerülhet vala.

Az új adórendszer tervét, melyet az úgynevezett physiokratiai elvekre épített, József már 1783-ban kifőzte volt magában. Kevéssel a pápa látogatására Olaszországba indulta előtt, decemb. 3-kán saját kezével írt levelében kijelenté a kancellároknak, miképen elhatározott akarata, mind a magyar mind a német tartományokra nézve új adórendszert alkotni, mely szerint minden földbirtok arányosan rovassák meg. „A föld lehet csak — mond ezen több tekintetből igen nevezetes, egy kényúrban felette meglepő, nagy elveket tartalmazó okmányban, — a föld lehet csak állandó alapja az adónak; . . . . ebből pedig következik, hogy az úri s jobbágyi, kamarai és papi föld közt teljes egyenlőség létezzék, és azt területének nagysága, termékenysége s a termény vidékiára szerint kell megróni. Ha az eddigi törvények s intézmények ellenzik is ezt, de annak igazságát nem gyöngítik, hogy ezen elv életbe léptetését az állam java mellőzhetetlenül igényli. Nem balgaság-e azt hinni, hogy az urak elébb bírták tulajdonul földeiket, mintsem azokat a jobbágyok megszállották, s hogy ezeknek a magukét adták volna oda bizonyos feltételek alatt! Épen oly képtelenség ez, mint minő az volna, ha a fejedelem azt képzelné, hogy az ország az övé, s nem ő az országé, hogy a millió emberek csakö érette vannak s nem ő a milliókért, hogy nekik szolgáljon. . . . Valamint pedig az állam szükségeinek fedeztetniük kell, szintúgy nem szabad azokat mérték felett szaporítani: az állam jövedelmeinek mire fordításáról becsülete, Iclkiösmerete s tiszte szerint számolni köteles a fejedelem a közönségnek“ [1]). Ily elveket a kancellária tanácsosai még nem

[1]) Geissler: V. 121. km.

hallottak egy fejedelem ajkairól; s ha már azon okirat is meglepte, bámulásra ragadta őket, melyet az erélyes császár — mint föntebb előadtuk — nem rég a tisztviselőkhöz bocsátott ki: ezen okmány oly szédelgésbe ejté fejőket, hogy a terv életrevalóságáról egyátaljában nem tudtak meggyőződni.

Olaszországi útjáról megtérvén, az új adórendszer tervét komolyabban munkába fogta József. 1784-ki májusban ízt már nemcsak hírlapok hirdetik vala, hanem közelgő foganatba vételét néhány, avval kapcsolatban lévő vámszabályok is kétségtelenné tevék. Részleteinek kidolgozására májusban egy külön udvari bizottmány is alkottatott, melynek a fentebb említett okmány tűzetett ki irányadóul. E szerint József mind a jobbágyi mind az úri telkeket, legyenek azok magánosuk, papok vagy a. korona birtokai, terjedelmük, termékenységük s a termék közel piaczi keletárának arányában egyenlően kívánta megrovatni. Közadóul, hozzávetőleg, a jövedelem negyven százalékát tűzte ki, mit úr és jobbágy egyaránt fizetne; a jobbágyok úrbéri adózását, de még szinte csak hozzávetőleg, húsz százalékra tette, a robotra nézve eleinte még szabadságára hagyván a jobbágynak, azt akár pénzül váltani meg, akár természetben szolgálni le. E mellett egy második főelvül állítá fel a kereskedelemnek a monarchia határaiban teljes felszabadítását s minden közbenső vámok s harminczadok eltörlését.

Százados panasza volt a magyarnak, hogy kereskedelme a német tartományok javára felállított vámrendszer által oly annyira béklyóba veretett, miszerint az szilárdabb folyamatba nem indulhatván, a belszorgalom s közvagyonosság az ország roppant természeti gazdagságának daczára is szánakozásra méltó fokon áll. József teljesen igaznak találta s kellőleg méltányló is a nemzet e panaszát. Es meggyőződve lévén, hogy összes birodalma csak a kebelében kincseket rejtő Magyarország kellő kifejlése által juthat az erő, nagyság és hatalom azon fokára, melynek képein oly örömest le-

gelteté lelki szemeit: el is tökélte magát e bajon segíteni Mert azon felül hogy, mit nem tagadhatni, alattvalóinak boldogságáért szíve egyaránt hőn érzett s erre nézve sem nemzetiségi sem más melléktekintetek által nem engedd magát vezéreltetni: itt még átalános státusczél is forog vala fen, mi előtte mindig s mindenben döntő súlylyal bírt vala. Az ipar s kereskedelem körében egyébiránt is minden szűkkeblű korlátozás ellensége, le akarta ő rontani e korlátokat is, melyek a magyar ipart s kereskedelmet oly dermedt pangásba lökték.

A fenálló vámviszonyok azonban sokkal mélyebben, be voltak már szőve az egész monarchia financz-ügyeibe, mintsem hogy e szándékát feltételek s az egész íinanczügy átalakítása nélkül végrehajthatta volna. Úgy látó hogy Magyarország földjének kétharmada, mint nemesi birtok, adóval terhelve nem lévén, a magyar olcsóbb árt szabhat termesztményeinek, mintsem hogy a mellett a szomszéd német-cseh tartományok adóval súlyosan terhelt termesztői fenállhatnának. S ez volt oka, hogy a kormány már régóta vámok által védi vala az osztrák tartományokat Magyarország olcsóbb termesztményeinek versenyzése ellen. József is csak úgy látá tehát lehetségesnek e védvámok eltörlését, ha a birodalmi költségek egy részét az osztrák tartományoktól Magyarországra tévén át, az egyensúlyt a termékek árára nézve birodalmában helyreállítja. Ezt ő már azon okmányban is nyíltan kijelentette, melyet 1783 végén intézett a niagvai kancelláriához; most pedig, mialatt e reformterven komolyabban munkáltat vala, szándokát nyilvánító, hogy a köz-' benső vámokat s harminezadokat már november elejétől (1784) kezdve eltörli, feltéve mindazáltal, hogy az új adórendszer Magyarországra is kiterjesztetik. Evégett már azon alkalommal, midőn az év nyarán a Rákos mezejére gyűjtött sereg felett szemlét tart vala, több magyar úrral bővebben is értekezett: de mivel ezekben arra semmi hajlamot nem talált; azt pedig még kevésbbé remélhető, hogy a nemesség

ilsóbb rétegei készségesen mondjanak le nem adózási kiváltságukról , szándékát a vámok eltörlése tekintetében nem valósíthatta meg. Egyébiránt is az oláhok lázadása, s a jobbágyoknak e miatt sürgetőssé lett felszabadítása, mindenek felett pedig a közigazgatás új rendszere, melyet ekkoron vett munkába, s az adóreform sükerítése végett is a teendők sorozatában elébbvalónak s minden tekintetben halaszthatatlannak lát vala, jelenleg egész munkásságát igénybe vette.

Józsefnek csüggedést, sőt ekkoron még ernyedést sem ismerő erélyc azonban csak elhalasztotta, s koránt sem vetette el a fontos tervet, mely reformjainak tulajdonképen egyik alapkövét képezo.

E terv valós olásától látván fiiggeni az ország anyagi kifejlődését s birodalma hatalmát, annak fényoldaluitól annyira el volt fogúivá, hogy azt, ha másként nem megy, még némi k 'nyszerítéssol sem kételkedek életbe léptetni. Idő közben mindazáltal más eszközöket is ügyekezék megkísérlem, hogy a nemességet annak önkéntes elfogadására reábirja. Egy részről, hogy a jobblét lehetőségét alattvalóival megismertesse, s kebleikben az iránt még hőbb vágyakat ébreszszen: az ipart s kereskedelmet az ország határain belől, miként a tíz kerület kir. biztosainak adott utasításból is látók, minden lehető módon ügyekezék vala gyarapítani; más részről ellenben a már különben is nyomasztó közbenső vámok szabályait ideiglen akként módosította, hogy az ország még élénkebben érezze e vámviszonyok káros voltát, még inkább vágyakodjék azoktól szabadulni. E őzéiből számos ezikkelyek kivitelét az osztrák tartományokba, valamint az egyenes érintkezést is a külfölddel még inkább megnehezítette, azt hívén, hogy a nemesség, ha látni fogja, miképen a forgalom pangása csak e közbenső vámoktól függ; miképen a galicziai méz, viasz, gabona s marha Bécsben, mivel vámot nem fizet, jutányosabb, kelendőbb mint a magyar; miképen a fiumei kikötő a gyorsan felvirágzó trieszti mellett örö-

kösen *pang; miképen* az árúk, melyek Triesztből a jó utakkal ellátott osztrák tartományokon keresztül hozatnak az országba, a nagy kerülésnek daczára is olcsóbbak, mint melyek a magyar földön sokkal rövidebb útakon szállíttatnak stb. —: azt hivő, mondom, hogy a nemesség, ezeket látván, végre még is hajlandó lesz megalkudni a körülményekkel, s elszegényítő adómentességét egy virágzó ipar s kereskedelemnek gazdagsággal s kényelemmel kínálkozó előnyeiért önként árba adja.

E reményben az adórendszeren, az e végett kinevezett udv. bizottmány által, 1785-ben is folyton munkáltat vala: a kancellária ülésein, hol a tárgy szintén többször szőnyegre került, maga is gyakran megjelent s fejtegető nézeteit; dec. 30-kán periig önkezeivel írt Pálfy al kancellárhoz egy hosszú levelet, melyben egész terjedelmükben előadá e tárgy körüli szándékait.‚Fejedelmi kötelességét mulasztaná el, — mondja egyebek közt, — ha a közönségesen oly hibásnak s igazságtalannak ismert adórendszert Magyarországban gyökerestül meg nem változtatná; mert oly rosznak látja azt, hogy rajta javítani nem lehetvén, az egészet kénytelen elvetni, a helyébe állítandó új rendszernek következő elveket tűzvén ki alapjául:

‚Az államban csak azon adózások igazságosak s legkevésbbó terhesek, melyeknek a föld s annak terjedelme és jövedelme szolgál mértékül: minden földet tehát nagysága s jövedelme szerint kell megadóztatni. Ellenben mindaz, mi egyenesen iparszülemény, az adótól ment maradjon. A fogyasztást is csak a nagyobb, zárt városokban lehet megróni a különben is vagyonosabb polgárok nagyobb terhelése nélkül. Az eddigi adómennyiség tehát, mi a háziadóval együtt 5.440,000 ftot tesz, ezen elvek szerint vetendő ki. E végett szükséges mindenekelőtt, hogy az ország földterülete birtokonkint fölméressék, s a föld jövedelmezése, a termesztményeknek a külön megyékben létező piaczi közép ára szerint határoztassék meg. Valamely megyének vagy városnak e

mérleg szerint kiszámított összes jövedelme aztán az egész adóösszeggel elosztva, százalékát fogja kimutatni annak, mit minden megye s város adózni köteles a közszükségek fedezésére. A részletes felosztás a községekben azokra magukra hrigyathatik. A nemesség majorsági telkei e felmérésből s jövedelmi becslésből szintén nem maradhatnak ki, mivel a közös adózás rcájok is annál méltányosabban ki lészen terjesztendő, minthogy ezen osztályt, kárpótlásul, a személyes tégy verrekelés szintoly nyomasztó, mint az államra nézve haszontalan terhétől fölmenteni, s e fölött még a kamarától eddig minden magszakadás esetében gyakorlott fiskalitási jogot is, melynél fogva egy család sem tökéletes tulajdonosa a maga jószágainak, megszűntetni, s a nemeseket ekként jószágaik teljes birtokjogával felruházni szándékozik. „Különben is, úgymond, a nemesség vagy nemzet szabadságai a világ minden országai s köztársaságaiban nem abból állanak, hogy a közterhekhez nem járulnak; — sőt azok megadóztatása, mint például Angliában! s Hollandiában, nagyobb mint bárhol másutt; hanem egyedül abban állanak, hogy a közállam igényelte terheket önmaguk vetik ki magukra, s azok fölemelése vagy leszállítása csak az ő megegyeztökkel történhetik. A személyek szabadságát meg kell különböztetni a birtokétól, melynek tekintetében a birtokos nem mint nemes, hanem csak mint föidmivelő s baromtenyésztő, az országúton és a réveknél mint utazó vagy átkelő jöhet számításba: mely esetekben, a szabad s csak is ekkor hasznos verseny fentartása végett, birtokaikra nézve a többi polgárokkal s lakosokkal nekik is egyenlőeknek kell lenniök. Ha tehát a nemesség az adót birtoka arányában elvállalja; ő felsége is eltörlendi fiskalitási jogát, s fölinentendi őt az insurrectio súlyos terhétől. Ellenkező esetben, mit azonban nem vár a nemesektől, szigorúan megkívánná, hogy a fegyverben magukat évenkint gyakorolván, képesekké legyenek honvédelmi kötelességüknek pontosan és czélszerűen megfelelni. Ezenkívül pedig, hogy az adóval terhelt jobbágyi és az adómen-

tes nemesi telek termékei közt, azok árára nézve, egyensúlyt szerezzen, kénytelen lenne, a jobbágyok úrbéri tartozásainál·; kevesbítése által, a termesztést a földesúrnak költségesebbé tenni; nehogy különben a semmit sem fizető nemes,az eladásban az adózó jobbágygyal versenyezve, túlságos előnyben legyen, mi által emennek az adózási kötelesség pontos teljesítése is megnehezíttotnék. Ezen eszközökhöz mindazáltal csak akkor nyúlna, ha más módot nem találna a teher alatt sülyedező jobbágy megmentésére a kiváltságos nemesség túlsúlyától.

„Mindez azonban — így folytatja tovább levelét, a esá szár, — csak az eddigi adómennyiség arányosabb felosztását 3 a nemesség említett két terhének (az insurrectional^ és fis kálitásnak) hasonértékét illeti. Ha pedig az ország rendűi készek lennének az eddigi adómennyiséget felébb, a mimet örökös tartományokéval arányos mennyiségre emelni: azon esetre ő felsége is hajlandó a birodalom határain belül minden vámot és harminczadot megszüntetni, a kézmű- és gyáripart, mi eddig szándékosan nyomatott el Magyarországon, szintoly hatékonyan előmozdítani mint a német tartományokban; és végre még a katonai élelmezésnél eddigel·' szenvedett károsodást (deperditákat) is megszüntetni. Mi után pedig a német tartományok adórendszere épen most van munkában, s a rajok vetendő adómennyiség meghatározása attól függ, hogy mennyivel járul a közköltséghez Magyarország: tudni kell, hajlandó-e a magyar nemesség elfogadni a kifejtett adórendszert. Ennek ezen elhatározásától függ most, egyenlő kedvezéseket nyerjen-e kereskedelmében ama tartományokkal Magyarország; vagy mint merő gyarmat tekintessék, melyre nézve az legyen feladattá, hogy gyáriparának kifejlése s meggazdagodása — mi által csak a többi tartományok károszlnának, ezentúl is lehetőleg gátoltassék; az élelmi szerek pedig, a katonaságnak mennél olcsóbb elláthatása végett, alant árakon tartassanak.“ Meghagyja ennélfogva Pálfynak, hogy mind a kormányszékektől.

mind a kir. biztosoktól tudja meg; megértették-e jól e rendszert, meggyőződtek-e annak hasznairól, s biznak-e magukban, hogy arról másokat is meggyőzendenek s azt annak idejében keresztül is viendik? Végül pedig az udv. adóbizottmányhoz utasítja őt a szükséges adatokért, melyek szerint a földek katastralis felmérése s jövedelmezésök fölbecslése a következő (1736) májusban minden esetre megkezdendő lészen.[1] Megküldte ezen iratot január 3-kán gr. Teleki Sámuel n.-váradi biztosnak is, míg a dolog megérne, neki róla hallgatást parancsolván, s véleményét az adóreform terve fölött három hét alatt bekívánván.

Mennyi előszeretettel csüggött József lelke e fontos ügyön, már csak abból is kitűnik, miképen attól tartván, *hogy* nézeteit talán még sem fejtette ki oly világosan, hogy félre nem értethetnék, öt nap múlva újra saját kezével ír vala Pálfy alkancellárhoz, elébbi iratának némely pontjait bővebben értelmezendo. „Fő dolog, úgymond — hogy e tárgy részleteit azok, kiknek megfontolására bízatott, össze ne zavarják, hanem kellőleg külön időszakokra oszszák. semmi meghányást nem igényel, vájjon kell-e s miképen kell a jobbágyoktól eddig szedett hadi s házi adót reájok ezentúl igazságosabban kivetni: nekem e tekintetben semmi szükségem nincs a rendek megegyezésére, az iránt magam is fejedelmi hatalmamnál fogva rendelkezhetvén. Mi a felmérést s jövedelembecslést illeti: azt cgyátaljában a német örökös tartományok telekadójának szabályai szerint akarom elrendelni; mi végett, hogy a munkát május elején minden esetre meg lehessen kezdeni, a magyar-erdélyi kancellária két tanácsosa, kik az ebbeli előmunkálatokat készítendik, a gróf Sinzendorf elnöklete alatt fcnálló udv. adószabályozó bizottmány üléseit ezentúl szorgalmasan látogassa. E fölmérésnél s becslésnél a nemesség jószágai is fölveendők. Értésére kell adni a birtokosnak, hogy e fölmérés és becslés semmi rövidségükre nem leend; hanem csak a végre szolgáland hogy, ha vagy a fegyverrekelés terhe, vagy akármi más teher lenne

megváltandó: mind a király tudhassa, mennyit kívánjon, minél ők is láthassák, mennyit ajánlhatnak összesen s mennyi esik egyenkint mindnyájokra? Ettől tehát, mit én szintoly közönyös dolognak tartok, minő az összeírás vala, én egyátaljál an nem állhatok el. A fölmérésnek s becslésnek ennélfogva egyaránt minden nemesi s jobbágyi telekre kikeli terjedni: ebben semmi szükségéin a rendek meghallgatására s megegyeztére; mert én ezt teljes joggal királyi hatalmamnál fogva akarom s fogom is végrehajtani. Ez értelemben kell tehát kibocsátott parancsomat a kormányszékeknek s vármegyéknek megmagyarázni. Titkot ebből nem kell s m in is lehet csinálni; hanem nyíltan megmondandó az illetőknek, hogy a bizottmányokat az előmunkálatok végrehajtására mennél előbb ki lehessen nevezni. Es csak ha majd az egész felmérés és becslés kezeimnél leend, fogom a fegyverrekelési teher megváltásának vagy czélszerűbb szervezésének és a fiskalitási jog eltörlésének kérdéseit eldönteni, csak akkor lévén képes felszámítani, mennyit tartoznék adózni, a közönséges adó szerint, gyümölcsöző telkeitől minden nemes. Minden egyéb úri jogok, minők a bormérés, húsvágás, őrlés, vadászat stb. az adózástól mentek maradván, a bevallásból kihagyandók.“

„Már most azon kérdés támad; vájjon az eddigi adómennyiségen felül, reá lehetnc-e a felmérendő telkekre vetni azon összeget is, melylyel az államjövedelem a vámok s harminczadok eltörlése esetében kevesbednék, valamint azt is, melyet a szomszéd örökös tartományok adójából elengedni kellene, ha azokban a magyar termékekkel való kereskedés egészen felszabadíttatnék? Méltányos és szükséges, hogy ő két pont meghatározása a magyarok és erdélyiek megegyeztével történjék. Azon néhány személyek, kiknek véleményét e tárgyban jelenleg kívánom, csak a következő kérdésekre nyilatkozzanak: 1. Meg vannak-e győződve úgy a szabad kereskedésnek, mint a fegyverrekelés megváltásának s a fiskalitási jog eltörlésének — következőleg a teljes birtoksa-

játsági jog megalapításának hasznos voltán!? 2. Bíznak-e magukban, hogy ezen meggyőződésüket, mind az illető megyék kitünőbb egyéniségeire, mind a kisebb nemesség tömegére kiterjeszteni képesek lesznek? 3. Mi módok s eszközökhöz fognak nyúlni, hogy a nemesi telkekre is alkalmazandó felmérésből származható balmagyarázatokat s bizalmatlanságot megelőzzék, s azt nem csak ártalmatlannak, hanem szükségesnek is tüntethessék elő, s így a dolgot mindenkinek megfoghatóvá, a megérteni akarókat engedelmesekké tegyék?“ [1])

A mennyire ő maga személyesen hathatott, semmi alkalmat nem mulaszta el, hogy terveit mások előtt mennél kedvezőbb világba állítsa: 1786 január 24-kén meghagyá kancellárnak, hogy Horváth és Iladrovics udv. tanácsosok ezentúl mindig jelen legyenek az udv. adóbizottság ülésein, hogy ez ügyben kellő jártasságot nyervén, utóbb azt a magok részéről is helyesen vezethessék. S február hónapban egy ideig majdnem naponkint látogatá a kancelláriákat s reggeli kilencz órától négyig értekezik vala tanácsosaival. A válaszok mindazáltal, melyeket kitűzött kérdéseire a kormányszékektől s a kir. biztosoktól von, nem mind úgy hangzának mint óhajtja vala. Teleki ugyan igenlőleg válaszolt; a többség azonban ilyforma értelemben nyilatkozók: ‚Miután a nemesség czélbavctt adóztatásának s az insurrectio megváltásának kérdése az alkotmány lényeges pontjaira vonatkozik, miket a nemzet hozzájárulta nélkül megváltoztatni nem lehet; s miután azon összeg is, melylyel Magyarország adója, a kereskedelem felszabadításának fejében, megtoldandó lenne, az udv. adóbizottmány számítása szerint kilencz millió forintnyi roppant teherre emelkedik: e fontos kérdéseket országgyűlési határozatok nélkül jó szerével eldönteni lehetetlen: annál sürgetősebb tehát az országgyűlés egybehivása, mivel a nemesség a megyei igazgatás megvál-

[1]) A bécsi államlevéltár és Geissler: VI. 251. IX. 103.

toztatása, a német nyelv behozatala s más újítások miatt oly-izgatott állapotban létezik, hogy ha még az adó tárgyában is kényszerítő szabályok alkalmaztatnának, az elkeseredés valóságos lázadásban törhetne ki [1]).‘

József azonban, — noha már a németalföldi tartományaiban is növekedni látá a zavart, s különben is eléggé tapasztalható vala, hogy ilyféle intézkedéseknél, melyeknek sikerét egyedül a nép meggyőződése s jóakarata biztosíthatj i, felette veszedelmes dolog, kényszerítő módok által eszközleni engedelmességet, — csak annyiban hajóit tanácsosai véleményére, mint már eleve kijelentette volt: azt ugyan nem ellenzé, hogy mihelyt a telkek fölmérve s felbecsülve lesznek, az adó közösségének elhatározása, s az insurrectio, fiskalitás és a határvámok megváltása végett országgyűlés tartassák, — mit egy, kevéssel utóbb kibocsátott, a megyei gyűlésekre vonatkozó rendeletében meg is igére [2]); de a telkek fölmérésének és becslésének kérdését, mit királyi hatalmánál fogva önmaga által is jogosan eldönthetőnek vélt, már csak azért sem akará országgyűlési tanácskozás tárgyává tenni, mivel az adó egész kérdése felett csak is akkor lehetne sükerrel tanácskozni s határozni, midőn már a telektől mérésből kitudandó adatok kéznél leendenck. A telekfölmérést tehát 1786-ki febr. 10-kén kelt rendeletében csakugyan megparancsolta, határozottan kijelentvén, hogy ha, mit azonban föltenni sem akar, valaki ezen, egyedül a közjót ezélzó rendeletének, mely által csak az adó igazságos kivetésére szükséges adatokat kívánja megszerezni, ellenszegülni bátorkodnék, magának tulajdonítsa a következményeket, melyek szerint engedelmességre keményebb módok által is fog kényszeríttetni. Pálfy alkancellár p dig márcz. 14-kén többeknek írá, hogy ő felsége egyelőre nem az adóztatást, hanem csak az új adórend-

[1]) Geissler: X. 18. XI,

Ki tempore Comitiorum, quae dehinc saepius celebrabuntur.“ Collect. Ordin. et Repraes. 285.

szer előkészítését a földfelmérést s jövedelem-bevallást kívánja eszközöltetni, de ezt minden áron, ha kell, katonai karhatalommal is foganatosíttatja.

Miként előrelátható vala, a nemesség nagy kedvetlenséggel fogadta a királyi rendeletet, s bár abban ki volt is jelentve, hogy a császár akarata mcgmásolhatatlan, még is több vármegye rémiéi kötelességöknek tartják vala, feliratikban kérni a császárt, halasztaná ezen, az ország törvényeivel oly annyira ellenkező parancs végrehajtását az országgyűlésig, melyen aztán mind az adó, mind a fegyverrekelés szabályozásának módja közakarattal határoztassék el; mert csak így lehetséges, mind a közigazgatás hibáit megorvosolni, mind a rendek jogait épségben tartani. Egyébiránt több megye a császár kit állatainak sikerét is kilátásba helyező, kijelentvén, „miképen nem ragaszkodnak oly vakon régi törvényeikhez, hogy azokban szükség szerint változtatni hajlandók nem volnának.“ *)

E feliratokat egyébiránt jobbára már egészen más hangulat lengi át mint amazokat, melyek az újítások kezdetén készültek. Eme régicbbeket a féltékeny szeretettel átfogott törvényes jogok s kiváltságok sérelme által a kitörésig fölizgatott, mindenre kész elkeseredés, fenyegető dacz jellemzi; nyelvük a szenvedély viharától hányatott, bátor, elszánt kedély ömledezése, melyen láthatólag vonúl át azon eszme, hogy a nemzet ily nagy sérelmeit valamint eleik nem hagyták, úgy ők sem hagyhatják ellenszegülés, visszatorlás nélkül· Az újabb feliratokat ellenben az elcsüggcdés hangulata színezi, mely azt látszik kifejezni, hogy bár nincs reményük a méghallgattatásra, de panaszaikat még sem mulasztják el nyilvánítani, hogy lássa az utókor, miként szabadságaiktól nem minden védelem nélkül engedték magukat megfosztatni. A sikeren kétségbeesett, elbúsult kedély csak azért emeli bátortalan szózatát, mert egyéb eszközt védelmére lehetet-

[1]) Ld. Bihar feliratát Collect. Ordin. el; Repraes. 276.

len megragadnia; engedelmességet ígér ugyan, ha meg nem hallgattatnék, de nyíltan kijelenti, hogy csak kényszerítve engedelmeskedik. Az elébb majdnem a szakadásig túlfeszült húrok megernyedtek; a vulkán, mely kitöréssel fenyegetve, már szikrákat szór vala, csak tompa mély morajjal hirdeté, hogy a tűzanyag még forrong kebel‘‘ben s csak alkalmat vár a kitörésre.

E kedélyváltozás több bel és kül okokból származott. A fejedelem rendkívüli erélye, mely minden tetteiben, egész kormányában uralkodó vala; rendíthetlen akarata, szilárdsága, mely semmi, terveibe ütköző panaszra, kérelemre nem hajóit; az elhatározott, fenyegető hang, mely rendeletéi iránt feltételeden engedelmességet követelt, annyival csiiggesztőbb, félénkítőbb hatást gyakorol vala a nemzetre, minthogy i vármegyei gyűlések s levelezések eltiltatván, a szenvedélyek tüze ápolást nem nyerhető, az egyetértés szilárdítására az alkalom hiányzók, s az új kormányrendszer alatt az erkölcsi erő sem fejlődheték ki, mely a nemzeteket csak akkor szállja meg hatalmasan s válik megtörhetetlenné, midőn a sűrűbb közlekedés, a kölcsönös buzdítás a, nemzet tagjait az egyetértés iránt bizonyosokká teszi. Ehhez járnia, hogy voltak sokan, kik József legtöbb újításainak czélszerőségéről, hasznosságáról lelkűk mélyében meggyőződtek s hallgattak. Másokban azért ernyedt meg talán az ellcntállási erély, mivel, ha bár törvényekkel támogathatták is megtámadott kiváltságaikat, lehetetlen volt nem érezniük, hogy az ököljog ezen maradványai az új kor eszmevilágában nem állják ki a tűzpróbát, s a szabadság csak akkor érdemes e névre, akkor termékenyít, fejleszt, boldogít nemzeteket, midőn mindenkire egyaránt kiterjed, nem pedig csak egy osztály kiváltsága a nép rovására. De mindenek felett kétségkívül leginkább abban keresendő e hangulat oka, hogy József már 1784-ben oly nagy számú katonaságot rendelt be s osztott szét a vármegyékben, hogy cllentállásra gondolni sem leintett. Ezen állandólag bentanvázó hadakon kisül pe-

dig némely fontosabb,' az izgatottságot még inkább felfokoz-_ható rendeletek kibocsátásakor, hadi gyakorlatok és szemlék örve alatt még több katonaságot is küldött az országba. így történt ez most is, midőn a megrendelt földfelmérés miatt élénkcbb mozgalmaktól tartván, Pesten 80 ezernyi hadsereget gyűjtött össze tábori szemle s gyakorlatok végett [1]). Ennyi erő láttára a nemességnek természetesen annál kevésbbé lehetett kedve valamely mozgalomra, minthogy a császár reformjai következtében többféle előnyökben részesült tömegek támogatására sem lehete számolnia.

A nemesség ingerültségéről felérkezett tudósításokat ennélfogva nem is méltatta nagyobb figyelemre. Például, l'álfy kancellár 1787-ki január Ifi-kán felterjesztő, hogy a helytartótanács álelnöke, Széchen, jelentette légyen neki, miképen gr. Klobusiczky nizsai tiszttartója azt híreszteli, hogy az urak nem fogják megengedni a földfelmérést, s annak meggátlása végett ez év elején 200 ezer emberrel készülnek felkelni. A tiszttartó ezt urától hallotta volna. József ezt írá a felterjesztés hátára: „Bár valószínűtlen, hogy a tiszttartó ily félét beszélt volna; de még is tudassák meg a való. Ha Klobusiczky ilyesmit csakugyan mondott, örökre képtelennek nyilváníttassák hivatalvisolésre. Ha a tiszttartó magától beszélt, kellőleg bünhesztessék.“ [a])

József a maga népboldogító szándokai tisztaságának teljes tudatában, legkevésbbá sem látszék kételkedni, hogy reformjai hasznát, miről maga oly annyira meg vala győződve, végre a nemesség is átlátandja s hclyeslendi. E reményében megerősítő őt, úgy látszik, az is, hogy a megyék feliratai gróf Niczky Kristóf, a helytartótanács elnöke által egyszerűen visszautasíttatván, a közvélemény hangulatáról nem lehete eléggé értesülve [3]), Ebből fejthetni meg részben,

[1]) Gcissler: X. 133.
[2]) A kancellária levéltárából.
[3]) Collect. Ordin. et Kcpraes 295. kövv.

hogy a közhangulat daczára, mind nagyobb hévvel haladt előre reformátor! pályáján. Épen ezen korba esnek számos, a tárgyak Összefüggése végett már föntebb előadott rendeletei mind az egyházi, mind a polgári ügyekre nézve; ilyenek például azok, melyek szerint több egyházi rendet eltörlött a türelmi szabályokat mind szélesebben kiterjesztő, a lelkész! s népoktatási ügyet bővebben kifejté; ilyenek továbbá, melyek a német nyelvnek az iskolákban való használatára, a törvényszékek szervezésére, s a katonaság élelmezésének rendezésére stb vonatkoznak. Ezen, legutóbb említett reformokról legyen elég annyit mondanunk, hogy a had élelmezését a kincstárra tevén át, az úgynevezett deperditák megváltásául a megyék közt arányosan felosztandó ötszázezer forinttal toldotta meg a hadi adót.

A telekfölmérést illetőleg József 1786 tavaszán a hadmérnöki karból 750 tisztet oly rendelettel küldött az országba, hogy a munkát a megyei tisztviselők hozzájárultával haladék nélkül megkezdjék. A roppant munka technikai igazgatása az ügyes, szorgalmas Neu ezredesre bízatott Junius végén, részint e nagy fontosságú ügy előmozdítása részint a kereskedelem gyarapítására teendő intézkedések végett, maga is útra kelt. Gréczen, Zágrábon, Károlyváros son keresztül menvén, meglátogatói a tengerpartot, onnan:: határőri kerületeken át Pétérváradjára, — melyet a maga Gibraltárjának nevezett, s innen Zimonyon, Titelen, Szegeden, Aradon, Nagyváradon keresztül Erdélybe vette útját és miután ott az új igazgatási rendszer s földfelmérési munkák mibenlétét szemügyre vette, Bukovinába s Galicziába került·: innen megint az országba jövén, Kassán keresztül Pestre utazók, hol aztán a. földmérések tárgyában többekkel tanácskozván, s a. helytartótanács, a tudományos egyetem, az épülőfélben lévő nagy katonai laktanya, az úgynevezett Újépület stb. állapotát megvizsgálván, augusztus végén tért vissza székvárosába. Útja közben a mondottakon kívül még :i folyamok szabályozása, csatornák s útak vonalainak meg-

határozása, s az eddig készült tervek megszemlélése, a népnevelés ügye stb. veszi vala leginkább igénybe a fáradhatlan fejedelem figyelmét. [1])

Saját szemeivel látá ez útjában József a tömérdek nehézségeket, melyek az új adórendszer körül minden lépten-nyomon támadnak; a régi rendszert mindazáltal egyátallában tarthatatlannak Ítélvén, kitartó küzdelemre szánta el magét minden felmerülhető akadályokkal. A physiokratiai adórendszer fényoldalaitól elfogulva, kifeledé számításaiból mind azon nehézségeket, melyek a külön vidékek sajátságos iszonyaiból származnak, s melyek az elvontan szépeknek látszó elvek gyakorlati alkalmazását lehet lenné, vagy czél--zeríítlenhé, sőt igazságtalanná is teszik. Ezekhez pedig még számtalan más nehézségek is járulónak: a nemességen kívül eleinte még a félrevezetett nép is több heh t ellenszegült. [2]) Voltak ugyan, kivált a hivatalviselők közöl többen, kik mint gr. Széchenyi Ferencz kir. biztos, jószágaikon a munkát önként elősegítek; de ezek példája kevés követőre talált, bár szándékosan hírosztelik vala, hogy József az adórendszer megállapítása végett, a felmérések bevégzése után, mindjárt nirdetend országgyűlést. ’’) Nagy nehézségeket okoz vala kivált az, hogy a mérnökök koránt sem valának elegendő számmal: mert a beküldött 750 mérnökkari tiszt s a szolgálatukat felajánlott néhány hazai mérnökök annál kevésbbé felelhetének meg a várakozásnak, mivel a tervei, munkálatai

[1]) Heissler: XI. Ills.

[2]) Egy 1786-ki okt. 18-kán tett kancelláriai felterjesztés szerint izentiványi kir. biztos Malonyay Imre Zemplén megyei nagybirtokost iázadá.-i szándoka miatt, melyet papírjai is bizonyítottak, maga is bevallott, elfogatott. A kancellária javaslá, hogy az eperjesi kerül, tábla, mint judieium delegation, bízassák meg felette ítéletet mondani, ha, úgymond, az ember különben ép eszű; mert nyoma annak sem hiányzik, mintha zavart elméjű volna.

[3]) Geissler: XI. I6.

sükerét azonnal élvezni óhajtó császár a telckfölmérés és becslés egész kutasztralis munkáját befejezve óhajtá látni október végével. Neu ezredes nyíltan kijelenté ennek lehetetlenségét; hogy mindazáltal a türelmetlen császár kívánatának, mennyire lehet, megfeleljenek, nyakra-főre sietteték a munkálatot, s miután az élőmunkák augusztusban valahogyan elkészültek, némileg betanított falusi jegyzők, iskolamesterek, írnokok, sőt néhol maguk a parasztok is alkalmaztatának a földmérésekre. ,

E tudatlan földmérőknek egész serege lepte el i földeket és mezőket; ezer meg ezer ívok írattak be táblákkal, tervekkel, bevallásokkal; a lakosok erszényéből pedig roppant összegek tűntek el a rósz munkára. Itt jóakarat, amott idő, legtöbb helyt a kellő tudomány s ügyesség hiányzók; s midőn a mérnökök e kontárok munkáit megvizsgálván, itt-ott utámnértek, számtalan hibákra akadtak. A kerületi s megyei biztosságoknak, melyekre aztán a munka felülvizsgálása bízatott, szörnyű dolgokat, a birtokosok részéről pedig, nagy költségeik miatt, végeden panaszokat kelle hallaniuk. A felmérések ezen elhamarkodott, hiányos végrehajtása nem kevesebb elégülctlcnségrc adott vala okot, mint maga az adóügy, melynek e munkára kellett volna alapíttatnia. A munka még 1787-ben is, de lassabban .folyt, ámbár a birtokosok részéről, kiknek figyelmét a háborús körülmények s az ezek folytán felmerült egyéb kérdések élénkobben vonják vala magukra, már kevesebb akadályok támasztattak. 1787. ápril 2-kán állíttatá fel József Budán a fő telekkönyvi hivatalt, melynél minden birtok, mi eddigelé csak az első folyamodás! törvényszékeknél könyveztetett, az egész országból bevezettetnék. Ezen év utolsó hónapjaiban végre valamikép még is befejeztetett a földfelmérés roppant munkája s József egy bizottmányt nexezett ki mely az adórendszer elveinek a kataszter-táblákra alkalmazását dolgozná s az adóösszegeket számítaná ki. Az uta-

sítás azonban, melyet e bizottmány számára írt vala *), ez «86 ügyben utolsó munkája volt Józsefnek: a nem sokára bekövetkezett török háború miatt, m >ly egész figyelmét s idejét igénybe vévé, e kedvencz tervét is kénytelen lőn elhalasztani, míg végre kora halála előestéjén többi reformjaival együtt ezt is önmaga semm'sítette meg. [1])

IX.

Azok után, miket József minden népei iránt egyenlő szeretetéről s gondoskodásáról mind szóval hirdetett, mindwi némi részben tettel is tanúsított vala, azt kelle várni, hogy miután' Magyarországot önálló nemzeti életétől, alkotmányától megfosztotta, s a kényúri hatalommal kormányzott német örökös tartományokkal egyenlővé tette, ezekkel azt kedvezéseiben s jótéteményeiben is egyenlőleg részesítendi.

Várni kellő, hogy ama megbecsülhetetlen erkölcsi javakért,

[1]) Ld. ezt Geisslernél: XIV. 41. Archív des Vereins für Siebenbürg. Landcskunde IT. 1 130.

[2]) József jellemzésére szolgál a következő adat. A kancellár 1786-ki nov. 6-án kelt felterjesztésében előadja, hogy a hamburgi politikai journalban okmányok jelentek légyen meg a földfelmérésről és a megyei igazgatás átalakításáról, de helytelenül, mert azon módosítások nélkül, melyekkel e rendeletek a kir. biztosokhoz küldetlek. Mondja, hogy Colloredo hg. németbirodalmi alkancellár által lépéseket tétetett ama journal szerkesztőségénél a közlő felfedezésére, de siker nélkül, mert a szerkesztő azt megtagadta. Kérdezi tehát a császárt: nem kellene-e lépéseket tenni a dán udvarnál, miután Sehirach szerkesztő dán kir. államtanácsos?

Józsefe felterjesztésre ezt írá: „Miután az ellenem mind írásban, mind nyomtatva is, oly gyakran szétterjesztett személyes gyalázások és hazudságok miatt soha sem érdeklődtek oly aggodalmasan, mint a jelen esetben a kancellária és más kormányszékek részéről: maradjon tehát ez is abban, miután itt 'egy általam Magyarország rósz alkotmányáról mondott igazságról van szó, bár az nem volt is a nyilvánosságra szánva; a vétkes felfedezésére tehát semmi lépést sem kell tenni.“ A magy. kancellária levéltárában.

melyeket tőle az ünnepélyes kötmények s alaptörvények ellenére, erőhatalommal elvett, a nemzeti függetlenségért, alkotmányért, önkormányzatért legalább az anyagi érdekekben nyujtand kárpótlást, s teljesen megsziintetendi azon igazságtalan nyomást, melyet ezen érdekekre a bécsi kormány századok óta s különösen a Mária Terézia alatt megalapított vámrendszer által az előbbinél is súlyosabb módon gyakorolt vala.

És nem is lehet tagadni, hogy az anyagi jólét gyarapítása tekintetében Magyarországra is nagy gondot fordíta József mindenha s mindenekben. Hazánknak ő különösen a földmívelést tűzvén ki elvileg fő foglalkodásává, ezt ügyekezeit mindenek felett előmozdítani. Több rendű utazásai alatt a hazában látván, mily gyér még némely, kivált délszaki vidékeken a lakosság, *) s mily nagy területek hevernek munkás kezek hiánya miatt parlagon, nagy áldozatokkal segítette elő a külföldiek, kivált a munkás németek bevándorlását s megtelepedését a hazában. A helytartótanácsnak egy 1785-ki október végén készült kimutatása szerint ez ideig Arad vidékén 315, Temesvár vidékén 2709, Bács megyében 3000, az ország több más vidékein, Földvár, Pécsvárád, Czegléd stb. táján összesen mintegy 1000 család telepíttetett meg a német birodalmi bevándorlók közöl, melyek mind jelentékeny segélyben részesültek a kormány részéről, mezei gazdasági üzletük mogkezdhetésére.[2]) S menynyire szívén feküdt általában a földmívelés s baromtenyésztés előmozdítása, eléggé feltünteti a tíz kir. biztosnak s működő főispánnak adott utasítás is, melyben azoknak a mocsárok kiszárítását, az erdők s legelők jó karban tartását, a szeder s gyümölcsfák tenyésztésének gyarapítását egyik fő feladatává teszi. Ezen utasításból meg kell arról is győződ-

[1]) Egy 1785-ki kimutatás szerint az ország összes lakossága csak 7.008,574 leiekből állott.

[2]) A kancellária levéltárából.

mink, hogy ő hazánkban nem egyedül a földmívelést, de némileg s némely vidéken legalább az ipart és kereskedést is fejleszteni törekedett, ha csak azért is, hogy a nép itt is vagyonossá s gazdaggá legyen s a birodalom közterheinek viseléséhez a többiekkel együtt arányosan járulhasson. Sőt, olvasván ama. jóakaró, igazi országatyai indulatból eredt ina tisztviselőkhöz italában inté- s az említett utasításokat, melyekben a biztosoknak, a helyköriilmények szerint, majd egyik majd másik ipar s kereskedelmi ág fejlesztését, utak, csatornák építését stb. oly annyira szívükre kötötte: a felett sem igen lehet kétségünk, hogy emberszerető szíve egyenlő indulattal fogta át, egyakarja vala boldogítani fajkülönbség nélkül valamennyi népeit.

A történelem azonban mindemellett is czáfolhatatian adatokkal tanúsítja, hogy Magyarország még sem részesült a kormány gondoskodásából kifolyó jótéteményekben egyenlőleg a többi örökös tartományokkal; sőt, hogy még inkább József mint Mária. Terézia kormányintézkedései lettek okaivá azon pangásnak, melyben a legújabb időkig tengőnek anyagi érdekeink. Igaz ugyan, hogy e kártékony hatást nem József indulatának, hanem az általa követett hibás rendszernek kell tulajdonítanunk; de az a dolgon nem segít: az eredmény, bármi volt is oka, súlyosan nehezedett az országra,, majdnem egy századig szomorú sorvadásra kárhoztatván anyagi érdekeinket.

Mária Terézia alatt, — mint fentebb látók, a bécsi kormány csak azon elvre alapította az új vámrendszert, hogy Magyarország, közvetve, az önkénytesen megróható többi öiökös tartományok adójának is viselje egy részét. Ide ezéloztak a közbenső vámvonal mind azon szabályai, melyek egyenes érintkezésünket a külfölddel oly annyira megnehezítették, s úgy ki- mint bevitelünk hasznának egy részét az örökös tartományok gyarapodására szivárogtatták. József, miként az összes monarchia külön részeinek egyesítésében

átalánosan, úgy az anyagi érdekek tekintetében is gyökeresebb rendszabályokhoz nyúlt. És ha valami, úgy épen ezen érdekek körüli intézkedései tüntetik elő világosan, mennyire hibás, a monarchia két részének minden érdekeivel mennyire ellenkező vala egybeolvasztás! törekvése. Ő már nemcsak arra törekedett, mi Mária Terézia alatt tűzetett ki czélúl, hogy Magyarország a többi tartományok adóját is segítsen viselni: ő egyesítési törekvéseiben Magyarország érdekeit végkép s egészen alárendelte a többi örökös tartományok érdekeinek. Az ő kormánytörténetében ennélfogva nemcsak a közbenső vámok, hanem az összes monarchiának általa szintén reformált vámrendszere is figyelembe veendő, hogy az ő hatását Magyarország anyagi érdek; i tekintetében kellőleg méltányolhassuk.

Mielőbb is a közbenső vámokat illeti: József még több adalékokkal pótlá és szig- rúbban is alkalmazd ama szabályokat, melyeknek czélja volt, hogy az osztrák adó egy része közvetve Magyarországra háruljon. Gondja volt reá ennélfogva, hogy mindazon termények, melyek a német tartományokban hiányoznak és azok gyáriparát tekintve hasznosak, vám nélkül, vagy alig érezhetőkig terhelve, vitessenek be Ausztriába; azon termények ellenben, melyeknél a magyar az osztrákkal versenyez, a határoknál súlyosa fa - vámmal rovassanak meg; hasonlóké]» a magyar gyártmányok a kivitelnél, a külföldiek gyanánt 20—30 százalékkel terheltessenek , míg ha azok viszont Ausztriából hozatnak be, semmi vagy csak igen csekély vámot űzessenek; szóval: hogy Magyarország Ausztriának minden szükséges élelmi s gyári kellékeket olcsón szolgáltasson, s ennek gyártmányait fogyaszsza, saját gyáripara pedig ki ne fejlődhessék.

Igaz ugyan, hogy Józsefnek nem volt szándokában e közbenső vámokat megörökíteni, és csak azért sulyosbítá egy időre azok szabályait, hogy a nemességgel e viszonyok súlyát még inkább éreztetvén, azt tervezett adórendszeré-

nek elfogadására annál hajlandóbbá tegye. Igaz, hogy ő az 1785-ki dec. 30-kán Pálfy kancellárhoz írt levelében világosan kijelentette, hogy e közbenső vámokat azonnal eltörlendi, mihelyt Magyarország, az új adórendszert elfogadva, aránylag szintannyi adót fizetem!, mint a német örökös tartományok és csak akkor fogná Magyarországot e többi tartományok irányában egészen „gyarmati“ viszonyba helyezni, s annak anyagi felvirágzását továbbra is meggátolni, ha a magyar rendek az új adórendszert elfogadni nem akarnák. A tények azonban mind a mellett is azt bizonyítják, hogy ő, az anyagi érdekek tekintetében, vagy nem akarta Magyarországot a német örökös tartományokkal egyenlőleg kegyelni s felvirágoztatni, vagy maga is felette csalatkozott számításaiban.

Mert, habár mellőzök is itt ama kérdést, hogy mi joggal köthette ő Magyarország· anyagi érdekei természetszerű kifejlődésének megengedését, vagy meggátlását oly feltételekhez, melyek ezen ország alaptörvényeivel, a nemzet s fejedelmi háza közt létező szerződésekkel ellenkeznek;— sőt, habár felteszszük még azt is, hogy a rendek az új adórendszert elfogadják; ő pedig ennek következtében, a közbenső vámvonalt s a Magyarországot sújtó többi vámszabályokat, ígérete szerint, eltörli: még ez esetben is czáfolhatlan marad., hogy ő Magyarországot a többi tartományokkal egyenlő anyagi kedvezésekben mind addig nem részesítette s a legjobb akarattal sem részesíthette volna, míg vagy egybeolvasztás! s központosítási törekvéseivel egészen fel nem hagy s Magyarországnak minden jogait vissza nem adja, vagy a monarchia határain a külföld irányában felállított vámrendszert lényegesen át nem alakítja. Lehetett-e pedig várni tőle, hogy lemondjon-e kedvencz terveiről, melyeket élete czéljául tűzött ki?

Ugyanis az új vámrendszer, melyet József az összes monarchia számára, a külföld irányában alkotott, lényegesen védvámrendszer vala, melynek alkotásánál, mondhatni, kizárólag a német örökös tartományok kézmű- s gyáriparának

elvirágoztatása lebegett a tervező szeme előtt. Λ birodalmát anyagi tekintetben is virágzónak, hatalmasnak, rehaladottabb nyugottal versenyzőnek képzelni szerető fejedelem elbusúlt lelkében, midőn az osztrák tartományok letlen, szegény iparát s ennél fogva igen korlátolt, csekély kereskedelmét a nyugati országokéval összehasonlító. S a türelmetlenség egy neme szállta meg őt, valahányszor financziáira gondolva, látnia kell vala, hogy széles birodalmának jövedelmei a kis Hollandéival sem versenyezhetnek bevétele nem sokkal több, mint::z aránylag kicsiny országé. Klónk vágy és szilárd elhatározás támadt tehát leikében, segíteni e bajokon, kifejleszteni az anyagi az ipar s kereskedelem felvirágoztatása által gyarapítani népeinek adózási képességét, szaporítani a vám- s adókból származó jövedelmeket.

E czél elérésére két módot s eszközt választa, me. veknek ugyanazon eredményben kell vala összefolyniok. Mi ezek egyikét illeti: ő az anyagi érdekeket is oly szigorú rendszer mintájába akaró szorítani, mint a közigazgatást. Miként ebben az államélet mozzanatait, a statiishinktiokat egymástól élesen elválasztotta, s mindeniknek szorosan tározta a maga körét, kiszabta:: módot, mely az követendő; mindeniknek kitűzte a pályáját, melyen haladva, ·. maguk tartományi középpontjában egyesüljenek; hol aztán az összes gépezetet ő maga kevés segédekkel tehesse mozgásba: öly formán szándékozók ő szabályozni az anyagi érdekékét is monarchiája külön részeiben. Minden egyes tartománynak, sőt minden egyes vidéknek ki akaró szabni, mivel s miképen foglalkodjók; a földművelést, a kézmű-.- gyáripart, a kereskedelmet szerepenként akaró felosztani népei közt. E szerepfelosztásban ő a német-csch örökös tartományoknak a kézmű- s gyáripart és kereskedelmet, Magyarországnak a földmívelést és baromtenyésztést tűzte ki különösen osztályrészül, a műiparból itt csak az első szüksé-

gekkel íbglalkodó mesterségeket, a kereskedelemből a belforgalmat akarván pártolni. .

Bármi ferdének, a korlátokat nem tűrő ipar s kereskedelem természetével bár mennyire ellenkezőnek látszik is e terv, senki sem fog aimak valóságáról kételkedhetni, ha megolvassa azon, fentebb említett utasításokat, melyeket József a felállított tíz kerület biztosaihoz intézett. A földmívclés, baromtí nyésztés, g mi ezekkel kapcsolatban áll, mocsárok kiszárítása, erdők, legelők jó karban tartása, a szeder és gyümölcsfák tenyésztésének gyarapítása stb. gondosan szívére köttetik a biztosnak; az iparról, kereskedelemről ellenben szó is alig tétetik, kivéve talán az egy kassai kerületet, melynek lakosai jobbára ezen iparágból nyerik élelmüket s űzetik adójukat. Sőt a pesti kerület biztosának egyenesen meghagyja, hogy Pestváros nagyobbodásán ne. munkálkodjék, „mert, úgymond, a városok, túlságos növekedésük által a földmivelési ipartól vonják el a munkás kezeket[11]. ·

A másik eszköz a véd vámrendszerből álla. Az 1784-ki augusztus 27-kén kelt rendeletében oly vámrendszert állapba meg József az összes monarchiára nézve, melyet önmaga is elszigetelési rendszernek (Isolirungs-System) nevezett. E rendszer szerint, melynek az osztrák tartományok gyáriparát a lehető legrövidebb idő alatt ki kellett fejtenie, mind azon iparczikkok külföldről behozatalát, melyeket benn készíteni lehetett, vagy egészen eltiltotta, vagy a tilalommal felérő magas vámokkal terhelte meg. A nyers termékeket c ezikkelyek készítéséhez Magyarországnak kellett szolgáltatni; s hogy az osztrák iparos azokat olcsón, a külföldiek versenye nélkül szerezhesse be, ő kellékeknek viszont a külföldre vitelét tiltotta vagy terhelte meg magos vámokkal. Es hogy a gyári tevékenység e czikkekre nézve az osztrák tartományokban mennél elébb megkezdessék, szigora annyira ment, hogy a rendelet kihirdetésekor már bennlévő efféle czikkeket mind összeíratá s ellenőrség alatt árultatá. Gondja volt végre arra is, hogy a szerepek, miként ő azokat

felosztotta, valamikép fel ne cseréltessenek: a gyártás t. i. ícsak az osztrák örökös tartományokban fészkelje meg magát; Magyarország pedig a gyári nyers kellékek szolgáltatásánál .egyébre ne is törekedhessék: az osztrák készítményeket még a magyarországiak ellen is védvámmal biztosítá, a közbenső vámvonal szabályait akként módosítá, hogy az osztrák gyártmányok, Megyarországba hoaatván, semmit, vagy igen keveset űzessenek, a hasonló magyarországi készítmények pedig, ha Ausztriába vitetnének, szintúgy mint a külföldiek magas vámmal rovassanak meg.

Az ekként rendezett vámviszonyok gyorsan megtermék a czélzott eredményt·, üdvöst az osztrák tartományokra, átkost Ma gyár országra nézve. Az osztrák tartományok gyár- és kézműipara bizonyos fokig rendkívüli sebességgel fejlett ki; — bizonyos fokig, mondám, mert miután e rendszer a monarchiát a világkereskedelemből majdnem egészen kizárta, s a külföld versenyét, az iparnak e leghatékonyabb emeltyűjét, megsemmisítette, az ipar magasabb tökélyre emelkedése ama tartományokban is felette késleltetett. Míg azonban e rendszer az osztrák iparnak bizonyos fokig rendkívüli lökést adott, az alatt Magyarországnak nemcsak műiparát s kereskedelmét megsemmisítette, hanem földmivetési kifejtésének is nagy akadályokat vetett elébe, az országot valóságos gyarmati viszonyba sülyeszté, melynek még a közbenső vámok netaláni eltörűltetése esetében is szükségkép mindaddig fen kellett maradnia, míg· az elszigetelési vámrendszer jobbal fel nem cseréltetik.

E vámrendszer káros következményeinek múlhatatlanul s gyorsan kelté mutatkozniok Magyarország összes anyagi érdekeiben; mert épen legjelentékenyebb czikkelyeinket sújtotta az osztrák ipar védelme. Ugyanis a. külföldiek piaczainkról kiszoríttatván, némely fő termékeink, melyek tudniillik az osztrák gyárak kellékeiül szolgálhatápak, vagy melyek az osztrák tartományokban létező élelmi hiányt pótolák, egyedül az osztrák iparosokban találtak vevőkre; kik

aztán, részint mivel kezdő iparuk termesztésünk mennyiségénéi, kivált eleinte, sokkal kevesebbet fogyaszt vala, részint mivel verseny nélkül, egy maguk lőnek a vevők, kénnyük kedvük szerint nyomták le termesztményeink árát. E sors érte például: a magyar vasat, kendert, lent, faggyút, selyt. mgubacsot (minek kivitele utóbb egészen eltiltatott) és a baromféléből az ökröt, juhot, sertést, minek a külföldre szállítása a tíz százaléknyi, vám által felette megnehezíttetett; továbbá a gyapjút, melynek mázsájától, midőn Ausztriába viteték, csak 15 krajczár, ha külföldre szállíttatott 12 ft vala fizetendő; a nyers bőrt, cserguba^sot, hamuzsirt, borkövet stb·, mik a külföldre vitelnél húsz—harmincz százalékkal terholtettek; a dohányt, mi különben az amerikai szabadságharcz idején nagy kelendőségre találhat vala egész Európában; «továbbá a nyúlbőrt, ökör és más szarufélét stb., miknek kiszállítása a hatvan százaléknyi vám miatt egészen lehetetlenné lőn. S ekként a Magyarországnak jutott szerep, mely szerint ő lett szállítmányosa a többi örökös tartományok gyárkellékeinek, termesztményeinket a világkereskedelemből kizárván, mondhatatlan kárára vált Az országnak.

De nem kevésbbé sujtá c vámrendszer azon termesztényeinket is, melyekre a német örökös tartományoknak szüksége nem lévén, a kiviteltől nem tiltattak el magas vámok által. Mert miután József a külföldi gyártmányokra oly magas vámokat vetett, hogy azok az egyenes tilalommal, is felértek: a külhatalmak is visszatolásra ingereltetvén, hasonló vámokkal s tilalmakkal gátolták az osztrák termékek s gyártmányok bevitelét a maguk országába, s máshonnan kezdek kielégíteni ezek szükségeit. A német örökös tartományok e visszatorlások miatt semmi kisebbséget nem szenvedtek; mert gyártmányaik s kézműveik, melyeknek kedvéért e rendszer alkottatott, biztos vásárt találnak vala Magyarországban s melléktartományaiban, hol külföldiek versenye nélkül maguk lettek a piacz uraivá; e gyár- és kézműveken

kívül.pedig Ausztriának alig volt más kivihető czikkelye. A visszatorlások súlya tehát egészen s egyedül Magyarországra nehezedett, mely ama terményeit, miket előbb a külföldre is jutányosán szállíthat vala, ezentúl vagy benn vagy Ausztriában csekély áron kényteleníttetett elpazarolni. E termények közöl, rövidség okáért, csak az egy bort említem, mely bősége s jósága mellett valamint eddig szép öszvegeket hozott vala az országba, úgy ezentúl, méltányos vámrendszer mellett, valóságos kincs forrásává válhatott volna hazánknak. A múlt korban e czikkelyünkböl Porosz-, Lengyel- és Oroszország oly jelentékeny mennyiséget szokott volt vásárlani, hogy az érte befolyt hollandi aranyoknál semmiféle nemes érezű pénznem sem találtatik vala bőségesebben a magyar forgalomban. De miután Poroszország az Ausztriából kiszorított posztó s vászongyártmányai, Lengyel s < Iroszország pedig borművei miatt visszatorlással élvén, e termékünk bevitelét felette megnehezítette: hazánk e pénzforrása is kiapadt, szőlőhegyeink mívelése hanyatlásnak indula. És így az osztrák tartományok gyáriparának gyarapodása végett azon termesztményeink is kiszoríttattak a világkeresk· delemből, melyekre Ausztriának nem vala szüksége.

Mi végre az elszigetelési vámrendszerből, s a szomszéd országoknak az általa kihívott visszatolásból kézmű és gyáriparunkra háramló következményeket illeti: azok csak gyászosak lehettek s lettek volna még azon esetben is, ha József eleve nem tűzi vala ki hazánknak ama korlátolt szerepet, hogy csak földmivelő s baromtenyésztő ország legyen. 0 a visszatolásokra kétségkívül már eleve is számot tartott, s tudhatá e mellett még azt is, hogy osztrák tartományainak fiatal, fejletlen ipara, műveinek tökéletlensége miatt sem fog versenyezhetni a világkereskedelemben. Múlhatatlannak látá ennélfogva a fejlődő osztrák iparnak biztos piaczot szerezni Magyarországban, kivált miután ily piaczot Törökországban s egyéb keleti tartományokban ismételt kísérletek után sem sikerült szereznie. És ez volt kiváltképen oka és czélja azon

új vámszabályoknak, melyekkel védvámrendszerét József nse. 1788-ban még bővebben kifejtette, s a magyar ipar ellenében is szigorúbban foganatba vette. E pótlékszabályok közt ugyanis olyanokra is akadunk, melyek egyrészről azon gyárkellékek behozatalát, melyek Magyarországban nem találtattak, — minők például: a gyapot, festék stb. oly magas vámmal terhelek, hogy a magyar iparos az osztrákkal a versenyt többé saját hazájában sem állhatá ki; másrészről a magyar kézmű- s gyárkészítmények Ausztriába vitelét is lehetetlenné tették, azokat részint egyenesen eltiltván, részint oly magos vámokkal sújtván a közbenső vonalnál, hogy az a tilalommal egészen egyenlővé lett hatásában. S így történt aztán, hogy kézmű s gyáriparunk is megakadt azon természetszerű fejlődésében, melynek a két előbbi kormány alatt helyreállott bclbéke ölében indulni kezd vala; és Józsefnek az anyagi érdekeket illető, többektől annyira magasztalt, intézkedései mellett is nemcsak a már létező gyárak s kézművek nem igen gyarapodhatának; hanem még azok is egymásután enyészetnek indulának, melyek Károly vagy Mária Terézia korában keletkeztek volt. így bukott meg egyebek közt, például, a mosonyi, s a Batthiány Tivadar-féle vasi, így a munkácsi, kassai és pozsonyi posztó-, a cseklészi karton, vagyis gyapotkelmegyár stb. .

Meg kell még említenünk, anyagi állapotaink ezen hézagos vázoltatának nemi kiegészítéséül, hogy az clszigetelesi kereskedés rendszerből a mondottakon kívül még egyéb sorvasztó körülmények és hátrányok is származtak anyagi érdekeinkre nézve. Az oly nagyszámú czikkelyekre vetett tilalmak, hogy-hozása csempészet s másféle csalások által ki ne játszathassanak, szigorú ellenőrködést tettek szükségessé. Ennélfogva a magyar árúk eladására bizonyos állomások tűzettek ki, melyeken kívül azokat máshova vinni nem engedtetett meg. Hasonló állomásokra kell vala a behozható külföldi árúkat is szállítani. Minthogy pedig ezen állomások a monarchia határszélein, vagy Bécsben valának kijelölve, s azon árúkkal

benn külföldinek tilos vala kereskedni: Magyarországba minden ilyféle czikkely, például, minden gyarmati árú, csak osztrák kereskedők által, tehát csak második- harmadik kézből juthatott be hozzánk. Ehhez járult, hogy egynémely árúkkal csak az arra kiváltságot nyert bécsi kereskedők folytathatnak vala üzletet. E rendszabályok következtében pedig, melyek az elszigetelési rendszernek jobbára szükséges járulékai valának, Magyarország gyarmati állása a német örökös tartományok irányában még határozottabb jellemet nyert. Azon árúkat, melyeket maguk e tartományok elő nem állíthatónak, kereskedőik által külföldről hozatták, s drágán adták el Magyarországnak, mely azokhoz más úton nem juthatott; ellenben, ha Magyarország több terményt szállított Ausztriába, mint mennyire ennek tulajdonképen szüksége volt, a fölösleget ismét ennek kereskedői —, s mivel velők senki sem versenyezhetett, olcsón vették meg, nagy haszonnal adandók el azt a külföldön; mert a magyar kereskedő a vámvonalnál annyi nehézségekre s faggatásokra talált, hogy, ha a maga árúit kivinni egyszer megkísértette,. kedve, azt ismételni, bizonyosan nem támadt többé. Hogy pedig e rendszerből semmi sem hiányozzék, mi nyomasztó s hátrányos Magyarországra nézve, még számos magyar eredetű czikkely is, például, a hegyi zöld, czinober, s majdnem minden más bányatermékek első kézből az országban egyátaljában nem valának megszerezhetők, s kinek azokra üzletében szüksége volt, a bécsi raktárakból kénytelenittetett azokat az országba visszaszállítani [1]).

Ezekből, úgy hisszük, eléggé kitűnik, hogy nem egyedül a közbenső vámvonal, mint azt Mária Terézia s még inkább József szabályozta, volt oka azon szomorú pangásnak, mely anyagi érdekeinket sorvasztó, hanem az összes monar-

[1]) Lásd ezen anyagi állapotok történelmét bővebben , ‚Az ipar és kereskedelem története Magyarországban a három utolsó század alatt[11] czímü munkám 212. s kövv. 1.

chiára néifvc elfogadott kereskedelmi politika is oly ártalmasán hatott e tekintetben, hogy ez maga, a közbenső vámok nélkül is, elégséges volt volna megzsibbasztani az ország anyagi érdekeinek természetszerű kifejtését. Hiú volt tehát József részéről azon Ígéret, hogy mihelyt a rendek a tervezett adórendszert egész terjedelmében elfogadják, s az ország aránylag annyi adót fizetend, mint a többi örökös tartományok, amannak anyagi gyarapodását minden tekintetben cgyenlőleg kegyelendi s mozdítandja elő emezek gyarapításával. Míg ő az elszigetelési rendszerhez ragaszkodók, addig ezen ígéretét, ha feljesíttetik is a feltétel, soha sem valósíthatja meg. Hogy pedig e rendszert, mely legkedvenczebb eszméihez tartozott, valaha megváltoztassa, egyátaljában nem volt valószínű.

Es mind ezen szintoly szomorú, mint méltánytalan viszonyoknak, melyeknél fogva Magyarország anyagi jóléte s természetszerű kifejlése a német örökös tartományok java miatt feláldoztatott, mi egyéb volt a forrása, mint a központosításnak ama fokig túlhajtása, hogy Magyarország a monarchiába teljesen beolvadjon? Végzetszerű a tények logikája, mely ellen emberi ész s akarat, ha oly felsőbb rendű is az, minő Józsefé vala, örökké sikeretlenül fog küzdeni. Tekintve azt, mily magas fogalmakat ápola ő lelkében s valla is nyíltan fejedelmi kötelességeiről fajkülönbség· nélkül minden népei iránt; tekintve igazságszeretetét s méltányosságát, melynek kicsiny és nagy dolgokban egyaránt annyi tanúságait adta: egy perczig sem lehet kételkednünk, hogy ő Magyarország javát s felvirágzását, — mi nélkül monarchiája jóletét, erejét, hatalmát különben sem képzelheti vala azon fokon állónak, melyen ő azt látni ohajtá, őszintén kívánja vala eszközleni. De mihelyt valamennyi országai s tartományai egy egységes birodalommá összeolvasztásának ama szerencsétlen ábrándeszméje lelkét annyira megszállotta, hogy csak abban látva népeinek általa oly hőn óhajtott, oly országatyai kedélylycl munkált üdvét, azt tényleg életbe is

léptetni megkísérlé: szükségkép azonnal, legjobb akarata ellenére, az anyagi érdekek tekintetében is igazságtalannak s méltánytalannak kellett lennie a monarchia egyik fele iránt. Mert nemcsak faji, politikai s erkölcsi, hanem anyagi tekintetben is oly annyira különszerűek e monarchia két felének viszonyai, érdekei és szükségei, hogy azt egy mintába önteni, egységes birodalommá átalakítani egyátaljában lehetetlen, egyik félnek teljes elsorvasztása nélkül.

Es ha, az érmet túliapjára fordítva, elgondoljuk, mivé válhatott volna Magyarország egy oly szent szándékú, népei boldogítását oly annyira szomjazó, oly munkás, fáradhatatlan, erélyes fejedelem kormánya alatt, minő az egyedül népeiért élő II József vala, ha ő ezen ország alaptörvényeit, önállóságát, alkotmányát, mint kell vala, tiszteletben tartva, nem ábrándosán képzelt, hanem igazi érdekeit oly szempontból fogja fel s munkálja, mint azt egy jóakaratéi nemzeti kormány tette volna: nem koll-e kétszeresen elszomorodnunk és sajnálnunk, hogy ezen egységes birodalom csábító ábrándképei által oly tömkelegbe engedé vezettetni különben «'lénk, sokban helyes tapintatú szellemét, melyből a szabadulásra szivének jósága, szándékainak tisztasága, népei boldogítását áhítozó sóvárgásai sem nyújthattak neki ariadnei fonalat' Pedig ő mennyire hivatva volt különben a maga lángszellemével, kora eszméinek színvonalára emelkedett értelmével és szent akaratával a közjólétet, a népek boldogságát előmozdítani, őket a haladás pályáján előbbre lökni; mennyire jogosulva vezetni, irányozni a közvéleményt, sőt uralkodni is a felett a mérséklet korlátái között I Igen, ő hivatva volt uralkodni a tudatlanságában s elfogultságában önző nemesség szűkkeblű szelleme fölött, s annak ellenére is megkezdeni a nemzetnek oly igen szükséges átalakítását. A nagy szélesség mellett, mivel nálunk a királyi hatalom bír vala, ezt ő, daczára az aristokratia zúgolódásának, könnyen végre is hajthatta volna, ha kényuralmi hajlamait mérsékelve, a nemzeti jogokat, alkotmányt s önállóságot tiszteletben

tartja, s mit a rendek országhatalmábóL elvett, a helyett, hogy vele a korona hatalmát korlátlanná tegye, a nemzet többi osztályai közt arányosan osztja vala fel. A magyar nemesség eleinte valóban is azt látszók hinni, hogy ő az egész nemzet tulajdonává szándékozik tenni azon alkotmányos jogokat, melyek elébb kizárólag a rendek birtokában léteztek; s míg ezt hivé, ha zúgolódott, tiltakozott is, nem mer vala tényleg lázongani, és csak akkor kezde gondolkodni a fölkelésről, midőn meggyőződött, hogy nemzetiségét, önállóságát a birodalmi egységben, alkotmányát a fejedelmi kényuralomban akarja felolvasztani.

X.

A bécsi udvar s a fényes porta közt 1782-ben élénk diplomatiai viták folytak a határok miatt. József ezek kikerekítése végett Bosnyaország egy részének átengedését követeli vala a portától: ez tagadólag válaszolt, s a háború Valószínű kitöréséről mind több hír kozd vala szállongni a közönségben. E hírek azonban Józsefnek 1783-bap végrehajtott utazása alatt megváltoztak. Zimonyban létekor a császár némi tudósításokat vett konstantinápolyi követétől, melyék okul szolgáltak arra, hogy a boszniai határok tárgyában folytatott alkudozásokkal felhagyjon s annál sürgetőbben követelje a kereskedelem s hajózás szabadságát a Dunán s Feketetengeren, — miből birodalmára nézve sokkal több hasznot remél vala, mint Bosznia egy részecskéjének különben is talán csak költséges háborúval megszerezhető birtokából.

A magyar s osztrák kereskedőknek közlekedése az Aldunán és a Feketetengerön, szintúgy mint Törökország szárazföldi tartományaiban elég kedvezőleg volt ugyan már szabályozva a passzaroviczi és belgrádi békekötések által; de

[1]) József levele Kaunitz bgliez. Geisslernél : XI. 66.

a török barbárság .mindamellett is számtalan akadályokat gördített a vállalkozók elébe. Egyebek közt a magyar s osztrák hajók Bodonon túl nem mehettek, hanem rakmányaikat ott török hajókra kell valaáttcnniök a tengerre szállítás végett. A kellemetlenségek és károk, melyeket kereskedőink árúik átrakásánál szenvedtek, az átrakodás költségei, az önkénylég szabott túlságos vitelbér, a vámtisztek zsarlásai, a szándékos késleltetés s egyéb ilyféle zaklatások, mik csak nagy ajándékok által valának mellőzhetők, annyira megnehezítek a kereskedést az Aldunán, hogy ha valaki ez után a különben nyereséggel kínálkozó árúszállítást egyszer megkisérlette, azt ismételnie bizonyosan nem támadt többé kedve. Ehhez járult, hogy a török tartományok majdnem mindenikében léteztek ogycdárusok, kik a bevitt árúkat a többet Ígérőnek eladni kiváltságaiknál fogva nem engedték. József tehát, kinek a dunai s feketetengeri kereskedelem virágzatra emelése kedvencz eszméi közé tartozék, a török földön való kereskedés ezen akadályainak elhárítása végett lemondott igényeiről Bosznia követelt részére, s a kereskedelem szabadsága iránt kezde alkudozni a portával. . A ezélzat sikerült: 1784-ki február 24-kén Színed czím alatt oly szerződés jött létre a két kormány között, mely szerint a hajózásnak és szárazföldi közlekedésnek nemcsak minden eddigi akadályai elhárítandók volnának; hanem a magyar s osztrák kereskedőknek mind azon kedvezések is biztosíttattak a török birodalomban, melyeket ott az orosz alattvalók s más legtöbb' előnyökkel bíró nemzetek éldelnek vala. Nemsokára kitűnt mindazáltal, hogy e szerződés som biztosítja eléggé kereskedőinket a török földön. Gollner Bálint, ki 1785-ben két hajóval tőn az Aldunán s Feketetengeren kísérletet, egyik hajóját már az Aldunán elvesztette. A szerencsétlenségnek leginkább a török vadságban s fonák állampolitikában találták az okát; mert az eset megvizsgálására kiküldött királyi biztosság nyomozásaiból kisült, hogy a török kalauz egyenesen a suppaneki török igazgató parancsára süyeszté el a hajót. Mi-

ként elgondolható, József nem nézte közönyösen az esetet, 18*2. hanem követe által erélyesen sürgeti vala a portánál mind Gollner kárpótoltatását, mind a kereskedelmi szerződés valamennyi pontjainak szigorú teljesítését. A tárgyalások azonban mindjárt eleinte igen feszes hangulatban kezdenek vala folyni a porta részéről. A török ugyanis, ki a krimi félsziget elfoglalása miatt — melynek a rusztsuk-kajnárdsi békepontok szerint a tatár khán alatt függetlennek kell vala maradni, melyet azonban II Katalin czárnö, egy nyilatkozványa által, Kubánnal együtt egyszerűen orosz tartománynak kiálta ki, — az oroszszal több év óta ellenséges viszonyokba vala bonyolódva, nem titkolható el neheztelését Józsefre, ki barátságát a szentpétervári udvarral gondosan ápolá. A feszültség ezen okokból József és a porta közt is folyton növekedék, s végre is azt eredményezte, hogy midőn a háború a török s orosz között kitört, a császár emennek pártjára kelt.

II Katalin megérkezettnek vélé már az időt, melyben elődeinek a mind nagyobb gyöngeségbe sülyedt Törökorszag elfoglalása iránt szőtt terveit foganatba vehetni. Nemcsak figyelembe nem vette ennélfogva a porta sürgetéseit, melyek által Krím függetlenségét helyreállítani kívánà; hanem, Törökországnak görög s más keresztény alattvalóival is titkos összeköttetésekbe lépvén, s ezeket felkelésre ösztönözvén, a háború okait mindinkább szaporítá. A czárné 1787-ben Krímbe utazott, s a török ügyek feletti tanácskozás végett ott Józseffel is óhajt vala találkozni. A császár elfogadta a meghívást, s april 11-kén (1787) gróf Falkenstein neve alatt indult meg, Kinszky tábornok kíséretében, a hosszú útra. Május 23-kán ment be a czárnéval Chersonba, hol egy diadalív eme felirata: „Erre visz az út Konstantinápolyba“ — nyilván hirdeté az orosz politika ezélzatait. Időzése azonban a czárné udvarában rövidebb vala, mint eleve tervezte volt: a Belgium fellázadtáról vett sürgönyök visszatértét szorgalmazák; melyekre hajóit is aztán jun. máso-

dik felében, bámulatos sebességgel, hetven s néhány óra alatt tévén meg a roppant utat.

Ha József a németalföldi lázadást előre látta volna, hihetőleg elkerüli vala a török háborút; de a hír c tekintetben későn érkezett: a szövetség mely szerint arra kötelezte magát, hogy a törököt ő is egész erejével mcgtámadandja, már meg volt kötve. József tehát, e körülmények közt Holland, Angol és Poroszország éllenszövetségétől is tarthatván, legalább halasztani kívánta a háború kitörését s a czárné hevét minden módon ügyekvék mérsékelni. De a török, kit az angol, porosz és svéd követek is izgatának, az orosz követet, ki a Krím kiadása iránt elébe adott okmányt aláírni nem akarta, a héttoronyba záratván, a czárnénak maga üzente meg a háborút. József, bár örömest látta volna is a háború elhalasztását; de azt egészen mellőzni egyátaljában nem kiváná, jó alkalomnak tekintvén azt, visszavenni a töröktől a hajdan Magyarország felsősége alatt volt tartományokat;mert a háború ezen eredményéről egy perczig sem kételkedett. .Meglepő látni, hogy József, ki a magyar nemzet történelmi jogait semmibe véve, azokat kényekedve szerint döntè halomra, e nemzet koronájának történelmi jogaira még is oly sokat tart vala. „Már kardot rántottam, — így irá ő a porosz királynak, ki a viszályok kiegyenlítésére közbenjárását ajánlotta fel, — s előbb nem is teszem azt vissza hüvelyébe, míg az birtokomban nem lesz megint, mi eleimtől elvetetett. Felséged fejedelem, s mint ilyen ismeri a királyok jogait. S valljon mi más az ozmánok elleni vállalat, mint viszonkereset azon tartományokra, melyek koronámtól elragadtattak? A törököknek, s tán nem is egyedül nekik, az az elvük, hogy mit a balszerencsében elvesztettek, az első kedvező alkalommal visszavegyék; más szóval: folyni hagyja az ember a végzetet s alája veti magát, a gondviselés rendeletéinek. . . . Eleim kénytelenek voltak az ntrechti békében Spanyolországot, a bécsiben Nápolyt és Siciliát, néhány évvel utóbb Belgrádot, Sléziát, Pármát stb. átengedni. S tett-e ezekért

más szerzeményt Ausztria e század folytában? Igen, Lengyelország egy részét, — de Poroszország itt is jobb osztályrészt nyert vala, mint én. Remélem, Felséged nagyon világosnak látandja elhatározásom okát, melynél fogva a portával «háborúskodom, s nem fogja félreismerni igényeim igazságát[44] ').

A háborút József egész erejével szándékozván folytatni, Lascy tábornagy fővezérlete alatt mintegy 180 ezernyi sereget s ebben 42 ezer magyart indíta a török határokra. Lascy az orosz hadak megérkeztéig csak védő háborút tervezett, s a törökök betöréseit megakadályozandó, Bukovina határaitól az Adriáig, majdnem kétszáz mértföldnyi hosszú vonalon osztá szét seregét a helyett hogy, mint a különben mindenben oly gyorsan működni szokott császártól várható vala, tétova nélkül támadta volna meg a még fel nem készült török tartományait. A főtábor Kutaknál foglalt állomást. Az ellenséges működés azonban tényleg ez évben nem kezdetett, meg, sa háborút is csak az 1788-ki februárban üzente meg József forma szerint a portának. Ez arra egy emlékirattal válaszolt, melyben fejtegető a császárnak, mennyire tartózkodott, több európai hatalmak minden izgatásai daczára, felhasználni a m iga részéről azon alkalmakat, melyeket neki az elmúlt, időkben az osztrák ,udvar gyöngesége s elfogultsága nyújtott vala annak megtámadására.

A császári had még mindig az említett hosszú vonahm elhelyezve, 1788 tavaszán összesen kétszázezer emberből s két ezer nagy lőszerből álla. József, miután az őrvonalt hosszában megszemlélt^, márcz. 14-kén maga is a futaki főtáborba szállott. Derékhadunknak Kutak és Zimony közti táborozása azon véleményt támaszt vala a törökben, hogy a császár Belgrádot szándékozik megtámadni. Ő azonban rögtön Sabáczra fordító seregét s azt hat nap múlva (april 24) meg

[1]) József levelei gyűjteményében és Hübner: Lebensgesch Jós. II. 466. kövv.

vette. Most már ideje volt volna, mindenfelől komolyabban megkezdeni a támadást; de Lascy, ki húsz évi működése alatt egy minden tekintetben jeles hadat teremtett elő, csak szervező vala, s most nem tudá felhasználni a rendelkezése alatt lévő roppant erőt.

A főhadiszállás ismét Kutakra tétetett vissza; hova aztán nemsokára híre érkezett, hogy horvátországi hadtestünk Dubiczától visszaveretett. Lascy fővezér szinte megátalkodott vala azon véleményében, hogy a támadó munkálatok mind addig elhalasztandók, míg az oroszok is előre nem nyomulnak Moldva határain. De erre hiába várakozónak a mieink, mert miután III Gusztáv svéd király az oroszokat hirtelen megtámadta, ezek hadainak nagy része Moldva széleiről a svédek ellen rendeltetett vissza; és így a kétszáz ezernyi gyönyörű sereg az egész nyáron át tétlen veszteglő'. A rendkívül meleg időben ragályos nyavalák kezdenek dúlni táborunkban; s az elébb harczvágytól lelkeséit vitézek közé, midőn a kórházakban ezreket látának elhullni soraikból, lehangoltság lopódzék be.

A nagyvezér Bodon és Gladova közt egy ideig szinte munkátlanul kémleli vala a császári had mozgalmait; de midőn azt folyton veszteglení látá, augusztus első tizedében a Dunát Orsóvá alatt áthidalván, a bánságba tört, s az ott táborozó Papilla tábornokot visszanyomta, tizenkét ágyúját elvette. József, erről értesülvén, negyvenezer emberrel siete bánsági hadainak segélyére; de szeptemb. 20-ka sötét, zivataros éjjelén a császári hadak, Lugos és Karánsebes között megfoghatatlan tévedésből egymást támadták meg, s József, midőn a futamlók:.t megállítani s rendezni törekedek, az . iszonyú zavarban maga is, majdnem életveszélyben, ragadtaték tova az egész török sereget hátukon vélt csapatokkal. A tévedés csak hajnal hasadtával derűit fel; de harmincz ágyú az eseményen bámuló törökök kezébe jutott. Hadaink ezután Karánsebes mellett szállának táborba, szemközt a törökökkel; de támadni egyik fél sem akart, s a törő-

kök pár hét múlva ütközet nélkül vonultak viszsza a Dunán. '

Több ügyességet tanúsíta Horvátországban a derék London, kit József ott Lichtenstein megbetegedte után állíta a sereg élére. Az eddig némi fondorlatok következtében mellőzött hírneves tábornok megjelenése rögtön kedvező fordulatot hozott a hadviselésbe. Seregét ismét Dubicza alá vezetvén, miután a vár segedelmére jött török hadtestet visszaverte, pár nap múlva a várat is feladásra kényszeríto. Hasonló szerencse kiséré őt Növi alá, melyet, a vár segélyére jött török had szétugrasztása után, rohammal ejtő hatalmába. Moldvában ez alatt Koburg herczeg s az orosz Szuvarow Chocziin várát vette meg. A seregekben, midőn október végével téli szállásokra osztattak fel, a ragályos nyavalák következtében mintegy 45 ezernyi hiány mutatkozék. József, ki az egész táborozás alatt éjjenkint országos dolgaival foglalkodék, nappal a seregben osztá parancsait, s vele tűrt minden fáradalmat és nélkülözést, szintén betegen érkezett vissza december elején székvárosába.

Mialatt a határszéleken ily lankadtan foly vala a háború, az ország belseje minden eddigieknél hevesebb mozgalmak színhelyévé lön. Midőn a háború 1787 nyarán már határozattá vált vala, József, újonezok állítása végett a vármegyékben közgyűléseket hirdettetett, s egyszersmind, nehogy a sör- és pálinka-főzés a különben is szűkterméső évben a gabona-készletet fogyaszsza, ez iparágakban egyidőre szü netet parancsolt. Említők, miként a nemesség felszínes lecsöndes ültének nagy részben az volt oka, hogy közgyűlések már két év óta nem tartatván, hiányzik vala az alkalom, melyben a nemességnek az újítások miatt ingerült kedélye nyilatkozhatott volna: annál hevesebben tört ki a keblek mélyébe fojtott indulat most, midőn a rendek valahára ismét összegyűltek. A vármegyék nagyobb része oly értelemben válaszolt a királynak, hogy miután törvényeik, alkot-

máuyuk szerint a honvédelemre szükséges segedelem tárgyalásába a megyék külön-külön nem bocsátkozhatnak, hirdessen ő felsége országgyűlést, hol az ügy köztanácskozás - ban hányassék meg, s közakarattal mondassák ki a határozat. De József ebben is mellőzé a nemzet jogos, törvényes kivonatát, s a kir. biztosoknak hagyta meg az újonczszedést: mit azok, bár nem minden nehézség és zavar nélkül, végre is hajtottak.

A hiány, mely 1788 folytában a magvar ezredekben támadt, s a császári magtárak mindinkább! üriilése újabb segélyezést igényel vala az ország részéről. József már május 8-kán kelt rendeletében parancsolá, hogy minden magyar ezredhez 400 újoncz szedessék; a hadak élelmezésére pedig minden országlakos, a papokat s nemeseket sem véve ki, jószágai arányában bizonyos mennyiségű gabonát a folyó piaczi árak feleért szállítson a magtárakba, h l a díj féle azonnal kész pénzzel fog megfizettetni, másik fele azonban, negyedfél százaléknyi kamattal, kölcsönkép marad az államnál, s csak a béke helyreállítása után részletekben téríttetik meg. Meghagyta egyszersmind a kir. biztosoknak, hogy vármegyéikben a rendelet kihirdetése végett közgyűléseket tartsanak, s a szállítandó gabona mennyiségét legfölebb auguszt. 15-kéig pontosan följelentsék.

E közgyűlések június és a követ kező hónap alatt folyegyüttlét, érzelmeik kölcsönös közlése s azon körülmény, hogy a fejedelem, ki múlt évi törvényes fölterjesztéseiket figyelemre sem méltatta, ismét rajok szorul, a rendeket bátrakká hangolá. De, ingerültségük daczára, a tisztelet s hódolat nyilvánítását sem tagadhatták meg a fejedelemtől, ki táborozásával újabb bizonyítványát adá annak, mennyire kész meghozni minden személyes áldozatot népei javáért. És a feliratok, melyek e gyűlések eredményei lőnek, sajátságos vegyületbeu tüntetik élőnkbe egy részről e mély tiszteletet a nagy fejedelem iránt s a fájdalmat, hogy épen tőle, kinek egyébiránt oly örömest ismerik el magas

tulajdonait, épen tőle kell a nemzeti jogoknak szenvedni annyi sérelmet; más részről az < sérelmek által felmagasztalt nemzeti érzetből kifolyó erőt, melynél fogva szilárd elhatározottsággal követelik megsértett jogaik, törvényeik, alkotmányuk helyreállítását: ha ez megtörténik, mindenre készek nagy fejedelmükért; ha megtagadtatok, ők is kénytelenek megtagadni az engedelmességet. „Szomorú dolog, — mond egyebek közt Szabolcsmegye—hogy ily nagy fejedelemnek, ki mellőzve, megvetve minden életkényelmet, felséges személyét is veszélyezteti a haza védelmében, ki, erezve, hogy alattvalói millióinak boldogítására született, a haza javának gyarapítása végett még a szükséges nyugalom óráit is feláldozza, — szomorú dolog, hogy ily fejedelemnek, népei boldogítására irányzott szándokai a közjó néhány gonosz elleneitől közromlásra fordít.tatnak.“ Kérik őt, törülje el eddigi újításait., annyi panasz méltó okait, s hirdessen országgyűlést, melyben velők közreműködve, közös értelemmel pótolja az alkotmány s törvényes igazgatás hiányait, javítsa gyarlóságait. Ha kérelmük meghallgattatok, a páratlan hűségű neon-/et, melyet nem szolgai félelem, hanem szeretet szokott indítani, minden áldozatra kész királyáért; nemcsak a kívánt gabonát s újonczokat örömmel megadja, hanem fiai vérét és • letét is felajánlja. Kérelmeik sükerét remélve, kijelentik aztán, hogy ők maguk, tiltva a törvények által, neon ereszkednek ugyan a katonaállítás tárgyalásába; de nem ellenzik hogy, ha a seregpótlást az országgyűlésig halasztani nem lehetne, ő felsége ezen egy esetben, minden jogképezés nélkül a jövőre, tisztviselői által a szükséges újonczokat kiállíttassa. Mi a gabona szállítását illeti: ámbár leendő készleteik mennyiségét aratás előtt biztosan nem tudhatják, készek mindazáltal a hazai szükség fedezése után í'enmáradandó mennyiséget hozzávetőleg felszámítani. Kérik azonban ő felségét, hogy miután a onult évi silány termés a népet nagy szegénységbe ejtette, az árakat a piaczi folyam szerint s ne csak felében, hanem egészen fizettesse ki.

Így Bihar, Szabolcs és több más megyék. De mivel e Afeliratok is válasz, s a bennük kifejezett kívánatok meghallhagyattak, a gabnaszállításnál nagy nehézségek fejlének ki. Sulyosbítá a bajt maguknak a tisztviselőknek elégületlensége is a miatt, hogy díjaikból, nagyságuk arányában hattól tizenöt százalékig emelkedő hadi segély vonaték le. A birtokosak egy része egyenesen ellene szegült a királyi parancsnak, s gabonáját a kiszabott féláron szállítani egyátaljában nem akará, József ekkor erőszakhoz nyúlt: a makacs birtokosak magtárait feltöreté, s a gyűléseken rajok kivetett mennyiséget a kir. magtárakba szállíttatá. Az ingerültség e miatt annál nagyobbá, a panaszok annál hangosabbakká lőnek, minthogy a szállítandó gabona mennyisége előleg csak hozzávetőleg lévén felosztva, sokan a rajok kivetett mennyiséget, a reméltnél silányabb termés következtében, a legjobb akarattal sem állíthatók ki saját családjaik rövidsége nélkül. Ehhez járultak a roppant károk, melyeket a nép a gabonaszedők csalásai , az igen roszul díjazott fuvarozás, s az a körüli rendeletek hiányossága vagy gyakori változása miatt szenvedett. Gyakran történik vala, hogy az ezernyi fuvarozók, az elébb vett parancsok ellenére, út közben más felé irányoztattak; minek következtében útjok néha több nappal is meghosszabbúlván, a pénzzel s élelmi szerekkel (.4 nem látott szegény parasztok marhája éhen veszett. Ugyanaz volt következése a magtári tisztek hanyagságának vagy kényelemvágyának, melynélfogva az ezerny i szekereket lerakodásukban napokig várakoztaták. A marháitól ekként megfosztott paraszt nemcsak hogy kárpótlást nem nyert, hanem, a sor rákerülvén, ismét fuvarra hajtatott, s ha maga nem tehette, pénzen kelle sokszorta nagyobb díjon mint a mennyit a kincstárból maga kapott, helyettest fogadnia Mily sűrűk s alaposk vadának az ilyféle zaklatások miatti panaszok, tanúsítják az 1787-ben meghalt gr.

[1]) V. o. Collect. Reprutsent. eí, Protokoll 1 zC;.

Niczky Kristóf helyébe lépett Zichy Károly országbíró leve- 1788.
lei a kancellárhoz. „Általában — úgymond ezek egyikében — ha azon rendetlenségeket és zaklatásokat, melyeknek a parasztok a raktáraknál kitéve vannak, fölterjeszteni akarnám, meg vagyok győződve, nem nézné azokat közönyösen ő felsége. . . Elhallgatom a számtalan levonásokat és csalásokat, — melyeknek már próbái is vannak . . .; még inkább szívemen fekszik a fuvarozó jobbágyok feltartóztatása. Például Vaczon az eléggé nőm értesített, s e miatt a szállítmányt átvenni vonakodó tiszt néhány száz szekeret több napig feltartóztatott; Temesvárit az átvétel elhalasztása miatt; ezernél több szekér hosszan vesztegelt; Futakon mintegy 150 szekér öt napig tartóztaték a tisztek által, mi az embereket s marhákat éhenhalás veszélyének tette ki“ stb. [J]). Ehhez járnia, hogy a szállított gabona árának másik felét is kész pénz helyett, mint igértetett, gyakran szintén csak kötelezvényben kapták ki, s volt nem egy eset, hogy az ekként csalatkozott szállító marháját is elprédálni kényteleníttetett. ')

Az év folyamára a kényszer-gabonából 750,000 mérő kiállítása volt meghagyva a helytartótanács elnökének. Zichy Károly február elejéig, miként a kancellárnak feljelentette, hétszázezer mérőt már összegyűjtött. A hiányzó ötvenezret is remeié ugyan beszerezhetni, de a rósz termés miatt már csak nagy bajjal. Február elején azonban tijabb rendeletet von a seregélelmezési bizottságtól, hogy még 250 mérő szükségeltetik. Zichy tehát egyenesen a fejedelemhez tőn egy felterjesztést, melyben előadá, hogy ezt már maga is lehetetlennek tartja összegyűjteni- Midőn pedig József őt e miatt a kancellár által kegyelemvesztéssel fenyegette, febr. 18-kán újabban is egy erélyes felterjesztést intézett József-

[1]) Kelt 1788-ki jan 26-kán. .

1) U. a. 1788. í'ebr. 7-röl. Mind a kettő a Jancsó-féle gyűjteni. V. k. Collect. Repines, et Prot. I. 260.

alattvalóit, hogy zsírjokból egy mécset tápláljon, melynek neve: hiú dicsvágy?“ sth.[1])

József olvasta e nagy zajt ütött röpiratot, s megemlékezvén a tábori nyavalyák miatt elhullott ezrekről, a föl-emésztett roppant pénz- s cleség-mennyiségről, mik miatt annyira felingerli vala maga ellen alattvalóit, felsóhaj ta olvastában, mert a rajzot valónak kellett találnia. A betegség, melyet a táborból magában hozott, s melyből soha többé nem üdült fel egészen, kedélyét is ingerlékenyebbé s fogékonyabbá tévé mások szenvedéseinek’méltánylására. Fájt érzékeny szivének, hogy népeiben ő, ki csak értök akar vala élni, ily érzelmeket, ily véleményt ébresztett e háborúval, melynek fő czéljául ő népei anyagi érdekeinek, kereskedelmének gyarapítását tűzte volt ki. S a közvélemény e szava, a táborban látott sokféle nyomor emlékezetével párosába, oly elhatározásra bírta őt, hogy, mint a nassaui herczeghez írt, fentebbi leveléből kitűnik, mihelyt a nyerendő haszon az áldozatokkal némi egyensúlyba jő, sietend a közbékét helyreállítani.

Lascy, betegsége miatt s tán a seregvezérletre képte-

[1]) Hihetőleg ezen iratra vonatkozik Pál Ily kancellárnak még a múlt évi jun. 26-kán kelt felterjesztése, melyben jelenti, hogy az e czim alatt: „Patriotische Vorstellung an den Monarchen[11] megjelent röpirat a mint a Zichy Károly országbíró által intézett nyomozás tanúsítja, Lipcsében gr. Forgách Miklós által nyomatott. Tanácsolja a kancellár, hogy példányai, melyek jobbára hihetőleg még a szerzőnél lesznek, elkoboztassanak, maga Forgách pedig Ürményi biztos által a király nevében szigorúan megdorgáltassék

József e fel terjesztés hátára a következő resolutiót írta:

„Dicsér Schrift ist vollkommen freier Lauf zu lassen, so wie es mit jenen geschehen ist, die mich alléin betroffen habén und weit iirger waren. Gráf Zichy hat übrigens ganz recht gethan, die Sadie zu erheben; jedoch ist dem Gráf Forgách kein Verweis darüber zu gébén, da man einen Mohren mit dem Waschen nicht weiss maciit.; und went er es zu toll macht, ich ihm sein Plátzchen schon anweisen werde. Joseph, m. p “ A kancell. levéltárából.

lenségc érzetében, a fővezére égről lemondván, 1789-ben a. hős, de már 78 éves Hadik Endrére bízatott. Horvát- s Tótországban Loudon, Moldvában Koburg tárták meg a vezényletet. A munkálati terv ez évben helyesebb, s a szerencse is kedvezőbb lett mint a múlt évben. Nagy súlyt vetett a mérlegbe, hogy jelenleg Szuvarow orosz tábornok is jelentékenyebb erővel rendelkezők. A hadjáratot Loudon nyitá meg Brebir megvételével. Hasonlóan kedvezett a szerencse Koburgnak, ki S zuvarowval egyesülve, az oláh vajda fölött júniusban Foksánynál tökéletes győzedolmet vívott ki, mely után a tartományba mind belebb nyomult. Nemsokára Hadik a bánságban magukat ismét megfészkelni szándékozó ozmánokat is kiverette Vécsey tábornok által; maga pedig Nándorfehérvár megszállására tőn készületeket. De agg kora augusztuson túl nem bírta tovább a fáradalmakat s a fővezérlet valahára a legjelesebbre, Londonra szállá.

E hősnek gyors munkálatai még fényesebb síikért biztosítának a császári fegyvereknek. Több szerencsés csatározat után szeptemberben végre Nándorfehérvárat is megszálld, ugyanazon sánezokban foglalván állomást, melyekből hajdan szavójai Eugen oly fényes diadalt vívott ki. E közben Koburg és Szuvarow a nagyvezért, ki Havasalföldén, Martinestye mellett 90 ezernyi sereggel táborozik vala, sept. 22-kén ütközetre kényszerítők. A harcz tíz óra hosszant vívaték, míg végre a kétszerié számosabb ellenség, mintegy öt-hat ezer emberét vesztvén, futásnak eredt, mely alatt az őt hevesen űző keresztények fegyvere, s a folyam hullámai még sokkal több emberét omészték fel, mint maga az ütközet. Az egész tábor, száz zászló s nyolezvan ágyú lőn a győzedelmesek martaléka. Splényi, Karacsay, Horváth, Mészáros, Képiró, Blaskovics, Szentiványi, Eötvös, Bezerédy s más magyar tisztek, mint elébb az oláh vajdán nyert diadalban, úgy itt is újabb dicsőséget szerzének a magyar névnek. A győzedelem híre Nándorfehérvár ostromára is döntőleg hatott: az elcsüggedt törökök szept. 30-kán a kül-

várost, kilencz nap múlva pedig, melyek folytában a falak egy része rommá lövetett , magát a várat is feladták, avval együtt 456 ágyút, 65 hajót s 6000 mázsa lőport hagyván a császáriaknak martalékul. London ezután még Vég-Szendrőt és Szerviának a Gimokig nyúló részét is hatalmába ejté. Havasalföldén llohenlohe tábornok még egy győzedelmet nyert októb. 8-kán Kara Musztafa seregén; minek következtében Koburg az Olt folyamon átkelvén, Bukarestet is megvette. Más részről az oroszok Nesztor-Fehérvárt (Akiermant), Galaczot és Bendert foglalták el.

XI.

De ezen győzedelmek már sem a magyarok elkeseredett kedélyét nem valának képesek megnyugtatni, sem Józsefnek nem adhatták vissza egészségét és kedélyvidámságát. Ő már ápril 4-kén oly nagy mértékben kezdett vért hányni, hogy magát a haldoklók szentségeivel is elláttatta. Utóbb időnként némileg enyhülni látszék ugyan nyavalyája, melyet a múlt évi táborozásból hozott magával, de nem szűnt meg az rágódni életerején, kivált miután testi bajait folyton növekedő s kedélyét mindinkább dúló erkölcsi szenvedések is öregbítik vala. Látni kezdé, hogy a nagy reformmű, melynek életét áldozá, az évek folytával nemcsak meg nem gyökerezik, hanem mind nagyobb ingerültséget, viszszahatást szül a népek között; — hogy magok a tisztviselők is, kiket munkatársakul, segédekül választott, hűtlenül hagyják el őt s esküdnek össze reformjai ellen; — hogy Belgiumban a lázadás mind hevesebb lángra gyúl, Tyrolban az izgatottság már-már kitöréssel fenyeget, s Magyarországon is mind veszélyesebbé válik a közhangulat.

Zichy Károly országbíró egyebek közt már a múlt év tavaszán jelenté Józsefnek, hogy a vett hírek szerint a nemesség mindenfelé oly ingerült, hogy szinte felkelésről kezd

gondolkodni s e szándokát már a porosz királynak is felfe- 1789.
dezte s attól támogatást kért. A feladó, kit Agranynak nevez, jelenti továbbá azt is, hogy Aradon és Temesvárt már annak is nyomát fedezte fel, hogy némely magyar ezredek is be vannak az ügybe avatva. Ő, az országbíró, e híreket vévén, a pesti rendőrigazgatót a tiszántúli vidékre küldte légyen ki, de ez a jelzett rósz hangulatnak sehol sem jött nyomába.

A gyanús hangulatról szóló hírek azonban 1789-ben mind sűrűbben s határozottabb alakban érkezének a kormányhoz. Egy feladás szerint a mármarosi kerület öt megyéjében a nemesség titkon már forma szerint összeesküdött, magát a fegyverben gyakorolja s egyenruhával látja el. Czéljok az volna, hogy a török gytizedeimének esetében, vele szövetséget kössenek, és segedelmével az alkotmányt helyreállítsák. Kosenfeld biztos újabban kivált az által vonta magára a közönség gyűlöletét, mivel gyermekei tanítóját másod alispánná nevezte.

Az engedetlenség, forrongás az év nyarán, midőn újabban isujonczszedés rendeltetett és gabnasegélyezés kéretett, mind szélesebben elterjedt az országban. A kancellár ez iránt vett hírei szerint számos felterjesztést intézett a fejedelemhez. E felterjesztések egyikére, mely julius 30-kánkelt, József ezen resolutiót írta: „Nem a hosszú vagy rövid kabátok, séma keskeny vagy széles kardok (melyekkel t. i. a nemesség magát állítólag ellátja) a fő dolog. Úgy látszik, az illetők csak ezen külső tüneményekre fordítják figyelmüket, míg a lényeges dolog, minő a szaporodó merész beszédek, a sokasodó gyülekezetek, a parasztok felizgatása s titkos pénzgyűjtések, a mikre leginkább kellene ügyelni, figyelmen kívül hagyatnak. ') Nagy lelki gyöngülést tanúsít Józsefben, hogy a ki elébb ilyféle vádakra nem szokott hallgatni, a hozzá érkezett feladásokra mindinkább fület nyitott s azok

[1]) A kancellária levéltárából

nyomán vizsgálatokat intéztetett. De tanúsítja ez egyszersmind azt is, hogy már maga is érzé, miképen a mód moly szerint kormányoz, s legújabban a hadi szükségleteket kiállíttatni kívánta, kényuralmi, törvénytelen. Más részről pedig a folyton szaporodó feladások kétségtelenné teszik, hogy az ingerültség, forrongás nagy és átalános volt az országban.

Bár azonban e hangulat Magyarországon már oly világosan s tartalék nélkül nyilatkozók, hogy azt scmignorálni sem félreismerni nem lőhetett többé: József mindamellett is bár el nem rejthető tűnődéssel s kikitörő keserűséggel, de folyton tovább haladt a reformpályán. Jelleme, lelkének iránya, a kormányéletének kitűzött magas czélok, a kilencz munka-s fáradalomteljes évnek egyébiránt bármi tökéletlen s hézagos eredményei, egyaránt logikai kényszerűséggel hajtják vala őt előre az újítások mezején; és bár ezen mind nagyobb nehézségek akadályozók is őt haladásában: az átléphetlen gát, mely őt megállítaná s visszatérésre kényszerítené, még nem tűnt fel szemei előtt. Minthogy szenvedő állapota őt 1789 folytában a táborba menni nem engedé, annál több ideje maradt megkezdett reformjainak folytatására. Eddigi újításai jobbára a közjogra vonatkoznak, s mint látók, azt majdnem egészen felforgatták megsemmisítették; 1789-ben a magánjog alapjait is megingatni kezdé egy, február 28-kán kelt rendelete által.

József 1787 tavaszán egy főtelekkönyvi hivatalt állíta fel az ország számára, Budán, a helytartótanács kebelében, melynek feladatául tűzte ki, a katasztralis felmérésekből kitudott birtokállapotokat az egyes birtokokon fekvő terhekkel együtt följegyezni s a birtokváltozásokat, örökbevallásokat, betáblázásokat stb., a hitel szilárdítása végett, foly-

[1]) Egyik fő feladó volt egy Strohmayer nevű pesti könyvárus, ki. mint szabadkőműves, egynémely mozgalmak titkaiba bepillantván, azokat mindjárt fel is adta.

ton kellő világosságban tartani. E különben igen hasznos reform következtében József 1789-ki febr. 28-kán kelt kiadványában azt rendelte, hogy ti káptalanok s más hiteles helyek levéltárai október végéig az egész országból Budára, az eltörlött ferenczesek zárdatemplomába, szállíttassanak át; s miután mind azon működés, mi eddig a hiteles helyek kötelessége vala, ezentúl a fő telekkönyvi hivatal tiszte leend, a hiteles helyek, mint olyanok, létezni szűnjenek meg·.

E rendelet a birtokjog tekintetében sokkal nagyobb fontosságú vala, mint talán első pillanatra látszik. Az ősiség, fiskalitás és a múlt század vége felé a kormány által önkényesen felállított újszerzeményi (neoacquisticai) jog a magyar birtokjogokban régtől fogva számtalan bonyodalmakat szült vala. A nemesek nagy része mind egymással mind a királyi fiskussal számtalan port folytat vala egy vagy más birtokjoga fölött. És minthogy az e birtokok s jogokról szóló oklevelek nagy részben e hiteles helyek levéltáraiban őriztettek: könnyen elgondolható, mily aggodalmakat keltett föl e rendelet a birtokosokban, nehogy miután alkotmányos és nemzeti jogaikban annyi s oly súlyos sérelmeket szenvedtek, most okleveleiket elvesztvén, végre birtokjogaikban is háborgattassanak. Az annyi királyok esküjével pecsételt nemzeti alaptörvények és szerződések oly kíméletlen megsértése s felforgatása, a kényuralomnak oly korlátlan hatalmaskodása, minőt hazájokban kilenez év óta tűrni kényteleníttettek, minden közhiteit, minden bizodalmát megsemmisített a törvények szentsége iránt az ország rendelnek kebelében; s kiktől az ősi közjogok, minden előterjesztéseik s tiltakozásaik daczára, erőhatalommal elvétettek, magán jogaikra nézve sem érzék magokat biztosságban.

A vármegye ék ennél fogva élénk, elszánt hangú feliratokban sürgetek a rendelet visszavételét. Maga a hétszemélyes tábla, vagy, miként már neveztetni szokott vala, a fő udvari törvényszék s a helytartótanács is nyomatékos észre-

vételekkel gyámolíták e feliratokat. A főtörvényszék különösen, mint az országos igazságügy őre, egy feliratában egyebek közt kimutatá, bogy a hiteles helyek, melyek az összes magán birtokjog alapjait, az okleveleket őrzik, a sarkalatos törvények védelme alatt állanak; s emlékeztető a császárt azon ígéretére, hogy a sarkalatos törvényeket sérteni nem akarja, nem fogja. Fejtegeti, hogy valamint csak az alkotmányos törvényhozás állíthatott fel hiteles helyeket: úgy jogosan ezentúl is csak az rendelkezhetik ezek felett. Ha tehát ő felsége azok körül változtatást kíván, hirdettessen országgyűlést. „Különben is — így folytatja feliratát a főtör vényszék, — nem is említve a jogot, mely a nemzetet országgyűlés tartama iránt illeti, s a nemzet és fejedelmi háza közt létező szerződvényeket: magából a dolog természetéből foly, hogy az alkotmányról, nemzeti jogokról, törvényes szokásokról s az ország összes állapotáról tökéletes ismerettel bíró országos gyülekezet czélszerűbb intézkedéseket tehet, mint néhány, az országot nem ismerő, külföldi tanácsos (a reformok kidolgozásával megbízott udvari választmány tagjai), kik a köztök jelenlévő két magyar udvari tanácsost többségűkkel mindig leszavazzák.“ Fejtegeti tovább, mily zavar és rendetlenség, az egyesekre nézve pedig, kiknek birtokjogai a hiteles helyeken őrzött okmányokon alapúinak, mily veszélyek és károk, s végre a kezelést illetőleg mennyi költség s időveszteség, és mily nehézségek támadnának, ha az összesen tizenhat káptalan s öt monostor által őrzött roppant számú irományok az ellenség pusztításának, tűzvésznek s egyéb baleseteknek kitett egyetlen helyen halmoztatnának össze. Végül tervet nyújt be, miképen lehetne az új fő telekkönyvi hivatalt a hiteles helyekkel öszhangzásba hozni; s az összes ország nevében kéri a császárt, álljon el a hiteles helyeket illető parancsától, és a forrongó kedélyek megnyugtatására hirdessen mennél elébb országgyűlést. Mit határozott légyen József e feliratokra, bizonytalan; csak annyit tudunk, hogy a rendelet teljesítése

legtöbb helyt mind addig halasztatott, míg azt végre József többi újításaival együtt eltörülte.

Az adótervet illetőleg, mely iránt a telkek felmérése után, 1788-ban semmi újabb intézkedésnek nincs nyoma, a háború gondjai s mindinkább elhatalmazó nyavalyája nem engedték ugyan Józsefnek ténylegesen megkísérlem annak életbeléptetését: de ez idő alatt is ügyekezék legalább előkészíteni a nagy fontosságú kérdés megoldását, eloszlatni a nemességnek az iránti nehézségeit, s meggyőzni őt a reform szükségéről. E czélja volt Józsefnek azon röpiratban, melyet „Ignoti nulla cupido neque metus“ czím alatt készíttetett s 1789 elején egy német körlevél kíséretében a kir. biztosokhoz s általok a vármegyékhez intézett. E röpiratban a császár magokból a nemesi fölkelést tárgyazó, időszaki rendben fölidézett törvényekből ügyekezik vala meggyőzni a nemességet, hogy régi modorú fölkelése a jelen körülmények s állapotok közt a honvédelemre már elégtelen és czélszerűtlen lévén, annak megváltását maga a hon s nemesség érdeke egyaránt sürgetőleg kívánja. Az irat azonban nem tette meg a czélzott hatást az ingerült kedélyekre; sőt mindenfelől oly czáfolatok írattak s tétettek közé ellene, melyek a kormánynak semmi reményt sem nyújthatónak az iránt, hogy a nemesség a közteherviselést fölkelés! kötelessége fejében jó szerével fogadja el s a közbenső vámvonalt, mint terveztetik vala, a német tartományokéval egyenlő adómennyiséggel váltsa meg.

Valamint pedig ebben nem érte czélját, úgy az iránt is csalatkozott számításaiban József, hogy a közigazgatást, törvénykezést, s a hivatalos nyelvet illetőleg végrehajtott újításait a nemzet idő folytával megszokja s azok czélszerűségéről meggyőződik. Semmi sem tüntethető világosabban József szemei elébe e számítás valótlanságát, mint a sereg ellátására szállítandó szükségletek iránt kiadott rendelet. Mihelyt ez a helytartótanácshoz leérkezett, annak elnöke,

gr. Zichy Károly, szept. 15-én azonnal felterjesztést intézett a kancellárhoz, kérvén őt, adná elő a császárnak, hogy kívánatait a szállítmányokra nézve, nemcsak mivel a nemességjogaiba ütköznek, hanem még inkább, mivel az idei rósz termés következtében mind zab, mind széna oly kevés létezik az országban, teljesíteni lehetetlen. Szomorú, így ír egyebek közt, a felterjesztés, melyet a helytartótanács a közszükségről tett, de az koránt sem ábrázolja egész mérvben a még szomorúbb valóságot. 0 csak azt óhajtja, hogy vizsgáltassa meg ő felsége részrehajlás nélkül az állapotot. Honnan adjon az ország, miután sem úrnak, sem parasztnak nem termett annyi sem, a mennyi saját szükségletét fedezletné. Még súlyosabbá teszi az állapotot az, hogy a sónak ^mázsájától 1 ft. 40 krral) felemelt ára által az adó két millió fttal növekedett. Kéri a kancellárt, terjeszsze ezen ínséget ő felsége elébe, hogy atyai szíve alattvalóinak e terhelésétől elálljon. A múlt évben, u. m. midőn a termés szintén szűk ugyan, de az ideinél kétszerié jobb volt, sokkal kevesebb termesztmény kívántatott az országtól, kenyérnek való gabonában 1.380,699, zabban 3.195,694 mérő vettetvén ki reá, miből utóbb 209,439 mérő búza és 607,377 mérő zab elengedtetett. Hite szerint, ha csak a legszükségesebb belfogyasztásra való mennyiség is erővel nem vetetik el, a seregszámára kívánt mennyiség harmadánál, azaz 682,000 mérő búzánál és 1.500,000 m. zabnál többet lehetetlen a raktárakba szállítani. S a megyei gyűlések ezen Ínségben annál kevésbé lesznek hajlandók a kívánt mennyiséget kiállítani, minthogy a törvények szerint csak országgyűlésen lehet segélyt kérni. A hiányzó mennyiségnek pénzül behajtását, úgy mond tovább, szintén nem bírja meg az ország; mert a búzát a piaczi ár szerint négy, a zabot 2 ft 30 krral számítva, ezen adó kész pénzben 6.500,000 ftra rúgna, holott kárpótlásúl csak 2.500,00(1 ft. ígértetik papírokban, tehát négy milliót tényleg vesztene az ország. — Ha ő felsége egyátaljában nem akar országgyűlést hirdetni, legalább országos concur-

sust kellene tartani, mely talán fogna valamely módot találni a legfelsőbb akarat keresztül vitelére.

Az ügy e szerint adatván elő a császárnak, ő a felterjesztésre a következő kemény resolutiót írta: „Az örökös felterjesztéseknek valahára meg kell szűnni s a dologhoz látni. Kell, hogy a seregnek élelme legyen, s ennek megszerzésére semmi eszköz sem felette kemény, ezt a világon semmi sem gátolhatja. En csak termesztményeket kívánok, s mivel az állíttatik, hogy azokban Magyarország s Erdély szűkölködik, tehát teljes joggal pénzül követelem azt, a mivel a szükséglet külföldről való előállítása többe kerül. Ettől én nem állhatok el s minden eszközt reáfordítandok, hogy a seregót éhezni ne hagyjam, vagy a pénzt megszerezzem, ha termcsztmény nem szállíttatik. Az újonezok tekintetében érett megfontolással kiadott rendeletemtől sem állhatok el: egyelőre mindazáltal hajlandó vagyok, a minden egyes ezred számára havonként kiállítandó 150 főnyi pótlékot százra leszállítani. József s. k.“

A rendelet tehát ily értelemben szép*. 24-kén kiadatott. A felosztás szerint ezen adó búzában 89,000, rozsban egy millió 275,334, zabban 3.076,423 mérőt tett. Ebből a búza egészen, a rozs és zab felében volt termesztményben beszállítandó, másik felét pénzűi, a rozsot három, a zabot két forintjával lehetvén megváltani, minek ára 4.989,424 ft. a háború végéig papirosokban fogna leszámíttatni. *)

Nehány megye, mintegy megszokva már az alkotmányellenes parancsokat, melyeknek eddigeló hasztalan, s csak kárával szegült ellene, s a kir. biztosoktól megfélemlítve, vagy más valamely módon reábiratva, ellenmondás nélkül teljesíté a királyi rendeletet. A megyék nagyobb része azonban a rendelet kihirdetése végett októberben lefolyt közgyűléseken még csak tárgyalásba fogni sem vala hajlandó a királyi kívánatot; hanem az elkeseredés merész hangján pana-

[1]) A kancellária levéltárából.

szólván el a nemzet jogain és szabadságain ejtett halálos sebeket, határozottan kijelentette: hogy miután a rendeknek honi törvényeik szerint országgyűlésen kívül semmiféle segélyt nem szabad megajánlaniok, annál kevesebbé felelhetnek meg a kir. kívánatoknak, minthogy a házi adónak, a törvénykezési díjaknak s a só árának (mázsájától 1 ft. 40 krral) önkénytes felemelése, nem különben az eddigi gabonaszállításoknál történt tömérdek károk, s az elviselhetlenségig felcsigázott hadi kéznapszámok és fuvarok, melyekre a nép a legtávolabbi megyékből kímélet nélkül hajtatik stb. már is annyira növesztek a nyomort és ínséget az országban, hogy hozzá hasonlót a kuruez háború óta nem szenvedett a jobbágyság. Az egyébiránt is fölösen meggyűlt bajok és sérelmek tehát múlhatatlanná teszik az országgyűlés mennél előbbi megtartását.

„Nem tanácsos pedig, — mondja feliratában egyebek közt Bihar megye, — megtenni azon szomorú kísérletet, melynek következtében aztán magok az események tanúsítsák, hogy a bajok orvoslata, a nép üdve annak idején az országgyűlés által még eszközölhető volt volna. . . . Es valljon elvesztette-e az ország, s mikor, miért s miképen vesztette el az országgyűlés tartásánk jogát? Ha ezt elvesztette, mindent elvesztett volna. Ha nem vesztette el, miért nem engedtetik meg élnie jogával, mely különben is olynemű, hogy ha soha törvényben kifejezve, soha szokásban nem volt volna is, nem kevésbbé elvitathatlan s tetszése szerint gyakorolható jogát képezné a nemzetnek? Minden független nemzet egyedül önjava végett s nem más okból lépett társaságba; és ennél fogva legfőbb joggal is önmaga bír maga fölött. A magyar nemzet tehát, mely Ázsiából magával hozott szabadságát ezer éves viszontagságai közt fentartani tudta, most, c felvilágosodott században, midőn más nemzetek a hajdankorban elvesztett jogaikat is visszavívják, most sülyedjen-e alá polgárilag a nemzetek nagy társaságában? . . . Ki mondhatja pedig, hogy szabad azon nemzet,

mely országgyűlés tartásában gátoltatik?... És míg ez annyi évek óta bizonytalan időre halasztatik, és míg a nemzet egy része hon, más része a táborban hűségének és vitézségének annyi bizonyítványait adja: az alatt minden törvényei, melyek a magán és köz jogokat biztosítják, a nemzet tudta s megegyezte nélkül eltöröltetnek; új törvények alkottatnak, melyek szerint a nemzetnek birtokáról, jogairól, sőt magáról életéről tanácskozni s határozni sem adatik engedelem; az oklevelek a káptalanok s monostoroktól, melyeknek őrizetére azokat, a törvények védpaizsa alatt, magok a birtokosok bízták vala, ezek tudta nélkül s akaratjok ellenére el vitetnek; a kegyes alapítványok, a birtokjog nagy sérelmére, elkoboztatnak; *a* papság jószágai a kamara által elfoglaltatnak; a gyermekek oktatásáért oly magas tandíj szedetik, hogy a miatt a szegényebbek a tanodákból kizáratnak s a tudatlanságnak tág mező nyittatik; új s mind súlyosabb terhek, adók és szolgálatok vettetnek a nemzetre puszta parancsok által a nélkül, hogy azok iránt valaha meg is kérdeztetnék; a nemzeti nyelv sérelmére az iskolákban, közigazgatásban, törvénykezésben a nem értett német nyelv erőszakoltatik a nemzetre, s a miatt hivatalaiktól a logérdemesb férfiak minden kárpótlás nélkül s a közjónak is sérelmére, megfosztatnak; . föliratok, melyekben sérelmeiket elpanaszolják, elsikkasztatnak vagy válasz nélkül hagyatnak. ... A hol országgyűlés nincs, ott a rendek kötelességeiket nem teljesíthetik; ott a törvények többé nem léteznek: országot pedig törvények, rendek s azok gyűlései nélkül képzelni sem lehet. Az országgyűlés megtartását a háború nem gátolhatja: hajdan, mikor az ellenség a hon kebelében dúlt is, tartattak országgyűlések stb. Kérik tehát ő felségét, vigasztalja meg valahára hű nemzetét egy mennél elébb Budára kihirdetendő országgyűléssel. [1])

[1]) Collect. Repraes. et Protoc. II. SS. et 00. R. H. Pestini, Budáé et Cassoviae. 1. 90. I. 252.

De puszta kérelmekkel, melyeknek eddigelé semmi sükerét nem látják vala, már nem elégedett meg az ország rendelnek ingerültsége. Több vármegye tehát egyszersmind az országbírót is felszólító, hogy azon esetben, ha a királyt az országgyűlés kihirdetésére legfölebb a következő 1780-ki májusig reábirni nem sikerülne, tiszténél s az 1608-ki koronázat előtti 3-dik törvényezikk által reáruházott hatalmánál s kötelességénél fogva ő hirdessen országgyűlést. Egymást pedig sűrű levelezés által buzdítják vala kitartásra.

A köz hangulat általában már fenyegetőbb, a körülmények, a kűlügyek tekintetében is, veszélyesbek valónak, mintsem hogy József akár, szokása szerint, egyszerűleg mellőzhette volna e feliratokat, akár egyenesen tagadókig válaszolhatott volna azokra.

Deczember 17-kén tehát, midőn életerejét már mindinkább kimerülni érzé, egy kéziratában felszólító a kancellárt, terjesztene elejébe egy leiratot, mi ly a fenforgó ügyben válaszképen szólna a megyékhez naponként szaporodó feliratairól. A kancellár még az napon teljesítő a császár parancsát, lényegében a következő felterjesztést nyújtván neki át:

„A megyék feliratai különfélék. Némelyek teljesítették Felséged kívánatait a gabonaszállítás és újonezok iránt egészben, vagy, tehetségűk szerint, csak részben, s örömmel látja a kancellária, hogy ezek száma nagyobb, mint azoké, melyek állítják, hogy a törvények szerint subsidiumot országgyűlésen kívül adni nem szabad az egyes megyéknek, az újonezügyet pedig az 1741-ki 63. t. ez. szerint tárgyalni sem lehet, és ennélfogva meg is tagadták a kir. kívánatot. De még ezen megyék is kijelentették, hogy országgyűlésen készek minden lehetőt teljesíteni.

„Az elsők osztályába tartoznak: Bars, Baranya, Arad, Zágráb, Pozsega, Bács, Kőrös, Varasd, Tolna, Zala, Mórmaros, Sáros, Liptó, Árva, Szerém, Krassó, Temes, Trencsény, Gömör, Kis-Hont, Somogy, Veszprém. Hont, Bereg

és Ugocsa. Ide tartoznak még azon megyék, melyek részint, a hiány, részint mivel állítják, hogy a reájok vetett mennyiség aránytalanul nagy, jelentékeny gabnamennyiséget ígértek, kijelentvén, hogy többet nem adhatnak. Ilyenek Turbóz, Zólyom, Győr, Soprony, Mosony, Vas, Esztergom és Komárom.

„A második osztályba tartoznak: Pozsony, Nyitra, Nógrád, Pest, Békés, Csongrád, Csanád, Bihar, Szabolcs, Ung, Borsod, Abaúj, Torna, Szepes, Zemplén, Heves és Fehér. De még ezek egynémelyikében is, p. o. Pestben, a földes urak a gyűlés után jelentékeny ajánlatokat tőnek; másutt is hajlandók ugyanarra; csak a beszterczei és munkácsi kerületek megyéiben kellett katonai executióhoz nyúlni.

„E megyék eljárását koránt sem helyesli ugyan a kancellária, de kötelessége megjegyezni, hogy e tárgy valóban csak országgyűlés elébe való, mint már többször kijelenté valamennyi kormányszék. Fájdalmasan vették továbbá a megyék, hogy panaszaikra sohasem adatott enyhítő válasz. Ezért tanácslá már előbb a kancellária, hogy legalább igértossék meg nekik az országgyűlés megtartása; és mivel Felséged ezt nem akarta , a megyei gyűléseket megrendelő leirat kibocsátásakor is kétségét fejezte ki a jó sikerben. A megyék, való igaz, nem menthetők, de indokaik még is számot tarthatnak felséged atyai szivének figyelmére.

„E vármegyék sérelmei a következők: 1. Hogy a fela > atási hitlevél, koronázat és eskü elmaradt, úgyszintén nádorválasztás és országgyűlés, sőt Felségednek trónraléptekor tett ígéretei sincsenek még teljesítve. 2. A megyei gyűlések, tisztújítások és választások eltörültettek s a törvényes főispánok működése megszüntettetett. 3. A törvényes bírák és törvényszékek s a régi perrendtartás helyett önkényesen újak állíttattak. A hiteles helyek eltörültettek s a családi okmányok azokból ogy helyen halmoztattak fel. 4. A büntető törvény megváltoztatása által a közbiztosság vc-

szélyeztetett. 5. A német nyelv a nemzetre erőszakoltatott s az azt nem tudók a hivatalokból kizárattak, bár azokra a legalkalmasabbak voltak is. 6. A földfelmérésnek a rendek megegyezte nélkül történt megrendelése az urakat s parasztokat egyaránt nagy költséggel s fáradtsággal terhelte. A deperditák és katonaszállásolás váltsága fejében törvényhozáson kívül 620,000 ft vettetett az országra; hasonló módon emeltetett fel a só ára. 7. A gabonaszállítás és többféle úrbéri ügyekben megsértetett a nemesség joga.

„Valamennyi megye országgyűlést kivan. Ezt tekinti a helytartótanács is az egyetlen eszköznek az elkeseredett kedélyek megnyugtatására. Ezt javasolta többször s legutóljára szept. 20-án a kancellária is; de Felséged azt válaszolta, hogy országgyűlést tartani most sem nem tanácsos, sem nem lehetséges. Ezen engedelmes kancellária tehát bizodalmasan és tiszteletteljesen várja Felséged kegyelmétől és jobbágyai iránti gondoskodásától azon időpont meghatározását, midőn az országgyűlést megtartani s a fejedelem és nemzet közti bizodalom meglazult kötelékét megerősíteni lehetend. Az önkényes újítások, melyek a törvényekkel ellenkeznek, csaknem kétségbe ejték a kedélyeket, s a megyék még sem kapnak választ keserves panaszaikra. Attól félnek, hogy már nyoma sem marad fen az alkotmánynak.

„Felséged kézirata azon biztató s vigasztaló kilátást nyújtja a kancelláriának, hogy eszközlője, közvetítője leend a kedélyek megnyugtatásának s örömmel teszi ezen előterjesztését.

„A vármegyék sérelmi panaszaira csak általánosan kellene felelni s így e kancellária a következő értelemben javasolja szerkesztetni a megyéknek adandó választ:

„Ő Felségének kezeihez jöttek mind a most, mind a múlt évben tartott gyűlésekből kelt feliratok s azokba foglalt sérelmek; s miként ő hű alattvalói javát mindig szivén viseli s azt tekinti királyi buzgalma egyetlen czéljának: szintúgy mennél elébb elérni óhajtá azon időpontot, midőn

egy törvényes országgyűlésen mind a kir. előadásokat, mind a rendek kívánatait köztanácskozás alá venni s közremüködések által a nemzet közjavát állandó módon megalapítani lehessen. De minthogy a jelen háborús körülmények oly országgyűlés megtartását nem engedik, melyen a természetűk szerint oda tartozó közügyek kellő érett megfontolás alá vétethetnének: ő Felsége, szivének hajlama ellenére, kénytelen a rendek által oly sováron óhajtott országgyűlést békésebb, a tárgyak fontosságához illőbb időre halasztani. De királyi szavával biztosítja a rendeket, hogy mihelyt a béke helyreálland, a törvényes országgyűlést azonnal összehivandja. s azon mind a kir. előadásokat, mind az ország rendéinek kívánatait tárgyaltatni fogja s hű országrendeivel mind a kettő iránt a közjót czélzó határozatokat megalkotandja. Reméli azonban ő Felsége, hogy valamint ő csak a köz jólétet tartja minden nyilvános rendeletéinél szabályozónak: szintúgy az ország rendei is egyedül a nemzet javát czélzó igazi hazafiúi buzgalomtól lelkesedve, csak ezt veszik zsinórmértékül kívánataik s kérelmeikben; s ennél fogva ő Felségének a közjót czélzó szándokból eredt rendeletéit egyedül ezen szempontból tekintendik s kívánataikat is e szerint intézendik. Ő Felsége ellenben eleve is nyilvánítja hajlandóságát a köz megnyugtatás és megelégedés végett ezen országgyűlésen oly változtatásokra, melyek a közjóra szükségeseknek fognak találtatni. De viszont avval kecsegteti magát, hogy ha a jelen háború, minden várakozás ellenére, még tovább tartana, a rendek is készek lesznek a hadsereg szükségleteinek fedezésére mogkívántató segélyt erejük mértéke szerint megadni.“

„Azon vármegyékhez — így végzi felterjesztését a kancellária — melyek a kir. kívánatokat a termény szállításokra s újonezokra nézve eddigelé csak részben, vagy épen nem teljesítették, még az lenne írandó, miképen ő Felségének felette kellemetlenül esett, hogy ezen megyék az általa a sereg fentartására kívánt eszközöket megtagadván, őt ezek

beszerzése végett szigorúbb eszközök alkalmazására kényszerítették. Reméli azonban ő Felsége, hogy most már ezen vármegyék is követni fogják azok példáját, melyek a közjó tekintetéből a kir. kívánatoknak oly dicséretesen megfeleltek.

„Ily értelmű leirat, hasáblag német és magyar nyelven nyilvánossá téve, bizonyosan jó eredményt fog szülni.

„A mi végre azon vármegyéket, — névszerint Bihart, Szabolcsot, Zemplényt, Ungot, Borsodot, Szepesi, Abaújt és Tornát — illeti, melyek az országbírót felszólították, hogy az 1608-ki 3-ik t. ez. értelmében azon esetre, ha ő felsége az ország közkívánata szerint most sem hirdetne országgyűlést, azt tiszte szerint az országbíró hirdesse ki: bár e lépés, első tekintetre vakmerőnek látszik, de, tagadni nem lehet, törvényes, mert az idézett törvény csakugyan ezt rendeli. “

E felterjesztéshez kapcsolta a kancellár azon leiratot is mely, hasonlólag magyar és német nyelven, volna a megyékhez szétküldendo. A leirat szövege szóról szóra ime következő:

„Második József, Isten kegyelméből választott római császár, a birodalomnak mindenkor gyarapítója, Német-, Magyar-, Cseh-, Dalmát-, Horvát- és Tótországoknak apostoli királya, Ausztria főherczege stb.

„Tisztelendő, Tisztes, Tekintetes és Méltóságos, Vitézlő és Nemes kedves híveink!

„Midőn a múlt szeptember 24-dik napján Hozzátok bocsátott királyi levelünkben hadi seregeinknek élelmére szükséges gabonának adására és új katonáknak állítására intézett kívánságunkat Nektek jelentettük volna, vártuk Tőletek minden bizonynyal, hogy Ti a Hazához (melynek védelmét Nektek szintén úgy mint Nekünk szívellcni kell) való szeretettől gerjesztetvén, a Reátok intézett gabonának az általunk meghatározott illendő feltételek alatt megadására, nem

különben a katonáknak kiállítására is tökéletes készségeiéket megmutatni el nem mulasztják.

„Váratlan volt tohát utolsó közönséges gyűlésiekben lett végzésetek, mely által kívánságunknak rendes felvételét elmellőzvén, buzgóságtokat csak abban határoztátok meg, hogy ezen vármegyének földes urai a magok szükségétől megmaradó gabonájoknak a hadi sereg számára leendő általadására felsorkentessenek, mely szerint a földes urak adományának mértéke bizonytalan lévén, az attól függő hadsereg élelme is csupán bizonytalanná tétetik. Parancsoljuk tehát Nektek, tegyetek olyan rendeleteket, hogy az ezen vármegyére esett gabonának száma a felebb említett ésszept. 24-dik napján kelt kir. levelünknek intézése szerint beszedessék és az arra rendelt helyekre beszolgáltassák, nem különben a magyar kir. helytartótanács által tett rendeletek szerint az új katonák is kiállíttassanak.

„A mi pedig a vármegyéknek azon panaszaikat illeti, melyeket mind a most mind a múlt esztendőkben tartott közönséges gyűlésekből oly kéréssel terjesztettek Élőnkbe, hogy Mi azoknak orvoslásokra országgyűlést hirdetnénk: még eddig ugyan sem megkoronáztatásunk (mivel mindenféle közbonjárult nevezetes történetek által abban hátráltattunk) végbe nem mehetett, sem pedig országgyűlése nem tartathatott, mivel azon dolgok, melyeknek végső elintézésök az országgyűléstől függ, annyira el nem készíttethettek, hogy az ország Statusainak és Rendelnek elejekbe készen terjesztethettek volna; és a mostani háború is az országgyűlésének tartását meg nem engedi: Ígérjük mindazáltal Nektek a Mi királyi szavunk erejével, a melynek megértésére Mi Titeket itten összegyülekeztettünk, hogy mihelyt a békesség mindenütt a Mi tartományainkban helyreállíttatik, önnön Magunk azonnal a törvénynek tartása szerint való országgyűlését hirdetni és ott azon panaszokat a Mi Híveinkkel az ország Statusaival és Rendéivel együtt tanácskozásainknak tárgyává felvenni, és a nemzetnek állandó javát

munkálni úgy fogjuk, hogy az állandó oszlopokon nyughassék.

„Valamint tehát Ti ezen eltökéllett szándékunkban azon szüntelen való atyai gondoskodásunknak, melylyel a haza javához viseltetünk, tanúbizonyságát megismerni fogjátok: úgy megvárjuk Tőletek, hogy Ti is azon esetre, ha a háború reménységünkön kívül még tovább is tartana, egész tehetségteknek reászánásával Nekünk a haza javára szükséges segedelmet nyújtani készen lesztek.

„Egyébiránt Titeket Hozzátok hajlandó császári királyi kegyelmünkről bizonyosokká teszünk. Kelt főherczegi városunkban Ausztria Bécsben, deczember 18-dik napján 1789 esztendőben.“

József e felterjesztésre a következő határozatot adta ki: „Hogy a megyék felterjesztéseire válasz adassék s ennek, mint a királyi szónak meghallgatására a megyék rendei gyűlésre hivassanak egybe, megegyezem. Azon megyéket azonban, melyek az országbíró által kívánták kihirdettetni az országgyűlést, az által akarom büntetni, hogy azokban ily gyűlések ne tartassanak. Ebből semmi kár sem támad, mert azért ezek is tudomására jutnak a resolutiónak.

„A leirati mintát helyeslem; a szöveg rövid, nem indulatos, de férfias és atyai; helyeslem azt is, hogy hasáblag németül és magyarul szerkesztessék oly módon, hogy kifejeztessék, miképen az előadásban elszámlált sérelmek az alaptörvényekkel nem ellenkeznek, mert a bepanaszolt újítások csak ideiglen, míg az országgyűlés azokat jóvá nem hagyja, hozattak be; vagy csupán előkészületek, hogy majd a tárgy az országgyűlés elébe bocsáttassék; mind az országgyűlés mind a koronázat is eddigelé csak azért nem tartatott meg, mert a tárgyak e végre nem voltak előkészítve, s ebben engem a közbejött különféle események gátoltak.

„Az ideiglenes rendszabályok közé tartoznak különösen azok, melyek a főispánok hatáskörét s a megyei gyűléseket illetik; melyek, továbbá az igazságszolgáltatás forrná-

jára s a törvényszékekre, a deperditák s katonaszállásolások megváltására vonatkoznak, s csak jóságuk bebizonyúlta után várják az országgyűlés sanctióját. Előkészületeik a következők: a büntető perrendtartás, a telekfelmérés, az okmányoknak a hiteles helyekből Budára az országos telekkönyvi hivatalba átvitele. Mihelyt a telekkönyvek elkészülnek, minden család elvitetheti eredeti okmányait, s épen ez által lesznek azok biztosítva a tűzvész ellen, mert az eredeti okmányok és a telekkönyvek külön helyeken lesznek. Megelőző telekfelmérés, bevallás és becslés nélkül hogyan lehetett volna megállapítani az adórendszert? A felemelt sóárt is csak a háború nagy költségei indokolják, ennek végével az is meg fog szűnni.

„így tehát s azon biztosítással, hogy mihelyt a béke helyreáll, az országgyűlést magam is kívánom egybehívni, fejezendő bó a leirat, melynek szövege azonban még egyszer elémbe terjesztendo. Gr. Zichy válaszolhat ama két vármegyének, de csak miután leiratom köztudomásra jutott; s mind a helytartótanácsnak, mind a működő főispánoknak meg kell írni, miért nem tartom én őket méltóknak válaszra, kik annyira félreismerték atyai érzelmeimet. József s. k.“

Hogy József e határozatára nagy befolyást gyakoroltak azon mind számosabb tudósítások, melyek az ország forrongó állapotáról s az elégületleneknek már a poroszokkal is titkon megkezdett fondorlatairól hozzá érkeztek, kétséget nem szenved; a főindokot azonban mégis, úgy látszik, közelgő halálának érzete s azon kívánat képezte, hogy halála esetén népeit békében, csöndben hagyja örökösére. Ezt tanúsítja legalább azon bizodíjlmas kézirat, melynek kíséretében ő e határozatait a kancellárnak tudtára adá, s mely így szól: „Itt küldöm át önnek határozataimat s értelmemet, mely szerint, a mint vélem, szerkesztendők volnának ezen leiratok; én azoknak jó sükerét remélem. Én a még kissé távolabb jövőre könnyen tehetek Ígéretet, nem mintha azt megtartani nem akarnám, hanem mivel, minden valószinűség

szerint, én ezen mélységbe nem fogok többé bele tekinteni.[1])

E roham (mely őt e napokban érte) oly erős és oly nemű, hogy én szerencsés létet nem ígérhetek többé magamnak Valeas. József s. k.“

A leirat a fentebb közlött szövegben azonnal szétküldetett a megyékbe, hogy azoknak eleve kihirdetett közgyűlésein közzététessék. De a sokáig elfojtott, s most a közgyűléseken valahára ismét lehetővé vált eszmecsere, szintúgy mint a megyéknek egymáshoz küldött, egyetértést ápoló körlevelei által is hatalmasan fölébresztett indulatok tüzet már nem olthatta el a király ezen ígérete, mely az országgyűlést oly távol s bizonytalan időre tette kilátásba. Neveié a kedélyek forrongását az is, hogy a kir. biztosok az újonczállítást és gabonaszedést, felsőbb utasítások szerint, némely megyékben fenyegetésekkel, itt-ott erőszakkal is tényleg megkezdették. A kir. biztosoktól elkövetett ezen hatalmaskodások az idegeket egészen a szakadásig feszítették ; sőt néhol annyira felviharzának a kedélyek, hogy a császár által megállapított rendszer ellen tényleg felzendültek, s a törvényes tért, melyről erőhatalommal szoríttattak volt le, a törvény s alkotmány meg nem semmisíthetett erejénél fogva önhatalmokból foglalák vissza. Néhol a rájok tukmált hivatalnokokat tisztségeikből rögtön letették s nyomban alkotmányos tisztviselőkkel pótolák; másutt a kihirdetett tisztújításig a létezőket meghagyták ugyan, de a megyei határozatok végrehajtására esküvel kötelezték, s nehogy azok megszegésére s ellenkező kir. rendeletek végrehajtásával

[1]) Ich kann in die etwas noch entfernte Zukunft leicht vor sprechen, nicht weil ich es nicht halten wollte, aber weil nach allem Ansehen ich nicht mehr in diese Tiefe hineinsehen werde. Dieser Anfall ist so stark und von einer solchen Gattung, dass ich mir keine glückliche Existenz mehr versprechen kann. Valeas.“ Pálffy kancellár e bizodalmas kéziratot, nehogy valamikép másnak is tudtára essék, azonnal lepecsételte. S így, lepecsételve találtam azt még én is a kancellária levéltárában.

újabb parancsok s fenyegetések által rászoríttathassanak, mellékek a magok kebeléből egy bizottmányt választának, mely állandó kisgyiilést képezne, hatalmat adván neki, szükség esetén rondkivüli közgyűlést is hirdetnie. A törvényszékeket, melyeket a régi állapotba rögtön visszahelyezni zavar nélkül lehetetlen volt volna, néhol az országgyűlésig — melynek egybehivását, ha a király azt májusig elmulasztaná, az országbírónak ismét szivére kötötték, — jelen állapotjokban hagyták ugyan, de a tisztújításra kihirdetett közgyűlésig minden működéstől eltiltották, sőt néhol levéltáraik átadására is kényszerítettók. A német nyelvet az igazgatásban megszüntették; az adószabályozási albizottmányt eltörülték, a földek felmérésében készült irományokat a megye házában elzárták, vagy az illető birtokosok közt osztották szét; az újonczszedést és a gabonaszállítást az országgyűlésig felfüggesztették; a királyi városokat a megyei hatóság alól fölmentették; az adópótlékot, melyet az ország rendei még az 1765-ki, utolsó országgyűlésen, különben is csak a három év múlva tartandó újabb gyűlésig ajánlottak volt meg, ha az országgyűlés a jövő májusig ki nem hirdettetnék, megtagadandónak határozták; új megyei pecsétet metszetének; a helytartótanácsot pedig megkérték, hogy intézvényeit ezentúl vagy latinul vagy magyarul írassa. És mind ezen határozataikat vagy tényleges intézkedéseiket feliratokban a királynak is tudtára adván, sérelmeiket újabban is lángszavakban panasziák el, s azoknak orvoslatát, a törvénytelen újítások eltörlését, az alkotmányos kormány helyreállítását, — mi nélkül országgyűlést sem lehetne törvényszerűleg tartani, mindenek felett pedig ennek mennél előbbi egybehivását, jogaik érzetében, a legerősebb kifejezésekkel, majdnem fenyegetve követelők; határozottan kijelentvén egyszersmind, hogy addig a kívánt segedelmet megadni nem fogják, s hogy valamint ő felsége szentséges személyéért élőtöket is készek feláldozni : úgy ősi jogaik s törvényeik védelmében is minden lehetségest megkísérteni legszentebb

kötelességüknek tartják. „E veszedelmekben — mondá feliratában Bihar — a fejedelem és haza iránti hűség és kegyelet lelkesít bennünket, hogy magunkat s nemzetünket el ne hagyjuk; hanem mint bátor férfiakhoz s hű rendekhez illik, a népet védelmezzük, annak Felséged előtt gyámjai, szónokai legyünk, s a nemzet java, üdve, szabadsága s méltósága védelmét s fentartását magunkra vállaljuk. Mely szent s igaz ügyünkben annál erősebben bízunk az igaz ügyet elhagyni nem szokott mindenható istenben, minthogy e ezélunk elérésére egyedül törvényes eszközt választunk, tudniillik az országgyűlést“[1]).

Még hevesebb kifejezésekben követeli Nyitramegye 1790-ki január 25-kén tartott közgyűléséből az újítások eltörlését, a megsértett jogok s törvények helyreállítását, s az országgyűlés egybehivását. „Ellenkező esetben, úgymond, alázatosan tiltakozik, nem vak konokságból, hanem a szent igazság és közjó iránti erélyes ragaszkodásból, hogy országgyűlésen kívül, a mint kívántatik, segedelmet nyújtani sem nem akarnak, sem nem fognak. Meg nem foghatják, miként történhetik, hogy míg ő felsége a szólás szabadságát megengedi, az ennél fontosabbat, az élet és cselekvés szabadságát gátolni akarja. Nehogy tehát mind a két részről veszélybe döntessenek s véginséget kelljen tűrniök, kénytelenek leszsznek magokat a netalán megkísértendő erőszakos zsarlások és hatalmaskodások elten a vétlen védetem mérsékletével oltalmazni, jövendő sorsukat a királyok királyára, az uralkodók uralkodójára bízván“ [2]).

Hasonló értelemben írt fel Pest megye is, egyebek közt állítván, hogy az országgyűlés elhalasztására a kir. leiratban felhozott ok, az adórendszer előmunkálatainak el nem készülte, nemcsak nem elégséges, sőt már magoknak ezen előmunkálatoknak az ország tudta s megegyezte nél-

[1]) Bihar felirata Collect. Bepraes. et Prot. I. 270. kövv.
[2]) U. *o.* 29.

kuli készíttetése is oly sérelem, mely a legmélyebb aggályt, ébreszteti a rendek keblében. „Nehogy tehát e részben köteles hűségök s őszinteségük ellen vétsenek, alázatosan és bizodalmasan kijelentik ő felsége előtt, miképen őket soha semmi sem fogja arra bírhatni, hogy alkotmányos jogaik s kiváltságaikról önként lemondjanak/[1] Ugyan ezen megye egy magyar nyelven fogalmazott feliratában szivére köti a helytartótanácsnak, hogy addig is, míg a sérelmek orvosoltatnának, mindenekben a törvényekhez, s nevezetesen az 1723-ki 102-dik törv. czikkhez tartsa magát ').

Pozsony megyében még gróf Eszterházy Ferencz udvari kancelláriai tanácsos is hevesen kikelt a kormány ellen a nemesi jogok védelmében; miért hivatalától nyomban meg is fosztatott. Nógrád egyenesen a király személye ellen fordul, midőn feliratában megjegyzi, hogy ő felsége ígér ugyan országgyűlést; de miután a kormánya elején adott szavát megszegte, ígéretében bízni többé nem lehet. Miért, ha változhatlan akarata, országgyűlést csak a háború bevégezte után hirdetni, ígérete zálogául, legalább a sérelmeket orvosolja tüstént az újítások eltörlése által; kijelenték egyébiránt, hogy megyéjükben azokat ők tényleg eltörülték, s helyreállították az alkotmányos igazgatást [2]). Hasonló módon tett és írt fel Hont megye is január 28-kán tartott közgyűlésén, egyebek felett még azt is határozván, hogy a magyar nyelv a jövő országgyűlésen a maga természetes jogaiba törvény által is helyeztessék be; ő felségét pedig kérvén, hogy Izdenczy udvari tanácsost, ki minden újítások fő tanácslója s kovácsa, hivatalából mozdítsa el. — E gyűlésekből a megyék nemcsak a felséghez, hanem Kaunitz herczeg fő kancellárhoz, Laudon fő hadvezérhez, az esztergáim bíbornokérsekhez, az udvari kancellárhoz s az országbíróhoz is intéztek feliratokat, kérvén őket, lágyítanák meg ő felségének né-

1) A Jancsó Imre-féle gyüjtem.
2) U. ő és Coll. Repraes. II. 187.

mely álnok honellenségek által megkeményített szivét, s eszközölnék ki befolyásukkal törvényes kívánataik teljesítését ').

Az ország rémiéi e határozott, merész felléptének oka többféle körülményekben keresendo. A kedélyek ingerültségéből csupán azt nem lehet származtatni. Ingerültség, elkeseredés már rég létezett a nemzetben, s mint az 1784-ki s következő évi feliratok tanúskodnak, a mostaninál nem csekélyebb. Mitel azonban József akkoron seregeinek nagy részét az országban helyezte el, hasonló ellenállásról, melynek, ha a császár nem enged, múlhatatlan bclharcz lett volna eredménye, józanon gondolkodni sem lehetett. Most azonban a seregek az egész országból a török határszéleken, vagy épen a török tartományokban táborozának, honnan azokat a nyert előnyök feladása, a hadjárat sükerének meghiúsúlta nélkül visszahívni s a zavargó rendek ellen fordítani nem lehetett.

A külviszonyok hasonlóképen mind kedvezőbben alakúiának a végre, hogy a nemzet megsértett jogainak, alkotmányának helyreállítását Józseftől kidaczolhassa. Tyrol az újítások miatt szintén nyugtalankodni kezdett. Belgiumban,

[1]) U. o. II. elszórva. Landon levele, melylyel az ót közbenjárásáért kérő Pongrátz, Pest megyei táblabírónak válaszol, megérdemli, hogy a többiek közöl kiemeljük. Miután egyebek közt kijelentette, hogy ő felségétől soha egy szót sem hallott, mely a magyar nemzet iránt ellenséges indulatot vagy a rendek jogainak csorbítására törö szándékot árult volna el, bizonyossá teszi öt, hogy ő felségétől sikszor a leggyöngédebb atyai indulat nyilatkozatait hallotta Magyarország iránt. „Mint méltányosan gondolkodó magyart szólítom fel önt, ítélje meg, lehet s kell-e azért megróni ő felségét, hogy benne az országgyűlési tárgyalások lassú menetének emlékezete, s az ellenmondás daezos szelleme, mely azokon oly gyakran uralkodik vala, aggodalmat s talán igen hirtelen ellenszenvet gerjesztett? Semmi sem szomorúbb Európa mai ország- s hadszerkezete mellett a fejedelemre nézve, mint ha terveit, számításait, rendeletéit annak idejében meg nem teheti“ stb. A Jancsó-féle gyűjteni.

mely ugyanazon okokból már 1787-ben fegyvert fogott, a lázadás oly haladásnak örvend vala, hogy rendei az osztrák háztól való függetlenségöket is kikiáltották. A fölkeltek ezen előmeneteleinél pedig nem kevésbé ösztönzé példájok követésére a magyarokat is ama körülmény, hogy József, ki előbb az előterjesztésekre, kérelmekre ott sem hajlott, most, a szükségnek engedve, újításait az 1789-ki novemb. 25-kén kelt nyilatkozványában ünnepélyesen visszavonta. Hasonló eredményt véltek tehát remélhetni a magyarok is, ha annyi sikeretlen kérelmeik után valahára szintén merészebben lépnek föl, s fenyegetve követelik, mit könyörögve meg nem nyerhettek.

És erre a többi külviszonyokban is minti több bátorító körülményt látónak kifejleni az ország rendei. Francziaországban az óriási forradalom, moly a világ politikai s társadalmi viszonyait gyökerestül feforgatandó vala, már tényleg kitört; a felkelt párisi nép a bastillet megvette, a királyt Versaillesből Parisba menni kényszerítő; a nemzeti gyűlés minden hatalmat magához ragadott: e szövetségesére tehát Józsefnek semmi esetben nem lehetett többé számolnia. Holland, Angol- és Poroszország aggodalmukat a császári fegyverek szerencséje miatt Törökországban el nem titkolhaták, s az európai egyensúly fentartásának szükségét adván okul, a fényes kapu ügyében mind a bécsi, mind a szentpétervári udvarnál mind erélyesebben léptek föl. Sőt Poroszország, miután az általa igényelt Danczka, Thorn s más lengyel birtokok elfoglalására a bécsi udvar megegyezését kieszközölnie nem sikerűit, egy részről a törökkel január 16-kán (1790-ben) forma szerint szövetséget kötött, s az osztrák birodalom határaihoz hadakat küld vén, oly fenyegető állást foglalt el, hogy József még a török ellen harezoló seregeinek ogy részét is kénytelen lőn Slezia, Morva széleire felrendelni; más részről titkos ügynökei által Magyarország-

ban is folyton szítogatá az elégületlenség tüzét, fegyveres felkelésre ösztönözvén a nemességet [1])

Az izgatások gyúlékony anyagra találtak a különben is ingerült, elkeseredett urak s nemesek kedélyében. Égy titkos Összeesküvés kezd vala terjedni az országban, s tagjai a felkelés szervezése, a nyerendő segély iránt mind sűrűbb levelezésbe ereszkedének a porosz kormánynyal; s már követek is járnak vala Berlinben, onnan oly ígéreteket hozók vissza, bogy mihelyt az ország, Németalföld példájára, függetlenségét az osztrák háztól kikiáltja, porosz segedelemre azonnal számot tarthat. És hogy o tervek mind szélesebb terjedelemben fejlődének, hogy a visszahatás a kényuralom ellen a kitörés pontjához sebes léptekkel közeledék; sőt, hogy a lázadás, bár még csak fegyvertelenül, ténylog is kitört : ama daczos feliratok s több megyének azon lépései, melyeknél fogva a törvénytelen reformokat eltörölvén, a régi, alkotmányos igazgatást tényleg helyreállították, minden kétségen felül emelik. Némely megyékben már a fegyverrekelést is kezdik vala titkosan szervezni; és hogy ez még csak kisebb körre terjedt s nyíltabbá nem lett, oka csak abban rejlék, hogy a két részről is annyira elfoglalt katonaság fellépésétől félniük még nem lehetett, s a többség abban bízék, hogy József a nemzet forrongásáról a történtekből meggyőződvén, mivel nagyobb haderőt az országba küldeni nem képes, nálunk is szintúgy el fogja magát határozni újításainak visszavonására, mint ezt Belgiumban a nov. 25-kén kibocsátott okmányában cselekedte: nem akarák tehát a szükség beállta előtt hadi zajjal eltölteni az országot.

[1]) Leopoldiechen Annáién. Ein Beitrag zur Regierungsgesch· Kaiser Leopold des II. I. 124. Versuch einer Geschichte der protest. Religion in Ungarn Zürich, 1797. 73.

XII.

És mind ez akkor történt, midőn József ereiben már gátolhatatlanul dúl vala a halál hatalma. Mióta 1788. végén a török határszéleken lévő táborból betegen hazatért, egészen soha nem épülhetett fel többé nyavalyájából. Az időnkint beállott enyhüléseket mind öldöklőbb rohamok váltak fel, kivált miután nyugtalan természete s munkaszenvedélye betegségében sem hagyta el s nem engedi vala őt pihenni, vagy csak tágítani is megszokott, folytonos munkásságán. Nyavalyája ennélfogva mindinkább öregbedék, s a test épségével a lélek erélye is lehangoltabbá lón. Ily körülmények közt találták őt a vármegyék idézett feliratai, s a kir. biztosok tudósításai a bennük uralkodó hangulatról. A bátor, daezos, kihívó hang, mely azok nagyobb részét átlengé, s még inkább azon elszánt lépések, melyeknélfogva több megyékaz új igazgatási rendszert önhatalmukból megszűntetvén, arégit tényleg helyreállították, s annak védelmében mindenre készeknek nyilatkoztak, megdöbbentették az ily beszédhez nem szokott autokratát. Látá ezekből, hogy ama reménye, miszerint reformjaival a nemzetet valahára mégis megbarátkozandónak véle, teljesen meghiúsult. Nyavalyájának öregbedése, mely közeledő halála előérzetét naponkint erősbíté, s a mindinkább bonyolódó külviszonyok azon kilátástól is megfosztá őt, hogy, ha jó szerével nem megy, erőszakkal fogja kényszeríteni a nemzetet akaratának teljesítésére. Voltak kétségkívül némi tudósításai a porosz izgatásokról s azon összeköttetésekről is, melyek a nemzet s a berlini kabinet közt szövődnek. S mind ezekből azon meggyőződésre jutott, hogy a nemzet, ha követelései ki nem elégíttetnek, visszatarthatlanullázadásba rohan.

Ezen meggyőződés 1790-ki január 24-kén őt már teljes engedékenységre hajlítá a nemzet iránt. „Miután a vármegyéknek nem rég nyilvánított szándékaim, így szól egy kézirata ezen napról Pálffy kancellárhoz, — nem csak jó

hatást nem szültek, mit még is jogosan várhattam, hanem a legtöbb megyék gyűlései magokat megint igen illetlenül viselték; e rendetlenséget pedig ideje már valahára megszüntetni: tartson Ön gr. Bánffy (erdélyi kormányzóval) s más tanácsosokkal értekezletet, melyben a statuskancellária is részt vegyen, s tanácskozzék velők ez ügyben, de gyorsan.“

Az értekezletet, melybe Bánffyn kívül Pásztory és Mikes tanácsosokat hívta meg, Kaunitz-Bittberg herczeg államkancellár pedig Spielmann udv. tanácsost küldé, január 2t>-kán tartá meg a kancellár, melynek aztán következő lőn végzése. „Ha, így szól az innen a császárhoz felküldött előterjesztés, — a megyei gyűlésekről felérkezett nyilatkozatokból ítélni lehet, az országban oly nemű már a hangulat, hogy az izgalom okainak megszűntetésével nem lehet eléggé sietni, a törvényteleneknek tekintett rendeleteket még a megígért országgyűlés előtt meg kell szüntetni. Ezen intézkedések következők volnának:

1. A korona visszaküldése Budára.

2. A megyék és városok hatóságának helyreállítása., tisztválasztások a rendes főispánok alatt. Ezek nélkül úgy sem lehet országgyűlést tartani.

3. A német nyelvnek az ügyvitelben feladása; az igaz ságszolgáltatásnak, legalább részben, a régi modor szerint ’helyreállítása, a családi okmányoknak a hiteles helyeken meghagyása.

4. A földfelmérés felfüggesztése, vagy mivel már jól előre haladt, az azt vezető főbizottságtól elvétele s a kamat.·, alá helyezése.

5. Végre, mivel a főpanasz minden megyénél az, hogy a törvények hatályon kívül tétettek, s helyüket szabályok, rendeletek foglalták el, mi azon aggodalmat ébresztette, hogy a rendek a törvényhozásból kizárattak: nyilatkoztassa ki ő felsége, hogy jogaikat s az alkotmányt fentartja.

Ezen pontok iránt, melyekre a feliratok legnagyobb súlyt fektetnek, egy latin nyelvű leiratot küldhetné ő fel-

sége, mit a magyarok nagy becsben tartanak. Ha ő felségének e nyelv nem tetszenék, a leiratot hasáblag magyar és német nyelven lehetne szerkeszteni. De ezt mennél elébb, hogy ő felsége saját *jó* szántából eredtnek tűnjék fel a leirat. Ezt az is javasolja, hogy miután az országra vetett terményszállítás négyhatod része már biztosítva van, s az újonczállítás is jól megindult, a hadsereg szükségleteit a gyűlöletes kényszereszközök nélkül is ki lehetend állítani. Ha azonban rendkívüli segélyre lenne szükség, azt csak országgyűlés útján lehetne várni, s így is csak, ha e pontok előleges megadása által ő felsége eleve is tanúsítja atyai indulatát, s nem csak minden okot megszűntet a bizalmatlanságra, hanem a nemzetnek fejedelmei iránt megszokott szeretetét is felébreszti annak keblében.

„Szükség egyébiránt, hogy ő felsége a prímást, Zichy országbírót, és Ürményi personalist Becsbe rendelje fel s tudassa velők az országgyűlés elébe terjesztendő kir. előadásokat, hogy azok felett tanácskozván s az előmunkálatokat elkészítvén, a czélt sikeríteni lehessen.

A kancellár e felterjesztést másnap Kaunitz herczeggel is közölvén, annak támogatására őt is felszólítá. „Herczegséged bölcsessége s érdekeltsége az állam java iránt — így szól az átirat — azon vigasztaló reményt biztosítja nekem, hogy közreműködése következtében oly eredménynek nézhessek elébe, mely mind ő felsége legmagasabb személyére, mind a nemzetre nézve kívánatos.“

A herczeg, ki Spiclmann tanácsosa által már elébb is hasonló véleményt terjesztett a császár elébe, örömmel engedett a kancellár kérelmének, s január 28-kán a következő felterjesztésben közié a maga tanácsát a császárral:

„A magyar-erdélyi kancellária, melynek értekezletében részt vettem, közié velem ennek eredményét a felségedhez e hó 26-ról intézett felterjesztés által.

„Azt látom abból, hogy a kancellária, lényegét tekintve, ugyanazt tanácsolja Felségednek, mit én már elébb

Spielmann tanácsos által szóval tanácsolni kötelességemnek tartottam.

„Én tehát a kancellária előadásával teljesen egyetértek s csak azt kívánom, hogy javaslataink rögtöni keresztülvitele elégséges legyen azon eredményeket előállítani, melyeket remél. De mivel a kedélyek oly igen fel vannak ingerűlve, a bizodalom pedig teljesen elveszett, s ennélfogva az ellenkező is lehetséges; én aggodalmamat nem hallgathatom el, hogy avval alig fognak megelégedni, ha egyszersmind az országgyűlés is még ez évre, talán junius 1-jére ki nem tűzetik; s a nemzettől időközben jó szavakkal s jó előterjesztésekkel nem ügyekeznek megnyerni mind azon sürgetős segélyt, mely utóbb az országgyűléstől törvényesen lenne megnyerheto.

„Méltóztassék felségednek megemlékezni, hogy Németalföldjét immár elvesztette, talán visszanyerhetetlenül elvesztette, egyedül csak azért, mivel 1787 junius 20-kán hozzá intézett jól megfontolt előterjesztésemet nem csak kedvetlenül fogadta, hanem inkább azóta mindenben épen az ellenkezőt rendelni jónak találta.

„S nagyon félő, hogy a monarchia ugyanazon szerencsétlenséget fogja tapasztalni legelőbb is a magyar nemzet részéről, melynek nem fog hiányozni külsegélye, ha az én mostani véleményem nem lenne szerencsésebb az akkorinál.

„Esedezem tehát felséged előtt, mint oly becsületes ember, ki fejedelmének javát kívánja, legalább mind azt kivétel nélkül elrendelni, mit önnek a magyar-erdélyi kancellária tanácsol.

„Adja Isten, hogy Felséged erre határozza magát; s e buzgó kívánatommal ajánlom magam Felséged legfelsőbb állandó hajlamába, melyet ötven év óta törekedtem megérdemlőm felséges házától.“ [1])

[1]) Mind ezen okmányok részint a magyar kancellária, részint a bécsi csász. államlevéltárbál vétettek.

József helyzete valóban kínos, lélekölő vala. A török ellen működő seregből lehetetlen volt tetemesb erőt elvonnia, ha csak eddig nyert előnyeit koczkáztatni nem akarja. Viszonyai a poroszszal annyira elmérgesedtek, hogy minden pillanatban várható a háborúüzenetet, s avval együtt a porosz hadak betörésének hírét. Németalföld felkelt népe, miután a függetlenséget s az osztrák háztól való elszakadást kikiáltotta, Genfet is megvévén, Brüssel ellen indula; minek következtében a császári helytartóság a tartományt odahagyni kényteleníttotctt. Tyrol a nyílt lázadás küszöbén álla, szintúgy mint Magyarország, kész minden pillanatban fegyvert ragadni, ha az újítások el nem törűltetnek. Önmaga semmisítse-e meg ifjúsága ezen álmait, nagyratörő lelke e kedvencz terveit, tíz évi munka s fáradalomteljes kormányéletének annyi szeretettel s buzgalommal, annyi nélkülözéssel s áldozattal ápolt eredményeit? Valóban, látva őt e lélekölő küzdelemben, nem tagadhatjuk meg tőle a részvét érzelmeit; hiszen ő, ha tévedt is, szeretett, boldogítani akart; hibája a nemes lélek túllángolásából, a jóért, az emberiség haladásáért buzgó szív túláradásából származott inkább mint hiú dicsvágyból I S tán e végső küzdelemben is nem annyira kormánydicsőségének féltése, — mert öntudata, hogy jót akart, s a haladást szolgálta, megnyugtathatták őt a jövő, kor s a történelem Ítélete iránt, — mint annak meggondolása áraszták el szivét keserűséggel, hogy népei, kikért keble oly tiszta s önzetlen szeretettel lángol vala, kiknek boldogítására szenteli vala munka s fáradalomteljes életét, végperczeiben tőle ennyire elfordulnak, atyai szeretetét s gondjait ily daczczal viszonozzák!

József a súlyos lelki harezban sem tagadta meg szellemi nagyságát és szíve jóságát. Egy hiú, önző fejedelem daczczal viszonozta volna a háborgó nemzet daczát: ő koporsója szélén, meggyőzve önmagát, egy tollvonással semmisíté meg a maga müvét, élete fáradalmainak egész eredményét. „Ily körülmények közt — mondá már január 26-kán

egy miniszterének — ily körülmények közt semmit sem lehet félig tenni. Én tehát a magyar és erdélyi rendeknek minden kigondolható, a méltányosságnak csak színét is viselő panaszaikat egyszerre meg akarom szűntetni.... Szivemből kívánom, hogy Magyarország boldogságában s a jó rendben ez által annyit nyerjen, mint én rendeleteim által kívántam neki szerezni minden ügyeiben.“

E hozzá méltó elhatározása következtében József a m kir. udv. kancellária által mindjárt január 28-kán (1790) következő rendeletot bocsáta az ország minden megyéihez „Miután a közönséges országgyűlést, melynek megtartását minap, a lefolyt évi decemb. 18-kán, királyi szavunk lekötésével ígértük, az 1723-dik évi II-dik t. ez. értelme szerint , törvényes megkoronáztatásunkkal és hitlevelünk kiadásával szándékozánk kezdeni, s azon ennélfogva személyesen megjelenni akaránk: ez az oka, hogy annak egybegyűjtését békés időre kívánók halasztani, azt hívén, ha hajd a háború gondjaitól megmenekszünk s a betegség miatt most meggyöngült erőnket visszanyerjük, magunkat egészen az országgyűlés ügyeinek vezetésére szentelhetendjük. Nehogy azonban benneteket az országgyűlés idejének bizonytalansága által tovább is aggályban tartsunk, elhatároztuk magunkat, hogy ezen országgyűlést a következő 1791-dik éven tűi nem halasztandjuk. Minélfogva benneteket ezennel királyi szavunk által biztosítunk, hogy a következő évben a közönséges országgyűlést bizonyosan kihirdeteiídjük s a törvények által kiszabott módon meg is tartandjuk.

„De atyai indulatunk gyöngédségének a magyar nemzet iránt evvel még nem szabunk határokat, s hogy azon rövid idő alatt is, mely az országgyűlés megtartásáig lefolyand, kívánságaitoknak egészen eleget tegyünk, önként és saját szivünktől indíttatva, kegyelmesen határoztuk, hogy az ország politikai s igazságügyi igazgatását, a jövő május elejétől kezdve, egészen azon állapotba helyezzük vissza, melyben 1780-ban volt, midőn a felséges özvegy császárné s apostoli

királyné, felejthetetlen anyánk, halála után az ország kormá-. nyát átvettük. Miután ugyanis jónak láttuk, a közigazgatás némely intézményeit, kormányunk elejétől fogva, a közboldogság előmozdítása iránti buzgalomból s azon reményben megváltoztatni, hogy azok nektek, ha majd tapasztalásból megismeritek, tetszeni fognak; most azonban bizonyosakká tétettünk, hogy ti a régi igazgatási modort inkább akarjátok s csak abban keresitek s találjátok boldogságtokat: nem késünk ebben is megfelelni kívánságtoknak; mert miután a kormányunkra bízott nemzeteknek egyedül boldogságát óhajtjuk, annak elérésére azon út legkedvesebb előttünk, melyet biztosabban oda vezetőnek a nemzet köz megegyeztéből értünk.

„Ez okból, midőn az ország valamennyi vármegyéit, mind a közönséges és kis gyűléseken tárgyalandó ügyekre, mind a tiszti karnak törvényszerű választására nézve, régi törvényes hatóságába visszahelyezzük; s a sz. kir. városoknak s külön kapukkal bíró kerületeknek előbbi törvényes hatóságát is visszaadjuk: ezennel egyszersmind a kormányunk kezdetétől fogva kibocsátott azon rendelvényeket is eltörlötteknek s érvényteleneknek nyilatkoztatjuk, melyek köz értelem szerint a törvényekkel ellenkezni látszanak; akarván mindazáltal, hogy addig, míg azoknak részletes eltörlése iránt már kiadott további rendeleteink hozzátok leérkeznek, nehogy a közigazgatás megzavartassék, önkényleg semmit se változtassatok, valamint szintén addig, míg a főispán, kit tisztségének visszavétele iránt hasonlókép bizonyossá teszünk, törvényes hatalmának gyakorlatába léphet, magatokat a mostan hivatalkodó főispán rendeletéihez tartsátok.

„Egyébiránt elhatároztuk, hogy az úgynevezett türelmi rendeletünk, valamint azok is, melyek a lelkészségek szabályozását, s a jobbágyokat mind a velők való bánásmódra, mind a földesurak iránti viszonyaikra nézve illetik, teljes épségben s érvényben maradjanak; mert ezeket úgy is mind

a törvényekkel meg lehet egyeztetni, mind a természeti igazság követeli; a lelkészségek szabályozását pedig tőlünk fő kegyúri tisztünk is követelte; s különben is azt hiszszük. hogy ti ezen rendelvényekben, máltányosságtok szerint, magatok is teljesen megnyugodtatok.

„Végül, nehogy kívánalmaitok összegéből valamit hiányozni engedjünk, az ország szent koronáját s többi ékszereit, melyek ideiglen császári kincstárunkban tartattak, Budára, királyi várunkba átvitetni, s ott a törvény rendelete szerint őriztetni határoztuk, s megparancsoltuk, hogy azoknak eltételére alkalmas hely tüstént készíttessék.

„Az általunk ekként a törvények szerint rendeltekből újabb tanúságait veszitek atyai indulatunknak, molylyel a magyar nemzetet átkaroljuk; és veszitek egyszersmind kétségbe vonhatatlan s örök időkre érvényes bizonyítványát annak is, hogy mi a törvényalkotó hatalmat illetőleg, mivelhogy az az ország alaptörvényei szerint a fejedelem és az ország karai s rendei közt egyenlően megosztva vagyon, a rendek ezen jogát sértetlenül fentartandjuk, és valamint azt mi magunk őseinktől átvettük, szintazon módon utódainkra is sértetlenül teszszük által; remélvén, hogy a segedelmetekért esdő hazának, mind gabonával a hon biztonsága felett őrködő katonaság számára, mind újonczokkal, kiket az általatok legalkalmasbnak találandó módon állíthattok, a folyó évi hadjárat alatt ti is segedelmére lesztek. Kelt Becsben jan. 28-kán 1790-ben. József.“

Követék ő minden tekintetben nagy fontosságú rendelvényt a kanczellária, a helytartótanács s az országbíró körlevelei a vármegyékhez, ezeket lecsillapítani, a kir. szó szentsége által megnyugtatni s a kívánt hadi segélynek, már nem az elébbi parancs által kiszabott alakban, hanem önmaguk által meghatározandó módon, önkéntes ajánlatképen kiszolgáltatására reábirni ügyekezők. Irt Kaunitz herczeg is azon vármegyékhez, melyek közbenjárását kérték volt, örömét jelentvén a felett, hogy a nemzet bizodalmának meg-

felelhetett, s reményét fejezvén ki, hogy a nemzet a maga, méltányos gondolkodásmódját, melyért ő felsége előtt kezességet vállalni sem kételkedett, mind azokban , mik a királyt s közügyét illetik, tettei által a jövőben is tanúsítandja).

Valóban nagy ideje volt, hogy József nagylelkű elhatározása oly gyorsan elküldetett a megyékhez. Ezeknek főispánjaitól mind aggasztóbb levelek, melyek azonban még a január 28-kai leirat vétele előtt keltek, érkezének fel Becsbe. Gr. Zichy Károly országbíró jan. 29-én írja a kancellárnak, hogy Nógrád megye minden áron el akarja törűltetni az újításokat az országgyűlés egybehivása előtt. A megyei gyűlések hozzá érkezett jegyzőköny veiből azt látja, hogy mindenütt egyaránt izgatott a hangulat. Már csak az országgyűlés mennél előbbi egybehivása segíthet a bajon. Trenesény megye azt határozta, hogy ha a gabnaszállítás erőszakkal kisértetnék meg, fegyveresen veri vissza önvédelmi jogánál fogva az erőszakot. Prónay László beszterczei működő főispán január 30-ról írja, hogy inkább ö felsége lábaihoz teszi le hivatalát, mintsem hogy ily hangulatban, minő Hont megyében nyilatkozik, szigorúbb eszközökhöz nyúljon. Ott ugyan is a január 26-kán tartott közgyűlésen a hivatalnokok részint önként, részint kényszerítve mind lemondtak. S azután oly feltétel alatt bízattak meg az igazgatás folytatásával, hogy azt alkotmányos módon, a törvények szerint kezeljék. Az adószabályozó bizottság eltöröltetett; a német, nyelv hivatalos használata eltiltatott; az elébbi megyei pecsét vétetett elő. Hasonló hírek jöttek Ung, Abaúj, Sáros stb, megyékből.

Az országbíró egyenesen a felséghez is írt o hangulatról január 29-kén. ‚A rendek panaszai, úgymond, az újítások miatt mindenütt egyértelműek. Sürgetik haladéktalan eltörlését több rendeleteknek, kívánják minden késedelem

[1]) Collect. Kepraes i'rot. I, 117

nélküli kihirdetését az országgyűlésnek. A kedélyek már oly izgatottak, hogy nincs mód azokat lecsöndesíteni, hanemha kívánságuk teljesíttetik. Eddigi előterjesztéseiben állíthatta, hogy az újítások ellen nem egyértelmű s általános az ellentállás. De a körülmények egy idő óta megváltoztak; s nem teljesítené kötelességét, ha híven nem ábrázolná azon, bár ijesztő képet, melyet most a magyar tartományok kivétel nélkül mutatnak. A franczia és belga forradalom kitörése, óta általában hangosabban szólal tel a nemesség: olyan, mintha álomból ébredt volna fél. Nyilatkozata mindenütt erős, egyértelmű a törvény és szabadság mellett. A jobbagy, kit harmad évben terhel a háború súlya, elégedetlen, ingerült. Egy szikra is lángra gyújthatja, kivált miután tudja, hogy a rendek már siker nélkül emeltek szót gyűléseikben a háború terhei ellen.

‚Az ellenség mindenünnen fenyeget. A törökön kívül hihetőleg még a poroszok és lengyelek ellen is hadat kellend küldeni. Belgium lángban áll. A seregek mindenütt a határszéleken vannak; benn az országban semmi haderő, az elégületleneket féken tartani. Pedig mily könnyen lángra gyúlhat itt is nemes és paraszt egyaránt! Borzad, ha a veszélyekre gondol.

„A legmelegebb érzelemmel tehát Felséged java, dicsősége iránt, sürgetve kérem Felségedet, hirdessen ki haladéktalanul országgyűlést. S hogy a kedélyek némileg addig is csöndesedjenek, küldje vissza a koronát, függeszsze fel az új büntető törvényt, vonja vissza a családi okmányok Budára szállításáról szóló rendeletét, állíttassa be a t'öldlélmerési munkálatokkal kapcsolatos executiókat, s rendelje meg a követválasztást.

‚Ha ez történik, vidám szívvel fognak a rendek megjelenni az országgyűlésen s Felséged a nemzettől, mely egy idő óta oly sokat haladt a felvilágosodásban, teljes áldozatkészséget várhat. [1])

*) A kancellária levéltárából.

A kir. rendelet kihirdetése végett, hogy a kedélyek mennél elébb lecsöndesedjenek, a megyékben azonnal megtartattak a közgyűlések. Zichy Károly országbíró ezekről már febr. 5-én tudósítást adott a kancellárnak. ‚A szellem s hangulat, úgymond, mindenütt ugyanaz. Az altörvényszékek eltöröltettek, a közgyűlési és sedrialis tárgyalások megkezdettek; az egész megyei igazgatás régi lábra állíttatott, a nemet nyelv használata eltiltatott, a helytartótanács ily nyelvű leiratai visszaküldőinek, a levelezés a többi megyékkel megindíttatott; a városok is előbbi szerkezetűkbe s hatóságukba helyezkedtek; a protestánsokra nézve a bécsi békekötés szabályai helyreállíttattak; a német elemi iskolák bezárattak, az exocutiókra kiküldött katonaság elntasíttatott, a papság hatósága a házassági ügyekben helyreállíttatott sti . Egy némely megye még azt is végezte, hogy erőszakot erőszakkal ver vissza.

Mind ez vészt jósol, ha gyorsan le nem csilapíttatik az ingerültség. Egyhangú a szózat, hogy nem csak eltörlendő minden újítás addig is, míg az országgyűlés összehívatik, hanem arra nézve is, hogy ezt semmi oknál fogva nem lehet elhalasztani. Ez tehát az egyedüli eszköz a forrongó kedélyeket lecsöndesíteni?

Pálfy kancellár febr. 7-kén kelt válaszában nagyon bánkódik, hogy a megyék ily szélsőségekre ragadtatnak, holott a felség engedményei után tőlök is remélni lehetett volna, hogy várjanak egy kissé, miként azt a felség s a közügyek állapota kívánja. Ő valamint nem merné tanácsolni ő felségének az országgyűlés rögtöni összehívását, úgy hiszi, hogy honfitársai is méltányolni fogják a súlyos körülményeket s elállnak kívánatuk· rögtön teljesítésétől. Hasson tehát az országbíró ez értelemben; neki meg lesz gondja reá, hogy a főispánok mennél elébb kineveztessenek s megyéikbe menvén, közreműködjenek, hogy ő felsége kívánatai végrehajtassanak? () csakugyan már 5-kén valamennyi megyére nézve

fel is terjesztette a kinevezendő főispánokat, mire József csak e szavakkal válaszolt: „Tegye ön azt, mit legjobbnak itél.“ [1]) '

Megegyezett néhány nap múlva abban is, hogy a korona Budára levitessék. A koronát tehát Keglevich József és Nádasdy Mihály grófok s koronaőrök február 17-kén a többi ékszerekkel együtt átvévén, a következő napon vele hat magyar kir. testőr kíséretében az országba indulónak. Leírhatatlan az öröm és lelkesedés, melylyel a nemzet e szent ereklyét, hat évi számüzöttsége után fogadta. A megyék, melyeken keresztűlvitetett, tisztelgő bizottmányokat s nemesi zászlóaljakat küldőnek elejébe határaikhoz. Gróf Forgách Miklós, ugyanaz ki 1784-ben az összeírás ellenzése miatt főispáni tisztétől megfoszt» tott, egy egész nemesi haddal Budáig kiséré a nemzeti kincset. A nép az útat, melyen a korona átvitetett, csoportosan, majdnem szakadatlan lánczban állá el; a városokban, megyei s városi bizottmányok, polgári zászlóaljak, ünnepileg öltözött czéhtestületek, nappal virágfüzérekkel, éjjel fáklyákkal tisztelgő szüzek serege, harangzúgás, ágyúdörgés s az eget verdeső „éljen a magyar szabadság 1“ felkiáltások közt fogadták azt kebelökbe. Harmad napon végre ötszáz ágyúlövés üdvözlő dörgése alatt tétetett le Budán, hova annak őrizetére a közelebbi országgyűlésig ott maradandó nemesi zászlóaljakat küldöttek a megyék. Diadalünnepe volt ez a hatalmasan fölébredt független nemzetiségnek s alkotmányos szabadságnak, ezerféle alakban nyilatkozó az ország egész területén. [2])

Mily mélyen fel j volt háborítva József önkényes kor-

[1]) Valamennyi okmány a kancellária levéltárából.

[2]) Collect. Repraes. et Prot. I. 123. Péczely József: A magyar koronának rövid históriája. Komárom 1790. Győrbe a korona éjjel érkezvén, Révay Miklós egyebek közt, a következő transnarenteket alkalmazó iskolája ablakaira: „Napunk virradása. Egünk derülése. Törvényünk ereje. Hazánk újulása. Szabadság épsége. Nemzetünk élete. ‘

mánymodora által a nemzet kedélye, kitűnik abból hogy, miként az országbíró is jelenté, de még jobban kitűnt magoknak a megyéknek feliratairól, már a király engedékenysége sem csilapíthatta le azonnal mindenütt az indulatok forrongását. A rivalgó öröm közt, mely a királyi leirat hallattára kitört, a múltak miatti elkeseredésből származó dacz is több helyt nyilatkozók. Némely vármegyék örömüket s hálájokat jelentvén a kir. határozat felett, jobbágyi alázattal kérik vala ő felségét, hogy miután hadi segélyt megyei gyűléseken a törvények sérelme nélkül nem adhatnak, hirdesse ki haladék nélkül az országgyűlést, s ha azon betegsége miatt maga jelen nem lehetne, küldje le a koronaörököst, Leopold főherczeget, vagy más főemberét kir. biztosul. Mások az országgyűlés azonnali kihirdetését daczosabb, kihívóbb hangon követelek, az országbírót, s ha az nem akarná, a fő tárnokmestert újabban is felszólítván, hogy, ha az udvar május elejéig azt ki nem hirdetné, tisztök szerint, ők hívják egybe; különben a megyék minden meghívás nélkül is egybegyűlendenek, hogy a szükséges rendszabályokat mind a haza védelme iránt, miről a megyei gyűléseken, ha csak a törvényszegés bűnét elkövetni maguk is nem akarják, határozniok nem szabad, mind a közigazgatás régi törvényes lábra állítása iránt megalkothassák. Mert némely megyéknek az udvar szavában, az országgyűlés megtartását illetőleg, már nem vala bizodalmok ’); mások a törvényes igazgatás helyreállítására a király leiratát, kit arra csak a körülmények kényszerítettek [2]), nem láták elégségesnek. Bihar megye épen úgy vélekedék, hogy ámbár a törvénytelen rendeleteket eltörülte, a régi rend helyreállítását mindazáltal törvényesen nem eszközölheti a kir. leirat; mert az alkotmány nem függ annak önkényétől, ki a nemzetet szabadságaitól, bár nem jogosan, de tényleg megfosztotta: épen

[1]) Így Gömöi- felirata. Collect. Repraes. I, 75. Zemlpéné u. o. 105.
[2]) ü. a.

abban fekszik, mondd a legnagyobb sérelem, hogy, mi egyedül az ország határozatától függhet, e rendeletben a király akaratától függesztetik fel '). Némelyek egyenesen kijelentették, hogy miután ő felsége, kilencz évig nem hajtván a nemzet kérelmeire, magát a törvényeken felülemelte, a törvényétől s királyától megfosztott nemzet iránta többé semmire sem köteleztetik [2]). Λζ igazgatás törvényes rendének visszaállítására kitűzött határidőt egyébiránt egy vármegye sem vélte bevárandónak; hanem miután a tisztviselők hivatalaikról mindenütt lemondottak, a régi rend azonnal tényleg helyreállott. A földek felmeréséri; vonatkozó irományokat néhol a földesurak közt osztották fel; másutt, „hogy a. fejedelem és nemzet közt támadt bizalmatlanság s meghasonlás ezen, egyik fő okának, még csak emléke se maradjon fen “ az indulatok őrjöngő mámorában, örömrivalgás, zene s taraczkdurrogás közt megégették, poraikat szélnek eresztették, s az esemény emlékére, mint nagyobb ünnepélyeken divatos, a nép számára nyilvános helyeken bort csapoltattak. És végre „hogy utódjaik a rosztól óvakodni, a jót becsülni tanulják,“ mind ezen eseményeket a szenvedett sérelmekkel együtt jegyző könyveikbe igtatták ').

Midőn azonban a megsértett nemzeti érzelem ekként, részint nyugodt de erélyes elhatározottsággal nyilatkozik— , részint a felzajlott indulatok viharában túlzásra ragadtatik vala, József, a nagy ember, a jó szándékú, de szerencsétlen fejedelem, már az örök álom nyughelyén pihente ki életfáradalmait. Február 1-től fogva az álmatlanság, vérhányás, száraz hurut szemlátomást emésztik vala életerejét, melyen a politikai bonyodalmak, bú, gond s erkölcsi fájdalmak is mind erősebben rágódnak. A leplet, mely életfolyamának titkát fedé, febr. 5-kén önmaga lebbenté fel. Többi orvosaitól ha-

[1]) Collect. Repr. I, 294
[2]) így Gömör felirata Collect. li.epraes. I. 7?
[3]) U. o. TI. 68. 102.

tározott nyilatkozatot állapota felett nem nyerhetvén, Guarin 1790. orvosát nem szűnt meg faggatni, míg ez neki könyek közt ki nem jelentette, hogy számára nincs többé gyógyulás '). József csüggedés nélkül fogadta a halálos ítéletet s nagy léleknyugalommal néz vala feloszlása elébe. Onkezével írt búcsút családja minden tagjainak s mind azoknak, kik neki kedvesek valónak. Leopold öcscsének, s toscanai nagyherczegnek, ki koronáit öröklendő vala, kívánságát nyilvánító, vek még személyesen szólani. De Leopold, ki bátyjával néhány év óta. viszályban él vala, nem fogadta el a meghívást.

A. kormány ügyeivel egészen halála napjáig oly buzgón foglal Kodck, hogy elmondhatni róla, miképen tisztének — mely iránt szivében oly magas fogalmakat ápol vala, — tisztének teljesítésében szenderült át az örök nyugalomra. Elhatározottság s nyugalom jellemző minden szavát s tettét e végnapokban, melyeket kivált forrongó népei megnyugtatására ügyekvék fordítani.

Február 13-kán a haldoklók szentségeivel elláttatván, siránkozó híveit maga vígasztalé; s testvéreinek a franczia és nápolyi királynéknak önmaga írta meg közeledő halálát. Seregétől az agg Hadik tábornagy, a fő hadi tanács elnöke által búcsúzott el [2]). Más nap egy miniszterének e nevezetes szavakat monda: „Nem tudom, igaza van-e a költőnek, midőn mondja: Du tróné au cercueil le passage est terrible (a trónról a koporsóba rettentő az átmenet); de én nem sóhajtok a trónért; nyugodtnak, s csak kissé keserítettnek érzem magamat, hogy annyi életbajjal boldoggá oly keveset, hálátlanná oly sokat tettem; de hiszen ez a trón embereinek sorsa!·· Utolsó napjait azonban váratlanul megkeserítették

[1]) Nyíltságáért Guarin bárói cznnet s tízeze r t'tot kapott. Geissler: XV. 215.

[2]) A hős aggastyánnak oly igen szivére hatott József búcsúszava és kézszorítása, hogy pár hét múlva, márcz. 9-kén, maga is utána ment az örökkévalóságba.

Erzsébet főherczegasszonynak, Ferencz főherczeg nejének, kit atyailag szeretett, szerencsétlen szülés következtében történt halála, és azon tudósítások, melyek hírül hozák, hogy a porosz udvar titkos izgatásai miatt nemcsak Magyarországban, hanem Csehországban is nőttön nő a forrongás. E híreket hallván, ellágyúlva mondá: „hiszen én mindent örömest megadok nekik, csak hagyjanak bekével síromba szállanom!“ Még február 19-én is számos felterjesztést hallgatott meg s rendeletekot jegyzett alá, és csak esti tíz órakor bocsátá el titoknokait. Más nap reggel, öt órakor, élete 49-dik évében, megszűnt élni [1]).

Vég napjai egyikén e szavakat hallak tőle környezői: „Óhajtanám, ez írassák síromra·, itt nyugszik egy fejedelem, ki jó és tiszta szándokai mellett is elég szerencsétlen vala látni, hogy minden tervei hajótörést szenvednek/[4] Valóban keserű poharat tartott fen a végzet Józsefnek végső napjaira. Annyi buzgalom s oly szent szándék mellett ily kevés sikert aratni, egy munka- s áldozatteljes élet végén ama léleközlő helyzetben látni magát, hogy ez életnek szívvérén kiküzdött minden eredményeit, fáradalmai s virrasztásai minden gyümölcseit sírja szélén önmaga legyen kénytelen megsemmisíteni; látni, hogy népei, kiket csak boldogítani óhajt vala, szeretetét hálátlansággal viszonozzák: valóban gyilkoló fájdalom lehetett! Kísérteibe jöhetnénk igazságtalanságról vádolni a kezet, mely a népek és fejedelmek sorsa felett intézkedik, ha eszünkbe nem jutna: hogy a leverő fájdalom, mely e nagy ember nemes szívét élete estvéjén elfogta, csak viszonzása volt a nemezisnek azon sebekért, melyeket minden boldogítani vágyó törekvése mellett is, nem rósz szándékból ugyan, de bizonyára könnyelműleg s kíméletlenül, jó szándokaiban felette olbizakodva, saját erejét s belátását túlbecsülve, a közvéleményt megvetve, ejtett alattvalói kedélyén. Népeit merő lelketlen, érzéketlen anyagnak tekintő, melyet

[1]) Geissier, Pezzl, Hübner, Canova s több névtelen életírója.

kénye-kedve, hogy ne mondjuk, szeszélye szerint idomíthat s alakíthat át parancs szavával: s népeinek megsértett erkölcsi természete megboszúlta magát rajta. Nem elégedett meg avval, hogy népeit fejlesztve, s a korszerű haladás feltételeit előkészítve, kímélettel vezesse a haladás pályáján; ő e felett, részben ábrándos, semmi jó reményt nem ígérő kísérletekkel erőszakolni is akarta népeit az általa képzelt jólét s haladás ösvényére; s népeinek szabadságszeretete fellázadt ellene. A gondviselés szerepébe nyúlt, midőn jó szándokkal ugyan, de korlátlanul akarván intézkedni a népek hiedelmei, hajlamai, érzelmei és sorsa felett, őket eddigi természetes fejlődésükkel, hagyományaikkal, történelmükkel ellenkező irányban, egy általa kimutatott új ösvényre lépniük kényszerítő : s a gondviselés nem mulasztó el őt végperczeiben korlátolt emberi erejének megismerésére vezetni, fenyítésül azt rendelvén, hogy önmaga semmisítse meg annyi fáradalommal épített kedvencz művét, önmaga helyezze vissza a kényszer alatt nyögő népeit azon pályára, melyen egyéniségük természete szerint fejlődhessenek, haladhassanak előbbre.

Midőn azonban József kormánytörtén elmének o, reá nézve oly szomorú, végében az osztó igazság kezének működését kényteleníttetünk felismerni: lehetetlen nem sajnálnunk, hogy a katasztrof mind azon jót és helyest is elnyelte, mit reformjaiban találunk. De csodálkozni ezen sem fogunk, ha meggondoljuk, hogy a főeszme, melyből összes reformjainál kiindúlt, melyet az általa megkisérlett egész átalakítás alapjává tőn, már csirájában férges, szükségkép magában hordja vala az enyészet magvát. E főeszme, ezen alap, mint tudjuk, a központosított osztrák birodalmi egységben létezett, mely szerint annyiféle, egymástól fajokra, nyelvökre, történelmökre, erkölcsi s politikai tulajdonságaikra, nemzetiségi s anyagi érdekeikre és sóvárgásaikra oly igen különböző népeit, országait, minden tisztelete nélkül a történelmi jognak és birtoknak, minden kímélete nélkül a népektől leg-

nagyobb becsben tartott erkölcsi javaknak, erőszakosan egybeolvasztani, egygyé alakítani törekedett a centráliséit kényuralom tégelyében. De a vegyületben semmi vegyrokonság nem létezett : a műtételnek tehát szükségkép meg kellett hiusúlni. Ő reformjai által forradalmat akart előidézni, monarchiájának nemzeti, politikai és társadalmi viszonyaiban; de mivel a föltételeket, melyek a népek készséges hozzájárulását s evvel együtt a forradalom sükerét biztosíthatták volna, a nemzeti elemet és szabadságot, számításaiból kifeledte, művének vele együtt menthetetlenül buknia kellett. Bár azonban e mű romba dűlt : mivel a jólét s haladás több lényeges elemeit is magában foglalta, enyészete daczára is több tekintetben nagy hatást gyakorolt a jövő korra. Az erőszakosan lenyomott rugony a nyomás megszűntével hatalmasabb erővel pattant föl, s a nemzeti életnek elébb munkátlanul tespedő kerekeit gyors mozgásba indította. A nemzetre gyakorolt kényszerítés, a Mária Terézia mákonyhatású kormánya alatt álomba merült vagy épen elkorcsúlt nemzeti erőket folébreszté s meggyógyítá, az enyészetnek indúlt nemzeti érzetet hatalmasan fölelevenité, ellenhatást, tevékenységet, életet önte a nemzeti test elpetyhüdt ereibe. És bár a felháborodott indulatok forrongásának első stádiumában, s azon kevés világsugár halovány fényénél, mely a szellemeken borongó homályt eléggé fel nem derítheté, e felfokozott életműködés szabályos nem lett is mindjárt; bár az eszmék ellen, melyeket József a nemzetre erőszakosan feltolni akar vala, s melyek a kedélyeket oly formán sértették, mint rögtön szétözönlő fényár a gyönge szemet, — eleinte élénk visszahatás, ingerült harcz keletkezett; a haszon még is folszámíthatlanul nagy, mely József kormánytörténelméből Magyarországra származott. Üdves tanulságot, nyomatékos intést hagyott az hátra egyaránt a kormányzóknak és kormányzottaknak : amazoknak egy törvény s alkotmányszerű, nemzetics kormányzat —, emezeknek a reformok s korszerű haladás mellőzhetlen szükségességéről.

És emezek nemsokára elég tanulékonyak is lőnek hasznokra fordítani az üdves tanulságot. Mert bár József reformjai, egy ideig még halála után is zajosan gáncsoltatának, s indulatosan romboltatának le ; bár az elkeserített nemzet minden lépést, melyre erőszakosan hajtatott, boszúsan húzott vissza indulata hevében : de mihelyt heve csilapodott s az indulat mámorát higgadt megfontolás váltotta fel, a régi állapotok hibáit s hiányait maga is mind világosabban kezdé látni; a meggyőződés az átalakulás szükségéről benne mind mélyebb gyökeret ver vala s törekvése is mind komolyabbá lön, magát s intézményeit, a történelmi alapon, a világ új rendének, uralkodó eszméinek s igényeinek újmutatása szerint átalakítani. A múlhatatlan szükség érzetétől indíttatva, a nemzet azontúl önmaga kívánja és sürgeti vala a reformokat; és bár, a szerepek fölcseréltetvén, e század folytában viszont a demokratia rémalakjától megijedt kormányzók ellenzék a nemzeties reformokat, s haladásában sokáig akadályozák is a nemzetet: ez végre még is kivívta elavult állapotai átalakulását s nemzeti újjászületését. A sor most a kormányzókra került, hogy hasznukra fordítsák s kövessék a József kormányéletéből felmerülő üdves intést s tanulságot. És bízunk a történelmi szükségesség törvényének erejében : ama tanulság, öntapasztalataik által is igazolva, ezekre sem marad örökké hatástalan, bár mennyire küzdenek is még ama törvények logikája ellen.